MESNEVÎ

TERCEMESİ VE ŞERHİ

III. basım

ABDÜLBÂKİ GÖLPINARLI

İNKILÂP KİTABEVİ

MİLLÎ EĞİTİM GENÇLİK VE SPOR BAKANLIĞI YAYINLARI : 346
BİLİM VE KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ .... : 17

Millî Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayımlar Dairesi Başkanlığının 4.2.1985 tarih ve 951 sayılı yazısı ile, ikinci defa 5.000 adet basılmıştır.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

"Mesnevi Şerhi" ndeki metin tercemesi, Konya. Mevlânâ Müzesi'nde teşhirde bulunan 51 No. da kayıtlı nüshanın metninden yapılmıştır.

Bu nüsha, köşe-bentli ve cetvelli meşin ciltlidir. 623 sahifedir. Her sahifede dört sütun vardır; her sütun 29 satırı ihtivâ eder. 0.495 × 0.325 eb'âdında bulunan, kalın ve yumuşak âharlı kâğıda yazılmış olan bu nüshanın 1 - 10, 97 - 102, 181 - 188, 301 - 306, 395 - 398, 400 - 401. s. leri, Selçuk tarzında ve fevkalâde güzel bir tezhible bezenmiştir. 623. s. de ortada bulunan yazıyı, satırları muhâfaza ederek aynen yazıyoruz:

رصّعه وزيّنه بالتذهيب مخلص بن عبدالله الهندى
تمّ الكتاب المثنوى الهادى الى الصّراط السّوى والحمدلله
على اتمامه والصّلوة والسّلام على محمد نبيّه خيرة رسله وخير انامه
على يد العبد الضّعيف الفقير المحتاج الى رحمة ربّه محمد بن عبد الله
القونوى الولدى وكان استنساخه من النّسخة الاصليّة المقروة
المصحّحة المهذّبة المنقّحه على حضرة الشيخ مؤلّفه وحضور
خليفته وخالفه فى مجالس عدّة قدّس الله سره العزيز وادام
نعمه بقاء وجودهما على المسلمين امين يارب العالمين
يوم الاثنين من شهرالله الاصمّ رجب سنه سبع و سبعين و ستمايه
ورحم الله من قرا وطالع ونظر فيه وانتفع ودعا لكاتبه وواقفه بالخير
٦٧٧

Nesihle yazılan bu yazının sonuna ve ortaya eklenen "Sene 677" kaydı çok yenidir. Her halde Dergâh, Müze olduk-

tan sonra kayıt ve tescil edilirken yazılmış. Bu ketebenin türkçesi şudur:

"Hindistan'lı Abdullah oğlu Muhlis, altınla bezedi. Doğru ve düz yola götüren Mesnevi tamamlandı. Tamamlanması yüzünden Allâh'a hamdolsun. Peygamberi olan, şeriat sâhibi peygamberlerinin en hayırlısı, yarattıklarının da en hayırlısı bulunan Muhammed'e salât-ü selâm. Rabbinin rahmetine muhtaç zayıf ve yoksul kul, Veled'e mensup Konya'lı Abdullah oğlu Muhammed tarafından tamamlandı. Müellif olan Şeyh'in (Mevlânâ'nın) huzûrunda, kendisine okunup düzeltilen, düzene sokulan asli nüshadan, birçok oturumlarda, halifesinin (Çelebi Husâmeddin) ve halefinin (Sultan Veled) huzurlarında yazıldı; Allah O'nun (Mevlânâ'nın) aziz sırrını kutlasın; ikisinin de (Çelebi Husâmeddin ve Sultan Veled) nîmet olan varlıklarını Müslümanlara dâimî etsin; öyle olsun ey âlemlerin Rabbi. Altıyüz yetmiş yedi yılının, Allah ayı olan ve kulların kötü sözlerini duymayan Receb ayında, pazartesi günü tamâm oldu. Okuyana, anlamaya çalışana, ona bakana, ondan faydalanana ve yazanına, vakfedenine hayır duâ edene Allah rahmet etsin."

Ketebeden anlıyoruz ki bu nüsha, Sultan Veled'in dervişlerinden Konya'lı Abdullah oğlu Muhammed tarafından, Çelebi Husâmeddin'le Sultan Veled'in murâkabası ve nezâreti altında, Mevlânâ'ya okunup tashîh edilen müsveddelerden yazılmış, Hindistan'lı Abdullah oğlu Muhlis tarafından da tezhib edilmiştir.

677 Recebinin (1278) dördüncü, onbirinci, onsekizinci ve yirmi beşinci günleri pazartesiye rastlamaktadır (Faik Reşit Unat: Hicri Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu; T. Tarih K. Basımevi; Ankara — 1959). Dördüncü ve yirmi beşinci günü bitseydi, ketebede «فى اوائل» ، «فى اواخر» gibi bir kayıt olur, bu teâmüle uyulurdu sanıyoruz. Bu bakımdan bitimi her hâlde 1278 yılının XI. ayının 28., yahut XII. ayının 5. gününe rastlamıştır.

Bu ketebenin (bakılışa göre) sağ yanında gene nesihle şu yazı var:

وقف هذا الكتاب الموطّد الكريم والخطاب
المجد العظيم على التربة المقدّسة المطهّرة والروضة
المأنوسة المحرّرة التى هى صدف درّة الاسرار
اللاهوتيّة وصدف غرّة الانوار الملكوتيّة و منتقى
الابرار ذوى المقامات والكرامات وملتقى
السّلام من الله فيها والتحيّات ومبتغى الطالبين
السّالكين من القانطين منهم والمتقربين ومنتهى
الواصلين النّاسكين من السّاكنين منهم والمتقيين
المنسوبة الى مولانا وسيّدنا ومعتمد ومنا وغدنا
الشّيخ ابن الشّيخ ابن الشيخ الالهى ح والامام الحقيقى صح
ابن الامام ابن الامام الحنفى الربّانى المستغنى
بالإشهاد عن الاطناب فى الالقاب ادعو
شمس لايتوارى باحتجاب واتفاق على
ان لايتاتّى فى هذا الموضع مايسوغ له من ذكر
بعض نعوته مساغ استجاب جلال الملة
والحقّ والدّين محمّد بن محمد بن الحسن البلخى رضى الله عنه
وعن اسلافه الّذين عتباتهم لجباه العاشقين
مساجد ومن الاتهم لقلوب العارفين عقائد
ومقالاتهم لافئدة المقرّبين منهم مقالد ورواياتهم
لاصمخة المنكرين عنهم اغشية ومكايد من

حادى النّاس قاطبة سرّاً سبقهم سبق

عكاشة فى الدّارين جهرا بحوز السّعادة

العظمى وحوز السّيادة الكبرى وذلك

Sol yanında, bu yazı şu sûretle devam edip bitmektedir:

لما اتّفق له من الله تبارك وتعالى عناية

ازليّة صحّت عقيدته فى حق اوليائه و

صفت طويّته بمطاوعة اصفيائه وصدقت

نيّته لمتابعة اتقيائه و كثرت رغبته

فى ارادة احبّائه وهو الامير الخطير الاجلّ

الكبير الزاهد العابد النّاسك المتقد

المتقد الصالح المتدين سيد الخدّام ملك

الامراء والحجّاب مقرّب الحضرة صفىّ المملكة

سفير الدولة جمال الدين مبارك بن عبدالله

عتيق الصّاحب المعظّم والدّستور المكرّم

فخر الدين علىّ بن الحسين بلّغه الله فى الدارين

مبتغاه وجعل له فى سدرة المنتهى منتهاه

قاصدا به من الله تعالى ذريعة

لابتغاء مراضيه وجاعلاً لنفسه وسيلة

فى اعلاء درجاته ومراقيه وليبقى له الذّكر

الجميل مخلّدا على صفحات الايّام ويحظى

بالاجر الجزيل مؤبّدا فى عرصات يوم القيام

وشرط ان لا يخرج منها الى مستعير الّا برهن

وثيق وعوض يدق ولا يغيّر ولا يبدّل

ولا يوهب ولا ينقل بل يقرا او ينفع وينتسخ ويطالع

ويدعى لواقفه بالرّحمة والغفران وعلى خاينه

باللعنة والخذلان فمن بدّله بعدما سمعه فانّما اثمه

على الّذين يبدّلونه انّ الله سميع عليم فى شوّال وسبعين وستمائه

Bu yazının da türkçe meâlini sunuyoruz:

"Bu hükmü sâbit olan pek büyük kitabı, bu kadri ululanmış pek büyük hitâbı, Allah velîleri hakkında inancı doğru bir hâle gelmiş, Allâh'ın tertemiz kullarına uymak sûretiyle arınmış, Allah'tan çekinenleri izlemek yoluyla niyeti gerçekleşmiş, irâdesini Allah dostlarına vererek rağbeti artmış olan büyük ve ulu, şüpheli şeylerden çekinen, ibâdet ehli olan, gerçek yolcusu bulunan, inanç sâhibi, hayrı, şerri ayırd eden temiz, dindar, hizmette bulunanların efendisi, emîrlerle hâciblerin padişâhı, devlet tapısının yakını, memleketin, mülkün tertemiz eri, devletin sefîri ve ulular ulusu, kadri yüceltilmiş vezîr Sâhib Huseyn oğlu Fahreddin Alî'nin azadlı kölesi Abdullah oğlu Cemâleddin Mübârek; Allah onu iki dünyâda da dileğine kavuştursun; son ulaşacağı yeri Sidret'ül-Müntehâ'da kılsın; dileklerine kavuşmak için bir bahâne, derecelerinin, yüceliklerinin yücelip gitmesi için kendisine bir vesile kılmak, günlerin sahîfelerinde güzel ve iyi sûrette anılmasını, adının anılıp durmasını, kıyâmet gününde, Arasât'ta pek büyük bir ecre nâil olmasını sağlamak için, adamakıllı bir rehin, değerinde bir karşılık alınmadıkça mahallinden çıkarılmamak, şartını değiştirmemek, birisine bağışlanmamak, oradan başka bir yere naklolunmamak, orada okunup fay-

dalanmak, istinsâh edilmek, okunup mânâsı anlanmak, vakfedenine rahmetle, yarlıganması dileğiyle duâ edilmek, hıyânette bulunanına lânet okunmak ve alçalması dilenmek şartlarıyle **altıyüz yetmiş sekiz** yılında, İlâhî âleme mensup incilerin sedefi, Melekût âleminin ışıklarının aydın parıltısı olan, duraklar ve yücelikler sâhibi hayırlı kişileri sırtan, Allâh'ın selâm ve rahmetinin ulaşıp geldiği yer bulunan, orada oturanlarla oraya yakınlaştırılan mânevî yolcuların diledikleri yer, orada oturan yol - yordam ehliyle yol alanların son vardıkları durak olan kutlanmış tertemiz Türbeye, alışılan, insana sevinçler veren bahçeye vakfetti. Orası, sâhibimiz, efendimiz, bu günümüzün de, yarınımızın da güvenci, Allâh'a mensup gerçek Şeyh'in oğlu Şeyh oğlu Şeyh Hanefî mezhebinde büyük bilgin, İmâm oğlu İmâm'ın oğlu İmâm'a mensuptur. Lâkaplarını çoğaltıp saymaya, sayıp dökmeye muhtaç da değildir o. Çünkü o, burada, yüceltilmesi için bâzı sıfatlarının anılması icâb edecek dereceden de yüce, öylesine bir güneştir ki bulut altına girip gizlenemez. Şerîatın, Hakk'ın ve Dîn'in Celâl'i Huseyn oğlu Muhammed'in oğlu Muhammed'dir o; Allah ondan da râzı olsun, geçmişlerinden de. Öyle kişilerdir onlar ki eşikleri, âşıkların alınlarına secde yeridir; sevgileri, âriflerin kalblerine inançtır; sözleri, onları ikrâr edenlerin gönüllerini açan anahtarlardır; onlardan rivâyet edilen sözlerse, münkirlerin kulaklarına perdelerdir, duymalarına engellerdir. Kim insanları, bir uğurdan, ama gizlice güderse, Ukâşe'nin geçtiği gibi onları, iki dünyâda da, en ulu kutluluğa nâil olarak, en büyük efendiliği elde ederek geçer, ilerler; bu da, kutlu ve yüce Allâh'ın inâyetiyle olur ancak. "Kim, duyduktan sonra bu şartları değiştirirse suçu, değiştirenleredir; gerçekten de Allah, her şeyi duyandır, bilendir." (Kur'ân-ı Mecid, II, Bakara, 181.)

Altınla yazılmış olan bu vakfiyeden de anlaşıldığı gibi hicrî 678 de (1279 - 1280) Selçuk veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin azadlı kölesi Cemâleddin Mübârek b. Abdullah tarafından Dergâh'a vakfedilmiştir. Bu nüsha, Mevlânâ'ya Çelebi Husâmeddin tarafından okunan, düzeltilen nüshadan yazılmış, Çelebi Husâmeddin'le Sultan Veled'e okunmuş, tashih edilmiştir. Yazılışı ve tezhîbi, Mevlânâ'nın ebediyete doğuşundan beş yıl, onbir gün sonra bittiğine göre, belki de yazılmaya başlandığı zaman, Mevlânâ hayattaydı; Çelebi Husâmeddin'in Mevlânâ'ya okuduğu nüshaysa, Mevlânâ tarafından yazdırılan müsveddelerdir. Bugün elimizde bu nüshadan daha sağlam ve daha eski tam bir nüsha yoktur.

Nüshanın birinci cildinde 6, 8, 11, 13, 17, 19, 20, 23, 31, 32, 35 - 37, 41 - 45, 47, 56, 58, 60, 64, 73, 76 ve 77. sahifelerinde, kenarlara çıkılarak çok defâ bir tek kelime, kere de bir, iki, en fazla üç beyit yazılmış. Kelimeler, mümkünse, farklı olan kelimenin altına, beyitler de, başlık yeri açıksa cetvelin içine alınmış. Beyitler, her halde yazılırken unutulan beyitlerdir. Değişik kelimelerse, başka bir nüshayla da karşılaştırıldığı, yahut Mevlânâ tarafından önceden, yâni tashih edilmeden önce söylendiği tarzı göstermektedir sanıyoruz ve bu ikinci tahmin, bizce daha kuvvetli; netekim 8. sahîfedeki beytin, 58. sahîfedeki iki beytin altlarına "ولدى Veledî" kaydı konmuş ki bu bize, Sultan Veled'in ihtiyâr edip kabûl eylediği tarzı göstermektedir. Maalesef Sultan Veled'in yazdığı Mesnevî nüshasının elimizde yalnız dördüncü ve altıncı ciltleri var; bu yüzden, bu beyitleri o nüshayla karşılaştırmanın imkânı yok.

Aynı Kütüphanedeki nüshaların çoğu, bu nüshayla karşılaştırılmıştır ki icâb ettikçe bunlardan bahsedeceğiz. Dîbâce,

بسم الله الرحمن الرحيم
هذا كتاب المثنوى وهو اصول اصول اصول الدين . . .

diye başlamakta; ikinci "اصول" üste yazılmış (s. 1), kitap,

دردل من ابن سخن زان ميمنه است
زانكه ازدل جانب دل روزنه است

beytiyle bitmektedir (s. 623). Bu nüshada, Sultan Veled'in "Tetimme" si yok.

Bu nüshanın, II. cildinde, mâlûm Dîbâce'den önce, âdetâ, o Dîbâce'nin yazılış sebebini ve II. cildin neden geciktiğini

hulâsa yollu anlatan ve asıl Dîbâce'ye bir giriş mâhiyetini taşıyan kısa bir yazı var. Bu yazıyı aynen sunuyoruz:

هو
بيان سبب تأخير افتادن انشاء اين نسخهٔ دوم از كتاب
مثنوى نغم الله به قلوب العارفين وبيان شروع
بعد از فتور وشروع وحى ر آدم بعد از فتور
وانقطاع وحى بسبب زلت وسبب فتور هر
صاحب حالى وسبب زوال آن فتور
بشرح صدور
والله اعلم

★

Mevlânâ Müzesi'nde 1193 No. da ve teşhirde bulunan ve tavsifini, yazımızda 5. nüsha olarak vereceğimiz "Mesnevi" de, 2. cildin ilk yaprağının üstünde yeni bir ta'lıykle yazılmış ve üstüne " اين كلمات اثير البركات از انفاس طيبهٔ شيخ المشايخ چلبى حسام است واز روى خط وى منقولست yâni "Bu bereketleri çok olan sözler, şeyhler şeyhi Çelebi Husâm'ın tertemiz nefeslerindendir ve onun yazısından nakledilmiştir" sözleri yazılmış.

Bu aslî nüshadan sonra, "Mesnevi" nin eski ve sağlam nüshaları hakkında da bilgi vermeyi lüzumlu buluyoruz:

2. Süleymaniye K. Eyüp Sultan, Husrev Paşa, Hz. Hâlid kitapları; No. 182 (Eski 158), C. VI.

Sırtı ve kenarları meşin mukavva ciltle ciltlenmiştir, mıklabı yoktur. 20 × 16 eb'âdındadır. Yazı kısmı 18 × 12 dir; başlıklar surhla yazılmıştır. 126 yapraktır. Başta, 1. b de surhla dibâce, " بسم الله الرحمن الرحيم مجلد ششم از دفترهاى مثنوى وبينات معنوى كه مصباح ظلام وهم وشبهت وحيات شك وريبت بشد . . . . .

diye başlıyor. Ancak 1. b den 9. b ye kadar devam eden bu kısım, Selçuk neshiyle yazılmış olmakla beraber asıl kitabın yazısından ayrı bir yazı. 47. a-b de bu yazıyla yazılmış. Her halde kitabın bu sahîfeleri noksanmış. Temellük edenlerden biri, bu kısımları başka bir nüshadan tamamlamış. Asıl metnin yazısı, 10. a dan 73. b ye ve 75. a dan kitabın sonuna, yâni 126. b ye dek devâm ediyor. Yazı, Selçuk yazısı. باشد، فرمايد، كشندهاند - رسيدن gibi dallarda noktalar var. «پ» ve «چ» ler, «ب» ve «ج» ile yazılıyor. Bilhassa ımâleli «ى» ler, umumiyetle «ى» şeklinde. «ح» ve «غ» lar, o devrin resm-i imlâsına uygun.

Asıl metin,

اى حيوةدل حسام الدين بسى
ميل مى جوشد بقسم سادسى

beytiyle başlamakta (2. a),

دردلش اين سخن زين ممنه ست
زانك ازدل جانب دل روزنه ست

beytiyle bitmektedir (126. b). Baş tarafı tamamlayan zâtın yazdığı sahîfelerde 19, 18, 20 satır var. Asıl metnin sahîfelerinin çoğunda 21, bâzılarında 19 satır var. Her satırda, mısra'ları karşılıklı bir beyit mevcut. Bu nüshayı elde eden ve her halde eksik yerlerini tamamlayan zat, okunamaz hâle gelmiş ve solmuş beyit ve kelimelerin üstünden, yazı şeklini bozmamaya çalışarak yeni mürekkeple geçmiş. Bu çeşit yerler, tek kelime olunca, surhla geçtiği de var. Bu, 41. a ya kadar oldukça sık geçiyor. Bu yapraktan sonra nüsha, nisbeten temiz kaldığından, bu tasarruflara az rastlanıyor. 126. b de, son beyitten sonra şu ketebe var:

تم المجلد السادس من المثنوى الهادى الى الصراط السوى بعون الله
وحسن توفيقه و انعامه على يدى اقل العباد المحتاج الى رحمة الله تعالى
محمد بن محمد بن محمد البلخى و... الثلثا السابع عشر من شهر ذى القعده

Türkçesi şu: "Allâh'ın yardımıyla ve güzel bir başarı ihsân etmesiyle ve lütfuyla, doğru ve düz yolu gösteren Mes-

nevî'nin altıncı cildi, Zi'l-Ka'de ayının onyedinci salı günü, kulların en yoksulu olan ve yüce Allâh'ın rahmetine muhtaç bulunan Belh'li Muhammed oğlu Muhammed'in oğlu Muhammed'in elleriyle yazıldı, bitti."

Ketebede târih yok, yaprağın kenarına dar ve uzunlamasına bir kâğıt yapıştırılmış; fakat onun altında da, rakamla dahi bir târih göremedik.

Mevlânâ, Mesnevî dîbâcesinde adını, "El-abd'üz-zaîf'il-muhtâci ilâ rahmet'illâhi taâlâ Muhammed ibni Muhammed'il-Belhî" diye anar. Mektuplarından birinde de imzâsı, "Huseyn oğlu Muhammed'in oğlu Belh'li Muhammed" tarzındadır (Mektuplar; A. Gölpınarlı terc. İst. İnkılâp K. 1963, Mektup. LXXX, s. 122).

Nüshanın yazısı, kâğıdı, yazı şekli ve tarzı, tamâmiyle Selçuk devrine âit. Mevlânâ'nın adı, Celâleddin Muhammed, babasının adı Bahâeddin Muhammed; oğlu Sultan Veled de atasının adını taşımakta; babası ve atası Belh'li. Şu hâlde "Belh'li Muhammed oğlu Muhammed'in oğlu Muhammed" ancak Sultan Veled olabilir; bu kadar mutâbakat, yâni hem ata şehrinin aynı oluşu, hem kendisinin, hem babasının dedesinin adlarının Muhammed bulunuşu, bir tesadüf sonucu olamaz. Şu halde kesin olarak söyliyelim:

Bu nüsha, Sultan Veled tarafından istinsâh edilen "Mesnevî" nin altıncı cildidir; bunda hiçbir şüphe yoktur. Nüshanın kenarlarında, bâzı kere nüsha farklarını gösteren «خ» ile, bâzı kere doğruyu belirtmek için «صح» işâretiyle yazılan kelimeler, mısra'lar ve beyitler, metindeki yazının aynı değildir. Bunlar metindeki yazıdan başka iki ayrı yazıyla yazılmış; hattâ bir de büsbütün ayrı ve yeni, kötü bir ta'lıkle yazılanları var. Bu bakımdan Nihat M. Çetin'in şüphesi, tamâmiyle yersizdir (Bu Mesnevî'nin Sultan Veled'in elyazısı olduğunu önce biz söylemiştik; Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik; İst. İnkılâp K. 1953; Resimler, s. 26. Yalnız burada 126 varak yerine 116 çıkmış. Nihat M. Çetin: Mesnevî'nin Konya Kütüphanelerindeki Eski Yazmaları; Şarkıyat Mecmûası; IV, İst. Edebiyat Fakültesi Basımevi — 1961, s. 30 - 31 ve Not). Zilkade ayının onyedinci günü, 673, 681, 689, 697 ve 705 yıllarında (1275, 1283, 1290, 1297, 1306) salı gününe rastlar. Sultan Veled, bu Mesnevî'yi, bu yılların birinde yazmıştır. Belki bu ciltten önceki ciltlerin birinde, yılı anmıştır da burada yazmamıştır.

Ketebenin altında, iri ve ayrı bir yazıyla, fakat o devrin yazısıyla, "Bu (rubâî), Sultan Ârif'indir; bilinsin diye yazıyorum: Kimin gönlü aşktan vazgeçti, töbe etti ki ben de o Ay yüzlüyle buluşmaktan töbe edeyim? Bahar günleri, gül mevsimi, tertemiz bir yel; sen yanımdasın, ben de âşıkın; sonra da töbe edecekmişim ha" meâlinde bir kayıt ve Ulu Ârif Çelebi'nin bir rubâisi var; aynen yazıyoruz:

این ازان سلطان عارف است تامعلوم باشد

ازعشق که کردی دل انگه وبه　　تامن کنم ازوصال ان مه توبه

ایام بهار وقت گل بادی صاف　　وحاضروس عاشق وانگه وبه

Bu yazı, nüshayı tamamlayan zâtın yazısından ayrı bir yazı. Ulu Ârif Çelebi hakkında "Allah rahmet etsin, sırrını kutlasın" gibi bir yazı yazılmadığına göre bu yazı, hicri 719 dan (1320) önce, kitabı temellük eden biri tarafından yazılmıştır. Bu da, bu nüshanın, Sultan Veled'in elyazısı olduğunu gösteren bir başka delildir.

3. Mesnevî, IV. cilt. Mevlânâ Müzesi K. No. 2036.

Mukavva ciltli, mıklapsız. Hz. Hâlid Kütüphanesindeki cildin aynı. 24.5 × 16.3 eb'âdında. Yazı kısmı 19 × 12. Her s. de 17, bâzı s. lerde başlık dolayısıyla 16 satır var. Kâğıdı, Hz. Hâlid K. deki nüshanın aynı, samânî, yumuşak, az aharlı. Üstünde nem lekeleri var. Mürekkebi, aynı K. deki nüshanın mürekkebi gibi solmuş. Her satırda karşılıklı mısra'larla bir beyit mevcut. 3.a - 6. a ve 88. a - 89. b sahîfelerinde çift kırmızı, bâzı da yeşil çizgiyle cetvel var. Yazısı Selçuk neshi ve Hz. Hâlid K. sindeki nüshadaki yazının aynı. 1. a da üstte, Selçuk yazısıyla şu temellük kaydı var:

هذاالكتاب مالكه محمد بن محمود
بن طغرلشاه المولوى [*]

Altında da şu vakfiye yazılı:

وقف وحبس الجلد الرابع من المثنوى المعنوى المولوى
درويش احمد المولوى البسنوى على طالب فقرا
بشرط ان يحفظ بين الفقرا و جماعت خانه

وقفا صحيحا شرعيا في اوايل صفر الخير سنة احدى وعشر والف من هجرة المصطفويه
رحم الله امرأ دعا للواقفه وكاتبه ومن قال آمينا [**]

Bu vakfiyeden de anlıyoruz ki hicri 1011 Saferinin ilk günlerinde (4 - 10. günler. 1602), Mevlânâ Dergâhının "Cemâat - Hâne" sine, Bosnalı Derviş Ahmed'ül - Mevlevî tarafından vakfedilmiştir. 13. a da da, sahîfenin sonunda,

وقف تربهٔ مقدسه بشرط ان يحفظ بين الفقرا
في جماعت خانه وانا الفقير درويش احمد المولوى البسنوى [***]

kaydı var.

Dîbâce, 1. b - 3. b de بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين الظمن الرايم diye başlamakta; metin, 3. b de başlıyor, 130. a da bitiyor; iki satırı surh, iki satırı siyah mürekkeple yazılmış. Ayrıca 1. b - 2. a da bu cildin ilk yazılan Dibâcesi de var ki aynen yazıyoruz:

---

[*] Bu kitap, Mevlevî Tuğrılşah oğlu Mahmûd'un oğlu Muhammed'in malıdır.

[**] Mevlânâ'nın mânevî Mesnevî'sini, Mustafâ'nın hicretinin bin onbirinci yılı hayırlı Safer ayının ilk günlerinde, Bosna'lı Mevlevî Derviş Ahmed, gerçek olarak varlığından geçenlere, yokluk yolu yolcularının arasında, Cemâat - Hâne'de korunmak şartıyla şer'i, sahih vakıf olarak vakfetti.

[***] Fukarâ arasında korunmak ve Cemâat - Hâne'de tutulmak şartıyla Bosna'lı fakıyr Derviş Ahmed'in kutlu Türbe'ye vakfıdır.

بسم الله الرحمن الرحيم
اين مرقاة رابع است از مراقى واقى مثنوى و مصعديست
بسوى كعبت سرقدم بى كفرا منكعى كست
مراتب بى عددرا هم نجم وهم منزل كاروان الستررا
مدرق چالاك وقافله بلى راقافله سالار دراك كلمات
اورا خاصيت دم عيسوى واشارتش را تاثير قدم موسوى
اخلاق محمدى رامشكاة اوصاف احدى رامصفاة
سيرانقيارا منقاة مبارزان پاك بازان راعزت
مستكشفان لمرا برهان قدرت ودليل غواصان
طريق از نورش مكشوف وعوامض حقايق از نورش
موصوف ارواح سابقان از بركت تلاوتش محظوظ
وچشمهاى لاحقان از مطالعتش سن عنايت منحوظ (1.b]
محبوسان سجن طبيعت رامنقذ منكوسان طعمهٔ شهوت را
منقذ ارباب مقامات نزد آوازقال اودرحال صاحب
حال شوند واصحاب حال از اعتصام ذيلش خداوند مقامات
كردند اگر قاصر فهمى وعاجزى بندهٔ وهمى از قصور خود مدايح
اين موصوف رااستكشاركند از قلت عثور ووفور جهل وعدم
اطلاع بود بارى عزشانه جواب ايشان فرموده است
واذلم يهتدوا به فسيقولون هذا افك قدم
لله در القائل
وكم من عايب قولاً صحيحا وآفته من الفهم سقيم
ولكن يأخذ الاذان منه على قدر القرايح والعلم .

شرح الله صدور المتأملين عنه والمتمعن و
استنساخ معانيه امين يارب العالمين (2. a) [*]

Bu dibacenin sonunda, alt tarafta ve solda, Çelebi Husâmeddin'in elyazısıyla bulunup teberrüken yazıldığına dâir de şu kayıt var:

این قسمرا باهمین نوشته

بخط مبارك چلبی حسام الحق

والدین یافته ایدمحبت

تبرك ثبت افتاده

Mevlânâ'nın çevresinde toplananlardaki disiplin ve Çelebi Husâmeddîn'in ona bağlılığı düşünülürse Mevlânâ'nın sözüne söz katmaya imkân bulunamayacağı anlaşılır. Bu yüzden biz, bu dibâcenin de Mevlânâ tarafından yazdırıldığını, sonradan gene Mevlânâ tarafından mâlûm dîbâcenin yazdırılarak bunun çıkarıldığını sanıyoruz. Ancak Çelebi, bunun yitmesine râzı olamamış, metrûkatı arasında bu dîbâce de elyazısıyla bulunmuş, bâzı nüshalara yazılmıştır. Eflâkî'deki rivâyet, ikinci ciltte, mâlûm ve meşhur dîbâceden önceki yazının da Mevlânâ'ya âit olduğunu göstermektedir sanırız (Manâkıb'al - Ârifîn; Tahsin Yazıcı. T. Tarih Kurumu yayını. III. seri, No. 5, Ankara —1961. c. II, s. 743 - 744. IV. ciltteki bu dibâcenin, bu nüshadan başka hangi nüshalarda bulunduğunu anlamak için Nihat M. Çetin'in adı geçen makalesine bk. s. 14).

★

[*] Bu dibâceden, önce, Müzenin eski müdir muâvini Necati Elgin bahsetti (687. yıl dönümünde Mevlânâ; Konya, Yenikitap Basımevi — 1960, s. 24 - 26). Ancak, nedense, bu dibâceyi tam olarak yayınlamadı. Biz IV. ciltte türkçesini sunacağımızdan, Önsöz'ümüzü uzatmamak için yalnız metni verdik.

Başlıkları iri yazıyla ve surhla yazılan bu nüshanın ?43. sahifesinde (121. b), «منكر آخركه تو داعی رمی» mısraı, kenarda, «زان تغافل کی چو داعی رمی» tarzında düzeltilmiş ve mısraın yanına da «نسخهٔ افلاکی» kaydı yazılmıştır; fakat bu yazı, Eflâkî'nin değildir. Biz Eflâkî'nin yazısını tanıyoruz. Sanıyoruz ki ilk önce Eflâkî'nin elyazısını biz neşrettik (Mesnevı terc. Maârif V. yayın. İst. Maârif Basımevi, 1942, Sonda Fotoğraf. 2,5). Bursa'da Haraççı oğlu K. de 937 No. da kayıtlı Mütenebbî dîvânında da Eflâkî'nin, mütâlâasına dâir 739 Cumâdelûlâ sonları târîhini taşıyan (1338) yedi satırlık bir kaydı var ki bunu Tahsin Yazıcı yayınladı. Ayrıca, Bursa K. de, Huseyn Çelebi kitapları arasında 762 No. da, Eflâkî'nin, eylazısıyla yazılmış olan ve "Manâkıb'ul - Ârifîn" in ilk yazılış ve tertip şeklini gösteren nüsha var. Tahsin Yazıcı, bundan da bahsetti ve bir sahifesinin fotografisini verdi (Manâkıb'ul - Ârifîn, Metin; Ankara — 1959. Önsöz). Bütün bunlara nazaran, Eflâkî'nin yazdığı Mesnevî nüshasını, yahut onun tarafından hâşiyelenen bir nüshayı gören birisi, bu kaydı yazmış olacak.

Nüshada, «نسخه» ve «صح» kayıtlarıyla bâzı beyitlerin farkları, bâzı menûs olmayan kelimelerin farsçaları, bâzı kere kenarlara, bâzı kere de kelimelerin altlarına, siyah, yahut surh mürekkeple yazılmış. Bunlar da metnin yazısından ayrı bir yazıyladır; fakat Eflâkî'nin nüsha farkını kaydedenin yazısıyla değil. Anlaşılıyor ki bu nüsha, birkaç kişi tarafından başka nüshalarla karşılaştırılmıştır.

Bu nüsha, evvelce de işâret ettiğimiz gibi Hz. Hâlid kitapları arasında bulunan ve Sultan Veled'in elyazısıyla yazılmış olan nüshanın yazısıyladır; arada hiçbir fark yoktur. Bunu gördük ve o vakit Müze Müdîri olan Başbakanlık Kültür Müsteşarı sayın Mehmet Önder ve Müdir Muâvini sayın Necati Elgin'le her iki nüshayı karşılaştırdık, aynı sonuca vardık; yâni bu cilt, VI. cildi Hz. Hâlid kitapları arasında bulunan Mesnevî'nin IV. cildidir ve Sultan Veled'in elyazısıdır. Bunun

üzerine Müze Müdürlüğü nüshayı Kütüphâneden çıkarıp teşhire vaz'etti.

★

Mevlevîler arasında, I. Ebûbekr Çelebi'nin azlinden sonra Dergâhtan bâzı kitapların İstanbul'a getirilip satıldığına dâir bir rivâyet vardır. Yalnız bir cildi Konya'ya 1011 de vakfedilen, öbür cildi, Eyüp'te Husrev Paşa Kütüphânesinde Hz. Hâlid Kitapları arasında bulunan bu Mesnevi, Ebûbekr Çelebi zamanında İstanbul'a getirilmiş olamaz. Çünkü Ebûbekr Çelebi, 1048 hicride azledilmiş, İstanbul'da ikamete memûr olup bu şehre gelmiş, gelişinin yedinci günü, 27 Rabîulevvelde (8.VIII.1638) vefât etmiş, Yenikapı Mevlevihânesi türbesine defnedilmiştir (Mevlânâ Müzesi K. Abdülbâki Gölpınarlı kitapları, yazmalar, No. 94, 143. b). Çelebiler arasında ilk kavga, 969 hicride (1561) posta oturan Husrev Çelebi oğlu Ferruh Çelebi zamânında başlamıştır ve bu zat, onsekiz yıl mazûl olarak yaşamıştır. Her halde Dergâhtan çıkan kitaplar, bu yıllarda çıkmış, birçoğu da yok olup gitmiştir (bk. A. Gölpınarlı: Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik; İst. İnkılâp K. 1953, s. 153 - 158).

4. Mevlânâ Müzesi K. No. 2024.

Bu nüshada yalnız III. ve IV. ciltler var. İstinsâhı, Hacı Beki b. Muhammed'is - Sivâsî tarafından 760 Şabanının yirminci günü bitmiştir (17.VII.1359). Hacı Beki, ketebeye, altı cilt Mesnevî'nin 26000, bir rivâyete göre de 26550 beyit olduğunu da kaydetmiştir (IV. cildi noksan olan bu nüshanın tavsîfi için Nihat M. Çetin'in makalesine bakınız: s. 101 - 102. N. M. Çetin, «ستين و سبعمايه» yı, ansılsa «سبعين وستمايه» okumuş, karşılığını da 3 Mart 1272 olarak kaydetmiştir).

5. Aynı K. No. 1193.

Teşhirde bulunan ve altı cildi beş ciltte ihtivâ eden bu nüsha, 216 sahîfedir. Her s. de dört sütun üzerine 25 satır vardır. Başlıksız sahîfeler, elli beyti muhtevidir. Tezhîbi yoktur. Küçükçelebizâde Muhammed Âsım'ın (ölm. 1173 H. 1759) temellük târihi olduğu gibi 1137 Rabîulâhırının başında (1724 sonları) Nahîfî Muhammed Süleymân'a hediye edildiğine dâir de kayıt vardır. Ayrıca, sonradan bir başkasının eline geçmiş, o da, "Hazret-i Pîr'in vefâtı altıyüz yetmiş ikide olduğu cihetle onbeş sene sonra yazıldığı anlaşılıyor. Sarı Abdullah Efendi (ölm. 1072 H.) ve Tercemân-ı Mesnevî Nahîfî Süleyman Efendi'nin (ölm. 1151 H.) dahi ellerine geçmiş mu'teber bir nüsha-i nefîse-i mu'teberedir" yazısını yazmış. Sonundaki ketebeye nazaran 687 Şevvâlinin dördüncü perşembe günü (1.XI.1288) Mevlevî Huseyn oğlu Hasan tarafından yazılmıştır (s. 216). Ketebenin altında

«تمّت المقابله نسخة صحيحة قرئت على الشيخ قدّس الله روحه»

kaydıyla, Mevlânâ'ya okunan sahih nüshayla mukabele edildiği bildirilmektedir. II. ve III. cildin sonlarında da, ikinci defâ, «اصل» dediği ve Mevlânâ'ya okunduğu bildirilen nüshayla karşılaştırıldığı (s. 83) kaydedildiği gibi IV. cildin sonunda da Mevlânâ'ya okunan "sahîh" nüshayla karşılaştırıldığı yazılı. V. cildin sonunda da aynı tarzda bir kayıt var. 5, 8, 11, 13, 20 ve 27. sahîfelerdeki nüsha farkları, tamâmiyle bizim nüshaya uymakta; birinci cilt sonuna dek böyle olduğu gibi bütün nüsha da böyle. Mesnevî beyitlerinin 25689 olduğu da kaydedilmiş bulunan bu nüshada, Şeyh'e, yâni Mevlânâ'ya okunmuş olan "sahih" ve "asli" nüsha diye tavsîf edilen nüsha, açıkça anlaşılıyor ki, Müze K. de 51 No. da kayıtlı olan ve terceme ve şerhimizde esâs olarak kabûl edilen nüshadır.

6. Aynı K. No. 1457.

Rükn'üş - Şîrâzî diye anılan Mahmûd'ül - Iklîdî oğlu Alî tarafından Saray şehrinde 714 yılı Rabîulevvelinden aynı yılın Cumâdelûlâsına kadar geçen kısa bir müddet içinde (1314) yazılıp tamamlanan ve sonunda Sultan Veled'in "Tetimme" si de bulunan bu nüsha da bizim nüshaya uymaktadır. Sultan Veled'in vefâtından iki yıl bile geçmeden, üç ay gibi kısa

bir zaman içinde yazılıp bitirilen bu nüsha (13.VIII - 12.IX. 1314). Mesnevî'nin ve Mevleviliğin ne kadar çabuk yayıldığını gösterdiği gibi "Tetimme-i Velediyye" nin de hemen kabûl edilip tanındığını göstermektedir.

7. Aynı K. No. 1177.

Hattat Necmeddin Okyay tarafından eski tarzda yapılan ortası ve kenarları şemseli ve cetvelli meşin bir ciltle ciltlenmiştir. 640 sahifedir. Kâğıdı kalın, aharlı ve yumuşaktır. 235 × 310 mm. ebâdındadır. Yazı Selçuk neshidir. Dört sütun üzerine yazılmış olup başlıklar surhla ve iri yazıyladır. Bâzı dîbâcelerde Besmele kûfî, bâzılarında sülüs. Üstünde ve müteaddit yerlerinde «وقف كتابخانهٔ حضرت مولانا قدس سره الاعلا» mührüyle Said Hemden Çelebi'nin (1275 H, 1858) mührünü ihtivâ ettiği halde dergâhtan çıkarılan bu nüsha, teşebbüsümüz sonucunda Maârif Vekâleti tarafından alınıp Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünün 6.II.1955 târih ve 600/423 numaralı emriyle Konya Mevlânâ Müzesine gönderilmiştir. Nüshanın başında iki sahife tutan vakfiyeden, bu nüshanın, 952 Cumâdelûlâsının sonunda (8.VIII.1545), Amasyalı Muhammed oğlu Ummân'ül - Mevlevî tarafından, ölünceye dek Şiraz'lı Seyyid Muhibbi oğlu Seyyid Alâyî tarafından istifâde edilmek, onun ölümünden sonra Mevlevî fukarâsının istifâdesine bırakılmak, satılmamak, rehine verilmemek ve kimseye bağışlanmamak üzere Türbe'ye vakfedildiğini anlıyoruz. Vakfiyede Dîvâne Muhammed Çeleii'nin şehâdet yazısı da var. Vakfiyenin yazıldığı sahifenin karşı sahifesindeyse Eflâkî'nin elyazısıyla Sultan'ül - Ulemâ'nın "Maârif" inden ondokuz satırlık bir parça mevcut. 97. sahifesindeki ketebeden, bu nüshanın 723 yılı Rabîulevvelinin ondördüncü günü (23.III.1323). Sultan Veled'in azadlı kölesi Abdullah oğlu Osman tarafından yazıldığını anlıyoruz. Altıncı cildin sonundaki ketebeden de, nüshanın yazılışının, aynı zat tarafından 723 yılı Ramazan ayının 25. çarşamba günü bitirildiği anlaşılıyor (28.IX.1323. Rahmetli Veled İzbudak tarafından türkçeye çevrilen, tarafımdan gözden geçirilen, önsözü ve açıklaması yazılan Mesnevî'de bu nüshanın vakfiyesinin, Dîvâne Mehmed Çelebi'nin ve Eflâkî'nin imzalarıyla birinci cildin ketebesinin, Eflâkî'nin ve Emîr Âbid Çelebi'nin elyazılarının fotoğrafları yayınlanmıştır. M. V. Şark - İslâm Klasikleri; İst. Maârif Mat. c. I, 1942. Sonda; c. VI, 1946, Sonda).

Bu nüshada, kenarlarda, "Nüsha-i kadîm, bâzı yerlerde "Nüsha" bâzı yerlerdeyse "Nüsha-i kadîme" kayıtlarını havi nüsha farkları var. Bunların tedkıykınden anlıyoruz ki "Nüsha-i kadîm" ve "Nüsha-i kadîme", 51 No. da kayıtlı olan nüshadır.

8. Konya'da, avukat, rahmetli Tahir Mıhçı'nın husûsi kütüphânesindeki I. ve II. cilt Mesnevî.

Arkası meşin mukavva ciltle sonradan ciltlenmiş. 147 × 226 (115 × 16) m. m. eb'âdında. Kâğıdı koyu samânî renkte, az aharlı. Yazı Selçuk neshi. İki sütun üzerine, her sahîfede 21 satır var. Başlıklar büyük ve siyah mürekkeple, yahut surhla yazılmış. I. a da müzehhep başlık ve kûfi Besmele var. II. cildin sonundaki ketebeye nazaran 759 Saferinin evâlinde (1358) yazılmış, yazan belli değil. Bu nüsha, bizim nüshadan başka bir nüshadan yazılmış; fakat bizim nüshayla da karşılaştırıldığı, kenarlardaki nüsha farklarından ve her iki nüshanın incelenmesinden açıkça anlaşılmaktadır.

9. Mevlânâ Müzesi K. No. 1113.

733 Recebi ortalarında (1332) Mevlevî Osman oğlu Hasan tarafından Husâmeddin Hasan oğlu Emîr Satı'l - Mevlevi adına yazılmış nüsha. Hasan b. Osman, Mevlânâ'nın "Dîvân-ı Kebîr" ini de 768 Şevvâlinin 2. günü (II. VII. 1367) yazmaya başlamış, 770 Rabiulâhırasının ilk günü (13.X.1368) yazmayı ve karşılaştırmayı tamamlamıştır (Dîvân-ı Kebîr tercememizin "Sunuş" yazısına, bilhâssa X - XI. s. lere bk.). Aynı zat. 722 de (1322) Sultan Veled Dîvânını da yazmıştır (N. M. Çetin'in makalesi, s. 106, not. 15).

Bu nüsha da bizim nüshayla karşılaştırılmış, kenarlara düzeltmeler yapılmıştır.

10. Aynı K. No. 53.

Tezhîb bakımından pek güzel olan ve sanat erbâbından olup Kazzazoğlları diye anılan soydan ve asker zümresinden bulunan İvaz oğlu İsâ Çelebi tarafından Şems-i Tebrizî zâviyesine, oradan çıkarılmamak şartiyle 981 Recebinin başlarında (1573) vakfedilen bu nüsha, Kırım'lı Muhammed oğlu Ahmed'in oğlu Hasan tarafından 784 yılında yazılmıştır (1382 - 1383).

Bu nüsha da bizim nüshamızla karşılaştırılmış, farklar ve noksanlar, kenarlara yazılmıştır.

11. Aynı K. No. 2023.

Mıklapsız, şirâzesiz, tâmir görmüş bir cilt içinde I. ve VI. ciltler. Yazı Selçuk neshi. Her s. de surh cetvel içinde 19 satır var. 22.5 × 15.5 eb'âdında olup yazı 18.7 × 12.2 kısmını kaplamakta. Mahmud b. El - Hâcı Işık'ıl - Mevlevî tarafından yazılan ve hicrî VIII. asra, nihâyet IX.asrın ilk yıllarına âit bulunan bu nüsha, başka nüshalarla karşılaştırılmış, beyitlerin ve kelimelerin yanlarına "Sah", "Nüsha", "Nüsha-i Evvel" gibi kayıtlar yazılmıştır. Bizim nüshamızla karşılaştırdığımız zaman, "Nüsha-i Evvel" in 51 No. da kayıtlı nüsha olduğu anlaşılıyor.

12. Konya, Yusuf Ağa K. No. 5547.

325 × 210 (160 × 260) m. m. eb'âdında, samânî renkte kalın, aharlı kâğıda yazılmış olan, her sahîfesinde dört sütun üzerine 31 satır bulunan bu nüsha 241 yapraktır. 1057 Zilka'desi ortalarında (XII. 1647) Karaman'da Mevlânâ'nın annesi Mü'mine Hâtun adına yapılan Mâder Sultan dergâhına, müderris Yahyâ tarafından vakfedilmiştir. Selçuk neshiyle yazılmıştır. İkinci ciltte, mâlûm dîbâceden başka bir dîbâce, ayrıca Mevlânâ'dan nakledilen mensur sözler, IV. ciltte mâlûm dibâceden başka bir dibâce daha var ki bunları, II. ve IV. cildin şerhinde bildirdiğimiz için burada tekrarlamıyoruz. Nüshayı 1237 H. de İçel mutasarrıfı Avranosî Şerif Sırrı Selim tâmîr ettirmiş, herhalde cildini yaptırmış; buna dâir kayıt, 241. a sonunda. Ketebesi olmamakla beraber yazı şekli ve tarzı, kâğıdı, bu nüshanın hicrî VII., nihâyet VIII. yüzyıla (XIII - XIV) âit olduğunu gösteriyor. Bu nüshanın kenarlarında birçok nüsha farkları var ki Nihat M. Çetin, bunlardan «صح» diye gösterilenleri, istinsah edildiği nüshaya, «نسخه» diye gösterilenleri, bir başka nüshaya, «خ حسام الدين» , «ولد» kayıtlarını da Sultan Veled ve Çelebi Husâmeddin tarafından yazılmış nüshalara âit olarak kabûl ediyor (Şarkıyat Mec. s. 221).

Bu nüsha farklarından, meselâ, I. ciltte «طاهر شدن عز ..» surhunda, kenara çıkılan beyit, 51 No. daki nüshaya göre düzeltilmiş (Nicholson; I, s. 6, beyit. 60, 2. mısra').

«از خداوندولی التوفیق درخواستن ودق ادب» surhunda, üçüncü beytin ikinci mısra'ı, bize uygun olarak «خ ولد» kaydıyla tashîh edilmiştir. Bu mısra', Nicholson'da, bu nüshanın metnine uygundur (s. 7, b. 80) «حکایت مرد بقال وطوطی . . .» surhunda düzeltilen ve «صح ح اله» kaydıyla kayıtlanan beyit, bizim nüshamızda, üstte, nüsha farkı olarak gösterilmiştir.

«آمدن رسول روم...» surhunda ilk beyit, «ولد» kaydıyla kenara yazılmıştır ki bizde de bu beyit, surhun yanlarına yazılmıştır; Nicholson basımındaysa bu beyit, notta gösterilmiştir (s. 86). «سوآل کردن رسول روم . .» surhunda ilk üç beyit, «ولدی» kaydıyla kenara yazılmıştır. Bizde de bu üç beyit, surhun yanlarına yazılmıştır. Nicholon'daysa not olarak alınmıştır (s. 93). Bu nüshada «ولدی» kayıtlı beyitler de var.

Görülüyor ki gerçekten de nüsha farkları bakımından pek değerli olan bu nüsha, bizim nüshamıza da uyuyor ve nüshamızın değerini bir kat daha arttırıyor. Bu nüshada ayrıca şerhi kolaylaştıran kayıtlar da var. Meselâ I. cildin ikinci beytindeki «عالم لهوت» , «نیستان» kaydıyla şerhedilmiş, kenara da «قال علیه السلام : حب الوطن من الایمان» yazılmış. II. ciltte, «شکایت کردن اهل زندان پیش وکیل قاضی ..» surhunun sonlarındaki

چون وفاان عشق افزون مکند
کی وفاصورت دگرگون می کند

beytinin (Nicholson, s. 285; b. 707) kenarına «ازان سلطان ولد قدس الله سره» kaydıyla mensur bir şerh yazılmıştır ki meâli şudur: "Güzellerden vefâ gören âşıklar onları, önceden sevdiklerinden daha da fazla sevmeye başlarlar; çünkü vefâ, onların güzelliklerini arttırır; fakat vefâsız güzele de düşman olurlar. Çünkü vefâsızlık, onların güzelliklerini gölgeler. Vefâ, sûret değildir, anlamdır. Şu hâlde anlaşıldı ki dostluk ve düşmanlık, sûrete değil, anlamadır."

13. Mevlânâ K. No. 2008.

Mahfazalı, mıklapsız, meşin bir yeni ciltle ciltlenmiştir. Cildi XVIII - XIX M. yüzyıla âittir. 20.5 × 13.8 (yazı: 14.2 × 8.2) eb'âdındadır. Her s. de dört sütun üzerine 21 satır vardır. Başlıklar surhla, bâzı yerlerde lâcüverdle yazılmıştır. Yazı nesta'lıyktir. Birinci ciltten ibâret olan bu nüsha 55 yapraktır. 2. b - 3. a müzehheptir. Bu sahîfelerde mâlûm dîbâce vardır. 2. a daysa, Mesnevî'nin I. cildine âit, mâlûm dîbâceden başka bir dîbâce var. Bu dîbâce 17 satır olarak devam ediyor; son kısmı, sahîfenin sol tarafına, aşağıdan yukarıya doğru altı satır olarak yazılıp tamamlanıyor. Bu dîbâceyi aynen yazıyoruz:

اين قسم اوّلست ازمناهج مثنوى ومَدرجى ازمدارج معنوى مشتمل بر
تنفيذ وتخليص مخلب

وچنگال وپروبال شهبازدل ازاقاليم واحباز آب وگل محتوى بر رفع
اسباب وقطع

اُخبوهٔ شهوات ازالذّ مطعومات واخناث بر ترك تقاعد ازاستحصال
خصال

مرضيّه والحاح بر تباعدازاحوال دنيّهٔ ارضيه محدر متمراز مقارنت لبام
نحس

مرّغ و مصاحبت ومقاربتِ كرام حصنِ حصين بهرسهام ورماح
شياطين مذكّرِ

ارتقا بسوى مركزِ قالاز اوطانِ طين صدّيقِ صدوق رانقد علييّن
موعود زنديق كذوب را

سجّين موحود مقتحمان عقبهٔ كؤدرا وممتقان رقبهٔ مشدودرا شراب
طهورو معانقت حور

وغرف وقصور واتّكا بر سرابر وارائك مسجودالاشرف الملائك كامل
مكمّل رالبز ترتيل او

كماست متوالى وازحفظ دراسش فراست متعالى محصول وموصول
وددرتحديد كمترين نفس

ازمنافع بى پايان ودرتعديد اندكترين فايدهٔ ازفوايد بى گران اوازمنهٔ
ابدو ازمنهٔ سرمد كلمح بالبصر

وخطور خاطر خطر بالبال ميرا ونظر ناظر نظرالى معشوق فسرق
النظر بودامّيد واثق است بر آنك

برادران غيب جوى بر آذران عيب گوى نفود عمر عزيزرا در لحص
معايب بذل نكنند بلك بر

تحسس عجایب وغرایب صرف کنند گردانند گرداندکه بضاعت عمر اشرف جواهر ست هرکرا صرف بصیرتش

بكل لطائف منور وپیراسته بودبلیں دادکه آفتاب نسبت بذات بیچون کمتراز ذرّه باشد

به اضافت بعالم بوقلمون مع هدایاری تقدست اسمؤهی فرماید درتقریر وجود برجود ر صفات ذات

ومن آیاته الشمس یعنی صنع ارصانع انفکاك بپذیرد جملهٔ عقول ومعلول قیاس به اصول اصول

بجزازوصف لامتصف نتواندبودن صدهزاران کواکب ثوابت درحضور نور افتاب وهم جس

Sol yanda kenarda

بیراقم تهالك ونفانی می گرداند میظنك عوجودی لانسبة بینهم
اگرمتوهمی بی آبی سردحاں مرائبی ی رایی ما
حامدی خامدی سامدی کلاغی زلاغی داهلی جاهلی غافلی سکران ازبوله
شطان بجانب مثنوی مولوی زبان طعن گشاید درجواب او

این دوبیت شاید کل رافع رأسه عن اتکبر وغیره مهو شاهد
فقرالجهول بلاادب الی ادب
فقر حمار بلاراس الی رس

ومالانتفاع اخ الدّنیا بناظره
اذا استوت عنده الانوار والظلم

نقلت هذا التحریر من خطّ امیر واحد بن سلطان ولد بن مولانا سرّالله الاعظم والمکرّم

المعظّم جلال الحقّ والدّین البلخی البکری

وهو یقول انتسخت هذا من خطّ خدمة لله بین خلیفته حسام الحقّ والدّین الارموی القونوی

کتبه الفقیر الحقیر علایی بن یحیی التّبریزیّ الشّریف

Bu dibâcenin türkçesi şudur:

"Bu cilt, iri gönül doğanının pençesini, gagasını, kanatlarını balçıklı bölgelerden, kaygan alanlardan koruyup geçirmeyi bildiren, onu kurtarmayı anlatan Mesnevî yollarının ilk bölümüdür; mânevî yollardan ilk yoldur. En lezzetli yiyeceklere özeniş ağlarının sebeplerini giderir, keser; Tanrı râzılığını kazanmaya yarayan huylara aldırış etmemeyi yok eder; insanı, o huyları elde etmeye düşürür; yeryüzüne âit aşağılık hallerden uzaklaşmaya sevkeder. Kötülerle eş-dost olmaktan çekindirir insanı, nefret verir insana; büyük kişilerle buluşup görüşmeyi sevdirir; teşvik eder insanı. Şeytanların oklarına, mızraklarına karşı sağlam bir kaledir. Topraktaki yurtlardan ebedî varlık katına yücelmesi için öğüt verir insana. Özü, sözü doğru gerçek kişiye, vaadedilmiş İlliyyîn'dir; pek yalancı zındıkaysa, mevcûd olan Siccîn'dir. Sarp geçitlerin zorluklarına dayananlarla çetin tutsaklardan azad edilmişlere, tertemiz içimdir, hûrileri koçmaktır, çardaklardır, köşklerdir; tahtlara, sedirlere dayanıp yangelmek, meleklerin en yücelerinin secde ettikleri can kesilmektir. Olgunlaşmış, insanları da olgunlaştırır bir hale gelmiş olana da, onu okumak, bir biri ardınca bir kavrayış verir; onu belleyiş, gittikçe artıp yücelen bir anlayış elde etmesini sağlar; böyle bir hâle ulaştırır onu. Sonsuz faydalarından en azını söylemek, sayıya sığmaz faydalarının en değersiz sayılanını bildirmek gerekirse deriz ki: Gözün bir bakışına, hatıra bir

kerecik gelip geçişe, sevgiliye bir kere bakışa, onu bir defâcık görüşe ebedî zamanları sığdırır; insan, ânler görür, seyreder. Umarız ki gayb âlemini arayan, kimsenin aybını görüp söyleyecek ateşli huya sâhip olmayan kardeşler, ömür sermâyesinin en değerli inciler, mücevherler olduğunu bilirler de onun çevresinde dönüp dolaşırlar, o sermâyeyi, eşsiz şeyleri araştırmaya, görülmemiş şeyleri aktarıp bulmaya harcarlar. Can gözü, anlayış sürmesiyle aydınlanıp bezenmiş kişi, iyiden iyiye bilir ki güneş, neliksiz, niteliksiz zâta nispetle bir zerreden de küçüktür; renkten renge giren âleme âid oluş bakımından zerreden de değersizdir. Ama gene de, adları kutlu olsun, yaratıp olgunlaştıran Tanrı, cömertliklerle dopdolu olan varlığını, zâtının sıfatlarını anlatırken "Onun delillerinden biri de güneştir" buyurur (Kur'an; XLI, Fussılat, 37). Yâni sanat eseri, sanatkârdan ayrılamaz. Bütün akıllar, akılla anlaşılabilecek herşey, temellerin temelleriyle kıyaslanınca, vasfedilemiyecek bir sıfattan başka birşey olamaz. Karanlıkları delen, aydınlatan yüzbinlerce yıldız, vehimden doğan güneşin ışığının karşısında, yok oluş örtüleri altına girer; görünmez olur gider. Artık varlıklar hakkındaki zannın nedir ki? Hele bunların aralarında bir nispet de yoktur. Ama sen vehme kapılıyorsan, başın, canın varsa da ondan mahrumsun, karârı olmayan, fakat gösterişe kapılan birisin. Çalışıp çabalamaktasın; kuruyup kalmışsın; dik başlısın, oyuna dalmışsın. Bir kuzgunsun ki işin alayındasın, faydasız ötüp durmadasın. Yanılmışsın, unutup gitmişsin; bilgisizsin sen. Şeytan'ın sidiğiyle sarhoş olmuş, gaflete dalmışsın. Kim kadri yüce Mesnevî'yi kınar, kınama dilini açarsa, ona cevap olarak şu iki beyit yeter; onun lâyığı bu beyitlerin meâlidir; ululanıp başını diken her kişiyi kendisi de görür, başkası da:

Gönlü olmayan kişinin edebe ihtiyacı olmayışı,
Başsız eşeğin yulara, bağa ihtiyâcı olmayışıdır.

☆

Dünyâyı elde eden kişiyle, ona karşıdan bakan kişinin arasındaki fark,

Baktığını gören kişiyle, yanında, ışıklarla karanlıklar bir olan kişinin arasındaki fark gibidir.

★

Bu yazıyı, Allâh'ın en büyük sırrı, kadrı yüce ve ulu Belh'li ve Ebû-Bekr soyundan Hak ve Dîn'in Celâl'i Mevlânâ'nın oğlu Mevlânâ Sultan Veled'in oğlu Emîr Vâcid'in elyazısından naklettim. O da diyor ki: Ben bu yazıyı, Allâh'ın yarattığı kişiler içinde Allah halîfesi olan Rumuya'lı, sonra Konya'lı Hak ve Dîn'in Husâm'ının elyazısından kopya ettim. Bu yazıyı yoksul, hor-hakıyr Şiraz'lı Şerif Muhıbbi oğlu Alâyî yazdı."

★

Bu dîbâcenin sonundaki iki beyit, Mütenebbî'nindir (Nâsıf'al - Yâzıcî: Şarhu Divânı Abi't - Tayyıb; Beyrut — 1882, s. 170, 342). Beyitlerden önceki söz, arapça atasözü olmalı.

Nüshanın sonunda, bu cildin, Sultan Veled'in azadlı kölesi Abdullah oğlu Osman'ın istinsâh ettiği nüshadan, Konya'da Şerîf oğlu Şerîf Muhıbbi oğlu Alâyî tarafından istınsâh edildiği bildirilmekte (s. 108). Abdullah oğlu Osman'ın nüshası, tavsîf ettiğimiz 7. Mesnevî nüshasıdır. Alâyî, bu birinci cildi, 955 Cumâdelâhırasının dokuzuncu günü yazıp bitirmiştir (16.VII.1548). Alâyi, Sultân'ül - Ulemâ'nın "Maârif" inin II. ve III. ciltlerini toplayıp kitap hâline getirmiştir (İst. Üniv. K. Farsça yaz. No. 1284; A. Gölpınarlı: Mevlânâ Celâleddin; III. Basım, İst. İnkılâp K. 1959, s. 23). Mevlânâ Müzesi'nde 2109 No. da kayıtlı bulunan ve yazısı, Sultan Veled'in yazısına pek benziyen "Fîhi mâ - fîh" i de hâşiyelemiştir; 546 da (1151) vefât eden ve Alâ'uz - Zâhid diye tanınan Buhârâ'lı Alâyî'nin, 537 de ölen (1142) Nesefî'nin, 680 de ölen (1281) Kevâşî'nin tefsirlerinden, daha da başka meşhur tefsirlerden nakiller yapmıştır; 64 bölümden meydana gelen ve bu bakımdan, başka nüshalara göre eksik

olan bu "Fîhi mâ - fîh" te, 90. a kenarında «من غراة الحقايق تألف علائی شیرازی» kaydıyla bir âyetin tefsîri yazıldığına göre "Semerât'ül - Hakaik" adlı bir tefsîri, yahut bir kitabı da vardır; fakat bu kitap "Keşf el-Zunun" da ve zeylinde anılmıyor.

Sultan Veled'in oğlu Emîr Vâcid Çelebi 743 te (1342) vefât etmiştir. Onun elyazısıyla bulunan bu dîbâce, Mesnevi nüshalarında, bilhassa 51 No. da kayıtlı nüshada yoktur. Ancak Emîr Vâcid Çelebi'nin, bu dîbâceyi, çelebi Husâmeddin'in elyazısıyla bulduğuna göre Mevlânâ tarafından söylenip yazdırıldığından şüphe etmiyoruz. Anlaşılıyor ki bu da, IV. cildin dîbâcesi gibi Mevlânâ tarafından yazdırılmış, sonra, belki fazla mustalah olduğundan beğenilmeyip mâlûm ve meşhur dîbâce yazdırılarak bu, bırakılmıştır. Fakat Çelebi, bunu da atmayı kıyamamış, Emîr Vâcid'in eline geçmiş ve yazmış, böylece de bu cilde geçmiştir. Burada bir noktaya daha işâret edelim:

Alâyî, bu dîbâceyi Emîr Vâcid Çelebi'nin yazısıyla bulduğunu sözlerken Mevlânâ'yı "El - Belhiyy'ül - Bekrî" diye anıyor. Oysa ki bu nispet, ne sandukasında, ne eserlerinin biyor. Oysa ki bu nispet, ne sandukasında, ne eserlerinin birinde, ne Sultan Veled'in eserlerinde, ne Mevlânâ'nın vefâtından beş yıl, onbir gün sonra yazılması biten 51 No. daki nüshanın sonundaki tetimme ve vakfiyede var. "İbtidâ - Nâme" deki, bu nisbeti belirten iki beyitse sonradan katılma ve uydurma (A. Gölpınarlı: Mevlânâ Celâleddin; s. 34 - 40). Esâsen bu nisbeti dile getiren de Emîr Vâcid Çelebi değil, Alâyî.

★

Bu nüshada, «متابعت کردن نصارا وزیررا» surhunun 10. beytinde, ilk mısraın sonu, bizim nüshamıza uygun olarak kenara «دمم شرموش کن» yazılmış ve «نسخهٔ اصل» kaydı düşümlüş (8. a; Nicholson, s. 24, b. 380). 17. b de, aşağı kısımda ta'lıykle yazılan hâşiyelerde «علائی» imzâsı var. 32. a da kenardaki farsça îzâhât aynı imzâyı taşımakta. 41. a da «قبول کردن خلیفه هدیه را...» surhu, ta'lıykle ve surhla kenara, "«ما کمال بی باری ازان هدیه وازان سبو»" tarzında ve bizim nüshaya uygun olarak düzeltilmiş, altına da «نسخهٔ ناظم قدس سره» yazılmış (Nicholson, s. 79, 176). Bu surhtan üç beyit önceki beytin ikinci mısraı da «گر . خرداتیم خودرا ما حریم» tarzında düzeltilmiş ve «نسخهٔ ناظم» kaydıyla kayıtlanmış. Bizim nüshamızda da böyle, halbuki mısra «گر . خرداتیم ما خودرا حریم» imiş Nicholson'da da böyle; s. 176, b. 2849). Bu surhtan önceki beyit de, gene bizim nüshamıza uygun olarak

بلکه ازدحله چوواقف آمدی   آن سبوراز سرسنگی زدی

tarzında kenara yazılmış ve «نسخهٔ ناظم قدس سره» kaydı konmuş; Nicholson'da birinci mısra', metindekine uygun (aynı s. b. 2852). Aynı s. de, surhtan sonra dördüncü beyit, gene bizim nüshaya uygun olarak düzeltilmiş ve gene «نسخهٔ ناظم» kaydı konmuş. Bu surhtan önceki üçüncü beyit, metinde, «ان عرب باری بدان معذور بود» iken bizim nüshamıza uyulup «باری اعرابی بدان ...» diye düzeltilmiş; bu tashîhin altına «اصل» özü yazılmış. Sona kadar devâm eden düzeltmelerden ve kayıtlardan anlaşılıyor ki Alâî'ye göre bizim nüshamız "Nüsha-i Nâzım" ve "Asl" dır.

14. Aynı K. N. 2026.

956 Cumâdelûlâsında (1549) yazılmış nüsha. Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Sabûhî Ahmed Dede tarafından da tahşiye edilen bu nüsha, bilhâssa «ولدی» kayıtlarını taşıyan beyitleri bakımından incelenmeye değer.

15. Bibliotheque National; Ansien Fond Pers; No. 265.

1675 te (1086 H.) İstanbul'da satın alınmış nüsha.

Bu nüshada, kenarlarda surh cetvel içine alınmış beyitler var ve bu beyitlerin üstlerinde "Veled" ve "Veledî" kayıtları mevcut. I. c. te, «دریافتن ان ولی رنج را ..» surhunda üçüncü beyit olarak kenara,

چونکه سلطان ازحکیم ان راشنید　　پند اورا ازدل وازجان گزید

yazılmış, üstüne de «ولد» kaydı ilâve edilmiş; bizde de aynı beyit, surhun kıyısına yazılmış (Nicholson, s. 13, not; b. 184). «متابعت نصارا وزیررا» surhunda,

گرهزاران دام باشد درقدم　　چون تو بامایی نباشد هیچ غم

beytinin karşısına, üstüne gene «ولد» kaydı konarak

چون عنایتت بود باماقیم　　کی بودبیم ازان دزد لئیم

beyti yazılmış (14. a). Bizde de bu beyit kenardadır (Nicholson, s. 25, not; b. 387). «پیغام شاه پنهان باوزیر» surhunda kenara ilk beyit olarak,

آخرالامرازبرای ان مراد　　تادهد چون خاك ایشان ا باد

beyti, hiçbir kayıt konmadan yazılmış (16. a). Bizde de bu beyit kenardadır (Nicholson, s. 29, not; b. 454). «قصهٔ مکر خرگوش» surhunda, metinden fazla olarak dört beyit kenara kaydedilmiş; üçüncüsünün yanına «ولد» aydı konmuş (33. b). Bizde bu beyitler yok; 13. No. daki Alâyî nüshasında bu beyitler var (Nicholson, s. 66, not; b. 1062). «بول کردن خلیفه هدیه را ...» surhunda ikinci beyitten sonra gene «ولدی» kaydıyla bir beyit kenara yazılmış (48. a). Bu beyit de bizde yok; Nicholson bunu nüsha farkı olarak alıyor (s. 176, b. 3853).

II. ciltte «کلوخ انداختن ان تشنه ...» surhundan önceki beşinci beyitten sonra

این سخنها خود بمعنی یاربیست
حرفهادام دم شیرین لبیست

beyti, kenara «ولد» ve «ولدی» kaydı konmadan yazılmış (149. b). Bizde bu beyit metindedir.

Bu karinelere göre bu nüsha da bizim nüshayla karşılaştırılmıştır; ancak bizim nüshada kenara çıkılan beyitler arasında «ولدی» kaydı bulunanlar varsa da bu beyitlerde öyle bir kayıt yok.

★

Mevlânâ Müzesi'nin eski Müdir Muâvini ve şimdi Kulekapısı (Galata) Mevlevîhanesi Müzesi Müdiri Necati Elgin'in vâsıtasıyla son zamanların meşhur Mesnevî - hânı Esat Dede'nin (1329 H. 1911), Mesnevi'nin birinci cildinin pek az bir kısmına (takrîben 130 beyit) yazdığı şerhi gördük. Esat Dede, şerhinde, Mesnevi kâtiplerinden bahsederken Sultan Veled'in yazdığı bir Mesnevi'yi 1282 yılı Ramazan ayında (1866), Fâtih Câmii avlusunda, Sahhaflar Şeyhi Mehmed Efendi'nin kitap sergisinde gördüğünü, ikindiden sonra Mesnevî takrîrini bitirip çıkarken bir kere daha ziyâret etmek istediğini, fakat Mehmed Ef. nin, bir çeyrek saat evvel birisinin yirmi beş altına satın aldığını söylediğini bildiriyor ve "mu'tedil kıt'ada" olan bu Mesnevî nüshasında, her surhun hâmişinde birkaç beyit bulunduğunu, beyitlerin altında surhla «ولد» imzâsının mevcud olduğunu belirtiyor; diyor ki: "Mezkûr ebyât, Mesnevî-i Şerif'i tahrîr buyururlarken kalb-i ilhâm - peyvend-i münîrlerine ilhâm olunduğundan Cenâb-ı Mevlânâ min küll'il - vücûhi evlânâ hazretlerine i'lâm buyurduklarında hâmiş-i Mesnevî-i Şerîfe sebt ü tahrîrini emir buyurmuşlar." (28. b)

Esat Dede, gördüğü Mesnevî'nin tam olup olmadığını ve bu bilgiyi nerden aldığını bildirmiyor; ancak "Bil-cümle nüsha-i matbû'ada ebyât-ı mulhaka pek çoktur; bunların beyninden Sultan Veled kuddise sırrehu hazretlerine mensûb olan

ebyâtı fark u temyiz müteassir ve belki müteazzirdir" hükmünü veriyor (28. b - 29. a).

Sanıyoruz ki "Veled" kaydını ihtivâ eden beyitler, Sultan Veled'in yazdığı nüshadandır ve Mevlânâ'nındır; "Nüsha-i Veledi" kaydını taşıyanlar da böyle olsa gerek. "Veledi" kaydını taşıyanlarsa, belki Sultan Veled'indir ve herhangi bir beyti şerh ve izâh mâhiyetindedir. Fakat biz de bu hususta ısrârın mümkün olamayacağı, kesin bir hükme varılamayacağı kanâatindeyiz.

★

Burada Sadreddin-i Konavi tarafından "Mesnevî" ye yazıldığı rivâyet edilen bir takrîzden de söz açmayı gerekli bulduk. Bu takrizden ve takrizin bulunduğu nüshadan, ilk olarak Nihat M. Çetin, Şarkıyat Mecmuası'ndaki makalesinde bahsetti (s. 98 - 99, not. 4). Takrizin bulunduğu nüsha, Süleymâniye Kütüphânesine mülhak Nâfiz Paşa kitapları arasında, 654 No. da kayıtlı olup 855 Rabiulâhırında (3.V. - 1.VI.1451) Konya'da Mevlânâ K. de 2024 No. daki nüshadan Muhammed b. Mahmûd'iş - Şirvânî tarafından istinsâh edilmiştir. Kırmızı, ortası şemseli, mıklaplı meşin ciltle ciltlenmiş olan ve eb'âdı 248 × 164 (Yazı. 193 × 130) olup dan Muhammed b. Mahmûd'iş - Şirvânî tarafından istinsâh başlıkları surhla, yazısı okunaklı bir nesihle yazılan bu nüshanın 2. a yaprağında, Sadreddîn-i Konevî'nin (673 H. 1374) "Mesnevî" ye bir takrîzi kaydedilmiştir. Hicri 1207 de (1792 - 1793), ayın 23. günü (ayın adı yok), Mevlânâ soyundan Seyyid Şeyh - Abdülkadir tarafından, bir yerden kopya edilen bu yazının kenarında, arapça, "Azîz sırrı kutlu olsun, Muhammed Sadrüddîn'il - Konevî'nin Mesnevî'ye takrîzidir" kaydı var; bu yazı, takrîzi kopya eden Abdülkadir'in, baştaki Besmele'yle 23 satır tutan ve nesta'lıyka çalan yazısıyladır. Son üç satırda. «وانا الفقير الحقير الشيخ صدرالدين محمد بن اسحق القنوى غفرالله تعالى ذنوبه ولجميع المؤمنين والمؤمنات الاحيا منهم والاموات تحريرا فى سنة احدى وسبعين وستمائة» ketebesini taşıyan bu takrizin dördüncü satırında geçen «غرر بحر اليقين ودرر بحر العين» sözü, rahmetli Bedî'uz-zaman Furûzan - fer'in "Külliyyât-ı Şems yâ

Dîvân-ı Kebîr" ine kaynak olan ve hicrî VII. yüzyılda yazıldığı anlaşılan divânın mukaddimetsinde «غرر بحر اليقين ودرر بحر الغيب» tarzında geçer (Çâp-ı Nohostîn. Ez intişârât-ı Dânişgâh-ı Tehran — 1336 Şemsi Hicrî, s. 2, satır. 7 - 8. Bu nüshanın tavsîfi için bk. s. ى — ه : 5 - 10). Takrîzdeki «الداعى الى المعالى الامور» sözü (satır. 13), aynı mukaddimenin aynı satırında geçmektedir. 770 hicrîde yazılan ve Konya, Mevlânâ Müzesinde bulunan Dîvân-ı Kebîr'in Önsözünde de aynı sözleri görmekteyiz (s. 3, satır. 16. Bu nüsha, beş cildi çıkan tercememizde esas olara kabûl ettiğimiz nüshadır. Tavsîfi için I. cildin X - XI. sahîfelerine bakınız; İst. Remzi K. 1957). Gene takrizin 9 - 10. satırlarında geçetn «النور الباهر والحق الظاهر والعقل المشخص والروح المخصص» sözlerini "Külliyât-ı Şems" e kaynak olan nüshalardan olup 727 de (1327) yazılmış bulunan nüshanın Önsözünde buluyoruz (s. 1, satır. 12 - 13. Tavsîfi için bk. s. ب — يا 11 - 12).

Bütün bunlardan sonra, Konya, Mevlânâ Müzesi K. de, eski 151, yeni 67 No. da, gazellerin sonunda, 759 Şa'bânında (1358), 309. yaprakta, rubâîlerin ve bütün kitabın sonunda, 760 Şa'bânının sonlarında (1359), kaari'- i Mesnevi Mahmûd b. Muhammed'il - Mevlevî tarafından "ashâbın huzûrunda ve Türbe'de istinsâhının, tashîh ve mukabelesinin bitirildiği" kaydedilen "Dîvân-ı Kebîr" e yazılan Önsöz'ü okuyalım [*]

النور الباهر والحق الظاهر والسر الطاهر

العقل المشخص والروح المخصص ناسج دروع

الجلاله ناسخ فروع الضلاله سعير نوادى القلوب

---

[*] Bu Dîvân için "Mevlânâ Celâleddin" adlı eserimize de bk. III. basım; İst. İnkılâp Kitabevi, 1959, s. 242. Bu Dîvân, 924 Rabiulâhırında (1518) meşhur Huseyn'ül - Vâız'il Kâşifî'nin (910 H. 1504) oğlu Aliyy'us - Safî'nın de temellük kaydını ihtivâ eder.

حمیر بوادی الغیوب حامی اساطین الموحدین

ماحی اساطیر المتحدین مفسر سر الخوابیم مشرح رموز

مافی الم عنایة الله علی الجمهور لداعی

الی معالی الامور الذی افرض الله بمحاسن الالطاف

والشیم ونوحده ببدایع العلوم والحکم واصطفاه

علی اکارم الامم وشهره فی العالم بین العرب والعجم

معشوق الاولین والاخرین حلال الحق والدین

وارث حقایق کمل المرسلین قدسنا

بسره المتین وایدنا بسره المبین

Görülüyor ki buradaki birinci ve ikinci satırlarda geçen vasıflarla altıncı satırın sonunda, yedinci satırın başında bulunan vasıflar, bundan önce arzettiğimiz üç nüshada da var. Fakat bu sûretini sunduğumuz Önsöz, takrîzin, bir satır teşkil eden "Besmele" yle beraber dokuzuncu satırından ondokuzuncu satırına kadar aynı. Yalnız onbirinci satırda «حمیر بوادی الغیوب» القلوب حمیر بوادی farkı var ki bu da okuyuş ve anlayış hatâsından meydana gelmiş. Bir de onbirinci satırda "Lafza-i Celâle" den sonra «سبحانه وتعالی» fazlalığı var. Ayrıca onaltıncı satırda, «معشوق الاولین والاخرین» den sonra «سلطان العارفین» onyedinci satırda «وارث» ten sonra «سیدنا ومولنا حلال الحق» ve ondan sonraki satırlarda,

«والدین محمد بن محمد الحسین البکری البلخی الرومی عظم الله ذکره وقدس سره وقدسنابسره وایدنا بنوره امین امین یارب العالمین وانا . . . .»

yazıları var.

Apaçık görüldüğü gibi Mevlânâ'nın adı anılırken «محمد بن محمد الحسین» deniyor. Huseyn, Mevlânâ'nın babası değil, dedesidir; «محمد بن محمد بن الحسین» denmesi gerekirdi ve Sadreddin, her halde bunu bilirdi. «البکری» evvelce de bir münâsebetle arzettiğimiz gibi uydurma bir nispeti ifâde ediyor «رومی» sözüyse Mevlânâ'nın, oğlunun, torunlarının zamanlarında kullanılmayan bir sözdür ve çok sonradan uydurulmuştur. Sadreddin, kendi adından sonra babasının, dedesinin, hattâ büyük dedesiyle onun babasının bile adını anar [*].

Takrîzde dikkati çeken bir nokta da, Mevlânâ'nın adından sonra «عظم الله ذکره وقدس سره وقدسنا بسره» denmesidir; halbuki takrîzin târihi 671 dir ve bu târihte Mevlânâ hayattadır; hayatta olan bir zâta «طال بقاءه، لا اخلی الله برکته» «نفعنا الله ببرکة وجوده، مد الله ظله» gibi bir duâ cümlesi kullanılır; tak-rîzdeki sözler söylenmez.

Bu izâhattan açıkça anlaşılıyor ki takrîz uydurmadır; okuduğunu anlamayan biri, gayretkeşlik yüzünden, "Divân-ı Kebîr" e yazılan Sunuş yazısını, başa ve sona birkaç cümle ve bir imzâ ile târih ekliyerek kimse anlamaz zannıyle takrîz haline koyup Sadreddîn'e yamamış, bunu, herhangi bir yerde bulan da, doğru sanıp bu "Mesnevî" başına eklemiştir.

Bir de şunu söyliyelim:

Erenlerin aralarında meşrep, daha doğrusu anlayış ve rûhî hâlet bakımından bâzı ayrılıklar, aykırılıklar vardır;

---

[*] Meselâ "Vasıyyet - Nâme" sinin başında (Osman Ergin: Sadraddin-al Kunavi ve eserleri; Şarkiyat Mecmuası, II; İst. Osman Yalçın Mat. 1958; s. 63 - 90. Vasıyyet - Nâmenin fotoğrafyası, s. 82 - 83). Konya'daki câmiinin kitabesinde de, babasının, dedesinin adı geçer (Mehmet Önder: Mevlânâ Şehri Konya; Konya Valiliği yayın. Konya; Yenikitap Basımevi — 1962, s. 94).

hattâ bu ayrılık, birbirlerini kınayacak dereceye kadar da varır; tasavvufu, bir tek anlayış, Vahdet-i Vücud inancını herkese göre aynı sananlar, pek yanılırlar. Mevlânâ, vahdet yolunun,yoklukla alınabileceğini, bunun da aşk ve cezbeyle olabileceğini kabûl eden bir erendir. İbni Arabi (638 H. 1340) ve onun irfânını benimsiyen, onun yolunu yürüten, fikirlerini yayan Sadreddin, bilgiye, hattâ ilerde olacak şeyleri bile kavramak, harflerden, sayılardan hükümler çıkarmak iddiâsını tazammun eden garib bilgilere, aklın alamayacağı te'villere önem verirler. Bu yüzden Ekberiyye mümessilleriyle Mevlânâ'nın ve Mevleviyyenin arası, biraz da şeker - renktir. Meselâ ilk zamanlarda, rivâyete göre Sadreddin, Mevlânâ'yı pek tutmaz (Manâkıb'ul - Ârifîn; Tahsin Yazıcı'nın tashih ve hâşiyeleriyle; T. T. K. mat. Ankara, c. I, 1959, s. 305 - 306). Mevlânâ'nın da Sadreddin'e karşı aşırı bir teveccühü yoktur (aynı, s. 417 - 418). Hattâ onu, kendi adamlarının gerçekliğine nispetle mukallit sayar (aynı, s. 471). "Fîhi mâ-fîh" te de, bir sohbetinde, Sadreddin'in adamlarının inancını kınar (Tercememiz; İst. Remzi K. 1959, s. 106 - 107. Mevlânâ Celâleddin'e de bk. III. b. s. 232 - 236).

Hâsılı bu takrîze hiçbir yönden inanmamıza imkân yoktur.

★

"Mesnevî" nin ilk onsekiz beyti müstesnâ, Mevlânâ tarafından söylendiğini, Çelebi Husâmeddin tarafından yazıldığını biliyoruz (Manâkıb'ul - Ârifîn, Tahsin Yazıcı'nın tashih ve hâşiyeleriyle; T. T. Kurumu yayın, Ankara — 1961, II. cilt, s. 739 - 745). Esâsen bu, "Mesnevî" nin metninden de anlaşılmaktadır. Sırası geldikçe Mevlânâ, sabaha kadar söylediğini, Çelebi'nin uykusuz kaldığını, kendisinin acıkıp birşey yediğini bu yüzden ilhâm kaynağının bulandığını, "Mesnevî" ye edilen itirazları, hâsılı "Mesnevî" yazılırken olup bitenleri, şerhte yer yer işâret ettiğimiz gibi anlatır; eski deyimle her defterde, yâni ciltte, hattâ ıktizâ ettikçe, herhangi bir hikâyede Çelebi Husâmeddin'in bu hizmetini açıklar, onu över. 51 No. deki "tetimme" den de anladığımız gibi "Mesnevî", her cilt bittikçe Mevlânâ'ya okunuyor, bizzât Mevlânâ tarafından düzelttiriliyordu. Kırmızıyla yazıldığı için eskilerin "Surh" dedikleri başlıklar da belki cilt bitiminde, okunurken yazdırılıyordu. Herhâlde dîbâçeler de her cildin bitiminden sonra yazdırılıyor, birinci ve dördüncü ciltlerde olduğu gibi bâzısı değiştiriliyor, ikinci ciltte olduğu gibi bâzısı da bırakılıyordu. Bu okunma ve düzeltilme işinin altıncı cilde kadar devâm ettiğini "Tetimme-i Velediyye" den anlıyoruz; Sulta Veled, son hikâyenin noksan kaldığını söylüyor; Mevlânâ, artık söz zamânının geçtiğini, ömrünün son demlerini sürmekte olduğunu, "Mesnevî" nin bittiğini bildiriyor. Gene 51. No. da kayıtlı olan "Mesnevî" nüshasının, Mevlânâ'ya okunan "Mesnevi" den istinsâh edildiğini, halîfesi Çelebi Husâmeddin'in ve halefi Sultan Veled'in huzurlarında da tekrar tekrar gözden geçirildiğini anlıyoruz. Huzurda bulunan ve bugün Mevlânâ Müzesi Kütüphânesinde kayıtlı olan birçok nüshanın da bu nüshayla karşılaştırıldığını, bu nüshanın, "Nüsha-i Kadîme, Nüsha-i Kadîm, Nüsha-i Nâzım, Asl, Aslî" olarak kabûl edildiğini görüyoruz. Bütün bu karîneler, bize, Çelebi Husâmeddin'in yazdığı müsveddelerin bugün bulunmadığına göre Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in (S. M) vefâtından sonra, yazıldığı kâğıt, kiremit v. s. den nasıl toplanıp yazılmış, ilk yazılanlar imhâ edilmişse Çelebi'nin yazdığı müsveddelerin de bu nüshanın yazılışından, tashîhinden sonra gömülmüş ve bu nüshanın aslî nüsha olarak kabûl edilmiş olduğu kanâatını veriyor. Sultan Veled'in yazdığı Mesnevî nüshasınınsa, evvelce de arzettiğimiz gibi elimizde yalnız dördücü ve son ciltler var. Terceme ve şerhimizde asıl olarak biz de bu nüshayı kabûl ettik.

★

"Mesnevî" ye türkçe, farsça, arapça birçok şerhler yazılmış, igilizce bile şerhedilmiş, bu kitaptan birçok intihaplar yapılmış, içinde geçen lûgatler hakkında kitaplar yazılmıştır. Batı âleminde de bu muhalled eser üzerinde çalışmalar olmuştur. Nihâyet son olarak rahmetli Bedî'uz - zaman Furûzan - fer, "Mesnevî" yi şerhe başlamıştı. Bu şerhin, birinci cildin 898. beytinin sonuna kadar hazırlanan kısmı basılmıştır (Mesnevî Şerhleri ve Mesnevî'den yapılan intihaplar

için Maârif Vekâleti tarafından yayınlanan tercemeye yazdığımız Önsöz'e; s. Z - M; "Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik" adlı eseribize bakınız; İst. İnkılâp K. 1953; s. 141 - 150).

Bütün bu şerhler varken "Mesnevî" yi yeniden şerhe ihtiyaç var mıydı? Evet, vardı. Çünkü şimdiye kadar yapılan şerhler, kısmen Nicholson'la Furûzan - fer'in nâtamam şerhi müstesnâ, ancak şerhedenin anlayışını aksettirmektedir; oysa ki Kur'ân-ı Mecîd'i, her şeyden önce Kur'ân-ı Mecîd tefsir ettiği gibi "Mesnevî" yi de gene "Mesnevî" ve Mevlânâ'nın eserleri şerheder; bu da Mevlânâ'nın bütün eserlerinin okunmasıyla mümkündür; hattâ Sultân'ul - Ulemâ'nın, Seyyid Burhâneddîn'in, bilhâssa Şems'in, hattâ hattâ Senâî'nin, Attâr'ın eserlerini de okumak gerektir. Burada iki örnek verelim·

Mevlânâ, I. ciltte, "Din Şeyhi" nin bir sözünü nakleder.. Sürürî ve Şem'î'ye göre bu zât Sadreddîn-i Konevî'dir. Ankaravî, bunun Muhyyiddîn İbni Arabî, hattâ başka bir zât olması da mümkündür hükmünü verir. Oysa ki bu sözü söyleyen Tebriz'li Şemseddin'dir ve Mevlânâ'ya göre "Din Şeyhi" Şems'tir; fakat bunun bilinebilmesi için Şems'in "Makaalât" ının okunması gerekir. II. ciltte, "A kardeş, sen o düşünceden ibâretsin, ondan başka neyin varsa kemiktir, kıldır" der. Şârihler, bunu türlü yönlere çekmişler, uğraşıp durmuşlardır. Oysa ki Mevlânâ, "Fîhi mâ - fîh" te 52. bölümde, kendisine bu beytin anlamı sorulunca, düşünceyle sözü kastettiğini uzun uzun anlatmıştır (Tercememiz: İst. Remzi K. s. 170 - 171); fakat biz de "Makaalât" ı okumasaydık, "Fîhi mâ - fîh" i terceme etmeseydik bunları, anlayışımıza göre bir yöne çeker, anlayışımıza göre mânâlandırırdık. Sonra şunu da söyliyelim ki şârihlerin çoğu, sağlam bir nüshayı esâs olarak almayı bile düşünmemiş, daha ilk beyitte yanılmıştır. Şârihler, Mevlnâ'yı Mevlânâ ile değil, İbni Arabî ile şerhetmeye çalışmışlar, aradaki meşreb, hattâ mezheb farkını hiç göze almamışlar, akla getirmişler, her sûfînin tasavvuf anlayışını bir sanmışlardır. Bir de Mesnevî hikâyelerinin nerelerden, kimlerden alındığını, Mevlânâ'nın, bunlarda nasıl tasarruflarda bulunduğunu, eski Hind - İran, Yunan - Roma mitolojisini, Mesnevî'de geçen âyet ve hadislerin münâsebetlerini, erenlere âit fıkraların kaynaklarını, zamânındaki telâkkıyleri nazar-ı dikkate almamışlar, bunları eleştirmemişlerdir.

Bütün bu yüzden "Mesnevî" yi yeniden ve günümüzün görüşüyle şerhetmek gerekti. Furûzan - fer merhum, "Ahâdis-i Mesnevî" ve "Maâhiz" le yolumuzu aydınlatmıştı. Eski şerhler de elimizdeydi. Deminki sözlerle onları yermiş değiliz; o zamanın zihniyetiyle şimdiki ihtiyacı dile getirdik ancak ve bu ihtiyaç, bizi gerçekten de pek güç olan bu büyük işe sevketti.

Eski şârihler, şerhlerini beyit beyit yapmışlar; beytin aslını almışlar, türkçeye tercemesini vermişler, tahlîlini yapmışlar, sonra şerhe girişmişler. Biz bu usûlü şu yüzden kabûl etmedik:

Beyit ve şerhi okunduktan sonra öbür beyte, aynı tarzda geçmek, hem bahsi unutturmakta, hem Mesnevî'nin şi'riyetini gölgelemekte. Mesnevî, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf, hattâ târih, örf, âdet gibi çeşitli konuları, bilgileri kavramakla kalmıyor. O aynı zamanda coşkun, tâlîmî olduğu kadar da lirik İlâhî ve insânî bir şiir. Mesnevî bahislerini, her bahis, nisbeten bitinceye dek, terceme olarak vermeyi, ondan sonra şerhe geçmeyi uygun bulduk; bu yolda gidilirse şi'riyetin de kaybolmayacağını düşündük; verdiğimiz tercemede, şerhi îcâb eden beyitlere birer yıldız koyduk; şerhte de yıldızlı beytin, cilde göre beyit numarasını ve şerhedilecek maddeyi yazıp şerhe koyulduk; bir madde, daha önce şerhedildiyse, şerhedilen beyti işâret ettik.

Mevlânâ'nın sınırsız hoşgörüsüne sığınarak meydana getirdiğimiz bu şerhte kusurumuz varsa, okuyan irfan erbâbından bağışlanmamızı diler, okuyucuya birşey verebildiysek duâsını dileriz.

19 Cumâdelâhıra 1392
30.VII.1972

Abdülbâki GÖLPINARLI

MESNEVÎ ŞERHİ

I

RAHMAN ve RAHÎM ALLAH ADIYLE

Bu kitap, "Mesnevî„ dir. O, ulaşmada, tam inanış sırlarını açmada din temellerinin temellerinin temelleridir. O, Allah'ın en büyük fıkhıdır; Allah'ın en aydın şeriatıdır, en reddedilmez delilidir. Işığına örnek, içinde kandil bulunan kandilliktir sanki. Bir doğar, parlar ki sabahlardan da ışıklıdır. Gönüllerin cennetleridir; pınarları var, dalları var, budakları var. Bu yol oğullarının katında, o pınarlardan birinin adı Selsebîl'-dir; ululuklara ulaşmış, yücelikler elde etmiş kişilere en hayırlı konaktır, en güzel dinlenme yeri, Hayırlı kişiler orada yerler, içerler; hür kişiler orada ferahlanırlar, çalarlar, çağırırlar. O, Mısır'daki Nil'e benzer; sabırlılara içilecek sudur, Firavun'un soyuna sopuna, kâfirlere hasret. Hani yüce Tanrı da, "Onunla çoğnnu azdırır, çoğunu da doğru yola götürür„ demiştir ya. Gerçekten de O, gönüllere şifadır, hüzünlere cilâ.. Kur'ân'ı, iyiden iyiye açar, açıklar; rızıkları genişletir, bollaştırır; huyları temizler, güzelleştirir; şanları yüce, özleri hayırlı yazıcılar, elleriyle yazmışlardır onu; tertemiz kişilerden başkasının ona dokunmasına meydan vermezler. Âlemlerin rabbinden inmiştir; bâtıl, ne önünden gelebilir, ne ardından. Allah gözetir onu, korur onu; odur en hayırlı koruyan, merhametlilerin en merhametlisi.. Başka lâkapları da vardır, Allah takmıştır o lâkapları ona; bizse azını anarak sözü kısalttık; az çoğa delâlet eder; bir yudum su göle delâlet eder; bir avuç buğday koca bir harmana delâlet eder.

Yüce Allah'ın rahmetine muhtaç olan güçsüz, kuvvetsiz kul, Huseyn'in oğlu Muhammed'in oğlu Belh'li Muhammed der ki:

Eşsiz, örneksiz, benzeri az bulunur şeyleri, yüce sözleri, kılavuzluk incilerini, zahitlerin yolunu, kullukta bulunanların bahçesini içine alan, kavrayan, yapıları külfetsiz, fakat mânaları çok olan bu manzum "Mesnevî„ yi, Allah kabûl etsin, efendimin, dayancımın, güvencimin dileğiyle, bedenimde can kesilen, bu günümün de, yarınımın da azığı olan kişinin isteğiyle uzatmaya çalıştım. O zattır âriflerin muktedâsı, doğru yolu buluş, tam inanış imâmı, halkın feryadına erişen.. Gönüllerin, akılların eminidir, halkın arasında Allah'ın emanetidir. Yarattıklarının içinden onu seçmiştir; Peygamberine, onun hakkında tavsiyelerde bulunmuştur; tertemiz kulunun katında gizlediği kişidir; Arş hazinelerinin anahtarıdır; yeryüzü defineelrinin eminidir.

Odur üstünlüklere sahib olan, Ahîtürkoğlu diye tanınan Hasan'ın oğlu Muhammed'in oğlu Din ve Hak Husâm'ı Şeyh Hasan. Vaktin Bâyezîd'idir, zamânın Cüneyd'i.. Sıddıyk oğlu Sıddıyk oğlu Sıddıyk'tir; Allah ondan da râzı olsun, onlardan da.. Ataları cihetinden Urumıyalıdır; hani "Kürt olarak yattım, Arab olarak kalktım„ diyen kerem sahibi Şeyh var ya, soyu ona dayanır; Allah onun da, soyunun da ruhlarını takdis etsin; ne güzel de geçmişi vardır, ne güzel de geleceği..

Öyle bir soyu var ki güneş bile kaftanını üstlerine atmış;
Öyle bir aslı var ki yıldızlar bile onlara ışıklarını yaymış.

Avluları baht kıblesi oladursun da yüce kişilerin oğulları, yüzlerini oraya çevirsinler. Dilekler kıblesi olsun da bölük bölük temiz kişiler, orayı tavaf etsinler. Yıldız doğdukça, güneş doğup ışıdıkça hep böyle oladursun da Rabbe, ruha, göğe, Arşa, nûra mensup, görünüşte susan, gayb âlemindeyken hâzır nâzır bulunan, hırka altında sultan olan, yüce boylardan gelen, üstünlükler sahibi olup delillere ışık kesilen can gözleri açık erler, hep oraya yapışsınlar. Âmin ey âlemlerin Rabbi.

Bu, bir duadır ki reddedilmez; çünkü
Bütün halk sınıflarını kavrar, kuşatır.

Hamd, bir olan Allah'a; rahmet efendimiz Muhammed'e, soyuna sopuna. Allah yeter bize, ne de güzel vekildir.

*
**

(Ş E R H)

Mesnevî, klâsik doğu edebiyatında bir şiir tarzının adıdır. Bu tarzda yazılan şiirlerde, her beytin iki mısraı kafiyelidir; bir beytin kafiye bakımından öbür beyitle uyarlığı yoktur; şiir bu suretle beyit beyit sürer ve zaten mesnevî sözünün manası da budur. Uzun süren, bir, yahut birçok hikâyelerden meydana gelen şiirlerde kafiye zorluğu yüzünden bu tarz seçilir.

Mevlânâ Celâleddin Muhammed, belki birinci cilt yazılıp düzeltildikten, belki de altı cilt tamamlandıktan sonra yazdığı bu dîbâcede, kitabını birçok vasıflarla över. İkinci ciltte bu kitaba "Saykal-i ervah = ruhların cilâsı", son ciltte, Husâmeddin'in büyüklüğünü belirten "Husâmî - Nâme = Husâmeddin'in kitabı,, derse de her ciltte, kitabının adını "Mesnevi,, diye anarak bunların da birer övüş olduğunu bildirir. Nitekim bütün kitabın dibâcesi olan birinci cildin önsözünde de, Besmele'den sonra hemen, "Bu kitap Mesnevî'dir,, der. Mevlânâ'nın bu ölmez eseri, yazıldığı tarihten beri, zaman geçtikçe okadar tanınmış, bilgi ve edebiyat dünyasına okadar yayılmıştır ki "Mesnevî'de geçer, Mesnevi hikâyelerindendir,, gibi bir söz edilse, akla klâsik doğu şiirinin mesnevî tarzı değil, Mevlânâ'nın Mesnevî'si gelir. Bunun, Mevlânâ'nın çağından beri böyle olduğunu, Eflâkî'nin (761 H. 1360 M.), "Menâkıb'ul - Ârifîn" ınde, Kadı Necmeddîn-i Taştî'den

rivayet ettiği bir sözden anlıyoruz; Necmeddin bir toplulukta diyor ki:

Üç söz vardı: söylendi mi umûmî mânası anlaşılırdı; Mevlânâ'ya verildi, husûsî bir mâna kazandı. Önceleri bir şiir tarzına mesnevî denirdi; çağımızda mesnevî denince Mevlânâ'nın Mesnevî'si hatıra gelir. Önceleri, her âlime mevlânâ denirdi; bugün mevlânâ dendi mi, Mevlânâ Celâleddin'i hatırlıyoruz. Her mezara türbe derlerdi; artık türbe sözü Mevlânâ'nın kabrini hatırlatıyor (Tahsin Yazıcı terc. Milli Eğitim Bakanlığı Basımı. Ankara - Tarih Kurumu Basımevi, 1945, c. II, s. 21 - 22). Gerçekten de bu hükümlerin ilk ikisi doğrudur, yerindedir. Bugün, filan şâirin şu addaki mesnevisinde gibi bir tahsis yapılmaz da Mesnevî'de diye bir söz söylenirse, mutlaka Mevlânâ'nın Mesnevî'si hatırlanır; bu, batıda da böyledir, doğu da.. Mevlânâ filân diye bir ad anılmadan Mevlânâ dendi mi de akla ancak Mevlânâ Celâleddin gelir. Fakat üçüncü hüküm, yalnız Konya'ya aittir. Başka bir yerde, türbeye gidiyorum dense muhatab, hangi türbeye diye sorar; fakat bu söz Konya'da söylenirse, ancak Mevlânâ'nın türbesi hatıra gelir.

Mevlânâ, Mesnevî'sini "Ulaşmada, tam inanış sırlarını açmada din temellerinin temellerinin temelleri,, diye sunmaktadır. Din lûgatte karşılık mânâsına gelir. Terim olarak, ilâhî hükümlerin bütününe, yani şeriata din denmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah katında dinin, ancak İslâm dini olduğu bildirilmiş (III, Âli İmrân, 19), İslâmın gerçek din olduğu anlatılmış (IX, Tevbe, 33), ayrıca, her yapılan işin karşılığı verileceği vaad edilen kıyamet gününe de "Din günü,, denmiştir

(I, Fâtiha, 4). Birinci mânâda itâat etmek, râm olmak, özgerçekliği mânâları da vardır (Râgıb-ı Isfahânî: El - Mufradât fî Garîb'il - Kur'ân; Mısır - Matbaat'ül - Meymeniyye - 1324 H. s. 174 - 175. Tehran; El - Murtazaviyya Mat. Muhammed Seyyid-i Ğiylânî basımı, Ofset. S. 175).

Dinin bir temeli, aslı, usûlü, bir de fürûu vardır. Müslümanlık, Allah'ın birliğine, eşi, ortağı olmadığına, Hz. Muhammed'in (S. M.) Allah elçisi olduğuna inanmak,namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek, Ramazan ayında oruç tutmak esaslarına dayanır (El-Câmi'us-Sagıyr fî Ahâdîs'il Beşîr'in-Nezir, Mısır-Hayriyye Mat. 1321 H. c. I. s. 106). Bu beş şeye inanmak Müslümanlığın temelidir. Fakat bunlar da, Allah'a peygamberlerine, bu münasebetle de meleklere ve vahye, kitaplarına, âhiret gününe, Allâh'ın mutlak tedbir ve tasarrufuna inanmak temellerine dayanmaktadır. Bunlara inanmaya "îmân„ denir. İnanan da "mü'min„ adını alır (aynı, I. s. 104).

Ayrıca dinin "muâmelât„ denen kısmı da vardır ki bunlar, ant, yemin, ahit, adak, alım, satım, kadın almak, boşamak, borç verip almak, tanıklık, cezalar v.s.gibi dünyaya ait ve kanun mahiyetindeki hükümlerdir. Bunlar da dinin fürûudur. Bunları, hattâ ibadetleri, ekseriyete göre, yapmayanlar, helâle helâl, harama haram dedikçe dinden çıkmazlar; fakat küçük, yahut büyük günahları irtikâb etmiş olurlar; bu bakımdan bunlara "fürû'„ denmiştir. Gerek iman, gerek İslâm, gerek muâmelât, bilgiye tâbidir. Kur'ân-ı Kerîm'de "Söz budur ancak, Allâh'tan en fazla, bilgili kulları korkar„ âyetinde (XXXV, Fâtır, 28) bu gerçek, anla-

tılmaktadır. Demek ki bilgi, bu iki temelden daha üstün bir temeldir. Gerçek bilgisini bildirmek bakımından "din temellerinin temellerinin temelleri" diye vasfedilirken buna işaret olunmaktadır.

"Tam inanış„ diye çevirdiğimiz söz metinde "yakıyn„ diye geçer. Kur'ân-ı Mecîd'de gerçek inananların, tam inanışa ulaştıkları, birçok âyet-i kerîmede, meselâ II. sûrenin (Bakara) 4. ,XXVII. sûrenin (Neml) 4., XXXI. sûrenin (Lokman) 4. XXXII, sûrenin (Secde) 24. âyetlerinde geçer. Sûfîler, tam inanışı, yakıyni, İlm'el-yakıyn, Ayn'el-yakıyn, Hakk'al-yakıyn diye üçe ayırırlar, bunların ilk ikisi, C II. sûrenin (Tekâsür), "İş, öyle değil; şüphesiz olarak iyiden iyiye bir bilseniz; andolsun ki koca cehennemi göreceksiniz. Sonra da andolsun ki gözlerinizle göreceksiniz„ meâlindeki 5 - 7. âyet-i kerîmelerinden, üçüncüsü de LXIX. sûrenin (Hâkka) "Ve şüphe yok ki o, elbette gerçeğin ta kendisidir" meâlindeki 51. âyet-i kerîmesinden alınmıştır. Tam inancın bu üç derecesini, "bilmek, görmek, olmak" diye türkçeleştirenler olmuştur. Hacı Bayram (832 H./1429-1430M), Bu üç mertebeyi,

Bayram özünü bildi, bileni ana buldu,
Bulan ol kenü oldu, sen seni bil, sen seni

diye dile getirmiştir. Halvetiyye'den bir şube ayıran ve teslîkinde Melâmet esasına dayanan Kuşadalı İbrahim' de (1264 H./1848M.), birçok mektuplarına, "Bilmeleri, bulmaları, olmaları daavâtiyle inhâ olunur ki„ diye başlar. Sözü bu bakımdan açıklarsak, "Mesnevî", insana gerçeği bildirmek, o bilgiyi buluş, görüş haline getirmek, sonunda da insanı, bildiği, bulduğu ve gördüğü gerçek-

le tahakkuk ettirmek hususunda bir temeldir, manasını verebiliriz.

"Fıkıh,, İslâm hukukuna verilen addır. Lugatte anlamak manasına gelir; Kur'ân-ı Kerîm'de de bu manada geçer. Hem lugat, hem terim manalarına göre Mevlânâ, "O, Allah'ın en büyük fıkhıdır,, demekle "Mesnevî,, nin, Allah'ın dünyadaki eserlerini, mazharlardan beliren sıfatlarını anlatan, kudretini, hikmetini gösteren, hükümlerini ızhar eden bir kitap olduğunu bildiriyor. "Allah'ın en aydın şeriatı,, demekle de bu kitabın insanı izâfî ve mevhum varlıktan gerçek varlığa ulaştıran en aydın bir yol olduğunu anlatıyor. Çünkü "Şer',, lûgatte yol, terimde peygamberlerin kurdukları, kullara bildirdikleri manevî yol-yordam, ilâhî esasa dayanan inanç ve amel demektir. "En reddedilmez delili,, sözüyle de önceki sözü kuvvetlendiriyor. Bundan sonra, "Işığına örnek, içinde kandil bulunan kandilliktir sanki,, diyerek bir âyete işaret buyuruyor. Bu âyet, XXIV. sûrenin (Nûr) 35. âyetidir; meâli şudur:

"Allah ışığıdır göklerın ve yeryüzünün. Işığının örneği kandil konan bir yere benzer; orada bir kandil var; kandil bir sırçada; sırça da parıl parıl parlayan bir yıldız sanki; doğuda da olmayan, batıda da olmayan kutlu zeytin ağacından yakılmış; ateş dokunmadan da yağı, hemen ışık verecek; nûr üstüne nûr.. Allah doğru yolu gösterir nûruyla dilediğine ve Allah örnekler getirir, insanlara ve Allah herşeyi bilicidir."

Âyet-i kerîmedeki ışıktan maksat, doğru yolu göstermektir; imandır; Kur'an'dır; Hz. Muhammed'in (S.M.) ışığıdır. Kandil konan yer, gönlüdür; kandil peygamberliğidir. Doğuda da, batıda da olmayan

zeytin ağacı, ifratı, tefriti bulunmayan, tam tenzih temeline dayanan Musa Peygamber'in (A.M) dîniyle teşbih temeline dayanan, yahut sonradan dayandırılan İsa Peygamber'in (A.M) dînine karşılık "tevhid,, temeline dayanan İslâm'dır demişlerdir (Abdülbâki Gölpınarlı: Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli, II. basım, İst. Remzi Kitabevi - Yükselen Mat. 1377 H./1958 M.; Açıklama, s. LXXXVIII).

Mevlânâ, "Dîvân-ı Kebîr,, inde, bir gazelin son beytinde, "Ey Tebrizli Şems, sen gece perdesine de muhtaç değilsin, ondan da sıyrılmışsın. Ne doğudasın, ne batıda; işte söz kısaldı,, der (Abdülbâki Gölpınarlı: Dîvân-ı Kebîr tercemesi, c. I, İst. Remzi K. 1951, s. 66).

Gene "Dîvân,, da, "Nûrum buyurmuştur, kandile benzer. Göğsümüzle gözümüze de kandil konan yer ve sırça demiştir,, (aynı es. c. II, 1958, s. 9), "Sıçradın, gönül evine girdin, kimsecikler gelmesin diye de kapıyı örttün, kilitledin; artık ben kandil konan yerim, sırça kandilim, yahut da nur mu nur kesilmişim, ışık mı ışık,, buyurur (aynı s. 104). "Dîvan" da, bu meâlde birçok beyit vardır. Bütün bunlara nazaran Mevlânâ, "Mesnevî,, nin, İslâm'ın gerçeğini anlatan, Hz. Peygamber'in (S.M) gerçek talimlerini belirten, kendisini ona verip onda fânî olan gerçek erin feyizlerini taşırıp yayan manevî bir ışık olduğunu bildirmektedir.

Mevlânâ, bundan sonra da o nûrun, doğup parlayınca, sabahlardan da ışıklı olduğunu söylüyor ve gönüllerin cennetlerine benzetiyor; "Pınarları var, dalları var, budakları var,, diyor; "O pınarlardan birinin adı, bu yol oğullarının katında Selsebîl'dir"

buyuruyor. Kur'ân-ı Kerîm'in LXXVI. sûresinin (Dehr) 18. âyetinde "Orada bulunan bir ırmaktan susuzlukları giderilir; o ırmağın adı Selsebîl'dir" buyurulmaktadır. Selsebîl, kolay içilir, boğazdan kolayca geçer, taşkın, köpüre köpüre, coşarak akar, içilince siner manalarına gelir (Müfredât, Tehran, s. 237 - 238). Mevlânâ, bu sözlerle "Mesnevî„ yi, "Mesnevî„ nin manalarını cennete, cennetteki ırmağa benzetip orasının, "Ululuklara ulaşmış, yücelikler elde etmiş kişilere en hayırlı konak, en güzel dinlenme yeri„ olduğunu söylüyor ve hayırlı kişilerin o manevî bahçede manevî gıdalarla yetişip gelişeceklerini, hür kişilerin orada ferahlıyacaklarını bildiriyor. "Hayırlı kişiler„ diye çevirdiğimiz söz, metinde "Ebrâr„ diye geçer. Bu söz arapça "birr„ sözünün çoğuludur. Birr, iyilikte, hayırda, ileri gitmek manasına gelir. Kur'ân-ı Mecîd'in, LII. sûresinin (Tûr) 28. âyet-i kerîmesinde, Allah'ın adı olarak geçer ve âyet, "Şüphe yok ki o, lûtfu bol rahîmdir„ diye biter. Kul hakkında kullanılınca, fazla iyilikte bulunan, itaatte, kullukta ileri gidip hayır işleyen anlamına gelir (Müfradât, 40 - 41). III. sûrenin (Âl-i İmran) 193. ve 198., LXXVI. surenin (Dehr) 5., LXXXII. surenin (İnfitâr) 13., LXXXIII. sûrenin (Mutaffifîn) 18. ve 22. âyetlerinde "Ebrâr-iyiler" diye geçer. Mesnevî'yi şerh eden, gene Mesnevî'dir; nitekim Kur'ân'ı tefsir eden de gene Kur'ân'dır: Kur'ân'da geçen bir terimin tefsiri, herşeyden önce gene Kur'ân'da bulunur. Kur'ân iyiliği, hayrı şöyle anlatmaktadır:

"Yüzlerinizi doğuya, batıya çevirıp durmanız hayır (birr) sayılmaz ki. Hayır ve taat sahipleri, Allah'a son güne, meleklere, kitaba, peygamberlere inanan, Allah sevgisiyle yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, isteyenlere ve tutsaklara mal veren, namaz kılan, zekât veren, ahitlerine, ahdettikleri zaman vefa eden, sıkıntı ve şiddet vakitlerinde sabreden kişilerdir. Onlardır sözleri doğru olanlar, onlardır sakınanlar." (II, Bakara, 177) Demek ki Kur'ân'a göre iyi ve hayırlı kişiler, inananlar, topluma faydalı olanlar, sözü, özü doğru, kulluklarında gerçek bulunan kişilerdir. Aynı sûrenin 189. ayetinde, hayrın, evlere arka dıvarı aşarak girmek olmadığı, hayırlı kişinin, çekinen, sakınan kişi olduğu bildirilmekte, evlere, kapılarında girilmesi buyurulmaktadır. Araplarda Câhiliyye devrinde Hacc için ihrama bürünenlerin, evlerine kapılarından girmeyip arka dıvarı aşarak girmeleri geleneği bu âyetle kaldırılmıştır. Ancak âyette, her işi ehlinden arayın manası da vardır. Ayrıca İmâm Muhammed'ül-Bâkır (114 H./733 M.), "Muhammed'in soyu, Allah kapılarıdır; Allah yollarıdır; onlar cennet dâvetçileridir; halkı oraya çekenlerdir; halka kılavuzluk edenlerdir„ buyurmuştur (Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli, açıklama, c. II, s. XLVIII.). Bu son anlatış, "Ben bilginin şehriyim, Alî kapısıdır; bilgiyi dileyen kapıya gelsin„ meâlindeki hadis-i şerifi hatırlatır (Câmi', I, s. 90). Şu halde iyi kişiler, inananlar, Allah'a ve Rasûlüne uyanlar, ferdiyetinden geçenler, halka mal olanlardır. II. Sûrenin 92. âyetindeyse, "Mutlak olarak hayır ve ihsan mertebesine erişemezsiniz sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça, onlardan infakta bulunmadıkça„ buyurulmaktadır. İnsanın en çok sevdiği şey, şüphesiz ki varlığıdır, canıdır. öyleyse "Ebrâr", varlığından geçenler, kendilerini ferdiyetten kurtaranlardır. Bu mertebeye varanlar, dünyada da gönül huzuruna ererler, man evî gıdalarla

gıdalanırlar, manevi zevklerle zevklenirler; "hür kişiler„ onlardır.

Sûfîlerde hürlük, bağlardan kurtulmak, dileklerden geçmektir. Hakıykat yoluna girmemiş olanların hürlüğü, şehvetlerin boyunduruğundan kurtulmaktır ki bu da kendi dileğini, Allah dileğinde yok etmekle elde edilebilir. Gerçeğe ulaşanların hürlüğüyse herşeyden geçmektir (Seyyid Şerîf-ı Cürcânî: Ta'rîfât; İst. Taşbas. Mat. Âmire - 1269, s. 34 - 35). Mevlâna'ya göre hürlük mertebesi, gerçek yolunun ilk adımıdır. O, "Mesnevî„ nin Sunuş bölümü olan onsekiz beyit biter bitmez,

"Bağı çöz, hür ol ey oğul,
Niceye bir gümüşe, altına bağlanacaksın?„

diye gerçek yolcusuna hürriyeti telkıyn eder; bunun yolunu da,

"Kimin elbisesi bir aşk yüzünden yırtıldıysa
Hırstan, ayıptan tamamiyle arındı o„

beytiyle bildirir. Fakat buradaki altın, gümüş bağını, paradan puldan geçmek, kazancı bırakmak, alışı verişi boşlamak, dünyayı terketmek manasına almamak gerektir. Çünkü Mevlânâ, gene Mesnevî'nin bu cildinde dünyayı yerdikten sonra,

"Dünya nedir? Tanrı'dan gaafil olmak;
Kumaş, para, ölçü tartı, kadın dünya değildir.

Malı, din için, Tanrı için yüklenirsen,
Peygamber buna, "Ne de güzel mal„ dedi.

Geminin içindeki su gemiyi batırır;
Geminin altındaki suysa gemiye arka olur.

Malı mülkü gönlünden sürmüştü de
Bu yüzden Süleyman, ancak yoksul adım takınmıştı.

Ağzı kapalı testi uçsuz bucaksız denizin üstünde,
Hava dolu bir gönülle yüzer gider.

İçte yoksulluk havası oldu mu, insan,
Dünya denizinin üstünde eğleşir.

Bu dünya, tümden onun mülküdür de,
Gönlünün gözünde hiçbir şey değildir mal mülk.

Şu halde gönül ağzını yum, mühürle;
Onu "Min Ledün„ ululuğunun yeliyle doldur.

Çalışma da haktır, devâ da hak, dert de hak;
Fakat inkâr eden, çalışmayı inkâr etmeye uğraşır"

beyitleriyle (beyit. 988 - 996) dünyadan geçmek hakkındaki düşüncelerini anlatır. Eflâkî de "Bütün erenler nefsi aşağılatmak, müridi yokluğa ulaştırmak için dilenme kapısını açmışlardı; ellerine kandil alıp, sırtlarına zembil vurup zengin kişilerden, Allah'a güzel bir borç verin âyetinin hükmünce (LXXIII, Müzzemmil, 20) zekât, sadaka, armağan, bağış kabûl ederlerdi. Biz bu dilenme kapısını doslarımıza kapadık. Allah için olsun, Allah için, Peygamber'in, dilenmekten, istemekten arın buyruğunu tutarak dostlarımızın her biri, elinin emeğiyle, alnının teriyle kazansın, alış verişte bulunsun, kâtiplik etsin. Dostlarımızdan bu yolda yürümeyen kişi bir pula değmez; kıyamet gününde de yüzümü görmez; bir kişiye elini açtı, elini uzattı mı ben, yüzümü çeviririm ondan„ dediğini rivayet etmiştir

(Tahsin Yazıcı basımı, metin, s. 244-245; tercemesi, c. I. Ankara-1953, s. 267), Mevlânâ, işin gücün irfanla bir ilgisi olmadığını söyler. Birgün Şeyh Sadreddin-i Konevî'nin (673 H./ 1274 M.), zaviyesinde semâ' ederken Kemaleddin Emîr-i Mahfil, Mevlânâ'ya uyanların halktan olduğunu, nerde bir terzi, nerde bir bezci, nerde bir bakkal varsa onu müritliğe kabûl ettiğini söylerken Mevlânâ, Mansûr'umuz hallaç değil miydi; Buharalı Ebû-Bekr bez dokumaz mıydı; bir başka olgun camcı değil miydi? İşlerinin, san'atlarının irfanlarına ne zararı oldu dediğini Eflâkî rivayet etmektedir (metin, s. 150, terceme, I. s. 162). Kutbüddin-i Şîrâzî (710 H. 1311 M.), Mevlânâ'ya, yolunuz nedir diye sormuş, Mevlânâ, ölmek, geçer akçayı göğe iletmek demişti (aynı metin, s. 176, terc. I, s. 189). Gene birgün yüce Tanrı, varlık âlemini yokluktan meydana getirmiştir; öyleyse senin de yok olman gerek ki senden birşey meydana gelsin buyurmuştu (aynı, s. 175, terc. s. 189). Mesnevî'nin VI. cildinde, beylik, padişahlık, vezirlik kayıtlarını yerdikten sonra, "Kul ol da yeryüzünde at gibi hür yürü; cenaze gibi halkın boynuna binme, sırtına yük olma„ demektedir (Millî Eğitim Bakanlığı basımı, terc. İst. 1942, 1. basım, s. 28, beyit. 323-324). Şu rubâileri de bu hürriyeti, kendisinin hürriyet anlayışını pek güzel belirtir:

"Ayran kâsem önümde oldukça
Vallâhi kimsenin balını düşünmem.

Azıksızlık ölümle kulağımı bursa bile
Hürriyeti kulluğa satmam ben.„

(A. Gölpınarlı terc. İst. Remzi K. 1964, M. kafiyesi, 45. Rubâî, s. 144)

Görülüyor ki Mevlânâ'da hürriyet, hırstan, hasetten, tamahtan, tek sözle benlikten, bencillikten geçmektir. Mesnevî, bencillikten, benlikten geçenlere âdetâ bir gönül cennetidir.

Bundan sonra Mevlânâ, "Mesnevî„ yi, Nil ırmağına benzetiyor. "Sabırlılara içilecek sudur, Firavun'a, uyanlara, kâfirlere hasret„ diyor. "Ahd-ı Atıyk„ te, Allahu Taâlâ'nın Nil'i, İsrâiloğallarına su haline getirdiği, Firavun'a ve ona uyanlaraysa ırmağın kan kesildiği anlatılır (Hurûc, bab. VII). Kur'ân-ı Kerîm'de de VII. sûrenin (A'râf) 133. âyet-i kerîmesinde bu hadise anlatılır. "Kâfirlere hasret„ sözü, "Ve şüphe yok ki Kur'an, kâfirlere âdetâ hasrettir„ âyetine işarettir (LXIX, Haakka, 51). "Onunla çoğunu azdırır, çoğunu doğru yola götürür„ sözleri de, "Şüphe yok ki Allah, sivrisineği de örnek getirmekten çekinmez, ondan üstün olanları da.. İnananlar bilirler ki bu örnek yerindedir ve Rablerindendir. Fakat inanmayanlar, Allah bu örnekle ne demek istiyor ki derler. O bununla çoklarını şaşırtıp azdırır, çoklarını da doğru yola getirir; azdırıp şaşırttıkları, ancak kötü iş yapanlardır„ mealindeki âyetten alınmıştır (II, Bakara, 26). Mesnevî'nin gönüllere şifa oluşu da "Rabbinizden size öğüt geldi; gönüllere şifa geldi", "Kur'ân'dan indirdiğimiz âyetlerde, ınananlara şifa ve rahmet var", "De ki: O, inananlara doğru yolu gösterir, şifa verir„ meâlindeki âyet-i kerimelere işarettir (X, Yûnus A.M. 57, XVII, İsrâ, 82, XLI, Fussılat, 44).

Mevlânâ bundan sonra "Mesnevî,, nin hüzünleri gidereceğini, Kur'an-ı Kerîm'in manalarını açacağını, manevî rızıkları bollaştıracağını, huyları temizleyip. güzelleştireceğini bildirip "Büyük, şerefli sahifelerdedir. yüceltilmiştir, arıtılmıştır; yazıcıların ellerinde; büyüklerdir, hayırlı ve itaatlilerdir,, âyet-i kerimelerinden iktibasta bulunuyor (LXXX, Abes, 11-16) "Tertemiz kişilerden başkasının ona dokunmasına meydan vermezler,, sözüyle LVI. sûrenin (Vâkıa) 79. âyetine, "Âlemlerin rabbinden inmiştir,, sözüyle aynı sûrenin 80. âyetine, "Bâtıl ne önünden gelebilir, ne ardından,, sözüyle de XLI. sûrenin (Secde) 42. âyetine işaret buyuruyor. "Allah gözetir onu, korur onu, odur en hayırlı koruyan, merhametlilerin en merhametlisi,, sözleri de XII. sûrenin (Yûsuf A.M.) 64. âyetinde geçer.

Bütün bu izahlardan sonra bilhassa şunu söylemek lüzumunu duyuyoruz:

Aklı, Mustafâ'nın önünde kurban et;
Allah yeter bana de ki Allahım yeter mi, yeter

diyen (Mesnevî, Reynold A. Nicholson basımı, Leyden-1929, IV, beyit. 1408, s. 361),

Canım bedenimde oldukça Kur'ân'ın kuluyum;
Seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağıyım;

Birisi, sözlerimden, bundan başka bir söz naklederse,
O nakledenden de bezmişim ben, bu sözden de,,

buyuran (Rûbailer, terc. M, 112, rubâi. s. 152) Mevlânâ hiçbir vakit ve hiçbir suretle "Mesnevî,, yi "Kur'an,, olarak sunmayı aklına bile getirmez. O, vahdetin aşırı ve taşkın cezbesiyle kâinatı, geçmişleri ve gelecekleri

kendisinde gören, kendisini yaratılışa mihver ve gaaye sayan bir sûfî değildir; onun her sözü, şeriat kantariyle tartıldıktan sonra hakıykat potasına konmuştur. Mevlânâ'nın övgüleri. "Mesnevî,, nin, Kur'ân-ı Mecîd'in, hadîs-i şeriflerin meâlini, tefsirini. şerhini ihtiva eden bir ilham eseri olduğunu bildirmek içindir; yoksa onu, hâşâ, bir vahiy olarak telâkki etmemiştir ve etmez de. Şemseddin, Mevlânâ ve Mevlânâ'ya gerçekten uyanlar, ne bazıları gibi nübüvveti kisbî bilmişlerdir, ne Hatm-i Vilâyet makamından bahsetmişlerdir, ne o makama sahip oldukları iddiasında bulunmuşlardır; ne ittihada inanmışlardır, ne hulûle. Şeriat dairesinden hiçbir vakit dışarı bir adım bile atmamışlardır ve esasen onların kemâli de bu ittibâ'dadır ("Mevlânâ Celâleddin,, adlı eserimizin 49 - 98. ve 232 - 236. sahifelerine bakınız; İst. İnkilâb K. III. basım, 1959).

Burada vahiy hakkında da biraz söz söylemek lüzumunu duyuyoruz:

Vahiy tez işaret manasına gelir; sözle, yazıyla, sesle olabilir. XIX. Surenin (Meryem) II. âyetinde, "Zekeriyya mihrabdan çıkıp kavmine. sabah akşam onu tenzih edin noksan sıfatlardan diye işaret etti " denmektedir ki buradaki "işaret etti,, sözünün Kur'ân-ı kerîm'deki lâfzı "fe evhâ,, dır. VI. sûrenin (En'âm) 112. âyetinde "İşte biz, böylece her peygambere insan ve cin şeydanlarını düşman ettik; bazısı bazısını yaldızlı sözler söyliyerek aldatır. Rabbin dileseydi yapamazlardı bunu; onları da bırak, iftiralarını da,, buyurulmaktadır. Bu âyet-i kerimede de "yûhi,, lafziyle ifade edilen vahiy, söz söylemek manasını bildirir. "Musa'nın

anasına onu emzirmesini vahdettik" âyet-i kerîmesinde (XXVIII, Kasas, 7) vahiy, gönüle doğmak manasınadır. "Ve Rabbin, balarısına, dağlarda, ağaçlarda, ve çardak kurulan yerlerde kovan yapın diye vahyetti„ âyet-i kerîmesindeyse (XVI, Nahl, 68), yaratılışa göre bir işe koşmak, bir işe koyultmak manasını verir. VI. Surenin 121, âyetinde "Şüphe yok ki şeytanlar, sizinle çekişmeleri için dostlarına telkıynde bulunurlar„ denmekte, vesvese vermek murad edilmektedir. V. Sûrenin (Mâide) 111. âyet-i kerîmesinde Havâriyyûn'a vahyedilmesi, İsa peygamber vasıtasıyledir. Bunlardan başka birçok âyet-i kerîmede Hz. Peygamber'e (S.M.) ve başka peygamberlere Allah tarafından vaki olduğu bildirilen vahyin, yukarıda bildirilenlerle hiçbir ilgisi yoktur. Peygamber, Allah'ın hükmünü Cebrail'i görerek, yahut sesini duyup işiterek, yahut ruyasında kendisine ilham edilerek alır ve bunu, hem mana, hem lafız bakımından Allah'ın murad ettiği gibi ümmetine bildirir (Müfredât s. 515-516)

Mevlânâ, dîbâcedeki bu sözleriyle "Mesnevî„ nin, Kur'an hükümlerini, hadislerin beyyinâtını bildiren, bu iki huccet-i kaatıadan hiçbir suretle ayrılmayan bir kitap olduğunu bildirmektedir; bu sözleri başka türlü yorumlayan, ancak kendi dileğine uymuş olur ki Mevlânâ bu yorumlardan, yukarıda meâlini verdiğimiz rubâîlerinde buyurdukları gibi tamamiyle uzaktır.

Mevlânâ "Mesnevî„ nin Allah tarafından verilmiş başka lâkapları da olduğunu, fakat azın çoğu, bir yudum suyun gölü, bir avuç buğdayın harmanı göstermesi dolayısıyle bu kadarını yeter bulduğunu söylüyor. Bu sözle de "Mesnevî„ nin ilhama dayanan bir eser

olduğunu bildiriyor; ilâhî hükümlerden hiçbir suretle ayrı bir hükmü ihtiva etmediğini anlatıyor. Lâkap vermek, adı olan birinin, yahut bir şeyin hususiyetini, mahiyetini, övüşe, yahut yerişe göre başka bir adla adlandırmaktır ki bu verilen ada "lâkap„ denir. "Saykal-i ervâh, Husâmî-Nâme„ gibi adlar, "Mesnevî„ nin lâkaplarıdır. Yüzyıllar boyunca "Mesnevî„ ye verilen "Mağz-ı Kur'an-Kur'ân'ın özü„ adı da bir lâkaptır; kitabın asıl adıysa, önce de arzettiğimiz gibi yazıldığı tarzın adı olan "Mesnevî„ dir.

Mevlâna bundan sonra, yapısı külfetsiz, mânası geniş, benzeri az bulunur şeyleri, yüce sözleri, gerçeğe kılavuzluk incilerini, zahitlerin yolunu, kullukta bulunanların bahçesini içine alan "Mesnevî„ yi, Çelebi Husâmeddin'in dileğiyle yazdığını söylemektedir.

Siper-sâlâr, Mevlânâ'nın, "Mesnevî„ yi, Çelebi Husâmeddin'in dileğiyle yazdığını kaydettiği gibi (Mithat Bahari, Husâmî terc. İst. Selânik Mat. 1331, s. 191-193) Eflâkî de bunu biraz daha etraflıca anlatır. Eflâkî'nin, Mesnevî-hân Sirâceddin rivâyetine göre, Çelebî Husâmmeddin, Mevlânâ'ya uyanların, Hakîm Senâî'nin (525 H./1130-1131 M.), "İlâhi-name„ siyle (Hadıyka) Ferîdeddîn-i Attâr'ın (627H./1229-1230 M.) "Mantık'ut-Tayr„ ını, "Musîbet-Nâme„ sini okuduklarını, Dîvânın hayli büyüdüğünü, "Hadıyka„ tarzında, "Mantık'ut-Tayr„ vezninde bir kitap yazmasını, böylece de dostların, yalnız Mevlânâ'nın sözlerini okumalarının sağlanmasını reca etmiş, Mevlânâ hemen sarığının arasından, "Mesnevî„ nin ilk onsekiz beyti yazılı olan bir kâğıt çıkararak, bu düşünce sizin kutlu gönlünüze doğmadan bizim gönlümüze doğdu buyurmuştur.

Bundan sonra Mevlânâ otururken, yürürken, semâ' ederken, hattâ hamamda "Mesnevî„ beyitlerini söylüyor, Çelebi Husâmeddin yazıyordu. Her cilt bitince Çelebi, tekrar Mevlânâ'ya okuyor, gerekli yerler düzeltiliyordu (metin, II, s. 739-744, terc. s. 188-194). Kendileri de bütün "Mesnevî„ nın dîbâcesı olan birinci cildın dîbâcesinde, öbür ciltlerin dîbâcelerinde, her cildin başlangıcındaki beyitlerde, kitabını, Çelebi Husâmeddin'in dileğiyle ve onun adına yazdıklarını açıklarlar.

Bu dîbâcede Çelebi Husâmeddin'i "Efendim, dayancım, güvencim, bedenimde can, bugünümün de, yarınımın da azığı, ârifler muktedâsı, doğru yolu buluş ve tam ınanış ımâmı ... „ diye över. Cenâb-ı Çelebi Husâmeddin, bu övüşlere gerçekten de lâyıktır. Fakat şunu da bilmek gerektir ki "İnanan, ınananın aynasıdır„ hadîsınce (Câmi',II, s. 170) Mevlânâ Çelebi Husâmmeddin'de kendisini görüyordu. O olgun varlık, Mevlânâ'ya bir ayna kesilmişti. Nitekim Cenâb-ı Şems'e o kadar bağlı olduğu halde "Tebrızlı Şems, bir bahane zaten; güzellikle, lûtufla övülen biziz, biz; fakat halka, gizlenmek için, o kerem sahibi bir şeyh, bizse yoksullarız de„ meâlinde,

Şems-i Tebrîz hod behânest
Mâyîm be husn u lûtf mâyîm

Bâ halk bigû berâ-yı rû-pûş
K'û şeyh-i kerim u mâ gedâyîm

buyururlar (A. Gölpınarlı: Mevlânâ Celâleddin, s.98) Mevlânâ, Çelebi Husâmeddin'i Sıddıyk lâkabiyle övmededir. Bu söz tam gerçek manasına gelir; terim ola-

rak, dile getirdiği sözü, gönlüyle, işiyle doğrulayan demektir (Seyyid Şerîf-i Cürcânî: Ta'eîfât; İst. Mat. Âmire, taşbas. 1269, Sıdk ve Sıddıyk mad. s. 53-54). O'nu, "Vaktin Bâyezîd'i, zamanın Cüneyd'i„ diye tanıtır. Bâyezîd-i Bıstâmî, hicrein 261. yılında vefat etmiştir (874 M.); sûfîlerin ulularındandır. Cüneyd, Sûfîlerin ulusu anlamına "Seyyid'üt-tâife„ diye anılır. 297, yahut 299 da (909, 911) vefât etmiştir. Birçok tarîkatlerin silsilesi Cüneyd'e çıkar.

Ahî-türkoğlu lâkabından anlaşıldığı gibi Çelebi Husâmeddin'in babası Muhammed, Konya'daki fütuvvet ehlinin şeyhlerinin şeyhidir. Fütüvvet ehli, Melâmetîmerin ideolojilerini halka yayan, esnafı zamanına göre teşkilâtlandıran bir zümredir. Bu zümre Sâsâmîler devrinden beri vardır. Abbasoğulları, son zamanlarında bu teşkîlâtı ele alarak halkın çoğunluğunu kendilerine bağlamak yolunu tutmuşlar, Halîfe E'n-Nâsır li Dînillâh (622 H./1225 M.), kendisini, bütün fütüvvet ehlinin başı tanıtmış, Anadolu Selçuklularını da bu yolla kendisine bağlamıştır. Fütüvvet ehli, şeyhlerine, kardeşim mânasına gelen "Ahî„ derlerdi. Her esnaf zümresinin, her san'at ehlinin bir şeyhi vardı. Ayrıca bir de bütün şeyhlerin uydukları, önder tanıdıkları şeyh bulunurdu ki buna, Türk illerinde Ahî- Baba, yahut Ahî- Türk denirdi. Fütüvvet ehlinin nüfûzu o kadar ilerlemişti ki her hangi bir ilde padişah, yahut bey bulunmazsa o ilin ahî- babası, ili idareye hak kazanırdı. Rıfâîlik, Sa'dîlik, Bektâşîlik ve Mevlevîlik, birçok inanç ve erkânını, fütüvvet ehlinden almıştır. Şems de fütüvvet ehlindendi (Mevlânâ Celâleddin, s. 59-66, 145-152; İslâm-Türk illerinde Fütüvvet teşkîlâtı ve kaynzkları;

İst. Üniv. İktisat Fakültesi Mec. c. XI, sayı: 1-4, İsmail Akgün mat. 1952).

"Zamanın Cüneyd'i, Bâyezîd'i, Arş hazinelerinin anahtarı, yeryüzü definelerinin emîni ... „ lâkaplarını Eflâkî Ahmed Dede, "Manâkıb'ül- Ârifîn„ de, Çelebi Husâmeddin'e ayırdığı bölümün başında, aynen Hz. Pîr'den alır. Huzur-ı Pîr'deki çini sandûkalarındaki kitabede bu lâkaplar ve atasının Ahî-Türk diye anıldığı kaydedilmiştir (A. Gölpınarlı: Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik; İst. İnkılâp K. 1953. s. 358). Aynı kitap, babasının, atalarının, Fütüvvet ehlinin ulu şeyhi bulunduğunu bildirir. Gene aynı kitaptan, Çelebi'nin, Ziyaeddin Vezir tekkesinin şeyhi olduğunu anlıyoruz (metin, 11, s. 735-758, terc, s. 185-204). Her halde bu tekke Fütüvvet ehline ait bir zaviyeydi. Aynı kitap, Çelebi'nin bir başka tekkede de şeyh olduğunu haber vermektedir (aynı sahifeler, terc. s. 208; Mevlânâ'nın "Mektuplar„ ına da bakınız; A. Gölpınarlı terc. İst. İnkılâp. 1963; s. IV, VI, 102-103,116-117).

Mevlânâ, Çelebî'nin, "Kürt yattım, Arap kalktım„ diyen bir şeyhin soyundan olduğunu söylüyor, fakat bu şeyhin adını anmıyor. Bundan da anlaşılıyor ki bu sözü söyleyen şeyh, o çağda herkesçe bilinen bir şeyhtir. Bu sözü, 501 hicrîde (1107) Bağdat'da vefât eden Tâc'ül-Ârifîn Ebû'l-Vefâ söylemiştir. Ayrıca Urumıyalı Hüseyn b. Aliyy b. Yezdan-yâr da birgün vaaza bu sözle başlamıştı. Her iki şeyh de arapçayı iyi bilmezlermiş; halk bunları sınamak için vaaz etmelerini istemiş. Onlar da yarın vaaz ederiz demişler; geceleyin Tanrı'ya yalvarmışlar; sabah olunca mescide gidip kürsüye

çıkınca vaaza bu sözle başlamışlar. Tâc'ül-Ârifîn, seyyiddir; Hicaz'dan Bağdad'a göçmüş, Kürtlerden kız almış, bu yüzden Kürdî diye anılmış, Bağdad'da vefat etmiştir. Mevlânâ, Çelebi'nin atalarının Urumıyalı olduğunu söylemekte ve bu şeyhin seyyidliğini anmamakla ikincisini, yani Urumıyalı Şeyh Huseyn'in, Çelebi'nin ceddi olduğunu bildirmiş oluyor (Mevlânâ Celâleddin, s. 37-39; not. 2. Manâkıb'ul-Ârifîn terc. II, Önsöz, s. XXXV).

Öyle bir soyu var ki güneş bile kaftanını üstlerine atmış;

Öyle bir aslı var ki yıldızlar bile onlara ışıklarını yaymış.

beytindeki güneş, metinde "şems„ diye geçer ki Şemseddîn-i Tebrîzî'yi de hatırlatır. Zaten Şems, "Mevlânâ'dan aldığım feyz bana ve üç kişiye yeter„ deyip bu üç kişinin, Salâhaddin, Husâmeddin ve Bahâeddin, yâni Sultan Veled olduğunu bildirerek Çelebi Husâmeddin'in mürebbîsi bulunduğunu açıklamıştır (Mevlânâ Celâleddin, s. 97).

Mevlânâ, bundan sonra, Çelebi Husâmeddin'e, soyuna, ona uyanlara dua, Allah'a hamdedip Hz. Muhammed'e ve soyuna salavat vererek Mesnevî''nin dibâcesini bitiriyor.

*
* *

(M E S N E Vİ)

Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor.

Diyor ki: Beni kamışlıktan kestiklerinden beri feryadımla erkek de ağlayıp inlemiştir, kadın da.

Ayrılıktan şahrem şahrem olmuş bir gönül isterim ki iştiyak derdini anlatayım ona.

Aslından uzak kalan kişi, gene buluşma zamanını arar.

Ben her toplulukta ağladım, inledim; iyi hallilerle de eş oldum, kötü hallilerle de.

Herkes, kendi zannınca dost oldu bana; içimdeki sırlarımıysa kimse aramadı.

Benim sırrım, feryadımdan uzak değil; fakat gözde, kulakta o ışık yok.

Beden candan, can da bedenden gizli değil; fakat kimseye canı görmeye izin yok.

Ateştir neyin bu sesi, yel değil. Kimde bu ateş yoksa, yok olsun o kişi.

10. Aşk ateşidir ki neye düştü; aşk coşkunluğudur ki şaraba düştü.

Ney, bir dosttan ayrılana eştir, dosttur: perdeleri, perdelerimizi yırttı gitti.

Ney, kanlarla dolu bir yolun sözünü etmede; Mecnun'un aşk hikâyelerini anlatmada.

Ney gibi bir zehri, ney gibi bir panzehiri kim gördü? Ney gibi bir solukdaşı, bir iştiyak çekeni kim gördü?

Bu aklın mahremi, akılsızdan başkası değildir; dile de kulaktan başka müşteri yoktur.

Gamımızla günler geçti, akşamlar oldu; günler yanışlarla yoldaş kesildi de yandı gitti.

Günler geçip gittiyse, de ki: Geçin, gidin, pervamız yok. Sen kal ey dost, temizlikte sana benzer yok.

Balıktan başka herkes suya kandı; rızkı olmayanın da günü uzadıkça uzadı.

18. Ham hiç bir pişkin, olgun kişinin halini anlayamaz; öyleyse sözü kısa kesmek gerek vesselâm.

*
**

(Ş E R H)

Bzyit. 1-18. Mevlânâ tarafından bizzat yazılan bu onsekiz beyte, Mevlevîler pek büyük bir ehemmiyet verirler; onlarca, bütün Mesnevî'nin hulâsası bu beyitlerdedir. Mevlevîlerde nezr-i Mevlânâ, dokuz, onsekiz, yirmiyedi, otuzaltı gibi dokuzun misli olan sayılardır ve bilhassa onsekiz sayısı kutsaldır; Herhangi bir yoksula, bir dergâha, bir dervişe niyaz olarak verilen para onsekiz sayısınca verilir; onsekiz kuruş, onsekiz lira gibi. Derviş, binbir gün çile çıkardıktan sonra hücre sahibi olur; hücrede onsekiz gün hücre çilesi çıkarması şarttır. Çile çıkarmayan, fakat şeyh olan kişi de Konya'ya gider. Mevlânâ dergâhında onsekiz gün hizmet eder; ondan sonra kendisine icazet verilir. Hizmetler de onsekize ayrılır (A. Gölpınarlı: Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik, s. 391-398; Mevlevî Âdâb ve Erkânı, İst. İnkılâp ve Aka Kitabevi-1963. S. 35-36, 135-136). Onsekiz sayısının kutsal oluşunun sebeplerini birer birer bildirelim:

a) Ebced hisabiyle "Hayy„, yani daimî diri sözü onsekizdir; Bu ad, Esmâ-yı Hüsnâ'dandır (Kur'ân-ı Kerîm, II, Bakara, 255, III, Âli İmran, 2, XX, Tâhâ, 111, XXV, Furkan, 58, XL, Mü'min, 65).

b) Eskilere göre âlemler onsekizdir:

1 — Mutlak Varlık.
2 — Zâtına muzâf olan bilgisi,
3 — Atlas göğü,
4 — Sâbielter göğü,
5 — Zuhal göğü,
6 — Müşteri göğü,
7 — Zühre göğü,
8 — Güneş göğü,
9 — Mirrîh göğü,
10 — Utarid göğü,
11 — Ay göğü,
12 — Yel (hava),
13 — Ateş,
14 — Su,
15 — Toprak, } Anâsır-ı Erbaa-dört unsur, dört tabiat (soğukluk, sıcaklık, yaşlık, kuruluk)
16 — Cansızlar (Cemâdat),
17 — Nebatlar,
18 — Canlılar (hayvanlar). } Mevâlid-i Selâse

Arapçada bın, sayıların sonudur. Tafsil bakımından her âlem bin sayılmış, bu suretle onsekizbin âlem denegelmiştir. Bu onsekizi, "Akl-ı Küll, Nefs-i Küll, dokuz gök, dört unsur, üç mevlûd olarak kabul edenler de vardır ki bu, Hukemâ inancının bir ifadesidir.„

c) Eski Türklerde dokuz sayısı kutlu bir sayıdır; onsekiz bu sayının iki mislidir.

Onsekiz'in, Mesnevî'nin Mevlânâ tarafından yazılmış olan ilk onsekiz beyti dolayısiyle kutsal sayıldığı, ilk hatıra gelen şeydir. Fakat Mevlânâ, "Dîvan-ı Kebîr„ inde, Bahr-i Muzâri' Arîz'deki bir gazelinde "Ey yase-

min tenli güzel, onsekiz kadahten aşağı kabul etmem. Yumuşak ol, halîm ol, ey sert, ey öfkeli sevgili„ diyor (tercememiz, c. I, İst. Remzi K. 1957, S. 284, beyit. 2638). Mevlânâ neden bilhassa onsekizi anıyor? Anlaşılıyor ki onsekizi kutsal saymak, Mevlânâ'nın çağında da var; Şu halde bu kanaatin, Mevlânâ'dan önceki çağlardan gelen bir gelenek olduğuna hükmetmemiz gerekiyor.

Mevlânâ'nın, Mesnevî'ye klâsik doğu edebiyatının geleneğine uyup Allah'a hamd ü senâ, Peygamberimizi, Ehlibeytini, Sahâbesini meth ederek başlamaması hakkında sözler edilmiştir (meselâ rahmetli Ahmed Ateş'in "Mesnevî'nin onsekiz beytinin manâsı„ adlı makalesi; Fuat Köprülü armağanı, ayrı basım S. 37-50). Gerçekten de Mevlânâ'nın sayıp sevdiği Senâî (525 H. 1130-1131), "Hadıyka„ sına, Allah'a hamdederek, Hz. Muhammed'e, Ashâba na'tler yazarak başlar; padişahı, ulularını bile över. Attâr (627 H. 1229-1230), padişahları övmez; fakat o da kitaplarına tahmîd, na't ve medhıyelerle başlar. Her hususta kayıtlardan hür olan Mevlânâ dîbâcedeki hamd ü senâyı, salât ü selâm-ı kâfi bulmuştur; esasen Mesnevi, baştan sona dek Kur'-ân-ı Kerîm'in tefsiridir; ilâhî aşkın mertebelerini izah eder, Hz. Muhammed'i (S.M.) övüştür.

Mesnevî'yi şerhedenlerin hemen hepsi, Kur'ân-ı Mecîd'in sûrelerinin, bir tanesi müstesna olarak Besmele ile başladığını, bir tek sûrenin de Besmelesiz, fakat "b„ harfiyle başladığını, buradaki "b„ harfinin Besmele yerine geçtiğini, Mesnevî'nin de "Bişnov - dinle„ diye "b„ ile başladığını söylemiş; "b„ harfinin delâlet ettiği sırlardan uzun uzadıya bahsetmiştir.

Mesnevî'nin "b„ harfiyle başlaması gerçekten de düşünülerek, istenerek mi olmuştur, yoksa rastgele mi? Yâni şârihler haklı mıdır; yoksa bu buluşları zoraki midir? Buna kesin bir cevap vermeye imkân yok. Ancak Feridüddîn-i Attâr, "Esrâr-Nâme„ sine, "Cana din ışığını verenin, akla Tanrı'yı bilişte tam bir inanç bağışlayanın adı ile„ mealindeki,

Be nâm-ı on ki canrâ nûr-ı dın dâd
Hıredrâ der Hodâ-dânî yakıyn dâd

beyti ile başlar. "Gul u Hosrov„ e, "Beden ve can definesini meydana getirenin can definesinin tılsımı olarak da iki dünyayı yaratanın adıyle„ meâlindeki şu beyitle başlamaktadır:

Be nâm-ı on ki genc-i cism-o can sâht
Tılısm-ı genc-i can her du cihan dâd

"İlâhî-Nâme„ nin ilk beyti, "Yedi göğü yaratan, insanı bir avuç topraktan meydana getiren Tanrı adıyle„ meâlindeki şu beyittir:

Be nâm-ı girdgâr-ı heft eflâk
Ki peydâ kerd Âdem ez kefî hâk

Bu örnekleri daha da çoğaltabiliriz. Bunların rastgele "b„ harfiyle başladığı söylenebileceği gibi bir maksatla bu harfle başlanmıştır da denebilir. Ancak sûfîlerin "b„ harfine verdikleri ehemmiyet Ebû-Bekr-i Şiblî'nin (334 H. 945) "Ben, b'nin altındaki noktayım„ demesi düşünülürse Mesnevî'nin "Bişnov„ sözüyle başlaması rastgeledir demenin de biraz cesurca bir söz olacağı mey-

dana çıkar sanırız (Rusûhî-i Ankaravî'nin şerhi "Fâtih'ül-Ebyât„ ına b. c. 1, Mısır-Dâr'üt- Tıbâa, 1251 H. s. 12-13).

"Dinle„ diye başlamaları da rastgele değildir; nitekim Şârih, gene Mesnevî'ye baş vurarak dinlemenin, duymanın, söylemekten önce ve üstün olduğunu anlatır (s.13). Gerçekten de Mevlânâ, bu ciltte, "Yemekde olgun kişiye helâldir, söz de. Sen olgun değilsin; yeme, dilsiz kesil. Çocuk doğunca önce süt emer; bir zaman susar; tümden kulak kesilir. Sen de kulaksın, oysa dil, senin cinsinden değil. Tanrı, kulaklara, susun buyurdu. Çocuğun söz söylemeyi öğrenmesi için bir zaman dudaklarını yumması gerek. Kulak vermez de ti ti der durursa, kendisini dünyanın dilsizi yapar gider. Daha başlangıçta söze kulak vermeyen, anadan doğma sağırsa dilsiz olur, nasıl coşsun da söylesin. Çünkü söz söylemek için önce duymak, dinlemek gerek. Sen de söze dinleyiş yolundan gir. Evlere kapılarından girin; isteklerinizi sebeplerine sarılarak dileyin„ buyurur (beyit. 1630-1637).

Bu onsekiz beyitte, birinci plânda "ney„ vardır. Şikâyet etmektedir; ayrılıkları anlatmaktadır. Kamışlıktan kesildim kesileli feryâd etmedeyim; erkek kadın, herkes feryâdıma uymada, ağlayıp inlemededir. Aslından uzak düşen, elbette buluşma çağını arar, her toplumda ağladım, inledim; herkesle eş dost oldum; herkes kendince bana dost oldu ama içimdeki sırlarımı kimse araştırmadı demektedir. Mevlânâ ney'e aşk ateşinin düştüğünü, hakıykat şarabını aşkın coşturduğunu söyler. Ney gibi hem zehir, hem panzehir olan, onun gibi solukdaş kesilen yoktur; o, kanlarla dolu bir yolu bildirmede, Mecnun'un hikâyelerini anlatmadadır der. Sonunda da ham kişinin pişkin, olgun kişinin hâlini anlayamıyacağını, sözün kısa kesilmesi gerektiğini söyleyip bu onsekiz beyti bitirir.

Eski şârihlere göre buradaki ney, "İnsan-ı Kâmil„ dir. O, birlik kamışlığından kesilmiştir. Kendi varlığından geçmiş, gerçek varlıkla varolmuştur. Ondan çıkan her ses, Tanrı iradesini bildirir; onun ihtiyarı, Tanrı ihtiyarıdır. Fakat görünüşte sıfatlarla, fiillerle kayıtlıdır; bu bakımdan Itlaak âlemini özler. Daha doğrusu da onun bu özleyişi bir cilvedir, kendi kendisine bir nazdır. Nitekim

Men zı cân-ı can şikâyet mîkunem
Men neyem şâkî rivâyet mîkunem,

yâni, "Ben canın canından şikâyet etmedeyim; ama gerçekte şikâyetçi değilim, rivâyet etmedeyim ancak„ buyurur (c.1, beyit. 1789).

Mana, bu yöne götürüldü mü "ney„ bir mecazdır ancak. Son zamanlarda Mesnevî'yı başka bir tarzda anlamak iddiasına düşenlere göreyse bu beyitlerdeki ney, maddî neydir. Manaları bu yöne çevirmek tamamiyle yanlıştır (Ahmed Ateş'in yukarıda zikredilen makalesi, İst. Osman Yalçın M. 1953, s. 37 - 50).

İlk iddialar mı doğrudur, yoksa bu son iddia mı? Bu soruyu biz, bizzat Mevlânâ'ya soruyoruz. Mevlânâ diyor ki:

"A güzel sesli ney, gönüller almadasın, hoşsun, güzelsin; sıcak sıcak nefes vermedesin, soğuk havaları alıp süpürmedesin.

İçinde ne boğum var, ne birşey; bomboş. Dertlere düşmüş, perişan olmuş gönülden, candan derdi, elemi almada, onları da kendine döndürmedesin.

Herkesin, sevgilisine uygun bir resimdir, yapıyorsun; okuma yazma bilmiyorsun ama içyüzden bir ressamsın âdeta.

Ey tüm gerçeklerin şekli, sûreti, hangi perdedesin sen? Neyin nağmeleri arasından bir baş göster; şekerler gibisin sen çünkü.

Gözün dokuz olmuş sanki; can da on kulağını sana vermiş; altı yana da üfle nağmelerini; altı yana da bildiksin, tanıdıksın sen.

Ey başı kesilmiş kamış, dilsiz dudaksız sırlar söyle; boğazdan tattığın soluğu, halka da bir hoşça tattır.

Ney'e aşk ateşi düştü, âlemi bir dumandır kapladı; çünkü sesin aşk sesi; aşk sesini duyurmadasın, ateşlisin sen.

Aşkınla Leylâ'nın Mecnûn'un sırlarını okşa; gönle ne tatsın sen, cana ne huzur.

Hâsılı soluğunda Tebriz'den bir koku var; güzelliğinle, alımınla nice gönüller kapmadasın sen. „

(Dîvan-ı Kebîr terc. c. II, İst. Remzi K. 1943, s. 446).

Âdeta Mesnevî'nin onsekiz beytinin bir başka tarzda ifâdesi olan bu gazelde ney, gönüller almada. İçinde ne boğum var, ne bir şey. Herkesin sevgilisine uygun bir resim yapıyor. Tüm gerçeğin şekli o. Altı yana da bildik. Düştüğü ateş, aşk ateşi. Verdiği ses, aşk sesi. Leylâ'nın, Mecnun'un sırlarını okşayabilir; soluğunda

Tebriz'den bir koku var. Açıkça görülüyor ki maddî ney, mâna âleminin tercemanı oluyor; bir sembol kesiliyor.

Gene Mevlânâ, bir gazelinde,

Metâz ıy dil su-yı deryâ-yı nârî
Ki mîtersem ki tâb-ı nâr nârı

Vücûdet ez ney-o dâred nevâyi
Zi ney her dem nevâ-yı nov bizârî

Neyistânet nedâred tâb-ı âteş
Ve gerçi tu zenî şehrî berârî,

yani,

"Ey gönül, ateş deryasına at sürme; çünkü korkuyorum, dayanamazsın ateşe.

Varlığın kamıştandır, bir sesindir, var; her solukta o kamıştan yepyeni bir ses çıkarmadasın.

Seslendin mi, bir şehri ayağa kaldırıyorsun; fakat kamışlığının da ateşe tahmmülü yok"

diyerek gönlü ney'e, gönül âlemini kamışlığa benzetiyor (küllîyyat-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr; I. basım; Bedî'uzzaman Furûzan-fer'in tashih ve hâşiyeleriyle; VI, Tehran-1340 Şemşî Hicrî, s. 49).

Başka bir gazelinde,

Eğer hâlî şevî ez hiş çün ney
Çü ney pur ez şeker âkende bâşî,

yâni "Ney gibi kendi varlığından boşalırsan, varlığından geçersen, şeker kamışı gibi şekerle dopdolu bir hale

gelirsin„ beytiyle mevhum varlıktan geçmeyi, ney gibi içi bomboş olmaya, gerçek varlığa bürünmeyi, şeker kamışı gibi şekerlerle dolmaya, olgun insanı, ney'e benzetiyor (aynı cilt, s. 24, gazel. 2653, beyit 28146).

Bir başka gazelde de deniyor ki:

Merâ her lehze kurbânest cânî
Turâ her lehze der bend-ı gumânî

Du çeşm-i tu beyân-ı hâl-ı men bes
Ki rûşenter ezin nebved beyânî

Cihan çün ney hezâran nâle dâred
Ki yek ney dîd ez şekker-sitânî

Ezon şekkersitan dîdem nişanhâ
Nedîdem ez tu şîrinter nişânî,

Misâl-ı ışk peydâıyy-o pınhan
Nedîdem hemçü tu peydâ nihânî

yâni, "Ben her solukta bir can kurban etmedeyim; sense her solukta bir zanna bağlanmadasın. İki gözün, benim halimi bildirmeye yeter; çünkü bundan daha aydın bir anlatış olamaz. Dünyanın, ney gibi binlerce feryâdı var; çünkü şeker kamışlığından bir ney gördü o. Ben de o şeker kamışlığından izler gördüm; gördüm ama senden daha tatlı bir iz göremedim ben. Aşk gibi hem apaçık ortadasın, hem gizlisin; senin gibi ortada olan, görünüp duran bir gizli görmedim gitti.„ (aynı c. gazel. 2701, s. 53, beyit. 28650 - 28654)

Görülüyor ki bu gazelde de dünya bir neydir; şeker kamışlığından, aslından bir kamış görmüştür de o yüzden binlerce nağmesi vardır; binlerce feryâdı vardır.

Bir tercîinde şu beyitler var:

Men dem nezenem liyk dem-i Nahnu nafahnâ
Der men bidemed nâle resed tâ be süreyyâ

. . . .

yâni "Ben soluk bile almıyorum, fakat Biz üfürdük soluğu bana üflüyor da feryadım tâ Ülker yıldızına dek ulaşıyor. Üstün oldukça olsun, yüceldikçe yücelsin; Tanrı benim ney bedenimi yokluk kamışlığından kesti, yondu. Gönül o neyin bir başıydı; ağız öbür başı. O baş, aşk dudaklarından şekerler çiğneyip durmadaydı. Onun soluğuyla doldu; onun iki dudağından sarhoş oldu da daraldı; sarhoşçasına nâralar atmaya koyuldu. Dağ bile o iki dudağın şarabını içseydi vallâhi o görünüşün vuruşuyla erirdi, kuma dönerdi. Dudaklarını yummuştu; fakat bir açsa ne gökkubbe kalır, ne yukarısı, ne aşağısı. A ney, seslen yokluğa da yüzlerce Leylâ, Mecnun gör; yüzlerce Vâmık'la Azrâ seyret.„ (VII. c. Tehran - 1345 Ş. H. s. 113, beyit. 35127 - 35133)

Bizim arzettiğimiz bu misallerden başka Üstad Bedî'uz-zaman Furûzân-fer, yirmidört misal daha vermektedir (Şerh-i Mesnevî-i Şerîf, 1. cüz'; beyit. 1-898; Tehran Üniv. Yayın. 1346 Ş. H. Mukaddime, s. 1-6). Bunlardan başka Mevlânâ'nın gerek "Dîvan„ ında, gerek "Mesnevî„ sinde, daha bir çok örnekler vardır; şu halde eski şârihler maksadı pek güzel anlamışlardır.

VII. yüzyılda, nihayet VIII. yüzyılın başlarında (XIII-XIV) yazılmış ve 1057 Zilkâdesi ortalarında (1647), Karaman'da Mâder-i Sultan dergâhına vakfedilmiş olan Mesnevî'de de, henüz Mesnevî tam olarak şerhedilmeden, ikinci beyitteki "Kez neyistan„ sözünün

altına "Âlem-i İlâhîst„ yazılmıştır; Kenara da "Selâm ona, Peygamber, Vatan sevgisi imandandır„ meâlindeki şu cümle kaydedilmiştir:

"Kaale aleyhisselâm Hubb'ül-vatani min'el-İmân.„

Mevlânâ, "Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor„ derken hem kamışlıktan kesilen neyi, hem de Mutlak Varlık'tan mukayyet varlığa düşen kendisini kastetmektedir. Varlık Birliği (Vahdet-i Vücud) inancına göre Mutlak Varlık, hiçbir kayıtla kayıtlanamaz; hiçbir sıfatla tavsif edilemez. Hattâ ona "mutlak„ demek bile onu kayıtlamaktır; fakat anlatabilmek için böyle demek gerekiyor. Mutlak Varlık'ın zâtî ıktizâsı, sıfatlarını ızhar etmesidir ki buna "İlm„ de derler. Aynı zamanda "Hakıykat-i Muhammediyye, Nefes-i Rahmânî, Aşk„ adlarıyle de anılır. Bütün varlıklar, Mutlak Varlık'ın bilgisinde mücmel olarak sâbit olur ki kâinat bu sübûtun zuhurudur. Şehâdet âlemi dediğimiz bu âlemdeki varlıklar izâfî varlıkla mevcuttur; kendi varlıkları bakımından hiçbiri varolamaz. Mutlak Varlık'ın sıfatlarının, eserlerinin, hükümlerinin, kudretinin, yaratıcılığının mazharları olmak itibariyle mevcut sayılırlar. Zât âleminde, Mutlak Varlık'ta bütün sıfatlar müstehlek iken bilgisindeki sübut, onları ızhar etmiştir. Ancak evvelce Mutlak Varlık vardı, sonra zâtını bildi, bu bilgi mevcudatı ızhar etti gibi bir düşünceye kapılmamak gerektir. Bu sübut, ânîdir, zamânî değildir. Söz gelimi elimizdeki sopayı sallasak sopa elimizle beraber sallanır; fakat elimiz, sopaya nispetle önce sallanıyor demektir. Başka bir deyimle Mutlak Varlık, her an zâtı

itibariyle bütün sıfatlardan münezzeh olduğu halde bütün sıfatlar, zâtında sâbittir ve bu sübut, varlık âleminin zuhuruna sebeb olur. Zât, bütün varlıklarda yaratıcılığını, kudretini, hikmetini, tedbirini, tasarrufunu, sıfatlarını ızhar etmekle beraber varlık âlemi, hiçbir vakit zâtın zuhuru da değildir; Zât, herşeyden mukaddes ve münezzihtir. Güneş olmazsa ışığı olamaz; fakat güneşin ışığı, güneşten ayrı bir varlığa sahib olmamakla beraber güneş değildir. Herşeyi O bilmek, tanımak, kâinatı, varlık âlemini Tanrı kabul etmektir ki bu, maddeciliğe yol açar. Vahdet-i Vücd'u bu tarzda kabul edenler de olmuştur; fakat gerçek sûfîler, bu inancı daima reddetmişlerdir. Herşeyi, O'nun varlığıyle var olmuş bilmekle beraber zâtı herşeyden tenzih, gerçek Vahdet-i Vücût inancıdır. Kâinat, Hakk'ın sıfatlarının mazharlarıdır; fakat zâtı, kâinat değildir. Yaratıcı, yaratılmış şeklinde zuhur etmez; bu kanaati gütmek, apaçık küfürdür. İnsan-ı Kâmil bu âlemin göz bebeğidir, özüdür. O, ezel âlemini, Mutlak Varlık'taki sübutu arar, özler; bu kayıtlar âlemine, bu izâfî varlık âlemine düşmesi, ona adetâ bir gurbet görünür. Ama o, âlemde de kendi varlığını yok etmiş, Hak varlığıyle varolduğunu bilmiş, bu bilişi buluşu ve oluş haline getirmiş, irâdesini Hak iradesine vermişir. Bu bakımdan özleyişi, feryadı, niyaz yollu değil, naz yolludur. Mukayyet görünür, fakat itlaak âlemindedir. Feryadı, şikâyeti, bilmeyenlere gerçeği anlatmak içindir. Onun sırrı, bu feryattadır; fakat her gözde o sırrı görecek kabiliyet, her kulakta o remzi anlayacak kuvvet yoktur. O sırrı, ancak istidada erenler, kâmilin lutfuyla istidat sahibi olanlar görür, duyar, anlar. Nitekim bedenle can da birbirinden gizli değildir; fakat bedensiz can görünmez. Can, gayb

âlemindendir. Âdeta mânâdır; bedense duyulan sese, yazılan yazıya benzer. Mânâ, mücerret mânâ olarak duyulamaz, görülemez. Fakat yazıdan maksat, nasıl manâyı anlatmaksa bedenden maksat da ruhdur; ruhsuz bedenin hiçbir değeri yoktur.

Mevlânâ, ney'e düşen ateşin aşk ateşi, şaraba düşen coşkunluğun aşk coşkunluğu olduğunu söyliyerek aşkın, bütün âlemde bulunduğunu bildirmekte âdeta her varlığın, istidadınca kemâle doğru yüceldiğini anlatmaktadır. Mutlak Varlık'ın zuhura olan meyli, zâtî ıktizası, aşk ve hubb-ı zâtî adlarıyla anılmıştır; bu bakımdan bütün âlem, aşktan zuhur etmiştir denebilir; soluktan soluğa da zuhur edip durmaktadır. Kâmil insanın sesi, sırrından ayrılmaz; Hz. Ali'nin buyurdukları gibi "İnsan, dilinden anlaşılır, sözünden bilinır.„ Onun sesi, sözü, bir ateştir ki duyanı yakar, izâfî varlığını yokeder. Bundan dolayı bu ateş kimde yoksa yok olsun demesi, bir ilenme değil, hayır duadır; o da bu ateşe düşsün, mevhum varlığı yansın, yok olsun demektir. Buradaki şarap da şüphe yok ki bir remizdir, insanı varlığından, benliğinden alan, gerçek aşka, irfana, manevî neş'eye garkeden cezbeye işarettir. Ney'in hem zehir, hem panzehir olması da kâmil insanın sözüyle, bakışıyla, istidat sahibinin kötü huylarını yok etmesine, o kötü huyların zehriyle zehirlenmiş olan ilâhî huylarını diriltmesine işarettir.

Mevlânâ ney'in kanlarla dolu bir yoldan bahsettiğini, Mecnun'un aşk hikâyelerini anlattığını bildirirken gerçek aşk yoluna işaret etmiş oluyor. Sûfîler, yollarının esasını zahitliğe, riyazata, esmâya, yani Tanrı adlarını muayyen zamanlarda muayyen sayıda zikre

dayarlar. Melâmet yolunu benimseyenlerse, Mevlânâ'nın,

Riyâzat nîst pîş-i mâ heme lutfest-o bahşâyiş
Heme mihrest-o dildârî heme ayşest-o âsâyiş,

yâni "Bizim katımızda riyazat yoktur, tamamiyle lûtuf vardır, tamamiyle bağış vardır; yolumuz budur bizim; tamamiyle sevgidir, gönül alıcılıktır; tamamiyle zevktir, neş'edir, düzenliktir„ beytinde dediği gibi aşk ve cezbe esasına dayanırlar. Aşk, cezbeyi meydana getirir; cezbe de izâfî ve mevhum varlığı kökünden yıkar, yakar, külünü havaya savurur gider. Akıl denen seziş, anlayış, biliş ve buluş kabiliyeti, bu aşkı ne sezer, ne anlar, ne de bulur; çünkü akıl, topluma, çevreye, görgüye, bilgiye, töreye ve geleneğe bağlıdır. Bunlarsa hem bilgiye, hem gerçeğe ulaşmaya engel olabilir. Akla dayanan, kendisine güvenir, bu güvenç de ona benlik, bencillik verir; aşka gelince: O, bütün bağları çözer; şu halde söze müşteri nasıl kulaksa, söz nasıl kulakla duyulursa aşk da akla dayanmayan kişiye mal olur; gerçek anlayış, kayıtlarla bağlı akla güvenmemekle olur. Ancak bu sözden, akılsız olmak gerektiği gibi bir mânâ çıkarılmamalıdır. Çünkü sûfîlerce dünya geçimini düzene sokmağa çalışan akla "Akl-ı Maâş„, ahıret işlerini düzene sokmağa çalışan aklaysa "Akl-ı Maâd„ denir. Daha doğrusu "Akl-ı Maâş„ ve "Maâd„ aklın dünyaya ve ahırete, maddî hayata, manevî hayata bağlı iki yönüdür. "Allah aklı yaratınca, gel dedi; geldi. Git dedi; gitti. Otur dedi; oturdu. Söyle dedi; söyledi. Sus dedi; sustu. Sonra Allah, bana senden daha sevgili, daha yüce bir mahluk yaratmadım; senin'le tanınırım, seninle hamde-

dilir bana; seninle itaat edilir. Seninle alırım; seninle veririm; seninle ceza veririm; sevap da senindir; azap da sana buyurdu ve sana da sabırdan daha üstün bir şeyle üstünlük vermedim dedi„ mealinde bir Hadîs-i Kudsî vardır; buna benzer başka hadîsler de mevcuttur (Muhammed'ül-Medenî: Kitab'ül-İthâfât'is-Seniyye fî'-l-Ahâdîs'il-Kudsiyye; Haydarabad - 1323 H.s.178-179).

Söylemeye hacet bile yoktur ki burada terkedilmesi gereken, gerçeğe mahrem olmadığı bildirilen akıl, ilâhî sırlara ermek için başvurulan akıldır. Yoksa akıl, teklif şartlarından biridir; ancak ilâhî sırlara ermesine imkân yoktur. Bu bakımdan aşk ve cezbe, akıldan üstün tutulmuştur.

Mevlânâ, "Gamımızla günler geçti, nice günler akşama ulaştı; günler yanışlarla eş kesildi de yandı gitti„ beytiyle bu hale gelinceye dek nice günler geçirdik diyor, bu sözlerle geçirdiği devirleri anlatıyor; aynı zamanda bu olgunluğa erişemiyenlerin hallerini, gönül alçaklığıyle kendisine izafe ederek bildirmiş oluyor. Sonra da "Günler geçtiyse de ki: Geçin, gidin, pervamız yok. Sen kal ey dost, temizlikte sana benzer yok„ buyuruyor. Zaman, esasen mücerred ve zihnî bir mefhumdur. Geçmiş zaman, ancak hâtırada, zihinde vardır; gelecekse ufuk gibidir; biz gittikçe o da gider; ulaşmamıza imkân yoktur. Hâl dediğimiz ve içinde bulunduğumuzu sandığımız zamansa boyuna geçmişe akar gider. Aslı olmayanın gittiğine acınmak doğru olmadığı gibi gelmesini özlemek de boştur. Asıl olan aşktır, aşkın olgunluğuna mazhar oluştur. Mevlânâ'nın burada hitab ettiği gerçek dost hiç şüphe yok ki "Mesnevî„ nin ibdâına sebeb olan ve kendisine bir ayna kesilen Çelebi Husâmeddin'dir.

Mevlânâ, kendisinin tam mazharı olan halîfesine "Sen kal„ dedikten sonra balıktan başka herkesin suya kandığını, rızkı olmayanın da gününün uzayıp gittiğini söylüyor. Buradaki balıktan maksat, benliğinden kurtulup kendini topluma veren, izâfî varlığından geçip gerçek varlık denizine dalan kişidir. Böyle kişinin yaşayışı, o su yüzündendir; sudan çıkarsa ölür. Bu bakımdan da suya kanmaz da kanmaz. Vuslata doymaz da doymaz. Nitekim "Dîvan„ da da,

Rîk zi âb sîr şod men neşodem zihî zihî
Lâyık-ı har-kemân-ı men nîst derin cihan zıhî

yâni "Kum bile suya doydu da ben doymadım, hey gidi hey. Bu dünyada şu güçlü yayımı çekerek, gerecek bir kiriş bile yok„ buyurur.

Rindân-ı herâbât behordend-o bereftend
Mâyîm ki câvîd behordîm-o bemandîm

yâni "Meyhane rintleri içtiler, sızıp gittiler; bizlerse o erleriz ki ebedî olarak içtik, fakat oturduk kaldık„ meâlindeki beyit de aynı ruhî haleti bildirir.

Mevlânâ, "Mesnevî„ nin başlangıcı olan, başka bir deyimle manzum dîbâcesini meydana getiren bu onsekiz beyti, her devirde, her olgunun, ham kişilere söyliyeceği şu sözlerle bitiriyor:

" Ham hiçbir vakit pişkinin halini anlayamaz; öyleyse sözü kısa kesmek gerek vesselâm. „

***

(METİN)

Bağı çöz, hür ol ey oğul, niceyebir gümüşe, altına bağlanacaksın?

20. Denizi bir testiye döksen ne kadar alır? Bir günlük su ancak.

Harislerin göz testileri dolmadı gıttı; sedef, elde ettiğini yeter bulmadıkça inciyle dolmadı.

Kimın elbısesı bir aşk yüzünden yırtıldıysa, hırstan, ayıptan tamamiyle arındı o.

Sevin a sevdası güzel aşkımız bizim; a bütün illetlerimizin hekımi bizim.

A bızim ululanmamızın, böbürlenmemizin ilâcı, a Eflâtun'umuz, Câlinos'umuz bizim.

Toprak beden aşk yüzünden göklerin yücesıne ağdı; dağ bile oynamaya koyuldu, çevikleşti.

Ey âşık, aşk, Tur dağının canı oldu; Tur sarhoş oldu, Mûsa yıkıldı gitti.

Solukdaşımın dudaklarına eş olsaydım, ney gibi ben de söylenesi sözleri söylerdim.

Bir dildeşten ayrılan kişi, yüzlerce nağmesi bile olsa dilsiz olur gider.

Gül solup gül bahçesi sarardı mı, bundan böyle bülbülden başından geçenleri duyamazsın artık.

30. Herşey sevgilidir, âşıksa bir perde; diri olan sevgilidir, âşıksa bir ölü.

Kimin aşka meyli yoksa kanatsız bir kuşa döner; eyvahlar olsun ona.

Sevgilimin ışığı önde, artta olmadıkça nasıl önü, ardı akıl edeyim ben?

Aşk bu sözün söylenmesini ister; ayna gammaz olmaz da ne olur?

Aynan, biliyor musun, neden gammaz değil? Yüzünden toz, pas silinmemiş, arınmamış da ondan.

***

(ŞERH)

Bu beyitler, ilk ve manzum dîbâce olan onsekiz beyitten sonra asıl metne giriş beyitleridir.

19 - 23. Hürriyet, dünya ve ahiret, madde ve mânâ kayıtlarından kurtulmak, benlik ve bencillikten halâs olmaktır. Yalnız dünya kayıtlarından kurtulmayı, işten güçten, çalışmaktan, kazanmaktan vazgeçmek, ahiret kayıtlarından kurtulmayı da ibadetden, sevap ümıdinden geçmek gibi ters bir anlayışla anlamamak gerektir. Dünyadan kurtulmak, hırstan, nefsin dileklerinden halâs olmak, ahıret kayıtlarından kurtulmak da kulluğu Allah rızası için yapmak, emre, emir olduğu için uymak, nehiyden, nehyedildiği için çekinmek, dünya dolusu mala mülke sahib olsa bile malı mülkü kendine kul etmek, onlara kul olmamaktır. Kur'ân-ı Mecîd'de, Ansâr hakkında "Ve onların göçmesinden önce yurtlarını hazırlayıp orasını bir îman konağı haline getirenlere ve yurtlarına göçenleri sevenlere, onlara verilen şeylere karşı gönüllerinde bir ihtiyaç bir istek duymayanlara, ihtiyaçları olsa bile onları kendilerinden üstün tutanlara gelince: Kim nefsinin hırsından, kıskançlık ve nekesliğinden geçerse gerçekten de o çeşit kimselerdir kurtulanların, muratlarına erenlerin ta kendileri„ buyurulmaktadır (LIX, Haşr, 9). Hz. Rasûl-i Ekrem (S. M.), insandaki hırsı anlatırlarken

buyururlar ki: "Âdemoğlu, mal dolu bir vâdîye sahib olsa, ikinci bir vâdî ister; iki vâdîye sahib olsa üçüncüsünü elde etmek dileğine düşer; Âdemoğlunun gözünü toprak doyurur ancak.„ (Câmi'us-Sagıyr; Mısır, Hayriyye Mat. 1321, II, s. 109) Emîr'ül-Mü'minîn Aliyy b. Ebî-Tâlib, "Bir toplum vardır, sevab elde etmek için Allah'a kulluk eder; bu tacirlerin ibâdetidir; bir toplum da korkudan Allah'a kulluk eder, bu da kölelerin ibâdetidir; bir bölük de vardır ki Allah'a şükretmek için kullukta bulunur, işte hürlerin ibâdeti budur„ buyurmuşlardır (Nehc'ül-Belâga; Muhammed Abduh şerhi; Mısır-1321, 3. basım; III, s. 198). Bu izahtan da anlaşılıyor ki gerçek hürriyet kulluktadır; ama gerçek kullukta (Kuşayrî Risâlesi'ne de b. Bulak-1284, s. 130 - 131).

Hırstan, benlikten, bencillikten kurtulmak, Mevlânâ'ya göre gerçek aşkla mümkündür. III. Sûre'nin (Âli İmrân) 31. âyet-i kerîmesinde, Allah'ı sevenin, Peygamber'e uyması ile Allah sevgisine mazhar olabileceği bildirilmektedir.

24. Eflâtun Yunan filozoflarındandır. Meşhur Sokrat'ın talebesindendir, Aristo'nun da hocasıdır. Milâttan 430 sene önce doğmuş, 347, yahut 348 yılında Atina'da ölmüştür. Bu filozofa Eflâtun-ı İlâhî deyenler de olmuştur. Doğu klâsik edebiyatında akıl ve zekâ sembolüdür.

Calinus Yunanlı bir hekimdir. Milâd'ın 131. yılında Bergama'da doğmuş, 220. yılında ölmüştür. Edebiyatta Tıp sembolüdür.

25 - 26. Kur'ân-ı Kerîm'in VII. sûresi olan A'râf suresinin 143. âyetinde, "Mûsa, tayin ettiğimiz vakitte

gelib onunla konuşunca rabbim demişti, bana görün de bakayım sana. Rabbi, beni kat'iyen göremezsin sen demişti; fakat şu dağa bak, eğer yerinde durabilirse görebilirsin beni. Derken rabbi, dağa tecelli edince dağ yerle bir oldu ve Mûsa bayılıp yere yığıldı. Kendisine gelince de, seni noksan sıfatlardan tenzih ederim dedi, tövbe ettim sana, ben inananların ilkiyim„ buyurulmaktadır. Âyette geçen tecellînin, Allah'ın vahyinin tecellîsi olduğunu söyleyenler vardır (Kur'ân-ı Kerîm ve mealî, açıklama s. LXV). Beytin ikinci mısraında geçen "Harre Mûsâ sâika„ sözü, bu âyetten lâfzan iktibastır.

30 - 35. Âşık, sevgilide fânî olmadıkça gerçek vuslat mümkün olamaz. Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen bir Hadîs-i Kudsînin meali şudur:

"Noksan sıfatlardan münezzeh ve yüce Allah, benim için bir dostu aşağılayan kişi, âdeta benimle savaşa girişmiş demektir ; ölümü istemeyen, fakat ölmesini takdîr ettiğim mü'min kulumun canını almayı ben de istemem; kulum, ona farzettiğim şeyleri edâ ettikçe mânen bana yaklaşır da sonunda onu severim; nafilelere devam ettikçe de kulum bana mânen yakınlaşır, nihayet onu sevince kulağı, gözü, eli, güç ve kuvveti kesilirim buyurmuştur. „(Kuşayrî; s. 187; Mahabbe babı.) Aynı mealde başka Sahâbîlerden de rivayetler vardır (Câmi', I, s. 59; İthâfât s. 21, 82, 91).

Bu Hadîs-i Kudsî, kulun, iradesini, Tanrı iradesine vermesi, iradesini Tanrı iradesinde yok etmesi anlamını ifade eder; yoksa gerçekten Tanrı'nın. o kulun gözü, kulağı, eli olmasını bildirmez. Bu da ancak Tanrı sev-

gısiyle olur. V. sûre'nin 54. âyetinde buyurulduğu gibi Allah'ın mahabbetine mazhar olanlar, Allah'ı severler, mü'minlere karşı alçalırlar, kâfirlere karşı çetin olurlar, birbirlerine merhamet ederler, varlıklarını Allah yolunda bezlederler. Cezbenin gerçek anlamı da budur. Bu sevgiye mazhar olan kişinin işleri, sıfatları, zâtı, Allah'ın işlerinde, sıfatlarında, zâtında yok olur; buna "irâdı ölüm„, yâni dileyerek varlığından ölmek denir. Bu makama ulaşan kişinin gönlü, cilâlanmış, tozdan, pastan arınmış bir ayna kesilir ve gerçekler o aynada görülür.

*
* *

(M E T İ N)

Padişahın, hasta halayığa âşık olması, onu iyileştirmeye savaşması

* A dostlar, bu hikâyeyi dinleyin; gerçekte bizim hâlimizi anlatır bu.

Bundan önceki zamanda bir padişa vardı; hem dünya padişahlığını elde etmişti, hem din padişahlığını.

Tesadüf bu ya, padişah günün birinde yakınları ile, avlanmak için atına bindi.

Ana caddede bir halayıkcağız gördü, o halayıkcığa kul köle kesildi.

Can kuşu kafeste çırpınmaya koyulmuştu; mal mülk verdi, o halayıkcağızı satın aldı.

40. Onu aldı, muradına erdi ama kader bu ya, halayıkcağız hastalandı.

Hani birinin eşeği vardı da palanı yoktu; derken palan buldu, fakat eşeği kurt kaptı.

Hani testisi vardı da su elde edemiyordu; suyu bulunca da testi kırıldı.

Padişah, sağdan soldan hekimleri toplattı; dedi ki: İkimizin canı sizin elinizde.

Benim canım bir şey değil; canımın canı o. Dertliyim, yaralıyım, dermanım o.

Canıma kim derman bulursa definemi de aldı gitti, incimi de, mercanımı da.

Hekimlerin hepsi canımızla oynayalım, beraberce düşünelim; beraberce bir karara varalım.

* Bizim her birimiz âlemin bir Mesîh'idir; elimizde her derde bir merhem vardır dedi.

* Daldılar da Tanrı isterse demediler; Tanrı da onlara insanın aczini gösterdi.

Tanrı isterse sözünü söylemediler dememden maksat, gönül kapalılığını anlatmak; yoksa eğreti bir hal olan "inşâallâh,, sözünü unuttuklarını anlatmak değil.

50. * Nice "inşâalâh,, demeyen var ki canı, "inşâallâh,, a eş olmuştur.

İlâç olarak ne verdilerse, ne biçim tedaviye baş vurdularsa hastalık arttı, dilek ele girmedi.

O halayıkcağız hastalıktan kıla döndü; padişahın gözü de kanlı yaşlarla bir ırmak kesildi.

* Kader bu ya; sirkencûbin safrayı arttırdı; bademyağı peklik meydana getirdi.

* Hâlîleden peklik peydahlandı, ferahlık gitti; su, neft gibi ateşe yardığcı oldu.

Halayıkcağızı iyileştirmede hekimlerin acizlerinin belirmesi, padişahın Tanrı tapısına yüztutması, rûyada bir ereni görmesi

Padişah hekimlerin âciz kaldıklarını görünce yalınayak mescide koştu.

Mescide girdi, mihraba yöneldi; secde yeri, padişahın gözyaşıyla su içinde kaldı.

Battığı yokluk denizinden çıkıp kendine gelince hamdetmek, dua etmek için bir hoşça dilini açdı da

* Dedi ki: Ey en aşağılık bağışı, dünya mülkü olan, ben ne diyeyim? Zaten gizlileri de bilirsin sen.

* Boyuna dileklerımıze sığınak olan, bir kere daha yolu yitirdik biz.

60. * Fakat içinde ne varsa ben bilirim ama, gene de sen onları dile getir, meydana dök dedin.

Padişah candan coşunca bağışlama denizi de coşup köpürdü.

Ağlarken padişahı uyku bastırdı; rûyada gördü ki bir pîr yüz göstermış.

Padişaha, a padişah dedi, müjde, dileğin kabul oldu; yarın sana bir garip gelirse bizdendir o.

Gelirse, işinin ehli bir hekimdir o; gerçek bil onu; emindir çünkü, gerçektir o.

İlâcında, hiç bir bağla bağlanmayan sihrı gör; varlığında Tanrı gücünü seyret.

O sözleşme çağı geldı çattı; sabah oldu; güneş yıldızları yakıp yandıran, doğudan göründü mü,

Padişah, pencerenin önüne oturdu; gizlice kendisine gösterdiklerini görmek için beklemeye koyuldu.

Derken bir de gördü ki üstün, hünerle dopdolu bir kişi geliyor; gölge içinde bir güneş sanki.

* Uzaktan, yeniay gibi gelmedeydi; hayal gibi hem yoktu, hem vardı.

70. Hatırdaki hayal de yoka benzer; sen dünyayı, bir hayalle yürüyüp gider gör.

Dünyadakilerin barışları da bir hayale dayanmada, savaşları da. Övünmeleri de bir hayal ucundan, yerinmeleri de.

* Erenlere uzak olan o hayallerse, Tanrı'nın gül bahçesindeki ayyüzlülerinin ışıklarının vuruşudur ancak.

Padişahın, rûyada gördüğü hayal, konuğun yüzünde belirip durmadaydı.

Padişah, perdecilerin bulunduğu yeredek yürüdü; o gayb âleminin konuğunun tapısına vardı.

İkisi de yüzgeçlik öğrenmiş, birbirine tanış olmuş tek bir denizdi; ikı can da dikilmeden birbiriyle birleşmiş, bir olmuştu.

Padişah, sevgilim senmişsin, o değil. Fakat dünyada iş, işten meydana gelir dedi.

* Dedi ki: sen bana Mustafâ'sın, bense Ömer'im sanki; sana hizmet için belime kemer kuşandım.

Başarı veren Tanrı'dan, bütün hallerde edebi gözetmek için başarı dilemek, edepsizlikte bulunmanın, edepsizliğin kötülükleri ve zararları (*)

* Tanrı'dan edebi gözetmek için başarı dileyelim; edepsiz, Tanrı'nın lûtfundan mahrum kalmıştır.

(*) Bu başlık unutulmuş, kenara yazılmıştır.

Edepsiz, yalnız kendine kötülük etmez; bütün çevreye ateş salar.

80. * Tanrı sofrası, alışverişsiz, pazarlıksız, parasız pulsuz gelip durmadaydı.

* Mûsâ'nın kavmı içinden birkaç kişi, edepsizcesine, nerde sarmısak, hanı mercimek dediler.

* Gökten sofra gelmez oldu, ekmek eksildi; bize de ekin ekmek, bel bellemek, orak sallamak zahmeti kaldı.

* Sonra İsa şefaat etti; Tanrı gene sofra yolladı; tabak tabak ganimetler gönderdi.

* Küstahlar gene edebi terkettiler, dilenciler gibi sofradan artanları aşırdılar.

* İsa onlara yalvardı; bu, boyuna gelir, yeryüzünden eksik olmaz;

* Ulu bir kişinin sofrası başında, ona karşı kötü zanda bulunmak, harisliğe kalkışmak küfürdür dedi.

* O rahmet kapısı bu görmedik yoksul suratlıların tamahları, hırsları yüzünden gene kapandı onlara.

* Zekât verilmeyince bulut gelmez, yağmur yağmaz; zina yüzünden de etrafa veba yayılır.

Sana karaltılardan, gamdan ne çökerse, korkusuzluktan, küstahlıktan belirir, çöker.

90 Kim dostun yolunda korkusuzca yürürse erlerin yollarını vurur; adam değildir o.

* Şu gök, edep yüzünden ışıklarla dopdolu bir hale gelmiştir; melek, edep yüzünden suçtan arınmıştır, tertemiz olmuştur.

* Güneşin tutulması, küstahlık yüzündendir. Azâzîl, küstahlığı, pervasızlığı yüzünden kapıdan sürülmüştür.

Padişahın, rûyasında kendisine gösterdikleri erenle buluşması

Kollarını açtı da bağrına bastı onu; aşk gibi gönlüne aldı, canına soktu onu.

Elini, alnını öpmeye, oturduğu yeri, geldiği yolu sormaya koyuldu.

Sora soruştura tâ başköşeye çekti onu; sabrettim amma dedi, sonunda da bir define elde ettim.

* Dedi ki: Ey Tanrı ışığı, ey gamı, gussayı gideren, ey "Sabır, genişliğin anahtarıdır„ sözüne mânâ kesilen,

Seninle buluşmak, her sorunun cevabıdır; zorluk, söylemeden, dile gelmeden, senin yüzünden çözülür gider.

Gönlümüzde ne varsa hepsine de tercemansın sen; ayağı balçığa kakılanın elinden tutansın sen.

* Merhaba ey seçilmiş, ey Tanrı'dan râzı olmuş, onun râzılığını kazanmış er; sen yittin mi kaza gelir çatar, genişlik, daralır gider.

100. * Sen, toplumun ulususun; seni özlemeyen aşağılaşır; bundan vazgeçmezse vay haline.

O meclis bitince, o kerem sofrası kalkınca elini tuttu, hareme götürdü onu.

Padişahın, hastayı görmesi için hekimi götürmesi (*)

Hastanın hikâyesini, hastalığını anlattı; ondan sonra da onu, hastasının yanına götürdü.

Eren, hastanın yüzünü gördü, nabzını yokladı, idrarını muayene etti; hastalığının belirtilerini, sebeplerini dinledi.

Dedi ki: Öbür hekimlerin verdikleri ilâçlar, hastalığı geçirmemiş, hastayı büsbütün yıkmış.

* Gönül halinden haberleri bile yok onların, ettikleri iftiralardan Allah'a sığınırım.

Hastalığı gördü, gizli şey açıklandı ona; fakat gizledi, padişaha söylemedi.

Hastalığı ne safradandı, ne sevdadan. Her odunun kokusu dumanından duyulur.

İniltisinden anladı ki o, gönül iniltisi. Bedeni sağ esen; aşka tutulmuş, gönlünü kaptırmış o.

Âşıklık, gönül iniltisinden belli olur; gönül hastalığı gibi hiçbir hastalık yok.

110. * Âşığın hastalığı, hastalıklardan apayrıdır; aşk, Tanrı sırlarının usturlabıdır.

(*) Bu başlık unutulmuş, sonradan kenara yazılmış.

* Aşk ister bu yandan olsun, ister o yandan; sonunda o yana kılavuzdur bize.

Aşkı anlatmak, bildirmek için, ne dersem diyeyim, asıl aşka geldim mi, o sözlerden utanır kalırım.

Dilin anlatışı aydınlatır, aydınlatır ama, dile düşmeyen, söze gelmeyen aşk, daha da aydındır.

* Kalem yazarak koşar gider ama aşka geldi mi, çatlar da kalakalır.

* Akıl, aşkı anlatmada, eşek gibi balçığa saplandı da yattı gitti; aşkı da, âşıklığa da gene aşk anlattı.

* Güneşe delil gene güneştir; sana delil gerekse ondan yüz çevirme.

* Gölge de onun bir izini verir; verir ama güneş, her solukta can ışığı salar.

* Gölge, gece masalı gibi uykunu getirir; fakat güneş doğdu mu ay yarılır gider.

Zaten dünyada güneş gibi eşi bulunmaz bir varlık yoktur; ölümsüz can güneşininse dünü yoktur, dolunmaz hiç.

120. Dışarda da tektir güneş; fakat eşidini düşünmek mümkündür.

* Fakat esiri vareden güneşin benzeri ne zihinde vardır, ne dışarıda.

* Düşüncede nerde bir bucak ki o, düşünülsün de benzeri, o bucağa sığsın?

* Şemseddin'in yüzünün bahsı geldi de dördüncü kat gökteki güneş bile başını çekti, gizlendi.

Madem ki adı anıldı, lûtuflarından, nimetlerinden birazcığın anmak da gerek.

* Bu solukta Can, eteğime sarılmış, Yûsuf'un gömleğinin kokusunu duymuş.

Yıllarca ettiğin, sürdüğün sohbet hakkıyçin diyor, o hoş hallerden bir hali olsun anlat, aç bize, söyle.

Söyle de yer de gülsün, gök de. Akılla can ve gözse yüzlerce kat daha da fazla gülsün.

* Beni külfete sokma, sıkıştırma; yokluktayım çünkü ben. Anlayışlarım bile dilsiz bir hale geldi, övemiyorum bile onu.

İster üstüne düşsün, ister güzel söylemiye çalışsın; ayık olmayanın söylediği söz, yerinde, yaraşığında bir söz değildir.

130. Ben ne söyliyeyim, eşi dostu bulunmayan o sevgiliden ne anlatayım ki bir damarım bile ayık değil.

Bu ayrılığı, bu ciğer kanını anlatmayı bırak şimdi; bir başka zamana bırak.

* Can dedi ki: Doyur beni, açım çünkü; tez ol, vakit keskin bir kılıç çünkü.

* Ey arkadaş, sûfi, vaktın oğludur; yarın demek, yol şartından değildir.

Yoksa sen sûfî bir er değil misin? Var olan, veresiye yüzünden yok olur gider.

Ona dedim ki: Sevgilinin sırrının kapalı, örtülü kalması daha hoş. Sen hikâyeye kulak ver, işi ondan anla.

Güzellere ait sözlerin, başkalarının sözleri arasında söylenmesi daha hoştur.

Bunu apaçık, çırçıplak söyle dedi; dîni açık söylemek, gizli söylemekten iyidir.

Perdeyi kaldır, çırçıplak söyle; çünkü ben, güzelle gömlekli olarak yatıp uyumam.

* Dedim ki: O, apaçık meydana çıkarsa ne sen kalırsın, ne kucağın kalır, ne yanın, belin.

140. Dile, özle; fakat ölçülü dile, özle; bir saman çöpü bir dağı kaldıramaz.

Dünyayı aydınlatan güneş, birazcık yaklaşsa herşey yanar gider.

* Fitneyi, kargaşalığı, kan dökücülüğü arama; bundan fazla Tebrizli Şems'ten bahsetme.

Bunun sonu yoktur; sen baştan başla. Yürü, gene hikâyeyi söyle de tamamla.

Halayığın hastalığını anlamak için O erenin padişahtan halayıkla yalnız kalmayı istemesi

Eren, padişahım dedi, odada kimse kalmasın, yakını da uzaklaştır, yabancıyı da.

Dehlizlerde kimse kulak vermesin; kimse dinlemesin de şu cariyecikten bir şeyler sorayım.

Oda boşaldı; hekimle hastadan başka kimsecik kalmadı.

Hekim, yumuşak yumuşak, nerelisin sen diye sordu; çünkü dedi, her şehir halkının ilâcı ayrıdır.

O şehirde yakınlarından kimler var, kime yakınsın, neye bağlısın?

Elini nabzına koymuş, bir bir feleğin cefalarını sorup duruyordu.

150. Birisinin ayağına tiken battı mı, ayağını dizinin üstüne kor.

İğnenin ucuyla tikenin ucunu arar; bulamazsa tikenin battığı yeri dudağıyla ıslatır.

Ayağa batan tiken bile böyle zor bulunursa gönüle batan tiken nicolur? Cevap ver bakalım.

Her aşağılık kişi, gönüldeki tikeni görseydi, gamlar, herkese el uzatabili miydi hiç?

Birisi, eşeğin kuyruğunun altına bir tiken kor; eşek onu oradan çıkarmayı bilmez, çifte atar durur.

Çifte attıkça da tiken daha ziyade batar; bir akıllı gerek ki tikeni tutup çıkarsın.

Eşek, tiken yüzünden can acısıyle çifte atar da yüz yerini daha yaralar.

O tiken çıkaran hekim ustaydı; yerden yere elini komada, sınamadaydı cariyeyi.

O cariyecikten hikâye yollu, dostların hallerini soruyordu.

O da hekime, bulunduğu yerlerden, efendilerden, gördüğü, oturduğu şehirlerden hikâyeler anlatıyor,

160. Hekim, onun hikâyelerini dinliyor, nabzının atışına dikkat ediyordu.

Bakalım diyordu, kimin adı anılınca nabzı atacak; kimin adı anılınca nabzı şiddetle atarsa, dünyada canının dileği odur.

Hekim dostları saydı döktü, kızın şehrini andı; ondan sonra bir başka şehrin adını söyledi.

Şehrinden çıkınca dedi, önce hangi şehirlerde bulundun?

Kız, bir şehrin adını andı, ondan da geçti; ne yüzünün rengi değişti, ne nabzının atışı başkalaştı.

Efendilerini, şehirleri birer birer söyledi; bulunduğu yerlerden, tuz ekmek hakkından bahsetti.

Şehir şehir, ev ev hepsini anlattı; ne nabzının atışı değişti, ne beti benzi sarardı.

* Hekim, şeker gibi Semerkand'ı soruncaya kadar nabzı biteviye nasıl atıyorsa öyle atmadaydı.

Fakat hekim Semerkand'ı anınca nabzı değişti, tez tez atmaya başladı; rengi kızardı, sarardı; çünkü o Semerkandlı bir kuyumcudan ayrılmıştı.

Hekim hastadan bu sırrı duyup o derdin, o belânın aslını anlayınca,

170. Hangi mahallede diye sordu. Kız, Köprübaşı semtinde, Gatfer mahallesinde dedi.

Hekim, tezce hastalığın sebebi nedir anladım; seni kurtarmada büyü gibi hünerler göstereceğim.

Sevin, tasalanma; emin ol ki yağmur, yeşilliğe ne yapıyorsa ben de sana onu yapacağım.

Senin gamını ben yerim, sen gam yeme; seni yüzlerce babadan daha fazla esirgerim ben.

Sakın ha, sen sen ol, bu sırrı kimseye söyleme; padişah senden bunu soruşturur, pek arar, araştırır amma sen gizle.

Sırrın gönülde kaldıkça dileğin daha da tez meydana gelir dedi.

* Peygamber, sırrını gizleyen dedi, tez muradına erişir, dileğine eş olur.

Tohum yerde gizlenir de o gizlenmesi, bağın bahçenin yeşermesine sebeb olur.

Altınla gümüş gizli olmasaydı, mâdenin içinde nerden gelişirdi?

O hekimin söz verişleri, lûtfedişleri, o hastayı korkudan emin etti.

180. Gerçek söz verişleri gönül kabullenir; geçici söz verişlerse insanı tasalandırır

* Büyüklerin söz verişleri, yürüyüp duran bir definedir; ehil olmayanların söz verişleriyse akıp giden bir zahmettir, bir eziyettir.

O erenin, hastalığı anlaması ve padişaha anlatması

Bundan sonra hekim kalktı, padişahın huzuruna gitti; padişaha bu işi birazcık duyurdu.

Dedi ki: Yapılacak şey şu: Bu hastalığın iyileşmesi için o adamı, o uzak şehirden buraya getirelim.

Kuyumcuyu o uzak şehirden çağır; onu altınla, elbiseyle aldat

Padişah, hekimin bu sözünü duyunca, öğüdünü canla, gönülle kabul etti.

Padişahın kuyumcuyu getirmek üzere Semerkand'a elçiler yollaması

Padişah o yana bilgili, iş başarır, herşeyi yerli yerine kor bir iki elçi gönderdi.

O iki bey Semerkand'e vardılar; padişahtan müjdeci olarak kuyumcunun tapısına ulaştılar.

Dediler ki: Ey bilgide, hünerde olgun usta, adın sanın şehirlere yayılmış.

İşte bak. filân padişah kuyumcubaşılığına seni seçti. çünkü pek ulusun sen.

190. İşte elbise buracıkta, altın gümüş işte; hele bunları bir al; gelince de öz kullarından olursun, nedimi kesilirsin padişahın.

Adam çok çok malı mülkü, elbiseyi görünce aldandı; şehrinden, oğlundan ayrıldı.

Padişahın, canına kastettiğinden haberi bile yoktu; sevinçli bir halde yol alıyordu adam.

Arap ata binmiş, neş'eyle koşturuyordu; kanpahasını elbise sanmıştı o.

A yüzlerce razılıkla yolculuğa düşen; kötü kötü kazaya kendi ayağıyle yarıp çatan.

Hayalinde mal vardı, mülk vardı, yücelik, büyüklük vardı; Azrâil'se eve* diyordu, git, umduğunu bulursun.

O garıp kişi, yoldan gelince hekım onu aldı, padişahın huzuruna götürdü.

* Taraz mumunun başucunda yanıp yakılsın diye ızzetle, ikramla padişahlar padişahının huzuruna götürdüler onu.

Padişah onu gördü, pek ağırladı, altın hazinesini ona tapşırdı.

Sonra da hekim, ey büyük padişah dedi, o halayıkcağızı bu efendiye ver.

200. Ver de halayıkcağız buna kavuşup iyileşsin; bununla buluşma suyu o ateşi söndürsün.

Padişah, o ayyüzlüyü ona bağışladı; birbirleriyle konuşup görüşmek isteyen o ikisini birbirine çiftetti.

Altı ay murad alıp murad verdiler; o kız da iyice iyileşti.

Bundan sonra hekım, kuyumcuya bır şerbet hazırladı, içirdi; kuyumcu, kızın önünde erimeye başladı.

Hastalık yüzünden kuyumcunun güzelliği kalmayınca kızın canı da onun derdinden kurtuldu.

Kuyumcu çirkinleşip kötü bır hale gelınce, yüzü sararıp solunca, kızın gönlü de yavaş yavaş soğudu ondan.

* Bir renk yüzünden meydana gelen aşklar, aşk değildir; sonunda ayıp olur gider.

Keşki tamamiyle ayıp olsaydı da başına bir kötülük gelmeseydi.

Irmak kesilen gözlerinden kanlar aktı; yüzü, canına düşman kesildi.

* Tavuskuşunun da düşmanı ayaklarıdır. Nice padişah vardır ki gücü kuvveti öldürmüştür onu.

210. Kuyumcu, ben o ceylânım ki bu avcı göbeğimdeki misk yüzünden tertemiz kanımı döktü.

Ah, ben ovanın o tilkisiyim ki postum için başımı kestiler.

Ah, ben o filim ki filci, dişimi elde etmek için yaraladı beni, kanımı döktü benim.

Benı, benden aşağılık birisi için öldüren, bilmiyor ki kanım uyumaz benim.

Bugün banaysa yarın onadır; benim gibi bir kişinin kanı nasıl yiter gider?

Dıvar, upuzun bir gölgedir, salar; fakat o bölge döner, gene o dıvara varır.

Bu dünya bir dağdır, yaptıklarımızsa ses; ses yankılanır gene bize döner gelir dedı.

Kuyumcu bu sözleri söyledi; söyler söylemez de toprak içine girdi; o halayıkcağız da, aşktan, zahmetten arındı.

Çünkü ölülerin sevgisi eğleşmez; çünkü ölü; bir daha dönüp gelmez.

Dirinin aşkı gönüldedir, gözdedir; her solukta gonceden de daha taze bir hale gelir.

220. Ölümsüz dirinin aşkını seç; çünkü cana canlar katan şarabı odur sana sunan.

Onun aşkını seç ki bütün peygamberler, onun aşkıyle güç kuvvet buldular, işe güce koyuldular.

Sen bize, o padişaha varmaya izin yok deme; kerem sahibi olanlara işler güç değildir.

Kuyumcuyu öldürmenin, ona zehir vermenin, Tanrı buyruğuyla olduğu, padişahın isteğiyle olmadığı (*)

* O adamın, hekimin eliyle öldürülmesi, ne ümit yüzündendi, ne korku yüzünden.

* Tanrı buyruğu gelmeden, ondan bir ilham almadan, padişahın hatırı için öldürmedi onu.

* Hani Hızır da bir çocuğun boğazını kesmişti ya; irfana ulaşmayan halk bunun sırrını anlayamaz.

* Tanrı'dan kendisine vahiy gelen, sorusuna cevap verilen kişi ne buyurursa doğrunun ta kendisidir o buyruk.

Can bağışlayan kişi, öldürse de değer, yerindedir. Nâiptir o, eli de Tanrı elidir.

* İsmail gibi onun önüne baş koy, kılıcının önünde sevinerek, gülerek can ver.

* Ver de Ahmed'in tertemiz canı, Ahad'le nasıl ebededek sevinerek, gülerek, ölümsüz bir halde kaldıysa, senin canın da sevinsin, gülsün, ölümsüzlüğe ersin.

(*) Başlık, yazılırken unutulmuş, karşılaştırmada kenara yazılmıştır.

230. Âşıklar, güzeller kendi elleriyle onları öldürdükleri zamandır ki can kadehlerini çekerler.

Padişah o kana, şehvet için girmedi; kötü zannı, inadı bırak sen.

Sen sandın ki bulandı, pis bir iş işledi; su berrak bir hale gelince bu berraklık suda bulanıklık, tortu bırakır mı hiç?

Bu rıyazatlar, bu cefalar potanın, gümüşten posayı ayırması içindir.

İyinin, kötünün sınanması, kaynayıp kötü tortudan ayrılması, üste ağması içindir altının.

Yaptığı iş, Tanrı ilhâmiyle olmasaydı o, yırtıcı bir köpek olurdu, padişah olamazdı.

Şehvetten de arınmıştı, hırstan da, tamahtanda. İyi yaptı, fakat kötü görünür bir iyi işti bu.

* Hızır denizde gemiyi deldi ama, bu delişinde yüzlerce sağlamlık var.

O kadar ışıkla, o kadar parlaklıkla Mûsâ'nın vehmi bile perde ardında kaldı; artık tutup da kanatsız uçmaya kalkışma sen.

O kızıl güldür, kan deme ona. Akıldan sarhoş olmuştur o, deli adını takma ona.

240. Müslüman kanını dökmek isteseydi, kâfirin adını ağzıma alırsam.

* Arş, kötü kişi övülünce titrer; Tanrı'dan çekinen de onun övülüşü yüzünden kötü zanna düşer.

Padişahtı o, hem de pek uyanık bir padişah. Öz bir kişiydi o, hem de Allahın öz kişilerinden.

Bir kişiyi böyle bir padişah öldürürse, baht ne yandaysa o yana, en iyi bir mevkie çeker, iletir onu.

Onun faydasını, onu kahredişte görmeseydi, o mutlak lûtuf, nasıl olur da kahretmeyi dilerdi?

Çocuk, hacamatcının açacağı yaradan titrer durur; esirgeyici anaysa o solukta sevinçlidir.

Yarım can alır, yüzlerce can bağışlar; vehmine bile gelmeyen bir şey vardır ya, onu verir işte.

Sen, kendine göre, kıyaslamadasın amma çok, pek çok uzak düşmüşsün; iyice bir bak hele.

*
**

(Ş E R H)

35. beyitle başlayan hikâyenin, "Firdevs'ül-Hikme„ de bulunduğunu üstâd Bedî'uz-Zaman Frûzanu-fer, bildiriyor ve bu kitabın Berlin basmasının 538. sahifesindeki Arapça metni veriyor (Maâhiz-i Kasas ve Temsîlât-ı Mesnevî, Tehran Üniv. Yayın; Çâp-hâne-i Meclis- 1335 Ş.H.s.3). Keşf-el Zunûn, bu kitabın Ebü'l-Hasan Alî adlı Rey'li birisinin olduğunu bildiriyorsa da müellifin ölüm tarihini bulamadığına, eserin başından ibare de vermediğine göre Kâtib Çelebi'nin bu eseri görmediğine, duyup yazdığına hükmetmek icab eder (İst. Maarif Mat. c.II, 1362 H. 1943, s. 1254). Bedî'uz-Zaman, "Şerh-i Mesnevî-i Şerîf„ de, İranlı bir hekim olan Alî'nin bu hikâyesinden ve bu hikâyeye benzeyen diğer hikâyelerden etraflı bir surette bahseder (Cüz'-i Nuhustîn ez defter-i Evvel; Tehran Üniv. Yayın. 1346, Ş.H.s.41 - 43). Hikâyenin hülâsası şudur:

Rum diyarında, bır padişahın oğlu babasının kadınlarından birine âşık olur. Günden güne sararıp solan gencin hastalığını hekimler anlayamıyorlar. Sonunda bir hekim, gencin nabzını yoklarken kadın oradan geçiyor, bu sırada da nabzı şiddetle atmaya başlıyor. Gencin hastalığının aşk olduğunu anlayan hekim saraydaki bütün kadınların adlarının birer birer anılmasını buyuruyor. Sevdiği kadının adı anılırken gene nabzı atmaya başlayan gencin, o kadını sevdiğini, padişahtan kendisi ve

şehzade için aman aldıktan sonra anlatıyor. Padişah, oğlunu o kadınla buluşturuyor; çocuk meramına erişince iyileşiyor.

Bu hikâye VI. yüzyıl (XII) şair ve münşîlerinden olan Nızâmî-i Arûzî-i Semerkandî'nın "Çhâr Makaale„ sinde de vardır (Muhammed b. Abdülvehhâb-ı Kazvînî'nin tashih ve hişiyeleriyle; E. J. W. Gibb vakfı, Leyden-1910, s. 76 - 80. Tercemesi; A. Gölpınarlı; İst. Üniv. Tıb Tarihi Enst. Yayın. 1936; "Tıp İlmi ve Meşhur Hekımlerin Mahâreti„; s.21 - 25). Hikâyedeki hekim, meşhur İbni Sînâ'dır (428 H. 1037). Bu hilkâye, İbni Sînâ'nın "Kaanûn fi't-Tıbb„ ında geçer (Çhâr Makaale hâşiyesi; s. 249 - 250). Ancak orada hikâye tarzında değildir; aşkın tedavi tarzı anlatılırken zikredilir.

Gerek "Firdevs'ül Hikme„ de, gerek "Çhâr Makaale„ de hikâye, kızın delikanlıya verilmesiyle biter. "Mesnevî„ de ise halayığın sevdiği güzel kuyumcuyu hekim, bir ilâçla arıklaştırır, çirkinleştirir, sonra da zehirleyip öldürür. Bedî'uz-Zaman Furûzan-fer Nizâmî-i Gencei'nin (591 yahut 606 H. 1194, 1209) "İskender-Nâme" sinde de böyle bir hikâye bulunduğunu söylüyor ve hikâyenin hulâsasını veriyor (Maâhiz, s. 4-6). Padişah çok sevdiği bir gence bir cariye veriyor, genç cariyenin aşkıyle dersi bırakıyor. Bunun sebebini anlayan padişah. bir hekime başvuruyor. Hekim bir ilâçla cariyeyi arık, çirkin bir hale sokuyor, genç de ondan vazgeçiyor.

Mevlânâ'nın Nizâmî ile de meşgul olduğunu "Dîvân„ ından anlıyoruz. Hastalığın anlaşılması tarzı, "Kaânun„ da anlatılan ve "Çhâr Maakale„ de hikâye edilen tarzdadır. Son kısmı ise "İskender-Nâme„ dekine benzer. Ancak hikâye, "A dostlar, bu hikâyeyi dinleyin, gerçekten de bizim halimizi anlatır bu diye başlaması dikkati çekmektedir.

Padişah bir halayığa vurulur, onu alır; fakat halayık da Semerkandli bir kuyumcuya âşıktır; solup erimeye başlar. Derken ilâhî bir hekim gelir, padişahla buluşur. Padişah, asıl maksat senmişsin der. Halayık da, halayığa âşık oluş da çok geri plâna düşer. Bu ilâhî hekimin gelişi, padişahla buluşması, Tebrizli Şemseddin'in Konya'ya gelip, Mevlânâ ile buluşmasını hatırlatır. Esasen hikâyenin 143. beytinin sonunadek Şemseddin birinci plândadır. 123 ve 142. beyitlerde de Şemseddin'in adı geçer. Mevlânâ adeta Şems gelince geçici aşktan gerçek aşka, zahitlikten ârifliğe, maddeden manâya, ilimden irfana, âşıklıktan mâşukluğa ulaştığını, mevhum ve izâfî varlığının yokolduğunu anlatmaktadır.

47. Mesîh, İsâ Peygamber'in (A. M.) lâkabıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in III. sûresinin (Âli İmrân) 45., IV. sûresinin (Nisâ') 157., aynı sûrenin 171. âyetlerinde "Meryemoğlu Mesîh İsâ„, V. sûresinin (Mâide) 17. ve 72., IX. sûresinin (Tevbe) 31. âyetlerinde "Meryemoğlu Mesîh„ diye anılmaktadır. IV. sûrenin (Nisâ') 172., V., sûrenin 72., IX. sûrenin 30. âyetlerindeyse yalnız "Mesîh„ diye geçer.

Mesîh sözünün Süryancadan geldiğini söyleyenler olduğu gibi Arapçada bir yere, bir şeye el sürmek manâsına "mesh„ ten geldiğini söyleyenler de vardır. Yeryüzünde fazla gezdiğinden, yağla meshedilmiş olarak doğduğundan, Yahyâ Peygamber (A. M.) tarafından suyla vaftiz edildiğinden bu lâkapla anılmıştır diyenler ve bu sözün İbranca'dan geldiğini söyleyenler de vardır (Mufradât; s. 467 - 468). Anadan kutlu olarak, bereketle

meshedilmiş, suçlardan arınmış olarak doğduğu, zeytinyağıyla insanları mesthettiği, körlere, hastalara eliyle dokunup sıvazladığı, böylece körlerin gözlerini açtığı, hastaları iyileştirdiği için bu adla anılmıştır diyenler, hattâ doğunca Cebrâîl tarafından kanadiyle meshedildiği için bu lâkapla anıldığı fikrini güdenler de vardır (Şeyh Ebî Alî Fadl b.Hasan-ı Tabrısî: Mecma'ul-Beyan; Şirket'ul Maârif'il-İslâmiyye, ofset bas. 1379 H. 1339 Ş.H. II, s. 442 - 443).

48. "Tanrı isterse.„ Bu sözün Arapçası "İnşâ' Allâh„ dır; bu söz, Anadolu'nun bir çok bölgelerinde, "Allah izin verirse„ tarzında Türkçe söylenir. Kur'ân-ı Mecîd'de XVIII. sûrenin (Kehf) 23-24. âyetlerinde "Ve hiçbir şey hakkında, bunu mutlaka yarın yapacağım deme; ancak Allah dilerse yaparım de ve bir şeyi unutunca Rabbini an ve de ki: Umarım, Rabbim beni bundan daha ziyade hayra ve doğruya yakın bir şeye erdirir ve başarı verir bana" buyurulmaktadır. Müfessirler bu âyetlerin iniş sebeplerini şöyle anlatıyorlar:

Mûsevîler Kureyş boyuna, ona ruhû, Ashâb-ı Kehf'i ve Zülkarneyn'i sorun; üçüne de cevap verirse peygamber değildir; üçüne de cevap vermezse gene peygamber değildir; bu soruların ikisine cevap verir, birine vermezse peygamberdir diyorlar. Kureyş uluları, Hz. Peygamber'e, bu üç soruyu soruyorlar; Hz. Peygamber yarın cevap veririm diyor. Fakat vahyin arası kısiliyor. Rivayete göre ondört gün vahiy gelmiyor Müşrikler, Rabbi Muhammed'e darıldı, onu terketti diyorlar. Nihayet, XCIII. sûre (Duhâ) inerek Allâh'ın, Hz. Peygamber'i hiçbir vakit terketmediği, XVIII. sûrenin 23-24. âyetleri de inerek, her hususta, "Allah izin verirse„ demesi bildiriliyor, sonra da bu âyetlerle aynı sûredeki Zülkarneyn ve Ashâb-ı Kehf hakkındaki âyetler ve XVII. sûredeki (İsrâ') "Ve sana ruhu soruyorlar, de ki: Ruh rabbimin emrindendir, zaten de size pek az bir bilgiden başka bilgi verilmemiştir„ mealindeki 85. âyet iniyor. Böylece de iki soru tam cevaplandırılmış, birisi hakkında da bu kadarcık bilgi verilmiş oluyor (Kaadî Bayzâvî: Envâr'üt-Tenzîl ve Esrâr'üt-Te'vîl; İst. Mat. Âmire-1285 H.II, s. 9-10). LXVIII. sûrenin (kalem) 17-33. âyetlerinde, Yemen'de, San'â'ya oniki mil mesafede bulunan Sarvan bağ ve bahçelerinin, bir gecede kuruyup çoraklaştığı anlatılırken de, sabahleyin mahsulü devşirmeye gitmeyi, yoksullara hiçbir şey vermemeyi kararlaştıran bahçe sahiplerinin "Tanrı dilerse„ demedikleri de 18. âyette beyân buyuruluyor.

49 - 50. Mevlânâ, "Allah dilerse„ sözünün ağızdan denmesini yeter bulmuyor, gönülden Allah'a sığınmak gerektiğini, hattâ gönlüyle Allah'a dayanan, onun irâdesine bağlanan kişinin bu sözü demese bile, demiş sayılacağını bildiriyor; Allah'ın kudretine sığınmayan adamın, gönlünün kapalı, mühürlü olacağını anlatıyor. Gerçekten de kendisini Tanrı kudretine veren, ona sığınıp dayanan kişi, irade kudretine, azme sahib olur ve dilediği işi, bu gayretle başarır; kendi kudretine güvenense çok defa husrana düşer.

53 - 54. Sirkencübin, Farsçada Sirkengubin sözünün Arapçalaşmış şeklidir; Arapçada Sikencübin diye de söylenir. Engubin Farsça bal demektir; balla sirkenin karışımından meydana gelen bu şerbet, yazın harareti kesmek için kullanılır. Eski hekimler bunun safrayı gidereceğine inanırlardı. Hekimler, "ahlât-ı erbaa„

dedikleri safra, sevda, kan, balgamdan biri fazlalaşırsa mizacın bozulacağına inanırlardı. Sirke ile karışık bal şerbetinin safrayı gidereceği kanaatindeydiler.

Halk arasında "helîle,, denen "halîle,, büyük ve ince yapraklı bir ağacın salkıma benzeyen meyvasıdır. Kurutulan bu meyvanın Lâtincesi "terminalia,, dır. Sarısı ishali kesmek, karası mülayimlik vermek için yutylurdu. Bademyağı da yumuşaklık vermek için kullanılırdı.

58 - 60. Kur'ân-ı Mecîd'de "Bilmezler mi ki Allah, onların gizlediklerini de bilir, fısıltıyla konuşup aralarında gizli kalan şeylerini de ve şüphe yok ki Allah gizli şeyleri en iyi bilendir,, buyurulmaktadır (IX, Tevbe, 78).

II. sûrenin (Bakara) 186. âyetinde, mealen, "Kullarım sana beni sorarlarsa bilsinler ki ben, muhakkak onlara pek yakınım, dua ettiği an dua edene icabet ederim. Artık onlar da benim çağırmama koşsunlar, bana inansınlar da doğru yolu bulsunlar,, buyurulmakta, VII. sûrenin (A'râf) 55. âyetinde, yalvarıp yakararak gizlice dua etmek emredilmekte, XL sûrenin (Mü'min) 60. âyetinde "Rabbiniz dedi ki: Çağırın beni, icabet edeyim size; şüphe yok ki bana kulluk etmekten, ululuk satarak çekilenler, aşağılık bir halde cehenneme gireceklerdir,, buyurularak duanın icabet şartı olduğu bildirilmektedir. Bu beyitlerde, zikredilen âyetlere işaret vardır.

69 - 72. Hayâl, hakıykat karşılığıdır; gerçekte olmayan, muhayyile tarafından zihinde beliren, bir sebeple göze görünen şekillere denir. Hilâl, ilk gece pek ince olduğu için her göz göremez; görülse bile hayal gibi görünür.

Mevhum varlığını bırakan, bu günün deyimiyle ferdiyetinden, benliğinden, benciliğinden geçen kişiyse, kendisi için yaşamaz, onun bütün varlığı, halkındır; o, Hz. Muhammed'in (S.M.) ahlâkıyle ahlâklanmıştır; varlığı âlemlere rahmet olmuştur. Hz. Peygamber (S.M.) "Yüce Allah'ın öyle kulları vardır ki Allah onları, insanların ihtiyaçlarını gidermeye memur etmiştir. İnsanlar ihtiyaca düştüler mi, onlara sığınırlar; onlar Allah'ın azâbından emindirler,, buyurmuştur (Câmi'; I, s. 78). Bu çeşit kişiler, görünüşte vardır; fakat varlıkları, kendilerinin olmadığı için hayale benzetilebilirler. Âlem de Allah'ın hükümlerinin, eserlerinin, kudretinin, hikmetinin aynasıdır; iki yokluk arasında bir varlık gibi görülür, âdeta hayaldir. Görünüşte vardır; gerçekteyse yoktur. Halkın barışı, savaşı, övünmesi, yerinmesi birer hayalden ibarettir. 72. beyitteyse bu hayallerin, erenlere tuzak olduğu ve Tanrı'nın gülbahçesindeki ayyüzlülerin ışıklarının vuruşundan başka bir şey olmadığı bildiriliyor. Esmâ yoluyla yol almak isteyenler, Esmâ'nın verdiği zevkle, o zevke düşkünlükle hayallere dalarlar; rûyalara kapılırlar, keşiflere, kerâmetlere ehemmiyet verirler. Fakat ehemmiyet verdikleri şeylerin hepsi de Tanrı'nın gülbahçesindeki ayyüzlülerin ışıklarının vuruşudur ancak. Maksatsa, o ayyüzlülere kavuşmak değildir. Bunların zevklerine dalanlar, gerçeğe ulaşamazlar; hattâ kendilerinden kerametler zuhur ettikçe benliğe bile düşerler; bu yüzden yollarından kalırlar; hattâ Tanrı kapısından bile sürülebilirler. Müsemmâ yoluyla yol alanlarsa aşkı ve cezbeyi kılavuz edinirler; o cezbenin ateşiyle varlıklarını yakarlar; maksada ulaşırlar.

Bu beytin mazmununu bir başka tarzda da anlamak mümkündür:

Bazı sûfîler, âlemdeki güzelliği, mutlak güzellik olan Allah'ın tecellisi görüp güzellere, bilhassa Yûnânî geleneğe uyup kâmil güzelliğin mazharı olan gençlere bağlanmışlardır. Meselâ Evhadeddîn-i Kirmânî (634 H. 1237) ve Fahreddin-i Irâkıy (688 H. 1289) bunlardandır. Mevlânâ ve Şemseddin, bu neş'eyi de bir bağ, bir tuzak görmekte ve bunu, hiçbir vakit tasvib etmemektedir. Şemseddin, Bağdat'ta rastladığı Evhadeddîn'e ne âlemdesin diye sormuş, o da, güzellerde, mutlak güzelliği seyrediyorum manâsını kastederek öşyle cevap vermişti:

— **Ay'ı leğende seyrediyorum.**

Şemseddin bu söze karşılık, boynunda çıban yoksa ne diye göğe bakmıyorsun, orada görmüyorsun diyor. (Manâkıb'ül-Ârifîn; metin, I.s.616). Mevlânâ'ya Evhadeddîn gençleri severdi, fakat bir kötülüğü yoktu dendiği zaman, keşke olsaydı da bu huydan geçseydi, sözüyle ihtibas haline gelen duyguların fenalığını bildirmiş, ruhî bir haleti anlatmıştı. Gene Mevlânâ, Evhadedîn, âlemde kötü bir miras bıraktı, onun vebali kendisine aid olduğu gibi o ameli işleyenlerin vebali, hem kendilerine, hem de onadır buyurarak bir hadîse işaret etmişti (aynı, s. 616, 439 - 440. Evhadeddîn hakkındaki bu iki rivayet, "Nafahât'ül-Üns„ te de zikredilmektedir; Lâmiî terc. Fütûh'ul-Mücâhidîn li tervîhi Kulûb'il-Müşâhidîn; İst. 1289, s. 659, 663. Fahreddin için aynı kitaba b.s. 671 - 674).

Mevlânâ Tanrı'nın gülbahçesindeki ayyüzlülerin ışıklarının aksi olan ve erenlere tuzak kesilen hayallerle bunu da kastetmiştir sanıyoruz.

77. Ömer ikinci halîfedir. Müslüman olunca İslâm kuvvet bulmuştu; buna işaret edilmektedir.

78. Edep, toplumlara, zamana, mekâna nispetle riayet edilmesi gereken rüsûm ve âdetlerdir ki bunları gözetmek, gözetenin mevkiini, şahsını yüceltir. Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M.), "Rabbim beni edeplendirdi ve edeplendirmesini de pek güzel bir hale getirdi„ buyurmuşlar "Evlâdınızı üç huyla edeplendirin: Peygamberinizin sevgisi, onun Ehlibeyt'inin sevgisi ve Kur'ân okumakla. Çünkü Kur'ân okuyanlar, bilenler, başka bir gölge olmayan kıyamet gününde, peygamberler ve seçilmiş kişilerle beraber Allah'ın manevî gölgesinde gölgelenirler„ demişlerdir (Câmi', 1, s. 12).

İrfan ehline göre herşey, edeple düzene girer; herşeyin bir edebi vardır. Büyüğe saygı, küçüğü esirgeyiş, kadrince hürmet, hattâ cansızlara bile sevgiyle muamele gerektir. İbretle bakmak, hikmetle söylemek, nefse uymamak, haddini bilmek, ululanmamak, kimseye kötü muamelede bulunmamak, gönül kırlmamak, bilgiye, kudrete güvenmemek, kendini âlemin merkezi, mihveri saymamak, kendisi için değil, halk için yaşamak, kimseye yük olmamak, aksine herkesin yükünü yüklenmek, edebin başlıcalarındandır. Son devrin en büyük sûfîsi Seyyid Abdülkadir-i Belhî (1341 H./1923 M), "El Yahşı, biz yaman; el torba, biz saman„ ve "Yâr ol, bâr olma, gül ol, hâr olma„ buyururlardı.

Ârif, "Rahmân'ın kulları öylesine kullardır ki yeryüzünde gönül alçaklığıyle yürürler ve bilgisizler, onlara söz söyleyince, sağlık, esenlik size, diye cevap verirler. Öyle kişilerdir onlar ki gecelerini rablerine secde ederek, onun huzurunda kıyamda bulunarak geçirirler. Öyle kişilerdir onlar ki rabbimiz derler, savuştur cehennem azâbını bizden; şüphe yok ki

onun âzabı daimîdir. Gerçekten de orası, karar edilecek ne kötü yerdir, durulacak ne kötü yurt. Öyle kişilerdir onlar ki yoksullara birşey verince ne israf ederler, ne de az verirler; ikisinin ortasını bulurlar. Öyle kişilerdir onlar ki Allah'la beraber başka birine kulluk etmezler, haklı olmadıkça Allah'ın haram ettiği bir cana kıyıp kimseyi öldürmezler; zinâ etmezler ve kim bunları yaparsa cezaya uğrar. Kıyamet günündeyse kat kat arttırılır azâbı ve hor hakıyr bir halde edebî olarak azapta kalır; ancak tevbe edip inanan ve iyi işlerde bulunan müstesnâ. Onlar o çeşit kişilerdir ki Allah kötülüklerini iyiliklere tebdil eder onların ve Allah suçları örtendir, rahîmdir. Kim tevbe eder ve iyi işlerde bulunursa şüphe yok ki o, Allah'a tevbesi kabul edilmiş olarak döner. Öyle kişilerdir onlar ki yalan yere tanıklıkta bulunmazlar ve suç yapılan yere uğrarlarsa, oradan, suç yapmadan ve yapılan suça razı olmadan geçip giderler ve öyle kişilerdir onlar ki Rablerinin delilleri anıldığı, Kur'an okunduğu zaman, sağır bir halde, körü körüne yerlere kapanmazlar. Öyle kişilerdir onlar ki Rabbimiz derler, eşlerimizden, soylarımızdan, gözlerimizi aydınlatacak kişiler ihsan et bize ve bizi, çekinenlere kılavuz kıl,, meâlindeki âyet-i kerîmelerde övülen kişilerdendir (XXV, Furkan, 63 - 74).

Edebe çok büyük bir ehemmiyet veren sûfîlerin dergâhlarında, evlerinde görülür bir yerde mutlaka "Edeb yâhû,, yazısı yazılı bir levha bulunurdu.

80-82. **"Ahd-i Atıyk,,** te, İsrailoğullarına, çölde 40 yıl, akşamları bıldırcın kuşlarının, sabahları da ballı yufka ekmeğine benzer bir nesnenin rızık olarak verildiği, bunları yiyerek geçindikleri anlatılır (Hurûc bab. VI). Kur'ân-ı Mecîd'de II. sûrenin 57. âyetinde mealen "Bulutla gölgelendirmiştik sizi. Rızıklandırdığımız şeylerden yeyin diye kudret helvası ve bıldırcın indirmiştik. Onlar zulmü bize etmediler, kendilerine ettiler,, buyurulmaktadır. Gene aynı sûrenin 61. âyetının meali şudur: "Bır zaman demıştınız ki: Yâ Musâ, biz bir türlü yemeğe dayanamayız. Rabbinden bizim için iste de bize yerin yetiştirdiği şeylerden versin; yerden yeşillik, kabak, sarımsak, mercimek, soğan bitirsin. Mûsâ demişti ki: Daha hayırlı olanı, ondan daha aşağılık bir şeyle değiştirmek mi istiyorsunuz? Mısır'a inin, orada dilediğiniz şey var. Üzerlerine aşağılık ve yoksulluk çullanmıştı, Allah'ın da gazebine uğradılar....,,

83-87. **"Ahd-i Cedîd,,** de, İsâ Peygamber'in (A.M.) beş ekmek, iki balıkla, beşbin kişiyı doyurduğu, artan ekmeğin de oniki küfe olduğu anlatılır (Matius, XIV). Gene aynı kitapta yedi ekmekle birkaç tane küçük balığı dörtbin kişinin yediği, artan ekmeğin de yedi zembil olduğu söylenir (XV). Kur'ân-ı Mecîd'de ise Havariyyun'un İsâ Peygamber'e (A.M.) Tanrının gökten bir sofra indirmesini dilediklerini, ondan yeyip tam bir inanca ulaşmayı istedikleri, bunun üzerine İsâ Peygamber'in dua ettiği ve sofranın indiği beyan buyurulmaktadır (V, Mâide, 112-114).

88. **"Beş şeye karşılık beş şey var:** "Bir topluluk ahdini bozdu mu Allah, düşmanlarını onlara musallat eder. Tanrı buyruğundan ayrı buyruklarla hükmederlerse içlerine yoksulluk yayılır. Kötülüğü yayarlarsa içlerine ölüm yayılır. Ölçeği, terazıyı hileli ölçer, tartar-

larsa bitki bitmez, kıtlık olur. Zekât vermezlerse de yağmur yağmaz.„ (Hadîs, Camî', II, s.5)

"Yağmur yağmadı mı, bilin ki insanlar zekâtı menetmişlerdir. Allah da katındakini onlardan menetmiştir. Vebanın yayıldığını gördünüz mü de bilin ki zinâ çoğalmıştır.„ (Hadîs, Fâtih'ul-Ebyât, s.12)

91-92. **Güneşin tutulması**'nın, edebe riayet edilmemesine bağlanması şuna işaret olsa gerektir: Ay, dünya ile güneşin arasına girince ayın gölgesi, dünyaya düşer, güneşin bir kısmı yahut hepsi görünmez olur; bu, Ay'ın edebe riayet etmemesi suretiyle tevcih edilmiştir.

Azâzil, Şeytan'ın adıdır, ululanması. kendisini büyük görmesi yüzünden emre uymamış, lânete uğramıştır. Meleklerse buyruğa uymuşlardır; esasen onlar. "Allah ne emrettiyse isyan etmezler ve emredildikleri şeyi işlerler.„ (LXVI, Tahrim, 6)

Azâzîl adının Arapça olduğunu, Süryanca bir ad bulunduğunu söyleyenler vardır (Hüseyin Kâzım: Türk Lügatı, c. III, İst. Maarif Mat., 1943. s. 503).

96. "**Sabır genişliğin anahtarıdır**; kötülüklerden çekinmekse ebedî bir zenginlik„ hadîsine işaret edilmektedir. (Munâvî: Künûs'ül-Hakaaık; Câmi'-us-Sagıyr haşiyesinde. II, s. 103).

99. **Müctebâ**, Seçilmiş, Murtazâ, razılık kazanmış manâlarına gelir. "Kaza geldi mi fezâ daralır„ sözünün Arapçası, Arap dilinde atasözü olarak kullanılagelmiş klâsik doğu şiirine girmiştir. Bu ve bundan sonraki beyit Arapçadır.

100. "**Toplumun ulusu**, Onlara hizmet edendir; topluma su veren de en son içenidir„ ve "Seferde toplumun ulusu, onlara hizmet edenidir, onların hizmetine önce koşanıdır; içlerinden hiçbiri, şehid olmaktan başka bir amelle onu geçemez; ondan üstün olamaz„ mealindeki hadîs-i Şeriflere işaret edilmektedir (Câmi', II, s. 29). Beytin ikinci mısraındaki "bundan vazgeçgeçmezse vay haline„ sözü XCVI. sûrenin (Alak) 15. âyetinden alınmıştır.

105. Beytin ikinci mısraı Arapçadır.

110. **Usturlab**, Yunanca bir sözdür; güneş terazisi anlamına gelir. Üstüne gök küresi ve yıldızlar resmedilmiş, dairenin dörtte biri kadar kalınca tahtadan yapılmış bir alettir. Üstünde ucu kurşunlu bir ip vardır. Yüksek bir yere konur, bu ucu kurşunlu ip hareket ettirilir. Örümcek anlamına gelen "ankebut„ adı verilen bu ip, güneşin hizasına getirilince güneşin ve öbür yıldızların bulundukları yer tesbit edilmiş olur. Zeval vaktini ve saati de gösterir. Usturlab nasıl güneşin, yıldızların bulundukları yerleri gösterirse aşk da mâna güneşinin, sır yıldızlarının yerlerini bildirir.

111-132. **Irfan ehline göre aşk ikidir**: Mecâzî, yâni geçici, hakıykıy, yani gerçek. Geçici aşk, bir güzele gönül vermek, ona vurulmaktır; Başka bir deyimle bütün iştiyak duygularının, ihtiras ve şehvetle bir kişiye hasredilmesidir. Âşık, sevgilinin ayıplarını, kusurlarını görmez; yaptığı kötülükleri iyilik sayar; zulmünü iltifat kabul eder; onu kendisinden bile kıskanır. Mevlânâ'nın dediği ve eski hekimlerin kabul ettikleri gibi aşk, insanı karasevdaya, intihara kadar sürükler. Eskiler, aşk

hastalığının ilâcını, sevenin başka bir aşka düşmesi, yahut seyahate çıkması olarak kabul etmişlerdir.

İrfan ehli, geçici aşkı da, tatmin fikri olmadıkça hoşgörmüşlerdir; çünkü onlarca aşk; âşıkın gözünden bütün varlıkları, gönlünden bütün istekleri sürer, çıkarır; âşıkın gözünde sevgiliden başka bir varlık, gönlünde, ondan başka bir istek bırakmaz. Bu, mecâzî olmakla beraber birliğe bir hazırlıktır. Bu yüzden de "Mecaz, hakıykatin köprüsüdür" demişlerdir. Aşk, şarap gibi insanın iç duygularını dışa vurdurur. Kötü duygulu kişi, engellerine düşman olur, cinayetlere kadar sürüklenir; iyi yetişmiş, iyi huyları tevarüs etmiş kişiyse, insanlara, hayvanlara karşı merhamet, esirgeyiş duygularıyle duygulanır; sevgilinin baktığı, gördüğü, durduğu, konuştuğu, gezdiği herşeyi, herkesi sevmeye başlar; her yerde herkeste, her varlıkta onu görür, onu izler. Bu duygu tekemmül edince güzelden güzellere, güzellerden güzelliğe, insanlığa ve dünyaya yayılmağa başlar; böylece de sevgili, âşıkın gözünde, gönlünde bir sembol kesilir; hilkati, hilkatteki hikmetleri kudretleri görmeye, yaratılanı sevmekten, onda fanî olmaktan, yaratanı sevmeye, onda fâni olmaya yönelir. İşte bu yöneliş, geçici aşktan gerçek aşka ulaşmaktır; Geçici aşk, burada bir köprü mahiyetindedir. Nizâmî ve Fuzuli, "Leylâ-Nâme" lerinde bu aşkın safhalarını pek güzel belirtmişlerdir. Mevlânâ'nın, "Aşk, ister bu yandan olsun, ister o yandan; sonunda o yana kılavuzdur bize" beyti, bu inancı ,bu telâkkiyi dile getirmektedir. "Kim âşık olur, aşkını gizler, temizlikten ayrılmaz, kötülük etmezse ölünce şahadet mertebesine erişir" mealinde İbni Abbâs'tan bir hadîs de rivayet edilmiştir

(Câmi', II, s. 165); 113. beyit bu hadîsi de hatırlatmaktadır.

Burada aşkı, bir kemâl, hattâ geçici aşkı, gerçek aşka bir köprü olarak kabul eden âriflere karşı müteşerrianın, aşkı bir hastalık, bir noksan kabul ettiklerini, mahabbetle aşkı birbirinden ayırdıklarını, aşk sözünün Kur'ânî bir söz olmadığını sûfîlerce bir terim haline getirildiğini de söylediklerini kaydetmemiz gerektir (Hâcc Abbbâs-ı Kummî: Sefînet'ül-Bıhâr ve Medînet'ül-Hikemi ve'l-Âsâr, Necef; 1352 - 1355 H. Taş bas. II, s. 197-198).

116. beyitte, aşkı güneşe benzetmekte, güneşin varlığına delil nasıl güneşse, aşkın da aşka delil olduğunu söylemekte, bundan sonraki beyitte bildirerek "Rabbinin işini görmedin mi? Nasıl da gölgeyi uzattı, dileseydi onu sâkin eder, uzatıp kısaltmazdı elbette; sonra güneşi delîl ettik gölgeye, sonra da onu yavaş yavaş, gizlice kendimize çektik, aldık" âyet-i kerimelerine işaret eylemektedir (XXV. Furkan. 45 - 46).

118. beyitte LIV. sûrenin (Kamer), "Yaklaştı kıyamet ve yarıldı ay ve onlar bir delîl gördüler mi yüz çevirirler de sürüp giden bir büyü derler" meâlindeki 1-2. âyetlerine işaret olunuyor. Hz. Muhammed'in (S. M.) işaretiyle Ay'ın ikiye bölünmüş göründüğüne dair hadisler olduğu gibi kıyametin, kesin olarak kopacağını bildirmek için âyette muzâri yerine mâzi sıygası kullanılmıştır deyenler de vardır. Kıyamet her an kopmaktadır; kâinat bütün cüzüleriyle her an yeniden yeniye yaratılmakta, bir an önceki âlem yokluğa geçip gitmektedir. Kıyamet-i Kübra ise bütün kâinatın yokolup ilâhî saltanatın, ahiret âleminin zuhurudur. 120. beyitte güneşi tek farzetmelerinden de anlaşılıyorki

maksatları hakıykat güneşidir; gerçek yolculunun gölgeye benzeyen varlığını yok eden güneştir. Esîr, eskilere göre ay göğünün altında, hava küresinin üstünde olan ateş küresidir. Şimdi, havanın bulunmadığı yeri dolduran, havadan lâtif bir kuvvetli vasattır ki ışık, bu vasat ile gelir. 123. beyitte Tebrizli Şemseddin'in adını anarak güneşten neyi ve kimi kastettiklerini açıklamaktadırlar. 125. ve 131. beyitlerde "can,, diye anılan, Çelebi Husameddin'dir. 125. beyitte Yusuf Peygamber'in (A. M.) kıssasına da işaret vardır.

Yakub Peygamber'in (A.M.) oniki oğlundan biri de Yusuf'tu. Yusuf rüyasında ayla güneşin, onbir yıldızla beraber kendisine karşı yere kapandığını görmüş, ruyasını babasına anlatmıştı. Yakub, kardeşlerine söylememesini, kendisini kıskanacaklarını bildirmiş, fakat Yusuf dayanamayıp söylemişti. Kardeşleri, babalarının, Yusuf'u çok sevmesinden kıskançlığa düşmüşlerdi; bu ruya kıskançlıklarını daha da arttırdı. Babalarına Yusuf'u bizimle gönder, oynayalım, gezinelim dediler. Yakub, korkarım, onu kurt yer dedi. Onlar, biz varken nasıl olur bu iş deyip izin aldılar. Şehirden açılınca, a yalan ruya gören diye onu horladılar; öldürmeye karar verdikleri halde içlerinden biri, öldürmeyelim, bir battal kuyuya atalım dedi. Bu sözü kabul ettiler; Yusuf'u bir battal kuyuya attılar. Evvelce soydukları gömleğini de kana bulayıp ağlaya ağlaya babalarına götürdüler; biz oynarken, Yusuf'u elbisemizin yanında bırakmıştık; bir kurt gelip onu yemiş, inanmazsan işte gömleği dediler.

Kuyunun yanından geçen bir kervan, içinde su var sanarak kuyuya bir kova saldı; Yusuf ipe yapışarak

çıktı. Bunu duyan kardeşleri kervana ulaşıp bu, bizim kulumuzdu, isyan etti, biz de onu kuyuya attık, isterseniz satarız dediler. Yusuf'u değersiz birkaç pula satıp gittiler. Kervan Mısır'a varınca Mısır'ın malî işlerine bakan zat onu satın aldı. Fakat Yusuf pek güzel olduğu için karısı, ona gönül verdi; kendisini arzetti. Yusuf kabul etmeyip kaçarken arkasından koşup eteğine yapıştı, etek yırtıldı. Bu sırada kocası, kapı yanında belirdi. Kadın kendisini temize çıkarmak için Yusuf'un kendisine saldırdığını söyledi. Birisi, Yusuf'un eteği önden yırtılmışsa dedi, kadının sözü doğrudur; fakat arkadan yırtıldıysa Yusuf haklıdır, kadın yalan söylüyor. Mısır kadınları, dedikoduya başlayınca da o kadın, Mısır kadınlarını çağırdı, her birerine birer turunç, elma ve birer bıçak verdi. Sonra Yusuf'u çağırdı, kadınlar Yusuf'u görünce hâşâ dediler, bu insan olamaz, kadri yüce bir melek bu ve meyva soyuyoruz diye ellerini doğradılar. Kadın, görün de bana hak verin dedi. Kocası, Yusuf'un suçsuz olduğunu bildiği halde dedikoduyu önlemek için onu zindana attırdı. Zındanda Firavun'un şerbetçisiyle ekmekçisi de mahpustu. Her ikisi de bir gece ruya görmüşler, Yusuf'a yordurmuşlardı. Yusuf önce onları îmana davat etti; sonra Firavun'a sunmak için kâseye üzüm sıktığını gören kişiye, sen kurtulacaksın, eski hizmetine döneceksin, o vakit benim suçsuz olduğumu hatırlat dedi. Ekmekçi, başında ekmek dolu bir sepet götürdüğünü, kuşların gelip başındaki ekmeği yediklerini görmüştü. Ona da sen asılacaksın, başını kuşlar didecek dedi; dedikleri de çıktı. Zındandan çıkarılan şerbetçi, Yusuf'un sözünü unuttu; Yusuf da tam yedi yıl zındanda kaldı. Yedi yıl sonra Firavun, ruyasında yedi arık ineğin yedi semiz ineği

yuttuğunu, yedi yeşil başakla yedi kuru başağı görmüştü. Düş yorucular, bu ruya, mide dolgunluğundan görülen ruyalarından dediler, düşü yoramadılar. Şerbetçinin aklına Yusuf geldi; Firavun'a söyledi. Padişah Yusuf'u kıtlığa çare bulmak için Mısır hazinelerine memur etti. Yusuf, bolluk olan yedi yılda zahire biriktirdi. Kıtlık başlayınca halk, her yandan Mısıra gitmeye, Yusuf'a başvurup zahire almaya başladı. Bu arada Yusuf'un kardeşleri de zahire almak için Mısıra geldiler; yalnız içlerinde, Yusuf'u öldürmiyelim diyen kardeşleri yoktu; Yakub, Yusuf'un sevgisini ona vermişti. Yusuf, kardeşlerini tanıdı; başka kardeşleriniz var mı diye sordu. Bir tane daha var, babamızın yanında kaldı dediler. Yusuf, bir dahaki seferde onu da getirmezseniz size bir ölçek bile zahire vermem dedi; çuvallarını doldurttu; gizlice zahire için verdikleri parayı da çuvallarının içine koydurdu. İkinci sefer, o kardeşlerini de babalarının izni ile alıp gittiler. Yusuf, kendi şerbet tasın onun çuvalına koydurtup giderlerken, durun, içinizde hırsız var diye bağırttı, Önce öbürlerinin çuvallarını arattı; en sonunda tas, bu sefer getirdikleri kardeşlerinin çuvalında bulundu. Yusuf, töremizde dedi, hırsızlık eden tutsak olur; hadi siz gidin, o bizim tutsağımız. Kardeşleri, içimizden birini tutsak et diye yalvardılarsa da dinlemedi. Babalarına gidip işi anlattılar. Yakub sabretti. Bir zaman sonra gene zahiresiz kalıp Mısıra vardılar; Yusuf'a yalvardılar. Tutsak olan kardeşleri, Yusuf'un yanındaydı. Yusuf, kendisini kardeşlerine tanıttı. Tevbe ettiler; Yusuf, hadi dedi, bu gömleğimi alın da babama götürün; hepiniz de buraya gelin.

Yakub, Yusuf'un kayboluşundan sonra o kadar ağlamıştı ki gözlerine ak düşmüş, göremez olmuştu. Kâfile Mısır'dan ayrılınca, Yusuf'un kokusunu duyuyorum demiye başlamıştı; gelip gömleği getirdikleri zaman yüzüne gözüne sürmüş gözleri görmiye başlamıştı. Hep beraber Mısır'a gittiler. Yusuf'a karşı anası, babası, kardeşleri yere kapandılar. Yusuf, işte gördüğüm ruya çıktı dedi.

Yusuf'u öldürtmeyen kardeşinin adı "Ahd-i Atıyk„ te Raobin' dir; satıransa Yahûdâ'dır. Müslüman kaynaklarında öldürtmeyen kardeşinin adı Bünyâmin'dir. Aziz denen maliye memurunun zevcesinin adı Zelîhâ'dır. Rivayete göre zevcinin ölümünden sonra bu kadın Yusuf'a varmıştır.

Yusuf kıssası, "Ahd-i Atıyk„ te "Tekvîn„ kısmının XXXVI-L. bablarında geçer. Peygamberlere çeşitli iftiralarda bulunan bu muharref kitap, Yusuf Peygamber'i, zahire verirken Mısırlıların topraklarını alıp Firavun'a maletmekle, hattâ sonunda kendilerini de köle olarak satın almakla suçlar. Kur'ân-ı Mecîd'de bu çeşit şeyler yoktur ve XII. sûre "Yusuf„ sûresi diye anılır, "Kıssaların en güzeli„ diye övülür.

"Can, Yusuf'un gömleğinin kokusunu duymuş„ demekle Mevlânâ, Yusuf kıssasındaki gömleğin Yakub'a götürülmesini, onun gözlerinin açılmasını hatırlatıyor.

Doğu klâsik edebiyatında Zelîhâ (İranlıların deyimiyle Züleyhâ) aşk, Yusuf güzellik sembolüdür.

128. beyitte "Allahım, gazebinden razılığına, azabından bağışlamana, senden sana sığınırım; seni övemem ben; sen kendini nasıl övdüysen öylesin„ hâdisine işaret vardır (Câmi', I, s. 50).

132-133. Sûfî, tasavvuf ehli demektir. Bu söz, Kur'ân'da geçen sözlerden değildir. "Allah'la oturup kalkmak isteyen, sof giyenlerle düşüp kalksın„ mealinde hadîs olarak nakledilen söz de uydurma hadîslerdendir (Süyûtî: El-Laâi'l-Masnuâ fi'l-Ahâdîs'il-Mavzûa, II, Mısır-Edebiyye Mat. 1317, s. 142). Sof giyinmek hakkındaki hadîsler de uydurmadır (aynı, s. 142-143).

Tasavvuf ehli bu sözün Arapça bir kökten geldiği rivayetlerini anlattıktan sonra bütün bunların, Arapça üretim kaidelerine uymadığını da söylemek zorunda kalmışlardır. Bu mesleği seçenlerin, sof, yani yün elbise giydiklerinden, Hz. Peygamber (S.M.) zamanında mescidin sofasında yatıp kalkan ve kendilerine "Ashâb-ı Suffa„ denenlere uyduklarından, okun bir yana sapmasına, insanın bir yana eğilmesine suvûf dendiğine göre bunların da dünyadan yüz çevirdiklerinden, safaya, yâni kalb temizliğine, ihlâsa erdillerinden, manen ilk safta bulunduklarından, tertemiz anlamına gelen Safavî sözü konuşmaya ağır geldiği cihetle bu sözün sûfî'ye çevrilmesinden, kırlarda, çöllerde biten sûfâne denen nebatla geçinenler gibi çöllere düşüp riyazatı adet edindiklerinden, câhiliyye devrinde Sûfâoğulları, kendilerini Kâ'be hizmetine vakfettikleri gibi bunların da kendilerini Tanrı'ya adadıklarından kendilerine sûfî, mesleklerine tasavvuf dendiğini söyleyenler olmuşsa da gene bu rivayetleri sıralıyanlar, bu tevcihlerin hiç birini Arapça üretim kaidesine uymadığını söylemişlerdir (Kuşayrî: Risâle; Bulak-1284, s. 164; Taarruf li Mezhebi Ehl'it-Tasavvuf, Mısır-1933, s. 5; Avârif'ul-Maârif; İhyâ haşiyesinde; c. I, s. 233; Nafahât terc. s. 82 ve devamı).

Tasavvuf sözü Yunanca "Sofos„ sözünün Arapçaya uydurulmasından meydana gelmiş "Sûfî„ de bu mesleğe mensub olanlara verilen bir ad olmuştur. Nitekim "Kelâm„ da, Yunanca "Logos„ sözünün tercemesinden başka bir şey değildir (Ferit Kam: Vahdet-i Vücûd; Mat. Âmire- 1331, s. 76; Şemseddin Fami: Kaamus-ı Türkî; Tasavvuf ve Sûfî mad.). Sûfîler, tasavvufu ve Sûfî'yi söz bakımından değil, gaaye bakımından çeşitli suretlerde tavsif ve tarif etmişlerdir. Bu tariflerden biri de sûfî'nin, "Vaktin oğlu„ olması, dünle, yarınla mukayyet olmamasıdır. Melâmetîlerden Ebû-Hafs'ul-Haddâd (264 H. 877), "Tasavvuf edepten ibarettir; her vakte ait bir edep vardır; her makama ait bir edep mevcuttur. Kim içinde bulunduğu vaktin edeplerine riayet ederse erler derecesine varır; edebi yitirirse yaklaşmak istese de uzaklaşır, kabul edilmeyi dilese de reddedilmiştir„ demiştir (A. Gölpınarlı: 100 Soruda Tasavvuf; Gerçek Yayın Evi, İst. 1960, s. 7-17; bilhassa 11 s. ye b.). İlk sûfî diye anılan zat, II. yüzyılda (VIII) Şam civarında bulunan Remle'de ilk tekkeyi kuran Ebû-Hâşim-i Kûfî'dir (aynı, s. 16-17).

"Sûfî vaktin oğludur„ sözü, sûfî'nin içinde bulunduğu "ân„ ın hükmüne uyacağını anlatmaktır. 130. beyitle 132. beyit Arapçadır. 132. beyitteki "Vakit keskin bir kılıçtır„ sözü, atasözüdür ve daha ziyade tasavvuf ehli tarafından kullanılır. "Sûfî vakit oğludur„ sözüyle de sûfî'nin içinde bulunduğu vaktin hükmüne uyduğu anlatılmaktadır. Geçmiş zaman, ancak zihinde mevcuttur; gelecekse hiçbir vakit tahakkuk etmez; her an geçmişe akıp gider; çünkü zaman durmaz. Bu bakımdan o da mücerred ve zihnî bir mefhumdur; hadiselerin

zihinde kıyaslanmasından doğan zamanın hakıykati, içinde bulunduğumuz "ân„ dır. Âlem her an, Tanrı iradesiyle gayb âleminden şehadet âlemine gelmekte, gene bir an içinde, tümden gayb âlemine gitmektedir ve yaratış ve yaratılış daimîdir. Bunu, eski Yunan filo-filozofları, "Adam bir suda iki kere yıkanamaz„ sözüyle anlatmışlardı. Akan su, gelen su değildir ve âlemde her şey böyledir. Ucu ateşli bir sopayı elimizde sallasak, hızlı sallamamız yüzünden gözümüze, ateşten bir çizgi olarak görünür, oysa ki sopa, her an yerini değiştirmektedir. Biz de âlemi değişmiyor sanırız; oysa ki âlem her an yokolmakta, yeniden varlığa gelmektedir. Bunu bilen, daima "ân-i daim„ içindedir ve içinde bulunduğu âna uyar'; "Sûfî vakit oğludur„ sözü, bu gerçeğin ifadesidir. Buna karşılık bir de "Ebü'l-Vakt-Vaktin babası„ terimi vardır ki bu, zamanı kendilerine uydurabilen, iradeleri Tanrı iradesi kesilen tasarruf sahibi erenler hakkında söylenebilir (Kuşayrî, s. 40-41; B. Firûzan-fer şerhi; s. 94-97, Sarı Abdullah'ın Şerhi; İst. Tasvîr-i Efkâr Mat. 1287, I, s. 230-231).

139. Gerçek meydana çıkarsa vehimden doğan varlıklar yokolur; güneş semt-i re'se gelince gölge kalmaz. Gerçek varlık, mevhum varlığı yokeder. Herşeyin, her varlığın Tanrı irade ve kuvvetinin eseri olduğu bilinir ve bu bilgi, oluş haline gelirse izâfî varlık âlemi yok olur. İnsan bu makamda "fenâ-yokluk„ mertebesine varır; kendi varlığını da yitirir. Fakat bu mertebe, kemâl mertebesi değildir. Buradan dönüp her şeyi Tanrı iradesinin, Tanrı kudretinin mazharı bilerek, her şeye, mertebesine göre bakıp, o mertebeye lâyık muamelede bulunmak gerektir. Kemâl mertebesi budur.

142. Burada Şemseddin'in şahadetine telmih vardır.

167 - 170. Semerkand, malûm şehirdir. Mevlânâ, "Fîhi mâ-fîh„ te, Hârezmşâh'ın Semerkand'i kuşattığı zaman, kendisinin o şehirde bulunduğunu açıklar (tercememiz; İst. Remzi K. 1959, s. 148, satır 30-39). Semerkand, 604'te (1207) Hârzemşâh tarafından kuşatılmıştır (Mevlânâ Celâleddin III. Basım, İst. İnkılâp K. 1959, s. 41). Bu bakımdan Mevlânâ'nın bu yılda doğduğunu söyleyenler yanılmaktadırlar Kand, Farsça şeker demektir; bu münasebetle Semerkand'i şekere benzetmektedir. Gatfer Semerkand'in en mamur yeriydi (Firûzânfer Şerhi, s. 103-104). Senâî de "Hadıyka„ da Kur'ân-ı Kerîm'i Gatfer servisine benzeterek buranın güzelliğini anlatmış oluyor (Müderris Radavî bas. I, s. 82, 1. beyit).

176. "Dileklerinizin olmasına, onları gizliyerek yardım edin; çünkü her nimet sahibine hased edilir.„ (Hadîs, Câmi', I, s. 33)

181. Yürüyüp duran defîne, Kaarun'un yere batan hazînesidir. Kur'ân'ın XXVIII. sûresinin (Kasas) 76-81. âyetlerinde Kaarun'un hazînelerinin anahtarlarını güçlü kuvvetli onbeş kişinin götüremediği, yoksullara yardımda bulunmadığı, herkesin ona hased ettiği, sonunda sarayının da kendisinin de yere battığı anlatılır. Bu adamın, Mûsa Peygamber'in (A.M.) teyzesinin, yahut amcasının oğlu olduğu rivayet edilmiştir. Hazînesi halâ da yere batıp durduğu için "Yürüyen hazîne, defîne„ manasına gelen "Genc-i revân„ diye anılmıştır. "Ahd-i Atıyk„ te adı Koroh diye geçer; bu adamla beraber elli kişinin, Mûsa Peygamber'e isyan ettiği, Tanrının da onları yere batırdığı anlatılır (A'dâd, XVI,

1-32). Beyitte "Kerem sahibi, vaad edince vaadine vefa eder; vefa etmediği takdirde cefa etmiş olur,, meâlindeki Arapça atasözüne işaret edildiği gibi kerem sahiplerinin ihsanlarının da çokluğu, yürüyüb duran hazîneye benzetilmektedir.

197. Tarâz, Çin sınırlarında bir şehir ve Bedahşan'da bir il adıdır. Hem o şehrin, hem bu ilin güzelleri pek çok olduğundan doğu klâsik edebiyatında güzeller, çevreyi ışıtan Tarâz mumuna benzetilir. Aynı zamanda misk'in en makbulü de Tarâz'dan gelirmiş.

206. Bir renk ucundan meydana gelen aşk, geçici aşktır; gerçek aşka dönmezse, sevgilinin güzelliğinin geçmesi, yaşlanması , çirkinleşmesi yüzünden o aşk da söner gider; yahut sevilen kişiyle buluşma yüzünden sahibine bir ayıp, bir suç olur ve o da geçer gider, ve bali kalır.

219. Bir halk inanışına göre tavuskuşu, yılanla beraber cennet bekçisiymiş. Şeytan cennete bunları sokmuş. Şeytan da önce Havva'yı, onun vasıtasıyle de Âdem Peygamber'i (A. M.) kandırıp yenmemesi buyurulan ağacın meyvesini yedirmiş. Tanrı, yılana, ölümün insan elinden olsun; insanlar topukları ile başını ezsinler demiş. Tavuskuşunun da ayaklarını çıplak bırakmış; ayaklarını görünce eski halini hatırla da feryâd et demiş; bu ikisini, Âdem ve Havva ile beraber cennetten sürmüş. Şimdi her tarafı süslü püslü olan tavus, güzelliğiyle övünür, salınırken gözleri ayaklarına değince "âh,, dermiş. "Ahd-ı Atıyk,, te Şeytan yerine yılan vardır ve Havva'yı kandıran odur (Tekvin, III, s. 13-15).

223-237 Kur'ân'ın XVIII. sûresi olan Kehf sûresinde Mûsa Peygamber (A.M.), genç arkadaşına, ben iki

denizin kavuştuğu yeredek durmadan gideceğim; yahut da bu uğurda yıllarca uğraşacağım dediği bildirilir ve olay şöyle anlatılır:

İki denizin kavuştuğu yere varırlar; fakat yiyecekleri balığı unutmuşlardır. Balık dirilir, suya atlar; bir müddet iz bırakarak gider, sonra denizde görünmez olur. Balığın dirilmesine sebep, oradaki bir kaynağın suyundan bir katrenin balığa damlamasıdır. Bu su "Âb-ı hayât,, tır (Bengisu). Mûsâ Peygamber de zaten bu belirtiyi bekliyormuş. İşte buydu aradığımız der ve geri döner. Derken Tanrı'nın, kendi katından bilgi bellettiği bir kulu bulur; bu kul "Hızır,, dır. Mûsâ, ondan, Tanrı'nın bellettiği bilgiden kendisine de belletmesini ister. Hızır, sen dayanamazsın buna der. Mûsâ dayanacağını söyler; bunun üzerine Hızır, ben sana bildirmedikçe benden göreceğin şeyleri sorma deyip vaad alır Mûsâ'dan. Yola düşerler; bir gemiye binerler; gemi sahibi bunlardan para pul istememiştir. Hızır gemi yol alıp giderken gemiyi delmeye koyulur. Mûsâ, ne diye deliyorsun gemiyi, içindekileri boğacaksın deyince, Hızır, dayanamazsın demedim mi sana der. Mûsâ, bir daha bir şey söylemem deyip susar. Varacakları yere varırlar ve gemiden çıkarlar. Hızır, yolda oynayan çocuklardan birini tutar, öldürür. Mûsâ, kimseyi öldürmemiş, hem de ergenlik çağına bile gelmemiş bir çocuğa ne diye kıydın der. Hızır gene, sana dayanamazsın demedim mi deyince Mûsâ tekrar özür getirir; bundan böyle birşey dersem arkadaş etme beni kendine der. Bir köye varırlar; köylülerden yiyecek isterler; köylüler vermezler. Giderlerken yıkılmak üzere olan bir dıvarı eliyle sıvazlar, düzeltir Hızır. Mûsâ bunu parayla yapsaydın da birşey

alıp yeseydik deyince Hızır, artık ayrılık der; ancak yaptığım şeylerin hikmetini anlatayım sana:

İlerde zalim bir padişah var; yeni, kusursuz gemileri zaptediyor. Gemiyi zaptetmesin diye deldim. O çocuk, yaşarsa kâfir olacaktı; azgın olacaktı; anası babası mü'mindi. Onu öldürdüm, suçtan kurtardım; Allah o anaya, babaya hayırlı bir evlât verecek. Dıvar yetim iki oğlanın bahçe dıvarıydı; babaları temiz bir kişiydi. Dıvarın dibine, onlar için para gömmüştü. Dıvar yıkılsaydı paralar meydana çıkacaktı, çocukların hakları eller eline geçecekti; dıvarı da bunun için düzelttim (âyet. 60 - 82).

Hızır, Buhârî'ye, göre otların üstüne oturduğu zaman otlar yeşerdiği için bu adla anılmıştır (Huseyn b.Mübârek'il-Zebîdî: E't-Tecrîd'üs-Sarih li Ahâdîsi Câmi' is-Sahîh; Mısır-Meymeniyye Mat. 1323 H. Kitâbu bed'il-Halk, II, s. 41).

Hızırın kıyamete dek yaşayacağı hakkında olduğu gibi vefatı hakkında da rivayetler vardır. Asıl adının Belyâ olduğu, peygamber, yahut erenlerden biri bulunduğu hakkında da rivayetler vardır. Mûsâ'nın hem de ülü'l-azm peygamberlerden olduğunu, zamanında kendisinden üstün hiçbir kimsenin bulunmaması gerektiğini kabul edenler, Hızır'la buluşan Mûsâ'nın Mûsâ Peygamber'den başka bir Mûsâ olduğunu söylemişlerse de bu iddia, bir mesnede dayanmamaktadır. Adının Talyan olduğu kıyamete dek yaşayacağı, her yıl haccettiği, fakat kimsenin onu tanımadığı, İlyas Peygamber'in de hayatta bulunduğu, Onikinci İmâm'la buluştuğu, Hz. Peygamber'in (S. M.) vefatında gelip Ehlibeyt'e başsağlığı verdiği, Hz. Alî'nin vefatında, evinin kapısına gelip ona selâm vererek Ehlibeyt'e tâziyede bulunduğu, İlyas'la muayyen zamanlarda buluştuğu, acze düşenlere yardım ettiği, İmâm Huseyn'in şehadetinde onun Medîne'de bir mersiye inşâd ettiği, sesinin duyulduğu, İmâmlarla görüştüğü, Ehlibeyt İmamlarından gelen rivayetlerdendir (Sefînet'ül-Bıhâr, I, s. 389-391); Mecma'ul-Beyân'a da b. VI, s. 479-488). Hızır'a, Peygamberlerin teblîga memur olmadıkları ilâhî hikmetlere ait bilgi verilmiştir; bu yüzden de zamanındaki peygamberden büyük sayılamaz. Aynı zamanda Hızır'ı peygamber kabul edenler onun Mûsâ şeriatına uyduğunu, sonra İsâ, sonra da Muhammed dinine girdiğini kabul ederler. Mûsâ'nın genç arkadaşının da Nûn oğlu Yûşa' olduğunda ittifak edilmiştir. İki denizin, doğu tarafındaki Fars deniziyle batıdaki Rûm denizi olduğu söylenmiş, hatta iki denizin kavuştuğu yerin Tanca olduğunu söyleyenler bulunmuştur.

Batı eleştiricileri, bu rivayetin, Gilgameş destanıyle İskender hikâyesinden ve İlyas'la Haham Yeşûâ ben Levî arasında geçen olaydan meydana geldiğini söylemişlerdir (Hızır ve Âb-ı Hayât için "İslâm Ansiklopedisi„ inde „Hızır" maddesine bakınız; Cüz. 44, 1950, s. 457 - 471).

223. beyitte, Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetlerine işaret vardır. II. sûrenin 38. âyetinde, Allah'ın hidayetine uyanların, Allah tarafından gönderilen Peygamberin izinde yürüyenlerin korkudan, hüzünden emîn oldukları beyan buyurulmakta, 62, 112, 262, 274 ve 277. âyetlerinde de aynı müjde verilmektedir. III. sûrenin (Âli İmran) 170., V. sûrenin 69, VI. sûrenin 48, VII. sûrenin 35 ve 49., X. sûrenin 62., XLIII. sûrenin 68., XLVI. sûrenin

13. âyetleri de aynı mealdedir. Korku ve hüzün, umduğunu elde edememekten, elde edemiyeceğini sanmaktan meydana gelir. İstediğini elde edeceği kendisine müjdelenen, inanan ve iyi işlerde bulunansa korkudan da emin olur, hüzünden de.

224. beyitte geçen "ilhâm„ ın lûgat manâsı, bildirmek, telkıyn etmektir. Terim olarak manevî keşif anlamına kullanılır. Vahiy, ancak peygamberlere gelir, onlar da bunu tebliga memurdurlar; ilhâm ise hem peygamberlerde, hem peygamber olmayan temiz kişilerde olabilir ve bunda teblig şartı yoktur.

Hicret'in 735. (1334), yahut 730. yılında (1329) ölen Kemaleddin Abdürrazzak b. Celâleddîn-i Kâşânî, "Ta'vîlât'ül-Kur'ân„ ında (*) bu olayı şöyle te'vîl eder:

İki deniz, can ve beden denizleridir. Bu iki denizin kavuştuğu yer insanın varlığıdır. Balık hayattır; denize atlaması, bedenin hayat bulması, canın bedenle görünmesidir. İzlerine basıp geri dönmeleri, yaratılıştaki temizliğe, fıtrata dönüştür. Bulduğu kul, yani Hızır, kudsî akıldır. Ona, Tanrı tarafından belletilen bilgi, vasıtasız olarak ilham edilen ilâhî bilgidir. Binilen gemi beden gemisidir. Geminin delinmesi, riyazatla, ibadetle bedenin ve bedenle alâkalı işlerin noksanlaşmasıdır. Gemidekiler, hayvanî kuvvetlerdir. Öldürülen çocuk, nefistir; vardıkları köy bedene ait kuvvetlerdir. Hızır'ın düzelttiği duvar, tam inanç duvarıdır ki bu makamda can, "Nefs-i mutmainne„ adını alır. Gemi sahibi olanlar, bedendeki hayvanî kuvvetler ve zâhirî duygulardır.

(*) Bu kitap "Muhyiddin İbn Arabi„ tefsiri adıyla basılmıştır.

Sağlam gemileri zapeden padişah, "Nefs-i Emmâre„ dir. Öldürülen çocuğun temiz ve mü'min anası, babası can ve bedenin tabiatidir. Dıvarın altındaki define, marifet definesidir; dıvar bedendir. Define sahibi iki yetim, kutsî candan ayrılmış nazarî ve amelî akıl ve anlayış kabiliyetidir (Mısır, Mat. Âmire-1283; C.I, s. s. 404 - 409).

Mevlânâ, bir terciînde, "Sen baştan başa cansın, yahut zamanın Hızır'ı, yahut da Âb-ı hayât. Onun için de halktan gizlenmedesin der„ (Dîvan-ı Kebîr terc. I. s. 51). Buradaki hitap, hiç şüphe yok ki halifesi Şems'e, yahut Çelebi Husâmeddin'e, yahut da kuyumcu Salâhaddin'e dir. Bir gazelinde, "Bahçenin Hızır'a dönmüş selvisinden„ bahseder; bundan maksadı da selvinin yeşil rengidir (aynı, s. 92, beyit. 844). Bir başka gazelinde,

"Peki diyorsun; orası ne taraf, nasıl yer? Aranıp durulan taraf, istenen yer. Diyorsun ki: Ne yana döndüreyim yüzümü? Şu başın geldiği tarafa, o yana.

O yana ki meyvelere bu olgunluk oradan gelmede; o yana ki taşlara mücevherlik vasfı oradan ihsân edilmede.

O yana ki kızarmış balık, oradan gelen feyizle Hızır'ın huzurunda dirilmişti;

O yana ki oradan gelen keremle Mûsâ'nın eli parlak ay'a dönmüştü„ der (aynı, s. 155; beyit. 2400-2402).

Şu beyitleri de okuyalım:

"Hani Mûsâ Peygamber gibi; o da aydınlar aydını Hızır'ı bulmak için havada uçan hüthüt gibi yüzlerce kanat açmış, yola düşmüştü. „ (aynı, s. 380; beyit. 3494)

"Dedim ki: Ölmüş at böylesine yolu nasıl alabilir? Dedi ki: Bizim yolumuz semizlikle alınamaz.

Hızır'ın gölünde geminin kırık, delik olması gerek. Gemiyi kırmaz, delmezsen, gemi batar, kalakalırsın; gezip gidemezsin, yol alamazsın.

Dünya bir geçide benzer; kırık ayakla geç o geçidi; sağlam ayakla bu köprüden geçemezsin. „ (c. II, s. 365; beyit. 3650 - 3653)

"Perde yandı mı insan, Hızır hikâyesini de tamamiyle anlar, Ledün bilgisini de. „ (C. 4, s. 242; beyit. 2310)

"Ey Tebrizli Şems, gerçekten de görüş Hızırısın sen; halkı kem gözden kurtar. „ (C. 5, s. 178; beyit. 2026).

Verdiğimiz örneklerin ilkinde Mevlânâ, Hızır'ı, Mûsâ'nın aradığını söylüyor ve Hızır'da, Mûsâ'nın eremediği bir sırrın bulunduğunu bildiriyor. "Fîhi mâ-fih„ te de "Mûsâ'yı halkla oyalandırdı, bu da Tanrı emriyleydi; aynı zamanda Tanrı'yla da meşguldü; fakat bir yandan da öyle gerektiğ nden halkla oyalamıştı onu. Hızır'ıysa, tümden kendisiyle meşgul etmişti„ der (15. bölüm; s. 56; satır. 24-26).

İkinci örnekte Hızır'ın deldiği gemi, insanın varlığı, bedeni oluyor. Üçüncü örnekte, Hızır hikâyesinin anlaşılması, Ledün bilgisinin bilinmesi için perdenin kalkmasının gerektiği bildiriliyor. Son örnekteyse Şems, görüş Hızır'ı olarak vasıflandırılıyor.

Sultan Veled de (712 H. 1312), "İbtidâ-Nâme„ sinde, Mûsâ'nın Hızır'la buluşmasını, Hızır'dan gördüğü işlere dayanamamasını anlattıktan sonra der ki:

"Esenlik ona, Mûsâ, peygamberlik gücüyle, şeriat sahibi oluş ululuğuyla bile gene Hızır'ı, esenlik ona, aramıştı. Allah bizi sırrıyle üstün etsin, Mevlânâ da bunca üstünlükler, iyi huylar, makamlar, kerametler, ışıklar, sırlar sahibiydi; devrinde eşi, benzeri yoktu; fakat gene de; Allah sırrını üstün etsin, Tebrizli Şemseddin'i aradı.

Kelîm'den maksadım Mevlânâ'dır, o eşsiz benzersiz erdir.

Dünyada onun gibi bir kimse yoktu; dünyadan boyuna kaçardı o.

Onu ulu erenlerle karşılaştırmak, havâssı avamla karşılaştırmaya benzer.

Ona karşı erenler, çocuklara benzerlerdi; onun temizlik, ihlâs lûtfuna karşı kesifti onlar.

Cüneyd onu uzaktan bir görseydi, en ehemmiyetsiz nüktesine avlanır, giderdi.

Ebû-Saîd tek bir şeyhti. benzeri yoktu ama onu görseydi mürîdi olurdu onun.

. . . .

Mevlânâ'nın Hızır'ı Tebrizli Şems 'ti; onunla karılsaydın,

Hiç kimseyi bir arpaya bile almazdın; karanlıklar perdelerini yırtıverirdin. „ (İst. Üniv. K. Farsça Yaz. 1380; 25. a-b; Veled-Nâme, Celâleddin Hümâyî basımı; Tehran-1315 Şemsî Hicrî' s. 41-42).

Sultan Veled, gene aynı kitapta Şems'in. Mevlânâ'yı âşıklık mertebesinden mâşukluk mertebesine ulaştırdığını anlatır (aynı 122 a-123 a; s. 197-199).

Burada şunu da söylememiz gerek:

Bütün bu yorumlar, birer mecazdan başka bir şey değildir; Kur'ân'da geçen olaya inandıktan sonra benzetiş yollu mecazlar olabilir. Doğrudan doğruya olayı, esası budur; Kur'ân'dakı olay da mecazdır demek, Bâtınîliği kabul etmektir ki Mevlânâ'nın ve ona uyanların meşreplerine tamamiyle aykırıdır.

227. beyitte "Nâiptir o, eli de Tanrı'nın elidir„ diyerek Kur'ân'ın XLVIII. sûresi olan Feth sûresinin 10. âyetinde, "Seninle bey'atleşenler, gerçekte Allah'la bey'atleşmişlerdir; Allah'ın (kudret) eli, onların ellerinin üstündedir. Kim dönerse kendisinedir zararı; Allah'a ettiği ahitte duranaysa Allah pek yakında büyük bir ecir verecektir„ buyurulmaktadır. Bu âyet, Mekke yolundaki Hudeybiyye'de inmiştir. Hicretin altıncı yılında Hz. Muhammed (S.M.), ashabiyle haccetmek üzere yola çıkmış, henüz Mekke zaptedilmediği için müşriklerin müsaadesini istemişti. Müşrikler, hacca müsaade etmemişlerdi. Hz. Muhammed bunun üzerine Hudeybiyye'de bir ağac altında oturmuş, ağaca arkasını dayamış, sahâbe, birer birer gelip ölünceye dek savaşacaklarına dair Hz. Muhammed'e bey'at etmişlerdi. Müşrikler bunu duyunca sulha yanaşmışlar, Müslümanlar hakkındakı şartlar ağır olmakla beraber böylece, Müslümanları ve Müslümanlığı ilk defa bir kuvvet olarak tanımak zorunda kalmışlardı. Bu bey'at, ellerini Hz. Muhammed'in eli üstüne koymak suretiyle yapılmıştı; fakat gerçekte bey'at Allah'aydı.

228. Beyitte, İsmâil Peygamber anılmaktadır. İbrahim Peygamber (A.M.), Kur'ân'ın XXXVII. sûresi olan Sâffât sûresinin 101-107. âyetlerinde anlatıldığı

gibi gördüğü bir rûya üzerine oğlu İsmâil'i (A.M.) Allah'a kurban etmeğe kalkmış, fakat gönderilen bir koç, İsmâil yerine kurban edilmiş ve Tanrı, ihlasından dolayı İbrâhim'den razı olmuş, rûyasının yerine geldiğini vahyetmiştir. "Ahd-i Atıyk„ te, kurban edilmesi istenen, İshak'tır (Tekvîn; bak. XX).

241-242. "Kötülük işleyen kişi övülünce Rab gazebe gelir, arş titrer bu yüzden. „ (Hadis, Câmi' I, s. 29)

Arş, tavan, bir şeyin üstünü örten şey, taht, sedir, çardak manalarına gelir; yüceliği bakımından padişah meclisine de denir. Kur'ân-ı Kerîm'de IX. sûrenin (Tevbe) 129., XXVII. sûrenin (Neml) 26. âyetlerinde pek ulu manasını ifade eden "azîm„ le, XXIII. sûrenin (Mü'minûn) 116. âyetinde büyük anlamına gelen "kerîm„ le, LXXXV. sûrenin (Burûc) 15. âyetinde yüce, şerefli manasına gelen "mecîd„ le vasfedilmiştir. XVII. sûrenin (İsrâ') 42., XL. sûrenin (Mü'min) 15., LXXXI. sûrenin (Tekvîr) 20. âyetlerinde Allahu Tâalâ'ya "Arş sahibi„, XXI sûrenin (Enbiyâ') 22., XXIII. sûrenin (Mü'minûn) 86., XLIII. sûrenin (Zuhruf) 82. âyetinde "Arş'ın Rabbi„ denilmektedir. XXXIX. sûrenin (Zümer) 75., XL. sûrenin (Mü'min) 7. âyetlerinde meleklerin arşı tavaf ettikleri, taşıdıkları bildirilir. XI. sûrenin (Hûd) 7. âyetinde Allah'ın gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattığı söylenir ve arşının su üstünde olduğu, VII. sûrenin (A'râf) 54., X. sûrenin (Yûnus) 3., XIII. sûrenin (Ra'd) 2., XX. sûrenin (Tâhâ) 5., XXV. sûrenin (Furkan) 59., XXXII. sûrenin (Secde) 4., LVII. sûrenin (Hadîd) 4. âyetlerinde Allah'ın arşa istivâ ettiği bildirilir. XII. sûrenin (Yûsuf) 100., XXVII. sûrenin 23., 38., 41. ve 42. âyetlerinde taht manasını

verir. II. sûrenin (Bakara) 259. âyetinde tavanlar, XVIII. sûrenin (Kehf) 42., XXII. sûrenin 45. âyetlelerinde çardaklar anlamına ve cemı sîgası olarak "Urûş„ tarzında geçer. VI. sûrenin (En'âm) 141. âyetindeki "ma'rûşât„, çardaklar demektir.

Sivâ, iki şey arasındaki hacım, ağırlık gibi hususlarda eşitliğe denir; keyfiyette de kullanılır. İstivâ, iki şeyin, iki adamın eşit ve denk olmasıdır; "alâ„ ile gelirse kavramak, kaplamak, manasını verir. Emri, hükmü, tedbiri, tasarrufu arşı kaplamıştır, yani göklerle yerleri yarattıktan sonra arşa hakım ve mutasarrıf olmuştur manâsınadır (Mufradât, s. 329-330).

Manâları yorumlamayıp olduğu gibi kabul eden Selefiyye mezhebine göre arş vardır; nitekim Allah'ın, hâşâ, eli, gözü, cismi vardır; fakat keyfiyetini bilemeyiz; soramayız. Mütekellimîne göreyse arş, te'vîl edilir ve Allah'a izafesi, mecaz yoluyladır. Arş, Tanrı bilgisidir. Tanrı kudretidir, Tanrı'nın rahmeti, tedbîr ve tasarrufudur.

Felsefeden müteessir olan sûfilere göre arş, bütün cisimleri kavrayan Cism-i Küll'dür. Manevî, maddî bütün var olanları kaplayan mutlak rahmettır. İnsanın bedeni nasıl insandaki maddî, manevî her şeyı kaplıyor, kavrıyorsa ve bu bakımdan beden, nasıl insanın arşıysa, bütün varlıkları kaplayan, kavrayan Tanrı bilgisi, Tanrı rahmeti, onun ululuğu, tedbîri ve tasarrufu da âleme nispetle arştır. Bu bakımdan da her varlığın cesedi o varlığın arşıdır (Ta'rifât'a ve El-İnsân'ül-Kâmil fî Ma'rifet'il-Avâhırı ve'l-Evâil'e b. Mısır Mat. Âmire-1304 H. II, s. 4-5).

XXII. sûrenin (Hacc) 47. âyetinde "Rabbinin katında bir gün, sizin sayıp durduğunuz bin yıl gibidir„ ve LXX. sûrenin (Maâric) 4. âyetinde "Melekler ve Ruh, kendilerine emredilen yere çıkarlar, bir günde ki süresi ellibin yıldır„ denilmekte, XXXII. sûrenin 4. âyetinde göklerin ve yerin ve ikisi arasında mevcud olanların altı günde yaratıldığı bildirildikten sonra 5. âyetinde "Gökten yeredek her işi tedbîr eden odur; sonra işe memur olan melek, sizin sayınıza göre süresi bin yıl tutan bir günde ona yükselip çıkar„ buyurulduğuna göre altı günden maksadın, altı devir olduğu anlaşılır.

XI. sûrenin 7. âyetinde, "Öyle bir mâbuttur ki hanginiz daha iyi hareket edecek, bunu size bildirmek ve sizi sınamak için gökleri ve yeryüzünü altı günde yarattı; daha önce emri ve saltanatı (arşı), yarattığı suya câriydi„ buyurulmaktadır ki canlıların önce suda vücuda gelmesi, hayatın suda başlaması ile bu âyetin mânası arasındaki bağlılık, gerçekten de düşünülmeye değer. Aynı mealde, bir de "Allah vardı; Ondan başka hiçbir şey yoktu; arşı su üstündeydi; Kur'ân'da herşeyi yazdı, bildirdi....„ hadîsi de vardır (E't-Tecrîd, II, s. 32).

***

(METİN)

Bakkalla dudukuşunun hikâyesi, dudunun dükkândaki gülyağlarını dökmesi

Bir bakkal vardı, bir de dudusu vardı; güzel sesli yemyeşil, söz söyler bir duduydu.

Dükkânda, dükkânı beklerdi; bütün alış veriş edenlere güzel sözler söyler, onlarla şakalaşırdı.

250. İnsanlarla insan gibi konuşurdu; dudu gibi ötmede de mehareti vardı.

Dükkânın bir yanından sıçradı, öte yana kaçtı; gülyağı şişelerini devirdi, yağları döktü.

Sahibi evden geldi; hiçbir şeye ilişiği olmaksızın tacircesine dükkânına kuruldu.

Bir de gördü ki dükkân yağ içinde, elbisesi de bulaşmış; kızıp dudunun başına vurdu; dudu da bu vuruş yüzünden kel oldu.

Birkaç günceğiz sesini kesti; bakkal yaptığına pişman oldu, ah etmeye koyuldu.

Sakalını yoluyor, yazıklar olsun diyordu; nîmet güneşim bulut altına girdi.

Keşke elim kırılsaydı da o güzel dillinin başına vurmasaydım.

Kuşu dile gelsin, konuşsun diye dervişlere armağanlar veriyordu.

Aradan üç gün, üç gece geçti; ümitsiz bir halde dükkânında oturuyordu.

Olur ya, belki dile gelir, konuşur diye o kuşa karşı çeşit çeşit şakalar yapıyor, maskaralıklarda bulunuyordu.

260. * Derken sokaktan, başı tasın, leyenin altı gibi saçsız, cascavlak, başı açık bir Cavlakıy geçiyordu.

Dudu hemen dile geldi de akıllı adamlar gibi dervişe bağırdı.

Dedi ki: A kel, ne diye kellere katıldın, yoksa sen de gülyağı şişesini mi döktün?

Onun bu kıyası halkı güldürdü; o hırka erini de kendi gibi sanmıştı çünkü.

Temiz kişilerin işlerini kendinle kıyaslama; yazılışta (arslan anlamına gelen) "şîr„ le (süt anlamına gelen) "şîr„ birbirine benzer ama bir değil.

* Bütün dünya bu yüzden yol azıttı; Tanrı abdâlini az kişiler anladı.

Peygamberlerle beraberlik davasına kalkıştılar; erenleri kendileri gibi sandılar.

* İşte dediler, biz de insanız, onlar da insan. Biz de uykuya muhtacız, yemeye muhtacız, onlar da.

Körlüklerinden, arada sonsuz bir fark olduğunu bilemediler.

İki çeşit arı da bir çiçeği emdi, fakat bundan zehir peydahlandı, öbüründen bal.

270. İki çeşit ceylân da ot otladı, su içti; birinden fışkı meydana geldi, öbüründen halis misk.

İki çeşit kamış da bir sudan kandı; fakat biri bomboş, öbürüyse şekerle dolu.

Bu çeşit yüzbinlerce birbirine benzeyenleri seyret de aralarındaki yetmiş yıllık farka dikkat et.

Bu yer, ondan pislik olur; öbürü yer, yediği tümden Tanrı ışığı kesilir.

Bu yer, tümden nekeslik, haset doğar o yemekten; o yer, tümden tek Tanrının ışığı doğar ondan.

Burası tertemiz bir yerdir; orası çorak, kötü bir yer. Bu tertemiz melektir; oysa şeytandır, canavardır.

İki şey birbirine benzeyebilir; acı su da berraktır, tatlı su da.

Tatma duygusu olan anlar ancak. Odur tatlı suyu, acı sudan ayırd eden.

* Ayırdedemiyen, büyüyle mûcizeyi kıyaslar da ikisinin de düzen temeline dayandığını sanır.

* Mûsâ'ya karşı duran büyücüler, inada kalkıştılar, dâvaya giriştiler de onun sopası gibi birer sopa aldılar ellerine.

280. Fakat bu sopayla o sopanın arasında pek büyük bir fark var; bu işle o işin arasında pek uzun bir yol var.

Bu işin sonunda Tanrı lâneti var; o işin karşılığındaysa vefa vardır, Tanrı rahmeti saçılır.

İnanmayanlar, inatta maymun huyludurlar; huy, adamın içinde bir âfetdir.

İnsan ne yaparsa maymun da insandan görür, onu yapar.

Sanır ki onun gibi ben de yaptım; o inatçı suratlı, aradaki farkı nasıl bilecek?

Bu, buyruğa uyar da yapar; oysa inadına yapar; inatçıların başlarına toprak saç.

* Münafık, Tanrı buyruğuna uyanla beraber namaza durur; fakat gösteriş içindir bu, yalvarmak için değil.

İananlar, namazda da, oruçta da, hacda da, zekâtta da ikiyüzlülerle utup utulmadalar.

İnananlar, sonunda kazanırlar; ikiyüzlüyse sonunda mat olur gider.

* İkisi de bir oyunun başında; ikisi de beraber amma Merv'liyle Rey'li gibi hani.

290. Herbiri kendi durağına gider; her biri kendi adına uygun yol alır.

Ona mü'min derler, gönlü hoşlanır; münafık dediler mi de öfkelenir, ateş desilir.

Onun adı, kendisinin yüzünden sevimlidir; bunun adıysa uğradığı âfetler tyüzünden sevimsizdir.

Mim vav mim nun harflerinde bir yücelik yoktur; mü'min sözü, ancak özü tarif için konmuştur.

Ona münafık desen, o aşağılık ad, içini akrep gibi sancar, yaralar.

Bu ad, cehennemden kopmadıysa ne diye cehennem tadı var onda?

O kötü adın çirkinliği harften değil; deniz suyunun acılığı kaptan değil.

* Harf kaba benzer, ondaki mânaysa suya. Mâna deniziyse kitabın aslı, katında olandır.

* Dünyada acı deniz var, tatlı su var; aralarında da bir berzah var ki birbirine karışmaz o iki deniz.

Fakat şu da var ki iki deniz de bir asıldan coşup akmada; sen şu ikisinden de geç de asladek yürü, git.

300. Kalp altınla halis altını, ayara vurulunca gör; mehenge vurmadıkça ne olduğunu anlayamazsın.

Tanrı, kimin canına bir meheng bağışladıysa gerçeği şüpheliden o ayırır.

Yaşayan bir insanın ağzına bir çöp girse, onu çıkarınca dincelir, rahat eder ancak.

Binlerce lokmanın arasında ağza bir çöp girdi mi yaşayan kişinin duygusu hemen anlar onu.

Dünya duygusu, bu dünyanın merdivenidir; din duygusuysa gönlün merdiveni.

* Bu duygunun sağlığını hekimden arayın; o duygunun sağlığını sevgiliden.

Bu duygunun sağlığı, bedenin sağlamlığındandır; o duygunun sağlığıysa bedenin yıkılmasından.

Can yolu, kesin olarak bedeni yıkar; o yıkıntıdan sonra da yapar, düzer koşar onu.

Altın definesini çıkarmak için yıkmıştır evi; o defineyle de evi, daha da sağlam yapar.

Suyu kesmiş, arkı temizlemiştir; ondan sonra da arka, içilecek su salmıştır.

310. Deriyi yarmış, temreni çıkarmıştır; ondan sonra da orada yeni deri bitmiştir.

Kaleyi yıkmış, kâfirden almıştır; ondan sonra da yüzlerce burç yapmıştır, yüzlerce hendek açmıştır.

Neliksiz, niteliksiz Tanrı'nın işine kim, nasıldır, nicedir diyebilir? Bu söylediğim sözler de anlatma gayretiyle söylenmiştir.

Kimi böyle gösterir, kimi zıddını belirtir; din işinde ancak şaşılıp kalınır.

Fakat ardını ona çeviren şaşkının şaşkınlığı değildir bu; ona dalıp giden, dostun sarhoşu olan kişinin şaşırıp kalışıdır.

Birinin yüzü sevgiliye dönmüş; biri de var ki yüzü, zaten onun yüzü kesilmiş.

* İkisinin de yüzlerine bak, yüzlerini hatırında tut; olur ya, dikkat ede ede yüzü tanır bir hale gelirsin.

* İnsan yüzlü pek çok İblîs vardır; öyleyse her ele, el vermemek gerek.

Çünkü avcı da ıslık çalar, kuşun ötüşünü taklîd eder; o kuş tutan böylece kuşları kandırmak ister.

O kuş, kendi cinsinden bir kuşun ötüşünü duyar, havadan uçup iner; tuzağı bulur, yaralanır.

320. Aşağılık kişi de dervişlerin sözlerini çalar da bir bön kişiye o ofsunu okuyup üfürerek kandırmak ister.

Erlerin işi apaydın oluştur, sıcaklıktır; aşağılık kişilerin işiyse düzendir, utanmazlıktır.

* Aşağılık kişiler dilenmek için yünden arslan yaparlar; Ebû-Müseyleme'ye Ahmed adını takarlar.

* Ebû-Müseyleme'nin adı kezzap olarak kaldı, Muhammed'eyse akıl sahibi, ilim, irfan sahibi dendi.

* O Tanrı şarabının mührü, o şarap küpünün kapağı halis misktir; âdi şarap küpünün kapağıysa pis kokulu şeydir, azaptır.

∴

(Ş E R H)

İlk hikâye münasebetiyle anlatılan bu hikâye, hekimin kuyumcuyu öldürmesinin bir ilham neticesi olduğunu, görünüşte kötü olan bazı şeylerin gerçekte doğru ve yerinde bulunduğunu bildirmek için söylenmiştir. Mevlânâ, akla dayanan kıyasın karşısındadır; ileride buna ait daha bir çok hikâyeler gelecek ve bu inanç açıklanacaktır. Gülyağı şişelerini döken dudukuşunun başına vurulunca kel oluşu, dilsiz bir hale gelişi, bir müddet sonra bir Kalenderî'yi, onun usturayla tıraş edilmiş başını görünce, kendisinin başına vurulduğunu hatırlayıp sen de gül şişelerini mi döktün demesi, kuşun, kendi aklınca bir kıyas yapmasıdır. Kıyas herkesin görgüsüne, bilgisine, çevresine göre değişebilir; bu bakımdan gerçeği tam olarak ızhar edemez.

Cavlakıy, Kalender, Kalenderî demektir. Calk Arapçada baş tıraş etmek mânasınadır. Cavlak, arapça ve farsçada hurç ve heybe yapılan palasa denir; cuvâlık, ipten, kıldan dokunan abaya verilen addır ki bu libası, Kalenderîler giyerler (Kaamûs terc. Cevlâk mad. Burhân terc. Cuvâlık mad.)

Kalenderî'lerin şiarı, çhâr-darb olmak, yani saçlarını, sakallarını, bıyıklarını, kaşlarını usturayla tıraş etmektir. Türkçedeki "cascavlak" sözü de bu kelimeden geçmedir. Cavlakıy sözünün cem'i (çoğulu) Cevâlık'tır.

Rivayete göre bu tarikat İran'ın Sâve şehrinde doğan, Dimyat'ta yerleşip orada ölen Cemâleddîn-i Sâvî tarafından kurulmuştur. Bu zâta bir kadın âşık olmuş, peşini bir türlü bırakmamış. Cemâleddîn, bunun kendisinden soğuması için saçını ,sakalını, bıyığını, kaşlarını usturayla tıraş ettirmiş. Kadın sevgilisini böyle cascavlak görünce ondan soğumuş ve bir daha da onu görmek istememiş, bu suretle Cemâleddîn o kadından kurtulmuş. Ondan sonra hem kendisi, hem müritleri "çhâr-darb-dört vuruş„ olmayı, yani saç, sakal, kaş ve bıyıklarını usturayla tıraş ettirmeyi âdet edinmişler. Cemâleddîn'in halîfesi Celâleddîn'in halîfelerinden Şeyh Muhammed-i Belhî, kıldan örülmüş hırka giymeyi âdet edinmiş, müritleri de ona uymuşlardır ki bu 616, yahut 620 (1213-1223) sularındadır; Muhammed-i Belhî, 582 yılıyla 613 yılları arasında (1163 - 1216) Halep'te hüküm süren Melik'iz-Zâhir Gazi b.Salâhaddin Yûsuf'la çağdaştır. 610 yılında (1213 M.) Şam'da Kalenderî'lerin bulunduklarını biliyoruz. Ketboga zamanında, İranlı Şeyh Hasan, Kahire'de bir Kalenderî tekkesi kurmuş, 622'de (1225 M) orada ölmüştür. Bütün bunlar ve Makrîzî'nin (646 H. 1248 M.) "Hıtat„ ından edindiğimiz bilgi (Bulak-1270; II, s. 432-433), Kalenderî'lerin Hicrî VI-IX. yüzyıllarda (12-15) Irak, Suriye ve Mısır'da yaygın bir halde bulunduklarını göstermekten başka bir şey ifade etmez. Kalenderiyye, Melâmet erbabından bir taifedir. Sûfîler Melâmet erbabını kendilerinden aşağı görmüşler, Melâmetî'lerse kendilerini hususî kisve, tekke, vakıftan geçim, Tanrı adlarını zikretmek suretiyle sülûk gibi kayıtlardan kurtardıklarını, hakıykat ehli olduklarını söyliyerek tasavvuf ehlini, yani sûfîleri, şeriatla hakıykat arasındaki berzahta kalmış kişiler olarak görmüşlerdir (A. Gökpınarlı: Melâmîlik ve Melâmiler; İst. Üniv. Türkiyat Enst. Yayın. 1931, s. 17-21). Mevlânâ, babasının ve onun halifesi Burhaneddin Muhakkık'ın, sonra da Şems'in meşreplerini benimsemiş bir Melâmet eridir; bu bakımdan da Kalenderî'leri över; meselâ bir gün tıraş olurken berber, sakalını nasıl keseyim deyince Mevlânâ, erkekle kadın farkedilinceye kadar deyip şu sözleri söylemiştir:

Kalenderî'lere gıpta ederim; hiç sakalları yoktur. İnsanın sakalının az oluşu, kutluluğuna delâlet eder; sakal erkeğin ziynetidir ama uzun ve çok oluşu da insana benlik verir; buysa adamı helâk eden şeylerdendir. "Dîvan-ı kebîr„de de Kalenderî'leri öven şiirleri vardır (Manâkıb'ul-Ârifîn; Metin, I, s. 241, 412). Vefatında Ebû-Bekr-i Cavlakıyy-i Niksârî, bir kurban kesmiş, Kalendederî'ler tekkesinde müritlere ziyafet vermiştir. Şems, Irak'ta, bir Kalenderle beraber, Semâ' etmiştir ; Âbid Çelebî' "Kalender-Nihad„ olarak methedilir (aynı; II, s. 596, 631, 976. "Mevlânâ Celâleddîn„ e de b. III. basım; İst. İnkilab K. 1959, s. 59-66, 146-152).

Câmî (898 H. 1492) "Nafahât„ ta Kalenderî'lerin, Melamiyyeden farkını, Melâmilerin farzları ve nafileleri edâ eden, fakat amellerini gizliyen bir toplum olup Kalenderî'lerin yalnız farzları edâ ettiklerini, aynı zamanda amellerini gizlemekle de mukayyed olmadıklarını anlatıyor ve zamanındaki Kalenderî'lerin aleyhinde sözler söylüyor (Lâmiî terc. s. 20-21). Klavun'un torunu Melik'ün-Nâsır Hasan'ın 761'de (1360 M.) Kalenderî'lerin sakallarını kesmelerini yasak ettiğinden anlaşılıyor ki Hicri VIII. yüzyılda Mısır ve Suriye'de Kalenderî'ler bir ekseriyet teşkil etmişlerdir. Hâfız'ın

(792 H 1389-1390 M.), bir gazelinde, "Burada kıldan ince binlerce nükte var; her başını tıraş eden Kalenderliği bilmez ki,, beytine bakılırsa aynı asırda İran'da da Kalenderî'lerin, şiire girecek kadar çok olduğu anlaşılır (Gölpınarlı: Hâfız Dîvanı terc. M.E.Basımevi;II. basım, 1968, s. 123, beyit. 1031). Bunlardan başka, Hemedanlı Baba Tâhir-i Uryân'ın (401 H. 1010), "Ben o rindim ki adım Kalender; ne evim barkım var, ne manastırım, ne tekkem. Gündüz onluca senin civarında döner dururum; gece olunca da kerpiçlere başımı kor, yatarım„ mealindeki kıt'asına (Vahîd Destgerdi: Dîvan-ı Baba Tâhir; Tehran; Müessese-i matbûâtî-i Emîr-i Kebîr-1313 Ş.H. 36. kıt'a), 481'de (1088 M.) vefat eden Şeyh'ul-İslâm Hâce Abdullâh-ı Ansârî'nin "Kalender-Nâme„ adlı eserine (İst. Süleymaniye K. Şehit Ali Paşa kitapları, mecmua, No. 1383; 130. a-154. b) bakılırsa bu taifenin IV. yüzyılda bile İran ve Türkistan'da mevcudiyeti anlaşılır. 718 Şevvalinin 16. günü vefat eden (1318 M.) Seyyid Huseynî'nin de elli beyitlik mesnevî tarzında bir "Kalender - Nâme„ si vardır (İst. Ayasofya K. mecmua, 1914, 2032). Görülüyor ki kurucusu kesin olarak bilinmeyen, fakat ünlü mümessilleri bilinen bu yol, IV. asırdan beri vardır ve menşei İran ve Türkistan'dır; oradan Irak, Suriye ve Mısır'a kadar yayılmıştır. Vâhidî adlı Osmanlı nâsir ve şairinin 929 Saferinin başlarında (1522 M.) yazdığı "Mânakıb-ı Hâce-i Cihan ve Netîce-i Can„ da, Kalenderler şu sözlerle canlandırılmaktadır:

"Kalender gürûhu pâk-tıraş vücûhla, başlarında kıldan örülmüş külahlar ve arkalarında şallar, kimi aselî ve kimi siyâhlar, pür sürûr u hubûr, hayl u haşemle

ve tabl u alemle âheng ü nagamatıla ve gülbang-i salavâtıla...„ (1013 Şevvalinde istinsah edilmiş nüsha; İst. Üniv. K. Türkçe yaz. 9504; 29 b.) Vâhidî bu sözlerden sonra, onların eski palasları, yün elbiseyi süslü elbiseye tercîh ettiklerini, evlenmediklerini, göğü ata, yeri ana bildiklerini, saç, sakal, kaş ve bıyığı arızî bildiklerinden tıraş ettiklerini, onlarca mescitle tekkenin ve kilisenin, cennetle cehennemin bir olduğunu, güzellere meftun olduklarını, gezici dervişler zümresinden bulunduklarını uzun uzadiye anlatır ve kendilerine Hemedânîler dediklerini bildirir (30. b. -41. a).

Kalkandelenli Fakıyrî'nin 941,de (1554 M.) telif ettiği manzum "Ta'rifât„ ta Kalenderî'lerin esrara düşkün olduklarını, hiçbir şeye aldırmadıklarını şu beyitlerle anlatmakta, boyunlarında halkalar bulunduğunu, bir telmîhle bildirmektedir.

Nedür bildin mi kimlerdir Kalender
Yata bengî olup sedd-i Sikender

Boğazına geçüp bir tavk-ı lâ'net
Alâyıkdan serâ-ser ide uzlet

Sevâd-ı mâsivâdan farîg'ul-bâl
Ola bû tekye-î mihnetde Abdâl

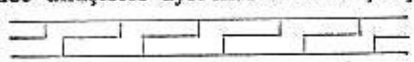
(İst. Üniv. K. T. Y. 3051; 13. b).

"Tarâık'ul-Hakaaık„, Kalenderî'leri şeriata uymayan bâtınî inançlar güden bir taife olarak anlatır, onları şiddetle kınar (Muhammed Câ'fer Mahcûb tashih ve haşiyeleriyle, Tehran; Kitâb-hâne-i Bârânî - 1345 Ş. H. I, s. 442, 445, 447, 453 - 454; II, s. 454; III, s. 80).

Vâhidî ve Fakıyrî'den, Kalenderî'lerin IX-X. yüzyıllarda (15-16) Anadolu ve Rumeli'de de yaygın bir halde bulunduklarını anlıyoruz.

1047 de (1637 M.) ölen Karakaşzade Ömer "Nûr'ül-Hüdâ Li Men'ihtedâ" adlı ve Vahidî'nin adını dahi anmadan onun kitabını ıstılahlara boğup yazdığı eserde de Kalenderîleri aynı tarzda anlatması, bize bu zümrenin XVII. yüzyılda da mevcudiyetini göstermekten başka bir şey ifade etmez. Burada, "Tibyânu Vesâil'il-Hakaaık fi Beyânı Selâsi'it-Tarâık" ta, Harîrizâde Kemaleddin Ahmed'in (1299 H 1882 M.) Kalenderî'liği, Mevleviyye'nin bir şubesi göstermesi tamamiyle yanlıştır. Bu yanlış, Dîvâne Mehmed Çelebi'nin (X. H. ilk yarısı-1545'ten sonra) ve mensuplarının çhar-darb olmayı şiar edinmelerinden doğmuştur (İst. Süleymaniye K. İbrahim Efendi kitapları; No. 432, c. III, 74. b-77. a).

Bursa'da Muradiye bahçesindeki Mezartaşları Müzesinde, 118 no. da bir Kalenderî taçlı mezataşı vardır. Mevlevî sikkesinden biraz kısa, ustuvanî, tam tepesinde, hemen bütün kubbeyi kaplıyan kısımda oniki dilim var ve her dilim ikişer dikişle ayrılıyor. Bu kısım gene iki dikişle ayrılmış bir daire içinde; tam ortada iki dikişle ayrılmış bir düz kısım var ki buna tarikat ehli "Düğme" derler. Herhalde bu merkez, Hz. Peygamber'e oniki terk (târek)de Oniki İmâm'a işaret olacak. Düz olan bu tepeden sonra tacın kubbe kısmı, dikişlerle ayrılmış ve her dilim, biraz kabarık olarak kırk dilimli; bu dilimler, lengerde, yâni başa geçen kısımda aynı düğümlerin temadisi olmakla beraber kubbe kısmından ufkî ve şu şekilde ince dikişlerle ayrılmaktadır ve şu şekildedir :

Bu kırk dilim de sanıyoruz ki şeriat, tarîkat, hakıykat ve ma'rifet'in onar makamına işarettir. Herhalde bu taç, döğme yünden olsa gerektir. Arzettiğimiz mahaldeki merkad, "Baba Hâcc Muhammed Kalender" adlı birine aittir.

Bektaşiler, kubbesi, tam tepede bir düğmesi bulunmak üzere oniki, lengeri dört terkli ve kubbeyle lengeri çepeçevre bir terkle ayrılan taca "Huseynî, Celâlî" ve "Kalenderî" tac derler ki onlara göre asıl Kalenderî tac tepesi düğmesiz ve terklerin ikişer yanı dikişsiz, aynı tarzdaymış. Hayrabolu, Ahmed Sârban mezarlığında böyle bir taşa rastlamıştık. İst. Belediye Müzesi'nde de üstünde "Yâ Alî" yazılı bir başka tarzda keçeden dikilmiş Kalenderî tacı vardır.

İnanç ve giyinişlerinde Hind'in ve Türk Şamanizminin de tesiri olan ve kuvvetli mümessiller yetiştiren Kalenderîlik mensuplarının hepsini şeriata uymaz gösteren "Tarâık" ın hükmünü, ekseriyete uyularak verilmiş bir hüküm kabul ettiğimizi de bildirelim.

265. "Abdâl" sözünün bedel ve bedîl kelimesinin cem'i olduğu söylenmiştir; "Budalâ" da aynı anlama gelir. Erenlerden bu adla anılanlardan biri ölünce, derece bakımından onlardan aşağıda olanlardan biri onun yerine geçtiğinden, yahu diledikleri vakit, diledikleri yerlerde kendilerine bedel gösterip bir anda birkaç yerde görünebildiklerinden bu adla anıldılar da denmiştir. Hz. Muhammed'in "Bu ümmette abdâl otuz kişidir, bunların kalpleri Rahmân'ın dostu İbrâhim'in kalbi gibidir; içlerinden biri öldü mü Allah onun yerine birini kor", "Ümmetimde otuz tane abdâl vardır; yer onlarla durur, onların hürmetine yağmur

yağar; halka yardım edilir„, "Abdâl Şam ehlindendir; halk onların hürmetine yardım görür, onların yüzünden rızıklanır„, "Abdâl Şam'dadır; kırkı kişidir onlar; içlerinden biri ölünce Allah onun yerine birini getirir; yağmur onların hürmetine yağar, düşmanlara, onların yüzünden üst olurlar; Şam'lılardan azap, onların yüzünden giderilir„, "Abdâl kırk erkek, kırk kadındır. İçlerinden biri öldü mü Allah onun yerine birini kor; bir kadın ölünce de yerine bir kadını geçirir„ ve "Abdâl, kullardandır„ mealindeki hadisleri rivayet edilmiştir (Câmi' ; I, s. 102).

Aliyy'ül-Kaari, bu hadislerin çoğunun zayıf olduğunu söyler (Mavzûât, Mat. Âmire-1289, s. 17-18). Seyyid Şerîf-i Cürcânî (816, 818, 824 yahut 825 H. 1413, 1415, 1421 yahut 1421 - 1422. Hâl terc. ve eserleri için "Reyhânet'ül-Edep„ e b. II, 1368 H. 1328 Ş. H. s. 322 - 324), "Ta'rîfât„ ında "Budalâ„ maddesinde bunları yedi olarak kabul eder (İst. Es'ad Mat. s. 29). Câmî, "Nafahât„ ta bunlar ve diğer erenler için bir hayli sözler söyler (Lâmiî terc. s. 26 ve devamı).

İmâm Ca'fer'us- Sâdık'ın (148 H. 765), İmâm Hasan oğlu Hasan'ül-Müsennâ'nın oğlu Dâvud'un annesine, oğlunun hapıstan kurtulması için öğrettiği ve bu yüzden "Ümmi Dâvûd duası„ adı verilen duada (Umdet'üt-tâlib fî Ensâbı Âli Ebî-Tâlib; Necef; 1337 H. 1918, s. 87 ve aynı s. deki not) "Allâh'ım, vasıylere, saîdlere, şehîdlere, hidâyet imamlarına rahmet et; Allâh'ım, abdâle, evtâda, yeryüzünde gezenlere, kullukta bulunanlara, ihlâs sahiplerine, çalışıp ibadete koyulanlara rahmet et„ meâlinde cümleler vardır (Hâcc Şeyh Abbâs-ı Kummî: Mefâtîh ül-Cinân; Tehran-1359

H. 1319 Ş. H.; s. 145). İmâm Rızâ' dan (203 H. 818) Abdâl kimlerdir diye sorulunca İmâm "Abdâl vasîlerdir; üstün ve ulu Allah, Peygamberliği Muhammed'le hatmedeince vasîleri, peygamberlere bedel kıldı buyurmuştur; "Ümmi Dâvûd„ duasına nazaran bunlar İmamların havassı olabilirler (Sefînet'ül-Bihâr, I, s. 64; II, s. 438 - 439).

Ayrıca XIII. yüzyılda "Rûm Abdâlleri„ denen bir derviş zümresi de vardı. Bunlar başları açık, yalın ayak gezerler, kalenderler gibi çhar-darb olurlar, göğsü açık, üst tarafı dar, altı geniş ve kolsuz, "tennûre„ denen bir elbise giyerler, bedenlerini dağlarlar, göğüslerine hilâl, yahut Zülfekar resmini, yahut Hz. Ali'nin adını dövdürürler, kollarına dövme ile yılan vesaire resmi yaptırırlardı. Esrara düşkün olan bu derviş zümresinin bellerinde koca bir kaşık ve esrar kabağı bulunurdu: bellerini bir kuşakla bağlarlar, kaşığın sapına aşık kemiği asarlardı. Dilenmek için de keşkül kullanırlardı (Menâkıb-ı Hâce-i Cihan; 18. a-29.b). "Nûr'ül-Hüdâ„ dan bunların, XVII. yüzyıla kadar bulanduklarını anlıyoruz (İst. Tasvîr-i Efkâr Mat. 1286 H. s. 13 ve devamı). Sonunda bu zümreyi de Bektaşilik temsil etmiştir.

Eski metinlerde, Mevlevî abdâli, Bektaşi abdâli tarzında geçtiğine göre bu sözün, "derviş„ anlamına kullanıldığını da anlıyoruz. Mevlânâ Mesnevî'nin bir çok yerinde "abdâl„ den bahseder; fakat maksatları bu zümre olamaz. O, hayrı şerre, iyiliği kötülüğe, sultanlığı kulluğa tebdil eden, kötülük yerine hayrı bedel eden, benlikten, bencilikten kurtulan, ferdiyetini bırakan, kendisini Hakk'a ve halka vermiş olan gerçek erleri kastetmektedir.

267. Kur'ân-ı Mecîd'in XIV. sûresinin (İbrâhim a.m.) 10. âyetinde "Peygamberleri, Allah'tan şüphe edilir mi dediler; gökleri ve yeryüzünü yaratandır o; suçlarınızı örtmek ve muayyen vakte dek size mühlet vermek için çağırmada sizi. Onlarsa, siz de dediler, bizim gibi insansınız ancak, bizi atalarımızın taptıklarından vazgeçirmek istiyorsunuz; öyleyse apaçık bir delil gösterin bize" buyurulmaktadır. XXI. sûrenin (Enbiyâ') 3., XXIII. sûrenin (Mü'minûn) 24. ve 33. XXVI. sûrenin (Şuarâ') 154 ve 186., XXXVI. sûrenin (Yâ Sîn) 15., LXIV. sûrenin (Tegaabun) 6. âyetlerinde ve daha bir çok sûrelerde, inanmayanların peygamberlere, siz de bizim gibi birer insansınız dedikleri, hattâ XXV. sûrenin (Furkan) 7. âyetinde, "Bu ne biçim peygamber, yemek yiyor, sokaklarda geziyor, ona bir melek indirilseydi de yanında bir korkutucu olsaydı" gibi sözler söyledikleri bildirilmektedir. Mevlânâ bu beyitte, bütün bu âyetlere işaret etmektedir.

278-279. Mûsâ Peygamber (A.M.), Allah'ın emriyle sopasını yere atınca sopa, büyük bir yılan şekline giriyor; kuyruğundan tutunca tekrar sopa kesiliyor. Elini koynuna sokup çıkarınca eli bembeyaz oluyor, parıl parıl parlıyor; tekrar koynuna sokup çıkarınca eski haline geliyor (Ahd-ı Atıyk; Hurûc, Bab. IV). Mûsâ, bu mucizeleri Firavun'a gösteriyor; ancak Mûsâ'nın emriyle sopayı atan Hârun'dur. Büyücüler de sopalarını atmışlar. onlarınki de yılan olmuş, fakat Hârun'un attığı sopa, onların sopalarını yutmuştur (aynı, VII. bab, 8-13)

Kur'ân'da da bu mucizeler anlatılır, büyücüler, önce sopalarını iplerini atmışlar, yılan olmuş, sopayı Mûsâ Peygamber atmış, sopa bir ejderha kesilmiş, öbür yılanları yutmuştur. VII. sûrenin (A'râf) 107. ve 117. âyetleriyle XX. sûrenin (Tâhâ) 18-66. âyetlerinde, XXVII. sûrenin (Neml) 10. ve XXVIII. sûrenin (Kasas) 31. âyetinde sopasının yılan olduğu anlatılır. II. sûrenin (Bakara) 60., VII. sûrenin 160. âyetlerinde Mûsâ'nın sopasını taşa vurduğu ve taştan oniki kaynak çıktığı anlatılır. XXVI. sûrenin 42, 44 ve 45. âyetlerinde de sopanın yılan oluşundan bahsedilir. Mûsâ'nın elinin bembeyaz oluşu da VII. sûrenin 108. XX. sûrenin 22-33., XXVII. sûrenin 12. ve XXVIII. sûrenin 32. âyet-i kerîmelerinde geçer. Bu ele, bembeyaz el anlamına "Yed-i Beyzâ" denmiştir.

Mevlânâ, "Fîhi mâ-fîh" te doğruluğu, gerçekliği, Mûsâ'nın sopasına benzetir. Der ki: "Doğruluk, Mûsâ'nın sopasına benzer; eğrilirse büyüler gibidir. Doğruluk geldi mi, hepsini yer gider." (2. Bölüm; s. 60) "Te'vîlâtu Kâşânî" de sopa, aklın elindedki nefistir. Yılan oluşu, Mûsâ Peygamber'in nefsinin çetin gazepli oluşudur. Elini koynuna sokması, aklını ruhuna tâbi kılması, can ışığıyla parlatmasıdır (II, s. 20-21).

Kur'ân'da, büyücülerin, kendi sopalarıyle iplerinin, Mûsâ'nın yılan olan sopası tarafından yutulduğunu, yılan'ın Mûsâ tarafından tutulunca gene sopa olması üzerine kendi sopaları ile iplerinin yok olduğunu görünce Mûsâ'nın dînine girdikleri, Firavun'un da onlara, bu sizin büyüğünüz, o size büyü bellemiş deyip, ellerini ayaklarını kırdırarak astırdığı da anlatılır (XX, 56-73).

286-296. Nifak, inanmadığı halde inanır görünmek, şeriata bir kapısından girip öbür kapısından çıkmaktır. Münâfık, nifak sahibi olan, inanmadığı halde kendisini inanmış gösteren iki yüzlü kişiye denir. III. sûrenin (Âli İmrân) 167. âyetinde münafıkların özlerinde olmayan sözler söyledikleri, savaşa katılmamak için daha

neler düzdükleri, IV. sûrenin (Nisâ') 88. âyetinde, kendileri îmana çağrılınca Peygamber'den uzaklaştıkları, küfre döndükleri, 140. âyetinde kâfirlerle cehennemde toplanacakları, 142. âyetinde, Allah'ı aldatmak istedikleri, namaza üşenerek ve gösteriş için kalktıkları, 143. âyetinde, imanla küfür arasında oldukları, ne îmana gelenlerden, ne de kâfirlerden olmayıp ikisi arasında bulundukları, 145. âyetindeyse münafıkların cehennemin en alt katında olacakları bildirilmektedir. VIII. sûrenin (Enfâl) 49. âyetinde, mü'minlere, bunları dinleri aldatıyor dedikleri, IX. sûrenin (Tevbe) 64-68. âyetlerinde, münafıkların yüreklerinde gizlediklerini açıklayan bir âyet inince ürktükleri, fakat gene de alay ettikleri; bunu anlayanlara da şaka yapıyoruz dedikleri anlatılır. 73. âyetinde münafıklarla savaş emredilmekte, 77. âyetinde, kıyamete dek yüreklerinde nifak bulunduğu, 97. âyetinde göçebelerin, münafıklıkta şehirlilerden beter oldukları, 101. âyetinde bedevîlerle Medîneliler içinde münafıkların bulunduğu beyan edilir. XXIX. sûrede (Ankebût) Allah'ın münafıkları bildiği söylenir. (11) XXXIII. sûrenin Ahzâb) 1, 12, 24, 48, 60 ve 73. âyetlerinde, XLVIII. sûrenin (Feth) 6., LVII. sûrenin (Hadîd) 13., LIX. sûrenin (Haşr) 11., LXVI. sûrenin (Tahrîm) 9. âyetlerinde de münafıklardan bahsedilir. LXIII. sûrenin adı "Münâfikun„ sûresidir. Bu sûrede, münafıkların yalancı oldukları, yeminlerini kalkan edindikleri, Allah yolundan saptıkları, kötü işlerde bulundukları, her bağrışı, kendi aleyhlerinde sandıkları, onlardan çekinmek gerektiği, Peygamber size yarlıganma dilesin denince başlarını sallayıp alay ettikleri, ululuk sattıkları, hidâyetten uzak oldukları, inananlara birşey vermeyin de dağılıp gitsinler dedikleri, başları olan Ubeyy oğlu Abdullâh'ın, Hz.

Peygamber'e çok çirkin bir söz söylediği, O'nu Medîne'den çıkartmaya yeltendiği beyan buyurulmaktadır.

Mevlânâ bu beyitlerde, yukarıdaki âyetlerin meallerini vermekte, bilhassa 286. beyitte IV. sûrenin 142. âyetine işaret etmektedir. 289. beyitteki Merv'liyle Rey'li, iki zıddı anlatmak için kullanılan bir sözdür. Merv İran'ın doğusunda, Rey batısındadır.

297 - 299. Harfleri kaba, mânâyı suya benzetmekle mânânın, harflerle, yani sözle ifade edildiğini, kap, nasıl su için lâzımsa harflerin de mâna için lâzım olduğunu bildirmektedir. "Mânâ deniziyse, kitabın aslı, katında olandır„ demekle "Allah dilediğini bozar, dilediğini yazar ve kitabın aslı, onun katındadır„ meâlindeki âyete işaret etmektedir (XIII, Ra'd, 39,). Âyetteki "Ümm'ül-Kitâb„ diye geçen ve Türkçeye kitabın aslı, esası diye çevrilebilen sözden maksat, Allah'ın herşeyi, her hükmü, hikmeti nasıl gerekirse ve ne vakit gerekse o çeşit ve o zaman yaratması, hüküm ve irade buyurması, bozulması, hikmetine uygunsa, zamanında da onu bozmasıdır ki Allah'ın hükmü, takdîri, ilmi ve hikmeti mânasını da ihtiva eder.

299. beyitteki acı ve tatlı su ile "Ve öyle bir mabuttur ki iki denizi akıtmıştır; bu, tatlı ve içilecek sudur ve şu, tuzlu ve acı su. Aralarında da bir sınır, birbirlerine karışmalarına imkân bulunmayan bir engel halk etmiştir„ meâlindeki âyet-i kerîmeyle (XXV, Furkan, 53) "Ve iki deniz, bir ve eşit olamaz; şu tatlı ve içilecek sudur; içilince kandırır insanı; boğazdan kolaycacık ve iyi bir surette kayıp gider; buysa tuzlu sudur, acıdır ve hepsinden de terü taze balıklar çıkarır; yersiniz ve takıp süsleneceğiniz ziynet eşyası çıkarırsınız ve görürsün ki

lûtuf ve ihsanını arayıp bulmanız ve şükretmeniz için de suları yara yara gemiler gitmede" mealindeki âyet-i kerîme'ye işaret edilmektedir (XXXV. Fâtır. 12).

Mevlânâ, bu iki denizle gerçeği, bâtılı, hayrı, şerri, lûtfu, kahrı, imanı, inkârı kastetmektedir.

305. "Bu duygunun sağlığını hekimden arayın, o duygunun sağlığını sevgiliden„ beytiyle. "Tedâvi edilin ey Allah kulları. çünkü Allah hiçbir dert vermemiştir ki onun devâsını da vermesin; ancak bir dert vardır ki dermânı yoktur; o da ihtiyarlık„ hadîsinie işaret edilmektedir (Câmî', I, s. 109). Bedenî hastalıklar hekimin tedâvisiyle geçer; din ve iman hastalıkları da kâmil mürşidin, Kur'ân-ı Hakîm'i, hadisleri, inanç ve amellerin yollarını, yordamlarını bildiren zâtın keremiyle, ona uymakla sihhat bulur. Netekim bundan sonraki beyitlerde de bu manzum izah edilmektedir. "Sevgili„ den maksat Habîb'ullah olan Hz. Muhammed'dir (S. M.).

316-317. II. sûrenin (Bakara) 273. âyetinde yoksullardan izzet-i nefis sahiplerinin, istiğnâ göstererek kimseden birşey istemedikleri, yüzsuyu dökmedikleri için halkın, onları zengin saydığı bildirilir, asıl bunlara yardım edilmesi beyan ve emir buyurulurken "Sen onları yüzlerinden tanırsın„ denilmektedir. VII. sûrenin 46.âyetinde kıyamet günü, "A'râf„ taki erlerin, herkesi yüzlerinden tanıyacakları, cennet ehline selâm verecekleri, cehennem ehline bakıp Allah'a sığınacakları, 47. âyette de, cehenneme girmiş olanlara, mallarının çokluğu, ululanmaları, kendilerine bir fayda vermediğini söyliyecekleri, bundan sonraki âyette de Allah'ın

onlara, girin cennete, size ne korku var ne hüzün buyuracağı bildirilmektedir.

A'râf, yüksek yere denir. Atın yelesine, horozun ibiğine "örf„ derler. A'râf, cennetle cehennem arasındaki sur'dur denmiştir. Hadîslerde, A'râf erlerinin. peygamberler ve Âli Muhammed olduğu rivayet edilmiştir. (Mecma'ul Bzyân, IV, s. 422 - 425) XLVII. sûrenin (Muhammed S.M.) 30. âyetinde, Hz. Muhammed'e (S.M.) "Suçluları görsen, yüzlerinden tanırsın„ buyurulmakta, XLVIII. sûrenin 29. âyetinde, mü'minlerin yüzlerinde, secde eserinin alâmetlerinin görüldüğü bildirilmekte, LV. sûrenin (Rahmân) 41. âyetinde, suçluların yüzlerindeki belirtilerden tanınacakları anlatılmaktadır.

"Yüz kalbin aynasıdır" sözü meşhurdur. "Hayrı güzel yüzlülerden umun, isteyin„ meâlinde de bir hadis vardır (Câmi' I, s. 26). İnsanın iyiliği, kötülüğü yüzünden belli olur; ancak bu hususta meleke sahibi olmak gerektir. Münâfıkken halkı aldatmak için kendisini mürşit gösteren, düzene baş vuran, riyazat ehli zannını veren, bilgisizleri kandıran, böylece başına topladıklarını sömüren nice kişiler gördük ve görmekteyiz. Mevlânâ'nın "insan yüzlü iblis„ dediği kişiler bunlardır. 318. beyitten itibaren bu bahsin sonuna dek Mevlânâ bunları anlatmaktadır ki bunlar, VI. sûrenin (En'âm) 112. âyet-i kerîmesinde buyurulduğu gibi " insan şeytanları„ dır; doğrucası, gerek zâhit görünsün, gerek rint, halkın boynuna, binen kesesinden geçinen kişilerin hemen hepsi bu çeşit kişilerdir. Bunların içinde Mehdîlik davasına kalkışanlar, asrın müceddidi olduğunu iddia edenler, hattâ kendisine vahiy geldiğini söyliyenler,

geçmiş erenlerle görüştüğünü, mîrac ettiğini, Allah'ı gördüğünü bildirenler, hattâ hattâ yeni bir din kurmaya cür'et edenler bile vardır. Bunların, ruh hastası olanları müstesnâ, bir kısmı "tebdîl'uş şekl li ecl'il-ekl„ olanlardır; yâni yeyim için şeklini değiştirenlerdir ki çok defa bunlar, bâtıla âlet olurlar; hattâ sömürgenlere maşalık dahi ederler. Bunlar hakkında bilgi vermeye kalksak, hele eskilerden, yenilerden bu yolu tutanları, onlara uyanları yazmaya girişsek sahifeler dolar; bu kadarcık bir işaretle geçiyoruz. Senâî de "Hadıyka„ sında bunlardan bahseder (II, s. 676 - 679).

322. Bu beyitte dilenmek için yünden arslan yapmayı, şârih-i Ankaravî, dünyayı elde etmek için gerçek erlerin, yol arslanlarının şekline bürünürler tarzında anlıyor (s. 33). Yukarıdaki beyitlere nazaran bu anlayış da doğrudur; nitekim üstâd Furûzan-fer de bu beyti, dokunmuş bezden arslan şeklinde bir şey yapıp içini yünle doldurduklarını söyliyerek Mevlânâ'nın, yün (sof) hırka'ya bürünüp şeyhlik iddia edenleri kastettiğini bildiriyor. Ancak zaman zaman, bir tepsiye mumlar dikip yakarak, sırta alınan tulumdan su dağıtarak, mersiye ve ilâhiler inşad ederek dilenenler olmuştur; hattâ kendisini yaralamak suretiyle, yahut minareye çıkıp kendisini aşağı atacağını söyliyerek dilenenler bile çıkmıştır ve biz, bu zamanları idrâk ettik; bunları gördük. Sanırız ki yünden arslan şeklinde bir şey yapıp onunla hünerler göstererek, ona bazı hareketler yaptırarak dilenenler de vardı ve Mevlânâ, hem yol arslanlarını taklid edenleri söylüyor, hem bu âdeti anlatıyor.

323: Müseyleme, Hz. Peygamber'in son zamanlarında, dinden dönüp peygamberlik dâvasına kalkışan, hattâ

Hz. Muhammed'e bir mektup göndererek yeryüzünün yarısının kendisine aid olduğunu bildirmeye cür'et eden kişidir. Kendisine uyanlar tarafından Rahmân'ül-Yemâme diye anılan bu adam, Yemâme'de bu dâvaya girişmişti. Hz. Muhammed, kendisine gönderilen mektubu yırtmış "Yeryüzü, gerçekten de temiz kullarıma miras kalır„ meâlindeki âyetle biten bir mektupla cevap vermişti (XXI; Enbiyâ', 105). Hz. Peygamber'in mektubunda adı "Kezzâb„ diye anıldığından "Müseylemet'ül-Kezzâb„ diye anıla gelmiştir. Başına dörtyüzbin kişi toplayan bu adam, gene o sıralarda peygamberlik dâvasına girişen Secâh adlı kadınla birleşmiş, kuvveti daha da artmıştı. Ebû-Bekr zamanında Velîd oğlu Hâlid kumandasında üzerlerine gönderilen İslâm ordusu bunlarla şiddetle savaşmış, Müseyleme civarda bulunan ve çevresi yüksek duvarlarla çevrilmiş olan Hadıykat'ür-Rahmân denen bahçeye sığınmış, kapısını da kapatmıştı. Uhud savaşında büyük yararlığı görülen, Ansârdan Ebu-Dücâne, kendisini bir kalkanın içine koydurmuş, Müslümanlar kalkanı mızraklarla dıvarın üstüne kaldırmışlar, Ebu-Dücâne içeriye atlamış, ayağı kırıldığı halde fütur getirmeyip kapıyı açmış, Müslümanlar bahçeye girmişler, Vahşî Müseyleme'yi öldürmüştü (Hz. Rasûl-i Ekrem'-in ve Müseyleme'nin mektupları için Ahmed Sâbirî-i Hemedânî'nin "Muhammed ve Zîmâm-dârân der pîrâmûn-ı nâmehâ'yı Peyâm-ber-i İslâm be Zimâm-dârân„ adlı eserine; II. basım Kum-1346 Ş. H. s. 266-269. Ebû-Dücâne için "Sosyal Açıdan İslâm Tarihi I. Hz. Muhammed ve İslâm„ adlı eserimize b. Milliyet Kültür Kulübü Yayın. 1969; s. 96-100).

324. "Onlara, içilecek hâlis arıduru su sunulur ki içiminin sonu pek hoştur ve sonunda misk kokar; özleyip dileyenler, bunu özlesinler, bunu dilesinler„ mealindeki âyete işaret edilmektedir(LXXXIII, Mutaffifîn, 25-26).

⁂

(METİN)

Taasup yüzünden Hristiyanları Öldürten Yahudi padişahının hikâyesi

Yahudilerin zâlim bir padişahı vardı; İsâ'ya düşmandı, Hristiyanları yakar yandırırdı; eritir giderdi.

Isâ'nın çağıydı, nöbet onundu; Mûsâ'nın canı oydu; Mûsâ da onun canıydı.

Padişah, Tanrı yolunda şaşı olmuştu; o iki ilâhî solukdaşı birbirinden ayrı görüyordu.

* Hani ustası şaşı çırağına, tez dedi, odaya git, o şişeyi getir.

Şaşı çırak, o iki şişenin hangisini getireyim, bir güzelce anlat dedi.

330. Ustası, yürü be dedi, iki şişe yok; şaşılığı bırak, biri fazla görme.

Çırak, usta dedi, kınama beni. Ustası, pekiyi dedi, o iki şişenin birini kır.

Çırak birini kırınca iki şişe de gözünden yitti gitti. İnsan istek yüzünden, öfke yüzünden şaşı olur.

Şişe birdi, gözüne iki göründü; şişeyi kırınca öbürü de yokoldu.

Öfke ile istek, insanı şaşı eder; canı doğruluktan ayırır.

Garez geldi mi hüner örtülür; gönülden yüzlerce perde, gelir de gözün önüne çekiliverir.

* Kadı, gönlünden rüşvet almayı kurdu mu, zâlimi mazlumadan nasıl ayırd edebilir?

Padişah, çıfıtça kın güttüğünden öylesine şaşı olmuştu ki, aman yarabbi, aman.

Ben Mûsâ dinine sığınağım, o dine arkayım ben diye yüzbinlerce inanmış mazlûmu öldürttü gitti.

Vezirin padişaha düzen öğretmesi

O padişahın öyle düzenbaz bir veziri vardı ki, düzenle suyu bile düğümlerdi.

340. Padişaha dedi ki: Hrıstiyanlar canlarını korurlar, dinlerini padişahtan gizlerler.

Onları o kadar öldürtme; zâten de öldürmede bir fayda yok; dînin kokusu yoktur ki; misk değil ya, ödağacı değil ya.

Yüzlerce kılıf içinde gizli bir şey; dışını bilirsen bilirsin ancak; içiyse bildiğine aykırıdır.

Padişah peki dedi, ne yapalım? Nasıl bir düzen düzelim ki

Dünyada, ne meydanda, ne gizli, bir tek Hristiyan bile kalmasın.

Vezir, sözde bana gazeb etmiş gibi emret, kulağımı, elimi kestir, burnumu, dudağımı yardır.

Sonra da beni darağacına, çarmıha gerdirmeye yolla; derken birisi sana yalvarsın, bağışla desin.

Bunu tellalpazarında, dörtyolağzı olan bir yerde yaptır.

Sonra da beni uzak bir şehre sür de ben onların arasına yüzlerce kötülük sokayım, yüzlerce aykırı işler ettireyim onlara dedi.

Vezirin Hristiyanlara düzeni

Ondan sonra, onlara diyeyim ki dedi; ben Hristiyanım; gizli din taşıyorum; a gizlileri bilen Tanrı, sen bilirsin beni.

350. Padişah inancımı duydu; taassubundan canıma kastetti.

Padişahtan dînimi gizlemek istedim; onun dîninden görüneyim dedim.

Padişah, sırlarımdan bir koku duydu; ona söylediğim sözlerle töhmet altına aldı beni.

* Dedi ki: Senin sözlerin, içinde iğne olan ekmeğe benziyor; gönlümden gönlüne bir pencere var.

O pencereden halini gördüm; halini gördüm ya, artık sözlerine kanmam senin.

İsâ'nın himmeti bir çare bulmasaydı bana, o, çıfıtça paramparça ettirirdi beni.

İsâ'ya canımı feda ederim, başımı veririm; hem de bunu, yüzbinlerce minnet bilirim canıma.

İsâ'dan canımı esirgemem; yalnız onun dinini iyiden iyiye bilirim.

O tertemiz dinin, bilgisizlerin elinde yok olup gitmesine acıklanmadayım.

Tanrı'ya da, İsâ'ya da şükürler olsun ki o hak dine kılavuz olmuşum ben.

360. * Belimize zünnar kuşanalı Yahudiden de kurtulduk, Yahudilikten de.

Ey insanlar, çağ, İsâ'nın çağı; onun dininin sırlarını canla başla duyun.

Padişah, vezir ne dediyse yaptı ona; halk, o gizli düzene şaştı kaldı.

Onu, Hristiyanların bulunduğu bir yere sürdü; o da bundan sonra onları dâvete koyuldu.

Hristiyanların onun düzenine kanmaları

Hristiyanlar, azar azar onun çevresinde toplanmaya başladı; topluluk yüzbinlere vardı.

O gizlice onlara İncil'in, zünnarın, namazın sırlarını anlatmadaydı.

Görünüşte hükümleri söylüyordu; öğüt veriyordu; faka içyüzünden ıslık çalmadaydı; tuzak kurmadaydı.

* İşte bunun için kimi Sahâbe, Peygamber'den azgın nefsin düzenlerini öğrenmek isterdi.

Nefis, ibadetlere, öz temizliğine, gizli garezlerden neler katar diye sorarlardı .

Ondan, kulluğun üstünlüğünü aramazlardı; görünen ayıp nedir, onu söyle derlerdi, onu araştırırlardı.

370. Gülü kerevizden ayırdedercesine, kıldan kıla, zerre zerre, nefsin düzenini tanırlar, bilirlerdi.

Sahâbenin kılı kırk yaranları bu yönden öylesine öğütler dinlerlerdi ki o öğütlere canla başla dalarlar, şaşırır kalırlardı.

Hristiyanların vezire uymaları

"Hristiyanlar tümden gönül verdiler ona; zâti avamın taklidindeki güç de nedir ki?

Gönüllerine sevgisini ektiler; onu İsâ'nın vekili sandılar.

* Oysa ki o, gizlice, tek gözlü, lânetlenmiş Deccâl'di. Ey Tanrı, sen feryadımıza eriş, ne de güzel yardımcısın sen.

Ey Tanrı, yüzbinlerce tuzak var, resim var; biz de yemsiz yiyeceksiz kalmış haris kuşlara benziyoruz.

* Soluktan soluğa bir tuzağa tutulmuşuz; tut ki herbirimiz bir doğan olalım, bir zümrüdüanka kesilelim; bu, gene de böyle.

Ey kimseye muhtac olmayan Tanrı, sen bizi her solukta kurtarırsın; fakat biz yine tutar, bir tuzağa gideriz.

Biz şu ambara buğday yığmadayız; derken yığılmış, toplanmış buğdayı yitirip gitmedeyiz.

Aklımızı başımıza alıp hiç düşünmüyoruz ki buğdayın eksilmesi farenin yüzünden.

380. Fare ambarımızı deleli, ambarımız, onun düzeniyle yıkılıp gitmiş.

A benim canım, önce farenin zararını gider de ondan sonra buğdayı yığmaya giriş.

* O gönüllere gönül kesilenın haberlerinden birini duy; hani "Namaz ancak gönül huzuruyla tamamlanır„ der.

Ambarda hırsız bir fare yoksa, peki, kırk yıllık kulluk buğdayı nerde, hani?

Her günün parça parça meydana gelen gerçekliği, neden ambarımızda toplanmıyor?

Çakmaktaşından birçok kıvılcımlar sıçradı; o yanmış yakılmış gönül hepsini de kabullendi.

Fakat karanlıkta gizlenmiş bir hırsız var ki o kıvılcımlara parmak basmada.

Gökyüzünde bir ışık bile parlamasın diye o kıvılcımları bir bir söndürmede.

Yardımların bizimle oldukça o aşağılık hırsızdan korkarmıyız hiç? (*)

Bir adımda binlerce tuzak bile olsa, sen bizimle olduktan sonra hiç gam yok bize.

390. Her gece beden tuzağından canları kurtarırsın, tahtaları sökersin.

(*) Bu beyit metinde unutulmuş, karşılaştırmada kenara yazılmış.

Canlar, her gece şu kafesten kurtulur; hiç bir şeyle ilişikleri kalmaz; ne kimseye buyruk yürütürler, ne kimsenin buyruğu altına girerler.

Geceleyin zındandakilerin zındandan haberleri yoktur; padişah adamlarının da geceleyin devletten haberleri yoktur.

Ne kâr, ziyan gamı vardır, ne böylesine bir düşünce; ne filânın hayali vardır, ne feşmanın hayali.

* Ârifin uyanıkken de hali budur; Tanrı, "Onlar uykudadır„ demiştir.

Onlar gece gündüz, dünya hallerine karşı uykuya dalmışlardır; onlar Rabbin elinde evirip çevirdiği kalem kesilmişlerdir.

Yazı yazılırken eli görmeyen kişi, yazı, kalemin oynamasiyle yazılıyor sanır.

Tanrı ârifin şu halinden Birazcığını göstermiştir; aklı da zaten duygu uykusu kapmış gitmiştir.

Canları neliksiz niteliksiz bir olaya gitmiştir; canları da esendir, bedenleri de.

Derken bir ıslıkla gene tuzağa çekersin onları; hepsini de payını aramaya koyultursun.

400. Sabah çağının ışığı başgösterip altın akbaba kanat çırpınca,

Tanyerini yaran, sabahı ışıtan, İsrafil gibi hepsini o ülkeden alır, şu görünen âleme getirir.

Yayılmış canları beden yapar; her bedeni de gene gebe bırakır;

Can atlarını eyersiz kor; işte "Uyku ölümün kardeşidir,, sırrı budur.

Yalnız gündüzün geri gelsinler diye ayaklarını uzun bir bağla bağlar.

Bağlar ki gündüz olunca o çayırdan geri gelsinler; o yayladan gelip yük altına girsinler.

* Keşke şu canı, Ashâb-ı Kehf gibi, yahut Nûh'un geğmisi gibi korusaydı da

Şu hatırı, şu gözü kulağı, bu uyanıklık, bu anlayış tufanından kurtarsaydı.

Dünyada, bu zamanda da nice Ashâb-ı Kehf vardır ki senin yanıbaşındadır, karşındadır.

Dost da onunla nağmeler terennüm eder, mağara da; fakat ne fayda ki senin gözünde, kulağında mühür var.

Halife'nin Leylâyı görmesi

410. * Halîfe Leylâ'ya, sen o musun ki dedi; Mecnûn senin yüzünden, perperişan oldu, kendini yitirdi?

Başka güzellerden fazla bır güzelliğin de yok hani. Leylâ dedi ki: Sus, sen Mecnûn değilsin ki.

Kim uyanıksa daha da beter uykudadır o; uyanıklığı uykusundan da beterdir onun.

Canımız, Tanrı'yla uyanık olmazsa uyanıklık, bir geçittir, bir boğaz gibidir bize.

Canın, her gün bir hayalin tekmesini yemekten, ziyan kâr kaydına düşmekten, eldekini yitirme korkusundan

Ne arılığı kalır, ne güzelliği, ne de gücü kuvveti; göklere ağacak bir yol da kalmaz ona.

Uyumuş o kişidir ki her hayalden bir şey umar; onunla konuşmaya dalar.

Rûyasında şeytanı hûri gibi görür; isteklenir de erliksuyunu saçar döker.

Soysop tohumunu çorak bir yere dökünce de kendine gelir, uyanır; hayal de ondan gider.

O hayal yüzünden sersemleşir, bedeni pislenır. Ah o hem görünen, hem görünmeyen hayalden, ah.

420. Kuş yücelerdedir; gölgesiyse aşağıda; gölgesi toprak üstünde kuş gibi uçar durur.

Bir ahmak da kalkar, o gölgeyı avlamaya girişir; öylesine, o kadar koşar ki güçten kuvvetten kalır.

Haberı bile yoktur kı yakalamak istediği havadakı kuşun yere vurmuş gölgesidir; o gölgenin nerde olduğundan haberi bile yoktur.

Gölgeye ok atar da atar; bu atış, bu arayış yüzünden de okluğu bomboş kalır.

Ömür okluğu bomboş kaldı; ömür geçti gitti; gölgeyi avlamak için koşarken eridi bitti.

Fakat adama, Tanrı gölgesı dadı-taya olursa onu hayalden de kurtarır, gölgeden de.

Tanrı gölgesi, Tanrı kuludur; o, bu dünyadan ölmüştür; Tanrı'yla dirilmiştir.

Hiç işkillenmeden çabucak onun eteğine sarıl da âhırzaman fitnelerinden kurtul.

* "Tanrı gölgeyi nasıl uzattı,, denmiş ya; bu, erenlerin varlıklarına işarettir; çünkü eren Tanrı güneşinin ışığına kılavuzdur.

* Bu kılavuz olmadıkça bu ovada yola düşme; Halîl gibi, ben batanları sevmem de.

430. * Gölgeden çık, gölge yüzünden bir güneş bul; padişah Tebrizli Şems'tir; onun eteğine sarıl.

* Bu düğüne, bu geline varacak yolu bilmiyorsan, Tanrı ışığı Husâmeddin'e sor.

* Yolda, haset gelir çatar da gırtlağına yapışırsa bil ki bu hasette şeytanın azgınlığı var.

* Çünkü o, haset yüzünden, Ahmed'i ayıplı, kusurlu görüp utanır; haset yüzünden kutlulukla savaşa girişir.

Yolda, bundan daha sarp bir geçit yoktur; ne mutlu o kişiye ki yoldaşı haset değil.

Şu beden, bil ki haset evidir; ev halkı, soysop haset yüzünden kirlenir, pis bir hale gelir.

Beden, haset evidir ama, Allah o bedeni iyice arıtmıştır.

* "Evimi temizleyin,, buyruğu temizliği bildirir; bedenin tılsımı topraktan ama, ışık definesidir beden.

Sen bedeni olmayana düzen düzer, haset edersen o haset yüzünden gönlüne karartılar çöker.

Tanrı erlerinin ayakları altına döşen, toprak ol; bizim gibi sen de hasedin başına toprak saç.

Vezirin hasedi

440. O vezirin yaratılışı hasettendi de o yüzden boş yere kulağını da yele verdi, burnunu da.

Bu ışı de haset iğnesiyle işledi; yoksulların canlarını iğneledi, zehirledi, onların canlarını zehirlemek ümidiyle yaptı.

Hasetle burnunu buran, kendisini kulaksız, burunsuz eder.

Burun ona derler ki bir koku alır; koku da onu bir mahalleye ulaştırır.

Kim koku almıyorsa burunsuzdur; koku da dini kokudur ancak.

Koku alıp da buna şükretmeyen, nimete kâfir olmuştur; kendi burnunu kırmıştır.

Şükret, şükredenlere kul köle ol; onların huzurunda öl de ölümsüzlüğe ulaş.

Vezir gibi yol vuruculuğu sermaye edinme; halkı namazdan alıkoyma.

O kâfir vezir, din öğütçüsü kesilmişti; düzenle badem helvasına sarmısak katmıştı.

Dinlerini tam bilen Hristiyanların, vezirin düzenini anlamaları

Tad alış duygusuna sahib olanlar, onun sözlerinde öyle bir tad buldular ki acımsıydı.

450. Karışık sözler söylüyor, şekerli gülsuyu şerbetine zehir katıyordu.

Sözünün dış yüzünden, çevik ol anlamı anlaşılıyordu amma ardından da cana, gevşek ol diyordu.

Gümüşün dışı aktır, berraktır ama onun yüzünden el de kararır, elbise de.

Ateşin, kıvılcımlarıyle al al bir yüzü vardır ama yaptığı kötü işe bak, sonundaki karalığı seyret.

Şimşek göze bir ışık olarak görünür amma gözü kamaştırma, görüşü çalma huyu vardır onda.

Anlayışı, tad alma duygusu olmayanların boyunlarına bir halka oluyordu vezirin sözleri.

Vezir padişahtan altı ay ayrı kalmıştı; altı ay İsâ'ya uyanlara sığınak kesilmişti.

Halk, tümden gönlünü de ona tapşırdı, dînini de. Herkes onun buyrgğuyla ölüme atılıyordu.

Padişahın gizlice vezire haber göndermesi

Padişahla vezirin arasında gizlice haberler gelip gitmede, padişah ona vaatlerde bulunmadaydı.

Sonunda, isteğinin ele geçmesi, Hristiyanların toprağını yele vermesi için (*)

(*) Bu beyit metinde unutulmuş, karşılaştırmada kenara yazılmış.

460. Ona, a benim devletli vezirim, vakit geldi çattı; gönlümden bu dert çıksın gitsin artık diye mektup yazdı, gönderdi.

O da, padişahım, o işin üstündeyim; İsâ dinine fitneler salacağım diye cevap yazdı.

Hristiyanlığın oniki bölüğü

O hüküm, o hükûmet devrinde İsâ'ya uyanlara buyruk yürüten oniki bey vardı.

Her bölük bir beyin buyruğuna uymuş, ondan ümitlere düşerek o beye kul olmuştu.

O oniki beyle onlara uyanlar, o kötü vezire bağlanmışlardı.

Hepsi de onun sözüne inanmadaydı; hepsi de onun gidişine uymadaydı.

O, öl dese hangi solukta, hangi saatte derse her bey, hemen karşısında can verirdi.

Vezirin İncil buyruklarını karıştırması

Vezir, her beyin adına bir tomar hazırladı; her tomarda yazılan yazılar bir başka yoldaydı.

Her birindeki buyruklar bir başka çeşitti; bu, sonundan tâ başına dek ona aykırıydı.

Birinde riyazat yolunu, açlığı tövbenin, Tanrıya dönmenin direği saymadaydı.

470. Birinde riyazattan taydan yok: bu yolda insanı cömertlikten başka bir şey kurtaramaz demişti.

Birinde demişti ki : Senin açlığın, senin cömertliğin mabuduna şirk koşmandır.

Hem gam çağında, hem esenlik çağında Tanrı'ya dayanmandan, tümden ona teslim olmandan başka her şey düzendir. tuzaktır.

Birinde demişti ki : Gereken şey hizmettir; yoksa Tanrı'ya dayanma düşüncesi bir töhmettir ancak.

Birinde, yap, yapma buyrukları, tutulmak için değil, bizim aczimizi bildirmek için verilmiştir;

Böylece bu buyruklarla aczimizi bilelim de o zaman, onun da kudretini anlayalım yazılarını yazmıştı.

Birindeyse aczini görme; aklını başına al, o aciz, nîmete kâfir olmaktır;

Kendi gücünü kuvvetini gör; çünkü kuvvet kudret de ondan; kudretini onun nîmeti bil ki kudret, odur diyordu.

Öbüründeyse şu ikisinden de geç, göze görünen her şey put olur demedeydi.

Birinde, şu mumu söndürme diyordu; çünkü bu görüş meclise mum gibidir.

480. Bakıştan, görüşten, hayalden geçtin mi, geceyarısında buluşma, kavuşma mumunu söndürmüş olursun.

Birindeyse söndür diyordu; korkma; söndür de karşılığında yüzbinlercesini gör.

Gücünü kuvvetini görüş mumunu söndürürsen can mumunun ışığı artar; sabır yüzünden Leylâ, Mecnûn kesilir.

Kim zahitliğe kalkışır da dünyadan vazgeçmeyi kurarsa dünya, ona daha da fazla kendini gösterir, daha da ziyade yaklaşır.

Birinde, Tanrı sana ne verdiyse ,onu meydana getirirken de sana tatlılaştırmıştır.

Sana kolaylaştırmıştır, hoş bir hale getirmiştir onu; al onu, kabullen; zahmete sokma kendini, demiştir.

Birindeyse, senin olanı bırak, vazgeç ondan; içinin kabullendiği şey iyi değildir. kötüdür.

Birbirine aykırı yollar, kolay görünmüştür de herkes bir dîni seçmiştir; o dîn. o kişiye can kesilmiştir.

Tanrı'nın bu kolaylaştırması, yerinde bir yol olsaydı her Yahudi. her Mecusî, Tanrı'yı anlardı, bilirdi demişti.

Öbüründe, kolaylaştırılan şey demişti; o şeydir ki gönüle yaşayıştır. cana gıdadır.

490. Insanın içinin istediği şeyse geçip gider; sonu yoktur; çorak yere ekilmiş tohum gibidir; bitmez, meyve vermez.

Onun verdiği şey, pişmanlıktır; ondan elde edilen şey ancak ziyandır.

O, sonunda kolay değildir; sonunda adı, güç olur onun.

Gücü kolaydan ayırd et; bunun da yüzünü sonuna göre gör, onun da yüzünü sonuna göre.

Bir tomarda, bir usta ara; işin sonunu görmeyi soysop sahibinde bulamazsın.

Her çeşit dîne uyanlar, kendilerine göre işin sonunu gördüler; gördüler ama sonunda suçlara tutsak olup gittiler.

İşin sonunu görüş, elle dokunmuş değildir; böyle olsaydı dünyada aykırılık mı olurdu, demişti.

Öbür tomarda, usta da sensin; çünkü ustayı da sen tanırsın.

Adam ol, adamlara maskara olma. Yürü başının çaresini gör, sersemleşme demişti.

Öbür tomardaysa, bunların hepsı de birdir demişti; kim iki görürse şaşı bır adamcağızdır, o.

500. Bır başkasındaysa yüz demişti; nasıl bır olur? Bunu kim düşünebilir? Meğer ki insan deli olsun.

Bir söz var ki öbürünün tam zıddı; şekerle zehir nasıl bir olabilir?

Zehirle şekerden geçmedikçe birlik gülbahçesinden nasıl koku alabilirsin,?

O, İsâ dîninin düşmanı, onikı tomara bu çeşit yazılar yazmıştı işte,..

Ayrılıklar gidiştedir, yolun aslında değil

* O, İsâ'nın tek renkli oluşundan bir koku almamıştı; İsâ küpünün huyuyla huylanmamıştı.

O tertemiz küpte yüz renklı elbise, ışık gibi arıduru bir hale gelir, tek renge boyanırdı.

Fakat usanç veren tek renk değil; balıkla berrak su gibi hani.

Karada da binlerce renk var; var ama balıkların da karayla savaşları var.

Örnek olarak söylediğimiz balık da kimdir, deniz de ne ki bu üstünler üstünü, bu ulular ulusu padişaha benzesin?

Varlık âlemindeki yüzbinlerce deniz, yüzbinlerce balık, o bağışın, o cömertliğin tapısında secde eder.

510. Nice bağış yağmuru yağdı da, bu yüzden deniz inciler saçan bir hale geldi.

Nice kerem güneşi parladı da böylece bulut da cömertliği öğrendi, deniz de.

Toprağa, suya bilgı ışığı vurdu da yeryüzü tohumu kabul eder bir hal aldı.

Toprak emındir; ona ne ekersen hainlik etmez, onu biçersin.

Bu emınliği, o emanet yüzünden bulmuştur toprak; çünkü ona adâlet güneşi vurmuştur, o güneş ışıtmıştır toprağı.

İlkbahar, Tanrı fermanını getirmedikçe toprak gizli şeyleri meydana çıkarmaz.

Bir cömerttır, bir verıcidir ki bu haberleri, bu eminliği, bu doğruluğu, cansız bir varlık olan yeryüzüne vermiştir;

Cansız bır varlığı lûtfu, herşeyden haberdar etmiştir de kahrı akıllıları kör etmiş gitmiştir.

Can da bu coşkunluğa dayanamaz, gönül de. Kime ne söyliyeyim? Dünyada bir tek kulak bile yok.

* Nerde bir kulak varsa onun yüzünden göz kesilmiştir; nerde bir taş varsa onun yüzünden yeşimtaşına dönmüştür.

520 * Kimyayı meydana getiren odur, kimya da ne oluyor? Mûcizeler bağışlayandır o, simya da denir?

Şu benim övüşüm, övüşü bırakmak sayılır; çünkü bu da varlık delilidir; varlıksa yanlış bir şeydir.

Onun varlığına karşı yok olmak gerek; ona karşı varlık nedir? Kör, yaslara batmış bir hiç.

Kör olmasaydı onun yüzünden erır giderdi; güneşin hararetini tanır da yok olurdu.

* Yaslara batıp mor elbiselere bürünmeseydi şu âlem, buz gibi donarmıydı hiç?

Vezirin bu düzen yüzünden ziyana uğraması

Vezir de padişah gibi bir şeycik bilmiyordu; hiçbir şeyden haberı yoktu; önüne ön olmayan, kendisinden çekınmeye imkân bulunmayan Tanrıyla pençeleşmeye girişmişti.

Öyle herşeye gücü yeten Tanrı'yla pençeleşmeye girişmişti ki âlem gibi yüzlercesini bir solukta yokdan var edebilir.

Gözüne görüş gücü verdi mi, gözünde bu âlem gibi yüzlerce âlem peydahlanır.

Sana göre bu dünya pek büyüktür, sonsuzdur ama bil ki Tanrı gücüne karşı bir zerre bile değildir.

Aslında bu dünya, sizin canlarınıza bir hapishanedir; haydin o yana gidin; orasıdır ovanız sizin.

530. Bu dünyanın sınırı vardır; o dünya ise sınırsızdır; şekil, kılık. o anlama engeldir.

Firavun'un yüzbinlerce mızrağını, Mûsâ'nın bir sopasıyla kırdı geçirdi.

Yüzbinlerce Calinus'un hekimliği, İsâ'ya, onun soluğuna karşı yok oldu gitti.

* Yüzbinlerce şiir defteri vardı; onun Ümmî'sinin bir harfi karşısında ayıp oldu. âr kesildi.

Böyle üstün Tanrı'ya karşı, aşağılık değilse, ne diye ölmesin insan?

Nice dağ gibi gönülleri koparmıştır; kurnaz kuşu iki ayağından baş aşağı asakomuştur o.

* Anlayışı, hatırı keskinleştirmekle Tanrı'ya yol bulunmaz; padişahın lûtfu ancak kırılmış, dökülmüş gönülleri alır katına.

Nice define gömenler, nice kıyı bucak kazanlar, o hayaller kuran vezire maskara oldu gitti.

Öküz kım oluyor kı sen ona maskara olasın? Toprak da nedir ki onun otu olacakmışsın?

* Bir kadının. kötü bir ış yüzünden yüzü sarardı mı. Tanrı onu çarptı da Zühre yıldızı yaptı.

540. Bir kadını Zühre yapmak çarpmaktır da toprak olmak. balçık kesilmek çarpılmak değil midir a ınatçı?

Can, seni güzelim gökyüzüne götürürken sen tutmuşsun. aşağılarda balçık kesilmişsin.

Akılların bile kıskandığı öyle bir varlığı, şu alçaklık yüzünden çarptın gitti.

Şimdi bir dikkat et de gör; şu kendini çarpışın nasıl şey? Bu, öbür çarpılmaya karşı pek, hem de pek aşağılık bir çarpılış.

* Himmet atını yıldız bilgisine sürdün de meleklerin secde ettikleri Âdem'i tanımadın.

A hayırsız evlât, sonunda Âdemoğlusun sen; alçaklığı niceyebir yücelik sanacaksın?

Ne vakte dek dünyayı zaptedeceğim, varlığımla şu dünyayı dolduracağım diyeceksin?

Dünya, baştanbaşa karla dolsa güneş bir baktı mı, hararetle hepsini eritir gider.

Tanrı o vezirin yaptığı kötülüğü de, onun gibi yüzlercesinin kötülüğünü de bir kıvılcımla yok ediverir.

O hayâl kuruşları tutar, hikmet haline getirir; o zehirli suyu şerbete döndürür.

550. O işkiller koparan, zanlar türeten şeyleri tam inanc eder; kin sebeplerinden sevgiler bitirir.

* İbrahim'i ateş içinde besler, yetiştirir; korkuyu can eminliği yapar.

* Onun sebep yakıcılığından sevdalara düşmüşüm; onun hayallerine dalmışım da Sofestâi kesilmişim.

Vezirin toplumu sapıtmak için bir başka düzen kurması

Vezir, kendiliğinden bir başka düzen kurdu; öğüdü bıraktı, halvete girdi.

Ona bağlananları, özlem ateşine attı; halvet tam kırk gün, elli gün sürdü.

Halk, ona özlem besleyerek deli divane oldu; onun halinden, onun sözlerinden ayrıldılar, onun tadından ma'rum kaldılar da çıldırdılar.

Yalvarıyorlar, yakarıyorlar, ağlıyorlardı, oysa halvette, riyazatta iki büklüm olmuştu.

Halk, sensiz ışığımız yok; sopasını tutup yeden biri olmayınca körün hali nic'olur?

Lûtfet de Tanrı için olsun bundan fazla senden ayrı bırakma bizi.

Biz çocuklara benzeriz; dadı sensin bize; gölgeni sal başımıza, dedi.

560. Oysa, canım dedi, dostlardan uzak değil; fakat halvetten çıkmama izin yok.

O beyler, şefaata kalkıştılar; ona uyanlar da kendilerini yermiye giriştiler.

Dediler ki: Ne kötü bahtımız varmış a kerem sahibi; gönülden de olduk, dinden de; sensiz yetim kaldık.

Sen bahaneler bulmadasın; bizimse dertli yüreğimiz yanıyor da soğuk soğuk ah edip duruyoruz.

Senin güzelim sözlerine alışmışız; senin hikmet sütünü emmişiz.

Allah için olsun, Allah için, bize şu cefada bulunma; hayırda bulun, bugünü yarına atma.

Gönlün razı olur mu ki bu âşıklar sensiz kalsınlar da ellerine birşeycikler girmesin;

Hepsi de balık gibi karada çırpınsın? Suyu aç, ırmağın bendini yık.

Ey zemanede eşi benzeri bulunmayan. Allah aşkına halkın feryadına eriş. Allah aşkına.

Vezirin müritleri huzurundan sürmesi

Vezir dedi ki: Aklınızı başınıza devşirin a dedikoduya dalanlar; a ağızdan çıkan, kulakla duyulan öğüdü arayanlar.

570. Aşağılık duygunun kulağına pamuk tıkayın; gözlerinizden duygu bağını çözün.

Can kulağının pamuğu, baş kulağıdır; bu baş kulağı sağır olmadıkça can kulağı sağırdır.

* Duygusuz kalın; kulaksız, düşüncesiz bir hale gelin de "Geriye dön,. sözünü duyun.

Uyanıklık dedikodusunda kaldıkça rûyadakı konuşmadan nasıl bir koku alabilirsiniz?

Bizim sözümüz de, işimiz de dışarıda yürümektir; can yürüyüşüyse göklerin üstünde olur.

Duygu, kuruluğu, karayı gördü; çünkü karadan doğmuştu o; can Îsâ'sıysa ayağını denize bastı.

Şu kuru beden karada gezebilir; canın gezişiyse denizin ta göbeğine ayak basarak olur.

Ömür, kimi dağlara tırmanarak, kimi denizleri geçerek, kimi ovalar aşarak karada geçip gittikten sonra

* Âb-ı Hayât'ı nerden bulacaksın; denizin dalgalarını nerden yaracaksın?

Toprağın dalgası bizim vehmimizdir, anlayışımızdır, düşüncemizdir; denizin dalgasıysa kendinden geçiştir, sarhoş oluştur, yokluktur.

580. Sen bu sarhoşlukta kaldıkça o sarhoşluktan uzaksın; bundan sarhoş oldukça o kadehe karşı kör kesilirsin sen. (*)

Şu duyulan dedikodu, toza toprağa benzer; bir zamancağız da aklını başına al, susmayı huy edin.

Müritlerin, halvetten çık diye yalvarmaları

Hepsi de dedi ki: A bizi kırmayı revâ gören hakîm, bize şu düzeni yapma; bu cefayı etme bize.

Hayvana çekebileceği yükü yükle; arıklara, güçleri götüreceği kadar iş buyur.

Her kuşun yemi, kendi miktarıncadır; her kuş, bir inciri bütün olarak yutabilir mi?

Çocuğa süt yerine ekmek verirsen, yoksul çocuğu o ekmek yüzünden öldü say.

Fakat dişleri çıktı mı, artık gönlü, kendiliğinden ekmek arar.

(*) Metinde böyle, "tu kûr" şeklinde; fakat alta nüsha farkı olarak "nüfûr" yazılmış. Bu takdirde mana, "o kadehten nefret eder durursun" olur.

Kanadı çıkmamış kuş uçmaya kalkıştı mı, her yırtıcı kediye lokma olur gider.

Fakat kanadı çıktı mı, zorlamasan da, iyi kötü ıslık çalmasan da kendiliğinden uçar o.

Senin sözün, şeytanı susturur; senin sözün kulağımıza akıl bağışlar.

590. Söyleyen sen olunca kulağımız akıl kesilir; deniz sen olunca karamız denize döner.

* Seninle olduktan sonra toprak, gökten de güzel bize a Simâk burcundan balığa dek her yanı yüzüyle ışıtan.

Sensız olduk mu, gökyüzü bile karanlıktır bize. A ay, sana karşı şu gökyüzü de kim oluyor ki?

Gökler,görünüşte yüksektir; anlam bakımından yükseklikse tertemiz canındır.

Görünüşteki yükseklik, bedenlerindir; fakat anlama karşı bedenler, adlardan ibarettir.

Vezirin, halvetten çıkmayacağım diye cevap vermesi

Vezir delillerinizi kısa kesın dedi; öğüdümü canla. gönülle dinleyin.

* Emınsem, emin olan kişi töhmet altına alınmaz; gökyüzüne yer desem bile böyledir bu.

Olgunsam olgunluğu ınkâr ediş de ne? Değilsem bu zahmet neden, bu incitiş de nedir?

Bu halvetten çıkmıyacağım ben; çünkü gönül ahvaliyle meşgulüm ben.

Müritlerin, vezirin halvetine itirazları

Hepsi de a vezir dediler; sözlerimiz inkâr değil, bizim sözlerimiz yabancıların sözlerine benzemez.

600. Ayrılığından gözyaşlarımız akmada; canımızın ta içinden ahlar, eyvahlar coşup durmada.

Çocuk dadısıyla ınatlaşmaz ama iyi nedir, kötü nedir; bilmeden ağlar durur.

Biz çenge dönmüşüz. mızrabı vuran sensin; inleyiş bizden değil; sen ınliyorsun.

Biz ney gibiyiz, bizdeki ses sendendir; biz dağ gibiyiz, bizdeki ses sendendir.

Kazanıp mat olmada şatranç gibiyiz biz; a sıfatları hoş zat, kazanıp mat olmamız da senden.

A bizim canımıza can olan, biz kım oluyoruz ki seninle beraber bu arada bulunabilelim?

Biz yoklarız; bizim varlıklarımız, geçici şekiller ızhar eden. Mutlak Varlık olan sensin ancak.

* Biz arslanlarız ama bayraklardakı arslanlarız; onların oynayışı, saldırışı, solukdan soluğa yel yüzündendir.

Onların oynayışları görünür de yel görünmez. O görünmeyen yok mu, hiç mi hiç eksik olmasın.

Yelimiz de senin vergindir, varlığımız da; varlığımız, tümden senin icadındır.

610. Yoğa varlık tadını tattırdın; yoğu kendine âşık ettin.

Verdiğin tadı, lûtfettiğin nimeti geri alma; sunduğun mezeni, şarabını, kadehini alma geriye.

Geri alırsan senden kim arayabilir? Resim, nasıl olur da ressamla savaşa girişir?

Bize bakma, bizim yaptıklarımızı görme. Kendi lûtfuna, kendi cömertliğine bak.

Ne biz vardık, ne dileğimiz vardı; lûtfun söylenmemiş sözlerimizi duyuyor, işitiyordu.

Resim, ressamın, kaleminin önünde, ana karnındaki çocuk gibi âcizdir; ona, onun dileğine bağlanmıştır.

Bütün yaratıklar Tanrı gücüne karşı, iğne önündeki gergef gibi âcizdir.

Tanrı gücü, gergefe kimi şeytan resmi işler, kimi insan. Kimi sevinç nakşeder, kimi gam.

Gergefin eli yoktur ki elini oynatsın da engel olsun; dili yoktur ki zarar, yahut, fayda için bir soluk alsın, ses çıkarsın.

* Sen, beytin izahını gene Kur'ân'dan oku; Tanrı "Attığın zaman sen atmadın,, dedi.

620. Biz ok atarsak o ok atış bizden değildir; biz yayız, yaydan ok atan Tanrıdır.

* Bu, cebir değildir, cebbarlığın manâsıdır; cebbarlığı anış da Tanrı'ya yalvarmak içindir.

Ağlayıp inlememiz, gücümüz olmadığına delildir; fakat utanmamız da dileğimizle iş gördüğümüze delil.

Dileğimizle iş görmeseydik bu utanma ne oluyor; bu acıklanma, bu utanma, bu dertlenme de ne?

Hocalar, neden talebeyi terbiye için sıkıştırıyor: fikir neden kuruntulardan kuruntulara dönüp duruyor.

Sen tutar da onun cebirle iş gördüğünden haberi yoktur; Tanrı Ay'ı, yüzünü bulut altına gizliyor dersen,

Buna bir güzel cevap var; dinler, tutarsan küfürden vazgeçersin, dine uyarsın.

Hastalık çağında insan, özlem çeker, inler durur; hastalık çağı, tümden uyanıklıktır.

Hasta oldun mu, suçtan tövbe etmeye, bağışlanma dilemeye koyulursun.

Suçun çirkinliği görünür sana; gene yola geleyim der, doğru yola gelmeyi kurarsın.

630. Bundan böyle buyruklara uymaktan başka bir iş seçmiyeyim diye ahdedersin, söz verirsin.

Demek iyiden iyiye anlaşıldı şu ki hastalık, akıl fikir veriyor, uyanıklık bağışlıyor.

Ey temeli arayan, bu temeli bil: Kimde dert varsa koku alan odur.

Kim daha uyanıksa daha dertlidir o; kim gerçeği daha iyi anlamışsa beti benzi daha sarıdır onun.

Onun cebrini anlamışsan ağlayıp inlemen nerde? Onun cebbarlık zincirini görüşün hani?

Zincire bağlanmış adam nasıl sevinir; hapiste tutsak olan nasıl hürlük satar?

Ayağını bağladıklarını, başına padişah çavuşlarını diktiklerini görüyorsan,

Sen de âcizlere karşı çavuşluk etmeye kalkışma; çünkü bu, âcizlerin huyu olamaz, âcizler bu işi yapamaz.

Madem ki onun cebrini görmüyorsun, cebirden söz açma. Yok, görüyorsan görüş belirtisi hani?

Hangi işe gönlün akıyorsa o işi yapmada kendi gücünü apaçık görür durursun.

640. Gönlün hangı ışe akmazsa, neyi istemezsen, o işte kendini cebrî yapar da bu, Tanrı'dandır dersin.

Peygamberler, dünya işlerinde cebrîdir; kâfirler ahiret işlerinde cebrî.

Peygamberlerin, ahiret işlerinde ıhtiyarları vardır; bilgisizlerin dünya işlerinde ihtiyarları.

Çünkü her kuş, kendi cinsine doğru uçar durur; kendisi geridedir, canıysa ilerde mi, ilerde.

* Kâfirler. Siccîn cinsindendir de o yüzden dünya zindanına hoşlanarak, sevinerek gelmişlerdir.

* Peygamberler, İlliyyîn cinsindendir de o yüzden can, gönül İlliyyîn'ine varmışlardır.

Sözün sonu yoktur ama biz, gene o hikâyeyi tamamlayalım.

Vezirin, halveti bırakmakta müritlerin ümitlerini kırması

Vezir halvetten seslendi: Ey müritler dedi, benden şunu anlayın:

İsâ bana böyle haber verdi: Bütün dostlardan, bütün yakınlardan ayrıl, tek ol;

Yüzünü duvara tut, yapayalnız otur; kendi varlığından da halvet ol, dedi.

650. Bundan böyle söze de izin yok; dedikoduyla da işim yok benim.

Elvedâ a dostlar, ölmüşüm ben; varımı yoğumu dördüncü kat göğe götürmüşüm ben.

Böylece de ateşten yaratılmış gökyüzünün altında, zahmetler, mihnetler içinde odun gibi yanmayacağım.

* Bundan böyle dördüncü kat göğün yücesinde, İsâ'nın yanında oturacağım ben.

Vezirin, her beyi ayrı ayrı kendi yerine dikmesi

Derken o beyleri teker teker, yalnız olarak huzuruna çağırdı, her birine bir söz söyledi.

Her birine, İsâ dîninde Tanrı naibi, benim halîfem sensin;

Öbür beyler sana uyacaklar; İsâ hepsini de sana taraftar etti.

Hangi bey başçekerse yakala onu, ya öldür, yahut da tutsak et, bırakma.

Ancak ben yaşadıkça bunu açma; ben ölmeyince bu başbuğluğa kalkışma.

Ben ölmedikçe söyleme bunu; padişahlık dâvasına, her yanı elde etmek sevdasına girişme.

660. İşte şu tomar; bunda Mesîh'in hükümleri yazılı; ümmete açık bir dille bir bir oku dedi.

Her beye ayrıca bu sözleri söyledi; Tanrı dîninde dedi, senden başka nâip yok.

Her birini ayrı ayrı yüceltti, ağırladı; ona ne dediyse buna da onu dedi.

Her birine bir tomar verdi; her tomarda yazılı olanlar, öbürüne aykırıydı.

Elif'ten ye'e kadar harflerin şekilleri nasıl birbirine aykırıysa o tomarlardaki yazılan buyruklar da birbirine aykırıydı.

Bu tomardaki buyruk, öbüründekinin zıddıydı ki bu zıddoluşu bundan önce anlattık.

Vezirin halvette kendini öldürmesi

Ondan sonra daha kırk gün kapısını kapattı; sonra da kendisini öldürdü, varlığından kurtulup gitti.

Halk, onun ölümünü duyunca mezarının başı bir kıyamet yeri oldu.

Halk, onun yasıyla saçını başını yolarak, elbisesini yırtarak mezarının başına öyle bir yığıldı ki.

Arap'tan, Türk'ten, Rum ülkesi halkından, mezarının başına toplananların sayısını ancak Tanrı bilir.

670. Mezarının toprağını başlarına saçtılar; derdini tam yerinde bir derman gördüler.

12 Bey

Halk, mezarının başında tam bir ay, gözlerinden kanlı gözyaşları akıttı.

Ayrılığıyle padişahlar da, büyükler de, küçükler de ah ediyorlardı, feryad ediyorlardı. (*)

Tanrı esenlik versin, İsâ ümmetinin, beylerden, "İçinizden onun yerine geçen hanginiz„ diye sorması, yerine geçeni dilemesi

Bir ay sonra halk, a ulular, beylerden onun yerine geçen kimdir?

Bilelim de onun yerine, ona uyalım; elimizi de, eteğimizi de onun eline verelim.

Madem ki güneş dolundu; bizi dağlayıp battı; onun yerine bir mum yakmaktan başka çare yok.

Sevgiliyle buluşma çağı geçti; dost gitti. Artık ondan armağan olarak bir nâip gerek.

Gül solup gülbahçesi harab olduktan sonra gülün kokusunu neden duyabiliriz? Gülsuyundan dediler.

Tanrı apaçık görünmediğindendir ki bu peygamberler, Tanrı nâipleri olarak geldiler.

Hayır, yalnış söyledim; nâiple nâip edeni iki sanırsan çirkin bir zandır bu, güzel değil.

680. Sen şekle taptıkça iki görünür sana; fakat şekilden kurtulana göre birdir o.

Görünüşe bakarsan senin gözün de ikidir; fakat sen, gözden beliren göz ışığına bak.

(*) Bu beyit metinde unutulmuş, karşılaştırmada kenara yazılmış.

İnsan gözün ışığına baktı mı iki gözün ışığını ayırdetmenin imkânı yoktur.

Bir yere on tane mum getirseler, görünüşte her biri öbüründen ayrıdır.

Fakat ışıklarına yüz çevirdin mi, hiç şüphe yok ki birinin ışığı, öbüründen ayırd edilemez.

Sen, istersen yüz tane elma, yüz tane armut say; sıktın mı, yüz kalmaz, bir olur gider.

Mânâlarda bölüm, sayı yoktur; mânâlarda ayırd ediş, tek tek sayış olamaz.

Dostun dostlarıa birleşmesi hoştur; sen manâ eteğini tut; görünüş inatçıdır. başçeker.

İnatçı görünüşü eziyetlerle erit gitsin de onun altında defineye benzeyen birliği seyret.

Sen eritmrzsen onun yardımları zati eritir onu; hay gönlüm kulu kölesi olsun onun.

690. O, hem gönüllere gösterir kendini; hem dervişin hırkasını diker.

Yayılmıştık, hepimiz de bir cevherdik; o yanda hepimiz de başsızdık, ayaksızdık.

Güneş gibi bir cevherdik; su gibi düğümsüzdük, berraktık.

O güzelim ışık, şekle bürününce kale burçları gibi sayılar belirdi.

Burçları mancınıkla yıkın da şu bölüğün arasındaki fark kalksın.

Bunu iyice açar, anlatırdım, ama birinin fikri sürçmesin diyorum; bundan korkuyorum hani.

İnce sözler, keskin bir çelik kılıca benzer; kalkanın yoksa geri dur.

Bu elmas kılıcın önüne kalkansız gelme; çünkü kılıca, kesmekten utanç gelmez.

Bu yüzden kılıcı kına koydum ben; eğri okuyan biri, aykırı okumasın, ters anlamasın dedim.

Biz gene hikâyeyi tamamlamaya, gerçekler topluluğunun vefasını anlatmaya geldik.

700. O uydukları adamdan sonra kalktılar, onun yerine bir nâip istemeye giriştiler.

Onun yerine geçmek için beylerin kavgaları

O beylerden biri ileriye atıldı; o vefa düşüncesine dalan toplumun önüne vardı.

İşte dedi, o erin nâibi benim; zemanede İsâ'-nın nâibiyim ben.

İşte şu tomar da tanığım benim; bu nâiplik ondan sonra benimdir.

Derken öbür bey pusudan çıktı; onun dâvası, bunun dâvasına aykırıydı.

Koltuğundan o da bir tomar çıkarıp gösterdi; derken ikisini de bir çıfıt öfkesidir sardı.

Öbür beyler de bir bir ortaya çıktılar; su verilmiş keskin kılıçlarını çektiler.

Her biri, elinde bir kılıç, bir tomar; sarhoş filler gibi birbirlerine düştüler.

Yüzbinlerce Hristiyan öldürüldü; kesik başlardan tepeler meydana geldi.

Soldan, sağdan sel gibi kanlar aktı; bu savaş yüzünden havaya dağ dağ tozlar kalktı.

710. Onun ektiği fitne tohumları, başlarına âfet kesildi.

Cevizler kırıldı, içi olan kırıldıktan sonra tertemiz, güzelim bir can kesildi.

Bedene çullanan öldürülmek, ölmek var ya; narı yarmak gibidir, elmayı soymak gibidir.

Tatlı olan nar şerbeti olur; çürümüş olanınsa bir sesı kalır ancak.

Mânâsı olan, zaten kendiliğinden meydana çıkar; çürüyense rezil olur gider.

Ey şekle, kılığa tapan, yürü, mânâyı bulmaya çabala; çünkü mânâ, şekle kanattır.

Mânâ ehliyle düş, kalk da hem bağışlar elde et, hem yiğit ol.

Sözüm hiç de eğri değil; bedendekı mânâsız can, kılıf içindeki tahta kılıca benzer.

Kılıfta durdukça değerlidir; kılıftan çıkarıldı mı yakılmaya yarar ancak.

Tahta kılıçla savaşa gitme; iş başa düşmeden önce bir gör, anla onu.

720. Tahtaysa yürü, bir başka kılıç ara; ama elmayssa neş'eyle gel beri.

Kılıç, erlerin silâhlığındadır; onları görmek, kimyadır sana.

* Bütün bilenler, bunu böyle demişlerdir, böyle: Bilen âlemlere rahmettir.

Nar alacaksan gülen narı al; o gülüş, sana tanesinden haber versin.

Ne kutlu gülüştür o gülüş ki can kutusundaki inci gibi ağızdan gönlü gösterir.

Kutsuz gülüş lâlenin gülüşüdür; çünkü ağzından, gönlünün karalığını gösterir.

Gülen nar, bağı, bahçeyi de güldürür; erlerle sohbet, seni de erlere katar.

Katı taş olsan, mermer kesilsen bile bir gönül sahibine ulaştın mı, inci olursun.

Temiz erlerin sevgisini tâ canının içine dik; gönlü hoş kişilerin sevgisinden başka bir sevgiye gönül verme.

Ümitsizlik köyüne gitme; ümitler var. Karanlığa doğru yürüme, güneşler var.

730. Gönül, seni gönül ehlinin mahallesine çeker, bedense senı balçık hapıshanesine çeker.

Hadi, bir gönüldeşten gıda ver gönlüne; yürü, devleti, devlet sahibinden ara.

Tanrı rahmet etsin, esenlik versin Mustâfa'nın İncil'deki vasıflarını ululamaları

İncil'de Mustafâ'nın, o peygamberler başının, o temizlik denizinin adı vardı.

Vasıfları, şekli, savaşları, orucu, iftarı o kitapta anılmıştı.

Hristiyanlar, sevap kazanmak için o ada, o hitaba eriştiler mi,

O yüce adı öperlerdi; o güzel övüşe yüz sürerlerdi.

Bu söylediğimiz sınanmada bu topluluk sınanmadan, korkudan sağ esen kalmıştı.

Beylerin, vezirin şerrinden emin olmuşlar, Ahmed'in adının sığınağına sığınmışlardı.

* Ahmed'in ışığı yardım etti, dost oldu da onların soyu sopu çoğaldı.

Hristiyanların bir başka bölüğüyse Ahmed'in adını aşağılar, hor görürdü.

740. Onlar, bu imtihanlarla, o kutsuz vezirle onun yolsuz düzeni yüzünden aşağı bir hale geldiler, hor olup gittiler.

Anlatışı ters tomarlar yüzünden dinleri de bâtıl oldu, uydukları hükümler de.

Ahmed'in adı. böyle bir yardımda bulunursa ışığı nasıl korur. nasıl gözetir.

Ahmed'in adı böyle bir sağlam kale; o esenlik veren ruh nedir? Sen düşün artık.

O vezirin belâsı yüzünden, derman kabul etmez bir derde düşen bu kan dökücüden sonra

*
**

(Ş E R H)

325. Beyitten itibaren anlatılan hikâye, Bedî'uz-Zaman Furûzan-fer'in "Maâhiz-ı Kasas-u Temsîlât-ı Mesnevî„ de ve "Şerh-i Mesnevî-i Şerîf„ te anlattığına göre "Tefsîr-i Ebü'l-Fütûh-ı Râzî„ de, bir ihtilâfla "Tefsîr-i Keşf'ül-Esrâr„ da ve "Kasas'ul-Enbıya„ adlı kitapta vardır. "Tabari„ de, Pîrûz'un Hayâtıla'yla savaşındaki elini, kulağını kesmek de bu hikâyeye katılmıştır (Maâhiz; s. 6 - 7, Şerh; s. 149 - 152).

Bu hikâyenin kahramanı Polos (Pavlos) tur. Milâdın II. yılında doğmuştur. İsrailoğullarından olup asıl adı Saul'dur. Önceleri İsâ dininin en büyük düşmanı iken sonradan Hristiyan olmuş. Anadolu, Kıbrıs ve Yunanistan'da bu dini yaymış, 62, yahut 64 te Roma'ya gitmiş, 66'da Patros'ta idam edilmiştir.

Ahd'i Cedîd'de, "A'mâl-i Rusül„ kısmında Saul'un Hristiyanlara zulmü, sonra da Hristiyan oluşu anlatılır (Bab. VIII ve devamı). Ayrıca bu zâtın birçok şehirlerdeki Hristiyanlara mektupları da vardır.

Edward G. Browne, "A Parallel to the Story in the Mathnawi of Jalalu'd-din Rûmî, of the Jewish king Wh persecuted the Christians„ adlı makalesinde Şeyh Ebü'l-Hasan b. Haysam adlı birinin Arapça yazdığı "Kasas'ul-Enbiyâ„ nın, Muhammed b. Esed b. Abdullâh'it-Tüsterî adlı birisi tarafından Farsçaya çevrildiğini, 1920'de, 713 H. de (1313) istinsah edilmiş bir nüshasını satın

aldığını, hikâyenin bu kitapta bulunduğunu söylüyor ki bu. Furûzan-fer'in bahsettiği kitab olacak. Brown. metni aynen veriyor; biz de Türkçeye çevrirerek sunuyoruz:

"Yüce Tanrı, Aralarında bölükler ayrıldı da birbirlerine aykırı oldular buyurdu (XIX, Meryem, 37, XLIII, Zuhruf, 65). Rivayet edenler derler ki: Yüce Tanrı, İsâ'yı göğe ağdırdıktan sonra Hristiyanlar, Polos onları yoldan çıkarıncayadek iyi bir yol tutmuşlardı. Polos Yahudiydi: İsâ'yı, İsâ dinine uyanları kötü görür, boyuna onların kötülüklerini söyler. onlara düşmanlık ederdi. Kocalınca, şerrimin, kötülüğümün onlardan eksilmesini istemem dedi; bir gözünü kör olmuş gösterdi. Hristiyanlara dedi ki: Beni tanıyor musunuz? Evet dediler, Tanrı mahlûkatının en körüsüsün sen. Dedi ki: Dün gece İsâ'yı ruyamda gördüm; göcümz bir yumruk indirdi, kör etti beni. Ne vaktedek benim yoluma girenleri inciteceksin dedi. Ben titreye titreye sıçrayıp uyandım; baktım ki bir gözüm görmüyor. Şimdi, İsâ'nın benden razı olması için dîninize girmek istiyorym; bunun için geldim size; çünkü onun gazebıne dayanamam ben, dedi. Hristıyanlar onu aldılar, bır eve götürdüler. O da rahiplerin yolunu - yordamını tuttu. Bütün gün oruç tutardı; bütün gece namaz kılardı. Sonunda halk ona inandı. Derken, bir topluluğu yanına çağırdı; dedi ki: Görmüyor musunuz, ordu padişahın önünden gider. Evet, dediler. Öyleyse, dedi, namazda doğuya dönmemiz daha doğru. O topluluk. Kudüs'ten yüz çevirdi, doğuya yöneldi. Bir zaman sonra bir başka topluluğu çağırdı, dedi ki: Yüce Tanrı her şeyi insanın faydası için yarattı. Evet, dediler, doğru. Peki, dedi, neden öküz eti helâl olsun da domuz eti haram olsun? Ben öyle görüyorum:

Domuz eti de helâl. O topluluk domuz etini kendilerine helâl saydı. Bir zaman sonra bir başka topluluğu çağırdı ve dedi ki: Diriltmek, yaratmak, yüce Tanrı'dan başkasına kolay değil. Evet, dediler. Peki, dedi, bu halde İsâ'nın Tanrı olması gerek. Çünkü o, kuş yarattı, ölüyü diriltti. Bir zaman sonra da halkı topladı; dün gece, rûyada İsâ'yı gördüm; senden razı oldum, dedi; elini yüzüme sürdü. Tanrı, onun elinin kutluluğu yüzünden gözümü açtı, aydınlattı. Bana, size söylemem için bir kaç söz ısmarladı. Bilginlerinizden, büyüklerinizdenn bir topluluğu seçin, bana gönderin de onlara söyliyeyim. Onlar, bilginlerinin ulularından üç kişiyi seçip gönderdiler. Teker teker benim yanıma gelin, dedi. Önce birisini çağırdı; ona, İsâ bana dedi ki dedi, neden onlar bana kul diyorlar? Siz de biliyorsunuz ki ben ölüyü diriltim, kuş yarattım, anadan doğma körün gözünü açtım; bunları Tanrı'dan başkası yapamaz. Ben Tanrı'yım. Bana Tanrı demeniz gerek. O adam, bundan böyle İsâ'ya Tanrı demeyi kabul etti; yanından çıktı. Sonra öbürünü çağırdı. Ona, dedi ki: İsâ, bana, ümmetine söyle, dedi, ben öyle şeyler yaptım ki onları Tanrı'dan başkası yapamaz. Neden bana Tanrı kulu diyorsunuz? Tanrı'nın ortağıyım ben, benim hakkımda bu inancı beslemelisiniz. O adam da bu sözü kabul etti, dışarıya çıktı. Sonra üçüncüsünü çağırdı, dedi ki: İsâ, ben dedi, Tanrı'nın oğluyum; siz de gördünüz, işittiniz, ben nasıl yarattım, nasıl ölüyü diriltim; İncil'i böyle okumanız gerek. O da bu sözü kabul etti, yanından çıktı. Sonra Polos, o gece kendini öldürdü. Bazıları da, İsâ'nın sözlerini haber verdim, ona gideceğim, dedi, halkın gözleri önünde kendini öldürdü derler. Hristiyanlar bu hali gördüler, ertesi günü o üç kişinin yanlarına gittiler. Dediler ki: İsâ Polos'a ne demiş; o size neler söyledi? Üçü de duyduğunu söyledi, sözleri birbirini tutmadı; aralarında aykırılık çıktı. Onların birinin adı Nastur'du; birinin Melkâ, öbürünün de Mâr Ya'kub'du. Bunlara ait söz uzundur; anlatılmasında da pek o kadar fayda yok; onun için etraflıca anlatmaya girişmedik (Islamica; Editor. E. Bräunlich. Volumen Secundum. Fac. 1. Lipsiae in adibus quae Asia Major APPE LIANTUR, Alr. MCMXXVI, s. 129-134).

Furûzan-fer'in naklettiği hikâye bunun özetidir. Reynold A. Nicholson da, Mesnevî tercemesinde, yukarıdaki makaleyi kaynak edinerek aynı bilgiyi veriyor (The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi; Volume VIII, London- 1937; s. 34- 36).

Mevlânâ Müzesi Kütüphanesinde 1189 no. da kayıtlı ve İbrâhîm b. Mansûr'ün-Nîsâbûrî'nin Kasas'ul-Enbiyâ'sında "Kıssa-i âgaaz-ı Tersâyi„ babsinde Yunus adlı bir Yahudinin, Hristiyanlığa ihtilâf soktuğu ve sonunda da kendisini öldürdüğü aynı tarzda anlatılmaktadır (244. a-245. b). Bu kitabın Hicrî VIII. asrın başlarında yazıldığı kâğıdından, imlâ tarzından açıkça anlaşılmaktadır; te'lifi V-VI. yüzyıllardadır (Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu; I. Hazırlayan: A. Gölpınarlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara 1967; s. 124 - 125).

Esası, A'mâl-i Rüsül'den ve Polos'un mektuplarından alınan bu hikâyedeki Ya'kub ve Nastur, Polos'la çağdaş değillerdir. Ya'kub, Milâdî VI. Yüzyılda, ikincisi V. yüzyılda yaşamıştır. Melkâ ise bir mezhebin adıdır. Ancak A'mâl-i Rüsül'de, Polos'un, Hristiyanlara pek çok zulümlerde bulunduğu, erkek, kadın bir çok Hristiyanı bağlı olarak Orşilim'e götürürken Şam yakınlarında

gökten bir nurun parladığı, bu yüzden gözlerinin görmez olduğu, İsâ'nın kendisine, ne vakte dek bana zulmedeceksin dediği anlatılmakta (Bab. IX), aynı zamanda bunlar, kendisi tarafından da hikâye edilmektedir (XXI - XXVI). Mektuplarında sünnet olmanın lüzumsuzluğu (A'mâl-i Rüsül, Bab. XV, 5-29; Romalılara mektup, II, 25-29; XIII, XIV; Korentoslu'lara; VII, 18-24, Galatya'lılara, II, V, Filipli'lere; III, Kolosili'lere, II), her yenecek şeyin, hattâ putlara kesilen hayvanların bile helâl olduğu açıkça söylenmektedir (Korentoslu'lara, VIII-X, Timotavus'a; IV). Bu zâta yazdığı mektuptan ruhaniliğin esasını da onun kurduğunu anlıyoruz.

Hiç şüphe yok ki Ahd-i Cedîd'i inceleyen Mevlânâ, bu hikâyeyi o kitaba göre te'vil etmiş ve muhayyilesinde işlediği mevzûu bu şekle dökmüştür.

Burun kesmeye gelince :

Herodot tercemesinde Zopyere (Zopir), Babil'in fethinde burnunu kesmiş, ben sizdenim, padişah bunu anladı da burnumu kesti diyerek şehirlileri kandırmış, içlerine girerek şehrin Daryuş tarafından zaptedilmesine yardım etmiş. Nüveyrî'ye göre Hıyre hükümdarlarından birinin veziri de burnunu keserek doğruluğunu göstermiş, bu düzenle de orduyu çöle götürerek mahvetmiş (A. P. Caussin de Perceval: Essai sur l'Histoire des Arabes; Paris-1847, c. I; s. 81 - 82).

327-333. Bu hikâyenin, "Merziban-Name„ de bulunduğunu, Attâr' ında "Esrâr-Nâme„ de bu hikâyeyi anlattığını "Maâhiz„ bildiriyor (s. 7 -8; Şerh-i Mesnevî, s. 166). Hikâye, "Esrâr-Nâme„ ye daha uygundur.

Mevlânâ, daha ileride açıklıyacağı gibi bu hikâyeyi dinlerin esas itibariyle vahdet üzerine kurulduğunu

anlatmak için zikrediyor. Kur'ân'ın III. sûresinin (Âli İmrân) 64. âyetinin meali şudur: "De ki: Ey Kitab ehli, gelin aramızda eşit olan tek söze: Ancak Allah'a kulluk edelim, ona hiçbir şeyi eş ve ortak etmeyelim; Allah'ı bırakıp da bazılarımız, bazılarımızı Tanrı tanımasın. Gene de yüz döndürürlerse deyin ki: Tanık olun; özümüzü Tanrı'ya teslim edenleriz biz„. II. sûrenin 284. âyetinde, peygamberlerin, peygamberlikleri bakımından ayrılamıyacaklarını, hepsinin de tevhide, insanların hayrını ve kemalini sağlamaya gönderildiğini, 253. âyetindeyse ancak Allah katındaki dereceleri bakımından bazısının, bazısından üstün olduğunu, fakat peygamberlikte, tebliga emur oluşta ve tebliğ ettikleri gerçekte aynı olduklarını bildirmektedir. Gerçekten de her peygamber, Allah'ın bir, eşsiz, ortaksız, her şeyden münezzeh olduğunu bildirmiş, dünyevî hükümlerse zamanın icabına göre konmuştur. Fakat zaman geçtikçe her din ehli ondan sonra gelen dinin tabiatiyle daha mütekâmil olması ve ona uyulması gerekken uymamış, sonraki din ehline düşman kesilmiş, tarih sahifeleri Ehl-i Salib savaşlarıyle, hattâ bu da yetmiyormuş gibi aynı din ehli arasındaki bazı aydın fikirleri söndürmek için engizisyon zülümleri ile, İslâm'da da mezhep savaşlariyle kana boyanmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in bir çok âyetlerinde ve meselâ II. sûrenin 111 - 118. âyet-i Kerîmelerinde Mûsâ Peygamber'in dinine uyduklarını sananlarla kendilerinin İsâ dininden olduklarına inananlar arasındaki aykırılıklar anlatılmakta, peygamberlere, kendi dinlerinden gelen büyüklere tanrılık isnad ettikleri bildirilmektedir.

Mevlânâ'ya göre bu, bir şaşılıktır; biri iki görmektir. Çünkü vahdet bakımından bütün peygamberler birdir;

Âdem'le başlayan nübüvvet, Hz. Muhammed'le sona ermiştir. Müslüman, Hz. Peygamber'in (S.M.) bütün peygamberlerin sonuncusu olduğuna, en üstünü bulunduğuna, dininin bütün dinleri neshettiğine, kitabının son ilâhî kitap olduğuna inanmakla beraber Hz. Muhammed'den önceki peygamberlerin hiç birini inkâr etmez; biri iki görmez, şaşı değildir. Allâh'ın kelâmına inanıp Mûsevî ve İsevî'lerin ellerindeki kitapların muharref olduğunu bilmekle beraber kitap sahibi peygamberlerin kitaplarını bugün asılları yoktur diye inkâr etmez.

336. Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M.), "Allah rüşvet verene, rüşvet alana, ikisi arasında vasıta olana lânet etsin; rüşvetten sakının; çünkü rüşvet küfrün tâ kendisidir; rüşvet veren, cennetin kokusunu bile duymaz„ buyurmuşlar; İmâm Ca'fer'us-Sâdık, "Hüküm verme hususunda, rüşvet Allah'a küfürdür„ demişlerdir (Sefînet'ül-Bıhâr; I, s. 523).

353. Türkçede "Gönülden gönüle yol var„ atasözü vardır ki Farsça da aynı mealde bir atasözü mevcuttur.

360. Zünnâr. Hristiyan rahiplerinin bellerine kuşandıkları, ucuna haç taktıkları yün, yahut kayış kuşak. Bu, bir dîne, bir inanca bağlanmaya, kendini o inanca adamaya bir işaret kabul edilmektedir. Bilhassa evlenmeyen rahiplerde, nefislerine hâkim olduklarına da bir bir işarettir.

Mevlevîlerde, "Elif„ harfine benzetilerek "Elifî Nemed„, yahut söylenişe göre "Elif lâmet„ denen yünden yapılmış dört parmak eninde ve bele bir kere dolandıktan sonra ucundaki yün iple üstten sarılıp bağlanan bir kuşak vardır. Çileye soyunanlar, çileleri bitinceyedek giydikleri etekleri dar, üstü bedene yapışık, kolsuz ve yakasız "Tenûre-tennûre„ denen elbisenin

üstüne, çilekeş olmayan muhipler, yahut çilesini bitirmiş dedeler, semâ' edileceği, mukabele yapılacağı vakit, dönerken etekleri açılacak kadar geniş semâ' tennûresinin üstüne, bellerine bağlarlar (A. Gölpınarlı: Mevlevî Âdâb ve Erkânı; İst. İnkılâp ve Aka K. 1963, s. 43-44).

Bektaşîlerde, tarikate girecek kişinin kestirdiği kurbanın yününden örülen, orta yerinde iki, yahut mücerretse, yâni evlenmemeye söz vermiş, mücerret erkânına alınmışsa, üç düğüm bulunan, boyuna takılıp mürşide götürülen ve mürşit tarafından, beline bağlanan, üç kere bele dolanacak kadar uzun kılıç bağı anlamına "tığy-bend„ denen ince kuşak ve Mevlevîlerin yukarıda söylediğimiz kuşağı, Fütüvvet erbabındaki "Şedd„ denen kuşaktan gelmedir; bu da Zertüştîlikten geçmedir (A. Gölpınarlı: İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları: İst. Üniv. İktisat Fak. Mecmuası, 11. C. İst. 1949 - 1950, s. 3 - 354; bilhassa s. s. 83 - 85. İslâm Ansiklopedisi; Cüz. 114, İst. 1968, Şedd Mad. s. 378 - 381).

368. "Azgın„ diye çevirdiğimiz söz metinde "gol„ tarzında geçmektedir.

Gol, Gol-i Beyâbân denen ve Türkçede Gulyabani diye söylenegelen bu söz, Cahiliyye devrinde Arapların inandıkları bir çeşit şeytan taifesi idi ki onlara türlü şekillerde görünürler, inançlarınca, yol bu yanda diye seslenirler, susuz yerlere düşürerek ölümlerine sebeb olurlardı. Hz. Peygamber, Cahiliyye inançlarından olan kuşların uçuşlarından hüküm çıkarmanın, hicrî yılın 2. ayı olan Safer ayının kutsuzluğunun ve golün aslı olmadığını bildirmişler, ancak çölde bir hayale kapılanın ezan okumasını buyurmuşlardı. Bu da herhalde hayale düşenin kendine gelmesi içindi (Câmi';II, s. 193; Sefînet'ül- Bıhâr, II, s. 232).

Ashâb-ı Kiram'dan Huzeyfe, Allah'ın salât-ü selamı ona olsun, eshâb, Peygamber'den hayrı sorar; bense şerri sorardım demişti. Neden diye sorulunca da, şerden sakınan demişti, hayra ulaşır gider (Maahiz, s. 5).

Kur'ân'da Nefs, kişi, zât, öz, can anlamlarına gelir. Terim olarak insandaki kötülüğe meyletmeye denmiştir. Sûfîler, Kur'ân'ın XII. sûresinin (Yusuf A.M.) 53. âyetinde Yûsuf Peygamber'in "Gerçekten de nefis kötülüğü fazlasiyle buyurur, ancak Rabbimin acıdığı kurtulur bundan„ âyetine dayanarak kötülüğü fazlasiyle buyurma kabiliyetine "Nefs-i Emmâre„ adını vermişlerdir. LXXV. sûrenin (Kıyâme) 2. âyetinde "Kendini kınayıp duran nefis„ diye geçtiği için, kötülüğü buyuran kabiliyetten kurtulup bir fenalık yapınca kendisini kınamak kabiliyetine ulaşan nefse "çok kınayan„ anlamına "Nefs-i Levvâme„ demişlerdir. XCI. sûrenin (Şems) 7. âyetinde nefse, kötülüğünü de, iyiliğini de ilhâm ettiği bildirildiğinden, kendisine iyilikler ilhâm edilen, bu kabiliyete erişen nefse "Nefs-i Mülhime„, aynı sûrenin 9. âyetinde "Andolsun ki kim, özünün iyice temizlemişse kurtulmuştur, muradına ermiştir„ buyurulduğundan bu kabiliyete erişen nefse "Nefs-i Zekiyye„, LXXXIX. sûrenin (Fecr) 27-30. âyetlerinde "Ey iyiden iyiye inanmış, şüphesi kalmamış nefiş, rabbine, ondan razı olarak ve onun rızasını kazanmış bulunarak dön„ buyurulduğundan, iyiçe inanmış, şüphesden arınmış nefse "Mutmainne„, Allah'tan razı olan nefse "Râdıyye„, rızasını kazanmış nefse de "Mardıyye„ adını vermişlerdir.

Nefsin temizleniş merhalelerine göre kötülükten iyiye doğru nefisler şöyle sıralanmıştır: 1) Emmâre, 2) Levvâme, 3) Mülhime, 4) Mutmainne, 5) Râdıyye,

6) Mardıyye, 7) Zekiyye. Bu son kabiliyete "Sâfiyye„ de denmiştir (Ta'rifât; s. 164 - 165).

Esmâ ile, yani Tanrı'nın muayyen bii adını muayyen bir sayıda, yahut sayısız olarak zikretmek suretiyle gerçeğe ulaşacaklarına inanan sûfîler, "Atvâr-ı Seb'a„ dedikleri bu yedi durağın her birinde, bir adı zikrederler; gördükleri rûyaları, düştükleri hülyaları şeyhlerine söylerler, şeyh onu yorumlayıp yükseldiğini hükmeder, sayıyı çoğaltır, yahut daha üstün derecedeki zikri verir.

Bunlar Mevlânâ'nın neş'esinde ve Mevlevîlikte olmamakla beraber sırası geldiği için bilgi vermeyi faydadan hâli bulmadık.

372, Avam, halk, halkın aşağı tabakası anlamına gelir. Bu kelime, Mevlânâ'dan beri, Mevlevîler tarafından, isterse zengin olsun, vezîr olsun, en yüksek mertebeye çıkmış bulunsun, aşktan mahrum, tevhidden habersiz, benliğine bağlı, hakıykate yabancı, dünyaya, dünya ziynetlerine dalmış kişilere denir. "Mel'undur, mel'undur altın ve gümüş paraya tapan„ hadisince (Sefîne, II, s. 513; Câmi' II, s. 103) Avâm, bunlardır; Mevlevî'ler kendilerinden olmayan, benliğine dalmış bulunan kişileri anlatmak için "avâm'dan„ derler.

374. Deccâl. Decl, Arapçada devenin her yanını katranlamak anlamına gelir. Tedcîl, bir şeyi tümden bürümek demektir. Deccâl'in, son zamanda kıyamete yakın, tanrılık dâvasıyle çıkacağı, tek gözlü olacağı rivayet edilmiştir. Deccâl hakkında şu hadîsler vardır:

"Deccâl'in gözü yeşildir„, "Deccâl'in gözü pusludur; bir gözü yoktur ve göz yeri de yoktur; alnında kâfir sözü yazılıdır; her inanan o yazıyı okur„, "Deccâl'in saçları darmadağındır. Yanında cenneti, cehennemi vardır; cenneti cehennemdir, cehennemi cennet„ "Deccâl

Medîne'yle Mekke'ye giremez...„ (Câmi' II. s. 14)

Deccâl'in, doğu tarafından, Secistan'dan çıkacağı, bunun ve Süfyânî'nin zuhrunun, Mehdî'nin zuhuruna alâmet olduğu, Hz. Alî'nin, bir gün, ey insanlar, beni kaybetmeden sorun bana demesi üzerine Sa'saa b. Sûhân'ın, Ey Mü'minler emîri, Deccâl ne vakıt zuhur edecek diye sorduğu, Alî'nin de, insanlar namazı bıraktıkları, emânete hıyânet ettikleri, yalan söylemeyi helâl bildikleri, faiz yedikleri, rüşvet aldıkları zaman diye cevap verdiği ve daha birçok alâmetler zikrettiği, Asbag b. Nübâte'nin, Deccâl kimdir sorusuna da. Sâyid b. Sayd'dır; onu, gerçek bilen şakavete düşer; yalanlayan kutluluğa erer; Isfahan civarındaki Yahudi köylerinden birinden çıkar, sağ gözü yoktur; öbür gözü alnındadır ve seheryıldızı gibi parlar; içinde de kanlı bir pıhtı vardır; iki gözünün arasında kâfir yazılıdır; yazı bilen de okur bilmeyen de... buyurduğu Ehlibeyt'ten rivayet edilen hadislerdendir (Sefîne; I, s. 439 - 440).

Mevlânâ burada Deccâl sözüyle hem bu hadîslere işaret etmekte, hem kendini iyi gösteren, içyüzden kötülüğe çalışan münâfıkların, Deccâl'in yardımcıları olduklarını bildirmektedir.

376. Zümrüdüankaa, Farsçada otuz renk, otuz kuş demek olan Sî reng, Sî morg sözünün Türkçeleşmişidir. Bu kuş, otuz kuş büyüklüğünde, otuz renkli bir kuş olduğu için, yahut otuz kuşun alâmeti kendisinde bulunduğundan bu adlarla anılmıştır. İran mitolojisinde Rüstem'in cerrahı, babası Zâl'in dadısıdır. Arapçada, uzun boyunlu anlamına "Anka„ denir. Gûya hayvanları, hattâ insanları avladığından Tanrı, bu kuşu dişisiyle beraber bir yıldırımla yakmıştır. İsmi var, cismi yok bir kuş olduğundan, yahut görünmiyecek kadar yüksek

uçtuğundan "Ankaa-yı Mugrıb„ da denmiştir. Masallarımızda Zümrüdüankaa diye geçer; Keloğlan'ın dostudur. Hukemâ, yani Yunan felsefesini İslâm'la uzalaştırmaya çalışan filozoflarca maddenin, her şekli kabul ediş kabiliyetine "Ankaa„ denmiştir (Ta'rifât, s. 106).

382. Namazda gönül huzuru şarttır. "Namazda şu yana, bu yana dönen kişinin namazı namaz değildir„ meâlinde bir hadîs vardır (Câmi' II, s. 192).

392. "Onları uyanık sanırsın, oysa ki uyuyor onlar...„ (XVIII, Kehf, 18).

Kur'ân'ın XVIII. sûresi olan Kehf sûresinin 9-27. âyetlerinde Kehf ve Rakıym ashabının, Allah'tan başkasına kulluk etmemek için kaçıp bir mağaraya sığındıkları, bir köpeğin de onlarla mağaraya girdiği, Allah'ın bunlara bir uyku verdiği, köpeğin ön ayaklarını yere döşeyip uyuduğu, bir yanları çürümemek için yelin onları sağa sola döndürdüğü, uyandıkları zaman, ne kadar uyumuşuz dedikleri, güneşe bakıp bir gün, yahut yarım gün uyuduklarını sandıkları, oysa tam üçyüzdokuz yıl uyudukları, içlerinden birini yiyecek almak için gönderdikleri, giden adam para verince paranın yüz yıllar önceye aid olduğu anlaşılıp halkın bunları görmeye girmek istedikleri, o zâtın ben önden gideyim de haber vereyim, korkmasınlar dediği, mağaraya girince Allah'ın, bunları halkın gözünden gizlediği, inananların oraya bir mescit yaptıkları anlatılır.

Kehf geniş mağara anlamına gelir, rakıym mağaranın bulunduğu oda, yahut dağdır. Bunların bulundukları şehirdir, üstünde bunların ahvâli kazılmış taş levhadır diyenler de olmuştur. Batılı eleştiricilere göre bunların mağarası Efsus şehrindedir (Savary: Le Koran; Paris-

1915, s. 315; Not. 1. E.H. Palmer: The Koran; Oxford-1953; s. 241, not . 1).

Umeyr oğlu Ubeyd'e göre bunlar, Dikyanus adlı bir hükümdarın zamanında Efsus'ta yaşamışlardır; bu hükümdar Mecusi imiş; bunlar Hristiyanlığı kabul ettikleri için zulüm görmüşler ve mağaraya sığınmışlar; bu olay, Hz. Muhammed'in bi'setinden önce olmuştur (Mecma'ul-Beyan'dan naklen Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli; Açıklama, s. LXXXI).

394 - 403. İradelerini Tanrı iradesine veren kişilerin ahvalini anlatmakta, bunların da Ashâb-ı Kehf gibi varlıklarından habersiz, fakat Tanrı iradesi ile mevcut olduklarını bildirmekte, onların yazı yazanın elindeki kaleme benzetmektedir. Bu çeşit kişiler, Tanrı iradesinden kıl kadar dışarı çıkmazlar; ibretle görürler, hikmetle söylerler; hiç bir yaratılmışı hor görmezler; herkesin hidayetini isterler; kendilerini halka adamışlardır; Hak'ta fânî olduklarını söylemek bu yüzdendir ve başka bir tarzda anlaşılmaması icab eder. 403. beyitle "Ölüm uykunun kardeşidir; cennettekilerse ölmezler„ hadîsine de işaret edilmektedir (Câmi'; II, s. 176).

406. Ahd-i Atıyk'a göre Nûh (A.M.) ilk yaratılan insanın, Âdem Peygamber'in 9. oğludur. Zamanında insanlar azmış, Allah. Nûh'a bir gemi yapmasını, kendisine inananları, oğullarını ve her cins hayvandan birer çifti gemiye almasını buyurmuştur. Buyruk yerine getirilince Allah, yerlerden suları fışkırtmış, gökten yağmur yağdırmış, sular dağları aşmış, gemidekilerden başka bütün insanlar, hayvanlar boğulmuş, yok olup gitmiştir. Sular yeryüzünde elli gün kalmış, yedinci ayın onyedinci günü gemi, Ararat dağının üstüne oturmuştur. Onuncu ayda dağların tepeleri görünmeye başlamış, yavaş yavaş sular çekilmiş, gemidekiler de dışarıya çıkmışlardır. İnsan soyu böylece ikinci defa olarak Nûh'tan türemiştir (Tekvîn; Bâb. VI-VIII). İşte Tûfan budur. Arapça bir söz olan tûfan, çok yağan yağmur, sel, herkesi kavrayan ölüm anlamlarına gelir. Nûh Peygamber'in adı, Kurân'da kırküç âyette geçer. XXXIII. sûrenin 7. âyetinde İbrahîm, Mûsâ, İsâ Peygamberle ve Hz. Muhammed'le beraber anılmış, beş ül'ül-azm Peygamberden biridir. LXXI. sûrede Nûh'un, kavmini gizli, açık doğru yola çağırdığı, fakat dinletemediği, sonunda ilenmesiyle Tûfan olduğu anlatılır ve bu sûre "Nûh sûresi„ diye anılır. XXIX. sûrenin (Ankebût) 14. âyetinde Nûh Peygamber'in, kavmini tam dokuzyüz elli yıl doğru yola çağırdığı bildirilir. XI. sûrede ise (Hûd) oğullarından birinin babasını dinlemeyip gemiye binmediği, dağa sığınırım dediği, fakat bu sırada bir dalganın gelip onu boğarak sürüklediği, sonunda geminin Cûdi dağının tepesine oturduğu anlatılır (36-48).

Hz. Peygamber, Ehlibeytini Nûh'un gemisine benzetmiş, "Ehlibeytim, Nûh'un gemisine benzer; kim o gemiye bindiyse kurtuldu; aykırı davranıp binmeyen boğuldu gitti„ buyurmuşlardır (Câmi'; II, s. 136).

410. Halîfenin, Leylâ'ya, Mecnûn'u bu hallere sokan sen misin? Pek o kadar da güzel değilsin hani dediği, Leylâ'nın da ona, sen bana Mecnûn'un gözleriyle bak da bu sözü ondan sonra söyle dediği hâlâ halk, bilhassa tasavvuf ehli arasında söylenir durur. Attâr'ın "Musîbet-Nâme„ de anlattığı bu hikâye, halk hikâyelerindendir. Esasen Attâr'ın velîlere ait bin kadar menkabe kitabı okuduğunu, yıllarca Sûfî hikâyeleri topladığını biliyo-

ruz. Zaman geçtikçe bu halk hikâyeleri, şahıs ve yer değiştirerek ve biraz da mahallî özelliklere bürünerek söylenip durmaktadır (b. A. Gölpınarlı: Mantık Al-Tayr Terc. II. basım; Millî Eğitim B. İst. M. E. Basımevi - 1962; Önsöz, s. IX).

428. "Rabbinin işini görmedin mi? Nasıl da gölgeyi uzattı, dileseydi onu sakin eder, uzatıp kısaltmazdı elbette. Sonra güneşi delil ettik gölgeye; sonra da onu yavaş yavaş, gizlice kendimize çekip aldık„ mealindeki XXV. sûrenin (Furkan) 45 - 46. âyetlerine işaret edilmekte, beyitte 45. âyetin başlangıcı olan "Keyfe medde'z-zıll„, lâfzen iktibas olunmaktadır. Gölge, izâfî ve nisbî varlıkla var olan kâinat, güneş gerçek varlık olarak yorumlanmıştır.

429. "Ben batanları sevmem.„ Kur'ân-ı Kerîm'de, İbrahîm Peygamber'in Zühre yıldızını görüp "Rabbim bu„ dediği, yıldız batınca "Rabbım, ben batanları sevmem" buyurduğu, ay doğunca, Rabbim bu dediği, o da batınca, Rabbim bana doğru yolu göstermezse şüphe yok, yol azıtanlardan olurum deyip Tanrı'ya sığındığı, derken güneş doğunca, bu daha büyük, Rabbim bu dediği, o da batınca "Yüzümü, gökleri ve yeryüzünü yaratana döndürdüm; özü temiz olarak ancak ona yöneldim; şirk koşanlardan değilim ben„ deyip Allah'a teveccüh ettiği anlatılmaktadır (VI, En'âm, 75 - 79). Beyitte "Lâ uhibb'ül-âfilîn„ sözü âyetten lâfzen alınmıştır.

İbrahim Peygamber'in bu sonuca istidlâl yoluyla ulaştığını kabul edenler olduğu gibi yıldızlara, aya, güneşe tapan kavmini ilzam için bu yolu tuttuğunu söy-

leyenler de vardır ki bizce bu, daha kuvvetlidir (Mecma'-ul-Beyân, IV, 322 - 325).

430 - 431. Tebrizli Şemseddin Muhammed, Konya'ya, mürşid aramak için gelmiş ve Mevlânâ'ya ulaşıp onun halîfesi olmuştu. Mevlânâ, Şems'in şahadetinden sonra, kendisine uyanların kuyumcu Salâhaddin'i muktedâ tanımalarını söylemişti. Selâhaddin de 657'de (1258) vefat edince Çelebi Husameddin'in halîfe olduğunu bildirmiş, kendileri ebediyete göçtükten sonra başta oğulları Sultan Veled olduğu halde bütün Mevlânâ yolunu tutanlar Husameddin'e uymuşlardı.

Çelebi Husameddin, 683 yılı Şabanının 12. Çarşamba günü vefat etmiş (25.X.1284) ve Mevlânâ'nın ön tarafına defnedilmiştir. Gerek Salâhaddin, gerek Husameddin, hattâ Sultân Veled, hem Mevlânâ'dan, hem de Tebrizli Şemseddin Muhammed'den, o da Mevlânâ'dan feyz almışlardır. Mevlânâ "Mesnevî„ yi Çelebi Husameddin-in isteğiyle yazdığı için her cildin dibacesinde ve münasebet düştükçe metinde onu anar (Mevlânâ Celâleddin; III. basım, s. 49 - 123).

432 - 433. "Ateş nasıl odunu yakar bitirir, kül ederse, haset de iyilikleri, kullukları mahveder„ mealinde bir hadis ve bu mealde başka hadisler vardır (Câmi'; I, s. 127).

437. "İbrâhim ve İsmail'den, tavaf edenlere, evde oturup kullukta bulunanlara, rükû' edenlere, secdeye kapananlara evimi temiz tutun diye ahit aldık.„ (II, bakara, 125)

504. İsâ-küp. Anası Meryem İsâ Peygamber'i, çocukken bir boyacının yanına çırak vermiş. Ustası

bir gün, burdaki elbiselerin her birinde bir nişan var; o nişana göre hangı renge boyanacaksa boyarsın deyip gitmiş. İsâ da tutmuş, elbiselerin hepsini bir küpe atmış. Ustası işini bitirip gelince bir de bakmış ki elbiselerin hepsi bir küpte. Eyvah demiş. ne yapacağım şimdi? İsâ telâşlanma demiş; elbiseleri birer birer çıkarmaya başlamış. Görmüşler ki her elbise hangi renge boyanacaksa o renge boyanmış. Görenler şaşırmış; inananlar da inanmış (Fâtih'ul-Ebyât; Bayzâvî Tefsiri'ni haşiyeleyen Şeyh-Zâde'den naklen. I, s. 51).

519. Yeşimtaşı. Doğrusu "Yeşem,, dir; Arapçaya "Yeşb,, tarzında geçmiştir. Yeşil renkli bir taştır. İyisinden yüzük taşı yapılır. Bu taş ateşte yanmaz. Yeşimtaşlı yüzük takınan kişiye yıldırım çarpmadığına inanılırdı. Âdisinden bıçak sapı yapılırdı.

520. Kimya. Gümüş, bakır ve daha başka madenleri eritip iksîr denen, ne olduğu da bilinmeyen bir şeyi de bu erimiş halîtaya katarak altın yapma san'atıdır. Bu san'at yüzünden nice adamlar iflâs etmiş, iksîr buldum, madenlerin tertkiplerini elde ettim diyen nice açıkgözler de geçinmiştir. Simya, gözbağcılıkla olmayan şeyleri göstermektir. Asıl kimya, gönülleri, ayarı tam altın haline getiren erenlerin nazarıdır, onların tasarrufudur. Nitekim Mevlânâ bir sohbetinde buyurur ki: "Birisi, bir gün içinde Kâ'be'ye gider. Bu o kadar şaşılacak bir şey de değildir; keramet de değil. Samyelinde de bu keramet var; bir günde, bir solukta dilediği yere gider. Keramet ona derler ki seni aşağılık bir halden yüce bir hale getirsin de oradan buraya, bilgisizlikten akla, cansızlıktan canlılığa sefer edesin.,, (Fîhi mâfîh terc. s. 100) Gene bir gün Nureddin Çaçaoğlu, Hacı Bektaş'ın

suyu, kan yaptığını anlattığı vakit Mevlânâ, keşke buyurmuştu, kanı su yapsaydı. Bu, israfın da ilerisi. Tanrı, israfta ileri gidenler, şeytanların kardeşleridir buyurdu (Kur'ân XVII, 27). Bu da bir şeyin varlığını değiştirmektir ama has, öz değiştirmek, şarabını sirke yapmak, zor işini çözüp kolaylaştırmak, aşağılık bakırını altın haline getirmek, kâfir nefsini altın etmektir (Manâkıb'ul-Arifîn, Tahsin Yazıcı terc. C. I, s. 539 - 540). Sûfî'lerin bir çoğu Kimyayı krametin başı sayarlarken Mevlânâ, kımyayı böyle anlamış, kerameti böyle anlatmış ve

Ender du cihan nîst nebûdest-o nebâşed
Cuz dîden-ı rûy-ı tu kerâmât Efendi

yani "Efendi, iki dünyada da, senin yüzünü görmekten başka keramet ne vardır, ne olmuştur, ne de olur,, demiştir.

524. Mor renk eski İran'da yas rengidir. Yaslılar mor renkli elbise giyerlerdi. Bu geleneğin Mevlânâ çağında da olduğunu, Şems'in şahadetinden sonra onun duhânî destar, yânı mor renkli sarık sarmasından anlıyoruz (Mevlânâ Celâleddin. III. basım, s. 93).

533. Ümmî. Anasından doğduğu gibi kalan. okuma yazma bilmeyen anlamına gelen Arapça bir söz. Kur'-an'da VII. sûrenin (A'râf) 157. âyetinde Hz. Muhammed, "Şeriat sahibi olan ve okuma yazma bilmeyen haber getirici,, vasfiyle anılmada, aynı sûrenin 158. âyetinde de, bu tekrarlanmadadır. II. sûrenin (Bakara) 78. âyetinde, doğrudan doğruya okuma yazma bilmeyenler anlamında geçer. III. sûrenin (Âli İmran) 20. âye-

tinde okuma yazma bilmeyen müşrikler anlamındadır ve Kitab ehliyle beraber anılır. Aynı sûrenin 75. âyetinde gene Kitab ehliyle beraber Araplar anlamına geçer ki bu da Peygamber'den önce Araplar arasında okuma yazma bilenlerin, yok denecek kadar az olduğuna delildir. LXII. sûrenin (Cûmua) 2. âyetinde de okuma yazma bilmeyenlerin arasından, onlardan bir şeriat sahibi peygamber gönderildiği bildirilmektedir. VI. sûrenin (En'âm) 92. ve XLII. sûrenin (Şûrâ) 7. âyetlerinde Mekke, şehirlerin aslı, temeli anlamına gelen "Ümm'ül-Kurâ" diye anılmış olduğundan "Ümmî, Ümmîler", Mekkeli ve Mekkeliler anlamına gelir diyenler de olmuştur. Bedir'de tutsak olan ve okuma yazma bilen, fakat yoksul oldukları için hürriyetlerini parayla satın alamıyan müşriklerin her birinin on çocuğa okuma yazma bellettikten sonra azad edilmeleri de Arapların çoğunun okuma yazma bilmediğini gösterir.

536. Bu beyitte "Ben gönülleri kırılmış kişilerin katındayım" meâlindeki hadîs-i Kudsîye işaret edilmektedir (Muhammed'ül-Medenî: El-İthâfât'üs-Seniyye fi'l Ahâdîs'il-Kudsiyye; Haydarabad-1323, H. s. 29).

539. Zühre. İranlıların Nâhîd, Yunanlıların Afrodit, Romalıların Venüs dedikleri bu kadının masalı, Yunan ve Roma ülkelerine doğudan gitmiştir. Fenikelilerin Astarte dedikleri bu kudret, tabiatın temiz, tükenmez, doğurucu gücünü temsil eder (Otto Geemann, Mytologie Der Griechen und Römer, Leipzig - 1895, s. 62-67). Bir rivayete göre deniz köpüğüne gökten inen bir alevden meydana gelmiştir. Bu rivayette İran tesiri göze çarpar. Eski İran'da Nâhîd adına kurulmuş tapınaklar

vardı. Ardşîr-i Bâbekân'ın (226-241) büyük babası, Nâhîd adına yapılmış olan bir tapınağın mütevellisiydi. İran'da Nâhîd adına kurbanlar sunulurdu (Prof. Dr. Muhammed Muîn: Mazdayasna Tehran Üniv. Yayın. 1326 Ş. H. s. 146 - 147, 349, 352, 421).

Zeus (Müşteri) ile Dyone'nin kızıdır. Bir rivayete göre Kronos (Zuhal), babasının öldürdüğü zaman akan kanın bir kaç damlası deniz köpüğüne düşmüş, bu ilkhatan Venus doğmuştur. Doğar doğmaz bir sedefin içinde Kıbrıs adasına gitmiştir. Bundan dolayı Kıbrıs, Venus'un vatanı sayılır. Bu çok güzel tanrıçanın bir çok sevda maceraları vardır. Adonis onun ilk âşıkıdır. Rakıybi Mars bir yaban domuzu şekline girerek onu yaralamış, öldürmüştür. Adonis'in kanından gül meydana gelmiştir; bu yüzden de gül, Afrodit'in çiçeğidir. Afrodit, denizden çıktığı zaman mersin yapraklarıyla örtündüğünden mersin ağacı da ona mensuptur.

Güzelliğiyle herkesi büyülemeye gücü yeten Venus'un bindiği arabayı bir çift güvercin, yahut kuğu çeker. Bir çok heykelleri vardır.

Şarktaki eski yıldız bilgisine göre Zühre yeşil renktedir. Soğuk ve kuru tabiatlıdır. Yalnız soğukluğunda da, kuruluğunda da itidâl vardır. Cuma günü ile Salı gecesi, iklimlerden beşinci iklim, renklerden yeşil, madenlerden kalay bu yıldıza mensuptur. Şehvet, bedende et, duygulardan koku alma, yaşlardan gençlik çağı, hayvanlardan balıklarla zehirli hayvanlar, beyaz ve sarı renkli yaratıklar, bülbül, üveyk, eti yenmeyen kuşlar, akrabadan olan kadınlar, anneler, teyzeler, Zühreye mensuptur. Zührenin hâkim olduğu zamanda doğanlar güzel yüzlü, sıkı etli, güzel sesli, kalın parmaklı, kalın bacaklı, iyi

huylu, müziğe istidatlı, şehvete düşkün, işlerinde mûtedil, kumara, alaya bağlı olurlar. Müzisyenler, hanendeler bu yıldızın talihindedir. Zuhal bu yıldızın dostudur; Güneş, Ay, Mirrîh düşmanlarıdır.

Venus, heykellerinde görüldüğü gibi güzel ve düzgün yapılı bir kız şeklinde tasvir edilir. Şark minyatürlerinde iki eliyle bir kopuz tutmuş genç bir kadın, yahut yeşil veya sarı elbise giyinmiş, ellerinde bilezik, parmaklarında yüzük ayaklarında halhaller bulunan ve kendisine bakan bir kadına karşı oturmuş bir genç kız olarak tasvir edilmiştir.

Doğu-İslâm edebiyatında Zühre, daima çenkle, sazla, yani bir müzik âletiyle ve müzikle anılagelmiştir. (Mitoloji kitapları, Muhammed'ür-Râzî Zahirüddin: Şerhu Sırr'il-Mektûm fi's Sihrı ve 'n-Nirencâtı ve 't Tgayyürâtı ve 'r-Ravhâniyyâti ve Esrâr'in-Nucûm. 1312 H. Prof. Ferit Kam'ın notları).

Bir inanca göreyse Zühre bir güzel kadındır; yaptığı kötülük yüzünden çarpılmış, bir yıldız olmuştur. II. sûrenin 102. âyetinde Hârût, Mârût adlı iki melekten bahsedilir. Âyetteki "Melekevn„, yani iki melek sözünü "Melikeyn„ tarzında okuyanlar da vardır ki onlara göre bunlar iki padişahtır. Bunlara Davut ve Süleyman Peygamber diyenler de vardır. Ahd-i Atyk'a göre Davud'la Süleyman padişahtır. Süleyman kadınlara uymuş, putlar için mabetler yaptırmıştır (Mülûk-i Sâlis, Bâb. XI). Kur'ân, Süleyman Peygamberin; kâfir olmadığını söyler ve bu rivayeti reddeder. (II, 102). Hârût'la Mârût hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bunlar, insanların kötülüklerinden Tanrı'ya şikâyet etmişler, Tanrı, onlarda şehvet var, sizde de olsa onlara

dönersiniz demiş. Biz isyan etmeyiz demişler. Bunun üzerine Tanrı bu iki meleğe şehvet verip Babül'e indirmiş. Gündüz orada hüküm sürerler, isteyenlere büyü öğretirler, geceleyin Tanrı'nın en büyük adını anıp göğe ağarlarmış. Derken bunlar, Babül'de bir kadına âşık olmuşlar, kötülükte bulunmuşlar; hattâ kadın onlara râmolmadan, Tanrı'nın en büyük adını kendisine bellетmelerini teklif etmiş, kabul etmişler. Kadın bu adı okuyup göğe ağmış; Tanrı da onu çarpıp Zühre yıldızı yapmış. Hârût'la Mârût'u da dünya, yahut ahiret azaplarından birini seçmede serbest bırakmış. Dünya azabını seçmişler. İkisi de başaşağı Babül kuyusuna asılı kalmış. Bu kuyunun başına giden büyücüler, onlardan büyü bellerlermiş.

Kur'ân bu iki meleğin, Babül'e, halkı sınamak için indirildiğini, kendilerine büyü öğretmek, karı ile kocanın arasını ayıracak şeyleri bellemek için başvuranlara, önce bu çeşit şeyleri bellerler, yaparlarsa kâfir olacaklarını bildirdiklerini, bunu kabul edenlere büyü bellettiklerin anlatır.

Pehlevicede "Hordat„ tarzında talâffuz edilen ve Avesta'da "Haurvatât„ diye geçen bir melek vardır. Bu söz, olgunluk zenginlik anlamlarına gelir; Avesta'da ve Pehlevi din kitaplarında Ameretât'la (Mordâd) beraber anılır. Sonradan Hordâd şekline giren bu sözle Ahoramazda'nın olgunluk mazhariyeti ifade edilmiştir; ahirette de onun, iyiliklere mükâfat etmesi kastolunur. Madde âleminde Hordâd'la beraber Mordâd, suyun müvekkilidir. Ağaçların, bitkilerin terbiyesine, suyun pisliklerden temizlenmesine memurdur. Sonraları Şemsî yılın üçüncü ayının ve her ayının altıncı gününün koru-

yucusu Hordâd, beşinci ayın ve her ayın yedinci, yahut sekizinci gününün koruyucusu Mordâd'dır. Hârût 'la Mârût'un bu iki melekten gelmesi düşünülenilir (Dr. Muhammed Muîn: Mazdayasna, s. 158; Burhân-ı Kaatı'; M.M. neşri; C. 2, Tehran- 1331 Şemsî Hicrî, haşiye; s. 729 - 730; not. 5).

İki Ermeni mâbudu olarak da kabul edilen Hârût, Mârût hakkındaki çeşitli rivayetler için "İslâm Ansiklopedisi„ ne ve Âzer'in "Garbî Asya ve Anadolu akvâm-ı kadîmesinin din tarihi„ adlı makalesine bakınız (Konya Mecmuası, V. s. sayı: 34, 1940 s. 1922 - 1936).

544. Allah meleklere, ben yeryüzünde bir halîfe yaratacağım demiş; melekler orada bozgunculuk edecek, kan dökece birini mi yaratacaksın, biz seni övmedeyiz; noksan sıfatlardan arı olduğunu söyleyip kutlamadayız demişler; Tanrı da sizin bilmediklerinizi bilirim ben buyurmuştur. Sonra Âdem'i yaratmış, ona herşeyin adını bildirmiş, meleklere, doğru söylüyorsanız bunların adlarını haber verin demiştir. Onlar, biz ancak bize bildirdiğin şeyleri biliriz; başka bilgimiz yok demişler; bunun üzerine Âdem'e, eşyanın adlarını söylemesini buyurmuş; Âdem söyleyince meleklere, ben size demedim mı ki göklerin, yeryüzünün gizli şeylerini bilirim, açığa vurduğunuzu da bilirim, gizlediğinizi de demiştir. Bundan sonra meleklere, Âdem'e secde edin merini vermiş, hepsi de secde etmiştir. Ancak XVII. sûrenin 50. âyetinde cin taifesinden olduğu bildirilen şeytan Âdem'e secde etmemiş, Tanrı da onu kapısından sürmüştür (II, Bakara, 30 - 36). Meleklerin Âdem Peygamber'e secde edişi Kur'ân'ın VII. sûresinin (A'râf) 11., XV. sûresinin (Hıcr) 29 - 32., XVII. sûresinin (İsrâ') 61., XX. sûresinin (Tâhâ) 116. ve XXXVIII. sûresinin (Sâd) 72-73. âyetlerinde de geçer. Ahd-i Atıyk'te de Âdem'in herşeye ad koyduğu anlatılır, fakat meleklerin secdesi yoktur (Tekvîn, Bâb. II, 19 - 20).

551. İbrahim Peygamber'in putları kırdığı, onları kötülediği için Nemrut tarafından ateşe atıldığı, fakat ateşin İbrahimi yakmadığı Kur'ân'ın XXI. sûresinin (Enbiyâ') 51 - 70. âyetlerinde ve daha birçok sûrelerde anlatılır.

552. Sofestâî, Şüpheci demektir. Bunlara şimdi Sceptique, felsefedeki mesleklerine Scepticisme diyoruz. Eski Yunan filozoflarının bir bölüğü bu mezhebi benimsemişti. Bunlarca akıl hiç birşey anlıyamaz. Herşey şüphelidir. Bildiğimiz, gördüğümüz şeyleri duygularımızla bilir, görür, anlarız. Duygularımızsa çok defa bizi aldatır. Şu halde hiçbir şey hakkında kesin hüküm veremeyiz. Eskiler, bunları üç kısma ayırmıştı: 1) Lâ edriyye, yani bilmiyorumcular. Bunlar hiçbir şey hakkında kesin hüküm veremeyiz; şüphe içindeyiz; fakat şu var ki şüphe ettiğimizden de şüphe etmekteyiz derlerdi. 2) İnadiyye, yani inatçılar. Bunlar, hiçbir şey yok; herşey hayalden, vehimden ibaret derlerdi. 3) İndiyye, yani benceciler. Bunlar, herşey, o şeyin oluşuna göre değil, bize göre nasılsa öyledir; gerçeği bilmemizeyse imkân yoktur derlerdi. (İsmail Fennî: Lûgatçe-i Felsefe, İst. 1341; s. 613-616).

572. Geriye dön. "Ey iyiden iyiye inanmış, şüpheden kurtulmuş can, dön Rabbine ondan razı olarak ve rızasını kazanmış bulunarak; artık katıl kullarının arasına ve gir cennetine.„ (LXXXIX, Fecr. 27 - 30)

578. Âb-ı Hayât. Türkçede Bengisu dediğimiz içenin ölümsüzlüğe kavuşacağı su, yaşayış suyu. Buna dirilik suyu anlamına "Âb-ı Hayvan, Âb-ı Zindegânî, Zindegî„ de derler. Kur'ân'ın XVIII. sûresinin (Kehf) 60 - 65. âyetlerinde Mûsâ Peygamberle Hızır'ın arasındaki olay anlatılır ki bu, 225. beytin şerhinde geçmişti. Mûsâ bir kaya dibinde uyur. Yanlarındaki torbada bulunan, hattâ bazı müfessirlere göre kızarmış ve bazılarına göre bir kısmı da yenmiş bulunan balık sıçrayıp torbadan çıkar, denize atılır; iz bırakarak bir müddet gider, sonra izi de yiter. Balığın dirilmesine sebep, ordaki kaynaktan abdest alan Mûsâ'nın, yahut arkadaşının elinden torbaya su damlamasıdır. İşte Bengisu budur.

Batı eleştirmecileri Mûsâ ile Hızır'ın arasında geçen olayın, Gelgameş destanı ile İskender hikâyesinden ve İlyas'la Haham Yeşuâ arasında geçtiği söylenen Yahudi masalından meydana geldiğini yazarlar.

Gelgameş, nehirlerin ağızlarında oturan ve kendisine ölümsüzlük verilmiş olan atası Utnapişim'i bulmak ve bu kaynak hakkında bilgi edinmek için yolculuğa düşer. halk rivayetlerinde ise İskender, aşçısı Andreas'la karanlıklar ülkesine gider; orada insanı ölümsüzlüğe kavuşturan kaynağı arar. Andreas bir gün yanındaki tuzlu balığı bir kaynakta yıkarken balık dirilir, suya atlayıp gider. Andreas da balığı tutmak için suya atılır; böylece de ölümden kurtulur. Sonra bunu İskender'e anlatır. Kaynağı tekrar ararlar, fakat bir türlü bulamazlar.

Yahudi masalında ise İlyas'la Haham Yeşuâ yolculuğa çıkarlar; haham, İlyas'ı bir sabır imtihanına çeker.

Batılı eleştirmeciler, Kur'ân'da bulunan iki denizin kavşağı ve kaya gibi şeylerin bu rivayetlerde bulunmadığına dikkat ederek Kur'ân rivayetinin başka kaynaklardan da geldiği düşüncesine varıyorlar (İslâm Ansiklopedisi Hızır Mad. Cüz. 44, 1950, s. 457 - 471).

Bengisu inanışı batıda da vardır. "Fountaine de Jouvence„, yani gençlik kaynağı bunun tıpkısıdır. Bu su cennetten çıkar. Elmaslarla, altınlarla dolu bir arktan akar. Bu sudan içenler, ölümsüzlüğe kavuşurlar. Ortaçağ'da Amerika bulununca bu kaynak, oralarda da aranmıştı. 1740 sularında bir coğraya kitabı yazan Pausanias Mora'da Anapoli yakınlarında Zeus'un sevgilisinin yıkandığı rivayet edilen bir kaynaktan bahseder. Yunan mitolojisinde Jouvence, yahut Juventa, Zeus'un sevdiği bir peridir. Zeus, onu gençlik kaynağı şekline sokmuştur (Yeni Muhît-al Maârif, İst. 1328 - 1330, s. 72).

Âb-ı Hayât, doğu- İslâm edebiyatında tasavvufa dayanılarak, yahut yalnızca mazmunlaştırılarak birçok anlamlara kullanılmıştır ki bunları şöylece sıralayabiliriz:

1). Mânevî feyiz ve neş'e, 2) Aşk ve İrfan, 3) Ledünnî, ilahî bilgi, 4) Tanrı'ya kavuşmak, 5) Sevgiliyle buluşmak, 6) Sevgilinin ağzındaki, dudaklarındaki zevk ve neş'e, 7) Gerçek erenin sohbeti, 8) Söz ve şiir, 9) Manevî, maddî şarap, 10) Arıduru su (224. beytin şerhine de bk.).

591. Simâk. Pek yücede iki parlak yıldız; bazılarınca arslan burcunun ayakları farzedilen yerdeki yıldızlardır. Beyitte "Simâk burcundan balığa dek„ sözüyle tüm varlık, heryer ve herkes kastedilmiştir.

596. Arapçada "Emîn kişiye hainlik edilemez„ meâlinde bir atasözü vardır; onu hatırlatıyor.

602-620. Mevlânâ, bu beyitlerde kendisini çenge, neye, şatranca benzetmekte, sesin mızraptan, soluktan meydana geldiğini, kazanıp matolmanın şatranca ait bulunmadığını bildirmekte ve nihayet "Biz yoklarız, bizim varlıklarımız geçici şekiller ızhar eden Mutlak Varlık olan sensin ancak„ deyip varlıkları arslanlar, fakat bayraklardaki arslan resimleri saymakta, hareketlerinin yelden meydana geldiğini anlatmakta, bir nevi Vahdet-i Vücûd inancını ızhar etmektedir. Bu bakımdan bu inanç hakkında biraz bilgi vermeyi gerekli görüyoruz.

Bu inancı savunanlar, gerçekte hiçbir şeyin kendisine ait varlığı bulunmadığını ve bu bakımdan bu inancın tevhide aykırı olmadığını iddia ederek söze başlarlar. Gerçekten de her varlığı, tek varlık olan Mutlak Varlık'ın zuhuru tanımanın sonucu, ondan başka bir varlık kabûl etmemeye varır. Bu takdirde izafî varlıklar, gerçek varlığın birer zuhurudur. Her mazhardan zahir olan iş, o mazharın isdidadına uygundur, yerindedir. Hayır, şer, iyi, kötü, gerçek, yalan, bütün bunlar, işlerin birbiriyle nisbet ve itibarından doğar. Birine göre hayır olan şey bir başkasına göre şerdir. Bir zaman şer olan şey, bir başka zaman hayırdır. Esasen zaman ve mekân da zihnî birer mefhumdur. Zaman, hâdiselerin zihinde kıyaslanmasından, mekân da mevcuttan doğar. Bu aşırı ve Hukemâ felsefesiyle karılmış inançta her işin işleyicisi olarak "Mutlak Varlık„ ı tanımaya "Tevhîd-i Ef'âl-İşleri Birlemek, bir bilmek„ denir. Fakat işler, mazharın istidadından doğar ki o da sıfattır; yani iş, sıfatın, zuhur ettiği mazharın istidat ve kabiliyetine göre çeşitli görüntülerinden başka bir şey değildir. Şu halde gerçekte, bütün sıfatlar, bir tek zatın zuhurudur. Buna da "Tevhîd-i Sıfât-Sıfatları birlemek, bir bilmek„

denir. Sıfat, zât olmasa varolamaz; ayrı ayrı görünen bütün varlıklar, bir tek varlığın çeşitli zuhurlarıdır ve hepsi de Mutlak Varlık'tan ayrı bir varlığa sahib olmayan görüntülerdir. İnancın bu mertebesine de "Tevhîd-i Zât-Zâtı birlemek, bir bilmek„ denir. Bu inancı güdenlere göre "Lâ ilâhe illallâh - Allah'tan başka yoktur tapacak„ kelime-i tevhîdi, "Allah'tan başka yoktur iş yapan, Allah'tan başka yoktur vasfedilen, Allah'tan başka yoktur varolan„ tarzlarında yorumlanır. Bu son makama varan kişi her şeyi, bir denizin dalgaları, köpükleri, habbeleri görür; ona nazaran herşey yerli yerindedir; bâtıl bile mazharına göre haktır, gerçektir; kendisi "Mahv„ âleminde olduğu için onca kötü ve yersiz bir şey yoktur, sorumluluk ortadan kalkmıştır. Olgunluğa ulaşmak için buradan geri dönmesi, "Sahv„ âlemine gelmesi gerektir. Bu takdirde sırasiyle izâfî varlıkları, mazhariyetlerine göre görmeye, bütün sıfatları, zuhuruna göre anlamaya, bütün fiilleri sıfatların zuhuru olarak tanımaya başlar; artık onca birinden îtibârî ve nisbî olarak zuhur eden kötülüğe karşı, öbüründen gene îtibârî ve nisbî olarak verilen ceza, ayrı bir şey değildir ve her ikisi de doğrudur, yerindedir.

Aşırı bir zahitlik şeklinde doğan, Yunan felsefesinin İslâmîleşmesinden meydana gelen Hukemâ inancıyla karılan, yoğrulan bu inançta "hilkat yoktur, zuhur vardır„ ve zuhur, Mutlak Varlık'ın zâtî ıktizası olduğu için daimîdir. Bu inanç, "Heykel-i âlem hâdis-i kadîmdir„ cümlesiyle formüle edilmiştir. Bu aşırı Vahdet-i Vücud inancını benimseyenler içinde, Lâhût'un Nâsût şeklinde zuhuru, Tanrı'nın kendisini, yiyen, içen şeklinde ızhar ettiğini söylemekten çekinmiyecek, ikilikten kaçınmak için "Benimle senin aranda fani varlığım bana zahmet veriyor; varlığın hakkı için varlığımı

kaldır aradan„ diyerek kişiler (Louis Massignon: Le Divân d'al-Hallâj; Journal Asiatique, Ocak - Mart; Paris, 1931; ayrı basım; s. 41, 90) İbn Seb'în(669 H. 1270) gibi nübüvveti kisbî bilenler, İbn Arabî (638 H. 1240) gibi "Hatm-i Vilâyet„ sahibi olduğunu iddia edenler, Tanrı'lık davasına girişenler, cinnet sınırını kat kat aşanlar, âleme yeni bir düzen vermeye kalkışanlar çıkmıştır.

Dikkat etmeye bile lüzum yoktur ki, bu inanç maddeci bir inançtır. Mutlak Varlık'tan başka bir var yoktur; varlıklar onun mezâhiri olmak itibariyle ve vücud-ı zıllî (gölge varlığı) ile mevcuttur demelerine rağmen değil mi ki bütün sıfatlar, isimler, eser ve hükümler, hattâ mutlak oluş bile zât'ta taayyünsüz vardır; bütün bunlar kayıttır ve hepsi kendi tabirlerince Mutlak Varlık'ta müstehlektir; sıfatları, esmâsı, ahkâmı, zuhuriyle sabit olur; kemâliyle de insanda zuhur etmiştir; zuhursa daimîdir; şu halde bu varlıklar, ayrı bir varlığa sahib olmadıklarından, boyuna ondan zuhur edip, daha doğrusu kendi deyişlerince gaybden her an ayna gelip, ayndan da her an gaybe gittiklerinden bir an için bile olsa; ki bu an daima tekerrür ettiği için sürüp gitmektedir; varlıkları vardır ve onun varlığından başka ve ayrı değildir; şu halde kâinat, O'dur; hattâ O, kemâlini insanda izhar etmiş, yahut insan mazharında kemale ermiştir.

Hâsılı ıstılahlarla boğulan bu yarı idealist inanç, ıstılahlar incelenir, eleştirilirse maddecilikle sarmaş dolaş birleşir ve bu aşırı inancın İslâm dininin esaslariyle uzlaşmasına imkân ve ihtimal yoktur.

Vahdet-i Vücûd'un bir başka tarzı da vardır ki onu şu suretle hülâsa edebiliriz:

Varlık, Mutlak Varlık olan Vâcib'ül-Vücûd'undur. Adem, yani yokluk, ona nazaran adeta bir aynadır; yahut güneşe nazaran gölgedir. Nasıl aynadaki aksin, yahut bir yere vuran gölgenin gerçek bir varlığı yoksa, ondan başka hiç bir varlığın da varlığı yoktur; sayıya sığış, çoğalış, aynalardan, yahut gölgelerden meydana gelen bir keyfiyettir. Bu inancın sonucu da gene teklîf, mes'uliyet, yaratılış, yaratış, dünya, ahiret gibi dînî akıyde ve hükümlerin bir serâb oluşudur; tamamiyle hayalî olan bu inancın da dinle uzlaşması mümkün değildir.

Bir de her şeyde, her varlıkta, her zerrede Allah'ın eşsiz, örneksiz yaratıcılığını, hikmetini, kudretini, kemâlini, tasarrufunu, tedbirini, rübubiyetini görmek, O'nu her yerde ilmiyle, kudretiyle, hikmetiyle mevcut bilip zâtını her şeyden ve her çeşit noksan sıfatlardan, yaratıklarındaki mahdut sıfatlardan münezzeh, mukaddes ve müteâl bilmek, iradeyi onun iradesinde yoketmek, onda, mümkün olduğu kadar fânî olmak vardır ki her şeyi onun hikmet, kudret, hilkat , tedbîr, tasarruf ve rahmeti eseri, her şeyi onun varlığının, birliğinin bir delili olarak görmektir bu. Bunu şeriat kabul eder. Bizdeki ses onundur, fakat bizi bir ney olarak, bir dağ olarak o yaratmıştır. Ona karşı varlık iddiasına girişemeyiz; fakat iki yokluk arasındaki varlığımız, ondandır, onun lûtfundandır. Bizdeki ilim, kudret, hayat ve her şey, onun lûtfudur ve mahduttur; bunların gerçek sahibi odur. Onun hayatiyse ezelîdir, ebedîdir; o daimî Hayydır, Bâkıydir; kudretinin sınırı yoktur; ilmi, duyulanlara da, duyulmayanlara da, görülenlere de, görülmeyenlere de, olanlara da, olacaklara da şamildir.

Kudretiyle irade eder, iradesi ve meşiyyetiyle yaratır. Ona karşı varlık iddiasında bulunmamız bir küstahlıktır.

Mevlânâ'nın vahdet inancı budur. Onun, her sabah namazından sonra okuduğu şu sözler, bu inancı bütün açıklığıyle gösterir:

"Her korku ânında sığındığım sığınak, söylediğim söz, Allah'tan başka yoktur tapacak sözüdür. Her üzüntüye, mihnete karşı, Allah ne dilerse o olur; derim; her nimet için hamd Allah'a, her genişlik, ferahlık için şükür Allah'a; her şaşılacak şey için tenzih ederim Allah'ı noksan sıfatlardan; her suç için Allah'tan yarlıganmak dilerim; her sıkıntı, her darlık vaktinde Allah yeter bana; her düşmana karşı Allah'a sığınırım; her kaza ve kader için Allah'a dayanırım; her musîbette, biz, gerçekten de Allah'ınız ve gerçekten de ona dönenleriz derim; her ibadete, her suça karşılık da zikrim, fikrim, havil ve kuvvet, ancak çok yüce ve büyük Allah'ındır sözüdür.„ (Arapçası için Manâkıb'ül-Ârifîn metnine, Tahsin Yazıcı'nın tashih ve haşiyeleriyle, Ankara-Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959, I, s. 287; "Mevlevî Adâp ve Erkânı„ adlı kitabımıza bakınız; s. 112-113. Bu sözler, Şîa rivayetlerinde Hz. Rasûl-i Ekrem'indir; Mefâtîh'ul-Cinân haşiyesindeki "Bâkıyât'üs - Sâlihât„; Tehran, 1359 - 1360 H. s. 196 - 197)

Mevlânâ'nın, "Kul varlığından mutlak olarak yok olmadıkça onun katında birlik gerçekleşemez. Birlik hulûl değildir, senin yok olmandır; yoksa saçma sözlerle, olmayacak işlerle hak bâtıl olmaz„ meâlindeki rubâîsi de bu husustaki fikrini açıkça gösterir (Rubâiler, tercememiz, İst. Remzi K. 1969, D. kafiyesi, 138. Rubâî, s. 83).

Hâsılı Mevlânâ'nın Vahdet-i Vücûd inancını hiç bir suretle İbn Arabî'nin inanciyle uzlaştırmaya imkân yoktur ve Mevlânâ hiç bir vakit şeriat hududunu aşmamıştır.

607. Beyitte, bayraktaki arslanlardan bahsedildiğine, Selçuklularda iki başlı doğana rastlandığı gibi (Mehmet Önder: Mevlânâ şehri Konya. Tarihi kılavuzu; Konya Valiliği Yayın. Konya-1962, s. 43, 59-60) kalelerde, paralarda, kumaşlarda, hâsılı tarihî denebilecek her şeyde arslana da rastlandığına göre (aynı eser s. 62) Selçukluların bayraklarında arslan resminin, hiç olmazsa Mevlânâ zamanında, bulunduğuna hükmetmemiz icab eder.

609. Bu beyitten itibaren "Varlığımızın onun icadından olduğu, yoka varlık tadını tattırdığı, evvelce ne bizim, ne dileğimizin bulunduğunu, fakat iradesi, bizi yaratmaya taalluk ettiği, yaratış zamanı ilminde muayyen olduğu için varlık âlemine gelince neler yapacağımızı, neler dileyeceğimizi tamamiyle bildiği„ anlatılmaktadır ki bütün bunlar, bizim yukarıdaki görüşümüzü, anlayışımızı açıkça ısbat etmeye kâfidir.

619. Bu beyitte "Mâ rameyte iz rameyt„, âyetten lâfzen alınmıştır ki "Attığın zaman sen atmadın„ sözüyle türkçeye çevirdik. VIII. sûrenin (Enfâl) 17. âyetinden alınmıştır ve Bedir savaşını hatırlatmaktadır. Bedir savaşı, hicretin ikinci yılı Ramazan ayının onyedinci Cuma günü olmuştur. O gün Hz. Peygamber (S.M.) "O toplum, yakında bozguna uğrayacak ve ardını dönüp kaçacak„ âyet-i Kerîmesini okumuşlar (LIV. Kamer, 45), yerden bir avuç taş alarak müşriklere atmışlardı. Bu çakıllar kime rastladıysa o savaşta öldürüldü. Lâfzî ıktibas yapılan âyetin meâli şudur: "Onları siz

öldürmediniz; fakat Allah öldürdü ve attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı ve böylece kendi katından, inananlara güzel bir nimet vermek, onları denemek istedi. Şüphe yok ki Allah her şeyi duyandır, bilendir.,, (El-Envâr'üt-Tenzîl ve Esrâr'üt-Te'vil; I, s. 469)

620-643. Cebr, zorlamak, zorla yaptırmak anlamına gelir. V. sûrenin (Mâide) 22. âyetinde Mûsâ Peygamber'in kavminin, orada zorlu bir oplum var, kuvvetli bir taife var deyip savaşa girmedikleri, XIX. sûrenin (Meryem) 14. âyetinde Yahya Peygamber'in anasına, babasına cebbar ve âsî olmadığı, 32. âyetinde İsâ Peygamber'in anasına karşı kötü ve zorba bulunmadığı bildirilir. XXVIII. sûrenin (Kasas) 19. âyetinde Musâ'ya, sen yeryüzünde zorba mı olmak istiyorsun dendiği hikâye edilir. L. sûrenin (Kaaf) 45. âyetinde Hz. Peygamber'e, müşriklere karşı bir zoru, cebri, kudreti olmadığı beyan buyurulur. XI. (Hûd) XIV. (İbrahim) sûrelerin 59, 15. âyetlerinde inatçı zorba, XL. sûrenin (Gaafir) 35. âyetinde kibirli ve cebbar anlamlarına geldiği gibi XXVI. sûrenin (Şuarâ') 130. âyetinde de zorbaca manasını ifade eder. LIX. sûrenin (Haşr) 23. âyetinde. Allah'ın adları arasında "Cebbâr,, adı geçer ve sınıkları onaran, eksikleri tamamlayan, ululuk sahibi manalarını verir.

"Kelâm,, da cebir bir terimdir ve kulda irade ve ihtiyarın hiç bulunmadığını, kulun yaptığı bütün işleri Allah'ın yaptırdığına, kulun, ancak bir âletten ibaret bulunduğuna, hayrın da, şerrin de Allah'ın iradesiyle vücuda geldiğine inanmaktır; bu inanca "cebr,,, bu inancı güdenlerin mezhebine "Cebriyye, Ceberiyye,, denir. Bu inancın müsamahasız olanı, kulda cüz'i bir irade kabul edeni vardır. Müsamahasız olarak cebri kabul edenlere göre kulda hiç bir ihtiyar ve irade yoktur; olduğunu kabul etmek, Allah'ın, kulun dilediği şeyi yaratacağına, yani fâil-i muhtâr olmadığına inanmak demektir. Kulda cüz'i bir irade olduğunu kabul edenlere göreyse kul, hayra, yahut şerre ait bir işe cüz'i iradesini sarfeder; o hayrı ve şerri Allah yaratır. Bu inanca tam karşı olan inanç, Mu'tezile'nin inancıdır. Onlarca, Ceberiyye'nin inancına karşılık hüsn ve kubh, yâni güzel ve çirkin. iyi ve kötü, Allah'ın verdiği akılla bilinir; Eşâire'nin bilinemiyeceğini, her şeyin ilâhı vahiy vasıtasiyle bilinebileceğini, Allah'ın fâil-i muhtâr olup hiç bir suretle fiilini zorlayacak bir kudret olmadığını, dilerse en temiz ve mü'min kulunu cehenneme atabileceğini, dilerse en mücrim ve kâfir kulunu cennete koyabileceğini söylemeleri hem akla, hem şer'a aykırıdır. Allah, insana, lûtuf olarak akıl ve temyiz vermiş, ayrıca peygamber gönderip iyiyi, kötüyü, emri, nehyi bildirmiş, emirleri tutan nehiylerden kaçınan kullara vaatlerde bulunmuş, aksini işleyenlere azab edeceğini bildirmiştir. Buna karşılık iyilik ve kötülük, Allah tarafından yaptırılıyorsa, iyiliğe mükâfat, kötülüğe mücazat abes, hattâ zulüm olacağı gibi akıl vermek, peygamber yollamak, kitab indirmek, vaat ve vaîdde bulunmak abes olur. Allah hem hakîmdir, hem âdildir, vaadi gerçektir. "Zerre ağırlığınca hayır yapan da, zerre ağırlığınca şer yapan da karşılığını görür.,, (XCIX. Zilzâl. 7-8)

Ehlibeyt İmamlarına göreyse hayrın da, şerrin de işleneceğini, kimin ve ne vakit işleyeceğini Allah bilir; fakat bu bilgisi, kula, hayrı, şerri zorla yaptırmaz. İmâm Ca'fer'us-Sâdık, "Cebir yoktur, tafvîz de yoktur, fakat iş, bu ikisinin arasındadır,, buyurmuş, yani kulun yap-

tığını Allah zorla yaptırmaz; fakat kulu, yapacağı işte başıboş da bırakmamıştır demiş, izahı istenince de, "Birisini bir suç işlerken görür, işlememesini söylersin, fakat dinlemez, yaptığını yapar, o suçu işler; sen de onu bırakırsın; bu, senin ona o suçu yapmayı emretmen değildir ki„ tarzında izah etmiştir (Muhammed b. Ya'kub' il-Küleynî: Usûl'ül-Kâfî; Tebriz, Taş bas. 1311 H. s. 77). İmâm Aliyy b. Mûsa'r-Rızâ da sorulan bir soruya "Allah kulları işleyecekleri işte kendi başlarına bırakmadı; çünkü Allah bundan yücedir, üstündür„ buyurmuş; kullara, suç işlemek hususunda bir ihtiyar mı verdi sorusuna karşılık da "Allah böyle bir şey yapmaktan da daha âdil ve hâkimdir, üstün ve ulu Allah ey Âdemoğlu, ben senin yaptığın iyiliklere mükâfat vermede senden daha yetkili olduğum gibi sen de yaptığın kötülüklere karşılık mücâzâta uğramaya lâyıksın; sen, suçları, sana verdiğim kuvvetle işledin demiştir„ buyurmuştur (aynı, s. 75).

Mevlânâ 619. beyitte, âyeti bildirdikten 620. beyitte de, ok atarsak biz yayız, ok atan Tanrı'dır dedikten sonra bunları okuyanların cebir sanmamalarını sağlamak kasdiyle bu, cebir değil, aksine kırıkları onarışın, eksikleri tamamlayışın manasıdır, bu da Allah'a yalvarmak içindir deyip bir kötülüğe uğrayınca ağlayıp inlememiz, nasıl aczimize delâlet ediyorsa kötülükte bulununca da utanmamız, bu işi kendi dileğimizle yaptığımıza delildir diyor ve irademizle, ihtiyarımızla bu işi yapmasaydık bu utanmanın, bu acıklanmanın, bu dertlere düşmenin bir manası olamaz; hocalar, talebeyi terbiye için sıkıştırmazlar; fikir kuruntulardan kuruntulara düşmez buyurup 644. beytin sonunadek aynı esas üzerinde çeşitli örnekler veriyor; bilhassa 641-642. beyitlerde peygamber-

lerin dünya işlerini Tanrı'nın takdirine, kâfirlerinse ahiret işlerindeki noksan, ihmâl ve isyanlarını, Allah böyle istedi, böyle yazdı deyip Allah'a isnad ettiklerine işaret ediyor. Mevlânâ bu ciltte ve diğer ciltlerde münasebet düşdükçe cebir ve ihtiyardan aynı tarzda bahs edecektir (Mevlânâ Celaleddin, s. 182 - 187).

644 - 645. Siccîn, Illiyyîn. Siccîn, Arapçada zından, hapishane manasına gelen sicn kökündendir, cehenneme denmiştir. 7. kat yerdir, kâfirlerin amel defterleri oradadır diyenler de vardır (El-Mufradât, s. 225). İlliyyîn, yücelik, yükseklik manasına gelen "alâ'„ kökündendir; cennetlerin en yüce yeridir; cehennemin en aşağı, en kötü yerinin siccîn olduğu gibi. Bu söz, oradakilerden kinayedir; inananların amel defterlerinin bulunduğu yerdir diyenler de vardır (aynı s. 346). Kur'ân'ın LXXXIII. sûresinin (Muttaffifîn) 7-8 ve 18-19. âyetlerinde geçen bu sözler, mü'minlerle kâfirlerin amel defterleridir diyenler de olmuştur ki bu takdirde, kâfirlerin amel defterlerindeki suçlar, kendilerini kötü bir zindana benzeyen cehenneme götüreceği gibi, inananların amel defterlerindeki hayır ve iyilikler de onları yücelere yükselteceği için bu adla anılmışlardır ve bu adlar sebebiyyet yoluyla o defterlere verilmiştir.

653. İsâ Peygamber, Ahd-i Cedîd'e göre çarmıha gerilmiş, Çarşamba günü vefat etmiş, annesi ve yakınları tarafından kefenlenip bir mağaraya konulmuş, Pazar günü ziyaret için gidenler, mağarayı bomboş bulmuşlar, bu sırada kendisinin sesini duymuşlar, bakınca dirildiğini görmüşler, inananlara da birer birer görünmüş, hattâ şüphe eden birisine el ve ayaklarında çarmıha gerilirken delinmiş olan mıh yerlerini göstermiş, sonra diri

olarak göğe ağmıştır (Matyus, son bab; Markus, XV - XVI, Luka, XXIII - XXIV, Yuhanna, XIX, XXI).

Kur'ân ise İsâ Peygamber'i öldüremediklerini, asamadıklarını, onlara öyle göründüğünü. Allah'ın onu, göğe yücelttiğini beyan buyurur (VI, Nisâ' 157 - 158).

Bir halk rivaye ine göre İsâ, göğe ağarken, yakasında, dünyaya ait olan, dünya malına bulunan bir iğne bulunduğu için dördüncü kat gökte kalmış, daha yücelere ağamamıştır.

673. Bu beyitten sonraki beyitlerde, peygamberlerin, Tanrı naipleri olduğunu, naiple naib edenin ayrı sanılmamasını söyler ve bunu izah ederken imanın, Allah'ın varlığına, birliğine, eşi ortağı bulunmadığına inandıktan sonra Peygamberinin de gerçek peygamber olduğunu tasdıyk ile olabileceğini, hattâ peygamberliği tasdıykın melekleri, kitapları, vahyi ve bütün peygamberleri tasdıyk ile mümkün olduğunu, "Onlar öyle kişilerdir ki Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edrler; Allah'la peygamberlerinin arasını ayırmak isterler ve bazısına inandık, bazısına inanmadık derler ve imanla küfür arasında bir yol tutmak dilerler; işte onlardır gerçekte kâfirler ve biz, kâfirler için aşağılatıcı bir azap hazırlamışızdır. Allah'a ve peygamberlerine inananlara ve içlerinden hiç birini ayırd etmeyenlere gelince: Onlara ecirleri verilecektir ve Allah suçları örten rahîmdir„ âyetleri mûcebince (IV, Nisâ', 150 - 152) imân edenlerin, "Ve kendi dileğiyle söz söylemedi, sözü ancak vahyedilen şeyden ibaret„ âyetleri hükmüne göre

LIII, Necm, 3 - 4) sözlerinin dahi vahiy meâli olduğuna inanmak icab ettiğini, Hz. Muhammed'in peygamberlerin sonuncusu ve efdali olduğunu tasdıyk etmekle, "Ve adını yücelttik„ meâlindeki âyet-i Kerîmeye göre (XCIV, İnşirâh, 4), "Allah'tan başka yoktur tapacak„ sözünden sonra "Muhammed Allah'ın şeriat sahibi Peygamberidir„ demenin gerektiğini, bunu gönülden de gerçeklemenin icab ettiğini, fakat böyle olmakla beraber bütün peygamberlerin, Mûsavilik. İsevilik gibi dinleri sonradan aslı unutulmuş bir hale gelmiş olsa bile hepsinin tevhîd üzere gönderildiğini anlatıyor. Niyabet'ten imamet manası dahi çıkarılabileceğine göre "Ali'yi ayıran, beni ayırmış, beni ayıran, Allah'ı ayırmış olur„ (Künûz'ül-Hakaaık, II, s. 174) ve "Razı değil misin ki ya Alî, Mûsâ'ya Harun ne menziledeyse sen de bana aynı menziledesin; ancak benden sonra peygamber yok„ hâdisleri muktezasınca Eimme-i Hüdâ'yı da ayırmamak ıktiza ettiğini bildiriyor (bu hâdisin medrekleri, bulunduğu kitaplar v.s. için merhum Seyyid Abd'ül-Huseyn Şeref üd-dîn, in "El-Murâcaât„ ına b. VI. basım, Necef-1383 H. 1963; s. 152 - 164).

691. Bu beyitten bölümün sonu olan 700. beyte kadar "Ervâh - Melekût„ âlemine işaret edilmektedir.

722. Bu beyitte Kur'ân'ın XXI. sûresinin 107. âyetine işaret vardır ki meâli şudur; "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.„

"Bilginler yeryüzünün ışıklarıdır, peygamberlerin halifeleridir, benim varislerimdir, peygamberlerin varis-

leridir„ meâlinde de bir hâdis vardır (Künûz, I, s. 86).

738. Bu beyitte LXI. sûrenin (Saf) 6. âyetine işaret edilmektedir; bu âyette Hz. Muhammde, Ahmed adı ile anılmaktadır; bu ad hâdiste de geçer (Câmi' I. s. 90).

***

(M E T İ N)

İsâ Dinini yoketmeye çalışan başka bir Yahudi padişahının hikâyesi

O çıfıtın soyundan bir başka padişah meydana çıktı; İsâ ümmetini yoketmeyi kurmaya başladı.

* Bu padişahın meydana çıkışından haber almak istersen "Andolsun burçları olan göğe„ sûresini oku.

İlk padişahtan kötü bir yol yordam meydana geldi ya, bu padişah da o yola, o yordama ayak bastı.

* Kim bir kötü yol yordam korsa her solukta ona lânet gider, çatar.

İyiler geçip gittiler; iyi adetleri kaldı; kötülerden de zulüm kaldı, lânetler kaldı.

750. Bil ki kıyamete dek o kötülerin cinsinden gelen kişinin yüzü, hep o kötülüklere yönelir.

* Bu tatlı suyla acı su, halk içinde damar damardır. Sur üfürülünceyedek böyle gider bu.

* İyilere kalan miras tatlı sudur. O ne mirasısıdır? "Kitabı miras olarak verdik„ mirası.

Dikkat edersen görürsün ki isteyenler, peygamberlerin incisinin parıltılarını isterler; bunun için yalvarır, yakarırlar.

Parıltılar incilerle yanar döner; yalım, inci neredeyse oraya gider.

Pencereden vuran ışık evin içinde döner durur; bütün çevreyi dolaşır; çünkü güneş bir bir burçtan bir burca gitmededir.

Kim bir yıldızla ilgiliyse, o yıldızla, kendi yıldızıyla koşup durur o.

* Talihi Zühre'yse gönlü tümden çalgıya, çağanağa akar, aşk aramaya koyulur, o sevdaya düşer.

* Kan dökmeyi huy edinmiş Mirrîh yıldızıysa yıldızı, savaş, iftira, düşman arar o.

* Yıldızların ardında öyle yıldızlar var ki onlar ne ihtirâka düşerler, ne de kutsuzdur onlar.

760. Onlar, bu muteber, bu bilinen, tanınan (*), yedi gökten başka göklerde döner, yürürler.

Tanrı ışıklarının parıltısına iyiden iyiye dalmışlardır; ne birbirlerine bitişiktir onlar, ne birbirlerinden ayrı.

* Talihi bu yıldızlardan olan, kâfirleri taşlar da yakar yandırır.

Onun öfkesi, halden hale giren, kimi üstün olan, kimi alt olan Mirrîh'in öfkesi değildir.

(*) Metinde "Mu'teber" yazılmış, sonra aynı yazıyla üste "Müştehar" sözü eklenmiş.

* Üstün olan ışık, eksilmeden de amandadır, kararmadan da; Tanrı ışığı Tanrı'nın iki parmağı arasındadır.

* O ışığı canlara Tanrı saçmıştır; bahtı olanlar da eteklerle o ışığı toplamışlar, elde etmişlerdir.

Yüzünü, Tanrı'dan başkasına çevirmeyen kişi, o ışık saçısından elde etmiştir.

Kimin aşk eteği yoksa o ışık saçısından bir pay elde edememiştir.

Parça buçukların yüzleri tümdedir; bülbüller, güllerle aşk oyununa girişir.

* Öküzün rengini dışından ara, insanın rengini içinden; ister al olsun, ister sarı.

770. Güzel renkler, temizlik küpünden meydana gelir; çirkinlerin renkleriyse kara cefa suyundan.

* O güzelim rengin adı "Tanrı boyası" dır; kirli rengin kokusuysa Allah lâneti.

Denizden olan, gene denize gider; nereden geldiyse o yana varır, ulaşır.

Dağ başlarından hızlı akan seller, bizim bedenimizden de aşkla karışmış can, koşar aslına varır.

Yahudi padişahının bir ateş yaktırması, ateşin yanına bir put diktirmesi, bu puta secde eden ateşten kurtulur demesi

O köpek Yahudi, bak ne iş etti? Ateşin yanıbaşına bir put diktirdi.

Kim bu puta secde ederse kurtuldu; secde etmeyen ateşin ortasına geçer oturur dedi.

Şu nefis putunun lâyığını vermedi de o yüzden nefsinin putundan bir başka put doğdu.

Putların anası, bir put olan nefsinizdir; çünkü put yılandır; nefis putuysa ejderha.

Nefis demirle taş gibidir; put o çakmaktaşından sıçrayan kıvılcımdır; o kıvılcım suyla söner gider.

Fakat çakmaktaşıyla demir, ne vakit suyla söner? İnsanoğlu, bu ikisi, kendisiyle oldukça nasıl esenliğe ulaşır?

780. Put, testide gizli duran kara sudur; nefsiyse bu kara suya kaynak bil.

O yontulmuş put, kara sele benzer; put yonan nefisse anayoldaki kaynaktır.

Bir parçası yüzlerce testiyi kırar ama kaynağın suyu, durmadan dinlenmeden coşar kaynar.

Put kırmak kolaydır, pek kolay; fakat nefsi kırıp geçirmeyi kolay görmek bilgisizlikdir, bilgisizlik.

Ey oğul, nefsin şeklini arıyorsan yedi kapılı cehennemin hikâyesini oku.

Her solukta bir düzeni vardır nefsin, her düzeninde de yüzlerce firavun, o firavunlara uyanlarla beraber batar gider.

Mûsâ'nın Tanrı'sına Mûsâ'ya kaç; firavunluk ederek iman suyunu dökme.

* Ahad'e, Ahmed'e el at; a kardeş, kurtul beden Ebû-Cehl'inden.

Çocuğun ateş içinde söze gelmesi, halkı ateşe atılmaya davet etmesi

O çıfıt, bir kadını, çocuğuyla o putun karşısına getirtti; ateş yalım yalım yanmadaydı.

Kadından çocuğu aldı; ateşin içine attı. Kadın korktu, gönlünü imandan ayırdı.

790. Puta secde etmek istedi; derken çocuk bağırdı, ben ölmedim dedi.

Dedi ki: Anne, buraya gel, hoşum ben, görünüşte ateşin içindeyim ama iyi bir haldeyim.

Bu ateş gerçeği örtmek için bir gözbağı; yakadan başgöstermiş bir rahmet oysa.

Anne, atıl ateşe de Tanrı'nın kesin delilini gör; Tanrı haslarının zevkını seyret.

Su gibi görünen, fakat gerçekte ateş olan bir dünyadan çık da dal ateşe benzeyen suya.

Dal da İbrahim'in sırlarını gör; hani o da ateşte selviler, yaseminler bulmuştu.

Senden doğarken ölümü görüyordum; senden ayrılmaktan pek korkuyordum.

Fakat doğunca, daracık bir zındandan kurtuldum, havası hoş, rengi güzel bir dünyaya çıktım.

Şimdi de ateşin içindeki esenliği görünce dünyayı ana rahmi gibi gördüm.

- F. 14

Şu ateşin içinde öylesine bir dünya gördüm ki, o dünyanın her zerresinde İsâ soluklular var.

Şekli yok, kendisi var gibi bir dünya işte. O var görünen dünyanın şekliyse bir kararda durmaz.

Anne, annelik hakkı için atıl ateşe de bir gör, bu ateşin ateşliği yok.

Atıl ateşe anne; devlet gelmiş çatmış, atıl ateşe anne, devleti elden kaçırma.

O köpeğin gücünü gördün, gir ateşe de Tanrı'nın gücünü, lûtfunu gör.

Ben sana acıyorum da o yüzden ayağını çekiyorum; yoksa neş'emden seni düşünmeye vaktim bile yok.

Gir ateşe, başkalarını da çağır; çünkü padişah, ateş içine sofra yaymış.

A Müslümanlar, hepiniz de atılın ateşe; din tadından başka ne varsa tümü de azaptır.

Hepiniz de pervaneler gibi, yüzlerce bahar olan şu nasîbe atılın.

Çocuk, o topluluğun ortasında bağırıp duruyordu; halkın canı heybetle dolmadaydı, herkes kendinden geçmedeydi.

Bu bağrıştan, bu çağrıştan sonra halk, kadın erkek, kendinden geçmiş bir halde ateşe atılmaya başladı.

Memurlar zorlamadan, hiç biri, kimseyi tutup sürümeden, çekmeden, dostun aşkıyle ateşe

atılıyorlardı; çünkü her acıyı tatlılaştırmak ondandır. onun elindedir.

İş bir hale vardı ki memurlar, ateşe girmeyin diye halka engel olmaya başladılar.

O Yahudi utandı, yüzü kara oldu; yaptığına pişman oldu. gönlü sıkıldı.

Çünkü halk, imana daha da fazla âşık oldu; bedenini yoketmede daha da gerçekleşti.

Şükürler olsun ki şeytanın düzeni ayağına takıldı; şükürler olsun ki şeytan da kendini yüzü kara gördü.

Halkın yüzüne sürüp durduğu pislik bir araya toplandı, o adam olmayanın yüzüne bulaştı.

O, halkın elbisesini yırtar dururdu ya; kendi elbisesi yırtıldı, halkın elbisesiyse sağlam kaldı.

Tanrı rahmet etsin, esenlik versin Muhammed'in adını eylenerek anan kişinin ağzının eğrilmesi

Birisi ağzını eğer de eylenerek Muhammed'in adını (*) anardı; anarken ağzı eğri kalıverdi.

Pişman oldu da ey Muhammed dedi, lûtuflar sahibisin. ledün bilgisi katında; sen bağışla.

Bilgisizliğimden seninle alay ettim; halbuki asıl alay edilecek benmişim.

(*) Metinde "Mer Muhammed" dir; üstüne "Nâm-ı Ahmed" yazılmış.

820. Tanrı, birisinin perdesini yırtmak isterse, gönlüne temiz kişileri kınama isteğini verir.

Fakat Tanrı, birisinin aybını örtmek isterse o kişi, nefis yüzünden ayıplara bulanmış kişilerin bile ayıplarını söylemez.

Tanrı, bize yardım etmek dilerse gönlümüze, ağlayıp inleme isteğini verir.

Ne mutlu gözdür o göz ki onun için ağlar; ne kutlu gönüldür o gönül ki onun için yanar kavrulur.

Her ağlamanın sonu gülmektir; sonu gören kişi kutlu bir kuldur.

Nerde akarsu varsa orada yeşillik vardır; nerde akan gözyaşı varsa oraya rahmet gelir.

İnleyen dolap gibi gözlerinden yaşlar saç da can alanından yeşillikler bitsin.

* Ağlamak istiyorsan gözyaşı dökenlere acı; acınmak istiyorsan sen de acı arıklara.

O çıfıt padişahın ateşi paylaması

Padişah yüzünü ateşe döndürdü de a sert huylu dedi; sendeki o dünyayı yakan huy nerde?

Nasıl oluyor da yakmıyorsun, o huyuna ne oldu? Yoksa bahtımızdan, kurduğun kuruntu değişti mi?

830. Sen ateşe tapanı bile bağışlamazsın; sana tapmayan nasıl kurtuldu?

A ateş, sen hiç dayanmazdın; nasıl oluyor da yakmıyorsun; Bu nedir, gücün mü yok?

Bu, bir gözbağı mı, yoksa akıl bağı mı? Böyle yücelen yalım nasıl olur da yakmaz?

Sana birisi büyü mü yaptı; yoksa simya mı bu? Yahut da huyunun bu aykırılığı bizim bahtımızdan mı?

Ateş dedi ki: A şaman, ben gene oyum; atıl bana da yakıcılığımı gör (*).

Yaradılışım da değişmedi, özüm, huyum da. Tanrı kılıcıyım, izinle keserim ben.

Türkmenin köpekleri çadırın önünde konuğa yaltaklanırlar.

Fakat çadırı yanından bir yabancı geçmeye kalkışırsa köpeklerin, kendisine arslancasına saldırdıklarını görür.

Kullukta ben de köpekten aşağı değilim ya; Tanrı da dirilikte, kudrette bir Türkden aşağı değil.

Yaratılış ateşin seni gamlandırırsa bu yakışı, din padişahının buyruğuyladır.

840. Yaratılış ateşin sana bir sevinç verirse ona, o neş'eyi gene din padişahı verir.

Gam gördün mü bağışlanma dile; çünkü gam, yaptığı işi, yaratıcının buyruğuyla yapar.

(*) "Şaman" Tükçedir, kafiye zorundan "Şemen" tarzında kullanılmış.

Tanrı isterse gamın ta kendisi neş'e olur; ayak bağının ta kendisi hürlük kesilir.

Yel de kuldur, toprak da; su da kuldur, ateş de. Bana karşı, sana karşı ölüdür bunlar; Tanrı ile diridirler.

Ateş, Tanrı tapısında ayaktadır; âşık gibi gece gündüz kıvranıp durmadadır.

Çakmaktaşını demire vurdun mu dışarıya sıçrar; Tanrı buyruğuyla dışarıya ayak basar.

Zulüm demiriyle sitem çakmaktaşını birbirine vurma; çünkü bu ikisi erkekle kadın gibi çocuk meydana getirir.

Çakmaktaşıyla demir zatı sebeptir ancak; fakat a iyi kişi, sen daha yukarıya bak.

Çünkü bu sebebı o sebep meydana getirmiştir; bir sebeb olmadıkça sebep, kendiliğinden nasıl meydana gelir?

Peygamberlere kılavuz olan sebeplerse bu sebeplerden de üstündür.

850. Bu sebebi, iş görür bir hale getiren o sebeptir; kimi de olur, kanatsız bir hale sokar, bir iş gördürmez ona.

Bu sebeplere akıllar mahremdir; o sebeplereyse peygamberler mahrem.

Bu sebep, Arapçada nedir? Cevap ver de "resen - ip" de, bu kuyuda o iptir işe yarayan.

Çıkrığın dönüşü, ipin sarılmasına, boşalmasına sebeptir; fakat çıkrığı döndüreni görmemek de kötü bir şeydir.

* Sakın ha, sakın, dünyadaki şu sebep iplerini, şu başı dönmüş felekten bilme.

Bilme de felek gibi eli boş, başı dönmüş bir halde kalma; özsüzlükten çıra gibi yanma.

Yel, Tanrı buyruğuyla ateşi yer, sömürür; her ikisi de Tanrı şarabıyle sarhoş olmuş gitmiştir.

Ey oğlu, gözünü açarsan yumuşaklık suyunun da Tanrı buyruğuyla varolduğunu görürsün, öfke ateşinin de.

* Yelin canı Tanrı'yı bilmeseydi Âd kavmini ayırd edebilir miydi hiç?

* Hûd, inananların çevresine bir çizgi çizmişti; yel oraya varınca yumuşuyor, hafifliyordu.

860. O çizgiden dışarıda olanlarıysa havalara kaldırıyor, havada param parça ediyordu.

* Tıpkı bunun gibi Şeybân-ı Râî de sürünün çevresine bir çizgi çekerdi.

Cuma geldi de namaz vakti oldu mu, kurt saldırmasın diye öyle yapardı.

Hiç bir kurt o çizgiden içeriye girmezdi; hiç bir koyun da çizgiden dışarıya çıkmazdı.

Tanrı erinin çizdiği dolaylı çizgi, kurdun hırs yelini de yatıştırırdı, koyunun hırs yelini de.

Böylece ecel yeli de âriflere, Yûsuflardan (*) gelen yel gibi yumuşak, güzel eser..

(*) Metinde "Yûsufân" yazılmış, altına "gülsitan" kelimesi ilâve edilmiş.

Ateş İbrahim'e diş geçiremedi; çünkü Tanrı seçkiniydi o, nasıl ısırabilirdi onu?

Din ehli de şehvet ateşi ile yanmaz; geri kalanları ise o ateş alır, tâ yerin dibine götürür.

* Tanrı emriyle kabaran deniz dalgaları, Mûsâ'nın adamlarını tanıdı; Kıptilerden ayırdetti.

* Tanrı buyruğu gelince yer, Kaarun'u altınlariyle, tahtıyle dibinedek çekti, yuttu.

870 * Suyla toprak, İsâ'nın soluğunu otlayınca kol kanat açtı; bir kuş oldu da uçtu.

* Senin tesbihin, suyla topraktan meydana glen bir buğudur ama, gönül gerçekliğinden üflenen soluktan suyla toprak canlanır, cennet kuşu olur.

Turdağı Mûsâ'nın ışığıyla oyuna daldı; olgun bir sûfî kesildi, eksiklikten kurtuldu.

Dağ yüce bir sûfî olduysa şaşılır mı buna? Mûsâ'nın bedeni de bir kesek parçasından düzülmüştü.

Yahudi padişahının bunu kınayıp inkâr etmesi, adamlarının öğüdünü dinlememesi (*)

O çıfıt padişah bu şaşılacak şeyleri gördü de gene kınamaya düştü, ancak yalanladı bunları.

Öğütçüler, haddini aşma; inat bineğini böyle sürme dediler.

(*) "Cuhûd„ sözü unutulmuş, başlığın üst tarafına küyük yazıyla ve "padşad„ tan sonra yazılmıştır.

Öğütçülerin ellerini bağlatıp hapsettirdi; zulmü zulme uladı gitti.

Derken iş mademki buraya geldi; ayağını dire a köpek, kahrımız geldi çattı, diye bir ses geldi.

Ondan sonra ateş kırk arşın yüceldi, yalımlandı, alevlendi, bir halka haline geldi; o çıfıtları yaktı gitti.

Önceden de temelleri ateşti onların; sonunda da temellerine gittiler.

880. O bölük ateşten doğmuştu ya; parça buçukların yolu tümedir.

Onlar inananı yakan bir ateşti ancak; ateşleri, çerçöp gibi kendilerini yaktı yandırdı.

* Anası Hâviye olanın bucağı, gene Hâviye'dir.

Oğul anası, oğlunu arar; temeller, kendi parçalarını peşlerine takar.

* Sular havuzda mahpustur ama yel gene de yukarıya çıkarır onları, çünkü o su da yel gibi dört direğin biridir.

Yel o suyu azar azar alır, tâ madeninedek götürür, hapisten kurtarır onu, sen görmezsin bile.

Bu soluk da bizim canımızı, tıpkı onun gibi azar azar dünya hapıshanesinden çalar.

* Temiz sözler, bizden çıkar da ona doğru ağar, ondan başka kimsenin bilmediği bir yeredek varır, ulaşır.

Soluklarımız, temizlik yüzünden çıkar, yücelir de bizden armağan olarak ölümsüzlük yurduna varır.

Sonradan ululuk sahibinden, sözlerimizin karşılığı, rahmet olarak iki kat çoğalır da bize gelir.

890. Sonra da kul gene elde ettiklerine benzer sevaplar elde etsin diye bizi, gene o güzel sözlere benzer sözlere sevkeder.

İşte böylece, boyuna güzel sözler yücelere gider, rahmet iner; bu ikisi sende, senin varlığında boyuna olur durur.

Farsça söyliyelim: Yâni bu çekiş o tadın geldiği yandan gelir.

Her bölüğün, her toplumun gözü, bir gün, bir tad aldığı yanda kalmıştır.

Gerçekten de her cins, kendi cinsinden tad alır. Bak da seyret; parça buçuğun tadı kendi tümündendir.

Yahut onun, bir cinsten olmaya kabiliyeti vardır da ona ulaştı mı, onun cinsi olur gider.

Hani suyla ekmek gibi. Onlar da bizim cinsimizden değil ama bizim cinsimiz oldular da gücümüzü arttırdılar.

Şekil bakımından suyla ekmek bizim cinsimiz değildir ama, sonu bakımından onları, bizim cinsimiz bil.

Cinsimiz olmayan bir şeyden tad alırsak, olsa olsa o şey, bizim cinsimize benzer.

Fakat benzeyen şeyden alınan tad, eğretidir; eğreti şey de sonunda kalmaz, yok olur gider.

900. Kuşa, ıslıktan bir tad gelse bile kendi cinsini bulamadı mı, hoşlaşmaz, kaçar.

Susuza seraptan bir tad gelse bile serabın göründüğü yere varınca görünen su, görünmez olur; gene su arar susuz.

Müflisler, kalp paradan hoşlaşırlar ama, kalp para, basılan yerde rezil olur gider.

Dikkat et de kalp paranın altın suyuna batmış olması seni yoldan alıkoymasın; eğri büğrü hayaller seni kuyuya atmasın.

Kelîle'den şu hikâyeyi tekrar oku da ondaki kıssadan hisse al.

*
**

(Ş E R H)

Bundan önceki hikâye münasebetiyle 745. beyitten 903. beyte kadar, çeşitli bahislere de girilerek anlatılan hikâye şudur:

Bundan önceki hikâyede anlatılan padişahın soyundan başka bir padişah İsâ dinini, onun ümmetini yoketmeyi kurar. Bir ateş yaktırır, yanıbaşına da bir put diker; herkesi o puta secde etmeye çağırır. Secde edeni bırakır, etmeyeni ateşe attırır. Derken bir kadını da çocuğuyla, yalım yalım yanmakta olan ateşin başına getirirler; çocuğunu alıp ateşe atarlar. Kadın, korkusundan, inancından dönecekken çocuk, ateş içinden bağırmaya başlar; ana der, ben çok rahatım; gel de buradaki güzelliği seyret; a inananlar, atılın bu ateşe; burada zevk var, neş'e var.

Halk, bu mucizeyi görünce memurlar zorlamadan ateşe atılmaya başlarlar. Fakat ateş, atılanları yakmaz. Padişah kızar, ateşi kınamaya başlar. Ateş, ben de der, emir kuluyum; Tanrı emretmedikçe kimseyi kayamam. Öğütçüler padişaha, bu işten vazgeçmesini söylerlerse de dinlemez; onları hapsettirir. Derken ateş alevlenir; o padişahı ve ona uyanları yakar, ül eder.

Bedî'uz-zamân Furûzan-fer bu hikâyenin, Sa'lebî' nin "Kasas'ül-Enbiyâ,, sında olduğunu kaydediyor (Maâhiz; s. 9) ve hikâyeyı anlatıyor kı hülâsasını veriyoruz:

Bir adam, İsâ Peygamber'in dinindedir; Yahudi beyi onu, Yahudi olmazsa ateşe atmakla korkutur. Adam kabul etmeyince onu da, onun gibi direnenlerden onikibin kişiyi de yaktırdığı ateşe attırır. Bir rivayete göre bir günde yetmişyedi kişiyi attırırsa da ateşin yandığı hendek dolunca yalımlar dışarıya vurur, kâfirleri de yakar, yalnız adı Zû-Nuvâs olan o Yahudi beyi kurtulur. Bu arada İsâ dinine girmiş olan bir kadını da, dininden dönmezse yakacaklarını söyleyererk tehdit ederler. Dininden dönmeyince de önce ilk oğlunu, sonra ortancasını ateşe atarlar. Kadın direnmekte devam edince sütemer çocuğunu kucağından kapıp ateşe atacakları sırada kadın, dininden dönmeyi kurarken çocuk dile gelir; ana der, sen gerçek dindesin, dönme. Kadın bu olağanüstü olayı görüp duyunca dininde sebat eder. Önce çocuğunu, sonra kendisini ateşe atıp yakarlar.

Bayzâvî tefsirinde şu rivayet var:

Bir padişahın büyücüsü, kocayınca büyü öğretmesi için ona genç birisini şakird olarak veriyorlar. Genç, bir rahibe rastlıyor ve Hristiyan oluyor, bir çok kerametler gösteriyor. Sonunda padişah rahibi de, delikanlıyı da öldürtüyor. Fakat kerametleri görenler, Hristiyan oluyorlar. Bunun üzerine padişah hendekler kazdırıp içlerinde ateş yaktırıyor; dininden dönmeyenleri ateşe attırıyor. Derken kucağında çocuğu bulunan bir kadın geliyor. Çocuk, anasına, dayan ana diyor, sen gerçek dindesin. Ayrıca Nicran boyunun Hristiyan olması üzerine onları, Zû-Nuvâs'ın ateşe atıp yaktırdığı rivayeti de vardır (II, s. 595).

Kur'ân-ı Kerîm'in LXXXV. sûresi olan ve 747. beyitte, ilk âyetine işaret edilen "Burûc Sûresi,, nin

4 - 7 âyetlerinde böyle bir olaydan bahsedilmektedir ki bunlar hakkında çeşitli rivayetler vardır ve yukarıdaki iki rivayet de bunlardandır; ateşe attıran emîr, Yûsuf b. Zû-Nuvâs'tır (diğer rivayetler için Mecma"ul-Beyân'a b. c. X, s. 464 - 466).

Ahd-i Atıyk'te Danyal kitabnda Abdanagoh, Mişâk ve Şadrâk adlı üç kişiyi, Buhtunnasar'ın Bab'ül'de Dora Dora ovasına diktirdiği altın bir puta tapmadıkları için, içinde ateş yanan bir fırına attırdığı, fakat bunların yanmadığı hikâye edilir (III)

748. "Müslümanlıkta iyi bir yol - yordam koyan kişi o yolda yürüyenlerin sevabı gibi sevaba erişir; o işi işleyenlerin sevaplarından da bir şey eksilmez; Müslümanlıkta kötü bir yol yordam koyanaysa, ondan sonra o yolda gidenlerin günehı gibi günah yazılır; o körülüğü işleyenlerin günahlarından da bir şey eksilmez.„ (Sahîhu Müslim'den naklen Ahâdîs-i Mesnevî; Tehran - 1334 Ş. H. s. 5 - 6)

751. Sûr boynuz gibi bir şeydir. Kur'ân'ın VI. sûresinin 73., XVIII. sûresinin 99., XX. sûresinin 102., XXIII. (Mü'minûn) 101., XXVII. sûresinin (Neml) 78., XXXVI. sûresinin (Yâ Sin) 51., XXXIX. sûresinin (Zümer) 68., L. sûresinin 20., LXIX. sûresinin (Haakka) 13. LXXVIII. sûresinin (Sebâ) 18. âyetlerinde Sûr'un üfürülüp kıyametin kopacağı bildirilir. Hadiste de "Sûr'u üfürmeye memur melek, yaratıldığından beri Sûr'u ağzına dayamış, emrin ne vakit geleceğini beklemektedir„ denmektedir (Camî'; II, s. 36).

Te'vilde Sûr, varlıkların istidatlarına uygun suretlere bürünmeleridir (Te'vilât, I, s. 210). Ölüye benzeyen gönülleri dirilten sohbet, Sûr'a benzetilir; dinleyenin bilgisinin, anlayışının kıyameti kopar, yeni bir anlayış ve bilişle dirilir.

752. Kur'ân'ın XXXV. sûresinin (Fâtır) 32. âyetinde, "sonra kitabı, kullarımızdan seçtiklerimize miras bıraktık; derken onlardan nefsine zulmeden var ve onlardan mûtedil hareket eden var ve onlardan, hayırlarda herkesten ileri giden var Allah izniyle; işte bu, pek büyük bir lûtuf ve ihsandır„ denmektedir. Beyitteki "Kitabı miras olarak verdik„ mealindeki "evrensel kitâb„ bu âyetten alınmadır.

757. Zühre. 539. beytin izahına bakınız.

758. Mirrîh. Iran'da Behrâm diye anılan ve hayır meleklerinden sayılan bu yıldız Keldanistan'daki Sâbiîler tarafından bir Tanrı olarak kabul edilmiştir. Onlarca adı Mares'tir. Sonradan Yunanlılara Ares, Romalılara Mars olarak geçmiştir. İran'da, yolculara, garipleri koruyan bir melekken Yunanlılarda fırtına tanrısı olmuş, sonradan savaş tanrısı sayılmıştır.

Elinde daima bir kılıç bulunur; Romalılar bunu elinde mızrak olarak tasvir ederlerdi. Yanında Nifak, Korku, Dehşet perileri bulunur. Alayına ölüm perileri de katılır. Kendisini Afrodit'ten başka seven yoktur. Zeus bile ondan nefret eder. Yunanlılar ona beygir, boğa, teke, çok eskiden de insan kurban ederlerdi. Trakya dağlarında oturan ve Olimp'e ancak tanrılar meclisinde bulunmak için gelen Ares'i Yunanlılar sevmedikleri halde Romalılar onu çok severlerdi. Onlarca Romos'la Romolüs'ün de babaları budur.

Ares, Zeus'la kızkardeşi ve zevcesi Jonon'un oğludur. Bir rivayete göreyse babasız doğmuştur. Zeus'un zevcesi

gebe kalmış, bir kız doğuracağını, ondan sonra da bir erkek çocuk meydana getireceğni, bu çocuğun göğe hükmedeceğini söylemiş. Buna pek kızan Zeus zevcesini yutmuş, fakat az bir zaman sonra şiddetli bir başağrısına tutulmuş, başını Promete'ye yardırmış, kafasının içinden, tepesinden tırnağına kadar silâhlı bir kız, Minerva çıkmış. Bu hal Jonon'un gayretine dokunmuş, o da Ares'i babasız doğurmuş.

Doğunun yıldız bilgisine göre bu yıldızın rengi ateş kırmızısıdır. Bu yüzden de mizacı aşırı derecede sıcak ve kurudur. Iklimlerden üçüncüsü, günlerden Salı, gecelerden Cumartesi gecesi, madenlerden bakır, duygulardan koku alma, insanlardan ortanca erkek kardeşler, kızıl yüzlü insanlar, hayvanlardan arslan, kaplan, kurt, yük taşıyan hayvanlar, yaban domuzu, bedenden dil, siyah kan damarları bu yıldıza mensuptur. Bu yıldızın hâkim olduğu zamanlarda doğanlar tahammülsüz, şehvete düşkün, vurucu kırıcı olurlar.

Yunanlılarda Mirrîh, buluttan bir ata binmiş, yahut elinde mızrak veya kılıç bulunan, bazı kere de postacı kılığına girmiş olan genç ve güzel bir delikanlı şeklinde temsîl edilirdi. Doğuda, sağ elinde kınsız bir kılıç veya mızrak bulunan, sol eliyle bir insan başı tutan kızıl parmaklı genç ve güzel bir delikanlı şeklinde tasvir edilmiştir. Bazı minyatürlerde başında miğfer de bulunur (Şarhu Sırr'ıl-Mektum, Dr. Muhammed Muîn'in Mazdayasna'sı, Ferit Kam'ın notları ve Mytologie Der Griechen und Römer, s. 56 - 62 v.s.).

Yedi yıldızdan Müşteri, büyük yomlu yıldız anlamına gelen "Sa'd-i Ekber,, , güneşse küçük yomlu anlamına "Sa'd-i Asgar,, diye de anılırdı. Müşteri'nin kutsuz, yomsuz saati pek azdı ; güneşinse yomsuz zamanları vardı. İkisine birden "Sa'deyn,, , yâni iki yomlu, kutlu yıldız denirdi. Zuhal, büyük yomsuz, kutsuz yıldızdı (Nahs-i Ekber). Mirrîh küçük yomsuz, kutsuz yıldızdı (Nahs-i Asgar). Eskilerce yıldızların durumu, insanlara ve yeryüzüne tesir eder, olaylar bu yüzden olurdu.

Hz. Muhammed'in zamanında Arabistan'da da bu çeşit inançların olduğu hadîslerden anlıyoruz. Meselâ "Kim bir yıldıza bakana, bir gelecekten haber vermek davasını güdene başvurup ondan bir şey sorarsa kırk gecelik namazı kabul edilmez,, (Camî', II, s. 140), "Ümmetimde cahiliyet devrinden kalma dört şey var ki bir türlü vazgeçmezler onlardan: Soysopla övünmek, soysop bakımından birini yermek, yıldızlara bakıp hesaplar yaparak yağmur yağıp yağmıyacağına hükmetmek, ölünün arkasından, şuyunu buyunu sayıp dökerek feryad etmek,, (aynı, I, s. 31), "Kim yıldızlardan hüküm çıkarıp gaybi anlamak bilgisinin bir kısmını elde ederse büyünün bir kısmını bilmiş demektir; bilgisini arttırdıkça büyü bilgisi de artar,, (II, s. 148) ve "Ya Alî, yıldızlardan hüküm çıkaranlarla oturma, onlarla düşüp kalkma,, (Künûz, II, s. 206) gibi hadisler bunu gösterir.

759. İhtirak, aydan başka öbür yıldızların güneşle bir derecede bulunmalarıdır. Eski yıldız bilgisine inananlarca ihtirak ve yıldızlara, büyük yahut küçük kutsuz yıldızın üst oluşu kutsuzluk meydana ggetirir.

762. Kur'ân'da, XV. sûrenin (Hıcr) 18., XXXVII. Sûrenin 10., LXXII. sûrenin (Cinn) 8. ve 9. âyetlerinde bir söz duymak, bir haber almak için göğe

çıkmak isteyen cin ve şeytanların, melekler tarafından atılan şihaplarla yakıldığı bildirilir.

764. "Kalpler Allah'ın (Kudret) parmaklarından iki parmağı arasındadır; çevirir, döndürür,, (Camî', I, s. 70), "Ademoğullarının hepsinin de kalpleri, Rahmân'ın parmaklarından iki parmağın arasındadır; hepsini de bir kalp gibi dilediği tarzda çevirir.,, (aynı, s. 78).

İki parmaktan maksat cemâl, celâl, lûtuf ve kahırdır.

765. O ışığı canlara Tanrı saçmıştır. "Gerçekten de Allah halkını karanlıkta yarattı; sonra ışığını saçtı onlara. Bu ışıktan kime bir ışık düştüyse bugün odur doğru yolu bulan; kime düşmediyse yanılmış gitmiştir.,, (Câmi', I, s. 58)

769. Bu beyit Türkçedeki "İnsanın alacası içinde, hayvanın alacası dışında,, atasözünü hatırlatmadadır.

771. Tanrı boyası. "Allah'ın verdiği renk. Allah'tan daha güzel renk veren kim? Ve biz ona tapanlarız,,. (Kur'ân, II, 138)

İbn Abbâs. Hasan, Katâde ve Mücâhid'e göre Allah'ın verdiği renk, Allah'ın dini olan Müslümanlığa yapışmaktır. İmâm Ca'fer'us-Sâdık (148 H. 765), Allah rengine Müslümanlık demiştir. Ferrâ ve Belhî sünnet anlamını vermişlerdir (Mecma', I, s. 219). Râgıb-ı Isfahânî'ye göre (399 H. 1008) İnsanları hayvanlardan ayırd eden akıldır. Gene ona göre Hristiyanlar çocuğu doğumunun yedinci günü vaftiz ederler ve böylece onun tam Hristiyan olduğuna inanırlar. Âyet, yaratılışı gerçek vaftiz, yâni doğru dine sahib oluş

kabul ediyor (Mufradât, s. 274). Hz. Muhammed "Her doğan çocuk Tanrı yaratışına uygun doğar; sonra dil beller de anası, babası onu Yahudi yapar, Hristiyan yapar, Mecusi yapar,, buyurmuştur ki bu hadîste de yaratış Müslümanlık olarak kabul edilmiştir (Câmi', II, s. 79).

787. Ebû-Cehl. Bilgisizlik babası anlamına gelen bu lakap Kureyş ulularından Ebû-Hakem Amr b. Hişâm'a Hz. Muhammed tarafından verilmiştir. Müslümanlığa amansız bir düşman olan ve Bedir savaşında öldürülen bu adamın kesik başını gören Hz. Muhammed, Bu ümmetin firavunu öldürüldü buyurmuştur.

817. Beyitle başlıyan hikâyenin, Vail oğlu Âs'ın oğlu Hakem'in Hz. Muhammed'in yürüyüşünü taklid ederek alay ederken Hz. Peygamber'in öyle kal demesi üzerine titrek bir hale gelmesinden ölünceyedek de o halde kalmasından alınmış olması ihtimalini Furûzan-fer, Maâhiz'de bildiriyor (s. 10).

Titrek kalmakla ağız eğilmesi arasında pek münasebet göremiyoruz. Bu bakımdan bizce hikâyenin kaynağı bu olamaz.

827. Acımak istiyorsan sen de acı arıklara. "Yeryüzündekine acı, yüceler yücesi acısın sana,,, "Acıyın da size de acısınlar; bağışlayın da siz de bağışlanın; vay söz tutmayanlara, eyvah yaptığını bile bile yapanlara, bunda ısrar edenlere,,, (Câmi', I, s. 32) "Acımayana acınmaz,,, "İnsanlara acımayana Allah acımaz,,, "Yeryüzündekilere acımayana, yüceler yücesi acımaz,,, "Acımayana acınmaz, bağışlamayan bağışlanmaz, tövbe etmeyene tövbe nasib edilmez.,, (II, s. 169).

854. Felek gökyüzü demektir. Yıldız bilgisine inananlarca yeryüzündeki olaylar, adamın başına gelenler, gökteki yıldızların durumlariyle ilgilidir. Önce de söylediğimiz gibi bu inanç Hz. Muhammed'in zamanında Arabistan'da da yaygındı. Bu yüzden İslâm, bu temelsiz, asılsız inançla mücadele etmişti. Olaylar yüzünden halk arasında felegi, yani gökyüzünü kınamak, bir örf mecazı olmuştur. Gökyüzü, görünüşte tersine kapanmış bir tas gibi olduğundan da, "Başaşağı dönmüş,,, göğün döndüğü kabul edildiğinden "Başı dönmüş felek,, sözü çıkmıştır. Hattâ halk arasında şöyle bir fıkra da söylenegelmiştir :

Felek denen kişinin bir tek gözü varmış; o da, tepesindeymiş. Filân adam iyi bir adam deyince, dur bakayım. doğru mu dermiş. O adamı tutar, yücelere kaldırır, başının üstüne yüceltirmiş. Ondan sonra da bu mu iyi der, yere çalarmış.

858 - 859. Âd kavmi. Hûd Peygamber bu kavme gönderilmiştir. Âd, İslâm kaynaklarına göre Nuh Peygamber'in torunu İrem'in oğludur. Bunun kavmi Hadaramût'la Umman arasındaki çölde yaşardı. Hûd, Ahd-ı Atiyk'te, tekvîn bölümünde Nuh Peygamber'in oğullarının soylarından bahsedilirken Aber diye geçer. Batı eleştirmecilerine göre Aber, Hûd'dur (Tekvîn, X, 21 - 25, Savary: Le Koran, Paris, 1951, s. 217. not. 2).

Âd, Kur'ân'ın onsekiz sûresinde, münasebet düştükçe geçer. XI. sûrenin adı da "Hûd Sûresi,, dir.

861. Şeybân-ı Râî, ulu ârif ve zâhitlerdendir. Gazâlî "İhyâ'ul-Ulûm,, da, Şâfiî'nin (204 H. 819), bu zâtın

huzurunda mektep çocuğu gibi oturduğunu, ona sorular sorduğunu, bu hale şaşanlara da o, Tanrı bilgisini biliyor dediğini rivayet eder. Cuma namazına giderken, güttüğü sürünün çevresine bir çizgi çekermiş; koyunlar, bu çizgiden dışarı çıkamadığı gibi kurt da içeri giremezmiş. Mısır'da ölümüş, Şâfiî'nin mezarı yanına gömülmüştür (Abdurraûf'ul-Munâvî: El-Kavâkib'üd-Dürriyye fî Tarâcim'is-Sûfiyye, Kahire-1357 H. 1938, s. 123-124). Ebû-Nuaym-ı Isfahânî de "Hilyat'ül-Evliyâ ve Tabakaat'ül Asfiyâ,, sında bu zattan bahseder (Kahire - 1357 H. 1938. VIII. s. 317).

869. Yûsuf'un zamanında Mısır'a gidip yerleşen İsrailoğullları zamanla çoğalmışlar. bunun üzerine Mısırlılar onlara ağır işler yüklemeğe başlamışlar; sonunda, doğan erkek çocukları öldürtmeye koyulmuşlardır. Mûsa'nın anası bir zaman onu gizlemiş, sonra korkusundan bir sepete koyup Nil nehrine salmıştı. Firavun'un kızı, yahut karısı. Mûsa'yı bulup saraya götürmüş, Firavun onu evlâdı gibi sevip büyütmüştü. Sütnine aramışlar, anası gidip bu işi üstüne almış, Mûsa'yı emzirmişti. Mûsa büyüyünce bir gün Mısırlılardan birinin, İsrailoğullarından birini dövdüğünü görmüş. adamı bir yumrukta öldürmüştü. Ertesi günü İsrailoğullarından iki kişinin kavga ettiğini görüp ayırmak isterken kavga edenlerden biri, seni kim başımıza buyrukçu dikti; dünkü adam gibi beni de mı öldürmek istiyorsun demış; Mûsa yaptığının duyulduğunu anlayınca Medyen ülkesine gitmişti. Orada çeşme başında. halk kovalarını doldururken bir yanda duran iki kız görmüş. onların kovalarını alıp doldurmuştu. Kızlar, babaları Şuayb

Peygamber'e bunu anlatmışlar, o da Mûsa'yı çağırtmış, sekiz yıl kendisine hizmet etmek şartiyle kızlarının birini vermiş, on yılı tamamlarsan bu da senin bileceğin iş demişti. Mûsa, on yıl Şuayb'ın koyunlarını gütmüş, sonra kendisine ayrılan koyunlarla karısını alıp bir yurd edinmek için yola düşmüştü. Tuvâ vadisinde, uzaktan bir ateş görmüş, karısına, ya biraz ateş alayım, ısınalım, yahut biri varsa yol sorayım demiş, o yana doğru gidince çalıların, ağaçların alev alev tutuşmuş olduğunu, fakat hiç birinin de yanmadığını görüp şaşırmıştı. Tanrı, burda Mûsa'ya, 279. beytin şerhinde söylediğimiz gibi sopasının yılan olması ve elini koynuna sokunca parıl parıl parlar bir halde çıkarması mûcizelerini vermiş, İsrailoğulllarını tutsaklıktan kurtarmak üzere Mısır'a gitmesini buyurmuştu. Mûsa, dilim ağır, kardeşim Hârun benden daha fasih, ona da peygamberlik ver, benimle yolla demiş, Tanrı bu dileğini kabul etmişti.

Mûsa, Hârun'la beraber Mısır'a gidip Firavun'dan, İsrailoğullarını bırakmasını dilemiş, Mûsa, Tanrı'nın mûcizelerini göstermiş, fakat Firavun bunlara ehemmiyet vermemiş, bunun üzerine Tanrı Mısırlılara Nil nehrini kan haline getirmiş, hangi kabı kaldırırlarsa altında kan görmüşler, her yanda kurbağalar belirmiş, çekirge yağmış, atsineği ve tatarcık salgını olmuş, sürülerine kırgın düşmüş, nihayet her evde ilk doğan erkek çocuk ölmüş, Firavun dayanamayıp İsrailoğulllarını bırakmıştı. Kızıldeniz, İsrailoğullarına, Mûsa'nın sopasiyle işareti üzerine yarılmış, onları bıraktığına pişman olan Firavun da ordusuyla ardlarına düşmüş, fakat İsrailoğulları geçince, deniz kavuşmuş, Firavun ve ordusu boğulmuştu.

Tîh çölünde kırk yıl kalan İsrailoğulları 80-82. beyitlerin şerhinde bildirdiğimiz gibi, bıldırcın ve kudrethelvasıyla geçinmişler, 25-26. beyitlerin şerhinde geçtiği gibi Mûsa, Turdağı'nda Tanrı tecellisine mazhar olmuş, Tanrı buyruklarını kavmine bildirmişti.

Özetini verdiğimiz bu olaylar Ahd-i Atıyk'te uzun uzadıya anlatılır (Urûc). Aynı kitapta Şuayb, Medyen kâhini Yetro'dur (aynı bölüm, III, 1, XVIII, 1-2).

Kur'ân-ı Kerîm'de Mûsa, en fazla anılan peygamberlerden biridir. Bu olaylar bilhassa II. sûrenin 46-66., IV. sûrenin 153-156., V. sûrenin 20-26., VII. sûrenin 103-164., X. sûrenin 75-93., XX. sûrenin 9-97, XXVI. sûrenin 10-67., XXVII. sûrenin 7-14., XXVIIII. sûrenin 6-48. âyetlerinde anlatılır (278-279. beyitlerin izâhına da bk.).

869. Kaarun. 181. beytin izahına bakınız.

970. Kur'an'ın III. sûresinin 49. ve V. sûresinin 110. âyetlerinde İsâ Peygamberin kilden kuş şeklinde yaptığı şeye üfürünce canlanıp kuş olarak uçtuğu anlatılır.

871. "Bundan daha hayırlı bir şey ekmekten haber vereyim mi sana? Allah'ı noksan sıfatlardan arı bilirim, hamdolsun Allah'a, yoktur Allah'tan başka tapacak, ulular ulusudur Allah dersin; her kelimeye karşılık cennette bir ağaç dikerler sana,. (Câmi', I, s. 96) ve "Allah'a hamdederek o pek ulu Allah'ı, noksan

sıfatlardan arı bilirim diyen kişiye cennette bir ağaç dikerler,, (aynı, II, s. 162) meâlinde hadisler vardır; fakat tesbihin kuş olacağına dair bir hadis bulamadık. Furûzan-fer, "Ahâdîs-i Mesnevi,, de üç mevzû' hadis bildiriyor (s. 8-9). Mevlânâ bu beyti, 970. beytin şerhinde bildirdiğimiz gibi İsâ Peygamber'in Tanrı adını anarak, onun izniyle kilden yoğurduğu kuş şekillerine üfürerek canlandırdığını hatırlayıp söylemiştir sanıyoruz.

882. Hâviye, düşmek, şaşmak anlamlarını verir. Cehennemin adlarındandır. Kur'ân'ın CI sûresinin (Kaaria) 8-11. âyetlerinde "Ve fakat kimin ki terazilerdeki tartısı hafif gelir; onun, ana kucağı gibi sığınacak yeri, anayurdu cehennem uçurumudur ve ne bildirdi sana, nedir cehennem uçurumu? O, pek kızgın bir ateştir" denmededir.

884. Dört direk. Eskilere göre madde, dört şeyden meydana gelmiştir: Ateş, hava, toprak, su. Bu dört unsura, Dört unsur ve Dört direk anlamına "Anâsır-ı Erbaa. Erkân-ı Erbaa,, denirdi.

887. "Kim yücelik, üstünlük dilerse bilsin ki bütün yücelik, üstünlük Allah'ındır; güzel sözler, ona ağar, iyi işler de o sözleri yüceltir ve onlar ki düzenlerde, kötülüklerde bulunurlar, onlaradır çetin bir azap ve onların düzenleri de zati mahvolup gider.,, (Kur'ân, XXXV, Fâtır, 10) Bu beyitle bundan sonraki dört beyit Arapçadır.

**
*

(METİN)

Av Hayvanlarının Arslana, Tanrı'ya Dayanmasını, Çalışmaktan Vazgeçmesini Söylemeleri

Av hayvanları, güzelim bir ovada yayılıyorlardı ama arslanın korkusundan da kıvranıp duruyorlardı.

Çünkü arslan boyuna pusudan çıkıp birini kapıyordu. Bu yüzden o otlak zehir kesilmişti onlara.

Düzene başvurdular; arslana geldiler, dediler ki: Biz, sana her gün ne yiyeceksen getirir, veririz, doyururuz seni.

Bundan sonra avlanmaya kalkışma; bir av peşine düşme de, şu otlak zehir olmasın bize.

Arslanın Av Hayvanlarına Cevap Vermesi ve Çalışmanın Faydalarını Söylemesi

* Arslan dedi ki: Evet, fakat vefa görsem, düzene düşmesem. Ben zeyd'den, bekr'den nice düzenler görmüşüm.

910. İnsanların yaptıkları işler, kurdukları düzenler yüzünden ölmüşüm ben; yılanlar sokmuş, akrepler sançmış beni.

* İçimde pusu kurmuş olan nefisse düzende, kim gütmede bütün insanlardan da beter.

* Kulağım, "İnanan, bir delikten iki kere sokulup yaralanmaz,, sözünü duydu; Peygamber'in sözünü canla, gönülle kabul etti.

Av Hayvanlarının, Tanrı'ya Dayanmayı, Çalışıp Kazanmaktan Üstün Tutmaları

* Hepsi de a her şeyden haberi olan hakîm dedi; çekinmeyi bırak; çekinmek adamı kaderden kurtaramaz ki.

Çekinmekte perperişan olmak, kötülüklere uğramak var; yürü, Tanrı'ya dayan; dayanç daha iyidir.

A sert, a öfkeli er, kaza ve kaderle pençeleşme de kaza ve kader de seninle pençeleşmesin.

Tanrı buyruğuna karşı ölü olmak gerek ki tanyerini yaran, günü ışıtan Tanrı'dan bir yara almıyasın.

Arslanın, Çalışıp Kazanmayı, Tanrı'ya Dayanıp Teslim Oluştan Üstün Tutuşu

Arslan dedi ki: Evet, dayanç kılavuzdur ama şu sebebe yapışmak da Peygamber'in sünnetidir.

* Peygamber, yüce sesle, "Dayanmakla beraber, devenin ayağını bağla,, dedi.

* Kazanan Tanrı sevgilisidir sözünü işit de dayanç yüzünden sebebe sarılmakta tembelleşme.

Av Hayvanlarının Dayancı Çalışmadan Üstün Tutmaları

920. Toplum ona dedi ki: Kazanmak, bil ki halkın inanç arıklığı yüzünden, halkın miktarınca elde edilen bir riyâ lokmasıdır.

Dayançtan daha güzel bir kazanç olamaz; teslîm oluştan daha güzel nedir ki?

* Niceler belâdan, gene belâya kaçar; niceceler. yılandan kaçar, ejderhaya tutulur.

Insan düzen kurar, düzeni tuzak olur; birisini can sanır; oysa ki kan içici kesilir o.

Kapıyı kapar, kilitler; oysa ki düşman evin içindedir; Firavun'un düzeni de bu çeşit masallardandır.

O kin güden, yüzbinlerce çocuk öldürttü, aradığıysa evinin içindeydi.

Bir gözümüz var, onda da birçok hastalıklar var; öyleyse yürü, kendi görüşünü dostun görüşünde yok et.

Bizim görüşümüze karşılık onun görüşünü elde etmek, verilenin yerine alınan ne güzel

karşılıktır; onun görüşünde bütün dileklerini bulursun.

Çocuk, tutamaz, koşamazken bineği, ancak babasının omuzudur.

Fakat olmayacak şeyler yapmaya koyuldu, el ayak sahibi olmaya başladı mı zahmetlere düşer, kötülüklere uğrar.

930. Halkın canları da el ayak sahibi olmadan önce vefadan safaya uçup duruyordu.

* İnin buyruğuyla bağlandılar mı, öfkeye, hırsa, kanaate hapsolup gittiler.

* Biz Tanrı tapısının ayaliyiz; ondan süt istemedeyiz; Peygamber, halk Tanrı'ya ayaldir dedi.

Gökten yağmur yağdıranın, rahmetiyle ekmek vermeye de gücü yeter.

Arslanın, çalışmayı dayançtan üstün tutması

Arslan dedi ki: Evet, fakat kulların Rabbi ayağımızın önüne de bir merdiven koymuştur.

Dama basamak basamak çıkmak gerek; burada cebrî olmak, ham bir ümittir.

Ayağın var, nasıl kendini topal edersin? Elin var, pençeni nasıl gizlersin?

Efendisi, kulunun eline beli verdi mi, söz söylemeden dileği anlaşılır.

Bele benzeyen el de onun işaretlerindendir, buyruklarındandır; işin sonunu düşünmek de onun sözleridir.

Buyruklarını canla kabûl ettin mi buyruğu yerine getirmek için de can verirsin.

940. Derken sana sır buyrukları verir; yükünü kaldırır senin; iş güç verir sana.

Yük altındasın; yükünü alır da seni bineğe bindirir; buyruklarını kabul etmişsin; seni makbul bir hale kor.

Şimdi onun buyruğunu kabul etmişsin; sonra o buyruğu sen söylersin. Ona ulaşmayı aramadasın; ondan sonra ona ulaşır gidersin.

Tanrı nîmetine şükretmeye çalışmak güçtür, kuvvettir; senin cebre inancınsa o nimeti inkâr etmektir.

Yüce kuvvete şükretmek, gücü kuvveti arttırır; cebir inancıysa nîmeti elinden çıkarır.

Senin cebre inancın yolda uyumaya benzer. Uyuma, uyuma o kapıyı görmeden, o kapıya varmadan.

Sakın a ibret almayan tembel cebrî (*), uyuma o meyvalı ağacın altından başka bir yerde.

Yalnız orada yat, uyu da her solukta yel, dalı silksin, uyuyanın başına mezeler, azıklar düşürsün.

(*) Metinde "kâhil", karşılaştırmada, üstüne "cebri" yazılmış.

Cebre inanmakla yol kesenlerin arasında yatıp uyumak birdir; çağı gelmeden uçan, vakti gelmeden öten kuş nasıl kurtulur?

Onun buyruklarına burun büküyorsun da erkek mi sanıyorsun kendini? Bir dikkat edersen görürsün ki kadınsın sen.

950. Hani şu kadarcık aklın var ya; o da yiter gider; aklı uçan başsa kuyruk kesilir.

Çünkü şükretmemek uğursuz, kötü bir iştir; bu iş, şükretmeyeni cehennemin ta dibine götürür.

Dayanıyorsan koyulduğun işte dayan Tanrı'ya; ek de sonra dayan kırıkları onarana.

Av Hayvanlarının gene dayancı çalışmadan üstün tutmaları

Hepsi birden ona bağıra bağıra dediler ki: Sebep tohumlarını eken harisler,

Kadın erkek, yüzbinlerce yüzbinlerdi hani; ne diye zamanın faydalarından bir şey elde edemediler?

Dünya kurulalı yüzbinlerce yüzyıllar içinde o harisler, ejderha gibi yüzlerce ağız açmışlardı.

O bilgin topluluk öylesine düzenler düzmüştü ki o düzenler yüzünden dağ bile yerinden kopar.

* Ululuk sahibi, onların düzenlerini, "O yüzden dağların tepeleri bile yerlerinden oynar„ diye anlatır hani.

Ezelden verilen paydan başka, onların avlanmalarından, çabalarından hiç bir şeycik yüz göstermedi gitti.

Hepsi de düzenden, işten kaldılar da yalnız herşeyi bilerek düzüp koşan Tanrı'nın işi kaldı, buyrukları kaldı.

960. Ey ünlü er, kazancı bir addan başka bir şey bilme; ey düzenbaz, çabayı bir vehımden başka bir şey sanma.

Azrailin birisine bakması, o adamın Süleyman'ın sarayına kaçması, dayancın çalışmadan üstün olduğu, çabanın pek az fayda verdiği

Bir sâf ihtiyar (*) bir kuşluk çağı koşa koşa Süleyman'ın adalet sarayına sığındı.

Gamdan yüzü sararmış, iki dudağı gövermişti; Süleyman, a efendi ne oldu, buyur dedi.

Adam, Azrail bana öyle bir öfkeli, öyle bir kin güder gözle baktı ki dedi.

Süleyman, peki dedi, şimdi ne istiyorsun? Onu söyle. Adam, a can sığınağı, yele buyur da

(*) Metinde "Zâd merdi" dir. Karşılaştırmada "Zâd" sözünün yanına "Sâde" yazılmış.

Beni buradan Hindistan'a götürsün; olur ya, bu kul o yana gider de canını kurtarır.

İşte bak, halk yoksulluktan böyle kaçar; kaçar da hırsa, isteğe lokma olur gider.

Yoksulluk korkusu, tıpkı o korkuya benzer; hırsı, çabayı da Hindistan say sen.

Süleyman yele buyurdu, yel de tezce aldı, tâ Hindistan'ın bir ucundaki bir adaya iletti adamı.

* Ertesi günü divan kurulmuştu; herkes Süleyman'ın tapısına gelmişti. Süleyman Azraile dedi ki:

970. O Müslümana, onu canından, malından avare etmek için mı öyle öfkeli baktın?

Azrail dedi ki: Ne vakit öfkeli bakmışım ona? Yol uğrağında gördüm de şaşırdım kaldım; şaşkın şaşkın baktım.

Çünkü Tanrı bana, onun canını bugün Hindistan'da alacaksın buyurmuştu.

Şaştım da yüzlerce kanadı olsa dedim, onun Hindistan'a varabilmesi uzak mı uzak.

Sen, dünyanın bütün işlerini buna kıyasla; gözünü aç da gör.

Kimden kaçıyoruz? Kendimizden mi? Ne de olmayacak şey. Kimden neyi kapıyoruz? Tanrı'dan mı? Ne de büyük suç.

Arslanın çalışmayı dayanmadan üstün tutması, çalışmanın faydalarını anlatması

Arslan, evet dedi, fakat bir de Peygamberlerin, inananların çalışmalarına bak.

Yüce Tanrı onların gördükleri cefalara, uğradıkları sıcağa, soğuğa dayanıp çalışmalarını doğrulttu, yitirmedi.

* Ne düzdüler, koştularsa herhalde güzel oldu, hoş oldu. Zâti güzelden ne gelirse güzeldir.

Tuzakları felek kuşunu tuttu; eksikleri fazla sayıldı.

980. A ulu kişi, gücün yettikçe peygamberlerle erenlerin yolunda çalış, çabala.

Kaderle pençeleşmek savaş değildir; çünkü bizi onunla pençeleştiren de kaderdir.

Birisi, inanç yolunda, kulluk yolunda yürür de bir soluk olsun ziyan ederse kâfir olayım ben.

Başın yarılmamış, şu başını bağlama; bir iki günceğiz çalış, sonra güledur.

Dünyayı arayan, olmayacak, kötü bir şeyi aradı; ahireti arayansa iyi, güzel bir hal aradı.

Dünya kazancında düzenlere başvurmak soğuk bir şeydir; fakat dünyadan vazgeçmek için düzenler kurmak da var, yerindedir bu.

Düzen odur ki kurtulmak için zındanı deler; açılmış deliği kapatmaksa, soğuk bir düzendir.

Bu dünya zindandır; biz de dünyadaki mahpuslarız; del zindanı da kurtar kendini.

* Nedir dünya? Tanrı'dan gaafil olmak; kumaş, para, ölçü, tartı, kadın dünya değildir.

Malı, din (*) için, Tanrı için yüklenirsen, Peygamber buna, ne de güzel mal dedi.

990. Geminin içindeki su, gemiyi batırır; gemi altındaki suysa gemiye arka olur.

Malı mülkü gönlünden sürmüştü de bu yüzden Süleyman, ancak yoksul adını takınmıştı.

Ağzı kapalı testi, uçsuz bucaksız denizin üstünde hava dolu bir gönülle yüzer gider.

İçte yoksulluk havası oldu mu insan, dünya denizinin üstünde eğleşir.

Bu dünya, tümden onun mülküdür de gönlünün gözünde hiç bir şey değildir mal mülk.

Şu halde gönül ağzını yum, mühürle ; onu Min Ledün ululuğunun yeliyle doldur.

Çalışmak da hakdır, dert de hak, devâ da hak; fakat inkâr eden, çalışmayı inkâr etmeye çalışır durur.

(*) Bu beyit metinde unutulmuş, karşılaştırmada kenara yazılmış.

Çalışmanın dayançtan üstün oluşu

Arslan bu çeşit birçok deliller getirdi; o cebrîler, arslanın cevaplarını dinleyip kandılar.

Tilki de, ceylân da, tavşan da, çakal da cebrîliği bıraktı, dedikoduyu kesti.

Şu bey'atte ziyana düşmemek için kükremiş arslanla ahdettiler, söz verdiler ona.

1000. Her günün payı zahmetsizce ona gidecekti; başka bir dileği olmayacaktı.

Günden güne, kime kur'a düşerse o, sırtlan gibi koşuyor, arslana gidiyordu.

Bu sağrak, döne dolaşa tavşana geldi. Tavşan, bu cefa niceyebir sürecek diye bağırdı.

Av hayvanlarının, tavşanın arslana gitmekte gecikmesini kınamaları

Topluluk, bunca zamandır biz, ahdımıza vefâ ettik de canımızı feda ettik.

A inatçı, adımızı kötüye çıkarmaya kalkışma, yürü yürü, tez ol, tez ol da incinmesin arslan dedi.

Tavşanın onlara cevap vermesi

Tavşan dostlar dedi, bana mühlet verin de düzenimle belâdan çıkın, kurtulun.

Mühlet verin de düzenimle canınız aman bulsun; bu da oğullarınıza miras kalsın, söylensin dursun.

Dünyada her peygamber, ümmetini böyle bir kurtuluşa çağırdı, böyle bir aman yerine davet etti.

Onlar gökyüzündeki kurtuluş yolunu görmüşlerdi; fakat halkın gözüne, gözbebeği gibi küçük görünürlerdi.

İnsanlar Peygamberi, gözbebeği gibi küçük gördü; gözbebeğinin büyüklüğüne kimse yol bulamadı.

Av hayvanlarının tavşanın sözüne itiraz etmeleri

1010. Topluluk, ona a eşek dedi, kulağını aç; kendini tavşan bil de haddini aşma.

Bu ne biçim lâftır ki senden iyiler bu sözü hatırlarına bile getirmediler.

Ya ululandın, ya da kaza izimize düştü; yoksa bu söz senin gibisine nerden lâyık olacak?

Tavşanın av hayvanlarına cevap vermesi

Tavşan, dostlar dedi. Tanrı ilhâm etti bana; gerçekten de zayıf biri, kuvvetli bir düzen kurabilir.

* Tanrı'nın balarısına öğrettiği şeyi ne arslan yapabilir, ne yabaneşeği.

Taze balla dolu petekler kurar; Tanrı, o bilgiden bir kapı açmıştır ona.

Tanrı'nın ipekböceğine öğrettiğini hiç bir fil bilebilir mi, o çeşit düzeni düzebilir mi?

* Topraktan yaratılmış Adem'e Tanrı, bilgi öğretti de tâ yedinci kat göğedek her yanı o bilgiyle ışıttı.

Hak'ta şüpheye düşen kişinin körlüğüne rağmen meleklerin adlarını da kırdı, geçirdi, sanlarını da.

* Altıyüzbin yıllık zahidin, o buzağının ağzını bağlayakodu.

1020. Böylece de din bilgisi sütünü emmesine, o sağlam köşkün çevresinde dönmesine engel oldu.

Duygu ehlinin bilgisi, o yüce bilgiden süt emmeye engel olan bir ağızbağıdır.

Bir katre olan gönüle öylesine bir inci düştü ki denizlere, göklere bile verilmedi o.

A şekle tapan, niceyebir şekle tapıp duracaksın? Anlamsız canın şekilden kurtulmadı gitti.

Adam şekille insan olsaydı Ahmed'le Ebû-Cehil bir olurdu.

Dıvara yapılan adam resmi de adama benzer; bir bak da gör, şekil bakımından nesi eksik?

Fakat o parlak şeklin canı yok; yürü de az bulunur inciyi ara.

Tuttular da Ashâb-ı Kehf'in köpeğine el verdiler; bunu görünce dünyadaki bütün arslanlar baş eğdiler o köpeğe.

Madem kı canı, ışık denizine batmış gitmiş; o kötü şekilden ne ziyan var ona?

Kalemlerin yazıp çizdiği şekil, kılık değildir; kitaplarda yazılan da bilgin, adâlet sahibi gibi avsıflardır.

1030. Bilgin de tümden anlamdır ancak, adâlet sahibi de. Onları bir yerde bulamazsın; önde, ardda değildir onlar.

Onlar mekânsızlık âleminde parıldar, oradan bedene vurur; can güneşi gökyüzüne sığmaz ki.

Tavşanın bilgisi, bilginin üstünlüğü, faydaları

Bu söze son yoktur; sen aklını başına al da tavşanın hikâyesini dinle.

Eşek kulağını sat, bir başka kulak al; çünkü bu sözü eşek kulağı anlayamaz.

Sen yürü de tavşanın tilki gibi oyununa bak; tavşanın arslanı aldatıp altetmesine dikkat et.

* Süleyman saltanatının yüzüğüdür bilgi. Bütün dünya şekildir, candır bilgi.

Denizlerdeki yaratıklar, dağdaki, ovadaki yaratıklar, bu hüner yüzünden insana karşı çaresiz bir hale düşmüşlerdir.

İnsandan kaplan da, arslan da fare gibi korkar. Timsah da onun yüzünden coşmuş köpürmüştür, deniz de; ikisinin de ödü patlamıştır ondan.

İnsan yüzünden peri de, şeytan da kıyıyı tutmuştur; her biri bir gizli yeri yer edinmiştir.

İnsanın gizli düşmanı çoktur; çekinen, ihtiyatla iş gören insan akıllı insandır.

1040. Çirkin, güzel, nice gizli yaratılmışlar var ki onların ağlayışı her solukta gönüle vurur durur.

Yıkanmak için dereye girersen suyun dibindeki diken zaraar verir sana.

Su dibindeki diken aşağılıktır, aşağıdadır ama, sana battı mı bilirsin ki suda diken varmış.

İçine doğanlarla hatırına gelen vesveselerin çarpıntısı binlerce kişinin yüzündendir, bir kişinin değil.

Hele dayan da duyguların bir değişsin, değişsin de onları gör, zor da çözülsün gitsin.

O vakit kimlerin sözlerini dinlememişsin, kimleri kendine baş edinmişsin, anlarsın.

Av hayvanlarının tavşanın düşüncesini anlamak istemeleri

Ondan sonra a tavşan dediler, aklında ne var, ne düşüncedesin ortaya koy.

Arslanla kapışmaya kalkmışsın; ne kuruyorsun, ne düşünüyorsun, bir söyle hele.

Danışmak, anlayış verir, uyanıklık, ayıklık verir; akıllar akla yardım eder.

* Peygamber, ey bir şey kuran, danış; danışılan kişi emindir dedi.

Tavşanın, düşüncesini onlardan gizlemesi

1050. Tavşan her sır söylenemez dedi; kimi çift, tek olur, kimi tek, çift olur.

Aynanın berraklığını tutar da yüzüne karşı söylersen ayna çabucak buğulanır, bizi göstermez olur.

* Şu üç şey için dudağını az oynat: Gideceğin yol, para, bir de tuttuğun mezhep.

Bu üç şeyin düşmanı çoktur; bildi mi, pusu kurar sana.

Bir kişiye, iki kişiye söyledin mi, o sırra vedâ' et artık; iki kişiyi aşan bütün sırlar yayılır gider.

İki, üç kuşu birbirine bağlasan keder içinde, yerde mahpus olur kalırlar.

Danışanlar, danışırlar ama üstü örtülü, güzel bir şekilde; duyanları yanlışa düşürecek, şaşırtacak kinayelerle danışırlar.

Peygamber üstü örtülü sözlerle danışırdı; danıştığı kişiler, ona cevap verirdi de işin ne olduğundan haberleri bile olmazdı.

Düşman, ayağı baştan ayırd edemesin diye fikrini, örtülü bir örnekle söylerdi.

Danıştığından, sorusunun cevabını alırdı; ondan başka biri, bir yabancı, işin kokusunu bile almazdı.

Tavşanın düzeni

1060. Tavşan arslanın yanına gitmekte bir zaman gecikti; ondan sonra pençeler vuran arslanın yanına gitti.

Tavşan geciktiği için, arslan toprağı kazımadaydı, kükreyip duruyordu.

Ben dedim diyordu; o aşağılık hayvanların ahitleri hamdır, ham; gevşektir, sözlerinde durmazlar.

Fakat gürültüleri beni eşekten düşürdü; şu zaman, beni ne vaktedek aldatacak, ne vaktedek?

Işini gevşek tutan başbuğ, iyiden iyiye bunalır kalır; çünkü ahmaklığı yüzünden ne ardı görür o, ne önü.

Yol dümdüz, fakat yolun altında tuzaklar var; kitaplarda da anlam kıtlığı var.

Zâti sözlerle kitaplar tuzaklara benzer; tatlı söz, ömrümüzün suyunu emen kumdur.

Bir kum var ki su, onun içinden kaynar; bu pek az bulunur; yürü de onu ara.

Hikmet arayan hikmet kaynağı olur; o kişi, elde etmeye çalışmaktan, sebebe yapışmaktan vazgeçer artık.

* Ezberleyen levih, Levh-i Mahfûz olur; aklı canından zevk alır.

1070. Aklı önce ona muallimdi; ondan sonra akıl ona bir şakirt kesilir.

* Akıl Cibrîl gibidir, Ahmed der, bir adım daha atarsan yakar yandırır bu adım beni.

Artık beni bırak, bundan böyle sen yürü ileriye; a can padişahı, benim sınırım burasıydı.

Tembellik yüzünden şükrü, sabrı bırakan ancak şunu bilir: Cebir ayağını tutmuştur onun.

Cebır inancını ortaya koyan, kendini hasta eder; o hastalık onu alır, mezara götürür.

* Peygamber, yalancıktan hasta olmak, adama hastalık getirir; sonunda o adam mum gibi erir, söner gider demiştir.

Cebır nedir? Kırığı bağlamak, yahut kopmuş damarı damara aşılamak.

Madem ki bu yolda ayağını kırmamışsın; kime gülüyorsun, ne diye ayağını bağlamışsın?

Çalışıp çabalama yolunda ayağını kıranaysa burak gelir; ona biner o.

Dini yüklenmişti o, şimdi din yüklenir onu. Buyruk kabul ederdi, şimdi makbul olur, onu kabul ederler.

1080. Şimdiyedek padişahtan buyruklar alırdı; bundan böyle o, orduya buyruk verir.

Şimdiyedek yıldız tesir ederdi ona; bundan böyle yıldıza bey kesilir o.

* Bu sözler işkilli görünüyorsa sana, demek ki "Ay yarıldı,, hükmünde de işkilin var senin.

İmanını yenile; ama dille söyliyerek değil a gizlice dileğini yenileyen kişi.

Dile uyuş yenilendikçe iman yenilenemez; çünkü nefsin dileğine uyuş o kapının kilididir ancak.

Anlamına dokunulmamış sözü te'vil etmişsin; Kur'ân'ı değil, kendini te'vil et.

Kendi havana uyuyor da Kur'ân'ı te'vil ediyorsun; yüce anlam, senin yüzünden alçalıyor, eğriliyor.

Sineğin gevşek te'vilinin değersizliği

O sinek eşek sidiğinin üstündeki saman çöpüne konmuş kaptan gibi başını kaldırıyordu.

Ben diyordu, denizi, gemiyi okumuş, bir zaman bunun düşüncesine dalmıştım.

İşte şu, deniz, bu da gemi; bense ehliyetli, doğru düşünür, yerinde hüküm verir bir kaptanım.

1090. Denizin üstünde gemisini sürüp duruyordu; o kadarcık su, ona uçsuz bucaksız görünüyordu.

O sidik birikintisi onca sınırsızdı; o birikintiyi, olduğu gibi görecek göz nerde onda?

Dünyası, görüşü ne kadarsa o kadardır; gözü o kadardır, denizi de görüşünce.

Aslı olmayan te'vil sahibi de sineğe benzer; onun vehmi eşek sidiğidir, düşüncesi de saman çöpü.

* Sinek, kendi düşüncesine saplanıp te'vile kalkışmasa, bundan vazgeçse, baht o sineği devlet kuşu haline getirir.

İbretle bakan kişi sinek olamaz; canı da şekle bağlanmaya lâyık değildir.

Tavşanın geç gelmesini arslanın hoş görmesi

Arslanla pençeleşen o tavşan gibi hani. Onun canı, boyuna posuna lâyık olur mu hiç?

Arslan öfkeli bir halde düşman diyordu, kulağıma sözler söyledi de gözümü bağladı benim.

Cebrîlerin düzenleri beni bağlayakoydu; tahta kılıçları bedeni yaraladı.

* Bundan sonra o gürültüyü dinlemem ben; o seslerin hepsi de şeytan sesleri, gulyabani sesleri.

1100. Durma a gönül, parçala onları; derilerini yüz; zâti de deriden başka bir şey değildir onlar.

Deri nedir? Renk renk sözler; hani suyun üstündeki menevişler gibi; hiç de duramaz onlar.

Deri, kötü için ayıbını örter; içiyse, gayb âlemi, gayretinden örter, gizler.

Bu söz deriye benzer, bil ki anlam onun içidir, özüdür. Bu söz şekle benzer, anlamsa cana.

* Kalem yelden olur, defter de sudan olursa ne yazarsan yaz, hemencecik yok olur gider.

Sudaki şekildir; ondan vefa ararsan pişman olursun, ellerini dişler durursun.

Yel insanlardaki hevestir, istektir; hevesten, istekten geçtin mi artık O'nun haberi gelir çatar.

Herşeyi düzüp koşan Tanrı'nın haberleri hoştur; çünkü o haberler baştan sonadek ölümsüzdür.

Padişahların hutbeleri de değişir, ululukları da; ancak peygamberlerin ululukları kalır, hutbeleri değişmez.

Çünkü padişahların ululukları havadandır; peygamberlere verilen devlet buyruğuysa ululuk sahibinden verilmiştir.

1110. Paralardan padişahların adlarını kazırlar; Ahmed'in adınıysa paralara, sonadek, kıyamete kadar hakkederler.

Ahmed'in adı, bütün peygamberlerin adıdır; çünkü yüz geldi mi, doksan da bizdedir.

Tavşanın düzeni

Tavşan, arslan'ın huzuruna gitmekte epeyce gecikti; düzenini kendince kararlaştırdı.

Uzun bir gecikmeden sonra, arslanın kulağına bir iki gizli söz söylemek için yola düştü.

Aklın karartısında ne âlemler vardır; şu akıl denizi ne de engindir.

Bizim şekillerimiz şu tatlı denizde, suyun üstünde yüzen kâseler gibi yüzer durur.

İçi suyla dolu olmadıkça denizin üstündeki kab gibi yüzer; fakat suyla doldu mu, kab denize batar gider.

Akıl gizlidir, görünense başka bir âlemdir, şeklimiz de o denizin bir dalgası, yahut bir ıslaklığıdır.

Şekil, deniz olmak için neye başvurursa vursun, deniz, o başvurduğu şeyden de uzağa atar onu.

Gönül, kendisine sır söyleyeni, ok, kendisini uzağa atanı görmedikçe:

1120. Atı kaybolmuş sanır da hırçınlaşır; bindiği atı yolda daha da hızlı sürer, koşturur.

O eli açık er, atı yitmiş sanır; atsa onu yel gibi koşturmadadır (*).

Feryad eder, arar tarar o şaşkın; her yanda sorar soruşturur, kapı kapı gezer durur.

Atımızı çalan nerde, kimdir o der. A efendi, şu oyluğunun altındaki nedir ki?

Evet, attır bu, fakat bu at nerde? A at arayan tek binici, kendine gel.

Can apaçık ortadadır, yakın mı yakındır da o yüzden yitmiş gitmiştir. Hani küpün karnı suyla doludur da, dudakları kupkurudur ya onun gibi.

Kırmızıyı, yeşili, ala çalanı, bu üç rengi görmeden önce ışığı görmezsen nasıl, ne vakit görebilirsin ki?

Fakat senin aklın fikrin renkte kayboldu da o renkler ışığı görmene perde kesildi.

Gece oldu da o renkler örtüldü mü, görürsün ki renkleri görüş, ışıkla mümkünmüş.

Dışarıdan bir ışık olmadıkça renkleri görmeye imkân yok; içteki hayal rengi de tıpkı böyledir işte.

1130. * Bu, güneş yüzünden, Sühâ yıldızının yüzünden görünür; içteki renk de yücelik ışığının vuruşuyla görünür.

(*) Hem bu, hem bundan önceki beyitte "kaybolmuş" anlamına "yâve kerde" sözü geçiyor. "Yavı kılmak, yavıvarmak", aynı anlamda Yunus'ta da geçer. Türkçe olması gerekir.

Senin gözündeki ışığın da gönül ışığıdır; göz ışığı, gönüllerin ışığından meydana gelir.

Sonra gönül ışığının ışığı da Tanrı ışığıdır ki o ışık, akıl ışığından, duygu ışığından tamamiyle ayrıdır.

Gece ışık yok da renkleri görmüyorsun; şu halde ışığın zıddıyla sana belirdi ki:

Önce ışık görünür, sonra renk görünür; bunu ışığın zıddıyla, hiç işkile düşmeden anlarsın.

Tanrı, eziyeti, gamı, gönül hoşluğu nedir, anlaşılsın diye, gönül hoşluğuna zıd olarak yarattı.

Demek ki gizli şeyler, zıddıyla belirmede; Tanrı'nınsa zıddı yok, bu yüzden gizli kalır.

Demek ki önce ışık görünüyor; ondan sonra renge bakılıyor; zıd, zıddıyla beliriyor; Rum ülkesinin halkıyla Zenci gibi hani.

Demek ki sen, ışığın zıddıyla ışığı bildin; zıd belirdi mi zıddını gösteriyor.

Varlık âleminde Tanrı ışığına bir zıd yok ki zıddıyla o da meydana çıksın, görünsün.

1140. * Hasılı "Gözler onu kavrayamaz; o gözleri kavrar,, , bunu Mûsa'ya, Turdağı'na bak da gör, anla.

Şekille anlamı arslanla orman say; yahut sesle, sözle düşünce gibi tut.

Bu söz, bu ses, düşünceden meydana gelir; fakat sen, düşünce denizi nerdedir, bilmezsin bile.

Ancak söz dalgasının güzelliğini görürsün de onun denizinin de yüce olduğunu bilir, anlarsın.

Bilgiden düşünce dalgası belirdi de sözden, sesten bir şekle büründü.

Sözden bir şekil meydana geldi, gene ölüp gitti; dalga, kendisini gene denize verdi, görünmez oldu.

* Şekil, şekilsizlikten belirdi, gene şekilsizliğe gitti; "Gerçekten de biz, gene ona dönenleriz.,,

* Demek ki sana, her solukta bir ölüm var, bir geriye dönüş var; Mustafâ da "Dünya bir andan ibarettir,, buyurdu.

Düşüncemiz, O'nun havaya attığı bir oktur; nasıl olur da havada durabilir? Uçar gider, Tanrı'ya ulaşır gene.

Her solukta dünya da yenilenir; fakat biz onu, duruyor görürüz de bu yenilenmeden haberimiz bile olmaz.

1150. Ömür, ırmak gibi yeniden yeniye gelir, akar; fakat bedende bir durgunluk, bir daimîlik gösterir.

Ucu yanmakta olan bir sopayı eline alsan da tez tez sağa sola oynatsan göze, durup duran upuzun bir ateş çizgisi görünür; ömür de pek tez akar gider de o yüzden duruyor gibi görünür.

Ucu ateşli dalı sağa, sola oynat; göze upuzun bir ateş çizgisi görünür dedik ya;

Bu uzunluk, bu sürüp giden zaman, yaratılışın tezliğindendir; Tanrı'nın tez tez, yeniden yaratmasını gösterir.

Bu sırrı bilmek isteyen, pek derin bir bilgin bile olsa, deriz ki: İşte Husâmeddin buracıkta; ondan öğren, çünkü o, kadri yüce bir kitaptır.

Tavşanın arslana ulaşması

Ateşler içinde kalan, öfkelenip duran, coşup köpüren arslan, bir de baktı ki tavşan uzaktan geliyor.

Hem de pervasızca, küstahca koşmada; kızmış, tersleşmiş, öfkeli, suratı ekşi.

Çünkü kırık dökük geliş, töhmetli oluğu belirtir; yiğitlikse senden her türlü zannı giderir.

Arslanın tapısına ulaşıp yakınına varınca arslan, bre adam evlâdı olmayan diye bağırdı.

Ben dedi, filleri bile paramparça etmişim; erkek arslanların bile kulaklarını burmuşum.

116. Yarı-buçuk bir tavşan da kim oluyor ki buyruğumuzu bu çeşit yerlere vursun ?

Gaflete dalmışsın, tavşan uykusundan uyan da şu arslanın kükreyişini duy a eşek.

Tavşanın özür getirmesi

Tavşan aman efendim dedi, büyüklük eder de bağışlarsan bir özrüm var.

A ahmakların kusuru dedi arslan, ne özrün var? Padişahların huzuruna bu zaman mı gelirler?

* Vakitsiz öten horozun başını kesmek gerek; ahmağın özrü dinlenmeye değmez.

Ahmağın özrü kabahatından da beterdir; bilgisiz kişinin özrü her bilgiye zehirdir.

A tavşan, senin özründe bilgi yok, bomboş. Ben tavşan değilim ki bunu bana dinletesin.

Padişahım dedi, adam olmayanı da adam say; sitem görmüş kişinin özrünü bir dinle.

Hele mevkiinin zekâtı olarak bir yol azıtmışı yolundan sürme.

Deniz bile bütün ırmaklara, arklara su verirken gene tutar, her çerçöpü başının üstünde, yüzünün üstünde gezdirir.

1170. Bu keremi yüzünden denizden bir şey eksilmez; bu kerem yüzünden ne çoğalır deniz, ne azalır.

Arslan, ben de dedi, yerinde lütufta bulunurum; herkese boyuna göre elbise biçerim.

Tavşan dedi ki: Bir dinle de lûtfa değmezsem zati kahır ejderhasının önüne baş koydum.

Kuşluk çağı yola düşmüş, geliyordum. Yoldaşımla beraber padişahımın huzuruna gelmek üzere yola koyulmuştum.

O topluluk, senin için benimle beraber başka bir tavşanı da bana yoldaş etmişler, yollamışlardı.

Yolda bir arslan bu kula saldırdı; her iki yoldaşa kastetti.

Biz dedim, padişahlar padişahının kullarıyız; o kapının kapıyoldaşlarıyız biz.

Utan be dedi, padişahlar padişahı dediğin de kim? Bana karşı öyle her adam olmayanın adını anma.

Eşinle beraber kapımdan döner giderseniz seni de paralarım, padişahını da.

Bırak da dedim ona, bir gere padişahın yüzünü göreyim, seni de ona haber vereyim.

1180. Yoldaşını yanımda rehin bırak; yoksa benim töremde kurbansın sen dedi.

Çok yalvardım ona, bir fayda vermedi; arkadaşımı aldı, beni tek bıraktı.

Arkadaşım, hem alım, hem güzellik, hem beden bakımından iki mislimdi benim.

Bundan sonra o arslan yüzünden o yol kapanmıştır; halim buydu işte, sana söyledim; böylesine bir düşman yüzünden yol bağlanmıştır padişahım (*).

Sana gönderilen gündelikten, bundan böyle ümit kes; sana doğruyu söylüyorum;

Gündelik övün gerekse yolu temizle; hadi gel de o korkusuzu ka,dır ortadan.

Arslanın, tavşana cevap vermesi ve onunla yola düşmesi

Arslan hadi dedi; gel, nerde o, orayadek gidelim; doğru söylüyorsan öne düş.

(*) Metinde "halim buydu..„ ; karşılaştırmada bu mısraın altına "böylesine bir düşman... „ yazılmıştır.

Gidelim de onun da lâyığını vereyim, onun gibi yüzbinlercesinin de; bu sözün yalansa senin de lâyığını vereyim.

Tavşan arslanı, kurduğu tuzağa çekmek için kılavuz gibi öne düştü.

Önceden nışan koyduğu bir kuyuya doğru yürümeye koyuldu. Bu derin kuyuyu onun canına tuzak etmişti.

1190. İkisi de kuyunun yakınınadek gittiler; işte sana saman altındaki suya benzer bir tavşan.

Su, bir saman çöpünü ovaya götürür ama bir dağı nasıl sürer, götürür acaba?

Onun düzen tuzağı arslana kemend olmuştu; ne tuhaf bir tavşandı bu ki bir arslanı kapıyordu.

Bir Mûsa ki Firavunu, ordusuyla, ağır bir toplulukla Nil ırmağına çekiyor.

* Bir sivrisinek ki yarım kanadıyla, pervasızca Nemrud'un kafasını yarıyor.

Düşmanın sözünü dinliyenin hali budur işte; hasetçiye dost olanın lâyığını seyret.

* Hâmân'ın sözünü dinliyenin hali budur; şeytanın sözünü dinliyen Nemrud'un hali budur.

Düşman dostçasına söz söyler ama yemden söz etse bile tuzak bil o sözü.

Sana şeker verirse zehir bil onu; üstün bir lûtufta bulunursa kahır bil onu.

* Fakat kaza gelip çattı mı, deriden başka bir şey göremezsin, düşmanları dosttan ayıramazsın.

1200. Böyle bir hal başgösterdi mi yalvarmaya koyul; inle, tesbihe, oruca sarıl.

Feryad ederek Yarabbı de, sen gizli şeyleri bilirsin; kötü, düzen taşının altında ezme bizi.

Biz köpeklik ettiysek ey arslanı yaratan, şu tuzaktan arslanı musallat etme bize.

Tatlı suya ateş şeklini verme; ateşi de su şeklinde gösterme.

Kahır şarabıyla sarhoşluk verdin mi, yoklara da varlık şeklini verirsin sen.

Sarhoşluk nedir? Gözün, taşı inci, pamuğu yeşimtaşı görecek kadar bağlanması, görmemesi.

Sarhoşluk nedir? Ilgın ağacının göze sandalağacı görünmesi, duyguların bu kadar değişmesi.

Kaza gelip çatınca aydın gözlerin bile bağlanacağını anlatan Hüthüt'le Süleyman'ın hikâyesi

Süleyman'ın divan çadırını kurdular; bütün kuşlar huzuruna geldi.

Onu, dillerini bilir, sırlarına mahrem kesilir buldular da bir bir, canla, başla huzuruna koştular.

Bütün kuşlar çik çik diye ötmeyi bıraktılar; Süleyman'la, kardeşinden daha fasih konuşmaya başladılar.

1210. Bir dili konuşmak hısımlıktır, bağlılıktır; insan yabancılarla kaldı mı bağlanmışa, hapısa düşmüşe benzer.

Nice Hintli'yle Türk'ün dili birdir de nice iki Türk de yabancılar gibi birbirinin dilini anlamaz.

Demek ki mahremlik dili, apayrı bir dil; gönüldeşlikse dildeşlikten de daha iyi.

Sözsüz, işaretsiz, yazısız; gönülden yüzbinlerce terceman kopar, belirir.

Bütün kuşların her biri, kendi sırlarını; hünerlerinden, bilgilerinden, işlerinden neleri varsa hepsini;

Bir bir Süleyman'a söylüyor, hünerlerinden bir özet açıyor, kendini göstermeye uğraşıyordu.

Bu övünmeyi de ululanmak yüzünden, varlıktan yapmıyorlar, onun huzuruna bir yol bulmak, onun yakınından olmak için yapıyorlardı.

Bir kul, bir efendiye kul olmak dilerse hünerinin bir özetini o efendiye gösterir hani.

Fakat onun, kendisini hizmetine almamasını dilerse kendini hasta, sağır, çolak, topal gösterir.

Hüthüte sıra geldi; san'atını, düşüncesini bildirme nöbeti ona düştü.

1220. Dedi ki: Padişahım, en küçük bir hünerimi söyleyivereyim: sözü kısa kesmek daha iyi.

Süleyman, söyle dedi. bakalım o hüner neymiş? Hüthüt, ben dedi, yücelerde uçarken.

Tâ yücelerden, şaşmıyan bir gözle baktım mı, yerin dibindeki suyu görürüm.

O su nerdedir, derinliği, ne kadardır, ne renktedir; nerden kaynayıp coşuyor; topraktan mı, yoksa taştan mı? Hepsini görürüm.

Ey Süleyman, ordunun konacağı yeri tayin etmek için bu bilip anlayan kulunu seferlerde beraber götür.

Süleyman da, derin, susuz çöllerde bize iyi bir yoldaşsın sen dedi.

Karganın, Hüthüt'ün dâvâsını kınaması

Karga bu sözleri duyunca hasedinden Süleyman'ın huzuruna geldi de o dedi aykırı söyledi. kötü söyledi.

Padişahlara karşı söz söylemek edebe aykırıdır; hele o söz yalan olursa, olmayacak bir söz olursa.

Onda, boyuna bu görüş olsaydı bir avuç toprağın altındaki tuzağı nasıl görmezdi?

Nasıl olur da tuzağa tutulurdu; nasıl olur da muradına ermez, kafese tutsak olurdu o?

1230. Bunun üzerine Süleyman, a Hüthüt dedi, daha ilk kadehte böyle bulanman yerinde mi, yaraşır mı?

A ayran içen, nasıl olur da sarhoşluk taslarsın; benim huzurumda lâf edersin, hem de yalan lâf?

Karganın kınayışına Hüthüt'ün cevap vermesi

Hüthüt, padişahım dedi; bu çıplak yoksul hakkında, düşmanın söylediği sözleri Allah için olsun dinleme.

Şu dâvaya kalkışmamın aslı yoksa başkodum, boynumu vurdur.

Karga, kaza hükmünü ihtar ediyorsa binlerce aklı bile olsa kâfirdir.

Sende, "kâfirler„ sözünün bir "kef„ harfi bile olsa oyluklar arasındaki yarık gibi koku yerisin, şehvet yeri.

Kaza, aklımın gözünü kapatmazsa havadan tuzağı görürüm ben.

Fakat kaza gelir çatarsa bilgi uykuya dalar; ay kararır. güneş tutulur.

Kazanın bu çeşit düzenleri eksik değildir; kazayı, kaderi inkâr edenin inkârını da kazadan, kaderden bil.

Esenlik ona, Âdem'in hikâyesi, apaçık emre uyup te'vilden vazgeçmede kazanın, onun gözünü bağlaması

* "Adları öğretti„ âyetinin beyi olan, her damarında yüzbinlerce bilgi bulunan insanlar atası var ya (*);

Herşeyin adı, o şey nasılsa, hem de sonunadek ne hale gelecekse hepsi, onun canına bildirilmiştir.

O, ne ad taktıysa değişmedi; çevik dediği tembelleşmedi.

Sonunda inanç sahibi olacak kişiyi önceden gördü; sonunda kâfir olacak kişi önceden belirdi ona (**).

Sen, herşeyin adını, bilen kişiden işit; "Adları öğretti„ remzinin sırrını duy.

Herşeyin adı, bize göre, görünüşüne uygundur; fakat Tanrı'ya göre içyüzüne uygundur.

Mûsâ'ya göre sopasının adı sopadır; fakat Tanrı katında o sopanın adı ejderhadır.

* Ömer'in adı, burada, puta tapandı; fakat Elest âleminde adı, inanandı onun.

(*) Beyitte, "bek" kelimesi böyle ve Türkçe olarak geçer.

(**) Metinde "her ki evvel mü'minest" yazılmış, karşılaştırmada "evvel" sözünün üstüne "âhır" yazılarak düzeltilmiştir.

Bizim katımızda, adı erliksuyu olan, Tanrı katında şu benliğimizle, varlığımızla beliren şekildi.

Bu erliksuyu, yokluk âleminde bir şekle bürünecekti; artıksız eksiksiz Tanrı bilgisinde vardı.

Hâsılı sonumuz ne olacaksa, Tanrı katında gerçekten adımız odur bizim.

Tanrı, insana, sonuna göre bir ad takar; halkın taktığı eğreti ad gibi değildir o.

Âdem'in gözü de tertemiz ışıkla baktı, gördü de ona adların canı, içyüzü belirdi.

Melekler, onda Tanrı ışığının parladığını gördüler de secdeye kapandılar, onu ağırladılar.

Adını anıyorum, şu Âdem'i övüyorum ya; kıyametedek ululuklarını saysam, övüp dursam yine bir şey yapamam, sayamam da, övemem de onu.

Âdem, bu adların hepsini bildi; fakat kaza gelip çattı mı, bir "Yapma„ buyruğunu anlayış, biliş, yanlışa attı onu.

Acaba dedi, bu yapma buyruğu, haram olduğundan mı verildi; yoksa bir yoruma sığar mı, korkutmak için mi?

Gönlünde te'vil üstün oldu, şaşırdı da bu şaşkınlıkla buğdaya koştu.

Bahçıvanın ayağına diken batınca hırsız, fırsat buldu, tezelden kumaşı aldı götürdü.

Âdem, şaşkınlığından dönüp gene yola gelince bir de gördü ki hırsız, işyurdundan pılıyı pırtıyı almış gitmiş.

* Rabbimiz, gerçekten de biz zulmettik deyip ahetmeye, yânı karanlık bastı, yol yitti demeye koyuldu.

1260. Bu (*) kaza, güneşi örten bir buluttu; arslanla ejderha bile kaza yüzünden fareye döner.

Kaza buyruğunu yürütünce tuzağı görmezsen, kaza yüzünden bilgisiz bir hale gelen yalnız ben değilim ya.

Ne mutlu iyi bir iş tutana; zoru bırakıp da feryad etmeye, inlemeye koyulana.

Kaza gelir de gece gibi seni kavrar, kuşatırsa sonunda gene elini tutacak kazadır.

Kaza yüz kere canına kastetse, gene sana can verecek, derman edecek odur.

Şu kaza yüz kere yolunu vursa, gene senin çadırını gökyüzünün yücesine o kurar.

Seni, aman yurduna götürüp dikmek için şu korkutuşunu lûtuf, kerem say.

Bu sözün sonu yoktur; vakit de geç oldu; sen tavşanla arslanın hikâyesine kulak ver.

Kuyuya yaklaşınca tavşanın arslandan geri kalması

Kuyuya yaklaştıkları vakit arslan, bir de baktı ki tavşan ayağını çekiyor, geri kalıyor.

(*) Metinde "Pes" yazılmış, karşılaştırmada üstüne "İn" yazılarak düzeltilmiştir.

Niçin ayağını geri çektin dedi, geri kalma, düş öne.

1270. Tavşan dedi ki: Nerde ayağım? Elimde de gitti ayağımda; canım tir tir titriyor; yüreğim yerinden oynadı.

Yüzümü görmüyor musun? Betim benzim altın gibı sapsarı; rengim, içimin ne hale geldiğini haber veriyor zati.

* Tanrı yüze, bildirici adını takmıştır; ârif kişinin gözü de yüze dalmış gitmiştir.

Renkle koku, çan gibi gammazdır; atın kişnemesi, atın varlığını bildirir.

Herşeyin sesi, o şeyden haber verir de eşeğin anırmasını, kapının çalınmasından ayırd edersin.

* Peygamber, insanlardaki ayırdediş kabiliyetini anlatırken insan demiştir, dilinin altında gizlidir.

Yüzün rengı, gönül halini bildirir; acı bana, sevgimi gönlünde tut.

Al al yüz sanki şükür sesidir; sararmış yüzün verdiği sesse sabrı, cefayı bildirir.

Elimi ayağımı alana, benzimin rengini, gücümü, kuvvetimi giderene uğradım.

Nereye saldırırsa kırıp geçirene, her ağacı, tâ kökünden söküp atana;

1280. İnsanları, canlıları, cansızları, bitkileri matedene sataştım.

Bunlar parça çubuklar. Tümlerin bile onun yüzünden rengi sararmış, kokusu bozulup gitmiş.

Dünya, kimi sabrediyor, kimi şükrediyor. Bağ, bahçe kimi elbiseler giyiniyor, kimi çırçıplak kalıyor.

Ateş renginde doğan güneş, bir başka anda başaşağı dolunuyor.

Gök çardağında parlayan yıldızlar, soluktan soluğa ihtirak belâsına uğruyorlar.

Güzellikte, parlayışta yıldızlardan üstün olan Ay da inceağrıya tutulur da hayale döner.

Bu oturamaklı, bu edepli yeryüzü bile depremlerle sıtmaya tutulur.

Nice dağlar vardır ki bu arada kalasıca belâ yüzünden dünyada paramparça olmuş, kuma dönmüştür.

* Cana eş dost olan bu hava bile, kaza geldi mi veba kesilir, kokar gider.

Canın kızkardeşi olan tatlı su, bir gölcükte sararır, bulanır, kararır gider.

1290. Ululandıkça ululanan, yalım yalım yanan ateşe bile bir okur öüfler; sönüverir ateş.

Denizin halini de çırpıntısından, coşup köpürüşünden, bir akıldan bir akıla dönüşünden anla.

Başı dönmüş, arayıp duran gökyüzünün hali de çocuklarının hali gibi.

Kimi aşağılara düşer; kimi ortaya gelir, kimi yücelere çıkar. Onda da bölük bölük kutlular var, kutsuzlar var.

A tümlere karılmış parçabuçuk, her yayılmış şeyin, her basit cismin halini, var, kendinle kıyasla.

Tümlerde zahmet, dert olduktan sonra onların parçabuçuklarının yüzleri nasıl olur da sararmaz?

Hele zıtlardan beliren, sudan, topratan, ateşten, yelden meydana gelen parçabuçuk.

Koyunun kurttan kaçmasına kaçılmaz; şaşılacak şey şudur ki bu koyun, kurda gönül vermiştir.

Dirilik, zıtların birbirleriyle uzlaşmasıdır; aralarında savaş belirdi mı bu da ölümdür.

Tanrı'nın lûtfu, şu arslanla yabaneşeğini, şu uzak mı uzak iki zıddı birbiriyle uzlaştırmıştır.

1300. Madem ki dünya hastadır, mahpustur; hastanın ölüp gitmesine şaşılır mı hiç?

Tavşan, arslana bu çeşit öğütler verdi de işte dedi bu bağlar yüzünden geri kaldım ben.

Arslanın, tavşana geri kalışındaki sebebi sorması

Arslan, sen şu hastalık sebeplerini bırak da neden geri kaldın? Onu söyle bana, onu öğrenmek istiyorum dedi.

Tavşan, o arslan dedi, bu kuyuda oturuyor; bu kalede âfetlerden emin.

Aklı olan, kuyunun dibini seçer; çünkü gönül safaları yalnızlıktadır.

Kuyunun karanlığı halkın karartılarından daha iyi, halkın ayağına yapışan, başını kurtaramadı gitti.

Arslan, beri gel dedi, açacağım yara, kahreder onu; bir bak bakalım, o arslan orada mı?

Tavşan, o ateşten yanmışım ben dedi; beni kucağına alırsan ancak o vakit bakabilirim.

A lûtuf sahibi, kerem madeni, beni kucağına alırsan gözümü açar, kuyuya bakabilirim ben.

Arslanın kuyuya bakması, kendisiyle tavşanın aksini kuyuda görmesi

Arslan tavşanı aldı; o da arslana sığındı; kuyuyadek vardı.

1310. Kuyuya baktıkları gibi arslanla onun aksi suya vurdu.

Arslan, hemencecik suda kendi aksini gördü; kuyuda bir arslan, kucağında da semiz bir tavşan görünmedeydi.

Düşmanını suda görünce tavşanı bıraktı, kendisi kuyuya atladı.

Kazdığı kuyuya kendisi düştü; yaptığı zulüm kendi başına geldi çattı.

* Zulmedenlerin zulümleri karanlık bir kuyudur; bütün bilginler böyle söylemişlerdir.

Demişlerdir ki: Kim daha zalimse kuyusu, daha da korkunçtur; adalet, betere beter ceza gerek buyurmuştur.

* Sen zulümle bir kuyu kazmadasın ama şunu bil ki o kuyuyu kendin için kazıyorsun.

İpekböceği gibi kendi çevreni örme; kendin için bir kuyu kazacaksan bari boyunca kaz.

* Zayıfları yardımcısız sanma; Kur'ân'dan "Allah'ın yardımı geldi mi" sûresini oku.

Sen bir fil bile olsan da düşmanın senden ürküp kaçsa gene de işte şuracıkta Ebabil kuşları gelip çattı sana.

1320. Bir zayıf, yeryüzünde aman diledi mi, gökyüzü ordusuna bir gürültüdür düşer.

Birisini dişler, kan içinde bırakırsın ama diş ağrısına tutulunca ne edersin?

Arslan kuyuda kendisini görünce öfkeyle kendi aksiyle düşmanı ayırd edemedi.

Aksini kendi düşmanı sandı; hâsılı kendisine kılıç çekti.

A filân, insanlarda gördüğün nice zulümler var ki onlara vuran, huyundur senin.

Senin varlığın, iki-yüzlülüğün, zalimliğin, kötü sarhoşluğun, onlara vurmuştur.

O, sensin, kendini yaralıyorsun; lânet ipliğini kendi çevrene örüyorsun sen.

O kötü işi, apaçık göremiyorsun kendinde; yoksa kendi kendine can düşmanı kesilirdin.

A bön kişi, o kendisine saldıran arslan gibi sen de kendine saldırıyorsun.

Kuyunun dibine ulaşsaydın o adam olmazlığın, senden olduğunu anlardın.

1330. Arslana, gördüğü şeklin başka bir arslan olmayıp kendi aksi olduğu, kuyu dibinde belli oldu.

Kim bir zayıf kişinin dişini sökerse, o ters gören arslanın işini işler.

A amıcasının yüzünde bir kötülük gören, amıcan değildir kötü olan, sensin kötü, kendinden ürkme.

* İnananlar birbirlerinin aynasıdır; bu haberi Peygamber'den getirirler.

Gözünün önüne gök renkli bir şişe koymuşsun da o yüzden âlem gök görünüyor sana.

Kör değilsen bu gök görüşü kendinden bil; kendine kötü de, kimseye eksik, artık bir şey söyleme.

* İnanan, Tanrı ışığıyla bakmasaydı gizli şey, inanana çırılçıplak görünür müydü hiç?

Fakat sen, Tanrı ateşiyle baktın da o yüzden kötülükte kaldın, iyilikten haberin bile yok.

A hüzünlere dalmış kişi, azar azar ateşe su serp de ateşin ışık kesilsin.

Rabbimiz, sen de o tertemiz suyu serp de âlemin şu ateşi tamamiyle ışık kesilsin gitsin.

1340. Denizin suyu tümden buyruğunun altında; a efendim, su da senin, ateş de senin.

Sen dilersen ateş tatlı su olur; dilemezsen su da ateş kesilir.

Bizdeki şu istek de senin icadın; zulümden kurtulmamız senin lûtfun.

Bu isteği biz istemeden vermişsin bize; ihsan definesini herkese açmışsın.

Tavşanın, arslan kuyuya düştü diye av hayvanlarına müjde vermesi

Tavşan kurtulduğuna sevinerek ovaya, av hayvanlarına koştu.

Arslanın, kuyuda ağlayıp inliyerek öldüğünü görünce güle oynaya çayırlığa vardı.

Ölümün elinden kurtulmuştu ya; yeşermişti, havada oynayan dal gibi, yaprak gibi oynuyor, el çırpıp duruyordu.

Dalla yaprak, toprak hapishanesinden kurtulunca baş çıkarırlar, yele eş olurlar.

Yapraklar tomurcukları yarınca tâ ağacın başına çıkarlar.

Her meyva, her yaprak, ayrı ayrı tomurcuğunun diliyle Tanrı'ya şükreder.

1350. İhsan sahibi der, gökten besledi bizi de ağaç kalınlaştı, dümdüz bitti.

Balçığa saplanmış canlar da balçıktan kurtulunca gönülleri sevinçle dolu.

Tanrı aşkının havasında oynarlar, ayın ondördü gibi noksansız bir hale gelirler.

Bedenleri oyuna dalar; canlarını sorma; tümden can kesilenleriyse hiç sorma (*).

Tavşan, arslanı zindana kapayakoydu; arslanlığa ne de ayıp, bir tavşana alt oldu.

* Böyle bir utanılacak hale uğramış; şaşılacak şey şu ki: Sonra da tutmuş, kendine Fahreddin lâkabını takmış; bu lâkapla çağrılmasını istiyor.

A kişi, sen de şu kuyunun içinde tek kalmış bir arslansın; tavşana benzeyen nefsin, kanını dökmüştür senin, kanını içmiştir senin.

Tavşan nefsin ovada yayılıyor; sense bu nasıldır, nicedir kuyusunun tâ dibindesin.

* O arslan avcısı, av hayvanlarına, a topluluk, müjdeci geldi mi müjdeleyin birbirinizi diye koştu.

* Müjde, müjde a zevke dalanlar dedi; o cehennem köpeği, geldiği cehenneme yıkıldı gitti.

1360. Müjde olsun, müjde, o canlara düşman olanın dişlerini söktü Tanrı kahrı.

Pençesiyle nice başlar ezen o zalimi ölüm süpürgesi süprüntü gibi süpürüverdi.

(*) Metinde "Canın çevresinde dönenleriyse hiç sorma" meâlinde "Von ki gerd-i can ezonhâ hod mepurs" tur; Sultan Veled'in azatlı kölesi Abdullahoğlu Osman'ın nüshasına uyduk.

Av hayvanlarının, tavşanın çevresine toplanmaları, onu övmeleri

O anda, bütün vahşi hayvanlar, güle oynaya, sevinerek, zevke dalıp coşarak toplandılar.

Çevresini aldılar; oysa ortada bir mumdu sanki. Bütün ovadakiler secde ettiler ona (*).

' Sen dediler, ya gökyüzünün bir meleğisin, ya da perisin. Hayır, sen erkek arslanların Azrâil'sin.

Ne olursan ol, canımız kurban sana; ona üst oldun, elin kolun sağ olsun.

Tanrı, bu suyu senin arkından akıttı; aferin eline, koluna senin.

Hele bir daha söyle, onu nasıl faka bastırdın; o zâlimi düzenle nasıl kahrettin?

Hele bir daha söyle de hikâyen, derdimize derman olsun; bir kere daha söyle de canlara merhem kesilsin.

Bir kere daha söyle; çünkü o sitemcinin zulmünden canımızda yüzbinlerce yara var.

1370. Tavşan, a ulular dedi; Tanrı güç kuvvet vermişti; yoksa bir tavşan da nedir ki dünyada?

Bana güç verdi; gönlüme ışık bağışladı; gönül ışığı da elime ayağıma kuvvet kesildi.

(*) Metinde "Secde âverdned - o goftendeş ki han" yazılmış, karşılaştırmada üstüne "Secde kerdendeş heme sahrâiyan" yazılarak düzeltilmiştir.

Üstünlükler Tanrı'dan gelir çatar; halden hale dönüş de gene Tanrı'dan gelir.

Tanrı, zanlara, şüphelere düşenlere de, tam inananlara da bu gücü, bu kuvveti sırayla verir.

Tavşanın, av hayvanlarına, buna sevinmeyin diye öğüt vermesi

Kendine gel de sıran gelince sevinme; sıraya bağlısın sen, hürlük satmıya kalkışma.

Saltanatını, nöbetin de üstünde örüp dokunanların nöbetini, yedi yıldızın da üstünde çalarlar.

Nöbetten üstün olanlar, ölümsüz padişahlardır. Onların canları, boyuna sâkıyle beraberdir.

Bir iki gün şu içmeyi bırakırsan ağzını o ölümsüzlük şarabına daldırırsın.

En küçük savaştan en büyük savaşa döndük sözünün izahı

* A padişahlar dedi; dışarıdaki düşmanı öldürdük ama içimizde ondan beter bir düşman kaldı.

Bu düşmanı öldürmek aklın, fikrin harcı değil; içteki arslan, tavşana maskara olmaz.

1380. Cehennemdir bu nefis, cehennemse ejderhadır; hem de öylesine bir ejderhadır ki denizler bile söndüremez onu.

Yedi denizi içer de o halkı yakıp yandıranın yakışı gene eksilmez.

* Taşlar, taşyürekli kâfirler, ona ağlayıp inleyerek, utangaç bir halde girerler.

* Bunca gıda alır, gene de yatışmaz, doymaz; sonunda Tanrı'dan ona şu ses gelir:

Doydun mu, doldun mu? O, hâlâ doymadımder. İşte sana ateş, işte sana hararet, işte sana yakış.

Bir dünyayı lokma eder, sömürür de midesi hâlâ, daha yok mu diye bar bar bağırır.

Derken Tanrı, mekânsızlık âleminden onun üstüne kudret ayağını basar da o zaman, varlık âleminde yatışır kalır.

Bizim bu nefsimiz de cehennemin parçabuçuğudur. Parçabuçuklar boyuna tümlerin huyundadır.

Bu ayak, ancak Tanrı'nındır da onu yatıştırır; zati onun yayını Tanrı'dan başka kim çekebilir?

Yaya ancak doğru ok koyarlar; bu yayınsa tersine, eğri okları vardır.

1390. Ok gibi doğru ol da yaydan fırla; çünkü şüphe yok, yaydan, her doğru olan fırlar, uçar.

Dış savaştan dönünce iç savaşa yüz tuttuk;

En küçük savaştan döndük ama Peygamber'le beraber en büyük savaştayız.

* Şu kafdağını, iğneyle yerinden kaldırmaya Tanrı'dan güç kuvvet dilerim. Tanrı'dan başarı isterim.

* Şunu bil ki safları yaran arslanla savaşmak kolaydır; arslan odur ki nefsini alteder.

* * *

(ŞERH)

904. Beyitten sonraki hikâyenin "Kelîle ve Dimne,, de bulunduğu bildiriliyor ve bundan sonraki beyitle hikâye başlıyor.

Asıl eser Hintçe ve Vişno mezhebinden olan, adını bilmediğimiz biri tarafından Milâdın ikinci yüzyılı sularında Keşmir'de kaleme alınmıştır. Bir giriş ve beş kitaptan meydana gelmiş olan bu eserde hayvanlara ait hikâyeler vardır. Sonraki şekli "Pançatantra,, diye anılmış ve adından anlaşıldığı gibi beş hikâye esas olmakla beraber, zamanla sayısız şekillere bürünmüştür. Asıl Kelîle ve Dimne'nin Vişno Samara adlı bir Hintli tarafından yazıldığı da rivayet edilmiştir.

Milâdın 579. yılında ölen İran hükümdarı Nûşirevân'ın isteği üzerine bu eseri, Burzoe adlı biri, Sanskritçe'den Pehlevîce'ye çevirmiş, başka Hint masallarından da faydalanmıştır. Burzoe'nin Pehlevîce çevirisi kaybolmuş, 575'te Suryanca'ya terceme edilmiş ve bu eser kalmıştır. Fakat Abdullah b. Mukaffa', Abbasoğullarından Ebû-Ca'fer'il-Mansûr (ölm. 158 H. 775) zamanında Burzoe'nin Pehlevîce eserini Arapçaya çevirmiş, buna bir de önsöz eklemiştir. İbn Mukaffa'ın eseri, üç kere nazma çekilmiştir ki en sonuncusu Abdül-Mü'min b. Hasan b. Huseyn'is-Sagaanî'-nin "Dürr'ül-Hikem fî Emsâl'il-Hünûdi ve'l-Acem,,

idir ve 20 Cumâdelûla 640 ta (1242) tamamlanmıştır. Sâmânîlerden Nasr b. Ahmed (301-343 H. 914-954) zamanında Farsçaya çevrilmeye başlandı; fakat tamamlanamadı. Rodegî (304 H. 916), aynı hükümdarın zamanında bu kitabı nazma çekmiştir; fakat bundan, Esedî'nin (465 H. 1072) zikrettiği onaltı beyit kalmıştır. Gaznevî'lerden Behrâmşah (547 H. 1152), Eb'ül-Maâlî Nizâmüddin Nasrullâh b. Muhammed b. Abdülhâmid'e, İbn Mukaffa'ın eserini nesir olarak terceme ettirmiştir ki elimizde bu eser vardır. Kaanı'î, Anadolu Selçuklularından Sultan İzzüddîn Keykâvus (641-662 H. 1244-1263) adına, bu eseri Konya'da nazmen yazmıştır.

Huseyn Vâiz-ı Kâşifî (910 H. 1504), Huseyn Baykara'nın veziri Emîr Süehylî adına "Kelîle ve Dimne,, yi tekrar yazmış, bu münasebetle de bu kitaba "Envâr-ı Süehylî,, adını vermiştir. Ekber Şâh'ın veziri Ebü'l-Fazl, "Envâr-ı Süehylî,, yi yeniden yazmış ve 996'da (1587) tamamlamış, "Iyâr-ı Dâniş,, adını vermiştir.

Önce doğu Türkçesine, sonra Aydın Emîri Umur Bey (748 H. 1347) adına Anadolu Türkçesine çevrilen, meçhul birisi tarafından I. Sultan Murad (761-792 H. 1359-1389) nazmen yazılan, Vâsi' Ali'si diye tanınan Ali Çelebi b. Sâlih tarafından (950 H. 1545) "Envâr-ı Süheylî,, esas tutularak "Humâyun-Nâme,, adı ile Türkçeye çevrilen, ayrıca "Hümâyun-Nâme,, den Şeyhulislâm Yahya (1053 H. 1643) ve Mısır Kadısıyken 1139'da (1726) vefat eden Osmanzâde tarafından telhisler vücuda getirilen, bilhassa doğu edebiyatında "Hamse,, tarzının icadına sebep olan bu mühim

eserin doğu ve batı dillerine yapılan başka tercemeleri, basımları v.s. hakkında "İslâm Ansiklopedisi,, nde "Kelîle ve Dimne,, mad. b. (Cüz. 61, İst. 1954; s. 552-558).

Mevlânâ bu hikâyenin "Kelîle ve Dimne,, de olduğunu bildirmekle beraber, kendisindeki ibdâ' kabiliyetinin bir eseri olarak bu hikâyeden başka hikâyelere geçmekte, ancak hikâyeyi, esas fikrini belirtecek bir konu olarak kullanmaktadır (hikâyenin mevzuu için Sâlih'i Kesâmî basımı K. ve D. ye b. Tebriz-1318 H. Bâb'ül-Esedi ve's-Sevr; s. 96-98).

Mevlânâ bu basit halk hikâyesine, çalışmakla Allah'a dayanmanın hangisinin üstün olduğunu, bu münasebetle cebir ve ihtiyar inancını eleştirmeyi kadere ait Azrâil-ihtiyar ve Süleyman hikâyesini, dünyanın ne demek olduğunu, dünya sevgisi gönülde olmadıkça mala mülke sahib olmanın insana bir zarar vermiyeceğini, bilginin değerini, aklın sınırını ve ilhâmı, kıyasın batıl olduğunu, buna ilişkin olarak sinekçeşek sidiği hikâyesini, dünyanın boyuna değişmekte, olduğunu, Hüthüt hikâyesi dolayısiyle te'vile güvenmemek gerektiğini, zulmü ve zulmün sonunu, herkesin, her şeyden önce kendi aybını görmesi lüzumunu, gerçek savaşın nefisle savaş olduğunu âyetlerle, hadislerle, devrinin ve devrinden önceki devirlerin inançlarını aksettirerek, onları gereğince kınamak suretiyle katmakta, hikâyeyi bambaşka ve geniş bir şekle sokmaktadır. Hikâyedeki unsurları böylece hülâsa ettikten sonra gereken beyitlerin izahına girebiliriz.

909. Zeyd, Bekr, Arapçada örnek getirilerek sarf ve nahiv özellikleri izah edilirken cümle içinde anılan

ve gerçek kişilikleri olmayan adlardır. Amr da bunlardandır. Örnek cümlede kadın adının geçmesi icabederse Hind denir.

911. "En çetin düşmanın, içindeki nefsindir.„ (Hadîs, Künûz; I, s. 40).

912. "İnanan bir delikten iki kere sokulup yaralanmaz„ (Câmi', II, s. 203).

913. "Kaderden çekinmenin bir faydası yok; fakat duânın, başa gelene de, geleceğe de faydası var; Allah kulları, dua edin„ (Câmi', II, s. 106).

918. "Bağla da dayan.„ (Câmi', I, s. 39).

919. "Kazanan Tanrı sevgilisidir„ sözü de hadîs olarak nakledilegelmiştir. Şârih-i Ankaravî hadîs olarak alıyor (s. 86). Hadîs olmasa bile meâlen hadîstir.

922. Yılan kendiliğinden ölmez, mutlâka insan tarafından öldürülürmüş. Bir insan tarafından öldürülmeyen yılan bin yıl yaşadıktan sonra ejderha olurmuş. Ejderha, dört ayaklı, boynuzlu, ağzından ateş saçan, alev fışkırtan, soluğuyla insanları, hayvanları çeken, sömürüp yutan mevhum bir hayvandır. Zararı artınca melekler ejderhayı elgemsağmayla göğe ağdırırlar, Kafdağı'nın ardına atarlarmış.

Ejderha sözü, "Aji Dahâka„ dan bozmadır. İran'ın mitolojik tarihinde bir padişah olan Cemşîd, Tanrılık dâvasına kalkışınca halkın sevgisini kaybetmiş, soy bakımından Arab olan Dahhâk, İran'ı zaptetmiş, Cemşîd de Çin ülkesine kaçmıştır. Dehhâk, bir gün otururken şeytan gelmiş, iki omuzundan öpmüş. Öptüğü yerlerden iki yılan bitmiş. Bunları kesmişler, gene bitmiş; bir çaresini bulamamışlar. Bu sefer şeytan, bir

hekim kılığına girip gelmiş, ergenlik çağına gelmemiş oğlan beyni sürülürse bunlar kurur deyip gitmiş. Dehhâk, her gün bir oğlan kestirir, beynini bu yılanlara sürdürür, yedirirmiş. Gâve adlı bir demircinin bir oğlunu almışlar; ikinci oğlunu alacakları vakit önlüğünü örsüne takıp bayrak yaparak halkı isyana çağırmış. Herkes Gâve'ye uymuş, sarayı basmışlar. Dehhâki öldürmüşler, yerine Cemşîd soyundan Ferîdun'u çıkarmışlar.

Ferîdûn, eski Hind-İran mâbutlarındandır. Adı "Traitana„ dır. Avesta'da hayır meleklerinden "Tharaâtaon„ olmuştur. Dahhâk da, ejderha gibi Aji Dahâka'dan bozmadır (Dr. Muhammed Muîn: Mazdayasna ve te'sir-i on der Edebiyat-ı Pârisî, Tehran Üniv. Yayın. 1326 Şemsî Hicrî s. 36). Yılan için 209. beytin izahına da bakınız.

931. İnin. "Tanrı, inin dedi, bir kısmınız, bir kısmınıza düşman olacak ve yeryüzünde muayyen bir vaktedek kalmanız mukadder.„ (Kur'ân, VII, A'râf, 24). II. sûrenin 36 ve 38. âyetleriyle XX. sûrenin (Tâhâ) 123. âyeti de aynı meâldedir.

Allah Âdem Peygamber'i yaratmış, ona her şeyin adını belletmiş, meleklere, Âdem'e secde etmelerini buyurmuş, melekler secde etmişler, şeytanı da, buyruğunu tutmadığı için cennetten sürmüş, lânetlemiştir. Adem'e bir de eş yaratarak ikisini cennete koymuş, yeyin, için, fakat şu ağaca yaklaşmayın, yaklaşırsanız zâlimlerden olursunuz demiştir. Şeytan, cennetten kovulduğu için, Âdem'e düşman olmuş, bu ağaçtan yerseniz, ölümsüzlüğe erersiniz demiş, önce Havvâ'yı, sonra da onun vasıtasiyle Âdem'i kandırmış, ağacın

yemişinden yemişler, Allah da onları cennetten sürmüştür.

Bu kıssa, Kur'ân-ı Mecîd'de II. sûrenin 31-38., VII. sûrenin 11-27., XVII. sûrenin (İsrâ') 61-65., XVIII. sûrenin (Kehf) 50., XX. sûrenin 115-123. âyetlerinde anlatılır.

Ahd-i Atıyk'te şeytan yerine yılan vardır. Yemeleri buyurulan ağaç, hayrı, şerri tanıyış ağacıdır. Âdem'le Havvâ'nın bulundukları, sonra oradan sürüldükleri yer, doğu tarafında Aden'de bir bahçedir (Tekvîn; Bab. II-III). Kur'ân'da XX. sûrenin 120. âyetinde bu ağaç "Ebedilik, ölümsüzlük ağacı„ diye adlandırılır. VII. sûrenin 11. âyetinde, "Andolsun ki sizi yarattık, sonra bir sûret, bir şekil verdik size, sonra da meleklere, Âdem'e secde edin dedik; hemencecik csedeye kapandılar, yalnız İblis katılmadı„ denmektedir ki burada "Sizi yarattık, şekil verdik, sonra da...„ gibi sözlerden Âdem'in, cins adı olduğu anlaşılıyor. Zaten madde bakımından, yenen, içilen şeylerden meydana geldiğimiz için hepimiz de topraktan yaratılmış oluyoruz.

932. "Halkın hepsi de Allah ayâlidir; Allah'a en sevgili olanı ayâline en çok faydalı olanıdır.„ (Câmi', II, s. 10)

957. "Düzenlerini yaptılar, düzdükleri düzenlerin cezası Allah katında; hattâ düzenlerinden dağlar bile yerinden oynasa.„ (Kur'ân, XIV, İbrahim 46).

961. Beyitle başlıyan hikâye. Furûzan-fer bu hikâyenin Hilyet'ül-Evliyâ'da, İhyâ'ül-Ulûm'da, Avfî'nin (ölm. 631 H. 1233) Cevâmi'ül-Hikâyât'ında, hicrî VI. yüzyılda telif edilen Acâib-Nâme'de, Attâr'ın İlâhî-Nâme'sinde bulunduğunu bildiriyor (Maâhiz, s. 12-13. Prof. Ritter basımı İlâhî-Nâme, İst. Maarif Mat. 1940, s. 101-102).

Süleyman Ahd-i Atıyk'a göre bir hükümdardır. Kur'ân'daysa aynı zamanda Peygamberdir. IV. sûrenin (Nisâ') 163. âyetiyle VI. sûrenin (En'âm) 84. âyetinde Peygamberler arasında adı geçer. II. sûrenin 102. âyetinde Süleyman'ın kâfir olmadığı bildirilerek Tevrat'taki rivâyet hatırlatılır. XXI. sûrenin (Enbiyâ') 81-82. âyetlerinde ona, yelin, şeytanların râm olduğu bildirilir. XXVII. sûrenin (Neml) 15-44. âyetlerinde, babasiyle kendisine bilgi ve üstünlük verildiği, Süleyman'ın Davud'a mirasçı olduğu, ordusunun, insanlarla cinlerden meydana geldiği, karıncalar vâdisinden geçerken bir karıncanın sözünü anladığı, hüthütle Sebâ Melikesi Belkıys'e mektup gönderdiği, Belkıys'in gelip onu ziyaret ettiği anlatılır. XXVIII. sûrenin (Kasas) 30-40. âyetlerinde de ona atlar arzedildiği, onların boyunlarını, yelelerini okşadığı, yelin kendisine râm olduğu, mimarların, şeytanların onun buyruğuna uyduğu anılır.

Süleyman, Ahd-ı Atıyk'te "Mülûk-i Sâlis„ bölümünde (Bab. I-XI), "Tevârîh-i Sâni„ de (bab. I-IX) geçer. XXXI babtan meydana gelmiş olan "Emsâl-i Süleyman„ la gene Süleyman'a atfedilen "Ugniyyat'ül-Agaanî„ de "Ahd-i Atıyk„ i meydana getiren kitaplardandır.

Azrâil, başka bir deyimle İzrâil, ölüm meleğidir. Canlıların canlarını bu melek alır. XXXII. sûrenin

(Secde) 11. âyetinde "Ölüm Meleği,, diye tek olarak anıldığı halde IV. sûrenin 97., VI. sûrenin 61., VII. sûrenin 37 ve 50., XVI. sûrenin (Hicr) 28 ve 32., XLVII. sûrenin (Muhammed S.M.) 27. âyetlerinde "Canlarını alıcı meleklerimiz, elçilerimiz,, tarzında kullanılmıştır. Bu bakımdan ölüm meleğini tek, yardımcılarını, onun buyruğuyla iş gören melekleri çok sayanlar olmuştur.

Bu hikâye Attâr'ın "Esrâr-Nâme,, sinde geçer (Konya Mevlânâ Müzesi Kataloğu; Hazırlayan: A. Gölpınarlı, II, s. 50).

969. Dîvân. Yazı veya insan topluluğu anlamına gelir. Eski Pehlevî dilindeki Devân sözünden geldiği sanılmaktadır.

Eski Mısır ve Suriye'de umumî hesap defteri tutulurdu. Sonradan bu usûl İran'a geçti ve bu deftere Devân adı verildi. İslâm fütuhuatının ilk yıllarında Dîvân adı ile Araplara geçti. Devlet işlerini idare eden topluluğa da bu ad verildi. Abbasoğullarından El-Muktedir Billâh'ın (ölm. 320 H. 932) veziri tarafından meydana getirilen "Dîvân'ül-Birr,, bazı emlâk ve arazi işlerine bakardı ki sonradan bu idare, selâhiyetini genişleterek "Vakf, Evkaaf,, adlarını aldı. Abbasoğulları zamanında, malî işleri idare eden "Dîvân'üz-Zımân,,, valilerin hesaplarını murakabe eden "Dîvân'üt-Tavkı',, vardı. Ayrıca Muaviye (60 H. 676) tarafından kurulan ve halife buyruğunu yazmakla uğraşan "Dîvân'ül-Hâtem,,, Abbasoğulları halifeliğinin ortalarınadek sürmüştür. Hâsılı Dîvân devlet işlerine bakan topluluk anlamına gelmiş, bazı kere

devlet yapılarına da bu ad verilmiştir. Aynı zamanda Dîvân kurmak, işleri görmek, halkla görüşmek, halkın ihtiyaçlarını dinlemek için padişahın, yahut vezirin hükûmet adamlarıyla toplantısına denir. El kavuştrup ayakta durmaya da "Dîvâvn durmak,, derler. Arşive, hükümdarın oturduğu sedire, bu münasebetle konaklardaki, evlerdeki sedirlere de "dîvân,, denir.

Bundan başka, herhangi bir konuya göre yazılmış eserlere de "dîvân,, adı verilir. Meşhur olan bir şâirin, bütün şiirlerini toplayan kitaba "dîvân,, denir ki klâsik usûle göre önce Tanrı'yı, Hz. Peygamber'i, Ehlibeyti, yahut Sahabeyi öven şiirler, padişaha, vezirlere, din adamlarına yazılmış kasideler, sonra gazeller, sonra kıt'alarla rubâîler, en sonra da beyitler ve mısralar alınır. Hepsi de alfabetik tertibe göre ve kafiyeye nazaran sıralanır. Dîvân küçükse, küçük dîvân anlamına "dîvançe,, adını alır. Ancak Kâşgarlı Mahmud'un 466 Hicrîde (1073-1074) yazdığı Türkçeden Arapçaya meşhur lûgatine "Dîvânu Lûgaat'it-Türk,, adını vermesine bakılırsa bir konuda yazılan mensur kitaplara da bu ad verilmededir (D. L. T., c. I, İst. Matbaa-i Âmire-1333, s. 3). Attâr, "Mantık'al-Tayr,, ının "Der hâtime-i kitâb,, bölümünde, "Bu kitap hayranlık yolunun duraklarını bildirir; baş dönme dîvânıdır yahut. Bu dîvân'a derde düşme yoluyla gir; canını siper et de bu meydana öyle gir,, meâlinde,

İn makaamât-ı reh-i hayrâniyest
Yâ meger dîvân-ı ser-gerdâniyest

Ez ser-i derdî derin dîvan derâ
Can siper sâz-o derin meydan derâ

der. Buna göre, apaçık anlaşılıyor ki Attâr'ın çağında, yani VII. yüzyılda (XIII) bir konuda, mesnevî tarzında yazılan kitaplara da vîdân denmektedir (Mantıc uttaîr ou Le Langange des Oiseaux; M. Garcin de Tassy basımı; Paris - 1852, s. 175. beyit. 4429 - 4430).

978. İkinci mısraı Arapça'dır. Atasözü olsa gerek.

988. Bu beyitten itibaren Mevlânâ dünya diye yerilen şeyin, Tanrı'dan gaflet olduğunu, yoksa malın mülkün, oğlun, kadının dünya olmadığını söyleyip dünya hakkındaki görüşünü açıklamaktadır.

989. "Ne güzeldir temiz adamda bulunan temiz mal.„ (Künûz, II, s. 184)

995. Min Ledün. 224. beytin izahında geçti.

1014. Bu beyitte "Ve Rabbin balarısına, dağlarda, ağaçlarda ve çardak kurulan yerlerde kovan yapın diye emretti" âyetine işaret edilmektedir. (Kur'ân, XVI, Nahl, 67).

1019. Altıyüzbin yıllık zahitten maksat şeytandır.

1035. Süleyman Peygamber'in, üstünde İsm-i A'zam, yâni Tanrı'nın en ulu adı kazılmış bir mührü varmış. Süleyman bunun kutluluğu yüzünden kurda, kuşa, bütün yaratıklara buyruk yürütürmüş. Mevlânâ, bu yüzüğü, gerçek, gaaye değil de, yokluğunu anlamaya vâsıta olan bilgi olarak te'vil ediyor.

1049. "Danışılan kişi emindir; sana da danıştılar mı, kendin o şartlarda ne yapacaksan, o çeşit bir karar ver.„ (Câmi', II, s. 172)

1052. "Paranı, gideceğin yolu, tuttuğun yolu yordamı gizle„ meâlinde Arapça bir söz, atasözü olarak söylene gelmiştir.

1054. "İki kişiyi aşan bütün sırlar yayılır gider.„ Arapça bir atasözüdür. Türkçede de "Otuziki dişten çıkan otuziki orduya yayılır„ atasözü vardır.

1069. Levh-i Mahfûz. Korunmuş levih anlamına gelir. "Korunmuş„ sözünden maksat değiştirilmekten, bozulmaktan, noksandan, fazlalıktan, yahut meleklerden başkalarından korunmuş olduğunu anlatmaktır. Allah katında korunmuş tarzında anlayanlar da vardır. Levih, tahtadan, yahut başka bir şeyden yapılmış, üstü düz levhaya denir. Bu düz yere yazı da yazılır. Levh-i mahfûz'un keyfiyetini bilemeyiz. Uzunluğunun gökle yer, genişliğinin doğuyla batı arası kadar olduğu rivayet edilmiştir.

Te'vilde her şeyi açıklayan, uyulması gereken şey, açıklayıcı kitap, kitabın aslı anlamlarına gelen "İmâmı Mübîn, Kitâbı Mübîn, Ümm'ül - Kitâb„ gibi adlarla anılan Tanrı bilgisidir. Hukemâ mesleğine uyanlarla sûfîlerin bir kısmı Levh'i, çeşitli anlayışlara göre yorumlamışlardır (Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli, II, Açılama, s. CXIX - CXX).

Kur'ân'da LXXXV. sûrenin (Burûc) son âyetleri olan 21-22. âyetlerinde "O, şerefli Kur'ân'dır, korunmuştur levhada„ tarzında geçer. Kâşânî'ye göre Levih, Hz. Muhammed'in kalbidir (II, s. 385).

Mevlânâ burada Levh-i Mahfûz'u Tanrı bilgisine mazhar olan erenin gönlü olarak kabul ediyor.

1071. Cibrîl. Kur'ân'ın II. sûresinin 97 ve 98. âyetleriyle LXVI. sûresinin (Tahrîm) 4. âyetinde adı geçen melek. Buna Cebrâîl de derler. Cebrâl ve Cebreîl tarzında da söylenir. Süryancada cebr sözünün kul, il sözünün de Allah anlamını ifade ettiği ve bu sözün Tanrı kulu demek olduğu söylenmiştir. Tanrı kudreti anlamına geldiğini söyliyenler de vardır. Ahd-ı Atıyk'te Cebrâîl'in vahiy meleği olduğu Danyal bölümünden anlaşılıyor (VIII, 16). Fakat aynı kitaptan, İsrailoğullarının, Mîkâîl'i daha çok sevdikleri de anlaşılmaktadır (XII, 1). Fedekli Mûsevilerin bir kısmının Cebrâîl bizim düşmanımızdır, bize azapla, harple gelir; Mîkâl bollukla, iyilikle gelir dediklerini biliyoruz; II. sûrenin 97-98. âyetleri bu inancı belirtir. Bu melek, İslâm inancına göre peygamberlere vahiy getirir. Hz. Muhammed (S. M.), bu meleği kendi suretiyle iki kere görmüştür. LIII. sûrenin (Necm) 4-11. âyetlerinde Cebrâîl, güçlü kuvvetli, çetin vasıflariyle övülür ve yüksek tanyerinde olduğu, Hz. Muhammed'in onu Sidret'ül-Müntehâ yanında gördüğü bildirilir. LXXXI. sûrenin (Tekvîr) 19-22. âyetlerinde Cibrîl'e, "kuvvetli, Arş sahibinin katında oturamaklı, buyruğuna uyulur, emîn ve büyük elçi„ denir. XXXI. sûrenin (Lokman) 191. âyetinde emîn ruh anlamına "Rûh'ul-Emîn„ diye anılır. XVI. sûrenin (Nahl) 102. âyetinde adı temiz ruh anlamına "Rûh'ül-Kuds„ diye geçer (Al-Mufradât, s. 205, Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli, II, Açılama, s. XLIV-XLV, İslâm Ansiklopedisi s. 42-43).

Cebrâîl'in, Sidret'ül-Müntehâ'dan ileri geçemediği, bir iğne yordamı geçersem yanarım dediği, Hz.

Muhammed'in ayakları altına bir yaygı yayıldığı, bir müddet de onun üstünde gittiği meşhurdur. Fu-rûzan-fer, bu hadîsi, Meclisî'nin (1110 H. 1700) Bıhâr-ül-Envâr'iyle Şerh-i Taarruf'tan alıyor; Ahâdîs-i Mesnevî, s. 143).

Hukemâ, yaratıcı kudretin, aktif tecellisine (Akl-ı Küll), yâni tüm akıl derler. Sûfîlere göre tüm akıl olgun insanın, bağlardan, kayıtlardan kurtulmuş aklıdır ki Tanrı bilgisine mazhardır ve Cebrâîl'e benzer.

Mevlânâ da bu beyitte aklı Cebrâîl'le beraber anmaktadır. Dîvândaki bir gazelinde de "Ey kendisine canımın kul köle olduğu Şemseddin, ey Rûh'ul-Emîn„ diye Şems'e hitab etmektedir (C. I, s. 24, son beyit). Şu halde Sidret'ül-Müntehâ da akılla anlaşılan şeylerin sınırıdır, son çizisidir. Ondan öteye ancak aşk refrefiyle gidilir; tam birlikse vehimden doğan varlığın kökünden yok olmasiyle gerçekleşir.

1075. "Hasta değilken kendinizi hasta göstermeyin; gerçekten hasta olursunuz„ meâlindeki hadîse işaret edilmektedir (Künûz, II. s. 198).

1082. "Kıyamet yaklaştı, ay yarıldı.„ Kur'ân, LIV (Kamer), 1. Ay'ın Hz. Muhammed'in şahadet parmağiyle işareti üzerine ikiye bölünmüş göründüğü rivayet edilmiştir (Hasan Basri Çantay: Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, s. III., İst. 1372-1953, s. 955-956). Ayın kıyamette yarılacağı, mazi sigasıyle, ifadeye kuvvet vermek için söylendiği de bildirilmiştir.

1087. Sinek-samançöpü fıkrasının, Ebû-Nuvâs'ın (195 H. 810-811), Ca'fer b. Yahyâ Bermekî'yi yeren

bir kıt'asından alındığını, İbn Kutayba'nın (276 H. 889) "Uyûn'ül-Ahbâr,, ından naklen Furûzan-fer bildiriyor. Bu kıt'anın birinci mısraı "Pisliğe konmuş sinekten daha fazla övünmededir,, meâlindedir ve kıt'anın bu fıkrayla hiç bir ilgisi yoktur (Maâhiz s. 14). Bu, doğrudan doğruya bir halk fıkrası olsa gerektir.

Mevlânâ bu hikâyeyle kıyasın, hakıykate karşı ne kadar yaya kaldığını anlatıyor. Kıyas ve tev'il, sineğin, sidik birikintisini deniz, üstündeki samançöpünü gemi sanıp üstüne konunca da kendisini uçsuz bucaksız deryada o gemiyi yüzdüren mahir bir kaptan sanmasına benzer diyor.

1094. Devletkuşu. Metinde "Humây,, diye geçer. Humâ, Humây, Çin adalarında bulunan güvercinden küçük bir kuştur. Kemik yermiş; gölgesi kimin başına düşerse padişah olurmuş. Bu yüzden doğu klâsik edebiyatında kemikle ve devletle anılır. Masallarımızda, oğlu olmadan ölen padişahın yerine bir padişah seçmek üzere halk bu kuşu uçurur; kuş da ya Keloğlanın, yahut da bir dervişin başına konar.

1109. Gul, Gul-Yabâni (368. beytin izâhına bk.).

1130. Sühâ. Şimak Kutbunda Binâti Naaş adı verilen yedi yıldızın içinde pek küçük bir yıldız. Yükseklik, yücelik bakımından anılır.

1140. "Gözler onu göremez, o gözleri görür; odur lûtfu bol ve her şeyden haberdar." (Kur'ân, VI, 103),

1146. Andolsun ki mutlâka sizi birazcık korkuyla, açlıkla, mal, can ve meyva noksaniyle sınayacağız.

Müjdele sabredenleri. O sabredenleri ki onlar bir musibete uğradılar mı biz Allah'ınız, gene de gerisin geriye ona döneceğiz derler." (Kur'ân, II, 155-156).

1147. "Dünya bir andan ibaret; öyleyse o ânı kullukla geçir,, Aliyy'ül-Kaarî (1014 H. 1605), "Mavzûâtu Kebîr,, de, anlam bakımından doğru olmakla berabe', mevzû' olduğunu söylüyor (İst. Matbaai Âmire-1289, s. 43).

Mevlânâ bu beyitten başlayıp bölümün sonunadek, oluşun dâimî bulunduğunu, dünyanın her an Tanrı iradesiyle yaratılıp, her an gene yok olduğunu, bir ân önceki kâinatın, bir an sonraki kâinattan tamamiyle ayrı bir varlığa büründüğün anlatıyor. Eski Yunan felsefesinde de bulunan bu inancı sûfîler, "İlk yaratışta âciz mi kaldık ki? Hayır; ama onlar, yeni bir yaratışta şüphe içindeler,, âyetiyle teyid ederler (L, Kaaf, 15). Yeni yaratılış, her an olup durmaktadır (Te'-vilât, II, s. 256). Mevlânâ "Dîvân-ı Kebîr,, de de bu inancı birçok yerlerde açıklar (Mevlânâ Celâleddin, III. basım, s. 176-177).

1164. Vakitsiz öten horozun başı kesilir. Bu atasözü herhalde saatin az bulunduğu, yahut bulunmadığı devirlere aittir. Horoz, sabahı haber verdiği için, vakitsiz ötmesi insanı vakitsiz uyandırır; bu bakımdan hoş görülmemiş, sonradan da uğursuz sayılmıştır. Hadîs'te "Horozun ötüşünü duydunuz mu, Tanrı'nın lûtfundan dilekler dileyin; çünkü o melek görür de öter,, denmiştir (Câmi', I, s. 23).

1194. Sivrisinek-Nemrud. Nemrud, daha doğru deyimiyle Nümrûd, İbrahim Peygamber zamanında-

ki padişahın adıdır. Bu adam Tanrı'lık dâvasına kalkışmıştı. Sonunda, burnundan bir sivrisineğin girdiği, beyninde konakladığı, serçekuşu kadar büyüdüğü, Nemrûd'un bir baş ağrısına uğradığı, başını tokmakla dövdürdüğü, bu yüzden de kafasının yarılıp, kendisini öldüğü söylenir.

1196. Hâmân. Kur'ân'ın XXVIII. sûresinin (Kasas) 8. âyetinde Firavun'la beraber adı geçer ve yanlış bir yol tutanlardan olduğu bildirilir. Aynı sûrenin 38. âyetinde, Firavun'un, Hâmân'a, Mûsa'nın mâbudunu görmek için bir köşk, bir kule yapmasını buyurduğu anlaşılır. XXIX. sûrenin (Ankebût) 39. âyetinde adı, Kaarun ve Firavun'la geçer. XL. sûrenin (Mü'min) 24. âyetinde Mûsâ'nın, Firavun'a, Hâmân'a, Kaarun'a gönderildiği, aynı sûrenin 36. âyetinde, Firavun'un ona bir kule yapmasını emrettiği anlatılır. Hâmân'ın, Firavun'un veziri olduğu rivayet edilir.

1199. "Allah bir kulunu bir şeye uğratmak dilerse düzenlere karşı kör eder onu„ "Allah, kazasını, kaderini yerine getirmek dilerse akıllıların akıllarını alır, kaza ve kaderi yerine gelir. Buyruğu olduktan sonra gene akıllarını verir; o vakit de pişman olurlar.„ (Câmi', I, s. 15)

1207. Beyitte başlıyan hikâye. Furûzan-fer bu hikâyenin, Sa'lebî'nin (427 H. 1035) Kasas'ül-Enbiyâ'sında, Ebû-Sa'd-i Âbî'nin Nesr'üd-Dürr'ünde, Sindbâd-Nâme'de, Cevâmi-ul Hikayât'ta, Kaanii'nin manzum Kelîle ve Dimne'sinde, Sa'dî'nin Bûstân'ında olduğunu yazıyor (Maahîz s. 14-16).

1246. Elest. "Hani Rabbin Âdemoğullarının sırtlarından zürriyetlerini ızhar etmişti de kendilerini

kendilerine tanık tutarak ben, Rabbiniz değil miyim demişti; onlar da evet, tanıkız, Rabbimizsin demişlerdi. Bu da kıyamet günü, bizim bundan haberimiz yoktu dememeniz, yahut da ancak atalarımız şirk koştu önce ve biz onlardan sonra gelmiş bir soyuz; bizi de boş ve asılsız işlerde bulunanların amelleri yüzünden helâk mı edeceksin gibi bir söz söylememeniz içindi." (Kur'ân, VII, 172-173) Elestü Arapçadır ve değil miyim anlamına gelir. Şiirde "Elest meclisi, bezmi„ diye geçer ve Tanrı takdiri anlamını verir.

Bilginler arasında bu ızhar edip tanak tutma keyfiyeti hakkında çeşitli yorumlar vardır. Bazılarına göre Tanrı, Âdem Peygamber'in soyunu, onun sulbünden zerreler halinde çıkarmış, onları, kendisine gösterip yalnız bana tapmaları, şirk koşmamaları hakkında ahit alacağım dedikten sonra zerrelere, ben sizin Rabbiniz değil miyim demiş, onlar da evet, tanıkız, gerçekten de Rabbimizsin demişler, bu ahde meleklerí de tanık tutmuştur. Tanrı, o zerrerelere akıl vermiş, anlayış bağışlamış, Tanrı'nın hitabını duyup anlamışlar, sonra tekrar onları Âdem'in sulbüne vermiştir. Sonradan herkes, takdir edilen zaman gelince dünyaya gelir. Müslüman olan, yaratılışa uymuş demektir. Kâfir olansa yaratılışı bozmuştur. Tefsirciler de bu âyeti çeşitli tefsir etmişler, âyeti te'vil edenler de bulunmuştur. Bazıları da Tanrı Âdem'in sırtından buyurmadı; Âdemoğullarını sırtlarından buyurdu; zürriyetini demedi, zürriyetlerini dedi. Sonra da, "Bizim bundan haberimiz yoktu dememeniz, yahut da ancak atalarımız şirk koştu önce ve biz, onlardan sonra gelmiş bir soyuz; bizi de o boş ve asılsız

işlerde bulunanların amelleri yüzünden helâk mi edeceksin gibi bir söz söylememeniz içindi„ buyurmuştur. Ahit almak, unutturmak için olmaz demişlerdir. Bunlara göre Allah, Âdemoğullarını, babalarını bellerinden, analarının rahimlerine ihrac etmiş, sonra onları dünyaya getirmiş, onlara yaratışının eserlerini, varlığının delillerini göstermiş, âdeta kendilerine kendilerini tanık tutarak Rabbiniz değil miyim demiştir. Bu da kıyamet günü özür getirmemeleri içindir. (Mecma', IV. s. 496-498). Sûfîlerin de bu hususta çeşitli sözleri vardır. Onlarca Âdemoğulları, akla mensup babalarında iken, yâni akıllar âleminde iken Tanrı nûrânî hüviyetlerini göstermiş, onlar, Misâl âleminde Tanrı'yı tasdıyk etmişlerdir. Yahut her zerrenin melekûtî bir dili vardır; her varlık, mazhariyetine uymakla kendisini yetiştirip istidadına göre geliştiren Rabbini her an tasdıyk edip durur (Muhsin Feyz: Tefsîr-i Sâfî, s. 174).

Bu bahsi biraz daha açmamız gerek: Zaman, olayların birbiriyle zihinde kıyaslanmasından doğan mücerred ve zihnî bir mefhumdur. Nitekim mekân da kevne, yani varlığa, var olan şeye nazaran vardır. Bir şey olmasa onun mekânı da olmaz. Geçmiş gitmiştir, aklımızda ancak hâtıralar halinde vardır. Gelecek zamanı dondurup ona ulaşmamıza imkân yoktur; çünkü tanyeri gibi biz gittikçe o da gider. Hâl dediğimiz içinde bulunduğumuz zamansa, hiç durmaz; boyuna akar durur. Öyleyse zamanın gerçeği ancak içinde bulunduğumuz andır. İş böyle olunca da ezel, ebed, zihinde vardır ancak. Ârif, vaktinin, yâni içindeki ânın hükmüne uyar ki Mevlânâ bunu, Çelebi

Husameddin'in dilinden 133. beyitte söylemişti. Peki, hal böyle olunca Elest meclisi ne vakit kuruldu? Her an kurulmaktadır. Herkes ve herşey, Allah'ın kudret ve kuvvetiyle saadet, yahut şakavet yoluna gitmekte, akliyle inkâra sapan bile fi'liyle ıkrar yoluna yürümektedir. Âyette nasıl, hayır, değilsin diyenden bahsedilmemişse her an da kendi istidadına, kendi mazhariyetine itiraz eden, ona aykırı hareket eden yoktur, olamaz da (1-18. beytin şerhinin sonlarına da bakınız).

1259. "İkisi de (Âdem'le Havvâ) Rabbimiz dediler, kendimize zulmettik biz; bizi bağışlamazsan, bize acımazsan ziyankârlardan oluruz.„ (Kur'ân, VII, 23) Kur'ân, Âdem'le Havvâ'nın, men'edilen meyvayı yedikten sonra bu sözleri söyliyerek yalvardıklarını bildirir. Bu beytin ilk mısraında âyetten lâfzî ıktibas vardır.

1272. "Tanrı yüze bildirici adını takmıştır.„ Hz. Muhammed'in gerçek yoksulları yüzlerinden tanıyacağı II. sûrenin 273. âyetinde bildirilmekte, VII. sûrenin 48. âyetinde A'râf erlerinin, insanları yüzlerinden tanıyacakları anlatılmaktadır. X. sûrenin (Yûnus) 27. âyetinde. kötülük edenlerin yüzleri "Gecenin bir parçasına bürünmüştür sanki„ diye belirtilmekte. XXII. sûrenin (Hacc) 72. âyetinde, âyetler okununca kâfirlerin yüzlerinde inkâr belirtileri göründüğü söylenmektedir. XLVIII. sûrenin (Feth) 29. âyetinde, inananların yüzlerinde, secde belirtilerinin göründüğü bildirilmektedir. LXXXIII. sûrenin (Mutaffifîn) 24. âyetinde de inananların yüzlerinde cennet parlaklığı bulunduğu ve Peygamber'in onları bu

parlaklıkla tanıdığı açıklanmaktadır. Daha birçok âyetlerde de, kıyamette, inananlarla inanmıyanların yüzlerinden tanınıp bilineceği söylenmiştir.

Gerçekten de insanın öfkesi, nefreti, sevgisi, bütün ruhî hali yüzünden belli olur. Eskiler, yüze, yüzdeki çizgilere, yüzün biçimine, gözün, kaşın, saçın rengine, şekline, hattâ vücudun bütün organlarına anlamlar vermişler, İlm-i Sîmâ ve İlm-i Kıfâye (yüz bilgisi, kılık bilgisi) diye iki de bilgi meydana getirmişlerdir. Bugün bu bilgilere müsbet bir bakışla bakamazsak da yüz güzelliğinin, yüz temizliğinin, öz güzelliğine, öz temizliğine alâmet olduğunu da inkâr edemeyiz. Hz. Muhammed de (S. M.) "Hayrı güzel yüzlülerin katında arayın, onlardan dileyin„ buyurmuştur (Câmi', I, s. 36).

1275. Hz. Ali (a. m.) "Akıllı insanın dili, gönlünün ötesindedir; ahmak kişinin gönlü dilinin ötesinde„ (Nech'ül-Belâga; Muhammed Abduh Şerhi III. basım, s. 153) ve "İnsan, dilinin altında gizlidir„ demiştir (aynı, s. 181). Şârih "İnsan dilinin altında gizlidir„ meâlinde bir hadîs naklediyor (I, s. 118). Beytin ikinci mısraı Arapçadır ve bu hadîsten alınmadır.

1288. Burdaki vebâ bildiğimiz hastalık değildir; pis kokulu yeldir.

1314. "Zulümden çekinin; gerçekten de zulüm, kıyamet gününün karanlıklarıdır.„ (Câmi', I, s. 7). "Zulümden çekinin; gerçekten de zulüm kıyamet gününün karanlıklarıdır. Nekeslikten çekinin, çünkü nekeslik sizden öncekileri helâk etti; onları birbirlerinin kanlarını dökmeye, haram olan mallarını helâl saymaya sevketti.„ (aynı sahife)

1316. "Kim kardeşi için bir kuyu kazarsa pek yakında o kuyuya kendisi düşer.„ Mevzû' hadîs olmakla beraber "Kötü düzen, ancak sahibinindir„ âyetine göre anlamı doğrudur (XXXV, Fâtır, 43). Türkçede de "Kazma kuyuyu komşun için; derin kaz kendin için„ diye söylenen bir atasözü vardır.

1318. "Allah'ın yardımı ve fetih gelip çattı mı ve insanların bölük bölük Allah dînine girdiğini gördün mü artık Rabbine hamdederek tenzih et onu ve yarlıganma dile ondan; şüphe yok ki o, bütün tövbeleri kabul eder.„ (CX, Nasr, 1-3. Bütün sûre) Mevlânâ bu sûreyi "Fîhi ma-fih„ te tefsir eder. Ona göre kul, mânevi yolu kendi gücüyle aşamaz. Önce kendisi çalışır çabalar; sonra Tanrı yardımı gelir, çatar, kul, ona dayanmadıkça bir iş başaramıyacağını anlar (bölüm, 17, s. 67-68).

1319. Habeş kıralı tarafından Yemen valisi tayin edilen Ebrehe, Yemen'de bir mâbet yaptırmış, Kâ'be yerine o mâbedin ziyaret edilmesini sağlamaya çalışmış, fakat bir başarı elde edemeyince Kâ'beyi yıkmaya karar vermiş, bir orduyla Mekke'ye gitmişti. Bu ordu Ebâbil denen kuşların hücumuna uğrayıp yok olmuştu. Bu orduda fil bulunduğundan ve Araplar için fil görülmemiş bir hayvan olduğundan, aynı zamanda henüz genel bir tarih kabul edilmediğinden bu yıla "Fil Yılı„ denmiştir. Hz. Muhammed bu olaydan elli, ellibeş yıl sonra doğmuştur. Bu olayı anlatan sûre, Kur'ân'ının CV. sûresidir.

1333. "İnanan inananın aynasıdır.„ (Caâmi', II, s. 179). Mevlânâ "Fîhi ma-fih„ te "İnanan inananın aynasıdır dedi, kâfir, kâfirin aynasıdır demedi. Ama

bu kâfirin aynası yok demek değildir; onun da aynası vardır ama, aynasından haberi yoktur„ buyurur (bölüm. 6, s. 19, satır. 30-32). Mü'min aynı zamanda Tanrı adlarındandır (Kur'ân LIX, Haşr, 23). Bu bakımdan hadîs, gerçek olarak inanan, inancından biaret olan işi, Tanrı sıfatlarının aynasıdır anlamına da gelebilir.

1336. Fahreddîn. Bu beyitte 606 Hicride ölen (1210) ve meşhur "Tefsîr„ sahibi olan Fahreddîn-i Râzî'ye târiz edilmededir. Menakıb kitapları, Sultan'ül-Ulemâ bâhaeddin Veled'in Belh'ten göçüşüne bu zatın sebep olduğunu yazarlarsa da Hamdullah-ı Müstevfî, Hicrî 618 sularında (1221) göçtüğünü yazar (Târih-i Güzîde; E.J. W. Gibb vakfı, Londra-1910, s. 791). Sultan Veled "İbtidâ-nâme„ de, Sultân'ül-Ulemâ'nın Belh'ten Hicaz'a hareket ettiğini, daha yolda iken Mogollar tarafından Belh'in zaptedildiğinin duyulduğunu bildirir (s. 190-191). Eflâki, başka rivayetlerine zıt olmakla beraber, Mogolların, Sultânü'l-Ulemâ Bağdat'tayken Belh'i aldıklarını rivayet eder (Tahsin Yazıcı Bas. I, s. 20-21). Bu bakımdan Fahreddîn-i Razî, Sultân'ül-Ulemâ'nın Belh'ten göçüşünden oniki yıl önce ölmüştür. Fakat düşünce ve inanç bakımından Sultân'ül-Ulemâ, Fahreddîn-i Râzî'yi boyuna kınamaktadır; hem onu, hem Sultân Muhammed Hârezm-şah'ı, hem de onlar gibi Yunan felsefefesine inananları sırası düştükçe pek ağır bir surette yermektedir. Hârezm-şah, halifeliğin Ali oğullarına aidiyetine dair fetvalar almış, Tirmiz'den getirttiği Alâ'ül-Mülk'ü halife ilân etmiş, Abbasoğulları ile savaşı göze alacak kadar ileri gitmişti. Sultân'ül-Ulemâ'nın bu tenkitlerinde, padişahı bu yola sokan Fahr-i Râzî

bir mihrak kesilmişti (Mevlânâ Celâleddin, III. Basım, s. 40-41).

1377'den sonraki başlık. "Döndünüz, geldiniz, ayaklarınız uğurlu, gelişiniz hayırlı olsun. En küçük savaştan en büyük savaşa döndünüz, en büyük savaş kulun nefsiyle, nefsinin dileğiyle savaşıdır.„ (Câmi', II, s. 72)

1358. Kur'ân'ın XII. sûresinin 96. âyetinde Yûsuf'un, gömleğini Ya'kub'a gönderdiği ve müjdeci gelip gömleği getirince Ya'kub gözlerine sürerek görmeye başladığı anlatılır. 125. beytin izahına bakınız. Bu beyitte âyetten bir söz de aynen alınmıştır.

1359. Mevlânâ'nın bu beyti 657 yılında (1258-1259), Hülâgû'nun (ölm. 663 H. 1264) Şam'a gönderdiği Ketboğa'nın bozguna uğraması üzerine okuduğunu Eflâki rivayet ediyor (Tahsin Yazıcı Bas. metin, I. s. 93-95).

1378. "Sana en düşman olan, düşmanlarının en çetini bulunan düşman, içindeki nefsindir.„ (Künûz, I, s. 40)

1382. Taşlar - Taşyürekli Kâfirler. II. Sûrenin (Bakara) 23-24. âyetlerinde, Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunda şüphe edenlere duydukları sûreye benzer bir sûre getirmelerini, hattâ bu hususta yardımcılarını da çağırmalarını, fakat buna imkân bulamayacakları, o halde de ateşi kâfir olanlarla taşlar olan cehennemden çekinmeleri bildirilmektedir. Beyitte bu âyetlere işâret edilmektedir.

1383-1386. "Cehenneme atılanlar atılır; fakat o, boyuna daha yok mu der; sonunda Allah (yücelik) ayağını onun üstüne basar da cehennem o vakit yeter yeter der.„ (Huseyn b. Mübârek'iz-Zabîdî: Tacrîd'üs-Sarîh; Mısır-1323. II, s. 113. Aynı sahifede, aynı

meâlde, biraz daha uzun bir hadîs daha var.) "O gün cehenneme doldun mu der; o da daha yok mu der.„ (Kur'ân, L. Kaaf, 30).

1393. Kaf Dağı. Kur'ân'ın L. sûresi "Kaaf, andolsun büyük ve şerefli Kur'ân'a„ diye başlar ve bu sûreye "Kaaf Sûresi„ denir. Kaaf bir rivayete göre Tanrı adlarındandır. Dünyayı çepeçevre kaplayan dağın adıdır da denmiştir. "Tâ Hâ„ ve "Yâ Sîn„ diye başlayan sûrelerde bu sözlerin Hz. Muhammed'e hitab olduğu düşünülürse yirmidokuz sûrenin başında bulunan bu harflerin hepsinin de Hz. Muhammed'e hitab olduğu söylenebilir. Kâşânî, Kaaf'ı, herşeyi kaplayan Tanrı arşı, Kalb-i Muhammedî olarak kabul ediyor (II, s. 255).

XXXIII. sûrenin (Ahzâb) 72. âyetinde, "Şüphe yok ki biz emaneti göklere ve yeryüzüne ve dağlara arzettik; derken onlar, onu yüklenmekten çekindiler ve ondan korktular; onu insana yükledik; şüphe yok ki çok zâlim oldu, çok bilgisiz bir hale geldi„ denmektedir. Emanete, yapılması buyurulan şeyler, hükümler, farzlar, emanete ve ahde vefa etmek gibi anlamlar verilmiştir. Göklere, yeryüzüne, dağlara arzetmekten maksat, oralarda bulunanlara arzetmektedir diyenler de olmuştur. Râgıb-ı Isfahânî akıl olarak kabul eder (Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli, açılama, s. XCIII). Kâinat, kâinattaki her varlık, Allah'ın kudretinin, sıfatlarının delilleridir; fakat insanda, hilkatinin kemâli zahir olmuştur. İşte bu mazhareiyet "emânet„ tir; bütün kâinatı anlam bakımından kaplıyan gerçektir. Hamzaviyye ricalinden İdris-i Muhtefî (1024 H. 1615) meşhur Şathiyesinde,

Kaf Dağını sırtıma Yüklendim, etme aceb;
Bahr-ı ummanı içtim. Kanmadım amma neden

diye aynı inancı, aynı kanaati belirtir (A. Gölpınarlı: Melâmîlik ve Melâmîler, İst. Üniv. Türkiyat Enst. 1931, s. 125).

1394. "Adam savaşmakla çetin er sayılmaz; öfkelendiği zaman kendini tutabilendir çetin.„ (Câmi', II, s. 112)

* * *

(METİN)

Rum Elçisinin, inananların emiri Ömer'e, Allah ondan razı olsun, gelmesi, Ömer'in ululuklarını görmesi

Bunu anlamak için de bir hikâye dinle; dinle de sözümden hisse al (*).

Kayser'den Ömer'e, engin çöller aşarak bir elçi geldi; Medine'ye ulaştı.

Medinelilere, a kişiler dedi. Halîfenin köşkü nerde? Gösterin de atımı, eşyamı oraya çekeyim.

Topluluk, onun köşkü yoktur ki dedi; Ömer'in köşkü, apaydın canı.

Emirdir diye adı sanı yayılmıştır ama yoksullar gibi bir kulübeciği vardır onun.

1400. A kardeş, sen onun köşkünü nasıl görebilirsin? Gönül gözünde kıl bitmiş senin.

Gönül gözünü kıldan temizle, hastalıktan arıt da ondan sonra onun köşküne göz dik.

(*) Bu beyit, karşılaştırmada başlığın iki tarafına birer mısra olarak yazılmıştır.

Kimin canı heveslerden tertemizse o kapıyı, o tertemiz sayvanı tez görür o.

* Muhammed, bu ateşten, bu dumandan arındı da nereye yüz çevirdiyse orada Tanrı cemalini gördü.

Kötülük dileğini güden vesveseye yoldaş oldukça Tanrı cemalini nerden bileceksin sen?

Kimin gönlünden bir kapı açılırsa o, her şehirden bir güneş görür.

Ay, nasıl yıldızların arasında görünürse Tanrı cemâli de, ağyar arasında öyle görünür, belirir.

İki parmağının ucunu, götür de iki gözüne koy; dünyada bir şey görebilir misin hiç? İnsaf et.

Göremezsin ama bu dünya da yok değildir ya; şom nefis parmağından başka kimseciğin kusuru yok.

Sen gayret et de gözlerinden parmaklarını çek; ondan sonra da dileğine bak, gör.

1410. * Nuh'a ümmeti dedi ki: Sevap nerde? Nuh, hani elbisenize büründünüz ya oarada dedi.

Dedi ki: Yüzlerinizi, başlarınızı elbiselere bürünüp örttünüz de gözleriniz varken görmediniz.

İnsan görüştür, öte yanı deri; görüş de dostun görüşüdür, dostu görmektir.

Dostun görüşü olmadıktan, insan sevgiliyi görmedikten sonra kör olsun, daha iyi. Ölümsüz olmayan dosttan da uzak olmak yeğ.

Rum elçisinin, bu terü tâze sözleri duyunca özlemi daha da arttı.

Gözünü, Ömer'i aramaya dikti; eşyayı da yitirdi gitti, atı da.

O iş erinin izine düşmüştü, her yanda, deli gibi onu sormadaydı.

Dünyada böyle adam da olabilir mi ki diyordu; can gibi,dünyadan gizlensin.

Ona kul köle kesilmek için aradı, taradı onu; zati arayan bulur.

Bir bedevi kadını, onu yabancı görünce, işte dedi, Ömer şuracıkta, o hurma ağacının altında.

1420. Halktan ayrılmış, hurma ağacının dibine varmış. Ağacın gölgesinde uyuyan Tanrı gölgesini seyret.

Rum elçisinin, inananların emiri Ömer'i, Tanrı ondan razı olsun, ağacın altında uyur bulması

Oraya geldi, uzakta durdu; Ömer'i görünce titremeye başladı.

Elçiye, o uyuyandan bir heybet geldi; canında bir hoş hal belirdi.

Sevgiyle korku birbirine zıttır; fakat canında bu iki zıddın da birden belirdiğini duydu.

Kendi kendine ben padişahlar gördüm, dedi, sultanlar uludetiler, seçtiler beni.

O padişahlardan ne ürktüm, ne korktum. Bu adamın korkusuysa aklımı kaptı gitti.

Arslanların, kaplanların bulundukları ormanlara daldım; betim benzim atmadı bile.

Bunca savaşlara girdim; arslan gibi dövüştüm;

Bunca ağır yaralar aldım; bunca kişiyi ağır yaralarla yaraladım; gene de yüreğim başkalarından güçlüydü.

* Bu adam, yerde silâhsız yatıyor; benimse yedi âzam da ondan tir tir titriyor, bu nedir?

1430. Bu, Tanrı korkusu, halktan korkmak değil; şu hırkaya bürünmüş adamın korkusu değil bu.

Kim Tanrı'dan korkar da çekinme yolunu tutarsa onu gören, cin olsun, insan olsun, korkar.

Bu düşüncelere daldı da saygıyla elini kavuşturdu; bir zaman sonra Ömer uykudan uyandı, kalktı.

* Elçi Ömer'e tazimde bulundu, selâm verdi. Peygamber, önce selâm, sonra söz demiştir.

Ömer, selâmını aldı, yanına çağırdı, emîn etti onu, karşısına oturttu.

* Korkmayın sözü, korkanlara sunulan yemektir; bu yemek, korkanların harcı olan bir yemektir.

Kim korkarsa ona aman verirler, korkan yüreciğini yatıştırırlar onun.

Korkmayana nasıl olur da korkma dersin? Derse muhtac olmayana ne diye ders verirsin?

Ömer de o yüreği yerinden kopmuş adamın gönlünü neş'elendirdi; yıkılmış hatırını yaptı.

Ondan sonra da ona ince sözler söylemeye, iyi bir yoldaş olan Tanrı'nın sıfatlarından bahsetmeye koyuldu.

1440. Elçi, makamı, hâli bilsin diye Tanrı'nın, Abdâl'e karşı gösterdiği lûtufları anlattı.

* Dedi ki: Hâl, o güzelim gelinin cilvesine benzer; şu makamsa o gelinle yalnız kalıştır.

Cilveyi padişah da görür, padişahtan başkası da. Fakat yalnız kalma çağı geldi mi, üstün padişahtan başkası orada bulunamaz.

Gelin mevkı sahiplerine de cilvelenir, halka da. Fakat gelinle ancak padişah yalnız kalabilir.

Sûfîlerden hal sahibi olanlar çoktur; fakat onların arasında makam sahibi olan az bulunur.

Ömer elçiye can konaklarını hatırlattı, canının yolculuklarını andırdı.

Zamandan da dışarı olan zamandan, ulûluklarla dopdolu kutluluk durağından,

Can zümrüdüankasının bundan önceki sınırsız uçuşlarından söz açtı.

Canın her bir uçuşu, tanyerlerinden de ötedeydi; özlem çekenin ümidinden de ileriydi, korkusundan da.

Ömer yüzü yabancıya çalan o elçiyi dost buldu; canının sırları dilediğini anladı.

1450. Şeyh olgundu, mürit iştahlı. Adam çevikti, binek kapıda.

O mürşid, onun irşada kabiliyetli olduğunu gördü; tertemiz tohumu tertemiz yere ekti.

Rum elçisinin, Tanrı razı olsun, Ömer'e soru sorması

Adam dedi ki: Ey inananların emîri, can, yücelerden yeryüzüne nasıl geldi?

Sınıra sığmaz kuş, kafese nasıl girdi? Ömer, Tanrı, dedi, cana afsun okudu, hikâyeler söyledi.

Gözü kulağı olmayan yokluklara afsun okuyunca coşuverir onlar.

Onun afsunuyla yoklar, varlık ülkesine taklalar atarak hemencecik gelirler.

Var olana da bir afsun okur; var olan, tezce, iki çifte atla tekrar yokluğa at sürer gider.

Gülün kulağına bir söz söyledi, güldürdü onu; taşa bir söz dedi, onu akıyk haline getirdi, madene döndürdü.

Bedene bir âyet okudu, beden can kesildi; güneşe bir şey dedi, parıl parıl parladı o.

Derken gene onun kulağına korkunç bir sözceğiz üfler; güneşin yüzüne yüzlerce perde iner, tutulur gider.

1460. Bulutun kulağına o söyleyen, ne söyledi de bulut gözlerinden misk gibi gözyaşları dökmeye başladı?

Tanrı, toprağın kulağına ne okumuştur da toprak, murâkabaya varmış, susmuş kalmıştır.

İşkilde kalanın, şaşırıp duranında kulağına, Tanrı bir muamma söylemiştir de

Onu işkilde hapsa tıkmıştır; onun söylediği o işi mi yapayım der, yoksa onun zıddını mı?

O ikı işten birini seçer, işlerse bu üstün tutuş, gene Tanrı'dandır.

Can aklının işkile düşmemesini istiyorsan şu pamuğu cankulağına az tıka.

Az tıka da muammalarını anla; gizli, açık söylediği sözleri idrâk et.

Böylece cankulağı vahiy yeri olsun. Vahiy nedir? Duygudan bile gizli söylenen söz.

Cankulağı da bu duygudan bambaşkadır, apayrı, cangözü de. Akıl kulağı da bunu anlamakta müflistir, zan kulağı da.

Cebirden söz edişim, aşkı sabırsız bir hale getirdi; âşık olmayansa cebri tuttu, hapsetti.

1770. Bu, Tanrı'yla manevî beraberliktir, cebir değil; bu, ayın görünüşüdür, bulut değil.

Bu, cebir bile olsa herkesin sandığı, anladığı, hele dileğine bağlı, kötülüğü buyurur nefsin cebri değil.

Ey oğul, cebri, Tanrı kimin gönül gözünü açmışsa o tanır.

Bu çeşit kişilere gizli şeyler de apaçıktır, gelecek, olacak şeyler de. Geçmişi anmak onlarca hiç bir şey değildir.

Onların, dilediklerini yapabileceklerini dâva edişleri de bambaşkadır, her şeyi zorla yaptıklarını söyleyişleri de. Katreler sedeflerin içinde inci kesilir.

Sedefin dışında küçük, büyük damlalar var; fakat o damlalar sedefin içinde küçük, büyük inci olmuştu.

O toplulukta, misk ceylânının göbeğindeki kabiliyet vardır; hani dışardaki kan, o ceylânların göbeğinde misk olur gider.

Sen, dışarıdaki şu kan misk ceylânının göbeğinde nasıl misk olur deme.

Sen, dışarda iken bayağı bir şey olan şu bakır, iksîrin gönlüne girince nasıl altın oluyor deme (*).

Dilediğini işleyiş, yahut Tanrı zoruyla işleyiş dâvası, sende bir hayalden ibaretken onlarda oldu mu, ululuk ışığı kesildi gitti.

1480. Ekmek sofradakey cansızdır, insanların bedenlerindeyse neş'eli ruh kesilir.

Sofranın ortasındayken can kesilmesine imkân yoktur; fakat can, Selsebîl suyuyla yoğurur, can eder onu.

(*) Metinde "çun gîred guher" sözünün yanına "geştest zer" yazılarak düzeltilmiştir.

A doğru okuyan, bu, canın gücü kuvveti; ya o cana da can olanın gücü kuvveti nedir?

İnsanın bir kolu, canın gücüyle (*) dağı, denizle, madenle beraber yarıyor.

Dağ yaranın can gücü, taşı yarmada; cana can olanın gücüyse Ay'ı yarışta görünmede.

Gönül, sır dağarcığının ağzını bir açarsa, can, arşa doğru koşup gitmeye koyulur.

Adem'in, Rabbimiz, kendimize zulmettik diye yaptığı yanlış hareketi kendi üstüne alışı, iblis'inse, sen beni azdırdın diye suçunu yüce Tanrı'ya yükleyişi

Tanrı'nın yaptığını da, bizim yaptığımızı da, ikisini de gör. Bizim yaptığımız işler de var, bu meydanda.

Ortada halkın yaptığı iş yoksa, neden bunu böyle yaptın deme kimseye.

Tanrı'nın yaratışı, bizim işlerimizi meydana getiriyor; bizim işimiz, Tanrı yaratışının belirtileri.

Söz söyleyen biri ya harfleri görür, ya anlamı; bir solukta ikisini de nasıl görebilir?

1490. Anlama dalarsa harfleri göremez. Göz, bir solukta hem önü, hem ardı göremez ki.

(*) Metinde "bâ akl - o can" ken "akl" ın üstüne "zûr" yazılarak düzeltilmiştir.

Şunu bil bir kere: Önünü gördüğün zaman, ardını nasıl görebilirsin?

Madem ki can, hem harfi, hem mânayı kavrayamaz; her ikisini de nasıl yaratabilir?

Oğul, Tanrı herşeyi kavrar; bir işi yapması, başka bir işi yapmasına engel olamaz.

* Şeytan, "Beni azdırdın da„ dedi; o alçak, kendi yaptığı işi gizledi.

Âdem'se "Biz nefsimize zulmettik„ dedi; fakat bizim gibi Tanrı'nın işinden habersiz değildi o.

Yalnız edebi korudu da suçunu gizledi; Tanrı'ya yüklemedi; kendine verdi de lûtfa erişti.

Tövbe ettikten sonra Tanrı, a Âdem dedi, senin işlediğin o suçu, uğradığın o mihnetleri ben takdîr etmedim mi?

Benim takdîrimle değil miydi o kaza? Ne diye özür dilerken gizledin onu?

Âdem dedi ki: Korktum, edebi bırakmadım. Tanrı da işte dedi, ben de onun için bağışladım seni.

1500. Kim saygı sayarsa, saygı görür; kim şeker getirirse, badem helvası yer.

* Temiz şeyler kimler içindir? Temizler için. Sevgiliyi hoş tut, hoşluk gör; incit, incin.

* A gönül, ayırd etmek için bir örnek getir de cebri, ihtiyardan tam ayır; iyice bil.

El, titreme illetinden titrer; bir de elini sen titretirsin.

Her iki hareketi de Tanrı yaratmıştır; böyle bil, ama bunu onunla kıyaslıyamazsın ki.

Elini oynattığından dolayı pişman olabilirsin; fakat eli titreyen adamın pişman olduğunu ne vakit gördün?

Bu söylediğim söz de, anlayışı kıt biri, belki oraya yol bulabilir diye söylediğimiz aklî bir sözdür; fakat bu düzenci akıl da ne akıldır ya.

Akla dayanan söz, inci olsa, mercan olsa cana ait bahis, gene başkadır.

Can bahsi, bir başka duraktadır; can şarabının bir başka kıvamı vardır.

Akıl bahsinin iş gördüğü çağda bu Ömer, Ebü'l-Hakem'le sırdaştı.

1510. Fakat Ömer akıldan cana gelince: Can bahsinde (*) Ebü'l-Hakem, Ebû-Cehl oldu gitti.

Ebû-Cehil, can bakımından bilgisizdir ama, duygu bakımından, akıl bakımından olgundur.

Akıl bahsini, duygu bahsini eser, yahut sebep bil. Can bahsiyse şaşılacak, hem de pek şaşılacak bir şeydir.

* A ışıklanmak isteyen, can ışığı gelince ne gereken kaldı, ne gerektiren; ne gideren kaldı, ne kalan.

(*) Metinde "der hükm-i an" yazıldığı halde karşılaştırmada "hükm" sözünün yanına "bahs" yazılarak düzeltilmiştir.

Çünkü gözü gören birinin, ışığı, parıl parıl parlar dururken sopaya benziyen delile ihtiyacı kalmaz; onu boşlar gider elbette.

"Nerde olursanız olun, o, sizinledir„ âyetinin tefsiri

Gene hikâyeye geldik; zati o hikâyeyi ne vakit bıraktık ki biz?

Bilgisizlikten söz açarsak Tanrı'nın zındanıdır o; bilgiden söz edersek onun sayvanıdır o.

Uyursak onun sarhoşuyuz biz; uyanıksak onun masalına dalmışız.

Ağlarsak onun, rızıklarla dolu bulutuyuz; gülersek o zaman da şimşeyiğiz onun.

Kızarsak, savaşırsak bu, onun kahrının aksidir; barışır, özür dilersek bu, onun sevgisinin aksi.

1520. * Bu kıvranıp duran, bu karmakarışık olan dünyada kimiz biz? Elif'in nesi vardır? Hiç bir şeyi, hiç bir şeyi; biz de elif'e dönmüşüz.

O elçinin, canların şu balçığa düşmelerinin sebebini Ömer'den, Tanrı razı olsun, sorması

O elçi, Ömer'den bu sözleri işitince gönlünde bir aydınlıktır belirdi.

Katında soru da yok oldu gitti, cevap da. Yanlıştan da kurtuldu gitti, doğrudan da.

Temeli buldu, anladı da parçalardan geçti; fakat gene de bir hikmete dayanarak soruya başladı (*).

Dedi ki: Ya Ömer, ne hikmettir, ne sırdır ki o arıduru su, şu bulanık yerde hapsedilmiş?

Arıduru su bir balçıkta gizlenmiş; arıduru can bedenlere bağlanmış.

Ömer, sen derin bir bahse giriyorsun; mânayı söze bağlıyorsun dedi;

Hür mânayı hapsettin; bir anışı (**) söze bağladın.

Bunu da bir fayda için yaptın; fakat sen, zaten fayda yüzünden perde ardındasın.

Kendisinden fayda meydana gelen Tanrı, bizim gördüğümüzü nasıl olur da görmez?

1530. Mânayı söze hapsetmede bile yüzbinlerce fayda var; bu yüzbinlerce fayda, canın bedene girmesindeki faydaya karşı pek az.

Söz söylerken harcadığın soluk, parçabuçukların parçabuçuğu. Canın bedene girmesindeki faydaysa tümün de tümü; artık bunda nasıl olur da bir fayda olmaz?

Sen bir parçabuçuksun, senin yaptığın işte bile fayda varken ne diye tümü kınamaya el atarsın?

(*) Bu üç beyit metinde yokketn karşılaştırmada başlığın iki yanına yazılmıştır.

(**) Apaçık "yâdrâ" dır; fakat "bâdrâ" okunursa mâna, "yeli, soluğu" olur, netekim öbür nüshada da böyle.

Sözde bir fayda yoksa söyleme; varsa kınamayı bırak da şükretmeye koyulmaya bak.

Tanrı'ya şükretmek herkesin boynuna takılmış bir gerdanlıktır; herkesin borcudur; savaşmak, yüzünü ekşitmekse kimseye borç da değildir; şükür de denmez ona.

Suratını ekşitmek şükür olsaydı dünyada sirkeden daha fazla şükreden olmazdı.

Sirkeye, ciğere gitmeye yol gerekse, balla karış, sirkengübin ol de ona.

Mânayı şiire sığdırmaya uğraşmak, hiç bir şey yapmamaktır; mâna sapantaşına benzer; dilediğin yere ulaştırmaya imkân yok, elinde değil.

"Kim Allah'la oturup kalkmak istiyorsa tasavvuf ehliyle oturup kalksın„ sözünün mânası

O elçi, bu bir iki kadehle kendinden geçti; aklında ne elçilik kaldı, ne haber.

Allah'ın gücüne kuvvetine şaşırdı kaldı; elçi buraya ulaşınca da bir padişah kesildi gitti.

1540. Sel denize dökülünce denize oldu; tohum tarlaya ekilince ekin oldu.

Ekmek, insanlar babasının bedenine girince ölüyken dirildi, herşeyden haberi oldu.

Mumla odun, kendilerini ateşe feda ettiler mi, kapkaranlık özleri ışık kesildi.

Sürme taşı gözlere çekilince görüş kesildi de herşeye gözcü oldu.

Ne mutlu o adama ki kendisinden kurtuldu da bir dirinin varlığına ulaştı.

Eyvahlar olsun o diriye ki ölüyle düşüp kalktı da öldü; dirilik kaçtı gitti ondan.

Sen de Tanrı Kur'ân'ına kaçarsan peygamberlerin canlarına ulaşır, onlarla karılırsın

* Kur'ân peygamberlerin halleridir; onlar tertemiz ululuk denizinin balıklarıdır.

* Kur'ân'ı okur, fakat dediğini tutmazsan, tut ki peygamberleri, erenleri görmüşsün; ne çıkar?

Fakat Kur'ân'daki hikâyeleri okur, buyruklarını tutarsan, can kuşun kafeste daralır.

1550. Kafesteki kuş, zındandaki mahpusa benzer; kurtulmayı istemeyişi, bilgisizliktendir.

Kafeslerinden kurtulan canlar peygamberlerdir; halka kılavuzluğa lâyıktır onlar.

Onların sesleri dışardan gelir, dinden duyulur, sana da kurtuluş yolu budur, bu, der o ses.

Derler ki: Biz de bu yola düştük de şu daracık kafesten kurtulduk; bu kafesten kurtulmak için bu yola düşmekten başka çare yok.

Hastalan, ağlar, inler bir hale gel de şu tanınıp bilinmekten kurtarsınlar seni.

Çünkü halkça tanınmak, bilinmek pek sağlam bir bağdır; bu yolda, demir bağdan aşağı mı kalır hiç?

* * *

(ŞERH)

1395. beyitten sonraki hikâyenin "Esrâr'üt-Tevhîd„ de bulunduğunu, "Muhâdarât'ül-Udebâ„ da da geçtiğini Furuzan-fer bildiriyor. Elçinin, Medînelilerle konuşmasının da "İhyâ'ül-Ulûm„ la "Telbîsü İblis„ ten alındığını ve "Tezkiret'ül Evliyâ„ da da Hâtem-i Asamm'ın hal tercemesinden anıldığını söylüyor (s. 17-18). Asıl hikâye ikinci halîfe Ömer'in zamanında Medîne'ye gelen Roma elçisinin, Ömer'i mükellef bir sarayda bulacağını sanırken ovada, bir hurma ağacının altında yatıp uyurken bulmasından meydana gelmiştir. Fakat Mevlânâ bu hikâyede de tedailerine uyup âyetlerle, hadîslerle, hâl, makam gibi tasavvuf terimleriyle yaratılışı, Allah'ın tasarruf ve tedbirini, her varlıktaki hikmet ve kudretini, vahyi, can ve akıl gözünü, cebir ve ihtiyarı, yaratılıştaki tekâmülü, mânanın lafza sığmıyacağını, ferdiyetten geçmemenin demir bağlarla bağlanmaktan farksız olduğunu, kendisine hâs o fevkalâde tahkiye üslûbuyla anlatmaktadır.

1403. "Doğu da Allahındır batı da. Artık nereye dönerseniz dönün, orada Allah'a dönmüş olursunuz. Şüphe yok ki Allah'ın lûtfu, rahmeti boldur, her şeyi bilir.„ (Kur'ân, II, 115)

1410. Kur'ân'ın LXXI. sûresi olan Nûh sûresinde, Nûh'un, Tanrı buyruğuyla kavmini dine çağırdı-

ğı, sonunda, Rabbim, ben kavmimi gece gündüz, onları sen bağışlayasın, suçlarını örtesin diye ne vakit çağırdıysam parmaklariyle kulaklarını tıkadılar, elbiselerine büründüler, ululandıkça ululandılar„ dediği anlatılmaktadır (5-7). Beytin ikinci mısraında 7. âyetten bir kelime aynen alınmıştır (406. Beytin izahına da bk.).

1420. "Sultan, yeryüzünde Allah gölgesidir; onu ululayanı Allah ulular; onu aşağılayanı Allah aşağılar.„ (Câmi', II, s. 31. Aynı sahifede bu meâlde beş hadîs daha vardır. Sultan'dan maksat adâletle hüküm veren kudret ve buyruk sahibi kişidir.)

1429. Yedi âzâ, baş, göğüs, karın, iki kol ve el, iki bacak ve ayaktır.

1433. "Sözden önce selâm„, "Sözden önce selâm, selâm vermeden kimseyi yemeğe çağırmayın„, "Sorudan önce selâm; kim selâm vermeden bir şey sorarsa size, cevap vermeyin.„ (Câmi', II, s. 32)

1435. "Gerçekten de Rabbimiz Allah'tır dedikten sonra da dosdoğru hareket edenlere melekler indiririz de sakın korkmayın ve mahzun olmayın ve müjdelenin, sevinin size vaad edilen cennetle deriz.„ (Kur'ân, XLI, Saf, 30) Korkmayın sözü aynen bu âyetten alınmıştır.

1441. Hâl, sûfilerce, neş'e, hüzün, genişlik, darlık, sıkıntı gibi bir halin insanı, elinde olmadan kaplaması, kavramasıdır. İyi, yahut kötü olabilir. Mâna âleminin yolcusu, yoldayken çeşitli hallere uğrar; hattâ inkâr bile bir hâldir. Fakat varacağı yere vardı mı birlik, ona mal olur. İnsana mal olan hâle makaam derler (Ta'rîfât, Hâl maddesi, s. 32).

1494-1495. Tanrı, İblîs Âdem'e secde etmeyince, sana secde etmeyi emrettiğim zaman, secde etmekten men' eden neydi seni diye sormuş, o da, ben ondan hayırlıyım, beni ateşten yarattın, onuysa topraktan yarattın demiş, Tanrı da onu cennetten sürmüştür. İblis, öyleyse beni kıyamete dek öldürme, mühlet ver bana demiş; Tanrı dileğini verdikten sonra da, beni azdıran sensin deyip kulları doğru yoldan saptıracağını söylemiştir (VII, A'râf, 12-17). Âdem'le Havva'ya gelince onlar, 1259. beytin şerhinde söylenildiği gibi ebede riayet ederek kendi nefislerine zulmettiklerini söylemişler, bağışlanmışlardır. Her iş Allah'ın takdiriyle olur. Mutlak cebre inananlarla tafvîze inananlar müstesnâ Allah'ın, kulu, hayır ve şer işlemekte muhayyer bıraktığına inanan îman ehliyle cüz'i iradeyi kabul edenler dahi, Allah'ın, kulun ne yapacağını bildiğini, bilgisi, kulu o işi işlemeye zorlamasa bile, kulun itaati de, isyanı da Allah'ın verdiği kuvvet ve kudretle yaptığını kabul etmişlerdir. Fakat insanın gene de edebe riayet ederek duada bile, ey gökleri yaratan, yerleri yaratan, doğrulara yardım eden, acizde kalanları koruyan, suçları bağışlayan gibi sözlerle dua etmesi gerektir. Buna karşılık meselâ, ey depremlerle yeryüzünü altüst eden, samyelleriyle, fırtınalarla çöllerde, denizlerde insanları boğan diye de dua edebilirdi; fakat bu tarzda edebe riayet etmemiş olurdu. İnsanın, yerken, içerken, gezerken, her halde gaflete düşmemesi, edep gözlemesi gerekir. Kaldı ki Âdem Peygamber II. sûrenin 30. âyetinde beyan buyurulduğu gibi yeryüzünde halîfe olmak üzere yaratılmıştı; teklif mahalli olmayan cennette kalmak üzere değil. LI. sûrenin (Zâriyât) 56. âyetinde bildirildiği gibi yaratılanlar,

Allah'a kulluk etmek, bunun için de onu tanımak için yaratılmışlardır; halkın efdali, Peygamberlerin hâtemi, Âdem Peygamber'in soyundan gelecekti; bu bakımdan onların, yani Âdem ve Havvâ'nın, yaklaşmamaları emredilen ağacın meyvasından yemeleri, suç değildi; "terk-i evlâ,, yani yapılmaması daha doğru olan, fakat yapılması da suç olmayan bir şeyi terk etmekti. Hattâ bu hususta daha ileri gidip bu nehyin, teşvîkıy, tergıybî bir nehiy olduğu dahi söylenebilir; çünkü peygamberler, bilhassa Ehlibeyt İmamlarınca, nübüvvetlerinden önce de, sonra da her türlü küçük ve büyük günâhlardan, hattâ hatadan, unutmaktan dahi münezzeh ve mukaddestirler; tebliğin emanetine de şart budur. Bu bakımdan onların bu istiğfarı, edebe riayetti.

1501. "Pis kadınlar, pis erkeklerindir; pis erkekler, pis kadınların ve temiz kadınlar, temiz erkeklerindir; temiz erkekler, temiz kadınların. Onlar öbürlerinin söyledikleri sözlerden uzaktır, onlarındır yarlıganma ve güzelim bir rızık.,, (XXIV, Nûr, 26).

1502-1512. Bu beyitlerde gene cebir ve ihtiyardan bahsedilmektedir. Bir insan titreme illetine tutulsa, eli titrese, bir insan da dileğiyle, isteğiyle elini titretse, meselâ söylerken, sözünü daha iyi anlatabilmek için işaretler yapsa, yahut eline bir kalem alıp bir şey yazsa şüphe yok ki bu iki hareket arasında bir fark vardır. Her iki hareketi de Allah yaratıyor; fakat eli titreyen, bu hareketi kendi dileğiyle yapmadığı için sorumlu değildir, pişman da olmaz. Ama konuşurken işaretlerde bulunan, yahut bir şey yazan, işaretlerinde edebe aykırı bir şey yaparsa, yazısında yalan, yanlış

bir şey yazarsa yaptığı hareketten, yazdığı yazıdan hem sorumludur, hem de pişman olabilir. Tâatımız da, isyanımız da Allah'ın verdiği kuvvetledir; fakat Allah'ın emrini tutmaya, nehyinden kaçmaya memuruz; bu hususta da onun lûtfunu, yardımını istemekteyiz. Mutlak cebre inanmak, 943-948. beyitlerde anlatıldığı gibi hem şer'a, hem edebe aykırıdır.

1513. Gereken, gerektiren, gideren, kalan, metinde "lâzım, melzûm, nâfî, muktazî,, diye geçiyor. Bunlar aklî delillerdir. Lâzım olan, yani gereken şeyde bir gerektiren aranır; meselâ iyi insanda, iyilik gerektir; iyilik için de iyi insanın vücudu gerek. Giderenle kalansa birbirine zıttır. Her kalan, her olan şeyin bir olduranı vardır. Yapılan bir işte, o işin yapılmasına sebep olan, yaptıran aranır; yapılan, yapılmasına bir sebep vardır da yapılmıştır; yapılmayan yapılmamasına sebep olan, bir gideren vardır ki yapılmamıştır; yapılmayan, meydana gelmeyen işse yapılmamış demektir ve meydana gelmemiştir.

1514. Bu beyitten sonraki başlık "Öyle bir mâbuttur ki gökleri ve yeryüzünü altı günde yaratmıştır da sonra arşa hâkim olmuştur; bilir ne girerse yere ve ne çıkarsa ordan ve ne yağarsa gökten ve ne ağarsa oraya ve o, sizinledir nerde olursanız ve Allah, ne yapıyorsanız görür,, âyetinde işaret edilmektedir (LVII, Hadîd, 4).

1520. "Elifte bir şey yok,,. Mevlânâ bunu Mesnevî'de de Dîvan'da da çok söyler. Arap alfabesinde ilk harf olan ve alfabemizdeki "a, e,, harflerine, bazı kere de "ı, i, o, ö, u, ü,, harflerine uyan elif, yukarıdan aşağıya çekilmiş düz bir çizgidir. Üstünde, altında nok-

tası yoktur. Eskiden çocuklara "Elif'te bir şey yok, be altında bir nokta, te ona benzer, se ona benzer. Cım karnında bir nokta, ha ona benzer, hı ona benzer...„ diye tertiplenmiş tekerlemeler nağme ile okutulur, böylece de harflerin şekilleri çocukların zihinlerine sokulmuş olurdu. "Elifte bir şey yok„ sözü bu tekerlemedendir. Aynı zamanda, elif, mutlâk varlık'a işarettir (Fâtih'ül-Ebyât, s. 13). Bütün sıfatlar, zâtında müstehlektir. Mevlânâ bu beyitte bu inanca da işaret etmektedir.

1537. Beyitten sonraki balışkta geçen söz, bazı sûfîler tarafından hadîs olarak kabul edilirse de tasavvuf ve sûfî sözleri, 132. beytin izahında söylediğimiz gibi Hz. Muhammed'in zamanında yoktu. Zaten Mevlânâ da bu söze hadîs demiyor; sûfîlerden birinin sözü olacak.

1547. "Ahlâkı, hâli Kur'ân'dı.„ (Câmi', II, s. 93).

1548. "Nice din hukuku öğrenmiş kişi vardır ki nonunla amel etmez, bilmez sayılır. Kimin bilgisi kendisine fayda vermezse zarar verir ona bilgisizliği; Kur'ân, sana neyi yapma diyor, oku; fakat okuman o işi yapmaktan seni men' etmezse Kur'ân'ı okumamış sayılırsın.„ (Câmi', II, s. 19)

*
* *

(METİN)

Bir tâcirin hikâyesi, alışveriş için giderken mahpus dudusunun, Hindistan dudularına selâm göndermesi

Bir tâcir vardı, bir de dudusu vardı; kafeste mahpus, güzel bir duduydu.

Tâcir yolculuğa hazırlandı, Hindistan'a gitmeyi kurdu.

Cömertliğinden her kula, halayıkcağıza, sana ne getireyim, tez söyle dedi.

Her biri, ondan bir dilek diledi; o iyi adam da hepsine vaatlerde bulundu.

1560. Dudusuna, sen ne armağan istersin; ne dilersin ki Hindistan ülkesinden alayım da, sana getireyim dedi (*).

Dudu, orda dudular vardır dedi; onları görünce; hâlimi anlat.

Filân dudu sizi özlemede; Tanrı takdiriyle bizim mahpusumuz o.

Size selâm söyledi; sizden yardım diledi; bir çare, bir kurtuluş yolu bulmanızı istedi.

Dedi ki de; yakışır mı ki ben, özlemler içinde burada ayrılıkla can vereyim?

(*) Armağan, Türkçe olarak böyle kullanılmıştır.

Yakışır mı bu ki ben, sağlam bağlarla bağlanayım; sizse kimi yeşilliklerde gezesiniz, kimi ağaçlara konasınız.

Dostların vefası böyle mi olur? Ben şu hapıs'a kalayım, siz gülbahçesinde gezip tozasınız.

A ulular, bu ağlayıp inleyen duduyu da hatırlayın; bir sabah çağı çayırlıkta, çimenlikte anın beni.

Dostları anış dosta kutludur; hele dostun biri Leylâ, öbürü Mecnun olursa.

A dostlar, siz boyu posu düzgün, yanı beli uygun eşlerinizle zevk içindesiniz; bense kendi kanımla dolu kadehler içmedeyim.

1570. Bana yardım etmek istemeseniz bile hiç olmazsa beni anarak bir kadeh şarap için.

* İçerken de bu topraktalara döşenmiş düşkünü anın da bir yudumcuğunu toprağa dökün.

Ne tuhaf iş, hani o ahit, ne oldu o ant? O şeker gibi dudaklardan çıkan vaatler nerede?

* Bu kulun ayrılışı, ayrılığa düşmesi, kötü kulluktansa, kötüye kötülük edersen aramızda ne fark kalır?

Fakat kızar, savaşır da kötülükte bulunursan, yaptığın kötülük çalgıdan, çağanaktan, çeng sesinden daha da fazla zevk verir bana.

A cefası, devletten de daha güzel olan; a öc alışı, candan da daha sevgili bulunan;

Ateşin bu senin; ışığın nasıl? Verdiğin yas bu; düğünün, derneğin nasıldır acaba?

Cevrinde bu tatlılıklar varken lûtfunun künhüne kim dalabilir ki?

Ağlarım ama inanır da cefasını azaltıverirse de korkarım hani.

Gerçekten de hem kahrına âşıkım, onun, hem lûtfuna. Ne şaşılacak bir âşıkım ki bu ikisini de sevmedeyim ben.

1580. Vallâhi bu dikenden kurtulur da gülbahçesine varırsam, bülbül gibi bu yüzden feryad etmeye koyulurum.

Bu ne şaşılacak bülbüldür ki ağzını açtı mı dikeni de gülbahçesiyle beraber yer, sömürür.

Ne bülbülü bu? Ateşten bir timsah bu. Bütün hoş olmayan şeyler onun aşkiyle hoş olup gidiyor.

Tüme âşık, zâten de kendisi tüm. Kendine âşık, kendi sevgisini arıyor o.

İlâhî dudukuşlarının kanatları

Can dudusunun hikâyesi de bu çeşittir; fakat kuşlara mahrem kişi nerde?

Nerde suçsuz, arık bir kuş ki içinde, ordusuyla beraber Süleyman bulunsun?

Şükretmek için de değil, şikâyet etmek için de değil. Fakat feryada başladı mı yedi göğe de bir gürültüdür düşsün.

* Her soluğu, Tanrı'dan yüzlerce mektup, yüzlerce haberçavuşu kesilsin; bir Yarabbi de-

mesine karşılık Tanrı'dan, altmış kere buyur kulum sesi gelsin.

Suçu, Tanrı katında kulluktan yeğ olsun; küfrüne karşı bütün inançlar değersiz bir hale gelsin.

* Her solukta ona özel bir mîrac olsun; Tanrı, tacının üstüne yüzlerce özel taç koysun.

1590. Görünüşte, toprak üstünde olsun; canıysa mekânsızlık ilinde uçsun; hem de öylesine bir mekânsızlık ilinde ki yolcuların vehimlerine bile gelmesin.

Anlayacağın bir mekânsızlık ili değil; her solukta oradan bir hayâl doğmaz sana.

* Mekân ili de o âlemin buyruğunda, mekânsızlık ili de; hani dört ırmak nasıl cennetliğin buyruğundaysa öyle.

Bunu pek anlatma, yüz çevir bundan; soluk bile alma; Allah doğrusunu daha iyi bilir.

Dostlar, biz gene kuş, tâcir ve Hindistan hikâyesine döndük (*).

Tâcir, bu haberi iletmeye, onun selâmını, cinsinden olan kuşlara götürmeye söz verdi.

(*) İlk mısra', metinde "Bâz mîgerdîm mâ iy dûstan" iken "mâ" kelimesinin altına "ezin" yazılmış, nüsha farkı işaret edilmiş; mısra', "Bâz mîgerdîm ezin iy dûstan" olmuştur. Bu takdirde mâna, "Dostlar, biz gene bu bahisten kuş, tâcir ve Hindistan hikâyesine döndük" olur.

Efendisinin, çayırda Hindistan dudularını görmesi, dudusunun sözlerini onlara söylemesi

Tâcir Hindistan'ın tâ öte ucuna varınca ovada birkaç dudu gördü.

Bineğini durdurdu, onlara seslenerek o selâmı, o emanet ettiği sözleri söyledi.

O duduların içinden biri titredi, titredi, derken düştü, soluğu kesildi, öldü.

Dudunun efendisi, o haberi söylediğine pişman oldu; bir canlının ölümüne sebep oldum dedi.

1600. Bunun, belki de o duducukla akrabalığı vardı; belki de bunlar iki bedendi de canları birdi.

Neden yaptım bunu, neden bu haberi ilettim; çaresiz kuşu bu haberle yakıp yandırdım.

Şu dil, taşla demire benziyor; dilden sıçrayan sözse sanki ateş.

Kimi hikâye söyliyerek, kimi lâf ederek demiri taşa vurma boş yere.

Çünkü ortalık karanlık, her yanda da pamuk var; kıvılcım pamuğa sıçrasa ne olur?

Zâlim, o topluluğa derler ki gözlerini kapamıştır da söylediği sözlerle bir dünyayı yakıp yandırmıştır.

Bir söz, bir dünyayı yıkar; ölü tilkileri arslan haline getirir.

* Canlar zaten temelden İsa solukludur; kimi yara kesilirler, kimi de melhem olurlar.

Canlardan perde kalksaydı her canın sözü Mesîh'in sözüne dönerdi.

Şeker gibi söz söylemek istersen sabret, harîs olma, yeme şu helvayı.

1610. Aklı fikri eren kişilerin iştahları sabradır; helvayı çocuklar arzular.

Sabreden göğe ağar; helva yiyense geriledikçe geriler.

Tanrı ruhunu kutlasın, Ferideddin Attâr'ın:

"Sen nefis sahibisin a gafil, toprak içinde kan ye;
Fakat gönül sahibi, zehir bile yese o zehir bal kesilir",

sözünün tefsiri

Gönül sahibi olan apaçık, öldürücü zehri bile içse o zehir ziyan vermez ona.

Çünkü sağlığa esenliğe kavuşmuştur, pehrizden kurtulmuştur o; halbuki yoksul istekli hararet içindedir (*).

Peygamber, a korkusuz istekli (**) dedi, aklını başına al da hiç bir istediğin şeyle savaşmaya kalkışma.

(*) Mısra'da "miyan" sözü yazılmamış, unutulmuş. Karşılaştırmada mısra'daki yerine işaret edilerek üste yazılmıştır.

(**) Metinde "merd-i cerî" yazılmış, karşılaştırmada "merd" sözünün üstüne "tâlib" sözü kaydedilmiştir.

Sende bir Nemrud var, ateşe atılma; atılmak istiyorsan önce İbrahim ol.

Ne yüzme biliyorsun, ne denizcisin; kendi aklına uyup da kendini denize atma.

Fakat o, ziyanlardan bile fayda elde eder; ateşten kızıl gül bitirir (*).

Olgun, toprağı tutsa altın olur; olgun olmayansa altını eline alsa toprak kesilir, küle döner.

O gerçek eri Tanrı kabul etmiştir ya; artık onun eli, her işte Tanrı elidir.

1620. Olgun olmayanın eli şeytanın, devin elidir; çünkü o, teklif tuzağındadır, fitne farkında.

Bilgisizlik bile olgun kişide olur, hüner kesilir; fakat bilgi bile olgun olmayanda bilgisizlik olur gider (**).

Hasta neye yapışsa hastalık olur; olgunsa küfre sarılsa küfür, şeriat kesilir.

A atlıyla yarışa girişen yaya, başını kurtaramazsın, öndülü alamazsın; dur, vazgeç bu işten.

(*) Beytin birinci mısraı, ikinci mısraın yerine yazılmış, sonradan ilk mısra'ın üstüne "2" numarası konmuştur.

(**) Metinde "münkir" yazılmışken karşılaştırmada üste "nâkıs" yazılarak düzeltilmiştir.

Büyücülerin Mûsa'yı, Tanrı esenlik versin, ne buyurursun, sopayı önce sen mi atarsın diye ululamalar

Büyücüler, lânetlenmiş Firavun'un çağında, Mûsa'ya kin güderek onunla savaşa kalkıştılar.

Fakat Mûsa'yı öne geçirdiler; onu ulu tuttular.

Buyruk senin dediler ona; istersen önce sopayı sen at.

Hayır dedi Mûsa, ey büyücüler, o düzenleri önce siz ortaya koyun.

Bu kadarcık bir saygı yüzünden din, onları satın aldı; bu inat yüzünden de elleri, ayakları kesildi.

Büyücüler, onun hakkını tanıdılar da işledikleri suça karşılık ellerini, ayaklarını fedâ ettiler.

1630. Yemek de olgune helâldır, söz de. Sen olgun değilsin; yeme, dilsiz kesil.

Çünkü sen kulaksın, oysa dil; senin cinsinden değil o. Tanrı kulaklara "Susun„ buyurdu.

Çocuk doğunca önce süt emer; bir zaman susar; baştan aşağı kulak kesilir.

Söz söylemeyi öğrenmesi için bir zaman dudaklarını yumması gerek.

Kulak vermez de ti ti der durursa kendisini dünyanın dilsizi yapar gider.

Daha başlangıçta söze kulak vermeyen, anadan doğma sağırsa dilsiz olur, nasıl coşsun da söz söylesin?

Çünkü söz söylemek için önce duymak, dinlemek gerek. Sen de söze, dinlemek yolundan gir.

★ "Evlere kapılarından girin„; isteklerinizi, sebeplerine sarılarak dileyin.

Dinleme yoluna bağlı olmayan söz, ancak ümitsiz, ihtiyaçsız yaratanın sözüdür.

Eşsiz, örneksiz yaratır o; ustaya uymaz. Herkes ona dayanır; dayancı yoktur onun.

1640. Ondan başka herkes, hem san'atta, hem sözde ustaya uyar, örneğe muhtaçtır.

Bu söze yabancı değilsen bir hırkaya bürün, bir yıkık yere var da gözyaşı dökmeye koyul.

Çünkü Âdem de o azardan gözyaşıyla kurtuldu; ıslâk gözyaşı tövbeye sarılanın soluğudur.

Âdem yeryüzüne ağlamak, feryad etmek, inlemek, hüzünlere batmak için geldi.

Âdem Firdevs'ten, yedi kat göğün yücesinden indi de özür dilemek için eşiğe gitti, niyaza durdu.

Âdem'in belinden geldiysen, onun soyundansan istemekte onun yolunu tut.

Gönül ateşiyle gözyaşından çerez düz; bağ da, bahçe de bulutla güneş yüzünden açılıp saçılmıştır.

Sen ne bilirsin gözyaşının kadrini (*); çünkü görmedikler gibi ekmeğe âşıksın sen.

Şu dağarcığı ekmekten boşaltırsan değerli incilerle doldurursun.

Can çocuğunu şeytan sütünden kes de ondan sonra onu meleklere eş et.

1650. Sen karanlık, usanmış, bulanık bir halde oldukça bil ki lânetlenmiş şeytanın kızkardeşisin.

Işığı, olgunluğu arttıran lokma helâl kazançla elde edilen lokmadır.

Kandilimize konunca kandili söndüren yağa su adını tak; çünkü ışığımızı söndürüyor.

Bilgi de helâl lokmadan doğar, hikmet de; aşk da helâl lokmadan meydana gelir, merhamet de.

Bir lokmadan haset doğarsa, seni faka düşürürse, bilgisizlik, gaflet meydana gelirse o lokmayı haram bil.

Hiç buğday ekersin de arpa biter mi? Attan sıpa doğduğunu gördün mü hiç?

Lokma tohumdur, verdiği şey de düşünceler. Lokma denizdir, incileri düşünceler.

(*) Metinde "zevk" yazılmış, karşılaştırmada üstüne "kadr" yazılarak düzeltilmiştir.

Ağza alınan helâl lokmada, gönülden kulluğa bir akış, öbür dünyaya gitmeyi kuruş doğar.

Tâcirin Hindistan dudularından gördüklerini dudusuna söylemesi

Tâcir, alış verişini tamamladı; muradına ermiş bir halde döndü, memleketine geldi.

Her kula armağanını (*) sundu; her halayıkcığaza bağışta bulundu.

1660. Dudu dedi ki: Bu kulun armağanı nerde? Ne gördün, ne söylediysen anlat (**).

Tâcir, bırak dedi; hâlâ söylediğime, söyliyeceğime pişmanım; elimi çiğnemedeyim, parmaklarımı ısırmadayım.

Bilgisizliğimden, akılsızlığımdan böyle olmayacak bir haberi, lâf olsun diye neden götürdüm, ne diye söyledim deyip duruyorum.

Dudu, efendi dedi, neden pişman oluyorsun; bu öfkeye, bu gama sebep nedir ki?

Tâcir, senin şikâyetlerini söyledim; sana eş olan bir bölük duduya bir bir anlattım.

İçlerinden bir dudu, senin derdinden bir koku aldı; ödü patladı, titredi, titredi, ölüverdi.

(*), (**) İki beyitte de "armağan" sözü Türkçe olarak geçmektedir.

Ne yaptım da söyledim diye pişman oldum ama değil mi ki söyledim, son pişmanlık neye yarar dedi.

Dilden, ağızdan ansızın çıkan söz, bil ki yaydan fırlamış bir oktur sanki.

Ay oğul, o ok, bir daha geri dönmez; suyu baştan kesmek gerek.

Sel baştan taştı mı, bütün dünyayı tutar; artık dünyayı yıksa da şaşılmaz buna.

1670. Yapılan işin izleri, görünmeyen dünyada doğar; o doğan izler de halkın buyruğunda değildir.

O doğan şeylerin bizimle ilgileri vardır ama, ortaksız olarak hepsi de Tanrı yaratığıdır.

Zeyd, Amr'a bir ok atar; attığı ok kaplana döner, Amr'ı yaralar.

Yıl boyunca onun derdi sürer gider; o derdi Tanrı yaratır, insan değil.

Ok atan Zeyd, o sırada korkudan ölse bile ölüm çağına dek gene de orada dertler peydahlanır.

Amr da ağrıları, sızıları doğuran sebepler yüzünden öldü gitti mi Zeyd'e, ilk sebep yüzünden kaatil de.

Hepsi de Tanrı'nın işidir ama o ağrıları, o sızıları Zeyd'e ver.

Ekin ekmek de böyledir, soluk almak da, tuzak kurmak da, çiftleşmek de; bir şeyin mey-

dana gelmesine sebeptir bunlar, hepsi de Tanrı hükmüne uymuştur.

Erenlerin Tanrı'dan öylesine güçleri, kuvvetleri vardır ki, yaydan fırlamış oku bile yoldan çevirirler.

Eren pişman olursa, bir şeyler meydana getiren kuvvetlere sebep kapıları kapanır; fakat eren Tanrı eliyle kapar bu kapıları.

1680. Kapıyı da açtı mı, söylenmiş sözü, söylenmemiş yapar da ne şiş yanar ne kebap.

Bütün gönüllerden geçenleri duyar da o sözü yok eder gider.

* Sana kesin bir delil gerekse a ulu kişi, "Bir hükmü değiştirir, yahut geri bırakırsak„ âyetini bir kere daha oku.

* "Anışımı unutturdum size„ âyetini de oku da unutma gücünü gönüllere nasıl koyduğunu anla.

Madem ki erenlerin hem hatırlatmaya hem unutturmaya güçleri yetiyor; şu halde halkın gönüllerinde buyrukları yürümekte.

Madem ki unutturmayla görüş yolunu kapatmada; hüner olsa da bir işe yaramaz.

* Siz yüce kişilerle alay ettiniz, bundan bir şey çıkmaz sandınız ama Kur'ân'dan "Anışımı unutturdum size„ âyetini okuyun.

Köyağası, bedenlerin pâdişahıdır; gönül sahibiyse gönüllerinizin pâdişahı.

Hiç şüphe yok ki yapılan iş, görüşün parçabuçuğudur; öyleyse insan, gözbebeğinden başka bir şey değil.

Bunun tamamını söyleyemiyorum; çünkü bu dairenin tam ortasına sahib olanlar engel olmada.

1690. Değil mi ki halkın unutuşu da, hatırlayışı da erenden gelmede; halkın feryadına erişmek de onun hakkı.

O güzel, her gece yüzbinlerce iyiyi, kötüyü gönüllerden boşaltıyor.

Gündüz oldu mu, gene gönülleri onlarla dolduruyor, gene sedefleri incilerle dopdolu bir hale getiriyor.

Önceki düşüncelerin hepsi de Tanrı'nın yol göstermesiyle yurtlarını tanır.

Senin işin, senin san'atın, sana sebepler kapısını açmak için koşar, sana gelir.

Kuyumcunun san'atı demirciye gitmez; şu iyi huylunun huyu, o kötü huyluya ulaşmaz.

San'atlar, işler, huylar, kıyamet günü çeyiz gibi kalkar, sahibine gelir.

San'atlarla huylarda uykudan sonra koşa koşa sahibine ulaşır.

Güzel olsun, çirkin olsun, sabah çağında san'atlarla huylar, nerden gittilerse gene oraya gelirler.

Hani haber götüren güvercinler gibi şehirlerden uçar giderler; mektupları götürürler; gene dönerler, kendi şehirlerine gelirler.

O dudunun, duduların yaptığını duyması, kafeste ölmesi, tâcirin ona ağıtlar yakması

1700. Dudu, o dudunun yaptığı işi duyunca titredi, düştü; katıldı kaldı.

Tâcir dudunun düştüğünü görünce yerinden fırladı; başından külâhını yere attı.

Onu bu halde görünce sıçradı, kalktı; yenini, yakasını yırttı.

A güzel dudu dedi, a hoş sesli kuşum benim, sana ne oldu, nedir bu; neden bu hale geldin?

Vah benim güzel sesli kuşuma; eyvah benim solukdaşıma, sırdaşıma.

Vah benim güzel sesli kuşum, neş'em, canım; bağım, bahçem, fesleğenim benim.

Süleyman'ın bile böyle bir kuşu olsaydı o kuşlarla oyalanırmıydı hiç?

Yazıklar olsun; ucuzca bulduğum kuştan ne de çabuk ayrıldım gitti.

A dil, dünyada ne de ziyancısın sen; söyleyen sen olduktan sonra sana ne diyeyim ben?

A dil, hem ateşsin, hem harmansın sen; ne vaktedek bu harmana ateş salacaksın sen?

1710. Can, ona ne dersen yapıyor; yapıyor ama gizlice de senin elinden feryad ediyor.

A dil, hem sonsuz bir haznesin sen; hem dermanı bulunmaz bir dertsin sen.

Hem kuşlara ıslıksın, düzensin sen; hem adama ayrılık çağında eşsin, dostsun sen.

Niceyebir aman vermeyeceksin bana, a aman bilmez; bana kin güderek kastetmişsin, yayını kurmuşsun.

İşte şimdicek de kuşumu uçurdun; cefa otlağımda az yayıl.

Ya bana cevap ver, ya insaf et, ya da sevinç sebeplerinden birini an bana.

Yazık oldu sana a benim karanlıkları yakıp yandıran ışığım; yazık oldu sana a benim günümü aydınlatan sabahım.

Vah benim hoş bir halde uçan kuşum; uçup gittiği son duraktan havalanıp uçtuğu yere gelen kuşum.

* Bilgisiz kişi boyuna zahmete, mihnete âşıktır; kalk da "Andolsun bu şehre,, âyetinden "İnsan mihnet içinde yaratılmıştır,, âyetinedek oku.

Ben senin yüzünü görürdüm de zahmete, mihnete boşverirdim; senin arkında kötülükten arınmıştım ben.

1720. Bu vah demekler, bu eyvah diye acıklanmalar da görüşün bir hayâli artık; eldeki vardan, varlıktan ayrılışın bir ifadesi ancak.

Tanrı'nın gayretiydi bu, Tanrı buyruğuna çare bulunmaz; bir gönül göster ki Tanrı buyruğundan (*) yüzlerce parça olmasın.

Kıskançlık da, gayret de, herşeyden ayrı olan, anlatılamayan, övülemeyen bir şeydir.

Ah yazık, keşki gözyaşım deniz yolsaydı da öylesine bir güzel sevgiliye saçılsaydı.

(*) Metinde "ışk" yazılmışken karşılaştırmada üstüne "hükm" yazılarak düzeltilmiştir.

Ah benim dudum, benim akıllı, fikirli, bilgili kuşum; düşüncemin, sırlarımın tercümanı benim.

Rızkını vereyim, vermeyeyim, yanıma gelirdi; o söze başlar başlamaz herşeyi hatırlardım ben.

Bir duduydu ki sesi vahiydendi; varlık meydana gelmeden vardı o.

O dudu, senin içinde gizlidir; şunda, bunda, onun aksini görmüşsün sen.

Bir kuştur ki sendeki neş'eyi alır, fakat gene de ondan neş'elenirsin; zulmünü, insaf diye, adalet diye kabullenirsin.

A beden için canı yakıp yandıran, canı yaktın da bedeni aydınlattın.

1730. Yandım ben; birisi kavını tutuşturmak isterse benden tutuştursun da çerçöpü alevlesin gitsin.

Kav tezce ateş alır; sen de ateş alacak kav edin.

Yazıklar olsun, yazıklar olsun, yazıklar olsun. Öylesine bir ay bulut altına girdi.

Nasıl anlatayım? Gönül ateşi alevlendi de alevlendi; ayrılık arslanı köpürdü, kan dökmeye koyuldu.

Ayıkken bile sert olan, sarhoş olan, eline kadeh alınca ne hale gelir?

Anlatılmasına imkân bulunmayan sarhoş arslan, enine boyuna yeryüzüne serilmiş çayırlığa gelince büsbütün sarhoş olur gider.

* Ben kafiye düşünürüm, gönlümü alan sevgili ise bana der ki: Yüzümden başka bir şey düşünme.

A benim kafiye düşünenim; bir hoşça otur; benim karşımda devlet kafiyesisin sen.

Harf de nedir ki düşünesin; harf, söz nedir? Üzüm bağının çitten duvarı.

Harfi de, sesi de, sözü de birbirine vurup kırayım da şu üçü de olmadan konuşayım seninle.

1740. Âdem'den bile gizlediğim sözü, a sırlar dünyası, sana söyliyeyim;

Halîl'e bile söylemediğim o sözü, Cebrail'in bile bilmediği o gamı:

Mesîh'in bile dem vurmadığı, hattâ Tanrı'nın bile kıskandığı, bizden başkasına söylemediği sırrı söyleyeyim sana.

* Lûgat bakımından biz (mâ) ne demektir? Hem varlığı bildiren, hem yokluğu belirten bir söz. Benimse varlığım yok; ne var diye bir söz söylenebilir bana; ne yok denebilir.

Ben adamlığı, yoklukta buldum da varlığımı oynadım yokluğa, utuldum gitti.

Bütün padişahlar, kendilerine karşı alçalana alçalırlar; bütün halk kendisine karşı sarhoş olana sarhoştur.

Avcı kuşlara av olur da ansızın onları avlamayı umar.

Gönül alan güzel, âşıkları arar, bütün sevgililer âşıkların avıdır.

Kimi sever görürsen bil ki sevgilidir o; bir bakımdan hem budur o, hem o.

Susuzlar, dünyada su ararlar ama, su da dünyada susuzları arar.

1750. Âşık değil mı ki odur, sen sus artık; değil mi ki kulağını o çekiyor, sen kulak kesil.

Sel selliğini yapmaya, gürleyip akmaya başladı mı başından kes seli; yoksa her yanı rezil eder, yıkar gider.

Fakat yıkılacakmış âlem, varsın yıkılsın, gam yemem ben; yıkık yerin altında padişahın definesi bulunur.

Tanrı'ya batmış kişi, daha da fazla batmak ister; can denizinin dalgası gibi alt-üst olmayı diler.

Denizin dibi mı daha hoş gelir ona, üstü mü, onun oku mu daha güzeldir, kalkanı mı?

A gönül, neş'eyi belâdan ayırd edersen, vesvese tarafından paralanmış olursun.

Dileğine erişmekte şeker tadı bile olsa değil mi ki sevgili, dilekten vazgeçmeni istiyor; vaz geç dilekten.

Onun her yıldızı, yüzlerce yeni ayın kan pahasıdır; dünyanın kanını dökmek helâldir ona.

Biz pahayı da bulduk, kan pahasını da. Bu yüzden de canla, başla oynamaya koştuk gitti.

A dost, âşıkların yaşayışı ölmektedir; gönül vermedikçe gönlü bulamazsın sen.

1760. Ben yüzlerce nazla, işveyle onun gönlünü almak isterim; oysa usanır da daha neler eder bana.

Sonunda ona dedim ki; Şu akıl da sana daldı, can da. O, git git dedi; bu afsunu okuma bana.

Senin ne düşündüğünü bilmez miyim ben? A iki gözüm, dostu nasıl görmüşsün sen?

A ağır canlı, onu hor görmüşsün; çünkü ucuza satın aldın onu.

Ucuza alan ucuza verir; çocuk, bir inciyi bir somuna verir gider.

Öyle bir aşka batmışım ki önce gelenlerin aşkları da benim aşkıma dalmış, batmış gitmiştir; sonra geleceklerin aşkları da.

Onu kısaca anlattım, geçtim; tam anlatmadım; yoksa anlayışlar da yanar gider, dil de.

Ben dudak dersem maksadım deniz kıyısıdır; yok dersem meramım, var demektir.

Tatlılığımdan yüzümü ekşitmiş de oturmuşum; sözümün çokluğu yüzünden susmuş kalmışım.

Yüzümüzü ekşitmemiz perde olsun da tadımız iki dünyadan da gizli kalsın deriz.

1770. Bu sözü her kulak duymasın diye Ledün sırrına ait sözlerin yüzde birini söylerim ancak.

Hakîm'in

"Seni yoldan alıkoyan, geri bırakan söz, ister küfür olsun, ister iman;

Seni dosttan uzaklaştıran, ister çirkin olsun, ister güzel,,

Sözünün tefsiri. Esenlik ona, Peygamber'in "Sa'd çok gayretlidir; ben Sa'd'den gayretliyim; Allah benden de gayretli; gayretinden, görünen kötülükleri de haram etti, görünmeyen kötülükleri de„ hadîsinin anlamı

Tanrı, gayrette bu dünyayı aştı da bütün dünya o yüzden kıskanç oldu.

O cana benzer; dünyasa kalıptır sanki. Kalıp, iyi, kötü, ne kabullenirse candan kabullenir.

Namazda, kimin mihrabı, Tanrı'nın zâtı olursa artık onun, tutup da gene îmana girmeye kalkışmasını ayıp bil sen.

Pâdişaha esvapçıbaşı olan kişi tutar da pâdişah adına alış-verişe girişirse ziyan eder.

Pâdişahla düşüp kalkan kişi dışarı çıkar da sarayın kapısında oturursa bu, hem yazıktır, hem de o adamın aldandığını bildirir.

Pâdişahın elini öpmeye imkân varken tutar da ayağını öperse suçtur bu.

Ayağa baş koymak da tâzim etmektir ama, öbür tâzime karşı bu, aşağılık bir iştir.

Birisi pâdişahın yüzünü gördükten sonra tutar, bir başkasını seçerse kıskanır, gücenir pâdişah.

Pâdişahın kıskançlığı buğdaya benzer, halkın kıskançlığı ise harman yerindeki samandır.

1780. Kıskançlıkların aslı Tanrı'dandır; bunu böyle bilin; halkın kıskançlıklarıysa hiç şüphe yok ki Tanrı kıskançlığının parçapbuçuğudur.

Bunu anlatmayı, bırakayım da o, on gönüllü güzelin cefasından şikâyet edeyim.

Feryad edeyim; çünkü feryad hoşuna gider onun; iki dünyada da feryad gerektir, gam gerektir ona.

Onun masalından nasıl acı acı ağlamayayım ki sarhoşlarının halkasında değilim.

Onun yüzünü göremiyorum, günü ışıtan yüzüne kavuşmamışım; nasıl olur da geceye dönmem?

Onun hoş olmayan şeyi bile canıma hoş gelir; gönül inciten sevgilime canım feda olsun.

O tek pâdişahımın hoşnud olması için çektiğim zahmete de âşıkım, derde de.

İki denize benziyen gözlerim, incilerle dolsun diye gam toprağını sürme gibi gözlerime çekerim.

Halkın, onun için yağdırdığı gözyaşlarını halk gözyaşı sanır ama incidir.

Ben canımın canından şikâyet ediyorum şikâyetçi de değilim; hikâye anlatmadayım hani.

1790. Gönül, ondan incinmişim ben dedikçe gönlün bu gerçek ikiyüzlülüğüne güler dururum.

A gerçeklerin övüncü, gerçeklikte bulun, sen başköşesin; bense kapına eşiğim senin.

Mâna bakımından eşik de nedir, başköşe de ne? Bizim o sevgilimizin bulunduğu yerde, biz nerde, ben nerde?

A canı bizden, benden kurtulmuş güzel, a erkekte de, kadında da söze sığmaz, gözle görülmez can.

Erkekle kadın bir olunca o bir sensin; birler de yok olup gidince kalan, gene sensin.

Kendi kendinle hizmet, ağırlayış tavlasını oynamak içindir ki bu ben'i, biz'i meydana getirdin.

Böylece de ben'ler, sen'ler bir can olur da sonunda sevgiliye dalar gider.

* Bunların hepsi de olur gider, sen gel a "Ol„ buyruğu, a gel sözüne de, başka söze de sığmayan buyruk.

Tengözü seni görebilir mı; gamlanman, gülmen hayale gelebilir mi?

Sen gamlanmaya, gülmeye bağlanmış gönüle, onu görmeye lâyık bir gönül deme.

1800. Gama, gülüşe bağlı olan kişi, bu iki eğreti şeyle diridir.

Önü, sonu olmayan yemyeşil aşk bahçesinde, gamdan, neş'eden, başka ne de çok meyvalar var.

Âşıklık, bu iki halden de üstündür; baharsız, güzsüz yemyeşildir, terü tazedir.

A güzel yüzlü, güzel yüzünün zekâtını ver; paramparça olmuş canı gene anlat.

O güzel, gözlerini süzdü, göz ucuyla bir baktı da, gönlümü yeniden dağladı gitti.

Kanımı dökerse döksün, helâl ettim ona; ben helâl olsun dedikçe o benden kaçmadaydı.

Topraktakilerin feryatlarından ne diye kaçarsın? Gamlıların gönüllerine ne diye gam dökersin?

Her sabahçağı, doğudan ışıyınca seni, doğu kaynağı gibi coşmuş köpürmüş bulur.

A şeker dudaklarına paha biçilmez güzel, bu deli-divânene ne bahaneler getirdin ki?

A eski dünyaya yeni can, cansız, gönülsüz bedenden kopan feryatları işit.

1810. Allah aşkına gülü anlatmayı bırak, gülden ayrılmış bülbülü anlat.

Bizim coşkunluğumuz ne gamdandır, ne neş'eden. Bizim aklımız, fikrimiz, hayalden, vehimden meydana gelmez.

Pek az bulunur bir halden meydana gelir; bunu inkâr etme; çünkü Tanrı'yı da pek az kişi bulabilir.

O hali, insan hali ile kıyaslama; cevirde, ihsanda konaklama.

* Cevir çekmek de, ihsan etmek de, zahmete düşmek de, neş'elenmek de sonradan meydana

gelen şeylerdir; sonradan meydana gelenler ölürler, miraslarına da Tanrı konar.

* A sabahın sığındığı, sabah oldu; kendisini ağırladığımız, yücelttiğimiz Husâmeddin'den sen özür dile.

Akl-ı Küll'den de özür dileyen sensin, candan da; canın canısın, mercanın parıltısısın sen.

* Sabah aydınlığı ışıdı; bizse senin Mansûr şarabını, sabah çağı içip durmadayız.

Senin vergin, bizi böyle sarhoş edip durdukça şarap da nedir ki bizi neş'elendirsin.

Şarap coşup köpürmede bizim coşup köpürmemizin kuludur; gökyüzü, dönüşte bizim aklımızın yoksuludur.

1820. Şarap bizden sarhoş oldu; biz ondan değil. Kalıp bizden varoldu, biz ondan değil.

Biz balarılarına benziyoruz, kalıplarsa muma. Kalıbı mum gibi göz göz, ev ev yaratmış.

Zengin tâcir hikâyesine dönüş

Bu bahis pek uzundur; tâcirin sözünü söyle; söyle de o iyi adam ne hale geldi, anlayalım.

Tacir ateşler, dertler, feryatlar içinde bu çeşit yüzlerce darmadağın sözler söyleyip durmadaydı.

Kimi birbirini tutmaz sözler söylüyor, kimi nazlanıyor, kimi yalvarıyor, kimi gerçek sevgiye düşüyordu.

* Suya batan adam can çekişir, batar çıkar, eline hangi ot geçerse ona yapışır.

Can, baş korkusuyla o tehlikeli çağda kim elimi tutacak acaba der, şuna buna elini atar durur.

Sevgili de bu darmadağın oluşu sever. Fayda vermeyen çalışma uykuya gitmeden yeğdir.

Fakat pâdişah olan işsiz, güçsüz değildir; hasta olmayanın feryad etmesine, inlemesine şaşılır.

* Ay oğul, işte herkese, herşeye acıyan Tanrı, bunun için "O, her an bir iştedir" buyurdu.

1830. Son soluğa dek bu yolda duruş, didin, bir soluk bile boş durma.

Son soluğa dek, olur ya, Tanrı bir soluk yardım ediverir de sırları açar sana.

Pâdişahın kulağı, gözü pencerededir; erkek olsun, kadın olsun, kimin canı neye çalışıyor, onu gözetleyip durur (*).

Tâcirin duduyu kafesten dışarıya atması, ölmüş dudunun uçup gitmesi

Bundan sonra tâcir duduyu kafesten çıkarıp attı; duducuk da hemen uçup yüksek bir dala kondu.

(*) İlk mısra' olarak "Her çi mîkûşend eger merd-o zenest" yazılmış, üstüne "2" numarası konmuş, sonra kenara, "Her çi kûşed can ki der merd-o zenest" yazılarak düzeltilmiştir.

Güneş tanyerinden nasıl hemen doğuverir de yücelirse ölmüş dudu da o çeşit uçuverdi (*).

Tâcir kuşun bu haline şaşırdı kaldı; hiç bir şeyden haberi yokken kuşun sırları beliriverdi.

Başını yücelere kaldırdı da a bülbül dedi; halini anlat da biz de bir anlayalım.

O kuş orada ne yaptı, ne öğretti sana da bize bir düzen kurdun, canımızı yaktın?

Dudu dedi ki: O kuş, yaptığı işle bana öğüt verdi; söz söylemeyi, neş'elenmeyi bırak (**).

Çünkü seni hapse sokan, söz söylemendir dedi; kendisini bu öğüdü vermek için ölmüş gösterdi.

1840. Yani dedi ki: A geri kalanlara da, ileri gidenlere de çalgıcı kesilen, benim gibi öl de kurtul.

Tohum olursan kuşçağızlar dererler, devşirirler seni; gonca olursan çocukcağızlar koparırlar seni.

Tohumu gizle de tümden tuzak kesil; goncayı gizle de damdaki otlara dön.

Kim güzelliğini mezada çıkarırsa yüzlerce kötü kaza yüztutar ona.

Kötü gözler, öfkeler, kıskançlıklar, tulumlardan su boşalır gibi başına boşalır.

(*) İkinci mısra'da "K'âftâb-ı şark" yazılmışken "şark" sözünün üstüne karşılaştırmada "çerh" yazılarak düzeltilmiştir.

(**) İkinci mısra'ın sonu metinde "âvâz-o dâd" iken karşılaştırmada son sözün üstüne "guşâd" yazılmıştır.

Düşmanlar, kıskançlıkla yaralarlar onu; dostlar da ömrünü yele verirler onun.

Ekin ekmeyı, bahar çağını bilmeyen, bu zamanın değerini ne bilecek?

Tanrı lûtfuna kaçmalı, ona sığınmalı; çünkü o canlara binlerce lûtuflar saçmış dökmüştür.

Bir sığınak bulmak gerek; ama nasıl sığınak? Öyle bir sığınak ki ona sığındın mı su da sana asker olsun, ateş de.

Nuh'a, Musa'ya deniz dost olmadı mı? Su, onların düşmanlarını kinle kahretmedi mi?

1850. Ateş İbrahim'in kal'ası değil miydi; böylece de Nemrud'un gönlünden duman tüttürmedi mi?

* Dağ, Yahyâ'yı kendisine çağırmadı mı; ona kastedenleri taşla sürüp kovmadı mı?

Ey Yahyâ, gel, bana kaç; kaç da keskin kılıçtan kurtarayım seni, sığınak olayım sana demedi mi?

Dudunun tâcire veda ederek uçup gitmesi

Dudu, tâcire tadlarla dolu (*) bir iki öğüt daha verdi; ondan sonra esenlik sana, ayrılık dedi.

(*) Metinde "bî nifaak" yazılmış, karşılaştırmada sözün üstüne "pur mezaak" yazılarak düzeltilmiştir.

Tâcir, Allah'a emanet ol, git; bana şimdi yepyeni bir yol gösterdin dedi.

Kendı kendisine bu dedi, bana bir öğüt; onun yolunu tutayım; bu yol, aydın bir yol.

Benim canım, dududan da aşağı değil ya; can dediğin de böyle bir iyi iz izlemeli.

Halkın ululamasının, parmakla gösterilmenin zararları

Benden kafese benzer; girenleri; çıkanları aldatmadada cana diken kesilir beden.

Bu, ben senin sırdaşın olayım der; öbürü, hayır der, sana eş dost benim ancak.

Bu, varlık dünyasında güzellik, üstünlük, bağış, cömertlik bakımından benzerin yoktur der.

1860. Öbürü, iki dünya da senin der; bütün canlarımız, senin cznına kul kurban.

O da, halkı kendisine karşı sarhoş görünce ululanır da elden çıkar gider.

Bilmez ki şeytan, kendisi gibi binlercesini ırmağa atmış gitmiştir.

Dünyanın lûtuflarda bulunması, yaltaklanması hoş bir lokmadır ama az ye o lokmayı; çünkü ateşlerle dolu bir lokmadır o.

Ateşi gizlidir de tadı meydandadır; fakat dumanı işin sonunda belirir.

O övüşü yutar mıyım ben; ben anlarım, bir şey umuyor da övüyor beni deme.

Seni o öven, halk arasında kınarsa seni, o kınayışın ateşinden gönlün, günlerce yanar.

Onun, senden umduğunu bulamadığından seni kınadığını da bilirsin hani.

Fakat gene de o kınayışın belirtisi içine işler; övüşte de bu hale uğrarsın; bir dene de bak.

O övüşün belirtisi de günlerce içinde kalır; canında uluanma, aldanma mayası olur.

1870. Fakat bu, görünmez sana; çünkü övüş tatlıdır; kınanmaysa acı olduğundan kötülüğü görünür.

Kınanma, kaynatılmış, hap haline getirilmiş bir şeye benzer; içersin, yahut yutarsın; uzun bir zaman bulantılar içinde kalırsın, ağrılara karılırsın.

Ama bir tatlı yersen tadı bir zamancağız sürer; bunun izi, öbürü gibi sürüp gitmez.

Sürüp gitmediğinden de boyuna gizlidir; her zıddı zıddıyla bil, anla.

Övülmenin tesiri sürer gider; bir zaman sonra da deşilmesi gereken bir çıbandır, baş gösterir.

Nefis çok övülme yüzünden Firavunlaştı; alçak gönüllü ol, ululuk taslama.

Elinden geldikçe kul ol, padişah olma. Top gibi zahmetler çek, mihnetlere katlan, çevgen olma.

Yoksa şu lûtfun, şu güzelliğin kalmadı mı, seninle eş dost olanlar usanırlar senden.

O vakit, vaktiyle seni aldatan o topluluk, seni görünce, işte şeytan derler.

Seni kapı dibinde gördüler mi hepsi de mezarından baş çıkarmış hortlak der.

1880. Delikanlı gibi hani; bu yaltaklanmayla onu faka bastırmak için Tanrı adını takarlar.

Adı kötüye çıkıp da sakalı bitince şeytan bile ona yaklaşmaktan, onunla oynaşmaktan utanır.

Şeytan insana kötülük için yaklaşır; senin yanına elbette yaklaşmaz, çünkü şeytandan da betersin sen.

Sen insanken şeytan peşinden koşardı; şarabından tadar dururdu.

Şeytanlık huyunda ayak diredin de artık senden, hiç bir işe yaramayan şeytan bile kaçıyor.

Tıpkı bunun gibi eteğine sarılan da, sen bu hale gelince kaçar gider senden (*).

"Allah'ın dilediği olur„ sözünün tefsiri

Bütün bu sözleri dedik, söyledik ya; bir tartıya vurulsak Tanrı yardımı olmadıkça hepimiz hiçiz.

(*) Nüsha farkına göre "Tıpkı bunun gibi eteğine sarılanlar da . . . kaçıp giderler senden."

Tanrı'nın, Tanrı hasları olan erenlerin yardımı olmadıkça melek bile olsa defteri kapkaradır.

Ey Tanrı, ey lûtfuyla muratları veren Tanrı, seninle beraber hiç kimseyi anmak doğru olmaz.

Bu kadarcık doğru yolu göstermek de senin bağışın; şimdiyedek nice ayıplarımızı örtmüşsün.

1890. Önce bağışladığın bir katrecik bilgiyi de sen, kendi denizlerine ulaştır.

Canımda bir katrecik bilgi var; sen onu nefis isteğinden, beden toprağından kurtar.

Sen kurtar onu, bu topraklar onu örtmeden; şu yeller onu kurutmadan.

Ama kurutsa da, örtse de gene onlardan geri almaya gücün yeter senin.

* Havaya ağan, yahut kaçıp giden, yere dökülen katre, senin kudret haznenden nasıl çaçabilir ?

Yokluğa, yokluktan öte yüzlerce yokluğa gitse, sen çağırdın mı onu, başını ayak yapar da gelir.

Yüzbinlerce zıt, zıddını öldürür gider; sonra buyruğun gene onları çeker, çıkarır.

Yarabbı, her zaman yokluklardan varlık ülkesine kater kater kervanlar gelir durur.

Hele her gece bütün akıllar, bütün fikirler, o uçsuz bucaksız derin denize batar gider.

Sabah çağında, gene o allahlıklar, balıklar gibi denizden baş çıkarırlar.

1900. Güzün, o yüzbinlerce dal, o yüzbinlerce yaprak, bozguna uğrar da ölüm denizine batar gider.

Kuzgun, ağlayıcılar gibi, karalar giyinir de gülbahçesinde, çayırlığa, çimenliğe ağıtlar yakar, feryatlar eder.

Derken köyağasından gene buyruk gelir, yokluğa, neler yediysen ver geri denir.

A kara ölüm der; bitkilerden, ilâç olacak otlardan, yapraklıdan çayır çimenden ne yediysen ver geri.

A kardeş, bir soluk aklını başına al; soluktan soluğa sende de güz var, bahar var.

Gönül bahçesine bak da seyret: Yemyeşil, taptaze goncalarla, güllerle, selvilerle, yaseminlerle dopdolu.

Yaprağın çokluğundan dal görünmüyor; çiçeklerin bolluğundan ova da gizlenmiş, köşk de.

* Akl-ı Küll'den gelen bu sözler de, o gül bahçesinin, o selviliğin, o sümbüllüğün kokusu.

Bir yerde gül olmazsa gül kokusu geldiğini gördün mü; bir yerde şarap olmadıkça orada şarabın köpürüp coştuğunu seyrettin mi?

* Koku, sana kılavuzdur (*), yol gösterir, ölümsüz cennete, Kevser'e dek götürür seni.

(*) "Kılavuz" sözü Türkçe kullanılmıştır.

1910. Koku gözü ışıtan bir ilâçdır; Yakub'un gözü bir koku yüzünden açıldı.

Kötü koku göz karartır; Yûsuf'un kokusuysa göze yardım eder.

Sen de değil mi ki Yûsuf değilsin, Yakub ol; onun gibi gözyaşları dök, coş.

Bu öğüdü, Gazneli Hakîm'den duy da eski bedeninde bir yenilik bul:

* "Nazlanmak için gül gibi bir yüz sahibi olmak gerek; böyle bir yüzün yoksa, bari kötü huylu olmanın çevresinde dönüp dolaşma.

Çirkin yüzlünün nazı da çirkindir; gözün hem kör olması, hem de ağrıması pek güçtür.,,

Yûsuf'a karşı nazlanma, güzellik satmaya kalkışma. Yalvarıp yakarmaktan, Yakub gibi ahetmekten başka bir şey yapma.

Dudunun ölümünün mânası da yalvarıştı. Sen de yalvarışta, yoklukta kendini öldür gitsin.

Öldür de İsa'nın soluğu diriltsin seni; kendisi gibi güzel, kutlu bir hale getirsin seni.

Baharlardan taş yeşerir mi hiç? Sen de toprak ol da senden renk renk güller bitsin (**).

1920. Yıllardır gönüller tırmalayan taş oldun; denemek için bir zamancağız da toprak kesil.

*
* *

(**) İkinci mısra' "Hâk şov tâ gul nemâyî..." tarzında yazılmış, sonra "nemâyî" sözünün altına "berûyî" yazılarak düzeltilmiştir.

(ŞERH)

1556. Beyitle başlayan hikâyenin VI. yüzyılda (XII) meşhur olduğunu, Furûzan fer, Hâkaanî'nin (582 H. 1186) bir beytinden istidlâl ediyor; sonra "Tefsîr-i Ebü'l-Fitûh,, ta bulunan bir hikâyeyi, bunun kaynağı olarak gösteriyor. Hikâyenin özeti şudur:

Süleyman Peygamber zamanında birisi bir bülbül satın alıyor ;onu kafese koyuyor. Bülbül bir zaman çiliyor, şakıyor. Fakat bir gün kafese bir kuş konuyor; bülbüle bir şey söyleyip uçuyor. Bundan sonra bülbül ötmüyor. Adam bülbülü, kafesiyle Süleyman Peygamber'e götürüyor, hali anlatıyor. Süleyman bülbüle ötmeyişinin sebebini soruyor. Kuş diyor ki: O kuş, seni zindana atan, kendi dilin; ötme de kurtul dedi bana. Süeyman bu sözü kuşun sahibine söyleyince adam ben onu sesi için almıştım; madem ki ötmeyecek; ne diye tutayım deyip kafesin kapısını açıyor, kuşu azad ediyor.

Görülüyor ki Mevlânâ'nın anlattığı hikâye, buna biraz yakınsa da bununla ilgisi yok. Gene Furuzân fer Attâr'ın "Esrâr-Nâme,, sindeki bir hikâyenin, bu hikâyeye daha yakın olduğunu söyleyip o hikâyenin metnini veriyor ki özeti şu:

Hintli bir hakîm Çin ülkesine gidiyor; Türkistan padişahının köşkünde konuk oluyor; köşkte kafeste

mahpus bir dudu görüyor. Dudu, Hintliye, Allah aşkına diyor; Hindistan'a gidince ordaki dudulara selâm söyle; yanınıza gelebilmem için ne yapayım diye soruyor de. Hintli, Hindistan'a gidince dudulara, mahpus dudunun sözlerini söylüyor. Hepsi de titreyip dallardan düşüyorlar, ölüp yerlere seriliyorlar. Hintli dudukuşuna bu hali anlatınca o da titreyip kafesin içine düşüyor. Öldü sanıyorlar, kafesi açıp ayağından tutarak dışarıya atıyorlar. Dudu hemen kanat çırpıp uçuyor, köşkün damına konup onlar diyor, bana bunu öğrettiler; öl de kurtul dediler. Bu sözlerden sonra da uçup gidiyor (Maâhiz, s. 18-19).

Bu hikâye, Mevlâ'nın hikâyesinin tıpkısıdır. Yalnız Attâr birçok duduları düşürüyor, Mevlânâ'nın hikâyesinde düşüp ölüm taklidi yapan bir dududur. Ancak Hâkaanî'nin de beyitte bu hikâyeye işaretinden anlaşılıyor ki bu meşhur bir halk hikâyesidir.

Mevlânâ, bu hikâyede, şiir kudretinin, ilâhî aşkın, kendinden geçişin en üstün merhalesine varmış, tanzîrine imkân tasavvur edilemiyecek bir yüceliğe ulaşmıştır. Bu hikâyede Mevlânâ, öylesine coşmaktadır ki benzerini herhangi bir şairde, herhangi bir sûfîde bulmamıza imkân yoktur.

Kafeste mahpus dudunun, Hindistan'daki dudulara selâm yollarken döktüğü diller, iştiyak derdinin, hasret acısının, gönül yarasının, hikâyesi şikâyet, şikâyeti zevk, zevki elem, elemi neş'e kesilen alev mısraları, insanı kendinden geçirmeye kâfidir. Ayrılık derdini anlatırken, derdi derman bilişi Mevlânâ'ya, birlik âleminden ayrılmış can dudusunu hatırlatır,

hikâye bambaşka bir vadiye döner. Tâcir Hindistan'daki alış-verişini bitirip dönerken, çayırlıkta rastladığı dudulara, dudusunun selâmını söyler. İçlerinden biri, titrer, titrer, düşüp ölür. Bu sefer Mevlânâ, dilin yaptığı işleri anlatmaya başlar. Sözün mahiyetini şerheder; ululanmanın iyi ve kötü yönlerini belirtir; büyücülerin Mûsâ'ya hürmetlerini hatırlar; bu yüzden görünüşte uğradıkları felâketi, fakat gerçekte ulaştıkları saadeti anar; bedene giren helâl ve haram lokmanın tesirlerini söyler. Tekrar hikâyeye döner ve Hindistan'dan gelince dudusunun ısrarı üzerine ölen duduyu yana yakıla anlatır. Buna duyan dudu, kafeste titremeye başlar ve düşüp ölür. Tâcir bu sefer bir kere daha yaralanır; öyle bir ağıta başlar ki sözler birer ateş olur, harfler birer alev kesilir; fakat Mevlânâ, iştiyak derdini, hasret acısını, gönül sırlarını söyliyemedeğine, mânanın söze sığamadığına, böyle olduğu halde, onu vezne, kafiyeye sokmanın hiç mi hiç mümkün olamıyacağına inanır; harfin, sözün, üzüm bağının çitten duvarı olduğunu söyler; harfi, sesi, sözü birbirine vurup kırarak, sessiz, sözsüz, en gizli mânaları, gönül sırlarını söylemek iştiyakiyle yanar yakılır. Ölüm dolayısiyle uykuyu, uyanınca, insandan alınan bütün kabiliyetlerin tekrar verildiğini anlatır; gerçek varlığa batan kişinin denizden korkusu olamıyacağını, gerçek yaşayışın, ferdiyetten ölmekle mümkün olacağını belirtir, maddeyle mânayı karşılaştırır; şarap bizden sarhoş olmuştur, biz ondan değil, beden bizden varlığa ulaşmıştır, biz bedenden değil der. Tâcirin dilinden duduya ağıtlar yakar ve sonunda kafesi açıp duduyu atan tâcirin dudunun uçup gittiğini, giderken de Hindistan'daki dudunun kendisine bunu öğrettiğini,

öl de azad ol demek istediğini bildirir ve tâcir, böylece gerçek yaşayışın yolunu öğrenmiş olur. "Mesnevî„ nin en içli ve güzel, en coşkun ve lirik, aynı zamanda da en didaktik hikâyelerinden biridir ve gerçekten de didaktik bir şiir parçasında bu kadar içlilik, insanı hayretlere garkeder.

Mevlânâ, bu bahsi sabahadek Çelebi Husâmeddin'e yazdırmıştır. Sabah ışırken onun uykusuzluğuna üzülür; özürler diler.

1571. Şarab içerken dostları anarak son yudumu toprağa dökmek o zamanlar âdetmişi.

1573. Bu beyit, "Dünyada günahsız olarak kim doğmuştur, söyle. Dünyada suçsuz, günahsız kim var; söyle. Ben kötülük edersem, sen de kötülüğüme karşılık kötü bir ceza verirsen, peki, seninle benim aramdaki fark nedir, söyle„ meâlindeki şu rubaiyi hatırlatıyor:

În kist ki bî curm-o guneh zîst begû
Bî curm-o günâh der cihan kîst begû
Men bed kunem-o tu bed mükâfât knuî
Pes fark mıyân-ı men-o tu çîst begû

"Tarab-Hâne„ de Hayyâm (515 H. 1121) adına kayıtlı bulunan bu rubâî, İst. Üniv. K. de Farsça yazmalar arasında 1145 No. da kayıtlı bulunan ve Hicrî dokuzuncu yüzyılda yazıldığı anlaşılan Irâkıy dîvanında, Fahreddin-i Irâkıy (635 H. 1237) adına kayıtlıdır (63. a). Şemseddin-i Tebrîzî "Makaalât„ ında bir hikâyede bu rubâînin ikinci mısraını bir münasebetle söyler (İst. Üniv. K. Farsça Yaz. 679, 77. a. A. Gölpınarlı: Hayyâm; Rubâîler ve Silsilat-al Tartîb, İbn

Sînâ'nın Tamcîd'i ve Tercemesi; İst. Remzi K. 1953, Farsça Önsöz, s. K; Türkçe Önsöz, s. XV).

Şunu da söyliyelim ki ikinci beyti "Ben kötülük edeyim, sen de karşılığında...„ meâlinde Mevlânâ'nın da iki rubâîsi vardır ki bunların biri Veled Çelebi'nin bastırdığı "Rubâiyyât-ı Hazret-i Mevlânâ" da da var (İst. Ahter Mat. 1312, s. 294). Rubâî, Fahreddin-i Irâkıy'ninse acaba Fahreddin mi Mevlânâ'dan iktibas yaptı, yoksa Mevlânâ mı Fahreddin'den? Kesin olarak bir şey söylemiye imkân yoktur (Rubâîler; tercememiz, İst. Remzi K. 1964; V harfi, Rubâî. 7, 63; s. 190, 197).

1587. Haberçavuşu. Süleyman Peygamber bir gün dîvan kurmuş, cinler, insanlar, kuşlar yerli yerlerine geçmişler. Süleyman, Hüdhüdü göremeyince ne oldu ona diyor, çetin bir azaba uğratacağım onu yahut da kestireceğim. Derken çok geçmeden Hüdhüd geliyor ve bir haber getiriyor. Bir kadın padişah var; büyük de bir sediri var. Kendisi de, kendisine uyanlar da güneşe tapıyorlar diyor. Süleyman bu haberin doğru olup olmadığını anlamak için bir mektup yazıyor; mektupta şunlar yazılı: "Bu mektup Süleyman'dandır; Rahmân ve rahâîm Allah adiyle yazılmıştır. Bana karşı yücelik dâvasına girişmeyin; teslim olarak gelin bana.„ Mektubu Hüdhüde verip yolluyor. Sebâ Melikesi olan Belkıys, mektubu alınca, adamlariyle danışıyor. Padişahlar diyor, bir ülkeye girdiler mi bozarlar, yakıp yıkarlar orasını; yüceleri alçaltırlar. İyisi mi bir armağan gönderelim. Gönderdiği armağan Süleyman'a varınca, bizde daha iyileri var diyor ve içinizden onu tahtiyle kim getire-

bilir diye soruyor. Bir ifrit, yerinden kalkmadan getiririm onu diyor. Derdemez de Belkıys'ın tahtı Süleyman'ın yanı başına geliyor. Süelyman tahtın şeklini değiştiriyor. Belkıys gelince, bu muydu tahtın diye soruyor. Belkıys pek benziyor cevabını veriyor. Saraya girince de billur döşemeyi su sanıp bacaklarını sıvamaya başlıyor; sonunda gerçek dine giriyor (Kur'ân-ı Kerîm, XXVII, Neml, 17-44). Ahd-ı Atıyk'te de Belkıys'ın, Süleyman'ın şöhretini duyup birçok armağanlarla ziyaretine geldiği bildirilir, fakat yukarıdaki rivayetler yoktur (Mülûk-i Sâlis, X, 1-10).

1589. Mi'râc. Bu arapça kelimenin lûgat anlamı merdivendir. Terim olarak Hz. Muhammed'in (S. M.), bir gece, Mekke'den Kudüs'e gittiği oradan göğe ağdığı, cenneti, cehennemi seyrettiği, Sınırağacının yanında Cebrâîl'i kendi şekliyle gördüğü, Tanrı'dan vasıtasız vahiy aldığı ve gene Mekke'ye döndüğü olayıdır.

Mekke'den, Tanrı âyetlerinden, ilâhî delillerden bir kısmını göstermek üzere geceleyin Kudüs'e götürüldüğü XVII. sûrenin (İsrâ') birinci âyetinde bildirilir. Göklere ağmasıysa LIII. sûrede (Necm) şöyle anlatılır:

"Andolsun yıldıza, inerken. Arkadaşınız gerçekten ne saptı, ne ayrıldı. Ve kendi dileğiyle söz de söylemedi. Sözü ancak vahyedilen şeyden ibaret, Ona öğretti, kuvvetleri çok çetin, kuvvetli biri; sonra doğruldu ve o en yüce tanyerindeydi. Sonra yaklaştı, yakınlaştı; iki yay kadar kaldı araları, yahut daha da yakın. Derken kuluna vahyetti ne vahyettiyse. Gönlü gördüğünü yalanlamadı. Hâlâ münakaşa mı edersiniz

gördüğü şeyleri? Ve andolsun ki onu, inerken bir kere daha gördü. En son Sidre'nin yanında, Me'vâ cenneti de yanındaydı. Sidre'yi, o sırada neler bürümüştü, neler. Gözü ne kaydı, ne haddini aştı. Andolsun ki rabbinin pek büyük delillerinden bir kısmını gördü.„ (1-18).

Mi'râc'ın bedenle mi, ruhla mı olduğu bilginler arasında geniş tartışmalara yol açmıştır. Yukarıdaki âyetlerin 12. sinde de münakaşalar olduğu gibi XVII. sûrenin 60. âyetinde Mi'râc, "İnsanları sınamak için gösterilen„ diye anılmıştır. İbn Abbâs, Hasan, Katâde ve Mücâhid, bu âyetteki "Ruyâ„ yı Mi'râc olarak kabul etmişlerdir (El Envâr'üt-Tenzîl ve Esrâr'üt-Te'vil, c. I, s. 688-689, 703; Mecmua'ul-Beyân, II, s. 77, E't-Tecrîd; I, s. 35-36, II, s. 64, 120).

Hz. Muhammed Mi'râc'da Melekut âlemini seyretmiş, Peygamberlerin ruhlariyle görüşmüş, Tanrı'nın hitabına mazhar olmuştur. Hz. Muhammed'in, meşhur Mi'râc'ından başka Mi'râc'ları bulunduğu da rivayetler arasındadır.

1607. Kur'ân-ı Mecîd'de, İsâ Peygamber'in topraktan kuş şeklinde bir şey yaptığı, ona üfürdüğü, üfürünce canlanıp kuş olarak uçtuğu, anadan doğma körlerin gözlerini açtığı, hastaları iyileştirdiği, ölüyü dirilttiği, evlerde saklananlarla yenenleri bildiği anlatılır (III, Âli İmrân, 49, V, Mâide, 110). Bu inanç yüzünden edebiyatta İsâ çok defa solukla, diriltmekle geçer.

Vaktin İsâ'sı, zamanın Hızır'ı olan kişi de cangözü kör olanların gözlerini açar, gerçeği duymayanlara

şifa verir, manevî hastalıkları sağlaştırır, ölü gönülleri diriltir. Nitekim Mevlânâ, Dîvan'ında, "Sen hem Âdem'sin, hem o dem. Hem İsâ'sın, hem Meryem. Hem sırsın, hem sırra mahrem; bir şey ver yoksula,, der (C. I, s. 23, beyit 172). Bir başka beyitte "Dirilmek için kendini bana ver de sonra o güvenilir afsunu oku, üfür, ölüye İsâ gibi,, buyurur (Aynı, s. 242, beyit. 2180). Bir başka beyitte de "Zamanenin İsâ'sısın, geceleri yol al, dön dolaş da eşek gibi balçık içinde uyuma ey can,, der (aynı s. 349, beyit. 3200).

1611. Beyitten sonraki başlıktaki beyit, kendilerinin de söyledikleri gibi Attâr'ındır (Dîvân-ı Kasâid ve gazeliyyât-ı Attâr-ı Nîşâbûrî; Said Nefîsî Basımı Tehran-1319 Ş. H., s. 157, beyit. 3857).

1614. Şu hadîse işaret olsa gerek: "Düşmanla buluşmayı istemeyin; fakat buluşunca da ayak direyin, dayanın.,, (Câmi', II, s. 188).

1619. Tanrı eli. 227. beytin şerhine bakınız.

1623. ten sonraki başlık. Kur'ân'ın VII. sûresinin (A'râf) 155., X. sûresinin (Yûnus) 65. âyetlerinde büyücülerin, Musa Peygambere, sopanı önce sen at demeleri, onun da hayır, önce siz atın dediği anlatılır ki böylece büyücüler Mûsa'yı ululamış oluyorlar.

1631. "Kur'ân okununca dinleyin, susun da acınmışlardan olun.,, (VII, 204) beyitteki "Susun,, sözü âyetten aynen "Ansitû,, tarzında alınmıştır.

1637. "Sana yeni ayları sorarlarsa de ki: Onlar, insanlara vakitlerini bildiri, hac zamanı da onlarla

bilinir. Sonra hayır, evlere arka taraflarından girmek değildir. Hayır sahibi, Allah'tan çekinendir. Evlere kapılarından girin. Allah'tan sakının ki kurtulmuş kimselerden olup muradınıza eresiniz.,, (Kur'ân, II, Bakara, 189) Hac için ihrama bürünenler, evlerine ard taraftaki dıvarı aşmak suretiyle girerlerdi, çıkarlarken de öyle çıkarlardı. (Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli, Açılama, s. XLVIII). Âyette, her işe, sebebine yapışarak, başarılabilecek şeylere girişerek başlayın anlamı da var ki Mevlânâ da bu yönden âyeti anmakta. Hz. Muhammed de "Ben bilginin şehriyim, Âli kapısıdır; bilgi elde etmek isteyen kapıya gelsin,, buyurmuştur (Câmi' I, s. 90). Bu beyit Arapçadır.

1668. Seli baştan kesmek gerek. Türkçe atasözü.

1680. Ne şiş yansın ne kebap. Türkçe örf mecazı.

1682. "Bir âyetin hükmünü değiştirir, yahut geri bırakırsak ya ondan hayırlısını getiririz, yahut onun eşidini. Bilmez mısın ki Allah'ın her şeye gücü yeter.,, (Kur'ân, II, 106) Beyitte "Min âyetin ev nünsihâ,, aynen âyetten alınmıştır.

1683. "Siz inananları alaya aldınız da sonunda beni anmayı unutturdu size bu hal ve siz onlara gülerdiniz.,, (Kur'ân, XXIII, Mü'minûn, 110) beyitte "Ensevküm,, aynen âyetten alınmıştır. 1686. Beyitte de aynı âyetten bahsediliyor ve aynı söz alınıyor; beytin birinci mısraı da Arapça.

1718. "Andolsun bu şehre, ki sen oturmaktasın bu şehirde ve babaya ve oğula, gerçekten de biz insanı sıkıntı içinde yarattık.,, (Kur'ân, XC, Beled, 1-4) Beytin ikinci mısraındaki sözler Kur'ân'dandır.

1721. "Sa'd'in gayretine, kıskançlığına şaşıyor musunuz? Andolsun Allah'a, ben ondan gayretliyim, Allah'sa benden de gayretlidir; gayretinden, görünür, görünmez bütün kötülükleri haram etti.„ (Hadîs. Müslim'den naklen Ahâdîs-i Mesnevî, s. 18). Hadisteki Sa'd, Ansâr'dan Muâz oğlu Sa'd dir. Hicretin beşinci yılı (626) Kurayzaoğulları ile yapılan savaşta yaralanmış, ele geçen esirler hakkındaki hüküm kendisine verilmiş, o da erkekler öldürülecek, çocuklarla kadınlar tutsak olup kul ve cariye olacaklar demişti. Bu hadîs, bu münasebetle varid oldu. Sa'd, bu savaşta aldığı yaradan vefat etmiştir.

1736. Bu beyitten itibaren yedi beyit, Mevlânâ'nın kafiye. söz - anlam hakkındakı düşüncelerini belirtmesi bakımından pek önemlidir. Halîl dost anlamına gelir, İbrahim Peygamber'in lâkabıdır.

1743. Mâ, Farsçada bız demektir. Biz deyince varlığımızı ispat etmiş oluyoruz. Fakat aynı zamanda Arapçada nefiy edatıdır. Meselâ "ma kâne„ olmadı, değildir anlamına gelir. Nasıl bizim varlığımız, bize izafe edilince yokluktan ibaretse, nasıl Tanrı'nın kudretiyle varsak bu "ma„ sözü de hem yokluğu isbat etmede, hem varlığı. Mevlânâ, bu sözün arapçada ve farsçadaki anlamları bakımından bu nükteye işaret etmektedir.

1770. ten sonraki başlıktakı beyit, Hakîm-i Senâî'nin Serahs'ta yazdığı bir kasidenin beytidir (Dîvan, Müderris Radavî basımı, Tehran-1320 Ş. H., s. 48). Aynı başlıktaki hadîs için 1721. beytin şerhine bakınız.

1797. Ol buyruğu. "Tanrı'nın iradesi, bir işin olmasını diledi mi, ol der, o şey olur.„ Bu, Kur'ân'ın

II. sûresinin 117., III. sûresinin 47., VI. sûresinin 73., XVI. sûresinin 10., XIX. sûresinin 35., XXXVI. sûresinin 82., XL. sûresinin 68. âyetlerinde bildirilmektedir. Ol demesi. Tanrı'nın, bir şeyin var olmasına ıradesinin taallukunu bildirir, yoksa sözle ol demesini değil. Tanrı'nın dileği, iradesini izhar eder, iradesi de herhangi bir varı, bir varlığı zuhura getirir. Bunu düşünceye yaklaştırmak, herkese anlatmak için ol der, oluverir. tarzında beyan edilmiştir.

1814. "Allah'ın ihsan ettiğini vermekten sakınanlar, bunu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Hattâ bu, onlar için şerdir de. Sakındıkları şey, kıyamet günü boyunlarına dolanacak ve Allah'ındır göklerin ve yeryüzünün mirası ve Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.„ (Kur'ân, III, 180) "Göklerin ve yeryüzünün mirası Allah'ındır„ sözü XVII. sûrenin 10. âyetinde de geçer.

1815. Bu ve bundan sonraki beyitlerden anlıyoruz ki Mevlânâ, buraları sabaha dek Çelebi Hüsameddin'e söylemiş o da durmadan, dinlenmeden uykusunu feda ederek yazmıştır. Bu yüzden Mevlânâ, tatlı bir dille Çelebi'den özürler dilemektedir.

1817. Bu beyitte geçen Mansûr, Ebü'l-Mugıys Gıyâseddin Hüseyn b. Mansûr'il-Hallâc'il-Bayzâvî'dir. Hallâc, çok kere de Mansûr diye anılagelmiştir. Bayzâ'lıdır, başka yerdendir diyenler de vardır. Bağdadı yurd edinmişti. Yazdığı kitaplarda, söylediği sözlerde şeriata uymayan noktalar bulunduğu iddiasiyle öldürülmesine fetvâ verilmiştir. Hicretin 309. yılı Zilkâdesinin yirmidördüncü günü (922) buyruğa

göre önce dövülmüş, sonra darağacına çekilmiş, elleri, ayakları, en sonra başı kesilmiş, sonra da bedeni yakılıp külü Dicle'ye dökülmüştü (Nafahât terc. İst. Mat. Âmire-1270, s. 199-202). Huseyn b. Mansûr'un halka sûfî, büyüklere Şiî göründüğü, Şia'nın bir kısmına, Onikinci İmam Mehdi'nin Nâibi ve kapısı olduğunu iddia ettiği, kendisine inananlara ise Tanrılığını söylediği hakkında gerçek rivayetler de vardır. Sûfîlerin çoğu bu zatı, sırları yaydığı için hoş görmemiş, bir kısmıysa en büyük erenlerden saymıştır (Şeyh Abdullah Mamakaanî: Tenkıyh'ül-Makaal, Tehran-1349 H. C. I, s. 346-347). Mevlânâ, Huseyn b. Mansûr'a saygı gösterir. Batılı müsteşriklerden L. Massignon, Mansûr'la çok uğraşmıştır. Onun hakkında "Al-Hallaj, Martyr mystique de L'Islâm„ adlı bir eser yazdığı gibi "Kitâb'at-Tavâsîn„ ini, divanını, hakkında yazılan "Al-Ahbâr'al-Hallâc„ ı, metin, terceme ve notlarla yayınlamıştır.

Beyitteki "Mansûr şarabı„ hem Mansûr'un aşk, cezbe şarabıdır; hem de mansûr sözünün yardım edilmiş anlamına gelişi bakımından yardım, feyiz, neş'e şarabıdır.

1825. Arapçada "Batan kişi her çeşit ota yapışır„, türkçede "Denize düşen yılana sarılır" atasözleri vardır.

1829. "Ondan ister kim varsa göklerde ve yeryüzünde; o, her gün bir iştedir.„ (Kur'ân, LV, Rahmân, 29) Beytin ikinci mısraında âyetin "O her gün bir iştedir„ kısmı aynen ve Arapça olarak alınmıştır.

1851. Şârih, Yahyâ Peygamberin, kendisine kastedenlerden kaçarken bir dağın, bana kaç diye seslen-

diğini, Yahyâ'nın o dağa sığındığını, dağın, Yahyâ'yı kovalayanlara taş, topaç yağdırdığını söylüyor (s. 172). Mevlânâ bu hikâyeyle tam hürlüğe kavuşmanın, benlikten, varlıktan geçmekle, bağlardan kurtulmakla mümkün olacağını anlatıyor ki dibacenin şerhinde bu hususta etraflıca bilgi verilmiştir.

1885'ten sonraki başlık. "Sâbit oğlu Zeyd'den rivayet edilmiştir; Allah rahmeti ve esenlik ona, Allah elçisi ona bir dua belletti ve her gün sabah çağında evinde bulunanların da, kendisinin de okumasını da tenbih etti. Dua şu: Allah'ım, buyur, kutlusun sen, hayır ellerinde senin; senden, seninle ve sana. Allah'ım, sözlerden bir söz söylediysem, adaklardan bir adak adadıysam, bir sözümden caydım, döndüysem, bütün bunlar senin dileğince; çünkü ne dilersen o olur ancak; neyi de dilemezsen olmaz.„ (Bu hadîsi Furûzan fer, Hâkim'in "Müstedrek„ inden ve Ahmed'in "Müsned„ inden naklediyor; Maâhiz, s. 175. "Şerh-i Taarruf„ ta, Mesnevî'de geçtiği gibi "Allah'ın dilediği olur, neyi de dilemezse o şey olmaz„ tarzında nakledildiğini de kaydediyor; aynı sahife).

1894. "Yere gireni, oradan çıkanı, gökten ineni, göğe ağanı bilir; rahîm olan, suçları örten odur.„ (Kur'ân, XXXIV, Sebe', 2) "Öyle bir mabuttur ki gökleri ve yeryüzünü altı günde yaratmıştır da sonra arşa hakim olmuştur; bilir ne girerse yere ve ne çıkarsa oradan ve ne yağarsa gökten ve ne ağarsa oraya ve o, sizinledir, nerde olursanız ve Allah ne yapıyorsanız görür.„ (Kur'ân, LVII, Hadid, 4)

1907. Akl-ı Küll. Mutlak Varlık'tan ilk zuhur eden aktif kudrete Hukemâ tüm akıl anlamına bu adı

verirler. Onlara göre birden, ancak bir zuhur eder. Akl-ı Evvel, Cevher-i Evvel de denen bu aktif kudrette, Mutlak Varlık'tan zuhur ettiğini biliş, özünü ve zuhur ettiği Mutlak Varlık'a ihtiyacını anlayış kaabiliyeti vardır. Bu kaabiliyet ikinci aklı, özünü biliş kaabiliyeti pasif bir kudret olan Nefs-i Küll'ü, ihtiyacını anlayış da bütün gökleri kaplıyan atlas göğünü meydana getirmiştir. Bu üçüncü varlığa tüm cisim anlamına Cism-i Küll de derler. Bu göğün aktif kaabiliyeti, ikinci akıldır; pasif kaabiliyeti Tüm Nefistir. İkinci akılda da bu üç biliş ve anlayış vardır. Bunlardan da üçüncü akıl, ikinci nefis ve sekizinci gök, yani burçlar, sabiteler göğü meydana gelir. Böylece sırasiyle öbür gökler, onların aktif ve pasif kaabiliyetleri meydana gelmiştir. Son gök olan Ay göğünün aktif kudreti ve kaabiliyeti, onuncu akıldır ki bu akla durmadan iş gören, feyiz verip duran akıl anlamına gelen "Akl-ı Fa'âl„ "Akl-ı Feyyâz„ da derler. Pasif kaabiliyetine mutlak tabiat (Tabiat-ı Mutlaka) adı verilir. Bu aktif ve pasif kaabiliyetlerin birleşmesinden ateş, hava, su ve toprak zuhur eder. Bu dört unsurdaki (Anâsır-ı Erbaa) niteliklerse sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluktan ibaret olan dört tabiattır. Dört unsurla göklerin imtizacı madenleri, nebatları ve hayvanları ızhar eder. Bu üç varlığa, göklerle unsurlara nisbetle adeta onların çocukları olduğundan, üç çocuk anlamına "Mevâlîd-i Selâse„, bunlara nisbetle baba sayılan göklere, yüce babalar anlamına "Âbâ-ı Ulviyye„, unsurlara da dört aşağılık ana anlamına "Ümmehât-ı Süffliyye„ denir (İbrahim Hakkı: Ma'rifet-Nâme, Mısır, Bulak-1280 H. s. 28-29).

1909. Kevser. Kur'ân'ın CVIII. sûresi. Kevser Sûresi adiyle anılır ve üç âyetten ibaret olup "Şüphe yok ki biziz sana Kevser'i veren„ diye başlar. Kevser, bol hayır, bereket, eksilmez soy-sop, sayıya sığmaz, ümmet anlamlarına gelir. Müşriklerden Âs b. Vâil yahut Ukba, bir rivayete göreyse Kureyş boyundan bir topluluk Hz. Muhammed'e, ebter, yani soyu kesilmiş demişler, bunun üzerine bu sûre inmiştir. Aynı zamanda hadislerde, cennette Hz. Muhammed'e verilmiş bulunan bir nehir olduğu rivayeti de vardır (Ebû-Ca'fer Muhammed b. Cerîr'it-Taberî: Tefsîr, Cüz. 30, Mısır, Meymeniyye Mat. 1321 H. s. 179-186. Tecrîd, II, Kitabu Tefsîr'il-Kur'ân, s. 120. Câmi', II, s. 82).

Hadîslerde bir de havuzdan bahsedilmektedir. Bu havuzun genişliği, tadı, kıyısındakı kadehler v.s., hakkında hadisler vardır (Munâvî: Feyz'ül-Kadîr, Mısır-1356-1938, II, s. 474, III, s. 398-399).

Bu havuzdan, ınananlara su vermeye memur olan Alî'dir; buna dair de birçok hadîsler vardır (Seyyid Süleymân-ı Belhî: Yenâbî'ul-Mevedde; İst. Ahter Mat. 1301 H. s. 131-134). İmâm Ca'fer'üs-Sâdık da, Alî'yi ziyaret ederken ona, "Esenlik sana, temkin sahibi Peygamber'in havuzundan kâselerle inananlara su veren„ demiştir (Şeyh Abbâs-ı Kummî: Mefâtîh'ül-Cinân, Tehran-1359 H. s. 354). Kâşânî, Kevser'i, vahdette, yani birlikte çokluğu, fakat her varlıkta mutlak kudreti görmektir diye te'vil eder (II, s. 419).

1914-1915. Bu iki beyit, Hakîm-i Senâî'nindir (Müderris Radavî Basımı Dîvan s. 622. Bu sahifedeki gazelin birinci ve beşinci beyitleri).

*
* *

(METİN)

Tanrı ondan razı olsun, Ömer'in zamanında, yoksulluk gününde mezarlıkta çenk çalan ihtiyarın hikâyesi

Duydun mu, bilmem; Ömer'in zamanında çenk çalan varlıklı bir çalgıcı vardı.

Bülbül onun sesini duydu mu kendinden geçerdi; güzelim sesini dinleyenlerin neş'eleri birse yüz olurdu.

Meclisleri, toplulukları onun soluğu, onun sesi bezerdi; sesinden, çalgısından kıyametler kopardı.

Sesi, İsrâfil gibi mûcizeler gösterirdi, ölülerin canlarını bedenlerine geri verirdi.

Yahut İsrâfil'e bir yardımcıydı o; onun sesini duyan fil bile kanatlanıp uçardı.

İsrâfil de bir gün, feryadını düzer-koşar da yüz yıllık çürümüş ölüye can verir.

Peygamberlerin içlerinde de nağmeler vardır ki isteklilere değer biçilmez can verir o nağmeler.

Duygu kulağı duymaz o nağmeleri; çünkü kötülükler yüzünden pisleşmiştir duygu kulağı.

İnsanoğlu, perinin nağmesini duyamaz; çünkü perilerin sırlarına yabancıdır o.

1930. Perinin nağmesi de bu dünyadandır ama gönül nağmesine gelince: O ikisinden de üstündür.

Çünkü peri de, insanoğlu da mahpustur; ikisi de şu bilgisizlik zindanına hapsedilmiştir.

* Rahmân sûresinden "A cin topluluğu„ âyetini oku da "Göklerle yerlerin sınırlarını, ancak Tanrı gücüyle aşabilirler„ sözünün anlamını bil.

Erenlerin içindeki nağmeler, önce, a yokluğun parçabuçukları der:

Hadi, şu nefis yokluğundan baş çıkarın; şu hayali, şu vehmi bir yana atın.

* A oluş; bozuluş dünyasında tümü de çürümüş gitmiş olanlar, ölümsüz canınız ne yetişti, ne doğdu;

O nağmeleri birazcık söylesem canlar, mezarlarından baş çıkarırlar.

Kulağını ver; o, sana uzak değildir ama onu sana anlatmaya izin yok.

Kendine gel, erenler vaktin İsrâfîl'leridir; ölü onların yüzünden canlanır, gelişir.

Onların seslerini duyunca her ölünün canı, kefenine bürünmüş bir halde beden mezarından sıçrar, çıkar.

1940. Der ki: Bu ses, seslerden bambaşka; diriltmek, Tanrı sesinin yapacağı iş.

Biz öldük, tümden çürüdük gittik; fakat Tanrı sesi gelince hepimiz de kalktık.

* Tanrı sesi, ister perde ardından gelsin, ister perdesiz; Meryem'in yakasından üfürülen soluk Meryem'e ne verdiyse onu verir.

A çürüyüp gidenler, yokluk, derilerinizin içinde ne varsa hepsini de çürütmüştü; sevgilinin sesiyle yokluktan gene geri geldiniz.

O ses, Tanrı kulunun boğazından çıktı ama kesin olarak padişahın sesiydi.

Tanrı ona, ben senin dilinim, gözünüm; senin duygularınım ben; senin razılığınım, öfkenim demiş.

* Yürü demiş, benimle duyarsın, benimle görürsün sen; gizli şeyler sahibisin demenin de yeri mi? Gizli şeyler sensin.

* Sen değil mi ki kendinden geçtin de "Kim kendini Tanrı'ya verirse„ sırrına büründün; ben de senin olurum; çünkü varlığını Tanrı'ya verene "Tanrı kendi lûtfunu, keremini verir.„

Kimi, sensin derim sana; kimi benim derim. Ne dersem diyeyim, aydın güneşim ben.

Nerde mum konan yere benzeyen bir soluktan parlasam, orada bütün bir dünyanın zorlukları çözüldü demektir.

1950. Güneşin bile aydınlatamadığı karanlık bizim soluğumuzla kuşluk çağına döner.

Âdemoğluna kendi adlarını gösterdi, bildirdi; başka yaratılmışlara takılan adların kapısı insandan açıldı.

İster onun ışığiyle insan yüzünden ışıklan, ister ondan ışıklan. Şarabı ister küpten iç, ister kabaktan.

Zaten bu kabak iyiden iyiye küpe bitişmiştir; o bahtı yaver kabak senin gibi neş'eli değildir.

* Mustafa ne mutlu benim yüzümü görene, ne mutlu yüzümü göreni görene dedi.

Bir mumdan yakılan mumu gören, gerçekten de asıl mumu görmüştür.

Böylece o mumun ışığı, yüz muma nakladilse, o mumdan yüzlerce mum yakılsa, sonuncusunu gören bile asıl ilk mumu görmüş sayılır.

Işığı istersen son mumdan al; istersen can mumundan; hiç bir fark yoktur.

İstersen son mumun ışığını gör; istersen geçmişlerin mumunu gör.

* "Zamanınızda Rabbinizin esintileri vardır, kendinize gelin de o esintilere verin kendinizi,, hadisini anlatış

Peygamber, Tanrı'nın esintileri şu günlerde birbiri ardınca eser dedi;

1960. Şu vakitlere kulak verin, aklınız, fikriniz onlarda olsun da o esintileri kapın, o kokuları duyun.

Esinti geldi, sizi gördü geçti; uyan da a kapıyoldaşı, bari ondan mahrum kalma.

A kapıyoldaşı, bir başka esinti daha geldi, uyan, anla da hiç olmazsa bundan mahrum kalma.

Ateşin canı bile ateş söndürmeyi ondan elde etti; ölünün canı bile kımıldayıp oynamayı ondan buldu (*).

Ateşin canı, hararetiyle ateşi bile hiçe saymayı ondan elde etti; ölü, onun yüzünden canlandı harekete geldi.

* Bu tazelik Tûbâ ağacının tazeliğidir; bu oynayış Tûbâ ağacının oynayışıdır; halkın (**) hareketi değil bu.

Bu, yeryüzüne düşse, gökyüzüne ağsa, yerin de, göğün de ödü patlar, ciğerleri su kesilir giderdi.

* Zaten bu sonu bulunmayan, sonuna erilmeyen soluğun korkusundan, "Yüklenmekten çekindiler,, âyetini bir okuyuver.

* Dağın gönlü, onun korkusundan kan olmasaydı, "Ondan korktular,, denir miydi?

* Bu şarap, dün gece bize başka bir renkte sunuldu; fakat araya birkaç lokma girdi, yolu bağladı.

1970. Lokma için Lokman rehin oldu gitti; şimdi Lokman'ın sırası, a Lokma, git.

Bu didiniş lokmasının havasına kapılmışsınız da Lokman'ın tabanında tiken arayıp duruyorsunuz.

(*) Bu beyit, karşılaştırmada, bundan önceki beytin sonuna bir çizgiyle işaret edilip kenara yazılmıştır.

(**) Metinde "hayvan" yazılmış, karşılaştırmada üstüne "halkan" yazılarak düzeltilmiştir.

Oysa ki onun ayağında tiken değil, tikenin gölgesi bile yok; fakat hırsınızdan bu ayırd ediş yok ki sizde.

Sen hurma gördüğünü tiken bil; çünkü pek nankörsün, pek görmediksin sen.

Lokman'ın canı, Tanrı'nın gülbahçesidir, onun can ayağı niçin bir tikenle yaralansın?

Bu tiken yiyen beden, bir devedir; Mustafa'dan doğansa bu deveye binmiştir.

A deve, senin sırtında öylesine bir gül demeti var ki oradan esen yel yüzünden yüzlerce gülbahçesi bitti, yeşerdi sende.

Oysa sen, hâlâ mugaylan tikenine, kumlu çöllere yöneliyorsun; bu ardakalası kumluktan nasıl gül dereceksin?

A bu istek yüzünden o yandan bu yana dönüp dolaşan, niceyebir nerde şu gülbahçesi, nerde diyeceksin?

Şu tikeni ayağından çıkarmadıkça gözün kararır, göremezsin; nasıl dönüp dolaşacaksın?

1980. Dünyaya sığmayan Âdemoğlu bir tikenin başında gizlenip gitmede.

* Mustafa bir solukdaş elde etmek için geldi de "Konuş benimle a pembe beyaz kadın, konuş benimle„ dedi.

A pembe beyaz kadın dedi, nalı ateşe koy da şu ateş, senin nalının yüzünden lâ'l kesilsin.

* Bu pembe beyaz sözü de müennestir, can sözü de. Şu araplar, müennes demişler cana.

Fakat can, kendisine müennes denmesinden ürkmez ki. Canın erkekle, dişiyle ne ilgisi var?

O, müenneslikten de üstündür, müzekkerlikten de: bu can, kurudan, yaştan meydana gelen can değildir ki.

Bu, ekmekten semiren can değildir; kimi şöyle olan, kimi böyle olan can değildir bu.

Bu can, adamı hoş bir hale getirir, hoştur, hoşluğun, ta kendisidir; a rüşvet alıp duran, hoş olmayan, hoş bir hale getiremez insanı.

Şekerlerin sana dökülüp saçılması yüzünden tatlılaşırsın ama o şeker, kimi vakit de senden yiter gider.

Fakat sözünde durur, vefa gösterir de şekere dönersen, şekerden şeker oluş, nasıl olur da ayrılır?

1990. Âşık, arı duru şarabı kendisinden, kendiliğinden elde ederse orda akıl yiter gider a yoldaş, yiter gider.

Parça buçuk akıl, aşkı inkâr eder; gizli şeyleri bilir görünür ama böyledir bu.

Anlayışlıdır, bilgindir ama yok olmamıştır; melek bile yok olmadıkça şeytandır.

O, söz bakımından, iş bakımından bizim dostumuzdur ama hâl hükmüne gelince yok olur.

Varlıktan geçip yok olmadıkça yoktur o; zaten de dileyerek, isteyerek yok olmazsa zorla yok olacaktır; lâyığı budur onun.

* Can olgunluktur, sesi de olgunluktur onun. Mustafâ ey Bilâl derdi, ferahlandır bizi;

Ey Bilâl, gönlüne üfürdüğüm o soluktan seslen; sesini dalga dalga yükselt.

Âdem'i kendisinden geçiren, göklerdekilerin akıllarını, fikirlerini alan o sesi yükselt.

* Mustafâ o güzel ses yüzünden kendinden geçti de ta'rîs gecesi namaz vaktini geçirdi.

O kutlu uykudan, sabah namazının vaktı geçip kuşluk çağı gelinceye dek baş kaldırmadı.

2000. Ta'rîs gecesinde, o gelinin karşısına dizildiler, tertemiz canları el öpme devletine ulaştı.

Aşk da, can da, her ikisi de gizlidir, örtülüdür; ona gelin dediysem ayıplama beni.

Sevgili usansaydı, bir solukçağız mühlet verseydi susardım elbet.

Fakat hadi diyor, söyle; ayıp değil; bu, gizli kazânın, kaderin bir dileği ancak.

Ayıptan başka bir şey görmeyene ayıptır; fakat gayb âleminin tertemiz canı, ne vakit ayıp görür ki?

Ayıp, hiç bir şey bilmez yaratığa göre ayıptır; fakat her şeyi kabul eden Tanrı'ya göre değil.

Bize göre kâfirlik âfettir ama Tanrı'ya göre onda da bir hikmet var.

Yüzlerce yaşayışa, üstünlüğe karşı birisinde, bir de ayıp olsa o, bitkinin sapına benzer.

Terazide sapı da bitkiyle beraber tartarlar; çünkü her ikisi de bedenle can gibi bağdaşmıştır, birbirinden hoşlaşmadadır.

Demek ki ulular, temiz kişilerin bedenleri tertemiz can kesilmiştir sözünü boşuna söylememişler.

2010. Onların sözleri de, nefesleri de, şekilleri de belirmeyen, bir bağla bağlanmayan, bir renge boyanmayan can kesilmiştir.

Onlara düşman olanların canlarıysa tümden bedendir; tavlada yutulmuş zar gibi addan başka bir şey değildir.

O, toprağa girdi, tümden toprak oldu gitti; buysa tuzlaya düştü, tümden arındı.

* Hani Muhammed, o tuz yüzünden tatlı tuzlu bir hale gelmişti; onun yüzünden tatlı tuzlu fasîh mi fasîh olmuştu; işte o tuzdan arındı o da.

Bu tuz, ondan miras kalmıştır, hâlâ vardır; o mirasa konanlar seninle beraberdir; hemen sen o tuzu ara.

Senin önünde oturuyor onlar; fakat sana ön nerde? Senin karşındadır onlar, fakat önü, sonu düşünen can nerde sende?

Zati kendini, önü, ardı var sanıyorsan, bedene bağlanmışsın, candan mahrumsun.

Aşağı, yukarı, ön, ard, bedenin sıfatlarıdır; yönsüzlükse aydın canın öz sıfatıdır.

Gözünü, o tertemiz padişahın ışığıyla aç da kısa görüşlüler gibi zanna, şüpheye düşme.

Sen böyle oldukça ancak gama, neş'eye dalarsın; hey gidi yokluk; nerde yokluğa ön, nerde ard?

2020. Yağmurlu gün; geceye dek yürü, yol al; hem de bu yağmur bildiğimiz yağmur değil; Tanrı yağmuru.

Tanrı razı olsun, Âişe'nin, Tanrı rahmet etsin, esenlik versin, Mustafâ'dan bu gün yağmur yağdı, sen de mezarlığa gittin; nasıl oluyor da elbisen ıslak değil, diye sorması

Mustafâ bir gün, dostlarla bir adamın cenazesinin peşinden mezarlığa gitti.

Onun mezarına toprak doldurdu; onun tohumunu toprağın içine gömdü de diriltti.

Bu ağaçlar, yer altındakı insanlara benzer; toprak yurdundan ellerini çıkarmışlardır.

Halka yüzlerce işaretler ederler; kulağı olana sözler söylerler.

Yemyeşil dillerle, upuzun ellerle toprağın gönlünden sırlar açarlar.

Kazlar gibi suya başlarını sokmuşlar, karga gibiyken tavus kuşuna dönmüşler.

Kış, onları hapse tıkmıştı; fakat Tanrı o kargaları tavus haline getirdi.

Kışın onları öldürdü ama baharın diriltti, yapraklandırdı.

* Münkirler derler ki: Zati önüne ön yok bu âlemin; ne diye Tanrı yarattı diyelim?

2030. Onlar kör olsunlar diye Tanrı, dostların içlerinde bağlar, bahçeler bitirir.

İşte kopup duran her gül, tümün sırlarını söyler durur.

O güllerin kokuları, inkâr edenlerin burunları yere sürtülsün diye perdeleri yırtar da âlemin çevresine yayılır.

İnkâr edenler, o gül kokusundan bokböceği kesilirler; yahut davul sesine dayanamayan sinirlilere dönerler.

Bu kokuyu duyunca dalar giderler; bu şimşek parıltısına göz yumarlar.

Göz yumarlar ama orada göz yoktur ki; göz ona derler ki bir aman yurdu görsün.

Peygamber mezarlıktan geri dönünce Sıddıyka'nın yanına vardı; gizlice onunla konuşmaya koyuldu.

Sıddıyka'nın gözü, Mustafâ'nın yüzüne düşünce yanına gitti; elini attı;

Sarığına, yüzüne, saçlarına, yenine, yakasına elini sürdü.

Peygamber, böyle tez tez ne arıyorsun dedi, o, bugün hava bulutlandı, yağmur yağdı;

2040. Elbisende bir ıslâklık arıyorum; fakat ne tuhaf, hiç bir ıslâklık bulamıyorum dedi.

Peygamber, o sırada dedi, başına ne örtmüştün, başörtün neydi? Âişe, senin ridânı örtünmüştüm dedi.

Peygamber, a yeni, yakası tertemiz kadın dedi; Tanrı o yüzden gözüne âlemin yağmurunu gösterdi.

O yağmur, şu bulutunuzdan değil sizin, bir başka buluttan, bir başka göktendir o.

Tanrı razı olsun (*) Hakîm'in

"Can elinde gökler var ki
Dünya göğüne iş buyurur.
Can yolunda ne inişler, ne çıkışlar;
Nice yüce dağlar, nice denizler var„

Beyitlerinin tefsiri

Gizli âlemin apayrı bir bulutu, apayrı bir yağmuru, apayrı bir göğü, apayrı bir güneşi var.

* Fakat onlar, ancak öz kişilere belirir; geri kalanlarsa "Yeni yaratılıştan şüphe içindedir.„

(*) "Radiyallâhu anh" sözü karşılaştırmada, küçük harflerle eklenmiş.

Yağmur vardır, gelişmek, yetiştirmek için yağar; yağmur vardır, her şeyi perperişan etmek için yağar.

Bahar yağmurlarının faydası şaşılacak bir şeydir; güz yağmuruysa bağa, bahçeye sanki sıtmadır.

Bahar yağmuru, bağı, bahçeyi nazla besler, geliştirir; güz yağmuruysa onu sarartır, soldurur.

Böylece kışı, yeli, güneşi hep birbirine aykırı bil de ipin ucunu kaçırma.

2050. Gizli âlemde de bu çeşitlilik var; kimi yağmur ziyan verir, kimi yağmur fayda. Birinde bereket vardır; öbüründe bereketsizlik.

Abdâl'in şu soluğu da o bahardandır; o soluk yüzünden gönülde, canda yeşillikler biter.

Talihli kişilere onların solukları, bahar yağmurlarının ağaçlara yaptığını yapar.

Fakat bir yerde, bir kuru ağaç varsa, bunun aybını can yeline verme, bu kuruluğu ondan bilme.

Yel yapacağını yaptı, esti gitti; kimin canı varsa canla, başla seçti onu.

"Bahar yelini ganimet bilin„ hadisinin sonuna dek anlamı

Peygamber, dostlar dedi, sakın bahar serinliğine karşı bedenlerinizi örtmeyin.

Çünkü ağaçlara ne yaparsa sizin canlarınıza da onu yapar.

Fakat güz serinliğinden kaçının; çünkü bağa, üzüm çotuklarına ne yaparsa size de onu yapar.

Bu hadîsi rivayet edenler, mânasını görünüşe göre vermişler, bunu da yeter bulmuşlardır.

O toplumun, candan haberleri yoktur; dağı görmüşlerdir de dağdaki madeni görmemişlerdir.

2060. Hadîsteki güz nefistir, nefsin isteğidir; akılla cansa baharın ta kendisidir, ölümsüzlüktür.

Sende de yarıbuçuk bir gizli akıl var ama gene de dünyada bir olgun akıllıyı ara.

Yarıbuçuk aklın, onun tüm aklı yüzünden tüm kesilir; tüm akıl da nefse vurulmuş bir zincire benzer.

Şu halde hadîsin mânası te'vil edilince şudur: Temiz soluklar bahara benzer; yaprakların, filizlerin canıdır.

Yumuşak olsun, sert olsun erenlerin sözlerine kendini ver; örtünüp bürünme; dînine dayançtır o sözler.

Sıcak da söylese bir hoşça kabullen, soğuk da söylese tut o sözü; tut da sıcaktan da kurtul; soğuktan da, yakıp kavuran cehennemden de.

O sözlerin sıcağı da ilkbahardır, yaşayıştır, soğuğu da; o sözler, gerçekliğin, tam inancın, kulluğun özüdür, mayasıdır.

Can bahçelerini dirilten yelden eser gelir o soluklar; gönül denizi bu incilerle doludur.

Gönül bahçesinden bir çöp bile eksilse akıllı kişinin gönlüne binlerce gam dolar.

Tanrı rası olsun, Sıddıyka'nın, Tanrı rahmet etsin, esenlikler versin, Mustafâ'dan, bugünkü yağmurun sırrı neydi diye sorması

Sıddıyka, a varlığın özü, özeti dedi; bugünkü yağmurun sırrı neydi?

2070. Bu yağmur, rahmet yağmurlarından mıydı, yoksa korkutmak için ululuk sahibi Tanrı'nın adaletinden mi yağıyordu?

Bu yağmur, baharların lûtfundan mıydı, yoksa âfetlerle dolu güz yağmurlarından mı?

Peygamber bu yağmur dedi, musîbetler yüzünden insanın içine çöken gamı yatıştırmak için yağıyordu.

İnsan o ateşle kalsa pek yıkılır; bedeni de erir gider, aklı, fikri de kalmaz.

O anda dünya yıkılırdı; insanların içinden ümîde sarılmak duygusu çıkar giderdi.

A benim canım, bu dünyanın direği gaflettir; uyanıklık, âfettir şu dünyaya.

Uyanıklık o dünyadandır; uyanıklık üst gelirse bu dünya alçalır gider.

Uyanıklık güneştir, ümitse buzdur sanki; uyanıklık sudur, bu dünyasa kir.

Bu dünyada ümit, haset coşup köpürmesin diye o dünyadan bu âleme birazcık su sızar.

Fakat sızıntı, o gizli dünyadan fazlaca geldi mi ne hüner kalır bu âlemde, ne ayıp kalır.

2080. Bunun sınırı yoktur, başlangıca dön; gene o çalgıcının hikâyesini anlat.

İhtiyar çalgıcının hikâyesinin söylenmedik bölümü, o adamın kurtuluşu

Bir çalgıcıydı ki dünya, onun yüzünden neş'eyle dolmuştu; onun sesinden, eşi bulunmaz hayaller beliriyordu.

Sesinden gönül kuşu uçardı; canın aklı şaşırır kalırdı.

Zaman geçti, çalgıcı kocaldı; doğana benzeyen canı acze düştü de sinek avlamaya koyuldu.

Sırtı, küpün sırtı gibi kamburlaştı; kaşları eğer kuskununa döndü.

Güzelim, cana can katan sesi çirkinleşti; kimse o sese önem vermez oldu.

Zührenin bile kıskandığı o ses, bir kart eşeğin sesine döndü.

Zati hangi hoş var ki kötü olmasın; yahut hangı tavan var ki yıkılıp yerlere serilmesin?

Yalnız sûr bile seslerinin, soluklarının aksinden üfürülen yüce erenlerin sesleridir kalan ses.

Onların gönülleri öylesine gönüldür ki gönüller, onların yüzünden sarhoştur; onların yoklukları öylesine bir yokluktur ki bizim varlıklarımız, onların yokluğundan var olmuştur.

2090. Onların gönülleri, her düşüncenin kehlibarı, mıhladızıdır; böyle erin her sesi ilhâm tadıdır, vahiy tadıdır, sır tadı verir insana.

Çalgıcı iyiden iyiye kocayıp arıklaşınca kazancı kalmadı; bir parçacık yufkaya muhtac oldu.

Yarabbı dedi, uzun bir ömür, tükenmez bir fırsat verdin; bir saman çöpü değerindeydim; lûtuflar ettin bana.

Yetmiş yıldır suç işledim; bir gün bile rızkımı kesmedin.

Kazancım yok, bugün sana konuğum; artık seninim; senin için çeng çalacağım.

* Çengını aldı, Tanrı'yı aramaya koyuldu; âh ederek Yesrib mezarlığına yöneldi.

Tanrı'dan kırış isteyeceğim, çünkü o, özü doğru olanları kabul eder. kerem buyurur dedi.

Bir hayli çeng çaldı, ağladı; sonra da çengi yastık yaptı, bir mezar başında başını çengine koyup yattı.

Uyku onu kendisinden aldı, can kuşu hapisten kurtuldu; çalgıyı da, çalgıcıyı da bıraktı, uçtu gitti.

Bedenden, dünya zahmetinden azad oldu; keyfiyete sığmaz bir dünyaya, can ovasına vardı.

2100. Canı, mâcerâlar aramadaydı orada; ah diyordu, beni burada bıraksalar, burada yer yurt verseler bana.

Canım bu bağda, bu bahçede, bu bahar çağında ne de hoş bir hale gelirdi; bu ovada, bu görünmez âlemin lâle bahçesinde sarhoş olur giderdi.

Burada başsız, ayaksız yolculuklar ederdim; dudaksız, dişsiz şekerler yerdim.

Akıl, fikir zahmetinden kurtulurdum da dostu anardım, onu düşünürdüm, gökyüzünü yurd edinenlerle lâtifelere girişirdim.

Gözlerim yumulu, bir dünya görürdüm; kolsuz, elsiz güller, fesleyenler dererdim.

* Çalgıcı sanki bir sukuşuydu, bal denizine batmıştı; bu dünya Eyyûb'un kaynağıydı; Eyyûb'un içtiği, yıkandığı suydu.

Eyyûb, tepeden tırnağa o suyla arınmıştı da bütün zahmetlerden kurtulmuştu; doğu ışığına dönmüştü.

Mesnevî, gökyüzü kadar olsa, bu âlemin yarı buçuğu bile sığmaz ona.

Oysa o çok geniş yerle gök, darlıktan gönlümü şahrem şahrem etti benim.

Ruyada bana görünen bu âlem, öyle bir âlem ki, ferahlığından kolum, kanadım açıldı gitti.

2110. Bu dünya ile bu dünyanın yolu meydanda olsaydı bile gene pek az kişi bir soluk orada kalabilirdi ancak.

Ümitlenme diye emir gelmedeydi; ayağından diken çıktı ya, hadi git denmedeydi.

Canıysa orada durdukça dur, onun rahmet, ihsan alanından ayrılma diyordu.

Hâtifin rûyada, Tanrı razı olsun, Ömer'e, Beyt'ül - Mâl'den şu kadar altın al da o mezarlıkta uyuyan adama ver demesi

O sırada Tanrı, Ömer'e öyle bir uyku verdi ki kendini uykudan alamadı.

Âdetim değildi bu diye şaştı kaldı; bu dedi, sebepsiz değil; gizli âlemden geliyor bu uyku.

Başını koydu, yattı; uykuya daldı gitti; bir rûya görü; Tanrı'dan ses geldi; canı işitti o sesi.

O sestir her sesin, her nağmenin temeli; ses odur ancak, öbür seslerin hepsi o sesin yankısı.

O sesi kulaksız, dudaksız, Türk de duymuş, anlamıştır, Kürt de, Farsça söyleyen de, Arap da.

Zati Türkün, Zencînin de yeri mi? O sesi tahtalar, taşlar bile anlamıştır.

* Her solukta ondan Elestü sesi gelip duruyor; cevherler de evet diyorlar, arazlar da.

2120. Onlardan evet sesi duyulmuyor ama, yokluktan gelişleri evet demek.

Tahtanın, taşın anlayışını söyledim ya; bunu anlatmak için söyliyeceğim hikâyeyi hemencecik dinle de gör (*).

Tanrı rahmet etsin, esenlik versin Peygamber'e, topluluk çoğaldı, öğüt verirken kutlu yüzünü göremiyoruz deyip bir minber yaptılar: ondan sonra Hannâne direği inledi; Rasûl ve Sahâbe o iniltiyi duydular. Tanrı rahmet etsin, esenlik versin; Mustafâ o direğe apaçık sorular sordu, cevaplar aldı

Hannâne direği, Peygamber'in ayrılığından akıllılar gibi inledi.

Peygamber, a direk dedi, ne istiyorsun? Direk, ayrılığından dedi, canım kan kesildi.

Bana dayanırdın, beni bıraktın da minbere çıktın, minberin üstünü dayanc edindin.

İstersen dedi Peygamber, seni bir hurma fidanı hâline getireyim de doğudakiler de senden meyva dersin, batıdakiler de.

(*) Metinde "Zançi goftem men zi fehm-i seng-o çûp. Der beyâneş kıssaî huşdar hûb,, yazılmış, karşılaştırmada bu beytin kenarına şu beyit yazılarak düzeltilmiştir: "Onçi goftem zâgehî-i çûp-o seng. Der beyâneş kıssa bişnov bî direng.,,

Yahut da o dünyada seni bir selvi haline soksunlar; terü taze ölümsüz bir halde kal.

Direk, ölümsüzlüğü sürüp giden hali isterim dedi. A gaflete dalan, duy da bir sopadan daha aşağı olma barı.

O direği, kıyamet günü insanlar gibi dirilmesi için yere gömdü.

Bunu duy da bil ki Tanrı kimi çağırdıysa o, bütün dünya işlerinden vazgeçti, işsiz, güçsüz kaldı demektir.

2130. Kim, Tanrı yönünden bir iş, bir güç sahibi olduysa oraya yol bulur, işten güçten vazgeçer.

Fakat birisinin, sırlardan nasibi yoksa cansız bir varlığın inlediğine inanır mı hiç?

Bu da münafıklardan demesinler diye evet der ama kandırmak için der; candan yürekten demez.

Cansızlar, Tanrı'nın "Ol,, buyruğunu anlamasalardı bu söz dünyada kabul edilmezdi; onlar da varlık âlemine gelemezlerdi.

Yüzbinlerce taklid ehlini, delîle yapışanları, yarıbuçuk bir vehim zanlara düşürür gider.

Çünkü taklitleri de, delîlle bir hükme varışları da zanla durur; bütün kolları kanatları zandır onların.

O şeytan, içlerinden bir şüphedir koparır; derken bu körlerin hepsi de başaşağı düşüverirler.

Delîlle hükme varanların ayakları tahtadandır; tahta ayaksa pek oturamaksızdır; hiç direnmez.

Gözü. görüşü olan zamanın kutbundan başkası ayak direyemez; onun ayak diremesine dağ bile şaşırır kalır.

Körün ayağı, başaşağı taşa, toprağa düşmemesi için sopadır. sopa.

2140. Orduyu üsı eden. din ehline başbuğ kesilen o binici kimdir? Görüş padişahı.

Körler de sopayla yoı görürler; görürler ama gözü aydın halka sığınırlar da görürler.

Görenlerle padişahlar olmasaydı dünyadaki bütün körler ölürlerdi.

Körlerin elinden ne ekin ekmek gelir. ne ekin biçmek; ne yapı kurmak gelir. ne alış veriş, ne de kâr.

Tanrı size acımasaydı, lûtf etmeseydi, delîlle hükme varış sopanız kırılır giderdi.

Bu sopa nedir? Kıyaslar, delîller, Bu spayı kim verdi onlara? Gören ulu Tanrı.

Sopa değil mi kı savaş, kavga âletidir; kır o sopayı, param parça et a kör.

O size sopa verdi de meydana geldiniz; sonra da tuttunuz, öfkeyle o sopayı ona vurdunuz.

A körler topluluğu, ne iştesiniz siz? Bir gözlüyü alın aranıza.

Sana o. sopa verdiyse sarıl eteğine; Âdem delîlle hükme varış sopasından neler gördü, bir bak hele.

2150. Mûsâ'nın mûcizesiyle Ahmed'in mûcizesine bak; sopa nasıl yılan oldu, direk nasıl ayrılıktan haber aldı.

Sopa yılanlık ettı, direkten inilti çıktı: din aşkına bunları günde beş defa bildirirler.

Bu tad, akla sığsaydı bunca mûcizeye ihtiyaç mı olurdu?

Akıl. akla uyan şeyi. mûcize bildirilmeden, çekişmeden. savaşmadan kabul eder gider.

Sen. bu dokunulmadık. akla uymaz yolu, fakat her devletlinin, her bahtı yaver olan kişinin gönlünün kabul ettiği yolu gör.

Şeytanlar. canavarlar, nasıl insandan korkarlar. ınsana hased ederler de ıssız adalara kaçarlarsa;

İnkâr edenler de peygamberlerin mûcizelerinın korkusundan başlarını kuru otların içine sokmuşlardır.

Böylece de Müslüman tanınarak yaşamak istemişler. kendilerını, inançlarını bilmemeni dilemişlerdir.

Hani kalpazanlar gibi. Onlar da o geçmez, o kalp parayı gümüş suyuna batırırlar, üstüne padişahın adını basarlar.

Sözlerinin dışı, Tanrı'yı bir biliştir, şeriata uyuştur; fakat içi, ekmekteki delice tohumuna benzer.

2160. Filozofun bahse girişmeye gücü yoktur; ağzını açar da bir şey söylerse Tanrı dîni, onu param parça eder.

Onun eli, ayağı cansızdır; canı ne söylerse ikisi de onun buyruğuna uyar.

* Dille ellerini, ayaklarını kınasalar, yerseler bile elleri, ayakları tanıklık eder.

Tanrı lânet edesice Ebû-Cehl'in elindeki taş parçalarının dile gelmesi, Tanrı rahmet etsin, esenlik versin, Peygamber'in mûcizesinin görünmesi, taş parçalarının, Tanrı rahmet etsin, esenlik versin, Muhammed'in gerçek Peygamber olduğuna tanık oluşu (*)

Ebû-Cehl'in elinde taşlar vardı; ey Ahmed dedi, tez söyle, bunlar nedir?

Göklerin gizli şeylerinden haberin var; Peygambersen avucumda gizlediğim nedir? söyle.

Muhammed, onların ne olduğunu benim söylememi mi istersin; yoksa gerçek olduğumu onlar mı söylesin dedi.

(*) Başlığın sonuna küçük yazıyla "be risâlet-i u; sah" yazılarak karşılaştırmada düzeltilmiştir.

Ebû-Cehil, bu ikincisi daha da görülmemiş, bulunmamış şey dedi. Muhammed, evet dedi, fakat Tanrı'nın gücü, kuvveti bundan da üstündür.

Derken hemen avucundaki kırık taş parçalarının her biri şehadet getirmeye koyuldu.

Her taş parçası, Allah'tan başka yoktur tapacak dedi; Muhammed Allah elçisidir, incisini deldi.

Ebû-Cehil taşlardan bu sözleri duyunca öfkeyle onları yere çaldı.

Çalgıcı hikâyesinin sonu. Mü'minler Emiri Ömer'in, Tanrı ondan razı olsun, hâtifin söylediğine uyup bu haberi ona ulaştırması

2170. Bunu bırak da gene çalgıcı hikâyesine kulak ver; çünkü çalgıcı beklemekten bıktı.

Ömer'e ses geldi, ey Ömer, kulumuzu ihtiyaçtan kurtar.

Has, saygıdeğer bir kulumuz var; bir zahmet et de mezarlığa yönel.

* Ey Ömer, herkesin hakkı olan Beytülmâl'den yediyüz dinarı koy avucuna.

Ona götür de a bizim seçkin erimiz de, şimdilik bu kadar; bunu al, bizi mazur gör.

Bu, sana kiriş parası; bunu harca; tükenince gene gel buraya.

Ömer, sesin heybetinden yerinden sıçradı, kalktı da bu hizmeti görmek için belini bağladı.

Mezarlığa yüz tuttu; koltuğunda para torbası; koşa koşa çalgıcıyı arıyordu.

Mezarlığın çevresinde bir hayli döndü dolaştı; o ihtiyardan başka hiç kimseyi görmedi orada.

Hayır dedi bu olmayacak; bir kere daha koştu; döndü dolaştı; yoruldu bitti; ondan başka hiç kimseyi göremedi.

2180. Kendi kendine, Tanrı, bir kulum var, tertemiz, arı-duru, hizmet edilmeye değer, kutlu bir kul buyurdu.

Koca çalgıcı nerden Tanrı'nın has kulu olacak? A gizli sır, ne de hoşsun sen, ne de hoş.

Bir kere daha mezarlığın çevresini araştırdı; çölün çevresini dolaşan, av arayan arslan gibi hani.

Artık iyiden iyiye inandı ki o koca kişiden başka kimsecik yok. Karanlıkta dedi, çok aydın gönüller bulunur.

Edebe yüzlerce riayet ederek geldi, orada çöktü; derken aksırdı Ömer; koca kişi belinledi; sıçrayıp kalktı.

Ömer'i görünce şaşırdı; gitmeyi kurdu; bedenine bir titremedir geldi.

* İçinden yarabbi dedi, sen yardım et; aman senden. Muhtesip, çalgıcı ihtiyarcağıza geldi çattı, sataştı işte.

Ömer, bu koca kişinin yüzüne bakınca, gördü ki utanmış, beti benzi sararmış, kül kesilmiş.

Ona, korkma benden, ürkme; işte şimdicek Tanrı'dan müjdelikler getirdim dedi Ömer.

Tanrı dedi, senin huyunu o kadar övdü ki sonunda Ömer, senin yüzüne âşık oldu.

2190. Karşımda otur, ayrılmaya kalkışma da kulağına, devlet sırlarından sırlar söyliyeyim.

Tanrı selâm söylüyor, sonsuz zahmetler, sınırsız gamlar yüzünden nasılsın, ne haldesin diye soruyor sana.

İşte sana kiriş parası bu birkaç para; harca bunu, gene gel buraya.

İhtiyar bu sözü duyunca titremeye başladı; ellerini ısırmaya, çarpınıp çırpınmaya koyuldu.

A eşi örneği olmayan Tanrı, yeter; çaresiz ihtiyar eridi, su kesildi diye bağırdı.

Bir hayli ağladı; derdi haddi aştı; çengi yere vurdu; unufak etti.

Tanrı'yla arama perde kesilmişsin meğer a ana caddeden yolumu saptıran, a yolumu kesen dedi;

A yetmiş yıldır kanımı içen; olgunluğa karşı senin yüzünden yüzüm kapkara.

Ey vergisi bol vefalı Tanrım, cefalarla geçen ömrüme sen acı.

Tanrı bir ömür verdi ki dünyada bir gününe bile kimsecikler değer biçemez.

2200. Soluktan soluğa zîr, bem perdelerini üfürüp çalarak ömrümü hiç ettim gitti.

Âh, nağmeleri hatırlayıp Irak perdesinin yüzünden acı ayrılık çağı, hatırımdan çıktı gitti.

Eyvahlar olsun, o inip incelen zîr perdesinin tazeliği yüzünden gönlümün ekini kurudu, ufalandı; gönlümse öldü.

Eyvahlar olsun, şu yirmidört perdenin sesiyle kervan geçti gitti; gün bitti, akşam oldu.

Tanrım, bu feryad edenin elinden feryad; kimsenin elinden değil, bu medet isteyenin elinden medet.

Kimsecikten çare bulamam; ancak bana benden yakın olandan çare bulurum.

Çünkü bu varlık, soluktan soluğa ondan gelir; varlığım bitince de ancak onu görürüm ben.

Hani birisi, sana altın saysa kendine bakmazsın, hep onu gözetirsin ya, onun gibi işte.

Tanrı razı olsun, Ömer'in, onun görüşünü, varlık âlemi olan ağlayıştan bakıp gidiş âlemine çevirmesi

Sonra Ömer dedi ki: Şu ağlayışın da hâlâ kendinde oluşunun belirtisi.

Yok oluşun yolu bambaşkadır; çünkü kendinde oluş da bir başka suç.

2210. Kendinde oluş, geçmişi anmaktan meydana gelir; geçmişin de Tanrı'ya perdedir; geleceğin de.

İkisini de ateşe ver; niceyebir bu ikisinin yüzünden kamış gibi boğumlarla dolacaksın?

Kamışta boğum oldukça sırdaş olamaz; o dudaklar, o sesle düşüp kalkamaz.

Kendi çevreni tavaf ettikçe, kendini tavaf eder sayılırsın? Dinden dönmüşsün sen; nasıl olur da Kâ'be'ye varmış sayılırsın? Kendindesin sen.

Verdiğin haberlerin, haber verenden bir haberi bile yok. Senin tövben suçundan beter.

A geçmiş hallere tövbe etmeye kalkışan, şu tövbe etmekten ne vakit tövbe edeceksin? Onu söyle.

Kimi zîr nağmesini kıble ediniyorsun, kimi de ağlayıp inlemeyi öpüp duruyorsun.

Fâruk, sırlara ayna kesilince ihtiyarın canı da bedeninde uyandı.

Can gibi ağlayıştan da kesildi, gülüşten de; canı gitti de bir başka canla dirildi o.

O vakit içine bir şaşkınlıktır düştü de yerden de dışarı çıktı, gökten de.

2220. Ona, arayıp tarayışın ardında bir başka arayıp tarama düştü; öylesine bir hal elverdi ki ben bilmiyorum; biliyorsun sen söyle.

Halden de öte, sözden de öte bir hal sahibi, bir söz sahibi oldu; ulular ulusunun güzelliğine daldı gitti.

Öylesine bir daldı ki kurtulmasına imkân yok; denizden başka bir kimsecik tanıyamaz artık onu.

İstek üstüne istek olmasa, yarıbuçuk akıl tümden bahsetmezdi.

Fakat istek üstüne istek geliyor da o denizin dalgaları buraya dek vuruyor.

O ihtiyarın hikâyesi buraya varınca ihtiyar da yüzünü perde ardına çekti. halı de.

İhtiyar eteğini sözden silkti; bizim ağımızda da bir yarım sözceğiz kaldı ancak.

Bu zevke, bu neş'eye ulaşmak için yüzbinlerce canla oynayıp utulmak değer mi, değer.

Can ormanında avlanmak için doğan kesil; dünya güneşi gibi canınla oyna.

Yüce güneş canlar saçar; her solukta ışıktan boşalır, gene doldururlar onu.

2230. A mânalar dünyasının güneşi, canlar saç; eski dünyaya bir yenilik göster, bir yenilik ver.

Âdemoğlunun varlığına da canla akıl, gizlilik âleminden akar su gibi gelip duruyor.

Her gün pazar başında "Allahım, yoksullara verenlerin her birine, verdiklerine karşılık bağışlarda bulun. Her vermeyenin malını da yok et,, diye bağıran iki melek. O veren, Tanrı yolu 'a savaşandır, istek yolunda israf eden değil.

Peygamber dedi ki: Öğüt vermek için iki melek boyuna bağırır.

Derler ki: Ey Tanrı, verenleri doyur, verdikleri her dirheme karşılık yüzbin dirhem ver.

Ey Tanrı, vermeyenlere de dünyada ancak ziyan ver.

Ama nice de esirgeyiş var ki verişten iyidir; Tanrı malını, Tanrı buyruğu olmadıkça verme; onun izniyle ver de

Karşılığında sınırsız defineler gör (*); böylece de kâfirlerden sayılma.

Kâfirler, kılıçları Mustafâ'ya üstün olsun diye boyuna develer kurban ederlerdi.

Tanrı buyruğunu, bir Tanrı'ya ulaşmıştan ara; her gönül, Tanrı buyrunu anlayamaz ki.

Hani âsî bir kul, adalet yapıyorum der de padişahın malını âsilere dağıtır (**).

2240. * Kur'ân'da "Onların bütün bağışları hasrettir, iç acısıdır,, diye gaflet ehlini korkutan bir âyet var.

Bu âsi kulun bağışı padişah katından uzaklaştırır onu, yüzünü kara eder onun.

Mekke ululari, Peygamber'le savaşırken, kabul edilir ümidiyle kurban keserlerdi.

* İşte bunun için inanan, namazda "Sen bize doğru yolu göster,, der durur.

Bu dirhem vermek, cömerde lâyıktır; âşıkın cömertliğiyse can bağışlamaktır.

(*) Metinde "Tâ ivaz yâbî" yazılmış, karşılaştırmada "yâbî" nin üstüne "binî" yazılarak düzeltilmiştir.

(**) Âsi, âsîler sözleri, "yağı, yağıyan" tarzında Türkçe geçiyor.

Tanrı uğruna ekmek verirsin; ekmek verirler sana. Tanrı uğruna can bağışlarsın, can bağışlarlar sana.

Şu çınarın yaprakları dökülürse Tanrı ona, yapraksızlık azığı, azıksızlık azığı bağışlar.

Cömertlik yüzünden elinde mal kalmazsa Tanrı'nın lûtfu, nasıl olur da seni ayaklar altında bırakır?

Ekin ekenin ambarı boşalır ama bu işin iyiliği tarlada belli olur.

Fakat buğday ambarda kalırsa harcanır, bitlere, kurtlara, farelere benziyen olaylar, onu tamamiyle temizler gider.

2250. Bu dünya geçicidir, aradığını geçmeyen dünyada ara. Görünüşün, şeklin sıfırdır senin; dilediğini mânadan dile.

Şu tuzlu, şu acı canı, kılıcın önüne tut da ona karşılık tatlı denize benzer bir can satın al.

Bu kapıdan, bunu almayı bilmiyorsan bari bana kulak ver de şu hikâyeyi dinle.

***

(ŞERH)

1920. Beyitten sonraki hikâyenin "Esrâr'üt-Tevhîd„ de Ebû-Saîd Ebu'l-Hayr'a attedildiğini Bedî'uz-zamân Furûzan-fer, "Maâhiz„ de bildiriyor ve "Musîbet-Nâme„ de de bulunduğunu söylüyor (s. 20-23).

"Musîbet-Nâme„ de buna benzer iki hikâye var: İkinci halife Ömer zamanında birisi namaz kıldırdıktan sonra mihrapta şiir okumaya başlıyor. Ömer'e şikâyet ediyorlar. Ömer işi anlamak için bizzat gidiyor. Adam, dedikleri gibi namazdan sonra şiirler inşadına başlarken Ömer, bu şiirleri nerde ve nasıl okuyorsun diye soruyor. Adam, gönlüme ne ilhâm edilirse onu okuyorum diyor. Ömer okumasını buyuruyor. Adam okumaya başlayınca Ömer kendinden geçiyor, beğeniyor ve okumasına müsaade ediyor (İst. Üniv. K. 849 H. de Cihangir'us-Sultânî adlı bir hattatın pek güzel ince ta'lıykıyla yazılmış "Esrâr-Nâme, Musîbet-Nâme, İlâhi-Nâme, Mantık'ut-Tayr, Gül ü Hosrev ve Rubailer„ den meydana gelen "Muhtâr-Nâme„ yi de muhtevî müzehhep Külliyyât; Farsça Yaz. 1315, 27. a).

"Esrâr'üt-Tevhîd„ de de bulunan ikinci hikâye, bu hikâyeye çok daha yakın:

Bir ihtiyar pek âciz kalıyor; ihtiyarlıktan perîşan bir hale geliyor. Rebap çalmaktan başka da elinden

hiç bir iş gelmiyor. Fakat ihtiyarlığından, âcizliğinden artık ne rebabını dinleyen var, ne ona bir dilim ekmek veren. Rebabını alıp bir yıkık mescide gidiyor. Aç, susuz bir halde kıbleye dönüp, ne kimseden bir parçacık ekmek bulabiliyorum, ne azık. Rebabımı dinleyen kalmadı; yarabbi bundan böyle sana rebab çalıyorum, bari sen bedava dinleme deyip çalmaya başlıyor. Çalıyor, çalıyor, sonunda uykusu geliyor, yatıp kendinden geçiyor. O sırada Ebû-Saîd'e bir dağarcık para gelmiş. Şeyh, bu parayı rebapçıya yolluyor. Parayı getirenlerin seslerinden adam uyanıyor. O kadar parayı görünce yarabbi diyor, bundan sonra hep sana çalacağım; ustaların kadrini senin gibi bilen yok (104. b-105 a).

Esrâr'üt-Tevhîd'de, rebapçı, mezarlığa gider, orada çalar. Ebû-Saîd, parayı mezarlığa yollar ve çalgıcı gidip ona mürid olur.

Mevlâna da çenk çalan, mezarlığa gider; orada çalmaya başlar. Ömer, bir ilhamla ona para götürür. Adam bunu görünce çengi yere çalıp kırar. Tövbekâr olur. Fakat hikâyeyi anlatırken adeti veçhile tedailere uyup başka hikâyelere de giren Mevlâna, nağmelerden, erenlere ilhamla sunulan seslerden, onları duyan ölü canların, sûru duyan ölüler gibi dirildiklerinden, bu münasebetle "Rabbinizin esintilerinden gaflet etmeyin,, mealindeki hadisten, bu bahsi yazdırırken birkaç lokma yediğinden, bunun da karîhasına tesir ettiğinden, ilhama engel olduğundan... bahseder.

1632. "Ey cin ve insan topluluğu, ölüp kurtulmak için göklerin ve yeryüzünün kuturlarından geçip

gitmeye gücünüz yeterse geçin, fakat geçemezsiniz bir kudret olmadıkça.,, (Kur'ân, LV, Rahmân, 33).

1935. Oluş, bozuluş, terim olarak "kevn ü fesâd,, diye söylenegelmiştir.

1942. Kur'ân-ı Kerîm'in XIX. sûresi olan Meryem sûresinin 16-21. âyetlerinde Meryem'e Rûhun gönderildiği, ona, azası düzgün bir insan şeklinde göründüğü, Meryem'in, ondan rabbine sığındığı, Rûh'un, Tanrı elçisi olduğunu, Meryem'e bir erkek çocuk vermek üzere geldiğini söylediği. Meryem'in, benim nasıl oğlum olabilir ki henüz bana hiç kimse dokunmadı, kötü bir kadın da değilim dediği, Rûh'un, bu işin bir Tanrı delili olarak takdir edildiğini söylediği anlatılır. Bu âyetlerdeki Rûh Cebrâîl'dir. Bundan sonraki âyetlerde, Meryem'in İsâ'yı doğurunca kendisini kınayanlara karşı, ilâhî ilhamla, oruçluyum, kimseyle konuşamam diye işaret edip İsâ'yı gösterdiği, onların beşikteki çocuk nasıl konuşabilir demelerine karşılık İsâ'nın "Ben Allah'ın kuluyum, bana kitap verdi ve beni Peygamber yaptı. Nerde olursam olayım, beni kutladı, hayatta oldukça namaz kılmamı, zekât vermemi. anama karşı itaatlı olmamı tavsiye buyurdu; beni zorba ve kötü bir kişi olarak yaratmadı; doğduğum gün, öldüğüm gün ve diri olarak ba'sedileceğim gün esenlik bana,, dediği bildirilir ve Allah'ın hiç bir kimseyi oğul edinmiyeceği, bundan münezzeh olduğu, fakat bir işin olmasını irade edince o işin olacağı anlatılır (22-35).

Ahd-i Cedîd'de Meryem, Rûh'ül-Kudüs'ten yüklü kalmıştır (Matyus, I, 18, 25, Yuhanna, I, 1-14). Hristiyanlarca Ruh'ül-Kudüs, Allah'ın kudretidir

ve Cebrâil'den başkadır; Cebrâil Meryem'e, Ruh'ül-Kudüs'ten yüklü olacağını müjdelemiştir (Luka, I, 26-38). Müslümanlıkta Ruh'ül-Kudüs Cebrâil'dir ve Allah'ın sıfatlarının tecessüdü, aklen ve şer'an mümkün değildir; bu inanç bâtıldır.

1946. Bu beytin dayandığı hadîs 227. beytin şerhinde geçti.

1947. "Kim kendini Tanrı'ya verirse, Tanrı da ona lûtfeder.,, (Furûzan-fer: Ahâdis-i Mesnevî, s. 19) Bu hadîs Câmi' ve Künûz'da yoktur. Sûfilerden birinin sözü olabilir. Beyitte ilk kısmının birinci, ikinci kısmının ikinci mısra'da Arapça nakledildiğini de söyliyelim.

1954. "Ne mutlu beni görüp inanana; ne mutlu beni görmediği halde, bana inanana.,, (Câmi' II, s. 46. İkinci kısmını üç kere, bir rivayete göre de yedi kere söylemişlerdir. Aynı sahifede aynı mealde iki hadîs daha vardır).

1959'dan önceki başlıktaki hadîs. "Gerçekten de zamanınızın günlerinde Rabbinizin esintileri vardır; o esintilere kendinizi verin; olabilir ya, bir esinti de size dokunur ve ondan sonra ebedî olarak kötülüğe düşmezsiniz.,, (Cami', I, s. 80)

1965. "Tûbâ bir ağaçtır ki Tanrı onu kudretiyle dikmiştir, rûhundan ruh üfürmüştür ona; asılacak, takılacak, giyilecek şeyler bitirir; dalları cennetin sûrunun ardından görünür,, (Cami' II, s. 46).

Rivayette Tûbâ kökü yukarıda, dalları aşağıda, yaprakları bütün cenneti dolduran bir ağaçtır. Sûfîlerin bu ağaçla insanın temsil eidldiğini söyliyenleri de olmuştur.

1967-1968. Yüklenmekten çekindiler. XXXIII. sûrenin (Ahzâb) 72. âyetinden alınmadır. Beyitte lâfzen iktîbas vardır. 1393. beytin şerhine bakınız.

1970. Lokman. Kur'ân'ın XXXI. sûresi, Lokman sûresi diye anılır. Bu sûrede, Lokman'a, Tanrıya şükretmesi için hikmet verildiği, oğluna öğüt verip şirk koşmamasını, anaya babaya saygı göstermesini, rızkının mutlâka kendisine ulaşacağını bilmesini, namaz kılmasını, iyiliği buyurmasını, kötülüğe engel olmasını, başına gelenlere dayanmasını, ululanmamasını, vekarlı yürümesini, bağırarak söz söylememesini tenbih ettiği bildirilir (13 - 19).

Lokmanın, Eyyub Peygamberin kızkardeşinin, yahut teyzesinin oğlu olduğu, Habeşî bir kul bulunduğu rivayet edilir. Âyetteki "Hikmet,, i peygamberlik olarak kabul edenlerce peygamberdir; kabul etmeyenlere göreyse erenlerdendir. Batıdaki Kur'ân mütercimlerine göre Milâttan önce VI-VII. yüzyılda yaşayan Ezop olarak kabul edilmiştir (Savary'nin tercemesi, s. 407; not. 1. E. H. Palmer'in tercemesi, s. 350; not. 1.).

1981. "Konuş benimle a pembe beyaz kadın.,, Hz. Muhammed'in, Tanrı sevgisine daldığı zaman, kendine gelebilmesi için Âişe'ye böyle hitab ettiği rivayet edilmiştir. "İhyâ'ul-Ulûm,, da, "Konuş benimle yâ Âişe,, tarzında geçer (Mısır - 1306. H, C. III, s. 80).

1995. "Ferahlandır bizi ey Bilâl.,, Hz. Muhammed'in dünya işlerinden sıkıldığı vakit Bilâl'e böyle hitab et-

tiği rivayet edilmiştir. (Aynı s. 81. Furûzan-fer, bu hâdîsin "Müsned,, de de bulunduğunu kaydediyor, Ahâdîs, s. 21).

Bilâl, sahabedendir. Habeşî idi. Köle olduğu için Müslüman olunca pek çok cefalar gördü. Hz. Muhammed'in buyruğuyla satın alınıp azad edildi. Sesi pek güzeldi; bu yüzden de Hz. Peygamber onu müezzin yapmıştı. İlk ezan okuyan Bilâl'dir. Hicretin 20. yılında (641) Şam'da vefat etti. Vefat yılını Hicretin 18., 21. yılları olarak rivayet edenler de vardır (Sefinet'ül-Bıhâr; I, s. 104-105).

1998. Ta'rîs. Yolcunun geceleyin yol alması, sehere yakın bir çağda yatıp bıraz uyuması anlamını veren bir sözdür. Buhârî'de şöyle bir hadîs var:

"Huseyn'ül-Huzâî oğlu Imran diyor ki: Peygamber'le yolculuk ediyorduk. Bütün gece yürüdük; gecenin sonunda kendimizden geçtik, uykuya daldık; yolcuya da bundan tatlı bir şey yoktur hani. Uyanınca baktık ki güneş doğmuş; zati güneşin harareti uyandırdı bizi. Önce filân, filân, filân uyanmış, dördüncü olarak da Ömer kalkmış. Peygamber'i, kendi uyanmadıkça uyandırmazdık; çünkü uykuda ne haldedir, bilmezdik ki. Ömer çetin bir adamdı; tekbir getirdi, getirirken de sesini yüceltti. Peygamber uyanıncaya dek de tekbirin ardını arasını kesmedi. Peygamber uyanınca namaz vaktinin geçtiğini söylediler. Hz. Peygamber zarar etmez buyurdu; kalkıp biraz yol aldılar. Sonra konaklayıp abdest alarak cemaatla sabah namazını kıldılar. Bir kişi namaza gelmedi; Peygamber ona niye namaza gelmedin dedi. Adam cünüb olmu-

şum, su da yok deyince teyemmüm etseydin ya, bu yeterdi sana dedi.,, (Tecrîd, C. I, s. 35)

Gene Buhârî'de şu hadîsı görüyoruz: "Ebû-Katâde diyor ki: Geceleyin Peygamber'le yol aldık; sahabeden bazıları ey Tanrı elçisi dediler, biraz yatıp uyusaydık. Peygamber, korkuyorum, namazı kaçırırız dedi. Bilâl ben uyandırırım dedi. Peygamber'le sahabe yattılar. Bilâl de ağırlığına arkasını dayadı. O da kendinden geçivermişti. Peygamber uyandı; fakat güneş doğmuş, yükselmişti. Bilâl'e, ya Bilâl dedi, sözün nereye gitti? Bilâl, bu çeşit kendimden geçtiğim hiç yoktu dedi. Peygamber, Allah ruhlarınızı dilediği vakit alır, dilediği vakit gene size verir; hadi ey Bilâl ezanı oku buyurdu. Abdest aldık; güneş yükselmiş, beyazlaşmıştı; cemaatla sabah namazını kıldık,,. (Aynı, s. 54).

2013. Bu beyitteki tuz, alım, cazibe anlamınadır. Azeri lehçesinde hâlâ alımlı adam, çekici güzel yerine "tuzlu kişi,, sözü kullanılır. Hz. Peygamber, "Yûsuf güzeldi, fakat ben ondan alımlıyım buyurmuşlardır.,, (Sefînet'ül-Bıhar, II, s. 546. Mevlevîlerde sünnet olduğu üzere yemeğe tuzla başlanıp tuzla bitirilir. Bu husustaki haberler için aynı esere bak. s. 545-546)

2020. Bu beyitten sonra başlayan hikâye Furûzanfer'e göre "El-Laâli'l-Masnûa Fi'l-Ahâdîs'il-Mavzûa,,-daki şu hadisten alınmıştır:

"Enes diyor ki: Peygamber'le beraber tavaf ediyorduk, bir soğuk duyduk, ıslâklık gördük, dedik ki: Ey Tanrı elçisi, bu soğuk nedir, bu ıslâklık ne? Peygamber, duydunuz mu, gördünüz mü dedi. Evet dedik.

Şimdi buyurdu, Meryemoğlu İsâ selâm vermişti bana,,. (Maâhiz, s. 23).

Biraz yakışık alıyorsa da Mevlânâ'nın anlattığı olayın kaynağı bu olamaz.

2029. Hukemâ'ya göre yaratıcı kudret boyuna yaratır ve birden, ancak bir çıkar. Yaratıcı kudretten Akl-ı Küll zuhur etmiştir. Bu da Nefs-i Küll'ü meydana getirmiştir. Bu ikisinden akıllarla nefisler ve gökler, unsurlar varolmuş, göklerle unsurlardan cansızlar, nebatlar ve canlılar doğmuştur. Yaratıcı kudretin evveli olmadığı gibi, âlemin de evveli yoktur. Ancak yaratıcı kudrete göre sonradan varolmuş sayılır. Onlar bu inancı "Heykel-i âlem Hâdis-i Kadîmdir,, cümlesiyle formüle etmişlerdir. Gene onlara göre kıyamet de kopmaz; çünkü yaratıcı kudretin sonu olmadığı gibi âlemin de sonu yoktur.

Sûfîyye arasında da bu inancı benimseyenler vardır. Meselâ Sımavna kadısıoğlu Bedreddin (828 H. 1424-1425), "Vâridât,, ında "Âlem, cinsi, nev'i, şahsı bakımından kadîmdir; önüne ön yoktur; sonradan oluşu zaman itibariyle değildir, Tanrı'nın zâtına nisbetledir,, der. (İst. Üniv. K. Arapça Yaz. 2802, 3. b). Gene aynı kitapta şu sözleri okumaktayız:

"Esenlik onlara, Peygamberlerin haber verdiği her şey gerçektir, fakat bütün ihtimalleriyle düşünmek gerek. İnsanların kimisi, Peygamber'in zamanında kendi anladıkları kıyametin kopmasını, Dâbbetül Arz'ın, buna benzer şeylerin çıkmasını beklemişti. Bu bekleyişleri meşhurdur. Kitaplarda da yazılıdır. Sonra gelenler de kendi zamanlarında beklediler. Kimisi Mehdî'nin, Hâtemül Vilâye'nin yediyüz yılıyla sekizyüz yılı arasında çıkacağını söylemiştir. Şimdi sekizinci yüzyıldayız, avamın hâyâl ettiği şeylerin hiçbiri olmadı, binlerce yıl geçer, gene de olmaz. (Aynı 15).

Halbuki kıyamet her an kopmaktadır. Bi an, geçen ânın kıyametidir. Aynı zamanda insanın bilişi, görüşü, anlayışı değişti de insan her şeyde Allah'ın kudretini, hikmetini görmeye başladı mı, gözünden perde kalkar. Hukemâ'ya gelince onlar, noksan olan âlemi kâmil olan yaratıcı kudret yaratmamıştır, ondan yalnız Akl-ı Küll zuhur etmiştir derler (Nâsır-ı Husrev: Rûşenâyi-Nâme, Müctebâ Minovî basımı, Tehran-1304-1307, Dîvan, Rûşenâyi-Nâme, Saâdet-Nâme ve mensur bir risale, s. 518, beyit. 4). Bu inanç tevhitle taban tabana zıttır, çünkü noksan tamla belirir, tam da noksanla anlaşılır. Hattâ bu noksan görüş nispetten, itibardan, kıyaslamadan meydana gelir. Her şeyi yokluktan, yoktan yarattığı ve kendisinden önce bir var bulunmadığı için, O, evveldir; her şey yok olacaktır; yeniden yaratacak O'dur; bu yüzden âhırdır; zâtiyle her şeyden bâtındır, kudretiyle, hikmetiyle her şeyde zâhirdir; O'dur, her şeyi tam bilen (Kur'ân, LVII, Hadîd, 3).

2043'ten sonraki başlıkta bulunan ve Senâî'ye ait olduğu bildirilen iki beyit Hadîka veznindeyse de Müderris Radavî basmasında bulamadık.

2045. "İlk yaratışta âciz mi kaldık ki? Hayır; ama onlar, yeni bir yaratışta şüphe içindeler,,. (Kur'ân, L, 15).

2054'ten sonrakı balıştakı hadîs'in tamamı Ankaravî'ye göre şudur: "Bahar yelini ganîmet bilin, çünkü o ağaçlarınıza ne yaparsa bedenlerinize de onu yapar. Kış yelindense kaçının, çünkü o da ağaçlarınıza ne yaparsa bedenlerinize de onu yapar.„ (s. 189).

Mevlânâ'ya göre buradakı güz nefistir nefis isteğidir; akılla cansa bahardır, ölümsüzlüktür.

2095. Yesrib, Medine'nin adıdır. Hz. Muhammed Medine'ye göçünce şehre Tıyba adını verdi. Sonradan Peygamber'in şehri anlamına Medînet'ür-Rasûl denildi (Mu'cem ül-Büldân, Mısır-1324 H. c. VIII, s. 498-499). XXXIII. sûrenin 13. âyetinde de adı Yesrib diye geçer.

2105. Eyyub. Ahd-i Atıyk'ın kırkiki bölümden meydana gelen kısmı bu peygambere aittir. Eyyub Tanrı'nın temiz bir kuludur. Pek zengindir. Şeytan, vakti hali yerinde, malı mülkü var da o yüzden isyan etmiyor der. Bunun üzerine Eyyub sınamalara uğrar. Sürüleri yok olur, uşakları düşmanlar tarafından kılıçtan geçirilir; oğulları ile kızları yapı altında kalıp ölürler. Sonunda Eyyub'un bedeni çıbanlara karar. Eyyub bütün bunlara dayanır. Sonunda Tanrı gene ona mal mülk verir; oğul kız ihsan eder. Dördüncü kuşağa dek torunlarını görür, ondan sonra ölür.

Eyyub, Kur'ân'da bir peygamberdir. IV. sûrenin 163. âyetinde peygamberlerle beraber adı geçer. VI. sûrenin 84. âyetinde de peygamberlerle anılır. XXI. sûrenin 83-84. âyetlerinde Eyyub'un, Rabbim, bana zarar erişti diye Tanrı'ya yalvardığı, Tanrı'nın da onu dertten kurtardığı kısaca anlatılır. XXXVIII. sûrede

Eyyub'un, şeytan beni yordu, azaba uğrattı diye yalvardığı, vur ayağını, bu, yıkanılacak ve içilecek serin su buyurulduğu, elinden çıkanlardan fazlasının kendisine verildiği bildirilir (41-44). Eyyub Peygamber bu kaynakların birinde yıkanmış, bedenindeki yaralar iyileşmiş, öbüründen de su içmiş, içi rahatlığa kavuşmuştur.

2119. Cevher, öz mânasına gelir. Bir şey var olmak için bir başka şeyin varlığına bağlı değilse, ona cevher derler. Âlemdeki varlıklar ya cevherdir, yahut arazdır. Araz var olabilmesi, meydana gelmesi için bir başka varlığa muhtaçtır. Renk gibi. Akıllarla nefisler ve unsurlar, cansızlar, nebatlar ve canlılar cevher sayılmıştır. Bunların şekilleri, renkleri, hareketleri de arazdır (Ta'rîfât, s. 54, 99).

2121 'den sonrakı başlık ve bahis. "Peygamber hutbe okurken hurma ağacından bir direğe dayanırdı. Minber yapılınca Peygamber üstüne çıkıp oturduğu zaman mescidin direklerinden olan o direkten bir inilti çıkmaya başladı. Peygamber minberden inip elini direğe koyunca direk sustu„ (Buhârî, Bulak-1312 H. Kitâb'ül Cumua, c. II, s. 9). Bu hadîs biraz daha uzun olarak da rivayet edilmiştir (Ankaravî, s. 194-195).

2162. "Oraya gelince de kulakları, gözleri ve derileri, yaptıkları şeyler hakkında kendi aleyhlerine tanıklıkta bulunur. Bedenlerine ne diye aleyhimizde tanıklık ettiniz derler. Onlar da her şeyi söyleten Allah bizi de söyletti derler ve O'dur sizi halkeden ilk defa, gene de dönüp onun tapısına varacaksınız.„ (Kur'ân XLI, 20-21).

2162 'den sonraki başlık ve bahis. Hz. Muhammed'in elinde kum ve çakıl taşlarının tesbîh ettikleri rivayet edilmiştir (Aliyy'ül-Kaarî: Şerh-üş-Şifâ, İst. Mat. Âmire-1306, c. I, s. 627-628).

2173. Beyt'ül-Mâl, Müslümanlardan toplanan zekât parasiyle Kitap ehli olup kendı dininde kalan ve "Zımmi„ denenlerden toplanan ve cızye denen, ganîmetlerden ihtiyaç erbâbiyle savaşa katılanlara dağıtılandan artan para ve sairenin hepsi; devlet hazinesi demek olan "Beyt'ül-Mal„ de birikir.

2186. Muhtesip, hesap memuru mânasına gelirse de terim olarak şehrin düzenine bakan, kötülükte bulunanları yakalayan, esnafı kontrol eden memura denir. Polis, bekçi, belediye zâbıtası vazifelerini gören memurlara bu ad verilirdi.

2231 den sonrakı başlık ve bahis. "Hiç bir gün yoktur ki sabahleyin iki melek inip de nidâ etmesin. Biri der ki: Allâhım, yoksullara verenlerin her birine, karşılık olarak ihsân et. Öbürü de der ki: Allâhım, vermeyenin de malını yok et.„ (Ankaravî; s. 203. Bedî'az-zaman. Müslim'den naklen; Ahâdîs; s. 22)

2240. "Şüphe yok kı kâfir olanlar, mallarını, ancak Allah yolundan alıkoymak için harcarlar; harcarlar da sonra o harcadıkları mallar, kendilerine bir iç acısı olacak, sonra da aşağılanacaklardır.„ (Kur'ân-ı Kerîm, VIII, Enfâl, 36).

2243. "Sen bize doğru yolu göster, bizi o yola sevket.„ (K. I; Fâtiha, 5).

* * *

(METİN)

Zamanında Hâtem-i Tâî'yi geçen, eşsiz halifeye ait hikâye

Bir halife vardı; zamanında Hâtem'i bile cömertliğine kul-köle etmişti.

Bağışlamak, cömertlikte (*) bulunmak bayrağını yüceltmiş; yoksulluğu, ihtiyacı dünyadan kaldırmıştı.

Denizle inci, onun ihsanları yüzünden değersiz bir hâle gelmişti; lûtfu, ihsânı, kaftan kafa dünyayı tutmuştu.

Şu toprak yeryüzünde buluttu, yağmurdu; sebepsiz ihsanda bulunan Tanrı'nın lûtfuna mazhardı.

Vergisi, keremi yüzünden deniz de depremlere uğramıştı, mâden de. Cömertliğini elde etmek için kapısına, kervanlar üstüne kervanlar yönelmişti.

Kapısı - eşiği, hâcetler kıblesi olmuştu; şöhreti, cömertlikle her yana yayılmıştı.

(*) "Dâd" yazılmış, karşılaştırmada "cûd", yazılıp düzeltilmiş.

Arap olmayan da, Arap da, Rum da, Türk de onun cömertliğine şaşırıp kalmıştı.

2260. * Ab-ı hayattı, kerem deniziydi; Arap da onunla dirilmişti, Acem de.

Yoksul Bedevi Arabın hikâyesi ; azlık, yoksulluk yüzünden karısıyla arasında geçenler

Bir Bedevînin karısı, bir gece kocasına dırıltıyı hadden aşırdı da dedi ki:

Biz bunca cefalar çekmekteyiz; bütün âlem hoş bir halde; hoş olmayan ancak biziz.

Ekmeğimiz ekmek değil; katığımız dertle zahmet. Testimiz yok; suyumuzsa gözyaşı.

* Giydiğimiz elbise, gündüzün, güneşin harâreti; geceleyin döşeğimiz, yorganımız Ay ışığı.

Ay değirmisini somun sanmışız da elimizi göğe uzatmışız.

Yoksulluğumuz, yoksullara bile utanç olmuş. Gece-gündüz rızık düşüncesine dalışımızdan onlar bile utanıyorlar.

* Sâmirî'nin halktan kaçtığı gibi akrabamız da bizden kaçmada, yabancılar da.

Birisinden bir avuç mercimek istesem, bana, sus babalar çıkarasıca, geber diyor.

Arabın övüncü savaştır, ihsandır; sense Arapların içinde, yazıdaki yanlışa benziyorsun.

2270. Ne savaşı? Biz savaşsız öldürülmüş - gitmişiz; biz, yoksulluk kılıcıyla başsız, yerlere serilmişiz.

Ne ihsanı? Yoksulluk çevresinde dönüp ağ kurmadayız; havada uçan sineği sokup damarının kanını emmedeyiz.

Bir konuk gelir de gece kalır, uyursa, hırkasını soymazsam, ben, ben olmayayım.

Muhtaç müritlerin, düzenci, dâvacılara inanmaları, onları şeyh, ulu Tanrı'ya ulaşmış sanmaları, rivâyet edilen sözü, içten gelen sözden, yapma çiçeği, yerden bitmiş çiçekten ayırdedememeleri

Bunun içindir ki bilginler, bilgiyle, tecrübeyle dediler ki: Vergili kişilere konuk olmak gerek.

Halbuki sen, öyle birisine konuk olmuşsun ki aşağılığından, senin neyin var, neyin yoksa onu bile alıyor.

Kendisi üstün değil, seni nasıl üstün edecek? Sana ışık vermesi, seni aydınlatması şöyle dursun; büsbütün karartır.

* Kendisi kırâna uğrayıp ışıklanmamış; başkaları nasıl ışıklanacak ondan?

Körün göz ilâcı gibi hani. Kör, gözü ağrıyanın gözüne ne çeker? Yeşim taşı.

Yoksulluk, zahmet yüzünden bizim de hâlimiz böyle işte; hiç bir konuk aldanıp da bize gelmez.

On yıllık kıtlığı, şekle bürünmüş olarak görmediysen gözlerini aç da bizi seyret.

2280. Görünüşümüz, dâvaya düşen kişinin içine benziyor; gönlünde karanlık, diliyse parıl-parıl.

* Tanrı'dan ne bir koku almış, ne bir belirti görmüş; fakat dâvası Şîs'ten de fazla, insanların atası Âdem'den de.

Şeytan bile kendisini göstermez ona; oysa biz, abdâl'den de ileriyiz der durur.

Adam sansınlar diye dervişlerin sözlerinden bir hayli söz çalmış.

Sözde, Bâyezîd'i bile inceler, eleştirir; fakat içindeki şeyler yüzünden Yezid bile ondan utanır.

Gökyüzünün ekmeğinden de mahrum, sofrasından da; Tanrı, önüne bir kemik bile atmamış.

Oysa sofra yaydım, Tanrı nâibiyim, halîfe oğluyum diye bar bar bağırır.

A kıvranıp duran gönülleri sâf kişiler; haydin, gelin; gelin de cömertlik sofranıdaki hiçi doyasıya yeyin.

Adamlara yıllarca yarın yarın der, vaatlerde bulunur; halk, kapısında toplanır, bekler; fakat bir türlü o yarın gelmez.

İnsanın içindeki şeyin az-çok meydana çıkması için uzun bir zaman gerek.

2290. Dıvarın altında defîne mı var, yoksa orası, yılanların, karıncaların ini mi? Uzun bir zamanda anlaşılır bu.

O şeyhin hiç bir şey olmadığı anlaşılıncaya dek isteklinin ömrü geçer-gider; anlamış da uyanmış, ne faydası var?

Kimi de olur ki bir mürit, yalan dâvâlarda bulunan şeyhe adamdır diye gerçekten inanır: bu inanç yüzünden öyle bir durağa ulaşır ki şeyhi, durağı rüyasında bile görmemiştir: ateşle su, şeyhine zarar verir de ona vermez: fakat bu pek azdır: buna pek az rastlanır.

Az rastlanır ama bu da olabilir hani: ulaşmak isteyen kişiye o yalan, inancındaki parlaklık yüzünden fayda verir.

Şeyhini can sanır, oysa ki bedendir o; bedendir ama kendi iyi niyeti yüzünden öyle bir durağa erişir ki

O, gece yarısında kıblenin ne yanda olduğunu düşünüp arayan kişiye benzer; kıbleyi bulamaz ama namazı doğrudur.

Dâvâcı şeyhin canındaki kıtlık gizlidir; fakat bizim ekmek kıtlığına uğradığımız apaçık.

Ne diye dâvâlara düşen şeyh gibi gizliyelim bunu da yapmacık bir inanç yüzünden can çekişelim?

Bedevinin karısına, dayanmasını, sabretmesini emretmesi; sabrın (*) ve yoksulluğun üstünlüğünü anlatması

Kocası dedi ki: Niceye bir gelir arayacaksın; ekin isteyeceksin? Zâten ömrümüzden ne kaldı ki? Çoğu geçti-gitti.

Akıllı kişi, aza-çoğa bakmaz; çünkü ikisi de bir sel gibi akar-gider.

Sel ister arı-duru olsun, ister kara yüzlü, bulanık; değil mi ki durmuyor, akıp gidiyor; hiç söz açma ondan.

2300. Bu dünyada binlerce mahluk var ki alt-üst olmadan, sıkıntı çekmeden yaşayıp gidiyor.

Gece övünü daha hazır değilken, üveyk kuşu, ağacın üstünde Tanrı'ya şükreder.

A dâvâları kabul eden, güvencim sana, rızkımı sen verirsin diye bülbül, Tanrı'yı över.

Doğan rızkını padişahın elinden umar da bütün pis şeylerden ümidini keser.

Böylece sivrisinekten tut da file kadar bütün yaratılmışlar, Tanrı ayâlidir, Tanrı da ne de güzel bir âile reisi.

Çalışıp çabalamamızdaki bu gamlar, tasalar, hep bizim varlığımızın zorundan, dumanından meydana gelir.

Bu, bizi kökümüzden söküp atan gamlar, ömrümüzün orağıdır; bu böyle oldu, şu şöyle oldu demeler, kuruntularımızdır.

(*) Başlıktaki "sabr - o" sözü, karşılaştırmada, ilk satırın sonuna küçük bir yazıyla eklenmiştir.

Bil ki her zahmet, ölümün bir parçasıdır; elinde çare varsa ölümün parça-buçuğunu atgitsin kendinden.

Madem ki ölümün parça-buçuğundan kaçamıyorsun; bil ki hepsini de başından aşağı dökecekler.

Yok, ölümün parça-buçuğu sana tatlı geliyorsa, bil ki Tanrı, hepsini, tamamını da tatlılaştırır sana.

2310. Dertler, ölümden gelen elçilerdir: ölümün elçisinden yüz çevirme, a olmayacak işlerle oyalanan.

Tatlı yaşayan acı ölür; bedenine tapan, canını kurtaramaz.

Koyunları yazından sürerler de, hangisi daha semizse onu keserler.

A gönül meyvası, gece geçti, sabah oldu; sen ne vakte dek şu altın masalını yeni baştan söyleyip duracaksın?

Gençken herşeyi daha yeter bulurdum; şimdiyse altın isteğine düştün; oysa ki önce sen altındın.

Üzümlerle dopdolu bir çotuktun; nasıl oldu da üzümlerin döküldü; nasıl oldu da meyvaların tam olacağı bir çağda bozulup gittin, kuruyup çürüdün?

Meyvalarının daha da tatlı olması gerekti; ip eğirenler gibi geriye gitmemen lâzımdır.

Bizim eşimizdin; eş olan kişinin, eşinin huyuyla huylanması gerek ki işler, uyarınca gitsin.

Eşlerin birbirine benzemesi gerek; iki ayakkabına, iki meste bak da gör.

Ayakkabının bir teki, ayağa dar geldi mi, öbürü de işine yaramaz.

2320 Kapının bir kanadı küçük, öbürü büyük olur mu? Ormandakı arslana, kurdun eş olduğunu hiç gördün mü?

Deveye yüklenen hurcun, bir gözünün bomboş, öbürünün dopdolu olması doğru değildir.

* Benim gönlüm sağlam, herşeyi yeter buluş tarafına yönelmişim; sen ne diye aşırı gözetme yolunu tutarsın?

Eline geçene kanâat eden adam, öz doğruluğuyla, içi yana-yana, tâ sabaha dek karısına bu çeşit sözler söyledi durdu.

Kadının bulunduğun halden üstün sözler söyleme; "Neden yapmadıklarınızı söylersiniz?„ denmiştir. Bu sözler doğrudur ama o tevekkül durağı, senin durağın değildir; durağından, yaptığın işlerden üstün söz söylemen, sana ziyan verir; "Tanrı indinde nefret edilen şeyi yaparlar„ denenlerden olursun diye kocasına öğüt vermesi

Kadın, a ârı - nâmûsu yol - yordam edinen, afsununa bundan daha fazla kanmam diye haykırdı.

Dedi ki: İddialı, fakat boş sözler söyleme, beni kanâat etmeye çağırma, yürü, git, ululanarak, böbürlenerek konuşma artık.

Bu şatafatlı sözler, bu yapmacık işler, ne vakte dek sürecek? Yaptığın işe bak, hâlini seyret de utan.

Ululanmak çirkindir ama yoksulların ululanması daha da çirkin; gün soğuk olur, kar yağar, bir de elbise ıslâk olursa eyvahlar olsun.

A örümcek ağı gibi bir ev sâhibi, niceyebir bu dâvâ, ne vakte dek bu büyüklük satmak, bu ululanmak?

Kanâatle ne vakit canını aydınlattın? Sen kâatten ancak bir addır, duydun.

2330. * Peygamber, kanâat nedir? Defînedir dedi; sense defîneyi zahmetten, meşakkatten ayırdedemezsin bile.

* Bu kanâat, yürüyüp giden bir defînedir ancak; sense yürüyüp giden gamsın, zahmetsin; boşuna lâf etme.

Bana eşim deme, beni az koltukla; sana insaflı bir eşim ben, düzenci eş değil.

Sen nasıl olur da padişahla (*), beyle bir adım atabilirsin? Sen havadaki sineği avlamadasın.

Bir kemik kapmak için köpeklerle hırlaşıyorsun (**); içi boş kamış gibi feryâd edip inliyorsun.

(*) Metinde, "bâ mîr - o bek" yazılmış; karşılaştırmada "bek" sözünün üstüne "şâh" yazılarak düzeltilmiş.

(**) "Der çâlişî". "Çâlişî", çalışmak kökünden gelen ve farsçaya, salına - salına yürümek, savaşmak, çiftleşmek mânâlarına gelmek üzere "çâlîden" şeklinde giren bir masdarın muzâriidir.

Bana öyle horlukla kötü kötü bakma da damarlarında neler dolaşmada, söylemeyeyim.

Aklını, benim akılmdan üstün görmüşsün ama şu kısa akıllıyı da nasıl görmüşsün; bir de onu söyle.

Hiç bir şeyden haberi olmayan kurt gibi üstümüze atılma; senin gibi, adamı utandıracak bir akıllı olmaktansa, akılsız kalmak daha da yeğ.

Çünkü aklın, insanlara ayakbağı kesilmiş. Ona akıl demzler; yılandır, akreptir o.

Senin zulmüne, senin düzenine Allah düşman olsun; senin üstünlüğün, senin aklın eksik olsun bizden.

2340. Şaşılacak şey şu ki sen hem yılansın, hem afsuncu; hem yılancısın, hem yılan, a Araplara utanç kesilen.

Kuzgun, çirkinliğini bilseydi dertten, gamdan kar gibi erir-giderdi.

* Afsuncu, düşman gibi afsun okur yılana; fakat yılan da onu afsunlar.

Yılanın afsunu, ona tuzak kesilmeseydi, hiç yılanın afsununa av olur muydu?

Fakat afsuncu, kazanmak, kâr etmek hırsıyla yılanın afsununu anlamaz bile.

Yılan, a afsuncu der; hele hele, kendi afsununu gördün ya, bir de benim afsunumu gör.

Sen, beni halka rüsvây etmek, benim yüzümden para kazanmak için Tanrı adıyla afsunladın, beni kandırdın.

Ama beni, Tanrı'nın adı bağladı, senin dileğin değil; Tanrı adını tuzak ettin, yazıklar olsun sana.

Tanrı'nın adı, öcünü alır senden; ben canımı da Tanrı adına ısmarladım, bedenimi de.

Tanrı, ya benim sokmamla can damarını koparır, ya da benim gibi seni de zındana sokar.

2350. Kadın, genç koçasına bu çeşit sert sözlerle dolu tomarlar okudu.

Adamın, yoksulları hor görme; Tanrı'nın işine, o işleri olgun bilerek bak; yoksulluğunun verdiği zanna, hayale kapılarak yoksulluğu, yoksulları kınama diye kadına öğüt vermesi

Adam, a kadın dedi, sen kadın mısın, yoksa gamların atası mı?

Mal, altın, başa giyilen külâha benzer; külâha sığınansa keldir.

Kıvırcık, güzel saçları olan kişinin külâhı giderse bu, onun daha da hoşuna gider.

Tanrı eri göze, görüşe benzer; gözün açık olması, kapalı olmasından iyidir.

Esirci, câriyeyi gösterceği vakit, üstündeki, ayıpları örten, elbiseyi soyar.

Ama câriyenin aybı, kusuru varsa hiç onu soyar mı? Bir düzene başvurur da onu elbiseyle gösterir.

Bu cariye de, iyiden, kötüden utanır; soyarsam senden ürker.

Zengin tâcir de kulağınadek ayıplara batmıştır; onun malı vardır, ayıbını örten de malıdır.

Tamah eden, tamahı yüzünden onun ayıbını görmez; tamahlar, gönüllerin toplantı yeri kesilir.

2360. Fakat yoksul, mâdendeki altın gibi sözler söylese, gene kumaşı dükkâna yol bulmaz.

Yoksulluk ışı, senin anlayışından ötedir; yoksulluğa öyle selpik - sölpük bakma.

Çünkü yoksulların, mülkün, malın ötesinde, ululuk sâhibi Tanrı'dan başka bir rızıkları vardır.

Yüce Tanrı adâlet sahibidir; adâlet sâhibi olanlar, hiç âşıklara zulmederler mi?

Adâlet sâhibi, birisine nimet verir, kumaş bağışlar da öbürünü, hiç ateşe atar mı?

Onun ateşi, Tanrı'ya, iki dünyâyı da yaratana böyle bir zan besleyeni yakar.

* "Yoksulluk övünücümdür„ sözü, temelsiz, geçici bir söz mü? Hayır; o sözlerde binlerce yücelik, binlerce naz gizli.

Bana, öfkeyle adlar taktın; sevgiliyi elde ederken bana, yılancı dedin.

Yılan tutsam bile, yılanın dişlerini sökerim de onu zarara sokmam; başı, ezilmekten kurtulur.

Çünkü o diş, onun can düşmanıdır; ben bu bilgiyle düşmanı bile dost ederim.

2370. Tamaha düşerek asla afsun okumam; bu tamahı ben, başaşağı etmişimdir.

Allah saklasın, halktan bir ümîdim yok; kanâatten bir dünya var gönlümde.

* Armut ağacının tepesinden, ağacın dibini böyle görüyorsun; o ağaçtan aşağıya in de o zan kalmasın sende.

Sen dönmeye başladın mı, başın döner; evi de dönüyor görürsün; oysa dönen, senin başındır.

Herkesin hareketi, bulunduğu durağa uygundur; herkes herşeyi, kendi varlık çevresinden görür. Mavi cam, güneşi mavi gösterir, kırmızı cam, kırmızı. Fakat camlar, renklerden arınır da beyaz olursa, beyaz cam, bütün öbür camlardan daha doğru söyler, onlara baş kesilir.

Ebu-Cehil, Ahmed'i gördü de, Hâşimoğullarından bir çirkin belirdi dedi.

Ahmed, doğru söyledin dedi; sınırı aştın ama doğru söyledin.

F. 28

* Derken Sıddıyk de Ahmed'i gördü; a güneş dedi; ne doğudansın sen, ne batıdan; bir hoşça parla; dünyayı ışıt.

Ahmed, doğru söyledin a yüce er, a hiç bir şey olmayan dünyadan kurtulmuş er dedi.

Orada bulunanlar, ey halkın en ulusu dediler; aykırı söz söyleyen ikı kişiye de doğru söyledin dedin; neden?

Ahmed, ben dedı, Tanrı'nın (kudret) eliyle cilâlanmış bir aynayım; Türk olsun, Hindli olsun, kendı nasılsa, bende kendisını görür.

2380. A kadın, benı ham ümide, tamaha kapılmış görüyorsan, bu kadınca araştırmadan çık, yücel.

Kanâat hakkında söylediğim sözler, tamahı andırır ama rahmettir; o nîmetin bulunduğu yerde tamah ne gezer?

Sen de bir iki günceğiz yoksulluğu dene de yoksulluktaki iki kat zenginliği gör.

Yoksulluğa dayan, bu bezgınliği bırak; çünkü ululuk sahibi Tanrı'nın yüceliği, yoksulluktadır.

Sirke satma da kanâat yüzünden bal denizine batmış binlerce can gör.

Gül gibi gülbeşeekerle karılmış, fakat görünüşte acılar çeken, acılıklar tadan yüzbinlerce can seyret.

Ne yazık, ne olur, sende anlayış olsaydı da canımdan, gönül sırlarının anlatılışı belirseydı.

Bu söz, can memesinde süttür; güzel bir emen olmadıkça akmıyor.

Dinleyen, hem susuz, hem de arayıcı olursa öğüt veren, ölü bile olsa söyler.

Dinleyen, yenı gelmiş, usanmamış olursa, dilsiz bile yüz dilli kesilir.

2390. Fakat kapımdan bır nâ-mahrem girerse harem ehli, perde arkasına geçer. gizlenir.

Ama zarardan uzak bır mahrem girerse o gizlenip örtünenler, yüzlerindeki örtüyü açarlar.

Neyi güzelleştirirler, hoş bir hâle getirirler, bezerlerse, gören göz için güzelleştirirler, süsleyip püslerler.

Duygusuz, sağır kulağa, ne vakit çengin zîr-bem perdelerı çalınır?

Tanrı, mıskı boş yere güzel kokulu bir hâle getirmedi ya; o güzel kokuyu, burnu koku almayan için yaratmadı ya.

Tanrı, yerı, göğü düzmüş, yaratmış; aralarında birçok ateşler, ışıklar yüceltmiş.

Şu yerı, yerdekiler için yaratmıştır; göğü de göktekiler ıçin.

Aşağılık adam, yüceliğe düşmandır; heryerin müşterisi meydandadır.

A örtünmüş kadın, sen hiç kalktın da kör için süslendin mi?

Dünyayı, en değerli, görülmemiş incilerle doldursam, rızkın değilse ne yapabilirim?

2400. A kadın, kavgayı, yol vuruculuğu bırak; bırakmayacaksan bâri beni bırak.

İyiyle, kötüyle ne diye savaşacakmışım ben? Bu gönlüm, barışlardan bile ürküyor da kaçıyor.

Susacaksan sus; yoksa öyle bir ederim ki, Hemencecik, bir solukta kalkar, evi-barkı bırakır-giderim.

Kadının, kocasını ağırlaması, söylediklerinden geçmesini dilemesi

Kadın, kocasının öfkelendiğini, sinirlendiğini görünce ağlamaya başladı; zâten ağlamak, kadının tuzağıdır.

Senden bunu mu umardım ben; bambaşka ümitlerim vardı sende dedi.

Kadın, yokluk yoluna girdi; ben hanım değilim, ayağının toprağıyım dedi.

Bedenim de, canım da, varım, yoğum da senin. Buyruk senin; ne buyurursan o olur.

Gönlüm, yoksulluk yüzünden sabrı bıraktıysa, gene senin için bıraktı; kendim için değil.

Dertli çağlarımda bana devâ sendin; bu yüzdendir ki mahrum kalmanı istemem.

Canına andolsun, bu, kendim için değil; böyle ağlayıp inlemem de senin için.

2410. Vallâhi de senin için. Senin karşında her solukta bir kere ölmek isterim.

Canımı bile sana kurban etmek isterim; keşke canın, canımdaki bu isteği bilseydi.

Fakat, sen bana karşı bu çeşit zanna düşünce de ben, hem candan bezdim, hem tenden.

A canımın esenliği, sen bana karşı bu çeşit düşüncelere daldıktan, böyle sözler söyledikten sonra ben, gümüşün de başına toprak saçmışım, altının da.

Sen benim canımdasın, gönlümdesin; fakat benden de bu kadarcık bir şey yüzünden ayrılmaya, uzaklaşmaya kalkışıyorsun.

Uzaklaşabilirsin; güç-kuvvet senin; fakat sana, senin bu kuruntuna karşı candan özürler getirmedeyim.

Bir de o çağımı düşün ki ben, put kadar güzeldim; sense puta tapan şaman (*) kesilmiştin.

Ben, gönlümü dileğince aydınlatmışımdır; her neyi, pişti mi diye sorarsan yandı bile derim.

Senin ıspanağınım; istersen ekşili pişir beni, istersen tatlılı.

Kâfir edecek sözler söylemiştim; şimdicek îmâna geldim; buyruğuna karşı baş eğdim; canla-başla buyruğuna uydum.

(*) Türkçedir; kafiye yüzünden "şemen" tarzında kullanılmıştır.

2420. Senin padişahça huyunu tanımamışım; sana karşı küstahçasına eşek sürmüşüm.

Bağışlamandan bir mum yakınca tövbeler ettim, artık kınamayı bıraktım.

Kılıcı, kefeni önüne koyuyorum; sana boynumu uzatıyorum; vur. kes boynumu.

Acı ayrılıktan söz ediyorsun; dilediğini yap, fakat bunu yapma.

İçinde, benim için özürler dileyen biri vardır; gizlidir ama bensiz olarak, benim için sana şefâat eder durur.

İçinde, benim için özürler getiren o gizli dost, senin huyundur; gönlüm ona güvendi, dayandı da suç etmek istedi.

A huyu, yüz batman baldan da daha iyi olan kızgın er, sen de içinden gizlice acı bana.

Böylece, bu çeşit güzel-güzel, açık-açık sözler söyler, yüreğindekileri dökerken araya bir ağlamadır, düştü, ağlamaya koyuldu.

Ağlamadığı zaman bile gönüller kapan o güzelin ağlaması, hay-haylarla feryâd etmesi haddi aşınca,

O yağmur arasında bir şimşektir, çaktı; o şimşekten, o tek erin gönlüne bir kıvılcımdır düştü.

2430. Adam, zâten onun güzelim yüzüne kuldu, köleydi; böylesine güzel, bir de tutar, kulluğa koyulursa seven, ne hâle gelir?

Ululuğundan gönlün, tir-tir titrerken o güzel, senin karşında ağlamaya koyulursa ne hâle girersin?

Nazlanışıyla gönlü de, canı da eritip kan eden, yalvarmaya koyulursa ne hâl alır?

Cefâsı, bize ruzak kesilen. tutar da özür dilemeye kalkışırsa biz, ona ne özürler getirebiliriz?

* "İnsanlar için bezenmiştir" hükmünce Tanrı bezemiştir kadını; Tanrı'nın bezediğinden nasıl kaçılır?

* Tanrı, kadını, erkek onunla yatışsın. erkeğe eş olsun diye yarattı; Âdem nasıl olur da Havvâ'dan ayrılabilir?

* Erkek, Zâloğlu Rüstem olsa, yiğitlikte Hamza'yı geçse gene de kendi kadınının rutsağıdır.

Dünyayı sözleriyle sarhoş eden bile, a pembe-beyaz kadıncağız. benimle konuş derdi.

Heybet bakımından su, ateşten üstündür ama, su bir kaba kondu mu ateş, onu fokur-fokur kaynatır.

İkisinin arasına, engel olarak bir tencere girdi mi ateş, o suyu yok eder, hava haline getirir - gider.

2440. Görünüşte kadına su gibi üstünsün ama içyüzden ona, mağlûpsun, isteklisin.

Böyle bir hâssa, ancak insanda vardır; sevgi, hayvanda azdır; bu da onun noksan yaratılışındandır.

"Gerçekten de kadınlar, akıllılara üst olurlar, bilgisizlereyse mağlup olurlar„ haberi

Peygamber dedi ki: Kadın, akıllılara, gönül ehline adam-akıllı üst olur.

Bilgisizlerse kadınlara üst olurlar; çünkü onlar sert, pek kaba kişilerdir.

İncelik, lûtuf, sevgi azdır onlarda; çünkü yaratılışlarında hayvanlık üstündür.

Sevgi, acımak, insanlık huyudur; öfkeyle istekse hayvanlık huyları.

Kadın, Tanrı ışığıdır, sevgili değil; kadın, sanki yaratıcıdır; yaratılmış değil.

Erkeğin, geçim yüzünden kadının dilediği şeyi kabul etmesi, kadının yermesini, Tanrı işareti bilmesi.

* *"Aklı başında olan herkes bilir ki*
Dönen birşeyi, bir döndüren var."

Adam, hoyrat adamın, ölüm çağında, hoyratlıktan, eşkiyalıktan pişman oluşu gibi, söylediğine, söyleyeceğine candan pişman oldu.

Nasıl oldu da dedi; canımın canına düşman oldum; nasıl oldu da canımın başına tekmeler attım?

Kaza geldi mı göz yumulur da aklımız, başı ayaktan ayırdedemez olur.

2450. Kaza geldi mi adam, kendisini yer; perdesi yırtılan, yenler - yakalar yırtar.

Adam, a kadın dedi; pişman oldum; kâfir olmuşsam, şimdi Müslüman oluyorum.

Senin suçlunum, acı bana bir kere; birden kökümden söküp atma beni.

Kocalmış kâfir bile pişman olur da özürler getirir, Müslüman olursa,

Tanrı dergâhı rahmetle, keremle dopdoludur, varlık da ona âşıktır, yokluk da.

Kâfirlik de o ululuğa âşıktır, iman da; bakır da o kimyaya kuldur - köledir, gümüş de.

Zehirle panzehir, karanlıklarla ışık gibi Mûsâ da Tanrı emrine râm olmuştu, Firavun da; ikisi de Tanrı dileğine uymuştu. Firavun'un, şerefinin gitmemesi, yitmemesi için gizlice dua etmesi

Mûsâ'nın da mâna bakımından bir yolu vardı, Firavun'un da. Ama görünüşte o, yoldaydı da bu, yolsuzdu.

Birgün Mûsâ Tanrı dergâhına yüz tutup ağladı, inledi; gece yarısı Firavun da ağlamaya koyuldu.

Tanrı dedi, boynumdaki bu demir zincir nedir? Boynunda demir zincir olmasa kim, ben, benim der?

Çünkü sen Mûsâ'yı nurlandırmışsın; beniyse o nurdan mahrum etmişsin, karartmışsın, bulandırmışsın.

2460. Çünkü sen, Mûsâ'yı ay yüzlü yaratmışsın; benim Ay'a benzeyen canımıysa kara yüzlü bir hâle getirmişsin.

Yıldızım, Ay'dan daha iyi değil ya; bir de tutulursa, çârem ne ?

* Nöbetimi, Tanrı diye, padişah diye çalıyorlar ama gerçekte Ay tutulmuş, halk, tas çalıyor.

O tası çalıp duruyorlar, gürültü ediyorlar ama o vuruşlarla Ay'ı rezil ediyorlar.

Firavun'um ama adımın yayılmasından (*) bana, yazıklar oldu; o tas çalmadan, en yüce Tanrı'yım ben demekten de vah bana, eyvah bana.

Kapı yoldaşlarıyız ama, senin ormanında, gene senin baltan işliyor; dalları o kesip biçiyor.

Derken bir dalı, kesilen yere bitiştirip sarıyor; öbür dalıysa bırakıp gidiyor.

Dalın, baltaya karşı eli var mı? Yok. Hiç dal, baltanın elinden kaçabilir mi? Hayır.

Balta senindir; o güç-kuvvet hakkıyçin kerem buyur da şu eğrilikleri sen doğrult.

(*) Metinde, "Men ki Fir'avn'em zi hak iy vây-ı men" yazılmış; karşılaştırmada "hak iy" sözünün üstüne "şöhret" yazılarak düzeltilmiştir.

Gene Firavun, kendi kendine dedi ki: Ne şaşılacak şey, bütün gece ey rabbimiz diyen ben değil miyim?

2470. Yalnızken yerlere serilmedeyim, düzgün bir hâle gelmedeyim; fakat Mûsâ'ya ulaştım mı, ne hâle geliyorum ?

Kalp altının rengi, ayarı tam altından on kat daha fazla da olsa ateşe karşı nasıl yüzü kararır?

Kalbim de, kalıbım da onun buyruğunda değil mi? Bir an beni iç yapar, öz hâline koyar; bir an gelir, deri hâline sokar, içsiz bir deri eder.

Ekin ol dedi mi; yeşertir beni; çirkin ol dedi mi, sarartır beni.

Bir an Ay hâline koyar; bir an karartır; zâten Tanrı'nın işi, bundan başka nedir ki?

Emriyle varlığı yaratanın emir çevgenine uymuşuz; o çevgenin önünde, mekân âleminde de koşup yuvarlanıyoruz, mekânsızlık âleminde de.

Renksizlik, renge tutsak olunca bir Mûsâ, öbür Mûsâ ile savaşa tutuştu.

Renksizliğe ulaştın mı, mâdeni elde edersin; Mûsâ ile Firavun da barışır, uzlaşır.

Bu gizli-kapalı söz yüzünden şu soruları sorabilirsin: Renk, nasıl olur da sözden kurtulur?

Bu, şaşılacak bir şey; renk, renksizlikten meydana geldiği halde, nasıl olur da renksizlikle savaşır?

2480. Yağın aslı, su yüzünden çoğalıyor da sonunda yağ, nasıl oluyor da suya zıt kesiliyor?

Değil mi ki yağı suyla kardılar, yoğurdular; suyla yağ, neden birbirine aykırı? (*)

Gül, dikenden bitiyor, diken de gülden. Neden gene de bunlar savaşta, mâceralara düşmede?

Yahut bu, savaş değildir de bir hikmete dayanmaktadır; hani eşek satanların savaşı gibi bu da bir düzendir.

Yahut da ne budur, ne o; bir şaşkınlıktır ancak. Defîneyi bulmak gerek; oysa ki burası yıkık bir yer.

Senin defîne vehmine düşüşün var ya; işte o vehim yüzünden defîneyi yitirmedesin.

Vehmi, kuruntuyu yapı say; yapı bulunan yerlerde defîne olmaz.

Yapılı, düzülüp koşulmuş yerlerde varlık vardır, savaş vardır; yok olursa varlıklardan utanır.

Varlık, yokluk yüzünden feryâd etmemiştir; yokluk, varlığı kendisinden uzaklaştırmıştır.

Sen, ben yokluktan kaçıyorum deme; asıl, yirmi kere daha fazla senden kaçan odur.

2490. Görünüşte gel der, seni kendisine çağırır ama iç yüzden, kovuş sopasıyla seni sürer, kendinden uzaklaştırır.

(*) Bu beyit unutulmuş, karşılaştırmada kenara yazılmış.

* A bön kişi, bunlar tersine çakılmış nallardır; Firavun'un Kelîm'den nefretini, gene Kelîm'den bil.

"Dünyâda da ziyandadır, âhirette de„ hükmünce kötü kişilerin mahrumiyetlerinin sebebi

Tabîate inanan (*) bir filozofçağız gökyüzünün bir yumurtaya, yeryüzünün de onun sarısına benzediğine inanmıştı.

Birisi, şu topraktan meydana gelmiş yeryüzü, herşeyi kaplayan gökyüzünün ortasında nasıl duruyor diye sordu:

Havaya asılmış bir kandil gibi dedi, ne aşağıya iniyor, ne yukarıya ağıyor.

Filozof, göğün çekimi dedi, onu altı yönden de çeker, o da öylece havada durur.

Gökyüzü mıhladızdan dökülmüş bir kubbeye benzer; yeryüzü, o kubbenin ortasındaki demir gibi durakalmıştır.

Bir başka filozofsa, tertemiz gökyüzü, kapkara yeri nasıl olur da çeker dedi;

Altı yönden de onu iter; o yüzden de yeryüzü, çetin yeller ortasında muallakta durur.

(*) "Hakîmek" sözünün üstüne, izâh maksadiyle ve metin hârici olarak "tabiî" sözü yazılmış.

Demek ki olgun kişilerin gönülleri de Firavun'ları, kendilerinden uzaklaştırır da. Firavunların canları, sapıklık içinde kalakalır.

2500. Bu dünyâ da onları sever, o dünyâ da. Bu yolsuzlar da, bundan da mahrum kalmışlardır, ondan da.

Ululuk sâhibi Tanrı'nın kullarından baş çekersen bil ki onlar, senin varlığından usanmışlardır.

Onların mıhladızları vardır; meydana çıkardılar mı, senin bir saman çöpüne benziyen varlığını deli-divâne ederler.

Fakat mıhladızlarını gizlediler mi de, senin onlara kendini verişini azgınlığa çeviriverirler.

Hayvanlık mertebesi, nasıl insanlığa tutsaksa, nasıl insanlığa susamışsa,

İnsanlık mertebesini de a ulu kişi, hayvanlık mertebesi gibi erenlerin elinde tutsak bil.

* Ahmed, kulları doğru yola çağırırken, Tanrı, 'Bütün âleme, ey kullarım de" buyurdu.

Aklın deveciye benzer, sense devesin; seni emrine râmeder, ister-istemez, dilediği yere çeker, götürür.

Erenler de aklın aklıdır; akıllar, tâ sonadek, hep develere benzerler.

Onlara ibretle bir bak; bir kılavuz (*), yüzbinlerce can.

2510. Ne kılavuzu (**), ne devecisi? Sen, güneşi gören gözü bul da bir seyret:

Bütün bir dünya, geceye dalmış; karanlıkta kalmış; güneşin doğmasını, gündüzü bekleyip durmada.

İşte sana zerrede gizlenmiş bir güneş; hem de buracıkta. İşte sana kuzu postuna bürünmüş bir erkek arslan.

İşte sana saman altında gizli bir deniz. Kendine gel de zanlara kapılıp bu samana ayak basma.

Ama kılavuz hakkında içe gelen zan da Tanrı'dan bir rahmettir.

Her peygamber, dünyâya tek olarak geldi; o tekti ama kılavuzu da gizliydi.

* Bir büyük âlem, kudretinden bir büyü yaptı sanki de varlığını küçücük bir sûrete bürüdü.

Ahmaklar, onu tek gördüler, zayıf buldular; fakat padişahla eş-dost olan nasıl zayıf olur?

Ahmaklar, bu dediler, bir tek adam. Sonu düşünmeyene eyvahlar olsun.

(*) Kılavuz sözü, böyle ve türkçe olarak geçiyor.

(**) Kılavuz sözü, böyle ve türkçe olarak geçiyor.

Başgözlerinin, Sâlih'i ve devesini küçük görmesi; Tanrı bir orduyu helâk etmek isterse düşmanları üstün olsa bile, ordunun gözüne onları küçük gösterir, az gösterir. "Allâh'ın takdir ettiği şeyin olması için onların gözlerine, sizi az gösterir.„

Sâlih'in devesi, görünüşte deveydi; o kötü topluluk, bilgisizlikten onu kesti.

2520. Su yüzünden deveye düşman oldular; oysa ki ekmeğe karşı da kör olanlar onlardı, suya karşı da.

Allah'ın devesi, ırmaktan, buluttan su içmedeydi; Tanrı'nın suyunu Tanrı'dan esirgediler.

Sâlih'in devesi, temiz kişilerin, düzgün erlerin bedenlerine benzer; kötülerin, azgınların helâkı için birer tuzaktır onlar.

* Sonunda, "Allah'ın devesi, sakının ondan, onun suvarılmasından,, buyruğu, o topluluğu ne dertlere uğrattı, nasıl helâk etti.

Tanrı'nın kahır şahnesi (*), bir devenin kan pahası olarak tam düzgün bir şehir istedi onlardan.

Can, Sâlih'e benzer; bedense devedir; can, buluşma zevkine dalmıştır, bedense ihtiyaçlar içindedir.

(*) "Şahne" sözü aynen geçiyor.

Sâlih'in canı âfetlere uğramaz; yara deveye gelir, zât yaralanmaz.

Sâlih'in canı incitilemez; Tanrı ışığı, kâfirlere mağlûb olmaz.

Tanrı, onu incitsinler de sınanmayı görsünler diye gizlice, canı bedenle birleştirmiştir.

İncitenin haberi yoktur ki bunu incitmek, Tanrı'yı incitmektir; bu küpün suyu ırmak suyuyla birleşiktir.

2530. Tanrı, bütün âlemin dayancı, sığınacağı zât olmayı murad etmiştir de onun için bedenle ilgilenmiştir.

Erenin beden devesine kul - köle kesil de Sâlih'in canıyla kapı yoldaşı ol.

* Sâlih dedi ki: Mâdem ki hasede düştünüz; üç gün sonra Tanrı'nın azâbı gelip çatacak.

Üç gün sonra da canları alan Tanrı'dan bir âfet gelecek ki üç belirtisi var.

Hepinizin beti-benzi değişecek; birbirinizi çeşit-çeşit renklere boyanmış göreceksiniz.

İlk günü yüzleriniz safrana dönecek; ikinci günü erguvan gibi kıpkırmızı olacak.

Üçüncü günü, bütün yüzler kararacak; ondan sonra da Tanrı kahrı gelip çatacak.

Bu sözlerime bir delil isterseniz, devenin yavrusunu dağa doğru kovalayın.

Tutabilirseniz derdinize bir çâre bulunur; tutamazsanız ümit kuşu tuzaktan kurtuldu; uçtu-gitti demektir.

(Sâlih'in bu sözünü duyunca hepsi de devenin yavrusunun peşine düştüler; köpekler gibi koştular.) (*)

2540. Kimse o deve yavrusuna erişemedi; o da dağlara, ormanlara daldı; görünmez oldu gitti.

(Tertemiz can gibi hani. Can nasıl bedendeki noksandan, ayıptan kurtulur da lûtuflar sâhibi Tanrı'ya koşarsa, tıpkı onun gibi koştu; kayboldu.) (**)

Sâlih, gördünüz ya dedi; artık o kaza meydana çıktı; ümîdin boynunu vurdu.

Devenin yavrusu nedir? Sâlih'in gönlü. İhsanlarda bulunun, iyilikler edin de gönlünü ele alın.

Gönlü olursa o azaptan kurtuldunuz; yoksa ümîdiniz kesilir demektir; artık bileğinizi, elinizi dişler durursunuz.

Bu bulanık korkulu haberi işitince göz diktiler, beklemeye koyuldular.

İlk günü, yüzlerinin sarardığını gördüler; ümitsizlikle soğuk-soğuk ah etmeye başladılar.

İkinci günü hepsinin de yüzleri kızardı; ümit çağı, tövbe zamanı yitti-gitti.

(*) Bu beyit metinde yok, kenara yazılmış; altına da "Nüsha-i Veledî" kaydı ilâve edilmiştir.

(**) Bu beyit de kenarda ve altında aynı kayıt var. Anlaşılıyor ki Sultan Veled'in yazdığı nüshayla da karşılaştırılmıştır.

Üçüncü günü, hepsinin de yüzü karardı; Sâlih'in buyurduğu, kavgasız, savaşsız doğru çıktı.

Hepsi de ümitsizliğe düşünce kuşlar gibi ayaklarını altlarına alıp iki diz üstüne yere çöktüler.

2550. * Cibrîl-i Emîn, bu diz çökmelerini, Kur'ân'daki "Diz çökmüş oldukları halde yüzükoyun yere kapanarak helâk oldular" âyetini getirdi de Tanrı, onların hallerini anlattı.

Diz çömeyi öğrettikleri vakit döz çök bu çeşit diz çökmekle seni korkuttukları zaman diz çök.

Onlar kahır yarasını bekliyorlardı; kahır geldi, o şehri yok etti - gitti.

Sâlih, bulunduğu yerden çıkıp şehre doğru gitti; gördü ki şehir, dumanlar, alevler içinde.

Paramparça, zerre-zerre olmuş bedenlerinden feryatlar duyuyordu; feyâd işitiliyordu da ortada feryâd eden yoktu.

O feryatları, onların kırılmış kemiklerinden duyuyordu; canları, çiy taneleri gibi gözyaşları döküyordu.

Sâlih, bu iniltileri, bu sızıltıları duydu da ağlamaya, feryâd etmeye koyuldu.

Dedi ki: A gerçek olmayan yolu tutan, o yolda yaşayan kavim, Tanrı'ya yönelmiştim; sizin zulmünüzden ağlamıştım.

Tanrı, zulümlerine dayan; onlara öğüt ver; zâten çağları geçmek üzere: çok bir şey kalmadı demişti.

Zulümleri yüzünden demiştim, öğüt veremiyorum; öğüt sütü, sevgiden, temizlikten doğar.

2560. Bana o kadar zulmettiniz ki, öğüt sütü damarlarımda dondu.

Tanrı bana, sana lûtfederim dedi; o yaralara ben merhem korum.

Tanrı gönlümü, gökyüzü gibi arıttı; hatırımdan cefâlarınızı sildi - süpürdü.

Bir kere daha öğüt vermeye koyuldum; şeker gibi örnekler verdim, sözler söyledim.

Şekerden, taze süt sağmaya, sütle balı, sözlerime katmaya başladım.

O sözler, size zehir kesildi; çünkü kökten, tamâmiyle zehir yurdu olmuştunuz.

Nasıl gamlanmayayım ki gam bile başaşağı düştü; a inatçı kavim, zâten gam, sizdiniz.

Bir kimse, gamın ölümüne ağlar mı? Başındaki yarası iyileşen, saçını-sakalını yolar mı?

Sonra gene yöneldi de a ağlayan, feryâd eden dedi; o kavim, ağlamana, feryâd etmene değmez.

* Ey Kur'ân'ı doğru okuyan, eğri okuma. "Zâlim kavmin ardından nasıl olur da acıklanabilirim?„

2570. Derken gene gözünden, gönlünden bir ağlamadır, koptu; sebepsiz bir acıyıştır, parladı.

Katre - katre gözyaşları damlıyordu; kendisi de şaşırmış kalmıştı. Bu katreler, cömertlik denizinden sebepsiz damlamadaydı.

Aklı, bu ağlayış da nedir; böylesi suçlulara ağlamak yerinde mi diyordu.

Neye ağlıyorsun, söyle; yaptıklarına mı? O kötü kin ordusuna mı, kinlerine mi?

Kirli, paslı, kapkaranlık gönüllerine mi? yılan gibi dalayan, sokan zehirli dillerine mi?

Köpeğe benzer soluklarına, dişlerine mi? Akrep inine benzeyen ağızlarına mı, gözlerine mi?

İnatlarına mı, alaylarına mı, kınamalarına mı ağlıyorsun? Şükret ki Tanrı, onları mahpus etti.

Elleri de eğri, ayakları da eğri, gözleri, görüşleri de eğri. Sevgileri de eğri, barışları da da eğri, öfkeleri de eğri.

Onlar taklit peşine düştüler, anlatılan şeylerden, akıllarına uyanlara uydular da bu yüzden şu ihtiyar aklın başına ayak bastılar.

Birbirine gösteriş yapmak, yaptıklarını başkalarına duyurmak kaygusuna düştüler; bir pîr satın alacakları yerde kart eşek kesildiler.

2580. Tanrı, cehennemde yetişenlere göstermek için cennetten kullar getirdi.

"İki denizi salmıştır; nerdeyse birbirlerine karışacaklar. Fakat aralarında bir berzah var; birbirlerine karışmazlar" âyetinin mânâsı

Bak da gör; cehennemliklerle cennetlikler bir dükkânda otururlar; fakat aralarında bir berzah var; birbirlerine karışmazlar.

Ateş ehliyle ışık ehlini birbirine katmış; fakat aralarında da bir Kafdağı yüceltmiş.

Hani mâdende de toprakla altın birbirine karışmıştır ama aralarında yüzlerce çöl var, yüzlerce konak.

Hani bir dizide inci de olur, boncuk da; fakat bir gecelik konak gibi birbirlerine karışmıştır.

Denizin yarısı şeker gibi tatlıdır; içimi tatlı, rengi aydındır; tıpkı Ay gibi.

Öbür yarısı da yılan zehiri gibi acıdır; tadı acı, rengi katran gibi kapkara.

Cennetliklerle cehennemlikler, denizin suyu gibi aşağıdan, yücelerden, dipten, üstten dalgalanırlar, coşar - köpürürler.

Daracık bir bedenden, birbiri ardınca bu dalgaların belirmesi, canların barışta, savaşta birbirlerine katılıp karışmasına benzer.

Barış dalgaları coşar, köpürür, gönüllerinden kinleri söker - atar.

2590. Savaş dalgaları, bir başka şekilde köpürür - coşar; sevgileri alt-üst eder.

Sevgi, acıları tatlılaştırır; çünkü sevgilerin temeli, insanı doğru yola götürmektir.

Kahırsa tatlıyı acılığa çeker, götürür; acı, nerden tatlıyla bir arada bulunacak?

Fakat acıyla tatlı, bu görüşle belirmez; onları, işin sonundaki pencereden görmeyi bilenler görürler.

Sonu gören göz, gerçeği görür; ahırı gören gözse aldanır, yanlış görür.

Nice tatlı şeyler vardır ki şekere benzer; fakat o şekerin içinde zehir gizlidir.

* Daha fazla aklı, anlayışı olan, herşeyi kokusundan anlar, tanır. Öbürüyse dudağına değdirir, dişine vurur da anlar.

Şeytan, yeyin diye nâra atar ama dudağı, boğazından önce onu kovar, sürer.

Öbüründe, acılığı boğazında belirir; bir başkası da yer; belirtisi, bedenini berbâd eder.

Başka birineyse, abdest bozarken bir yanış verir; yerken duyduğu tad, ciğerini delen bir yara olur.

2600. Bir başkasında zehirin belirtisi, günler, çağlar geçtikten sonra belirir; başka birindeyse ölümden sonra, mezarın dibinden çıkagelir.

Ona mezardan mühlet verirlerse, şüphe yok ki diriliş gününde peydahlanır.

Dünyada her nebâtın bitmesi, her şekerin o'ması için bir çağ vardır.

Yıllar gerek ki güneş ışığıyla lâ'l, renk bulsun, parlaklık elde etsin de parıl parıl parlasın.

Tere, iki ay içinde yetişir, olur; kızıl gülün açması içinse bir yıl gerek.

* Üstün ve ulu Tanrı, bu yüzden, bunu, En'âm sûresinde eceli anlatırken buyurmuştur.

Bu sözleri işittin ya, her kılın bir kulak olsun; Ab-ı hayâttır bu sözler; içtin ya, âfiyetler olsun.

Bu söze Âb-ı hayât de, su adını takma; bu sözleri, eski harflerin bedeninde yeni bir can olarak gör.

A yoldaş, bir gizli-kapaklı söz daha işit; can gibi o, hem apaçık meydandadır, hem gizli.

Bir durakta da şu yılan zehiri, Tanrı'nın çevirişiyle tatlı, sindirici bir hâle gelir.

2610. Bir yerde zehirdir, bir yerde ilâç. Bir yerde küfürdür; bir yerde, tam o yere uygun.

Orada cana zarardır ama buraya gelince derman kesilir.

Koruktaki su ekşidir ama koruk, üzüm olunca tatlılaşır, güzelleşir.

* Derken küpte gene acır, harâm olur; fakat sirke olunca da "Ne güzel katıktır.,,

Erenin yaptığını mürîdin, küstahlık ederek yapması yaraşmaz; tatlı, hekime zarar vermez ama hastalara ziyan verir. Soğuk, kar, üzüme ziyan vermez ama koruğa ziyan verir; çünkü koruk daha yoldadır; "Allah, senin geçmişteki suçlarını da, sona kalanlarını da yarlıgalamak için" durağına gelmemiştir

Eren, zehir yese bal olur; istekli yerse aklı - fikri kararır.

* "Rabbim bana ver,, duâsını Süleyman etmiştir; bu saltanatı benden başkasına verme demiştir.

Bu lûtfu başkasına etme; başkasına böyle bir cömertlikte bulunma demiştir; bu, hasede benzer ama haset değildir.

"Bu saltanat, benden sonra hiç bir kimseye değmesin,, sözünü candan oku. "Benden sonra,, sırrını onun nekesliğine yorma.

O, padişahlıkta yüzlerce tehlike gördü; dünya padişahlığının, kıldan kıla baş korkusu olduğunu anladı.

Baş korkusu, can korkusu, ya da din korkusu. Bunlara eşit bir imtihan olamaz bizim için.

2620. Demek ki Süleyman himmetli biri gere ki şu yüzbinlerce renkten, yüzbinlerce kokudan geçebilsin.

Bunca gücüyle - kuvvetiyle, gene de o padişahlığın dalgası, kimi vakit Süleyman'a soluk bile aldırmıyordu.

Ona bile bu kederin tozu kondu; bu yüzden de dünyâdaki bütün padişahlara acıdı;

Şefâat etti de bu saltanatı, bu bayrağı bana verdin ya; bütün yüceliğiyle, bütün olgunluğuyla bana ver.

Kime verirsen, kime kerem buyurursan o kişi Süleyman olur; o da benim işte.

Benden sonra gelmiş değildir o, benimledir. Hattâ benimle de ne demek? Dâvâsız, kavgasız benim o kişi dedi.

Bunu anlatmak farz ama ben, gene erkekle kadının hikâyesine dönüyorum.

Arap'la eşinin hikâyesi

Özü doğru biri, erkekle kadının hikâyesinin sonunu, netîcesini öğrenmek istiyor.

Erkekle kadının hikâyesini anlattık ya; sen onu, nefsinle aklına örnek bil.

Nefisle akıldan ibâret olan bu kadınla erkek, iyinin, kötünün ayırdedilmesi için gerek mi, gerek.

2630. İkisi de şu toprak yurtta gereklidir; gece gündüz savaştadır, ikisi de olaylar içindedir.

Kadın, durmadan evin ihtiyaçlarını diler durur; yâni şeref ister, ekmek ister, sofra ister, mevki ister.

Nefis, kadın gibi herşeye bir çâre bulmak peşindedir; kimi toprağa döşenir, kimi yücelik arar.

Aklınsa bu düşüncelerden haberi bile yoktur; aklında, fikrinde ancak Allah'ın gamı vardır.

Hikâyenin içyüzü, bu yemdir, bu tuzaktır ama dış yüzünü de şimdi toptan işit.

Mânâyı anlatmak yeter olsaydı dünya halkı, işten, güçten kalırdı, düzen bozulurdu.

Sevgi, yalnız düşünce, tamamiyle mânâ olsaydı namazının, orucunun şekilleri de yok olur-giderdi.

Dostların birbirlerine sundukları armağanlar bile dostluğu belirten şeylerdir.

Bu armağanlar, gizli olan, görünmeyen sevgilere tanıklık etsin diye sunulur.

Çünkü a bilgi sâhibi er, görünen ihsanlar, görünmeyen sevgilere tanıktır.

2640. Tanığın da kimisi gerçek olur; kimisi yalancı. İnsan, kimi şaraptan sarhoş olur, kimi ayrandan.

Ayran içen de coşkunluklar gösterir; hay - huy eder; sendeler, yıkılır.

O mürâyi de oruç tutarken, namaz kılarken bu çeşit işler yapar; halkın sevgiden sarhoş olmuş demlerini ister.

Dış yüzde görünen işlerden meydana gelen şey, bambaşka bir şeydir; insan, bunlarla, içinde gizli olanı belirtmek ister.

Yârabbi, sen bize bir ayırdetmek duygusu ver de, o belirtinin eğrisini doğrusundan ayırdedelim.

* Duygunun ayırdetmesi nasıl olur, bilir misin? Şöyle olur: Duygu, Tanrı ışığıyla görmeye başlar.

Belirti olmasa bile sebep onu meydana çıkarır; akrabâlık gibi hani. Akrabâlık, belirtisi olmasa da sevgiyi haber verir.

Tanrı ışığına uyan kişi, ne belirtiye kul-köle olur, ne sebeplere.

Sevgi, gönülde ışıl-ışıl ışıldadıkça parlar da parlar; adamı, belirtiyi gözlemekten kurtarır.

Artık o adamın, sevgisini bildirmesi gerekmez; çünkü sevginin ışığı bütün âleme, tâ göklere dek vurmuştur, her yanı ışıtmıştır.

2650. Bu sözün tamamlanması için daha etraflı anlatılması gerek ama öte yanını sen ara artık.

Mânâ bu şekilden belirir ama şekil, mânâya hem yakındır, hem uzak.

Birbirini bildirmek bakımından suyla ağaca benzerler; fakat özleri düşünülürse pek uzaktır onlar.

Özü, husûsiyeti bırak da sen, o iki rızık arayanın (*) hikâyesini anlat.

(*) Metinde "Ay yüzlünün" mânâsına "mâh-rû" yazılmış, karşılaştırmada, bu sözün yanına, "rızık arayanın" mânâsına gelen "rızk-cû" yazılarak düzeltilmiştir.

Arab'ın sevgilisinin dileğine uyması, bu uyuşta ne düzen var, ne sınamak diye de andiçmesi

Adam, artık dedi, aykırılıktan, aksilikten vazgeçtim; emir senin; dilersen çek kılıcı, kından sıyır.

Ne dersen buyruğuna uydum; buyruğun ister kötü olsun, ister iyi; bakmam bile.

* Senin varlığında yok olayım. Değil mi ki seni seviyorum; "Sevgi, insanı kör eder, sağır eder.,.

Kadın, gerçekten bana bir iyilik mi etmeyi kuruyorsun; yoksa hîleyle, gizlediğim şeyleri mi öğrenmek istiyorsun dedi.

Adam, gizliyi de, açığı da bilen Allâh'a, topraktan Âdem-i Safî'yi yaratana andolsun ki dedi, seviyorum seni.

Tanrı, Âdem'e üç arşın boy verdi ama, levihlerde, ruhlarda ne var, ne yoksa hepsini de ona gösterdi.

2660. Adları öğretti de ona, tâ sona dek ne olacaksa, önceden önce öğretti.

Derken melekler, onun ders verişi yüzünden, kendilerinden geçtiler; onun kutlamasıyla bir başka kutluluk elde ettiler.

Âdem'in yüzünden, kendilerine yüz gösteren genişliği, göklerde bile bulamamışlardı.

O tertemiz can sâhasının genişliği karşısında, yedi gök sâhası bile dardı.

* Peygamber, Tanrı buyurdu ki dedi; ben ne yücelere sığarım, ne aşağılara;

A üstün er, şunu bil ki ben, ne yeryüzüne sığarım, ne gökyüzüne, ne de Arş'a.

Şaşılacak şey şu ki inanan kişinin gönlüne sığarım ancak; beni arıyorsan, gönüllerde ara.

* Tanrı, a çekinen kişi dedi, kullarımın arasına katıl da benim keremimi göreceğin, seyredeceğin cennetime gir.

Arş, o ışığıyla, o genişliğiyle bile, gene de Âdem'i görünce, ululuğundan geçti.

Evet, Arş'ın ululuğuna son yok; fakat mânâ gelince şekil de ne oluyor?

2670. Her melek, bundan önce diyordu, yeryüzüyle eştik, dosttuk.

Kulluk tohumunu yeryüzüne ekiyorduk; yere olan bu alâkamıza da şaşıyorduk.

Hamurumuz gökyüzünden yoğrulduğu halde bizim, şu toprakla ne alâkamız var diyorduk.

Işıklarız biz diyorduk, karanlıklarla düşüp kalkmamız neden? Işık, nasıl olur da karanlıklarla beraber yaşar?

A Âdem, o alâka, o düşüp kalkış, senin kokunun yüzündenmiş; çünkü bedeninin arışı, argacı, yeryüzünden; bedenin topraktan dokunmuş.

Toprak bedenini yerden dokudular; tertemiz ışığını burada buldular.

Canımızın, şimdi, rûhundan elde ettiği parıltı, önceden önce, topraktan parlıyordu.

Yeryüzündeydik de yerden haberimiz yoktu; orada gömülü olan defîneyi bilmiyorduk bile.

O duraktan yola düşmemiz emredilince, bu yer değiştirmek, acı geldi bize.

Tanrı'ya deliller getiriyorduk; Tanrı'mız, bizim yerimize kim gelecek ki diyorduk.

2680. Diyorduk ki: Seni noksanlardan münezzeh bilişimizin ışığını lâfa, söze satıyorsun.

Tanrı buyruğu, bize bir yaygı yaymıştı da, enine - boyuna söyleyin bakalım demişti.

Dilinize ne gelirse çekinmeden, babanın tek çocuğu gibi söyleyin;

* Çünkü, bu sözler yerinde olmasa bile rahmetim, gazebimden üstündür, fazladır.

Bu artıklığı, bu üstünlüğü meydana koymak için a melek, sana şüpheler veririm, seni zanlara düşürürüm.

Derken söylersin, darılmam; hilmimi inkâr eden de ağız açamaz.

Bizim hilmimizden, her solukta yüzlerce baba, yüzlerce ana doğar; sonra da hemen yokluğa düşer gider.

O babaların, anaların hilmi, bizim hilim denizimizin köpüğüdür; köpük belirir, yok olur; fakat deniz gene yerindedir.

Daha ne diyeyim? Zâten o inciye karşı şu sedef, köpüğün, köpüğünün köpüğünün de ancak köpüğüdür.

O köpük hakkıyçın, o arı-duru deniz hakkıyçin bu söz, ne imtihandır, ne de boş lâf;

2690. Dönüp huzûruna varacağım Tanrı'ya andolsun ki sevgiden, yürek temizliğinden, gönül alçaklığından doğuyor.

Bu hevesim, sence bir tecrübeyse, bir imtihansa, bir nefesçik olsun şu imtihan edişimi imtihan et.

Sırrını saklama da sırrım meydana çıksın; gücüm neye yeterse buyur, hemen yapayım.

Gönlündekini gizleme de gönlümdekiler meydana çıksın; ne yapabileceksem boynuma alayım, işe girişeyim.

Ama ne yapayım, ne edeyim; elimde ne çâre var? Bir bak da gör, canım ne işe yarar?

Kadının, kocasına rızık istemek yolunu göstermesi, onun da kabul etmesi

Kadın dedi ki: Bir güneştir, doğmuş; bir âlem, onun yüzünden ışıklanmış.

Tanrı vekili; herşeyi düzüp koşan Tanrı'nın halîfesi. Bağdad şehri onun yüzünden bahara dönmüş.

O padişaha ulaşırsan sen de padişah olursun; ne vakte dek her düşkünün yanına varıp duracaksın?

Devletlilerle (*) düşüp kalkmak, kimyaya benzer; zaten onların bakışlarına benzer kimya nerde var?

Ahmed'in gözü, Ebû-Bekr'e düşmüş de o, bir gerçekleyiş yüzünden Sıddıyk olmuş.

2700. Adam, padişah beni nasıl huzûruna alır dedi; bir bahâna bulmadan onun yanına nasıl varabilirim?

Ya bır yakınlık gerek bana, ya bir düzen. Hiç bir sanat, âletsiz düzene girer mi?

* Hanı Mecnun, Leylâ'nın birazcık hastalandığını duymuştu da;

Eyvah demişti; bahânesiz nasıl gideyim? Hal-hatır sormaya gitmezsem ne olurum, ne hâle gelirim?

Keşke hekimliği iyi bilir bir hekim olsaydım da herkesten önce ben gitseydim Leylâ'ya.

* Tanrı bile, utancımız gitsin diye "Gelin de,, buyurdu.

Yarasaların gözlerinde güç-kuvvet olsaydı, gündüzleri de uçarlar, bir hoş hale gelirlerdi.

Kadın dedi ki: Kerem sâhibi padişah meydana girdi mi, âletsizlik, âletin ta kendisi olur.

(*) Metne "bâ şehan" yazılmışken üstüne "mukbilan" yazılarak düzeltilmiştir.

Çünkü âlet, dâvâya, varlığa düşmektir; iş âletsizliktedir; alçalmaktadır.

Adam dedi ki: Âletsizlik âlemine varmadan, âletsiz nasıl alış-verişte bulunabilirim?

2710. Şu halde müflisliğime bir de tanık gerek ki ganî padişah hâlime acısın.

Sen bana, sözden, hîleden başka bir tanık göster de o şen padişah, hâlime acısın.

Çünkü bu söz, bu hîle şâhıdinin şehâdeti, o kadılar kadısının indinde kabul edilmez.

Haline şehâdet eden, gerçeklik olmalı ki söz söylemeden ışığı parlasın, görünsün.

Arabın, çölleri aşıp, orada da su kıtlığı var sanarak Bağdad'a, Mü'minler emîrine bir testi yağmur suyunu armağan götürmesi

Kadın dedi ki: Gerçeklik, varlığından tamamıyle çıkman, çabalamanı bırakmandır.

Testide yağmur suyumuz var; varın-yoğun, sermâyen-sebebin de ancak bu.

Al şu su dolu testiyi, düş yola; onu armağan ver de padişahın huzuruna çık.

De ki: Bizim bundan başka hiç bir şeyimiz yok; ama çölde de bundan daha iyi su yok.

Onun hazînesinde ağır, değerli mallar çoktur. ama bu çeşit suyu güç elde eder.

Nedir o testi? Şu çepeçevre çevrilmiş bedenimiz; içinde de duygularımızın acı suyu var.

2720. * Ey Tanrı, "Allah satın aldı„ lûtfuyla sen kabûl et bizim şu küpümüzü, şu testimizi.

Beş duygudan meydana gelen şu beş lüleli testideki suyu, her çeşit pislikten sen arıt.

Arıt da bu testide, deniz suyunun sızacağı, gireceği bir yer olsun; böylece de testim, deniz huyuyla huylansın.

Onu armağan olarak padişaha götürdün mü, tertemiz olduğunu görsün de müşteri çıksın ona.

Ondan sonra da testinin suyu, sonsuz bir hâle gelir; yüzlerce dünyâ, testinin suyuyla dolar.

* Lüleleri kapat da testiyi küpten doldur; Tanrı, nefis isteklerinden yumun gözlerinizi dedi.

Arap, testiye bakıp - bakıp böbürleniyor, kimin böyle bir armağanı var; onun gibi bir padişaha, gerçekten de değerli bir armağan diyordu.

Kadın bilmiyordu ki orada, yol uğrağında, şeker gibi tatlı Dicle ırmağı akmakta.

Gemilerle, balık ağlarıyla dopdolu olarak, şehrin ortasından akıp gitmekte.

Yürü, padişahın yanına var da debdebeyi seyret; kıyılarından ırmaklar akan duyguya bak.

2730. Bizim bu çeşit duygularımız, anlayışlarımız, o arı-duru denize karşı bir katredir ancak.

Arabın karısının, bundan iyi bir su olmadığına inanarak testiyi keçeye sarması, kapağını da iyice kapatması

Evet dedi adam, testinin kapağını kapat; gerçekten de bu armağan, bize faydalı olacak.

Şu testiyi keçeye sar; keçeyi de dik; padişah orucunu bu armağanla açsın.

Çünkü bütün dünyâda bunun gibi bir su yoktur; hâlis arı-duru şarap bu, tadlar kaynağı bu.

Onlar, boyuna acı, tuzlu suları içerler de illetlere kararlar; yarı kör olur-giderler.

Yurdu, tuzlu su olan kuş, berrak ve tatlı su nerededir, ne bilsin?

Ey yeri - yurdu tuzlu suyun kaynak başı olan, sen Şatt'ı, Ceyhun'u, Fırat'ı ne bilirsin?

Sen daha bu geçici, bu sonu yok olan ker vansaraydan geçmemişsin; okyluğu, sarhoşluğu, neşeyi ne bilirsin sen?

Bilsen bile bu bilgin, babadan, atadan duymadır; bu adlar, sence Ebced'e benzer.

* Ebced, hevvez... Bu sölzeri bütün çocuklar bilirler; bilirler ama mânâları, onlardan çok uzaktır.

2740. Hâsılı Arap, testiyi aldı, yola düştü; gece-gündüz, onu taşıyıp götürüyordu.

Zamâne âfetlerinden birine uğramasın diye hem testinin üstüne titriyordu; hem de onu yüklenmiş, çölden şehire götürüyordu.

Kadın da seccâdesini yaymış, namaz kılıyordu; rabbim, sen esenlik ver, sen koru duâsını virdetmişti, yalvarıp duruyordu.

Diyordu ki: Kötü kişilerden, aşağılık adamlardan suyumuzu sen koru; yarabbi, o inciyi, o denize sen ulaştır.

Kocam uyanıktır, hünerlidir ama incinin binlerce düşmanı vardır.

İnci de ne oluyor ki? Kevser suyu o; incinin de temeli, bu suyun bir katresi.

Kadının duâları, ağlayıp sızlanmaları, adamın derde düşmesi, ağır yük çekmesi yüzünden

Arap, hırsızlara çaldırmadan, atılan bir taşla kırılmadan, sağ-esen, testiyi Halîfelik şehri'ne dek götürdü.

Bir kapı gördü ki nîmetlerle dopdolu. İhtiyaçları olanlar, ağlarını oraya germişler, yaymışlar.

Soluktan soluğa, her yandan bir ihtiyaç sâhibi geliyor; o kapıdan ihsanlar elde ediyor; ihtiyâcı gideriliyor.

2750. * O kapı, ateşe tapana da, inanana da, güzele de, çirkine de açık; cennet gibi değil; güneş gibi, yağmur gibi.

Bir topluluk gördü ki, halîfenin huzurunda düzülmüş, bezenmiş; bir başka topluluk ayakta durup sıra beklemekte.

* Süleyman'dan karıncaya dek ileri gidenler, gerı kalanlar... Sankı Sûr üfürülmüş de dünyâdakiler dirilmişler.

Görünüşe kapılanlar ıncilere, mücevherlere batmış; mânâ ehli, mânâ denizine dalmış.

Himmeti olmayan, himmet sâhibi olmuş; himmeti olansa, ne nîmetlere ulaşmış.

Yoksul nasıl ihsâna, ihsan sahibine âşıksa, ihsan sahibinin ihsânı da yoksula âşıktır; yoksulun sabrı fazlaysa, ihsan sâhibi, onun kapısına gelir. İhsan sâhibinin ihsânı fazlaysa yoksul, onun kapısına gelir. Fakat yoksulun sabrı, onun olgunluğudur; ihsan sâhibinin sabrıysa, onun kusurudur

Kapıdan, a ihtiyaç sâhibi, gel; cömertlik, yoksul gibi, yoksullara muhtaçtır diye ses gelmedeydi.

Ses diyordu ki: Cömertlik, yoksulları, zayıfları aramakta; güzellerin, cilâlı, tozsuz-passız ayna aramaları gibi hani.

Güzellerin yüzleri, aynayla bezenir; ihsanın yüzü de yoksulla belirir.

* Bunun içindir ki Tanrı, "Vedduhâ„ sûresinde "Ey Muhammed„ buyurdu, "Yoksula pek bağırma.„

Değil mi ki yoksul, cömertliğin aynasıdır; sakın aynaya karşı soluk verme, çünkü soluk, aynanın yüzüne ziyan verir; aynayaı buğulandırır.

2760. Bir kişi var; cömertliği, yoksulu belirtir; bir başkası var; yoksullara ihsanda bulunur.

Şu halde yoksullar, Tanrı cömertliğinın delilleridir; Tanrı'yla olanlarsa, mutlak cömertliktir.

Bu iki bölükten olmayanlar, zâten ölülerdir. Bu çeşit kişi, bu kapıda değildir; o, perdenın üstündeki resimdir.

Tanrı yoksulu olup Tanrı'ya susamış olanla Tanrı'dan mahrum olan, başkasına susayan kişi arasındaki fark

O, yoksulun resmidir; ekmek yemez. Köpeğin resmine ekmek atma.

Onda lokma yoksulluğu var, Tanrı yoksulluğu yok. Bir ölünün resminin önüne tabak koyma.

Ekmek yoksulu, karada balıktır. Şekli balık şeklidir ama denizden kaçar.

* Ev kuşudur o, havadan uçan Zümrüdüanka değil. Güzel yemekler yer, şerbetler içer; fakat Tanrı'dan yemez, içmez.

Yemek, içmek için Tanrı'ya âşıktır, güzelliğe, alıma âşık değildir.

* Tanrı'nın zâtına âşık olduğunu vehmetse bile sevdiği, zât değildir; vehmi, adların, sıfatların vehmidir.

* Vehim mahlûktur, doğmuştur; Tanrı'ysa doğmamıştır da, doğurmaz da.

2770. Kendi yaptığı resme, kendi vehmine âşık olan nereden nîmetler sâhibi Tanrı âşıklarından olacak?

Fakat o vehme âşık olan da gerçekse, onun o geçici aşkı, kendisini gerçeğe çeker.

Bu sözü etraflıca anlatmak gerek ama köhne anlayışlardan ürküyorum.

Kısa görüşlü eski anlayışlar, düşünceye yüzlerce kötü hayaller getirir.

Herkes gerçeği duyamaz; bütün bir incir, her kuşcağıza lokma olamaz.

Hele o kuş, ölmüş, çürümüş, hayâllere dalmış, kör, gözsüz, bir kuş olursa.

Balık resmine ha deniz olmuş, ha kara. Hintlinin yüzüne ha sabun olmuş, ha kara boya.

Bir kâğıda gamlı bir adam resmi yapsan, o resmin ne gamla bir alış-verişi vardır, ne neşeyle.

Resmi gamlıdır ama resmin gamdan haberi bile yoktur; resmi güler ama güldüğünden haberi yoktur ki.

Gönüle işleyen bu gamla neşe de, o gama, o neşeye karşı bir resimdir ancak.

2780. Şekilden mânâyı anlayasın diye güler bir halde resmedilmiştir; senin içindir bu.

Resmin gamlı yapılması da gene bizim için; doğru yolu hatırlamamız için (*).

Bu hamamdaki resimler, câmekânın dışından bakılırsa, elbiseler gibi hareketsiz durup durmadadır.

Sen dışarıda oldukça ancak elbiseleri görürsün; a solukdaş, elbiseni soy da içeriye gir.

Çünkü elbiseyle içeriye yol yoktur; beden candan habersizdir; elbise bedenden.

Halifenin nakıypleriyle kapıcılarının, bedeviyi ağırlamak için yanına gelmeleri, armağanını kabûl etmeleri

O bedevi, uzak çöllerden, hilâfet yurduna, halîfenin sarayının kapısına varınca

Nakıypler, bedeviyi karşıladılar (**); yenine - yakasına bir hayli lûtuf gülsuyu serptiler.

İhtiyacını, o, söz söylemeden anladılar; onların işi-gücü, zaten istemeden önce bağışlamaktı.

Ona, ey Arab'ın yücesi dediler, nerelisin, yol yorgunluğundan ne haldesin, nasılsın?

(*) Bu beyit, karşılaştırmada ketnara yazılmıştır.

(**) Metinde, "Pes nakıyban pîş-i û bâz âmedend" yazılmış; karşılaştırmada "û bâz âmedended" in üstüne "a'râbî şodend" yazılarak düzeltilmiştir.

Bedevi, yüz verirseniz dedi, yücelirim; arda atarsanız ne yüceliğin kalır, ne bir şeyim.

2790. * A yüzlerinde ululuk belirtisi görülenler; a ışıkları, Ca'feri altından daha hoş olanlar,

Sizi bir kerecik görmek, sizinle bir kere buluşmak, nice güzelleri görmektir, nice güzellerle buluşmaktır; yolunuza mal da fedâ olsun, menâl de.

* Hepiniz de "Allah ışığıyla görür" sırrına ermişsiniz; ihsanlarda bulunmak için padişahın yanından gelmişsiniz.

O bakış kimyasıyla, bakıra dönmüş insanları, sâf altına çevirirsiniz.

Garibim ben, çöllerden geldim, padişahın lûtfunu umarak geldim.

Onun lûtfunun kokusu, çölleri kapladı; kum zerreleri bile o lûtufla canlandı.

Buraya dek para - pul elde etmek için geldim ama gelip sizi görünce de sarhoş oldum, kendimden geçtim.

Birisi, ekmek almak için ekmekçi dükkânına koştu; fakat ekmekçinin güzelliğini görünce de can verdi gitti.

Birisi, hava almak için gül bahçesine gitti; derken bahçıvanın yüzü, ona seyir - seyran yeri oldu.

Hani kuyudan su çeken bedevi gibi. O da Yûsuf'un yüzünden Âb-ı hayâtı tattı.

2800. Mûsâ, ateş elde etmeye gitti; öylesine bir ateş gördü ki ateşten vazgeçti.

İsâ, düşmanlardan kurtulmak için sıçradı; o sıçrayış, onu dördüncü kat göğe yüceltti.

Buğday başağı, Âdem'e, tuzak olmuş da varlığı, insanlara başak kesilmiş.

Doğan, yem için tuzağa yönelir; derken padişahın bileğini, elini bulur, devlete, ikbâle ulaşır.

Çocuk, babası, kendisine ihsanda bulunacak, kuş alacak ümîdiyle mektebe gider, hüner, bilgi elde eder.

Birisi mektepten çıkar, yüce bir mevkie erer; hocasına aylık verirken dolun Ay kesilir, âlemi ışıtır.

Abbâs, kin güderek Ahmed'i kökünden söküp atmak için aslı olmayan kendi dînine güvenip savaşa gelmişti.

Halîfelikte o, onun oğulları, kıyâmete dek dîne arka oldular; halîfeliğe şeref veriyorlar.

Ben de bu kapıya, birşeycik istemek için geldim; fakat dehlize girer girmez yüceldim, başköşe oldum gitti.

Ekmek ümîdiyle armağan olarak su getirdim; fakat ekmeğin kokusu, beni cennetlerin başköşesine götürdü.

2810. Ekmek, bir Âdem'i cennetten sürdü-çıkardı; beniyse cennetliklere kattı.

Melek gibi sudan da geçtim, ekmekten de. Gök kesildim, bu kapıdan, hiç bir isteğim olmaksızın dönmeye koyuldum.

Âşıkların bedenleriyle canlarından başka herşey, dünyâda bir maksatla döner-dolaşır.

Dünyâyı seven, üstüne güneş vurmuş olan dıvara gönül veren kişiye benzer; o ışığın dıvardan olmadığını, dördüncü kat gökte bulunan güneş değirmisinden olduğunu anlamaya çalışmaz; gönlünü tamamiyle dıvara verir. Güneşin ışığı güneşe kavuşunca, ebedî olarak mahrum kalır. "Onlarla istedikleri şeylerin arasına bir engeldir, çekildi artık"

Külle, bütüne âşık olanlar, parça-buçuğa âşık olmazlar. Parça-buçuğa âşık olanlar, onu özleyenlerse külden mahrum kalırlar.

Parça-buçuk, parça-buçuğa âşık oldu mu, sevgilisi, hemencecik kendi bütününe gidiverir; âşık da ayrılığa düşer-gider.

Başkalarının maskarası olur; kulu-kölesi kesilir; denize düşer, eline gelen ota, yosuna sarılır.

O zayıf, emir-hüküm sâhibi olamaz ki dostunun derdine derman olsun; efendisinin işini mi görecek, kendi işini mi?

*** Arapların, "Zinâ edeceksen hür kadınla et, bir şey çalacaksan inci çal" atasözü**

Zinâ edeceksen hür kadınla et sözü, bu yüzden atasözü olmuştur; çalacaksan inci çal sözü, bu yüzden söylenegelmiştir.

Kul, efendisine gitti; âşık, ağlaya-inleye kalakaldı. Gül kokusu, gül bahçesine gitti; oysa diken oldu kaldı.

Isteğinden uzak düştü; çalışması boşa gitti; çektiği zahmet boşa çıktı; üstelik ayağı da yaralandı.

2820. Hani gölge avlanan avcı gibi. Hiç gölge sermayelik eder mi ona?

Adam, sımsıkı, kuşun gölgesine yapışmış; kuşsa ağacın dalında şaşırmış kalmış.

Bu akılsız adam diyor, neye gülüyor acaba? İşte sana olmayacak şey; işte sana çürümüş - gitmiş sebep.

Eğer parça-buçuk da bütünledir, ondan ayrılmaz diyorsan diken ye; diken de gülle beraberdir.

Parça - buçuk, bütünle ancak bir yüzden birleşmiştir; yoksa peygamberlerin gönderilmesi boşuna olurdu.

Çünkü peygamberler, insanları Tanrı'ya ulaştırmak için gelmişlerdir. İnsanların hepsi de bir bedense, kulla Tanrı birleşmişse, kimi kime ulaştıracaklar?

Oğul, bu sözün sonu yoktur; gün geçti, akşam oldu. Sen hikâyeyi tamamla.

Arabın, armağanı, yâni testiyi, halifenin kullarına vermesi

Su testisini sundu, o dergâha hizmet tohumunu ekti.

Bu armağanı dedi, padişaha götürün; padişahtan ihsan dileyeni ihtiyaçtan kurtarın

Su tatlı, testi de yemyeşil, yepyeni. Bu su, gölde toplanan yağmur suyudur.

2830. Kulların, bu söze gülecekleri geldi; fakat gene de testiyi can gibi aldılar, bağırlarına bastılar.

Çünkü herşeyden haberi olan o güzel padişahın lûtfu, bütün adamlarına da tesir etmişti.

Padişahların huyları, buyruklarına uyanlara da geçer. Gökkubbe toprağı yemyeşil eder.

Padişahı bir havuz say; yakınları lülelere benzerler. Su lülelerden akar, gölleri doldurur.

* Her lüleden akan su, o tertemiz havuzdan gelir; herbir lüle, hoş, tatlı su akıtır.

Fakat havuzdakı su, acı, tuzlu, kokmuş su olursa her lüleden o çeşit su akar.

Çünkü her lüleye gelen su, havuzdan gelir; sen bu sözün mânâsına iyice dal, iyice.

Yeri-yurdu olmayan padişahlar padişahı canın lûtfu da, bütün bedene tesir eder.

Huyu hoş, suyu hoş olan akıl, bütün bedeni edepli bir hâle getirir.

Durup dinlenmesi olmayan şuh aşk da bedeni nasıl coşturuyor, deliliğe sürükleyip gidiyor.

2840. Kevser'e benzeyen deniz suyunun lûtfu yüzünden, içindeki kırık taşların hepsi inci kesilmiştir, mücevher olmuştur.

Usta, hangı hünerle tanınırsa kalfaların, çıraklarırn canları da o hünerle övülür.

* Usûl bilgisinde usta olan kişinin yanına varan zihni açık, istidatlı talebe usûl okur.

* Fıkıh bilgisinde usta olanın yanındaki talebeyse fıkıh okur; usûl de okumaz, beyan da.

* Nahiv bilgisinde usta olan hocanın talebesinin canı, nahivci olur.

Yolda yok olan ustanın talebesinin canıysa padişahta yok olur-gider.

Bütün bu bilgilerin içinde, ölüm günü yol azığı olacak bilgi, yokluk bilgisidir.

Nahivciyle gemici hikâyesi

Bir nahivcı gemiye binmişti. O kendisine tapan kişi, oturduğu yerden, yüzünü gemiciye döndürdü.

Dedi ki: Hiç nahiv okudun mu sen? Gemici, hayır deyince, yarı ömrün hiçe gitti dedi.

Gemicinin gönlü kırıldı; adam, öfkelendi; fakat hemencecik cevap vermedi; sustu.

2850. Derken yel, gemiyi bir girdâba düşürdü; gemici, o nahivciye yüksek sesle seslendi:

Hiç yüzme bilir misin sen? Söyle. Nahivci, hayır a güzel cevaplar veren güzel yüzlü dedi.

Gemici, a nahivci dedi, bütün ömrün hiçe gitti; çünkü gemi girdaplarda batar-gider.

Şunu bil ki burada, mahvolmayı bilmek gerek, nahiv bilmek işe yaramaz. Yok olmuşsan hiç bir tehlike yok, dal suya.

Denizin suyu, ölüyü başında taşır; fakat adam diriyse denizden nasıl, ne vakit kurtulur?

Sen, insan huylarından öldün mü, sırlar denizi, seni başının üstünde taşır.

Halka, eşek adını takmışsın ama şimdi eşek gibi buz üstünde kalakaldın.

Dünyâda zamânın allâmesi ol istersen. İşte şimdicek şu dünyâın yokluğunu gör, zamânın geçip gittiğini seyret hele.

Size, yok oluş nahvini öğretmek için, hikâye arasına, nahivcinin hikâyesini de katıverdik.

A yüce dost, fıkhın fıkhını da yok olmada bulursun, nahvin nahvini de, sarfın sarfını da.

2860. O su testisi bilgilerimizdir; o halife de Tanrı bilgisinin Dicle'si.

Biz testilerimizi dolduruyor da Dicle'ye götürüyoruz; kendimizi eşek bilmezsek, gerçekten de eşeğiz biz.

Ama bedevi, bu işte mâzurdu; Dicle'yi bilmiyordu; pek uzaktaydı.

Bizim gibi onun da Dicle'den haberi olsaydı, o testiyi yerden yere taşıyıp götürmezdi.

Hattâ Dicle'yi bilseydi o testiyi taşa çalar, kırardı.

Halifenin, armağanı kabul etmesi, o armağana, o testiye ihtiyacı yokken kabûl edip Arab'a ihsanda bulunması

Halife, bedevi'yı görüp ahvâlini işitince o testiyi altınla doldurttu; daha da ihsanlarda bulundu.

O bedeviyi ihtiyaçtan kurtardı; husûsî olarak ihsanlar etti kendisine mahsus elbiseler verdi.

Şu altınla dolu testiyi eline verin; dönerken de onu Dicle kıyısından geçirin.

Çöl yolundan gelmiş, oysa Dicle yolu, bulunduğu yere daha yakın dedi.

Bedevi, gemiye girip Dicle'yi görünce utancından yere kapandı, eğilip secde etti.

2870. Bu ihsanlarda bulunan vergili padişahın ne şaşılacak lûtfu var dedi; daha da şaşılacak şey, o suyu kabul edişi.

Nasıl oldu da o bir pula bile değmez armağanı, o cömertlik denizi kabul etti, hemencecik aldı benden?

Oğul, bütün dünyâyı testi bil; hem de ağzına dek bilgiyle, güzellikle dopdolu bir testi.

Fakat bu bilgı, bu güzellik, dolu oluşu yüzünden derisine sığamayan zâtın, güzellik Diclesinden ancak bir katre.

* Gizli bir defîneydi, dopdolu olduğundan çatladı, yarıldı; toprağı daha parlak bir hâle getirdi.

Gizli bir defîneydi, dopdolu olduğundan coştu, köpürdü; toprağı, atlaslar giyinmiş bir padişah hâline soktu.

Tanrı Diclesinin bir kolunu görseydi, yok ederdi o testiyi, yok ederdı.

Onu görenlerin hepsı de kendinden geçmiştir; hem de bu, boyuna böyledir. Testiye, kendilerinden geçmişçesine taş atarlar.

A gayretinden testıye taş atan, o testiyi kırman, zâten yapmandır, düzüp koşmandır.

Küp kırılmış ama içindekı su dökülmemiş. Bu kırmaktan yüzbinlerce yapmak meydana gelmiş.

2880. Küpün her parçası oynamada, hallenmede. Fakat yarı buçuk akıl, bunu olmaz bir şey görür.

Bir hoşça bak da gör; ne testi meydanda bu halde, ne su. Allah doğrusunu daha iyi bilir.

Mânâ kapısını çalarsan, sana açarlar. Düşünce kanadını çırp da seni, bir doğan haline getirsinler.

Düşünce kanadı topraklara bulandı, ağırlaştı. Çünkü toprak yiyorsun sen; toprak, sence ekmeğe dönmüş.

Ekmekle et topraktır; bunları az ye de toprak gibi yeryüzünde kalma.

Acıkınca köpek oluyorsun; kızgın, geçimsiz, kötü damarlı kesiliyorsun.

Fakat doyunca da bir leş kesiliyorsun; duvar gibı hiç bır şeyden haberı olmayan, ayağı bulunmayan birı olup gidiyorsun.

Bir soluk leş oluyorsun, bir soluk köpek. Arslanların yolunda nasıl yelip yortacaksın?

Avlanırken ışıne yarayan köpektir ancak. Köpeğe kemiği az at.

Çünkü köpek doydu mu azgınlaşır; güzelim ava nasıl seğirtir?

2890. O bedevıyı de yoksulluk çekti götürdü de o dergâha ulaştı, o devlete erişti.

Hikâyeyi anlatırken o azıksız, o sığınaksız bedeviye padişahın ihsânını söylemiştik.

Âşık, ne söylerse söylesin, sözünde aşk kokusu duyulur; aşk ilinde o koku, ağzından burcu-burcu tüter.

Fıkıhtan söz açarsa, ağzından yokluk kokusu sözlerı dökülür; o güzelim sözlerden yokluk kokusu gelir.

Küfürden bahsetse din kokusu duyulur; zandan, şüpheden söz etse tam inanç kokusu gelir.

Eğri-büğrü köpüğü bile doğruluk içindir. Arılığın-duruluğun temeli, o kapkara (*) sözü bezemiştir.

Sen o köpüğü, o tortuyu aparı bil; sevgilinin ağzından, dudağından çıkan sövüş say.

Âşıkın, pek de istemediği o sövüş, sevgilinin sevimli yüzü için hoş görülür.

Eğri bile söylese doğru görünür; ne de güzel eğridir ki doğruyu bezer.

Şekerden somuna benzer bir şey düzsen emdin mi, şeker tadı gelir ondan, ekmek tadı değil.

2900. İnanan biri, altın bir put bulsa her puta tapan (**) alsın diye bırakır mı hiç?

Onu alır, ateşe atar, eğreti şeklini bozar - gider.

Böylece de altındaki put şekli (***) kalmaz; çünkü şekil engeldir, yol kesicidir.

Onun özündeki altınlık, Tanrı vergisidir; put şekli, altında eğretidir.

(*) Metinde "fer'râ" yazılı; karşılaştırmada, bu sözün üstüne "tîre" yazılarak düzeltilmiş.

(**) Puta tapan sözü, türkçe "şemen" olarak kullanılmıştır.

(***) Metinde "şekl" yazılmış; düzeltilirken altına "nakş" sözü eklenmiş.

* Bir pire için kilimi yakma; her sineğin vızıltısını dinleyip başını ağrıtma, gününü yitirme.

Sen de şekillerde kalırsan puta tapıyorsun demektir; herşeyin şeklini bırak, mânâsına bak.

Hacca gideceksen bir hac yoldaşı ara; ister Hintli olsun, ister Türk, ister Arap.

Şekline, rengine bakma; ne kuruyor; maksadı ne; ona bak.

Rengi kara bile olsa seninle aynı maksadı güdüyorsa ona ak de; senin rengindedir o.

Bu hikâye alt-üst söylendi; âşıkların düşünceleri gibi hani; ne ayağı var, ne başı.

2910. Ezel gibi bunun da başı yok; önüne ön bulunmaz. Ayağı da yok, zâten ebedle akrabâ.

Hattâ su gibi. Her katresi hem baş, hem ayak, hem de başsız, ayaksız; ikisi de yok.

Hâşâ; vallâhi de hikâye değil bu; kendine gel. Bir hoşça bak da gör; bizimle senin bugünkü hâlimiz.

Sûfînin rengi, şekli düzülü-koşuludur yanında geçmiş, anılmaz bile.

Arap da biziz, testi de biziz, padişah da biziz, hepsi de biz. Fakat yalana-dolana düşen, bunu anlayamaz.

Aklı koca bil, şu nefis de, şu tamah da kadın. Bu ikisi karanlıktandır, inkârcıdır; akılsa ışıktır, mumdur.

Şimdi, inkârın temeli nereden doğuyor; bunu dinle. Çünkü bütünün çeşit-çeşit, renk-renk parça-buçukları var.

Bu bütünün parça-buçuğu, bütüne karşı parça-buçuklara benzemez; gülün bir parçası olan gül kokusu gibi de değildir.

Yeşilliğin güzelliği, gülün güzelliğinin parça-buçuğudur; kumrunun sesi, bülbülün şakımasından bir parçadır.

Anlaşılması zor olan şeyleri anlatmaya, soruları cevaplandırmaya kalkışırsam susuzlara nasıl, ne vakit su verebilirim?

2920. Eğer tamamiyle zorluklara daldınsa, daralıp kaldınsa sabret; sabır genişliğin anahtarıdır.

Sakın düşüncelerden, sakın. Düşünce arslandır, yaban eşeğidir, gönüllerse ormanlar.

Perhizler, ilâçların başıdır; kaşınmak uyuzluğu arttırır.

Perhız, gerçekten de ilâcın temelidir; pehriz et de canındaki gücü-kuvveti seyret.

Bu sözleri, kulak gibi duy da altından bir küpe takayım kulağına.

* O vakit, kulağı küpeli bir Ay olursun, kuyumcu kesilirsin; tâ Ay'a dek, Süreyyâ'ya dek yücelirsin.

Önce şunu dinle: Bu çeşitli halkın canları da elif'ten ye'ye dek çeşitlidir.

Bir bakıma, baştan ayağa dek birdir ama bir bakıma da çeşitli harfler, birbirlerine aykırıdır, çeşitli yönlere çekilebilir.

Bir yüzden, harfler birdir, birbirleriyle birleşmişlerdir; bir yüzdense birbirlerine zıttır; bir yüzden sanki şakadır onlar; bir yüzdense doğru.

* Kıyâmet günü, herşeyin Tanrı'ya sunulacağı gündür; kendini göstermeyi de süslenip bezenen ister.

2930. Kim, Hintli gibi kara sevdalara düşmüşse, kendini gösterme günü, onun rezillik çağıdır.

Güneş gibi parlak bir yüzü olmayan, perdeye benzeyen geceyi ister ancak.

Dikeninde bir gül bile yoktur; ilkbahar çağları, onun gizlediği şeylere düşman kesilmiştir.

Fakat baştan ayağa gül olana, süsen kesileneyse bahar, iki aydın gözdür.

Mânâsı olmayan diken, gül bahçesiyle yan yana gelebilmek için güz mevsimini ister, güz mevsimini.

Güz mevsimini ister ki o mevsim, bunun da güzelliğini örtsün, gizlesin, onun da aybını. Sen de ne bunun rengini gör, ne onun kirini, pasını.

Şu halde güz mevsimi, ona ilkbahardır, yaşayıştır; çünkü güzün kara taşla yakut bir görünür.

Bahçıvan, bunu güzün de bilir, görür. Bir kişinin şu görüşü yok mu? Bütün dünyânın görüşünden yeğdir.

Zâten dünya, o kendisinden geçmiş, gerçeğe dalıp gitmiş kişidir ancak. Gökteki yıldızların hepsi de Ay'ın parça-buçuğudur.

Bunun içindir ki bütün güzeller, müjde, müjde, işte şimdicek ilkbahar geliyor der dururlar.

2940. Çiçekler, akar su zinciri gibi parlamak, meyvalar, tomurcuklanmak için hep baharı beklerler.

Çiçek döküldü mü meyva başgösterir; beden kırıldı mı can başgösterir.

Meyva mânâdır; çiçekse o mânânın şekli. O çiçek müjdedir; meyvaysa nîmeti.

Çiçek döküldü mü meyva belirir; o yitti mi, bu, çoğaldıkça çoğalır.

Ekmek, koparıp yenmedikçe nasıl güç-kuvvet verir insana? Salkımlar koparılıp sıkılmadıkça şarap olur mu hiç?

Helîle, ilâçlarla dövülüp yoğrulmadıkça ilâçlar, nerden sağlığı arttıracak?

Pirin sıfatları ve ona uymak

Ey Tanrı ışığı Husâmeddin, bir iki kâğıt fazla al da pîrin sıfatlarını yaz.

Nâzik bedeninde güç-kuvvet de yok ama bizim de, güneş olmadıkça ışıklarımız yok.

* Kandil olmuşsun, sırça kesilmişsin ama gönül ehlinin başısın, ipin ucusun sen.

Değil mi ki ipin ucu senin elinde, senin isteğine uymuş, gönül gerdanlığındaki inciler de senin ihsânın.

2950. Yol bilen pîrin hallerini yaz; pîri seç; onu, yolun ta kendisi bil.

Pîr yaydır, halksa güz ayı. Halk geceye benzer, pîrse Ay'dır.

Tâze, genç bahta pîr adını taktım; çünkü o, Tanrı lûtfuyla pîr olmuştur; günlerin gelip geçmesiyle değil.

Öyle bir pîrdir o ki, ona başlangıç yoktur; öylesine tek inciye ne eş vardır, ne benzer.

* Zaten eskimiş, yıllanmış şarap daha kuvvetli olur; hele "Tanrı indinden„ olursa o şarap...

Pîri seç, pîrsiz bu yolculukta pek büyük âfetler, korkular, tehlikeler vardır.

Birçok kere gittiğin yolda bile kılavuz (*) olmadıkça per-perişan olursun.

Hiç görmediğin bu yola; sakın yalnız ayak basma, kılavuzdan başçekme.

A ahmak, başında onun gölgesi olmazsa gulyabani sesi, başını döndürür.

Gulyabani, sana zarar verir de yoldan azdırır seni. Senden daha akıllı nice kişiler bu yola düştü.

(*) "Kılavuz" böyle, türkçe geçiyor.

2960. Yola düşenlere, o kötü canlı İblîs neler etti; Kur'ân'dan işit.

Onları, ana yoldan yüzbinlerce yıl uzaklara düşürdü;kutsuzluklara uğrattı; çırçıplak etti-gitti.

* Kemiklerini, gör; saçlarını seyret de ibret al, o yana eşek sürme.

Eşeğin boynunu tut, yola sür onu; yol erlerinin, güzelce yol bilenlerin yoluna getir onu.

Kendine gel, eşeği kendi keyfine bırakma, ondan el çekme. Çünkü onun aşkı, çayırlığa, çimenliğedir.

Bir soluk gaflete düştün de onu bıraktın mı, çayırlığa doğru fersahlarca yol alır-gider.

Eşek, yolun düşmanıdır, çayırın sarhoşudur ancak. O, nice eşek sâhibini öldürmüş-gitmiştir.

Yolu bilmiyorsan eşek neyi isterse onun aksini yap; zâten doğru yol da budur.

* "Kadınlarla danışın, sonra da ne dedilerse aksini yapın.„ Gerçekten de onlara âsî olmayanlar helâk oldu.

Nefsin isteğiyle az dostluk et; çünkü Allah yolundan seni azdıran odur.

2970. Dünyâda, yoldaşların gölgesinden başka hiç bir şey, bu dileği, bu isteği kırıp geçiremez.

* * *

(ŞERH)

2253. Beyitle başlayan hikâye, "Musîbet - Nâme„ ve "Câmi'ul-Hikâyât„ ta geçer. Bedevînin biri, çölde, bir çukurda birikmiş yağmur suyunu görür; içince tadına doyum olmadığını anlar; bu der, mutlâka cennet suyu; bu suyu halîfeye götüreyim. O çağda halîfe, Me'mun'dur (ölm. 218 H. 833). Testisini doldurup Bağdad'a gider, halîfeye sunar; sana cennet suyu getirdim der. Halîfe, yerini, yurdunu öğrenir; ona ihsanda bulunur. Hemen dön, yurduna git der. Bedevî döndükten sonra da neden tez döndürdüğünü soranlara, ırmağı görüp utanmamasını istedim der (Maâhiz; s. 24-26).

Mevlânâ bu hikâyeyi tasarruflarla nakleder. Bir çöl âilesinin yoksulluğunu canlandırır. Maddî yoksulluktan, mânevî yokluğa döner; irşâd kudretine sâhib olmadıkları halde mürşid geçinenlerden söz açar. Bunlara uyanların, binde bir ihtimâlle ve ancak inançları yüzünden gerçeğe ulaşabileceklerini ihtiyatlı bir dille bildirir; fakat bunlara yaklaşmamanın lüzumunu da söyler. Zahmetin rahmete, acının tatlıya ulaşacağını anlatır; tamahın kötülüğünü belirtir. İnsanın, herşeyi, kendi görüş çevresinden görebileceğini söyler; erkeğin, kadına karşı zâfını dile getirir; kadını över; ona büyük bir mevki verir; hadîse dayanarak devrinin en ileri görüşünü aksettirir.

İnanmayanın bile gizli bir şüphe içinde olduğunu bildirirken Firavun'un, Tanrı'ya gizlice yalvarışını anlatır. Sâlih Peygamber'in (A. M.) kıssasına geçer; bilgisizliğin nasıl bir mahrûmiyetle sonuçlanacağını canlandırır; kahra uğrayanların, yaptıkları işler yüzünden uğradıklarını söyler. Barışın yüceliğini över; olgun kişinin yaptığı, işlediği şeylerde bir hikmet bulunduğunu, nâkıs kişilerin, onları örnek almamaları gerektiğini belirtir; her bilgi sâhibinin, ancak kendi bilgisinde usta olabileceğini, ferdiyetinden geçebilenin topluma yayılabileceğini îzâh eder. Bu arada, hikâyedeki remizlerden de bahsedip nefis isteğinden ve tamahtan, olgun kişiye uymakla kurtulmanın mümkün olduğunu anlatır.

Başlıkta geçen Hâtem, cömertliğiyle meşhur bir Araptır; Tay boyundadır. Hz. Muhammed'in zamânına erişmiş, fakat Hz. Peygamber'in (S. M.) dâvete başlamasından önce vefât etmişti. Kızı Müslüman olmuştur. Oğlu, önce Şam'a kaçmışsa da sonra Medîne'ye gelmiş Müslümanlığı kabûl etmiştir.

2260. Arap olmayan milletlerin hepsine "Acem„ denir; bu söz, yabancı mânâsınadır.

2264. "Gide-gide güneşin doğduğu yere vardı; orada bir topluluk gördü ki onların güneşten başka hiç bir elbisesi yoktu; güneş, orada, öyle bir topluluğa doğmadaydı.„ (Kur'ân-ı Kerîm; XVIII, Kehf, 90). Mevlânâ, bu mazmûnu, bu âyet-i kerîmeden almıştır. Şeyh Galib de (1213 H. 1799), "Hüsn ü Aşk„ ta,

Giydikleri âftâb-ı Temmûz
İçtikleri şu'le-î cihan-sûz

beytinde, aynı mazmûnu dile getirmiştir (Dîvan; Mısır, Bulak - 1252, Sonda Hüsn ü Aşk, s. 12. Hüsn ü Aşk; Gâlib'in elyazısı; Fotokopi s. 4; beyit. 6; Metin, s. 61; ilk beyit. Altın Kitaplar Yayınevi; İst. 1968).

2267. Sâmirî. Mûsâ P. (A. M.) Tûr'dayken İsrailoğullarını dinden döndüren adamdır. Onların Mısır'dan çıkarken alıp getirdikleri altın zînet eşyasını eritmiş, altın bir buzağı dökmüş, işte Mûsâ'nın da, sizin de mâbûdunuz budur demişti. Yaptığı buzağının böğürdüğünü de duyan İsrailoğulları, Hârûn'un öğütlerini dinlememişler, ona tapmaya başlamışlardı. Mûsâ, Tûr'dan gelince Hârûn'a kızmış, o da bunu Sâmirî'nin yaptığını söylemişti. Mûsâ, Sâmirî'yi sorguya çekince o, ben demişti, onların görmediklerini gördüm; sana gelen meleğin ayağını bastığı yerden bir avuç toprak aldım, heykelin mayasına kattım; o yüzden böğürüyor. Mûsâ, Samirî'yi kavmin içinden kovmuş, dünyâda cezan, rastladığına, bana dokunma diye bağırmandır, âhiret cezası da başka demişti. Ondan sonra bu buzağıyı eritmiş, dövüp ezmiş, denize attırmıştır (Kur'ân, XX, Tâhâ, 85-98). "Ahd-i Atıyk„ te buzağıyı Hârûn'un yaptığı bildirilir ki bu da bir bühtandır (Hurûc, XXXII).

2276. Kıran, iki yıldızın aynı dereceye gelmesidir. Bu takdirde birinin gölgesi öbürünün üstüne düşeceği için güneşten aydınlanamaz, tutulur. Yıldız bilgisine inananlarca bu zaman, bu kutsuzdur.

2281. Şis, Âdem Peygamber'in oğullarındandır. Şît de denir (Ahd-ı Atıyk; Tekvîn, V).

Mevlânâ bu beyitten sonra, kendisini mürşid gösteren yalancıları şiddetle kınamaktadır.

2322. "Kanâat tükenmez maldır.,, (Hadis; Câmi'; II, s. 74).

2323. ten sonraki başlık. "Ey inananlar, ne diye yapmayacağınız şeyi söylersiniz? Allah indinde en nefret edilen şey, yapmayacağınız şeyi söylemenizdir." (Kur'ân; LXI, Saf, 2-3)

2330. Bu hadis, 2322. beyitte geçen hadisle aynı meâldedir. "Künûz'ül - Hakaaık,, ta, "Kanâat tükenmez maldır, bitmez defîne" diye geçer (II, s. 129).

2331. Yürüyüp giden defîne. 181. beytin îzâhına bak.

2342. Bu beyitlerden, yılan onatmanın âdet olduğunu, aynı zamanda yılana ve zehirli hayvanlara karşı afsunlanmanın bir gelenek hâlinde yayılmış bulunduğunu anlıyoruz. Çocukluğumuzda, yılan, akrep gibi zehirli hayvanların sokmalarına karşı muâfiyet kazanmak için okunanları, bu okuyuşla geçimini temîn edenleri gördük. Buna, "şerbetlenmek,,, okunan ve zehirin tesîrinden kurtulduğuna inanılan kişilere de "şerbetli,, denirdi.

2366. "Yoksulluk övüncümdür; onunla övünürüm.,, Bu sözü sûfîler, hadis olarak kabûl ederler. Mevzû' sayanlar varsa da (Mevzûât; s. 57) "Sefînet'ül-Bıhâr,, da sahih olarak geçer ve Kur'ân-ı Kerîm'de yok - yoksul kişilerin methine dâir âyetlerle de teyîd edilir. Aynı kitapta, "Yokluk-yoksulluk, iki dünyâda da yüz karasıdır,, hadîsini de, yoksulluk, güzel bir yüzdeki siyah bene benzer, o adamın güzelliğini arttırır tarzında tevcîh edenlerin bulunduğu bildirilmekte, herkesin Tanrı'ya nazaran yoksul olduğu ve bu yoksulluğun umûmî bir mâhiyet arzettiği anlatılmakta, "Allâhım, beni, sana karşı yokluğumu - yoksulluğumu bildirerek zenginleştir; sana muhtaç olmadığımı zannettirecek tarzda yoksullaştırma,, ve "Allâhım, beni yoksul olarak yaşat; yoksul olarak öldür ve yoksullarla haşret,, hadîsleri de rivâyet edilmektedir. Bu hadîslerle, "Az kaldı ki yoksulluk küfür oluyordu,, hadîsine ve yoksulluktan Allâh'a sığınmaya dâir vârid olan hadislere de şu suretle mânâ verilir: İstenen, övülen yoksulluk, varlıktan, benlikten, ferdiyetten geçmektir; kulun, Tanrı'ya karşı yokluğunu, aczini, ihtiyacını anlamasıdır. Allâh'a sığınılan, küfre kadar varan yokluk - yoksulluksa maddî yokluk - yoksulluktur (c. II, s. 377-378).

2372. Bu beyit, bir hikâyeye dayanır:

Bir kadının bir oynaşı vardır. Kadın, kocasıyla çayıra çıkmıştır; oynaşı da fırsat gözlemektedir. Kadın, oynaşına, şu çalılığa sin diye işâret eder. Sonra da kocasına, ben şu ağaca çıkayım da armut toplayayım der ve ağaca çıkar. Armut toplarken birden, kocasına, utanmaz adam, o yanındaki kadın kim; gözümün önünde neler yapıyorsun diye feryâda başlar. Adam, yâhû, kadınım, yanımda kimse yok derse de kadın feryadı kesmez; bir zaman sonra ağaçtan iner, sâhi der, kimse yokmuş; tuhaf şey, bu ağaçta bir iş var; bir de sen çık bakalım. Adam ağaca çıkınca oynaşına işâret eder. Bu defa adam feryâda başlar. Kadın, ben sana demedim mı der, bu ağaçta bir iş var; hele ağaçtan in de bak. Adam, ağaçtan inerken oynaş kaçar gider. Adam, kimseyi göremeyince hakkın varmış der. "Armut ağacından in de bak,, atasözü, bu hikâyeden meydana gelmiş (Ankaravî; s. 213).

2376. Sıddıyk, gerçekleyici demektir. Hz. Muhammed (S. M.), mîrâcını anlatınca müşrikler, artık bu olmaz demişler ve Ebû-Cehl, Ebû-Bekr'e rastlayınca, arkadaşın, bir gece içinde Kudüs'e gittiğini, göklere çıktığını söylüyor, buna da inanacak mısın demiş, Ebû-Bekr, o söylediyse doğrudur cevâbını vermiş, bu yüzden Sıddıyk lâkabiyle anılmıştır.

2434. "Kadınlara, oğullara, yığın - yığın biriktirilmiş altın ve gümüşlere, güzel ve cins atlara, hayvanlara ve ekinlere karşı insanların aşırı sevgisi vardır ve bu sevgi, insanlar için tezyîn edilmiş bir sevgidir. Fakat bunlar, dünya yaşayışına âit birer matahtan ibârettir. Sonunda varılıp gidilecek yerin güzelliğiyse ancak Tanrı indindedir.,, (Kur'ân; III, Âli İmrân, 14) Beyitteki "Züyyine linnâs,, sözü, âyetin başlangıcıdır.

2435. "Öyle bir mâbuttur ki sizi tek bir kişiden yarattı; ülfet ve ünsiyet etmesi için eşini halketti. Derken erkek, eşine yaklaşınca eşi, hafif bir yük taşımaya ve onunla gidip gelmeye başladı...,, (VII, A'râf, 189). Beyitteki "Yeskün ileyhâ,, sözü âyet-i kerîmedendir.

2436. Zâloğlu Rüstem. Eski Hind dîninde bir mâbut tanınırken İran'ın mitolojik târîhine bir kahraman olarak geçmiştir. Zâl, ihtiyar, ak saçlı, ak sakallı demektir. Rüstem'in babası, doğduğu zaman saçları, kaşları, kirpikleri akmış; bu yüzden Zâl adını vermişler.

Hamza, Hz. Peygamber'in (S.M.) amcasıdır. Uhud savaşında, şehîd olmuştur; yiğitlikle ün almıştır.

2441 den sonraki başlık ve bahis, Hz. Muhammed'in, "Hayırlılarınız, ehline hayırlı olanlardır,,

"Hayırlınız, ehline hayırlı olanınızdır; ben ehlime en hayırlı bir kişiyim; kadınları, ancak kerem sâhibi kişi ulular; onları aşağılayansa ancak kötü kişidir,, hadislerine dayanmaktadır. (Câmi'; II, s. 6, 9).

Bu bahis, Mevlânâ'nın kadına, içtimâî hayatta, âile hayâtında verdiği ehemmiyeti belirtmektedir. 'Fîhi mâ-fîh,, te de, 20. bölümde kıskançlığın aleyhinde bulunur ve bir hastalık olan bu huyun, âileyi perîşan edeceğini belirtir (s. 75).

Mevlânâ'nın kadınlar meclisine gittiğini, semâ' ettiğini, kadınların, Mevlânâ'nın başına güller serptiklerini biliyoruz (Mevlânâ Celâleddin; s. 211-213). Ancak bunların, bu sözlerin, tesettürün lüzumsuzluğu gibi aşırı bir fikre yöneldiğini söyleyenlerin, Mevlânâ'nın şerîata ne derecede bağlı olduğundan haberleri bulunmayanlar, yahut kasıtlı fikirler güden kişiler olduklarını da burada söylemek lüzûmunu duyuyoruz.

2446 dan sonraki başlıkta, 607, yahut 611 de (1210, 1214) vefât eden Nizâmî-i Gencevî'nin "Husrev u Şîrin,, indeki, "Der istidlâl-i hikmethâ-yı âfırînîş,, faslındaki;

Be nezd-i akl-ı her dânendeî hest
Ki bâ gerdende gerdânendeî hest

beyti var. İst. Üniv. K. Farsça yaz. larında, 286 No. da kayıtlı bulunan ve 905 te (1499) yazılmış nüshada bu beyit,

Belî der tab'-ı her dânendeî hest
Ki bâ gerdende gerdânendeî hest

tarzındadır (25. b, 21. beyit). Aynı K. de, aynı kısımda, 249 No. da kayıtlı nüshada ilk mısra',

Yeki der tab'-ı her dânendei hest

dir (24. a).

2462. Tas çalmak. Ay, eski bir inanca göre şeytanlar tarafından tutulurmuş. Ay tutulunca tas, kab, kacak çalınırsa, şeytanlar korkup kaçarlarmış, Ay da kurtulurmuş. Bu gelenek Anadolu'da hâlâ vardır.

Firavun, Kur'ân-ı Kerîm'de anlatıldığı gibi, Tanrılık dâvâsına girişmiş, ben sizin en yüce rabbinizim demişti (LXXIX, Nâziât, 24).

Mevlânâ, bu bahiste hidâyet erbâbiyle dalâlet erbâbını anlatmaktadır. İnsan, masûm değildir; onda iyiliğe olduğu gibi, kötülüğe yönelme istîdadı da vardır. Hz. Peygamber (S.M.). "İçinizden hiçbiri yoktur ki cinlerden biri, ona eş olmasın„ buyurmuş, sana da mı sorusuna, "Bana da; ancak Allâh bana yardım etti; ona üst oldum; Müslüman oldu da bana ancak hayrı emreder„ cevâbını vermiştir (Müslim, İst. Mat. Âmire - 1334 H. c. VIII, s. 139). Bir gece Hz. Muhammed (S.M.), Hz. Âyişe'nin yanındayken dışarı çıkmış, biraz sonra Hz. Âyişe de çıkıp Hz. Muhammed'in bulunduğu yere gelmiş, Peygamber, Şeytanla beraber mi geldin diye sormuş; Âyişe, benim yanımda bir şeytan mı var deyince Hz. Rasûl, "Her insanın yanında bir şeytan vardır„ demiş; Âyişe, senin yanında da var mı diye sorunca şu cevâbı vermiştir: "Evet, yalnız, rabbim bana yardım etti de şeytanım Müslüman oldu.„ (Aynı cilt, aynı s.)

Bu bahiste, Hz. Rasûl-i Ekrem'in, "Her doğan, fıtrat üzere doğar; dili söz söyleyinceye dek de bu

yaratılıştadır. Sonra anası, babası, onu Yahudi yapar, Nasrânî yapar, Mecûsi yapar„ hadîsini de hatırlamak gerekir (Câmi', II, s. 79). II. sûrenin (Bakara) son âyet-i kerîmesi olan 286. âyetinde, meâlen, "Allâh hiç kimseye gücünün yeteceğinden fazla bir şey teklîf etmez; herkesin kazandığı sevap kendisine âittir; elde ettiği suç gene kendisine âit„ buyurulmakta, hayır ve sevap. "lehâ mâ kesebet„, suç ve kötülükse, "ve aleyhâ m'ektesebet„ diye ifâde edilmektedir. İktisâb, sonradan edinilen, kazanılan şeylerdir; bu bakımdan kötülükte, çevrenin, terbiyenin tesîrini inkâr etmeye ve suçu Tanrı'ya yükleyip mutlak cebre gitmeye imkân yoktur.

2491. Tersine çakılmış nal, izi kaybetmek, kovalayanı şaşırtmak için atın nallarını tersine çaktırmak âdetmiş.

Bu beyitten sonraki başlık. "Ve insanlardan, Allâh'a kalbiyle değil de diliyle kulluk eden de var; ona bir hayır isâbet ederse, o hayır yüzünden kalbi yatışır. Fakat bir sınanmaya uğrarsa yüzü dönüverir; dünyâda da ziyan eder, âhırette de; işte budur apaçık ziyan.„ (Kur'ân-ı Kerîm, XXII, Hacc. 11).

2506. "De ki: Ey nefislerine uyup hadden aşırı hareket eden kullarım, Allah rahmetinden ümit kesmeyin; şüphe yok ki Allah bütün suçları örter; şüphe yok ki o, suçları örter, rahîmdir.„ (Kur'ân, XXXIX, Zümer, 53).

2516. Sûfîler, dünyâya, kâinâta "büyük âlem„, insana da "küçük âlem„ derler. İnsan, kâinâtın hulâsasıdır, zübdesisidir. Ağacın, köküyle, dallarıyla, yapraklarıyla, meyvalarıyla, herşeyiyle çekirdekte bu-

lunması gibi büyük âlem de küçük âlemde gizlidir. Bu bakımdan görünüşte küçük âlem olan, gerçekte büyük âlemdir. Hz. Alî, bir şiirinde, "İlâcın sende; fakat sen bilmiyorsun. Derdin senden; fakat sen görmüyorsun. Sen öyle bir apaçık, herşeyi bildiren bir kitapsın ki gizli şeyler, onun harfleriyle açığa çıkar. Kendini küçücük bir cisim sayıyorsun; oysa büyük âlem, derlenmiş - toplanmış da sende gizlenmiştir. Dışarıdan bir şeye muhtaç değilsin sen; kendini bir düşünsen.. Fakat düşünmüyorsun„ buyurur (Dîvan; Bulak - 1251, s. 30).

2518 den sonraki başlık. "Hani karşılaştığınız zamanda Allâh, onları sizin gözünüze, az gösterdiği gibi sizi de onlara az göstermişti; çünkü Allah, olacak işi yapacaktı, yerine getirecekti ve bütün işlerin mercii Allah'tır.„ (Kur'ân-ı Kerîm; VIII, Enfâl, 44)

Bu âyet, Bedir savaşına âittir. Bu bahiste, Sâlih Peygamber'le (a. m) devesi de anlatılmaktadır. Sâlih P. Semûd kavmine gönderilmiştir. Kendisine mûcize olarak bir dişi deve verilmişti. Deve, Sâlih'in işâretiyle bir kayadan çıkmış, çıkar - çıkmaz da doğurmuştu. Ülkelerindeki suyu, nöbetle, deveyle yavrusu ve kavim içecekti. Buna dayanamadılar; su, yalnız kendilerinin olsun diye deveyi öldürdüler. Bunun üzerine kökten, çetin bir ses duyuldu; Sâlih'le ona inananlardan başka hepsi öldü - gitti. Bu vak'a, Kur'ân-ı Kerîm'in VII. sûresinin (A'râf) 73-79., XI. sûresinin (Hûd) 6-86., XVII. sûresinin (İsrâ) 59., XXVI. sûresinin (Şuarâ) 141-159., LIV. sûresinin (Kamer) 27-32. ve XCI. sûresinin (Şems) 11-15. âyetlerinde anlatılır.

2523. "Derken Allâh'ın peygamberi, bu, demişti onlara, Allâh'ın dişi devesi, çekinin ondan ve ona su verişte kusurdan.„ (XCI, 13). Beyitte, "Nâkat'ullâhi ve sukyâhâ„ aynen âyetten alınmıştır.

2532 ve devâmı. "Ey kavmim, işte şu Allâh'ın dişi devesi, size bir mûcize...„ (XI, 64-66).

2550. "Derken onlar şiddetli bir sesle azâba uğradılar; yurtlarında diz çökmüş bir halde yüzükoyun kapanarak helâk olup gittiler.„ (VII, 78). Beyitteki "câsimîn„ sözü âyet-i kerîmeden alınmıştır.

2569. "Şuayb onlardan yüz çevirdi de ey kavmim dedi; andolsun ki ben size rabbimin bildirdiği haberleri bildirdim ve öğüt verdim; artık kâfir bir kavme nasıl acıyabilirim?„ (VII, 93).

2580 den sonrakı başlık. "İki denizi salmıştır; nerdeyse karışacaklar. Fakat aralarında bir berzak var; birbirlerine karışmazlar.„ (LV, Rahmân, 19).

2596. "Yüce Allâh'ın öylesine kulları vardır ki insanları yüzlerinden tanırlar.„ (Hadis; Câmi'; I, s. 78).

2605. "O, öyle bir Tanrı'dır ki sizi balçıktan yaratmıştır da ölüm vaktini takdir etmiştir ve kıyâmetin kopacağı zamâna âit bilgi de ondadır; sonra gene de şüphe edersiniz.„ (VI, En'âm; 2).

2613. "Sirke ne güzel katıktır.„ (Hadis, Câmi'; II, s. 174).

Bundan sonraki başlığa alınan âyetin meâli şudur: "Allah, ümmetinin önce yapılan ve sona kalan suçlarını sana bağışlasın ve sana, nimetlerini tamamlasın

ve seni doğru yola götürsün diye şüphe yok ki biz, sana apaçık bir fetih sermişizdir.„ (XLVIII, Feth, 1-2).

2615-2617. "(Süleyman), Rabbim demişti, beni bağışla ve bana öyle bir saltanat ver ki benden sonra hiç bir kimse, o saltanata nâil olmasın; şüphe yok ki senin vergin, ihsânın boldur." (XXXVIII, Sâd, 35)

2645. "İnanmış kişinin anlayışından sakının; çünkü o, üstün ve ulu Allah ışığıyla bahar, görür.„ (Hadis; Câmi'; I, s. 7).

2656. "Birşeyi sevdin mi o şey, seni kör eder, sağır eder.„ (Hadis; I, s. 123).

2664. "Yerime, göğüme sığamadım da inanan kulumun gönlüne sığdım.„ (İhyâ'ül-Ulûm'dan naklen Ahâdîs-i Mesnevî; s. 26).

2667. "Ey iyiden iyiye inanmış, şüpheden kurtulmuş can, dön rabbine, ondan râzı olarak ve rızâsını kazanmış bulunarak; artık katıl kullarımın arasına ve gir cennetime.„ (XXXIX, 27-30)

2683. "Gerçekten de yüce Tanrı, halkı yaratınca, rahmetim gazebimden üstündür diye rahmetini kendisine farzetti.„ (Hadis; Câmi; I, s. 60) "Rabbiniz, halkı yaratmadan önce, rahmetim gazebimden üstündür diye rahmetini vaadetti.„ (Aynı; II, s. 75).

2702-2704. Mecnûn'un, "Leylâ Irak'ta hastalanmış diyorlar; keşke onu tedavi edebilecek bir hekim olsaydım„ meâlindeki beytinden alınmıştır (Maâhiz; s. 28). 2704. beyit, Arapça olarak bu beytin, "Fâilâtün fâilâtün fâilât„ veznine çevrilmiş şeklidir.

Bu bahiste, Bağdad'ın, hilâfet merkezi oluşundan, 2807. beyitteyse Abbasoğullarının, kıyâmete dek dîne arka olacaklarından bahsedildiğine göre apaçık anlaşılıyor ki "Mesnevî„ nin birinci cildi, Bağdad'ın Moğollar tarafından zaptından, yâni hicrî 656 dan (1258) önce yazılmaya başlanmıştır.

2705. "Gelin de.„ III. sûrenin 61., VI. sûrenin 151. âyetlerinde geçer.

2720. "Şüphe yok ki Allah, kendilerine cenneti vermek üzere inananların canlarını, mallarını satın almıştır; öldürürler, ölürdürülürler; her iki sûrette de vaadi gerçektir ve Tevrat'ta da sâbittir, İncil'de de, Kur'ân'da da ve ahdine Allah'tan daha ziyâde vefâ eden kimdir ki? Artık şu giriştiğiniz alış - verişten dolayı da sevinin ve budur en büyük kurtuluş ve saâdet.„ (IX, Tevbe, 111) Beyitte, "Allah satın almıştır sözü, "Allah'iştera„ tarzında âyet-i kerîmeden lafzan iktibâs edilmiştir.

2725. "Altı şeyi yapacağınızı vaadedin, bana borçlanın; ben de cennetle borçlanayım size: Sözünüz gerçek olsun; vaadettiniz mi, vaadinize vefâ edin; size bir emânet verildi mi, hıyanette bulunmayın; ırzınızı koruyun; haramdan göz ymuun; ellerinizi haramla bulaştırmayın.„ (Hadis; Câmi'; I, s. 36).

2739. Arap alfabesindeki harfler iki çeşit sıralanmıştır:

1) Yazılış bakımından birbirine benzeyenlerin yan - yana getirilmesiyle,

2) Harflerden terkipler (sözler) yapılarak.

Bu ikinci tertip, "Ebc(e)d, H(e)v(ve)z, H(u)t(t)î, K(e)l(e)m(e)n, Sa'f(a)s, K(a)r(a)ş(e)t, T(a)h(ha)z, D(a)z(ı)ğ„ dır (*).

Bu ikinci tertip, harflerin kolayca hatırlanmasını sağlar. "Ebced„, diğer bir tâbirle "Ebîcâd„, bu terkiplerin hepsine birden verilen addır. Bu tertip, İbrânî ve Ârâmî tertîbinin aynı olduğu gibi, birinci ve dördüncü tertip olan "a b c d, k l m n„, batı dillerinde de sıra bakımından aynıdır.

Bu terkiplere, hükümdar adları, şeytanların adları, günlerin adları diyenler olduğu gibi Âdem Peygamber'e inen sahîfeler olduğunu söyleyenler, bunlara çeşitli mânâlar verenler de olmuştur (Mir'ât'ül-Makaasıd fî Def'il-Mefâsid; İst. 1293, taşbas. s. 154-155).

Bu terkiplerden bir de Ebced hisâbı meydana getirilmiştir. İlk on harf birden ona kadar olan rakamları gösterir; ondan sonraki on harf, onar-onar sayı alır ve ondan yüze kadar olan rakamlara âittir. "K„ harfinden sona dek on harf de yüzden bine kadar olan rakamlara işârettir. Herhangi bir iş, bir doğum, evlenme, bir mevkie yüceliş, yahut ölüm, bu harflerle meydana getirilen bir söz, bir terkip, yahut mısra' ile tesbît edilir; buna "târih düşürmek„ denir. Meselâ Mevlânâ 672 hicrîde vefât etmiştir; Arap yazısıyla "Ibrt„ (İbret) bu yılı gösterir.

Noktalı harflerle düşürülen târihe "Mücevher, Gevher, Güher, Güher-dâr, Cevher, Cevher-dâr,

(*) Parantez içine alınan harfler, asılda yoktur, terkiplerin okunuşlarını göstermek için konmuştur.

Cevherîn", noktasız harflerle düşürülene "Mühmel„ denir. Bütün harflerle düşünrülürse "Târîh-i tâm„ derler. Mısra'da bir fazlalık, yahut eksiklik olursa, bir sözle, meselâ üçler, beşler geldi, yahut çıktı gibi, târîh mısraından önceki mısra'da, eklenecek, yahut çıkarılacak sayı belirtilir; buna da "ta'miye„ derler.

2750. XXVII. sûrenin 18-19. âyetlerinde Süleyman Peygamber'in (A. M.), karınca vâdîsine geldiği, bir karıncanın, karıncalara, yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu sizi çiğnemesin dediği, Süleyman'ın bu sözü duyunca hafifçe gülümsediği anlatılır. Halk, buna şunu da eklemişti:

Süleyman, ben bir peygamberim, sizi hiç çiğner miyim demiş; o karınca da, maksadım başkaydı; senin debdebeni görüp seyre dalarlar da zikirlerini unuturlar; onun için bu sözü söyledim demiş.

Ululukla aciz, İslâmî klâsik edebiyatta, bu âyete dayanılarak Süleyman ve karıncayla teşhîs edilir.

2758. "Vedduhâ„, yanı andolsun kuşluk çağına diye başlayan ve onbir âyetten meydana gelen sûre, Kur'ân-ı Kerîm'in XCIII. sûresidir. Bahsedilen âyet-i kerîme, "Dileyeni boş çevirme, azarlama„ meâlindeki 10. âyetidir.

2766. Zümrüdüankaa. İran mitolojisinde "Sî-morg„ diye geçer. Araplar bu kuşa "ankaa„ demişlerdir. Ankaa, boynu pek uzun demektir. Yüzü insana benzeyen bu kuşun tüyleri renk - renkmiş. Otuz renkli olduğundan Farsça otuz renk mânâsına gelen "Sî-reng„, otuz kuş büyüklüğünde olduğundan, yahut kendisinde otuz kuşun alâmeti bulun-

duğundan da otuz kuş mânâsına "Sî-morg„ adlariyle anılmış. Dişi olan bu kuşa bir de erkek yaratılmış. Mûsâ Peygamber çağında vücûda gelen bu kuşun cinsi çoğalmış, Necid ve Hicaz bölgelerine yayılmış; çocukları kapmaya başlamışlar. Halk, zamanlarındaki peygambere şikâyette bulunmuşlar; o da duâ etmiş, Tanrı bu kuşun cinsini yok etmiş. Yok olduğundan, yahut çok yüksek uçtuğu için görünmediğinden "Ankaa-yı Muhrıb„ da denmiş.

"Şeh-Nâme„ ye göre Rüstem'in babası Zâl'i bu kuş besleyip büyütmüştür.

Bizim folklorumuzda bu kuş, Zümrüduankaa adını almıştır. Hayırlı bir kuştur; masallarımızın kahramanı Kel-Oğlan'ın koruyucusudur, arkadaşıdır.

Mevlânâ'nın Sî-morg'tan maksadı, birlik havasında uçan vahdet eri, gerçek erendir. Aynı zamanda Kafdağı'nda, yâni yakınlık makamında uçan, Tanrı adlarının, sıfatlarının mazharı olup bu mazhariyette tahakkuk eden, emânet yükünü yüklenmiş bulunan erdir. Bir tevcîhe göre gönüle de Sî-morg ve Ankaa denmiştir. 1094. beytin îzahına da bakınız.

2768. Zât, sıfatlar, adlar. Allâh'ın zâtı, ancak sıfatlariyle ve nisbeten idrâk edilebilirse de zâtının künhüne aklın ermesine imkân ve ihtimal yoktur, tasavvur dahi edilemez. Hayât, kıdem, bakaa, ilim, semi', basar, kudret, tekvîn gibi zâta râci' sıfatlara "Zâtî sıfatlar„ denir. Tanrı'ya, ısbâtı vâcib olan, varlığının kendinden oluşu, cisim ve cismâniyetten münezzeh bulunuş, bir olup eşi-di, ortağı bulunmayışı gibi sıfatlara "Sübûtî sıfatlar„ deriz. Bunlardan başka bir de, mahlûkata râci' sıfatlar var-

dır; diriltmek, öldürmek, yaratmak, rızık vermek gibi. Bunlara da "Fi'lî sıfatlar„ derler. Sûfîlerin çoğu, Tanrı'ya, esmâyı, yâni Tanrı adlarını anarak ulaşma yolunu tutmuştur. Bunların yoluna "Esmâ yolu„ denir. İlk zamanlarda "Lâ ilâhe illâllâh, Allah, Hû„ adlarını zikrederek sülûk eden esmâcılar, sonradan bu adlara "Hak, Kay, Kayyûm, Kahhâr„ adlarını da ekliyerek yedi adla sülûkü kabûl etmişler, içlerinden ayrılan kollar, bu yedi ada bâzı adlar da katarak eklentiler yapmışlardır ki bu eklenen adlara "Fürû'-ı Esmâ„ demişlerdir.

Esmâcılar, bu yedi ada mukabil nefsin yedi tavrı olduğunu kabûl etmişlerdir ki onlara "Avtâr-ı Seb'a„ denen bu yedi tavır ve bu tavırlardaki zikirler şunlardır :

1) Nefs-i Emmâr; kötülüğü emredip duran nefis (Lâ ilâhe illallâh), 2) Nefs-ı Levvâme; kötülük yapınca kendini kınayan nefis (Allah), 3) Nefs-i Mülhime; iyilik ilhâmına mazhar olan n. (Hû), 4) Nefs-i Mutmainne; inançta, hayır işlemekte hiç şüphesi kalmamış. (Hak), 5) Nefs-i Râdıyye; Tanrı'dan râzı olan (Hayy), 6) Nefs-i Mardıyye; Tanrı rızâsına mazhar olmuş (Kayyûm), 7) Nefs-i Sâfiyye, yahut Zekiyye; kötülüklerden arınmış (Kahhâr).

Nefsin tavırlarına verilen bu adlar, Kur'ân-ı Kerîm'in XII. sûresinin 53., LXXV. sûresinin 2., XCI. sûresinin 7., aynı sûresinin 8., LXXXIX. sûresinin 27-30., XCI. sûresinin 9. âyetinden alınıp uydurulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de "zikr„, namaz, itâat, duâ, hac töreninde tekbîr, hayvan keserken Tanrı'yı anmak,

Tanrı'yı hatırlamak, namazdan sonra tesbih mânâlarınadır. Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû-Bekr'e gizli ve sessiz, Hz. Alî'ye açık ve sesli zikir telkıyn ettiği hakkındaki hadisler, tamamiyle, mevzû'dur (100 soruda Tasavvuf adlı eserimize bk. İst. Gerçek Yayınevi - 1969, s. 31-41).

Esma yolunda, sâlih, tarîkate girince kendisine muayyen sayıda ilk adın zikri verilir. Sâlik gördüğü rüyaları şeyhine anlattıkça zikir sayısı arttırılır, nihâyet o addan ikinci ada geçirilir ve bu, sona dek böylece devâm eder; hâsılı mürit, bir hayâl âleminde yuvarlanır - gider.

Sûfîlerin, husûsî giyim-kuşam, muayyen töreler, vakfa dayanan tekkeler ve zikir âyinleriyle halktan ayrılmalarını hoş görmeyen Melâmet erbabı, bütün bu husûsiyetleri reddetmişler, esmâ yerine aşk ve cezbeyi, sülûün esası olarak almışlardır.

Mevlevîler, esmâyı kabûl edenlere "Sûfîler,,, bu tarîkatlere "Sûfî tarîkatleri", şeyhlerine ve dervişlerine "Sûfî şeyhleri, Sûfî dervişleri,, derler ki bu deyişlerdeki "Sûfî,, sözü, konuşma dilinde "Sofu,, tarzına girmiştir. Böylece kendilerini öbür tarîkatlerden ve mensuplarından ayıran Mevlevîlerde yalnız "Allah,, adı zikredilir. Bu yolda sülûk, hizmetledir, aşkladır, cezbeyledir; "De ki: İşte bu, benim yolum; ben de can gözüm açık olarak sizi Allâh'a çağırmadayım; bana uyanlar da o çeşit çağırmada ve Allâh'ı tenzîh ederim ve ben müşriklerden değilim,, âyetinin meâli (XII, Yûsuf, 108), Mevlânâ'nın yolu olarak kabûl edilmiştir. Mevlânâ, babası Sultan'ül-Ulemâ, onun halifesi Seyyid Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî,

Şems ve Sultan Veled'in ve ilk Mevlânâ mümessillerinin, birisine muayyen miktarda "Allâh,, adını anmaya icâzet verdiği, yahut zikir meclisi kurduğu hakkında eski kaynaklarda hiç bir kayıt yoktur. Bu bakımdan Mevlevîlikteki bu zikrin, Mevlânâ zamânında, hattâ onun ilk mümessillerinin çağlarında bulunmadığı, sonradan konduğu kanâatindeyiz. (Mevlevî Âdâb ve Erkânı'na bk. İst. İnkılâp ve Aka K. 1963; s. 120-126).

2769. "Doğurmaz ve doğmamıştır.,, (K. CXII, 3) Doğurmaz'la, bütün var olanların, kendi varlığına nispetle yokluktan ibâret olduğu, hiç bir şeyin, Tanrı varlığından ayrılmış bir varlık olmayıp yaratışının, kudretinin mazharı olmak bakımından varolduğu anlatılmakta; doğmamıştır sözüyle de, varlığının kendisinden olduğu, bir sebebe dayanmadığı açıklanmaktadır. Bu âyetin geçtiği sûreye "Tevhîd,, ve "İhlâs,, sûresi denir.

2790. Ca'ferî altın. Müslümanlıkta ilk vezir sayılan ve Abbasoğullarından Hârûn'un vezîri olup hicrî 187 de (803) öldürülen Ca'fer-i Bermekî'nin bastırdığı altın (İsmail Galib: Müze-i Hümâyun Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu; İst. Mihran Mat. 1312; s. 154, 166-174).

2792. "Allah ışığıyla görür.,, 2645. beytin îzâhına bk.

2812 den sonraki başlık. "Onlarla dileyip arzuladıkları şeylerin arasına bir engeldir, çekildi artık; nitekim daha önce onların yolunu tutanlara da böyle olmuştu; şüphe yok ki onlar tereddüt içindeydiler; şüpheye düşmüşlerdi." (K. XXXIV, Sebe'; 54).

2816 dan sonraki başlıktaki söz, Arap atasözüdür; ne yapacaksan, en ilerisini, en değerlisini yap mânâsını ifâde eder.

2834. "Başta bulunan kişi, arı-duru, temiz kaynağı olan bir suya benzer; su o kaynaktan coşup akar, büyük bir arka dökülür. Halk, onu bulandırmaya çalışsa da duru su gelir. Fakat bulanıklık baştan oldu mu, nehir de bulanıverir.,, (Hilyet'ül-Evliyâ'dan naklen Ahâdîs-i Mesnevî; s. 28).

2842-2844. Usûl, asıllar, temeller demektir. Tefsir ve hadis bilgilerinin temelleri, tefsîrde, âyetlerin iniş sebeplerini, âyetin hükmünü, nâsih, mensûh, muhkem, yahut müteşâbih oluşunu; hadiste, hadîsin söyleniş sebebini ve hükmünün mâhiyetini arayıp tesbit eden bilgidir. Fıkıh din hukukudur. Beyan, sözdeki çeşitli mânâları inceler. Nahiv gramer bilgisine verilen addır.

2846 dan sonrakı hikâye, XIII-XIV. yüzyıl şâir ve nâsirlerinden Ubeyd-i Zâkânî'nin "Letâif,, inde vardır (Maâhiz; s. 28). Herhalde bu hikâye de halk hikâyelerindendir.

2874. "Gizli bir defîneydim; bilinmeyi diledim, sevdim; bilineyim diye halkı yarattım.,, Hadîs-i Kudsî olarak sûfîler tarafından nakledilegelen bu söz, hadis bilginlerince mevzû' olmakla beraber, LI. sûrenin (Zâriyât) 56. âyeti olan ve "İnsanları, cinleri, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım,, meâlini veren âyete uygun olduğundan bu sözün, meâlen hadis sayılabileceğini söylemişlerdir; çünkü İbni Abbâs. bu âyet-i kerîmeyi, "Ancak beni bilsinler diye,, tarzında

tefsîr etmiştir; kulluk da bilgiyle olabilir (Bk. Aliyy'ül-Kaarî: Mevzûâtu Kebîr; s. 62).

2904. Türkçede "Bir pire için bir yorgan yakar,, diye söylenegelen bir örf mecazı vardır.

2925. Süreyyâ, yirmi dört yıldızdan meydana gelmiş bir burçtur; Türkçesi "Ülker,, dir.

2929. "Yalan yere Allâh'a iftirâ edenlerden daha zâlim kimdir ki? Onlar rablerine arzedilecekler; şâhitler de işte bunlardır diyecekler; rablerine karşı yalan söyleyenler, iyice bilin, Allâh'ın lâneti zâlimleredir.,, (K. XI, 18).

2948. Sırça-kandil. Dîbâcede geçti.

2954. "Tanrı indinden" Tanrı indinden bildirilen, belletilen bilgı. Ledün ilmi. 225. beytin îzâhına bk.

2962. Yeryüzünde gezin de sizden öncekilerin hallerini görün meâlindeki âyetler, III. sûrenin 137., VI. sûrenin 11., XII. sûrenin 109., XVI. sûrenin 36., XXVII. sûrenin 69., XXIX sûrenin 20., XXX. sûrenin 19. ve 42., XXXV. sûrenin 44., XL. sûrenin 21., XLVII. sûrenin 10. âyetleridir.

2968. "Kadınlara danışın, ne derlerse aksini yapın.,, Bu hadîse mevzû' diyenler olduğu gibi, zayıf diyenler de olmuş, "Kadınlara itâat nedâmettir,, ve "Erkekler, kadınlara itâat ettiler mi helâk olurlar,, meâllerindeki hadislere uyduğu için meâlen hadistir diyenler de çıkmıştır (Mavzûât; s. 49.)

*
* *

Herkes bir çeşit ibâdete sarılmış, kendisine bir kurtuluş çâresine yapışmıştır.

Sen akıllı bir kişinin gölgesine sığın da, gizli-gizli savaşan, sinsi düşmandan kurtul.

2980. Bu sana, bütün tâatlardan daha iyidir; kimler ileriye geçmişse, bununla onların hepsini de geçersin.

Pîr seni tuttu mu, kendini ona teslîm et; Mûsâ gibi, Hızır'ın buyruğu altında yürü.

* İki yüzlülük, etme; Hızır'ın yaptığı işlere dayan da Hızır, "Artık ayrılıktır bu,, demesin.

Gemiyi delerse delsin; hiç bir şey söyleme. Çocuğu öldürürse öldürsün, saçını-başını yolma.

* Tanrı, onun eline, kendi elim dedi; "Allâh'ın eli, onların ellerinin üstündedir,, hükmünü verdi.

Tanrı eli, onu öldürürse diriltir de. Diri de kim oluyor? Ölümsüz bir can haline getirir onu.

Bu yolu, yalnız aşan da var; pek azdır bu ama gene de pîrlerin himmeti yardım eder de aşar.

Pîrin eli kısa değildir; tapısında bulunmayanlara da erişir; onun eli, Allah'ın kudret eli sayılır.

Huzûrunda bulunmayanlara bile böyle elbiseler verirse şüphe yok ki huzûrunda bulunanlar, bulunmayanlardan iyidir.

(METİN)

Selâm ona, Rasûl'ün, Allah yüzünü tekrîm etsin, Ali'ye, herkes, Hakk'a bir çeşit kullukla yakınlaşmayı arar, dilersen, akıllı ve Tanrı'ya karşı husûsiyet sâhibi olmuş kulla sohbet etmek suretiyle yakınlaşmayı dile de herkesten daha ileri ol diye vasiyet etmesi

Peygamber, Alî'ye dedi ki: Yâ Alî, Tanrı arslanısın, yiğitsin, cesûrsun;

Fakat arslanlığa güvenme; ümit fidanının gölgesine gel, o gölgeye sığın.

Hiç kimsenin, rivâyetlerle, nakillerle yoldan ayıramayacağı o akıllı kişinin gölgesi altına gir.

Onun gölgesi, yeryüzünde Kafdağı'na benzer; rûhu da çok yüceleri tavâf eden Sî-morgdur.

Kıyâmete dek onun vasfını söylesem, onu övsem, bu söze, bu övüşe bir son arama.

Güneş, insan sûretiyle yüzünü örtmüş, gizlemiştir; anlayıver; doğruyu Allah daha iyi bilir.

Yâ Alî, yoldaki bütün tâatlar içinden sen, Tanrı hâsı olan kişinin gölgesini seç.

Huzurda bulunmayanlara bile yiyecekler verirlerse konuğun önüne ne nîmetler koyarlar.

2990. Onların (*) huzûrunda kemer kuşanan nerede, kapı dışında kalan nerede?

Pîri seçtin mi tahammülsüz olma; balçık gibi sölpük, hemen dökülüp saçılıverecek bir hale gelme.

Her zahmete öfkelenmede, kin gütmedesin; peki ama cilâlanmadan nasıl ayna olacaksın?

Kazvinlinin, omuzuna dövmeyle arslan resmi yaptırması, iğne yüzünden de pişman oluşu

Rivâyet edenden şu hikâyeyi duy: Kazvinlilerde âdetti;

Bedenlerine, ellerine, omuzlarına, kendilerine zarar vermiyecek tarzda, iğne ucuyla mavı dövmeler dövdürürlerdi.

Kazvinlinin biri tellağa gitti; bana bir dövme döv, ama tatlılıkla, canımı acıtmadan dedi.

Tellak, a yiğit dedi, ne resmı döveyim? Kazvinli, kükremiş bir arslan döv dedi.

Taliim Arslan burcudur; arslan resmı döv; gayret et de adam-akıllı bir arslan yap.

(*) Metinde, "Ger kesi k'û piş-i şeh" yazılmışken karşılaştırmada, "şeh" sözünün" üstüne "şon" yazılarak düzeltilmiştir.

Tellak, nerene döveyim dedi; Kazvinli, omuzuma döv dedi.

Tellak iğneyi batırınca acısı omuzuna çöktü;

3000. Yiğit, usta diye inledi; öldürdün beni; ne resmi dövüyorsun dedi.

Tellak, arslan yap dedin ya deyince, Kazvinli, neresinden başladın dedi.

Tellak, kuyruğundan başladım dedi. Kazvinli, a iki gözüm dedi; bırak kuyruğu.

Arslan kuyruğunun sızısı, kuyruk sokumumu sızlattı; kuyruğu, boğazımı sıktı, soluğum kesildi-gitti.

A arslan yapan, kuyruksuz bir arslan yap. İğne yarasından yüreğime fenalık geldi, bayılacağım.

Usta, Kazvinliye acımadan, onu kayırmadan arslanın bir başka tarafını yapmak için iğneyi batırdı.

Kazvinli. burası de neresi diye bağırdı. Usta, a iyi er dedi, kulağı.

Adam. bırak dedi, kulağı olmayıversin a usta; bırak kulağı, kilimi kısa tut.

Usta, bu sefer başka bir yanına başladı; Kazvinli gene feryâd etti.

Bu üçüncü yan da ne yanı dedi. Usta, a üstün er dedi. burası karnı.

3010. Kazvinli, varsın karınsız olsun arslan; acı arttı, iğneyi az batır dedi.

Tellak şaşırdı, parmağını dişledi, bir zamancağız şaşkın-şaşkın kalakaldı.

Sonra öfkeyle iğneyi yere attı da dünyâda kimin başına gelmiştir bu dedi.

Kuyruksuz, başsız, gövdesiz arslanı kim görmüştür? Tanrı bile böyle bir arslan yaratmamıştır.

A kardeş, iğne yarasına dayan da ateşe tapan nefsinin yarasından kurtul.

Varlıktan kurtulan topluluğa gökyüzü de secde eder, güneş de, Ay da.

Kimin bedeninde, ateşe tapan nefis öldüyse, güneş de onun buyruğuna râmolur, bulut da.

Gönlü ışık yakmayı, aydınlanmayı öğrenen kişiyi, güneş bile artık yakamaz.

* Doğması, dolunması vakitli olan güneş hakkında Tanrı, "Doğduğu, battığı vakit, onların mağaralarına vurmazdı„ dedi.

Külle doğru varan, bütüne ulaşan parça - buçuğun bütün dikenleri güzelleşir, güle döner.

3020. Tanrı'yı ululamak, yüce bilmek nasıl olur? Kendini hor bilmekle, toprak saymakla.

Tanrı'yı bir bilmek nedir? Kendini, o birin önünde yakıp yandırmak.

Gündüz gibi ışıyıp durmayı istiyorsan geceye benzeyen varlığını yakadur.

Bakırı kimyada eritir gibi varlığını, onun varlığında erit gitsin.

İki elinle ben'e, biz'e sımsıkı yapışmışsın; bütün bu yıkıntılar, ikilikten meydana gelmededir.

Kurtla tilkinin, arslanın maiyetinde ava gitmeleri

Arslan, kurt, bir de tilki, avlanmak, av bulmak için dağa, ormanlığa gitmişlerdi.

Avlanmak için birbirlerine arka olmayı, yolları, belleri iyice tutmayı kurmuşlardı.

Üçü de beraberce o engin ovada birçok güzel avlar tutmaya niyetlenmişlerdi.

Erkek arslan, onlarla beraber avlanmaktan utanıyordu ama gene onları büyük saymıştı, onlara yoldaş olmuştu.

* Böylesine bir padişaha ordu zahmet verir ama gene de "Topluluk rahmettir„ dedi, onlarla yoldaş oldu.

3030. Böylesı Ay, yıldızlardan utanır ama gene de cömertliği yüzünden yıldızların arasında bulunur.

* Verdiği karara benzer tam yerinde bir karar yoktur, ama gene de kendi kararını görmezlikten geldi de Tanrı'dan Peygamber'e, "Onlarla danış„ buyruğu geldi.

Terazide arpa, altınla yoldaş olur ama bu, arpanın da altın gibi değerli olmasından değildir.

Can, şimdi bedenle yoldaş olmuştur; bır zaman için köpek, kapı eşiğinde çavuş kesilmiştır.

Bu topluluk dağa doğru, arslanın ardınca, ululukla gitti.

Derken bir dağ öküzü, bir keçi, bir de semiz tavşan tuttular; işleri rastgeldi.

Savaşçı arslanın peşine düşen kişinin kebabı, gece-gündüz eksik olmaz.

Avları dağdan ormana getirdiler. Avlar öldürülmüştü, yaralar içindeydi, kanları akmadaydı.

Kurtla tilki, onlara tamah ediyordu; padişahlar padişahının adâletle pay etmesini bekliyorlardı.

Her ikisinin de tamahı, arslanın içine doğdu; o tamahın aslını bildi, anladı.

3040. Sırlara arslan kesilen, bey olan kişi, gönülden geçenleri bilir.

A düşüncelere dalmayı âdet edinen gönül, kendine gel de onun yanında, gönlüne kötü bir düşünce getirme.

O bilir, eşeği susarak sürer; gizlemek için de yüzüne güler senin.

Arslan, onların vesveselerini anladı ama birşeycik demedi, korudu onları.

Fakat kendi kendine de, a yoksul aşağılık kişiler dedi, ben size lâyığınızı gösteririm.

Benim bileğim yetmiyor mu size; ihsânım hakkındaki zannınız bu mu?

Akıllarınız da, kararlarınız da zâten benim karârımdan; dünyâyı bezeyen vergilerimden, ihsanlarımdan doğmakta.

Resım, ressama, benı kusurlu yaptın diye söz mü söyleyebilir? Ona o aybı, o husûsu veren zâten ressamdır.

A zamanın ayıpları, kusurları, benim hakkımda böyle aşağılık bir zanna düşmek size mi kaldı?

* Allah hakkında kötü zanda bulunanların kafalarını uçurmazsam yanlış işin ta kendisini işlemiş olurum.

3050. Dünyâyı, sızın aybınızdan kurtarayım da bu hikâye, dünya durdukça söylensin-dursun.

Arslan, bu düşüncelere dalmış, açıkça gülüyordu; fakat arslanın gülümsemelerine inanma.

Tanrı'nın mekrı de dünya malıdır; dünya malı bizi sarhoş eder, aldatır, yıkar-gider.

A yüce kışı, yokluk-yoksullukla hastalık, sana daha da ıyidir; çünkü o gülümseme, tuzağını kurar, sonunda seni düşürüverir.

Arslanın, kurdu imtihan etmesi; ey kurt, avları aramızda pay et demesi

Arslan, ey kurt dedi; gel, bunları pay et; a koca kurt, adâletı yenile.

Pay edişte vekilim ol da yaratılışın nasıl; meydana çıksın.

Kurt, padişahım dedi; yaban öküzü senin payın; o da büyük, sen de büyüksün, semizsin, çeviksin.

Keçı benim, Çünkü keçi, büyüklükte orta; tilki, sen de yanılmadan tavşanı al.

Arslan, bre kurt diye kükredi; bu sözü nasıl söyledin? Bir daha söyle bakayım; ben varken sen, nasıl olur da biz, sen diye söz söyleyebilirsin?

Kurt da ne köpek oluyor ki benim gibi eşsiz, benzersiz bir arslanın yanında kendisini görüyor?

3060. A kendisine varlık veren eşek, beri gel dedi. Kurt arslanın yanına varınca arslan, bir pençe vurdu, onu paralayıverdi.

Onda akıl olmadığını, doğru bir karâra varamadığını gördü; cezâsını vererek derisini, baştan kuyruğuna dek yüzdü.

Değil mi ki dedi, beni görmek, seni senden almadı; böyle canın, inliyerek ölmesi gerek.

Değil mi ki huzûrumda yok olmadın; senin boynunu vurmak farzoldu.

* Onun zâtından başka herşey fânîdir; mâdemki onun zâtında fânî değilsin, varlık arama.

Kim, bizim zâtımızda fânî olursa ona, herşey fânîdir cezâsı terettüp etmez.

* Çünkü o, illâ'dadır, lâ'dan geçmiştir; kim illâ'daysa o, yok olup gitmez.

Kim kapıda ben'den, biz'den lâf ederse, kapıdan sürülmüştür; lâ'nın çevresinde ağ örerdurur.

Birisi, bir dostun kapısını çaldı. Dostu içerden, kim o dedi. Adam, benim deyince dost, mâdemki dedi, sen, sensin, kapıyı açmıyorum; dostlardan ben olan hiç bir kimseyi tanımıyorum; git.

Birisi geldi; bir dostun, bir sevgilinin kapısını çaldı; sevgilisi, kimsin a güvenilir er dedi.

Adam, benim deyince, git dedi; şimdi çağı değil; böylesine sofrada ham kişinin yeri yok.

3070. Ham kişiyi ayrılık ateşinden başka ne pişirebilir; iki yüzlülükten ne kurtarabilir?

O yoksul gitti; tam bir yıl yollara düştü; sevgilinin ayrılığıyla kıvılcımlar saçarak cayır-cayır yandı.

O yanmış-yakılmış kişi pişti; olgunlaştı. Geri geldi, gene sevgilinin evinin çevresine düştü.

Yüzlerce korkuyla, yüzlerce defâ edebî gözeterek kapının halkasını çaldı; ağzından edebe aykırı bir söz çıkacak diye de korkup duruyordu.

Sevgilisi, kapıdaki kim diye bağırdı. Adam, a gönüller alan dedi, kapıdaki sensin.

Sevgilisi, mâdemki bensin, gel, içeriye gir dedi; ev dar, iki kişi sığmıyor.

İğne yordamından iki iplik geçemez; mâdemki tek katsın, gel, geç şu iğne yordamından.

* İpliğin iğneye bağlantısı var; iğne yordamından geçer. Ama bu iş, devenin harcı değil; deve iğne yordamından geçemez.

Devenin cüssesi, rıyâzatlar, ibâdetler makasından başka birşeyle incelir mi hiç?

Bu işe Tanrı'nın (kudret) eli gerek a yiğit; çünkü Tanrı'nın (kudret) eli, her olmayacak şeyi var eder.

3080. Onun elinde, her olmayacak şey, olacak hâle gelir; her baş çeken yatışır, râmolur.

Anadan doğma kör kim oluyor, cüzamlı da kim? Ölü bile o üstün erin afsunuyla dirilir.

Yokluk, ölüden daha da ölüyken onun var etme avucunda çâresiz kalır, varlık âlemine gelir.

* Her gün bir iştedir o, âyetini oku da onu işsiz-güçsüz bilme.

* En aşağılık işı, her gün bu yana üç ordu yollamasıdır.

Bir orduyu, rahimlerde bitecek şeyleri bitirip geliştirmek için bellerden analara gönderir.

Bir orduyu, dünyâ erkekle, dişiyle dolsun diye rahimlerden şu toprak yurduna yollar.

Bir orduyu da, herkes yaptığının karşılığını görsün diye şu toprak yeryüzünden ecele salar.

Bu sözün sonu yoktur; haydi, sen gene o tertemiz iki dostun yanına at koştur.

Sevgilisi, ey tamâmiyle ben kesilen dedi; sen yeşermiş gül difanındaki dikenle gül gibi aykırı değilsin.

3090. * İplik yalın kat oldu; a yanlışlık artık yok ol; Kâf'la Nun harfini niceyebir iki göreceksin? Birdir onlar.

Yokluğu; büyük, ağır işleri çekmek için Kâf'la Nun, sanki bir kementtir.

İki katı da, iş görmek bakımından birdir ama görünüşte kement, iki kattır.

İster iki kat olsun, ister dört kat; yol alır-gider; iki ağızlı makas gibi birden keser.

Bez yıkayan iki arkadaşa bak; görünüşte bu, ona aykırı bir iş görmektedir.

Birisi, bezi suya çalar; öbürü alır, bezi kurutur.

Derken gene biri, kurumuş bezi ıslâtır; sanki inadına ona aykırı bir işe koyulur.

Fakat birbirine aykırı görünen bu işleri yapan, inadına biri, öbürüne aykırı işe girişen bu iki kişinin gönlü birdir; birbirlerinden râzıdır onlar, bir işe koyulmuşlardır.

Her peygamberin, her erenin bir yolu-yordamı vardır; fakat değil mi ki Tanrı'ya götürmede, hepsi de birdir.

Dinleyen topluluk uykuya daldı mı, değirmenin taşlarını su götürdü demektir.

3100. Bu su, değirmenin üstünden akar; değirmene akması da sizin içindir.

Değirmene ihtiyâcınız kalmadı da değirmenci, onun için suyu arka saldı.

Söz söyleyiş, bir şey belletmek içindir; yoksa o sözün bir başka arkı vardır.

* Sesi duyulmadan akan, bir kere daha dönüp gelmeden, kıyılarından ırmaklar akan gül bahçelerine dek gider de gider.

Ey Tanrı, cana sen o durağı göster ki orada söz, harfsiz biter.

Göster de tertemiz can, başını ayak yapsın da o uzak mı uzak, o geniş mi geniş yokluk alanına gitsin.

Pek geniş, uçsuz-bucaksız bir alandır orası; bu hayaller, bu varlıklar, hep oradan azık elde eder de gelişir.

Hayaller, yokluğa karşı pek dardır; bu yüzden de hayal, gam sebeplerindendir.

Varlıksa hayâlden de dardır; o yüzden, Ay yüz, incelir, yeni Ay'a döner.

Duygu, renk dünyâsının varlığına gelince: Hayâlden de, varlıktan da daha dardır; dapdaracık bir zindandır.

3110. Parça-buçuktan bir araya gelişi, sayıya giriş, darlığa sebeptir ama duygularımız, bizi biraraya geliş âlemine çeker.

O duygularla birlik âlemini bil, anla da biri istiyorsan o yana at sür.

* "Ol„ buyruğu, bu buyruktaki, "Kâf, Nun„ harfleri, bir iş görür, söze düşünce iki harftir ama mânâsı birdir.

Bu sözün de sonu gelmez; dön de anlat bakalım; kurt, o savaşta ne hâle geldi?

Pay etmede edepsizlikte bulunan kurdu, arslanın cezalandırması

O başı yüce arslan, iki baş kalmasın, ayırdediş olmasın diye kurdun kellesini kopardı.

* A koca kurt. "Onlardan öc aldık„ hükmüdür bu; çünkü beyin önünde ölmedin sen.

Ondan sonra arslan, yüzünü tilkiye çevirdi de haydi dedi; bunları yemek için sen pay et.

Tilki secde etti; sonra dedi ki: Şu semiz öküz, a seçilmiş padişah, kuşluk övünün.

Keçiden de, bahtı kutlu padişaha, gün ortasında yemesi için bir yahnı yapılır.

Tavşana gelince: Lûtuf ve kerem sâhibi padişaha, akşamlayın o, bir çerez olur.

3120. Arslan, a tilki dedi, adâleti sen parlattın; böyle pay edişi kimden öğrendin?

A ulu er, bunu nereden öğrendin sen? Tilki dedi ki: Ey dünya padişahı, kurdun halinden öğrendim.

Arslan, mâdemki dedi, kendini bizim aşkımıza rehin ettin; üçünü de al, git.

A tilki, mâdemki tamâmiyle bizim oldun sen; mâdemki biz oldun gitti; seni nasıl incitebiliriz?

Biz de seniniz, bütün onlar da senin; yedinci kat göğün üstüne ayak bas, yücel.

Değil mi ki alçak kurttan ibret aldın; artık sen tilki değilsin, benim arslanımsın.

Akıllı o kişidir ki çekilen belâda, dostların ölümünden ibret alır.

Tilki, o solukta, arslan, beni kurttan sonra pay etmeye çağırdı diye yüzlerce şükürler etti.

Bana dedi, bunları önce pay et deseydi kim ondan can kurtarırdı?

Şu halde şükrolsun ona ki bizi de, bizden öncekilerden sonra dünyâya getirdi.

3130. Getirdi de Tanrı'nın, geçmiş yüzyıllarda gelip geçenlere ne cezalar verdiğini duyduk.

O, önce gelip geçen kurtların hallerinden ibret alır da tilki gibi kendimizi koruruz.

* O hak, o gerçek Peygamber, hadisinde, bu yüzden "Acınmış ümmet" dedi bize.

A ulular, o kurtların, kemiklerini, kıllarını apaçık görün de öğüt alın.

Akıllı kişi, Firavun'ların, Âd toplumunun başına gelenleri duyunca şu varlıktan da vazgeçer, bu ululanmayı da bırakır.

Varlıktan, ululuktan vazgeçmezse, bu sefer onun halinden, onun sapıklığından başkaları ibret alır.

Selâm ona, Nûh'un, toplumuna, a ziyâna düşmüşler, benimle uğraşmayın; çünkü ben gerçekten de bu arada, Tanrı'nın örtüsüyüm; benimle uğraşırsanız, Tanrı'yla uğraşmış olursunuz demesi, onları korkutması

* Nuh dedi ki: A baş çekenler, ben, ben değilim; ben candan öldüm, cânanla diriyim.

İnsanlık duygularından öldüğüm için Tanrı, kulak oldu, anlayış oldu, göz oldu bana.

Ben, ben olmadığımdan da şu soluk O'ndan; bu soluğa karşı kim söz söylerse odur kâfir.

Bu tilkinin bedeninde arslan var; bu tilkiye karşı yiğitlik satmaya gelmez.

3140. Şekline bakıp da onun arslan olduğuna inanmıyorsan, onun arslan gibi kükrediğini de mi duymuyorsun?

Nuh'ta Tanrı'nın eli yoktu da dünyâyı nasıl birbirine vurdu, kırdı-geçirdi?

Bir bedende yüzbinlerce arslandı o; ateş gibiydi; dünyâsa bir harman.

Harman, onun onda bir hakkını gözetmeyince o da o harmana öylesine bir yalım saldı.

Kim, bu gizli arslana karşı, kurt gibi edepsizce ağzını açarsa,

* Arslan, kurdu paraladığı gibi, onu da paralar; ona, "Öc aldık onlardan" âyetini okur.

O kişi, kurt gibi, arslanın elinde yaralanır; yiğit bile olsa arslana karşı ahmaklaşır.

Keşke o yara, bedene gelseydi de imanla gönül sağ-esen kalsaydı.

Buraya gelince gücüm - kuvvetim kesildi; bu sırrı nasıl belirtebilirim?

O tilki gibi siz de karnınızı az doldurun da onun karşısında tilki oyunlarına az girişin.

3150. Bütün biz'i, ben'i, onun önüne koyun; mülk onundur, mülkü ona verin.

Doğru yola yok-yoksul bir halde girdiniz mi, arslan da sizindir, arslanın avı da.

Çünkü o tertemizdir, noksan sıfatlardan münezzeh olmakla övülür; güzel şeylere de muhtaç değildir, öze, kabuğa da.

Bütün onlar, bütün ikramlar, o padişahın kulları içindir.

Padişahın, hiç bir şeye tamahı yoktur; bütün bu devleti halk için düzüp koşmuştur; ne mutlu anlayana.

Mal-mülk, baht-devlet, devleti de, iki dünyâyı da yaratanın ne işine yarar?

Noksan sıfatlardan münezzeh olanın huzurunda gönlünüzü koruyun, gözetin de kötü zanlar yüzünden utanca düşmeyin.

O, gizli şeyleri de, düşünceleri de, kuruntuları da, arayıp taramaları da, arı-duru sütün içindeki kıl gibi görür.

Şekilden geçip gönlünü arıtan kişi, gizli şeylere ayna kesilir.

Bizim gizli şeylerimizi de, hiç şüphe yok ki anlar; çünkü inanan, inananın aynasıdır.

3160. Paramızı mehenge vurdu mu, tam inancı, zandan, şüpheden ayırdediverir.

Canı da paralara, altınlara mehenk kesilen, hâlisi de görür, anlar, balpı da.

Padişahın, görenlerin gözleri onlarla aydın olması için ârif sûfileri karşısına dikmesi

Bunu işitmişsindir; hatırındadır; padişahların âdetiydi.

Sol yanlarında yiğitler dururlardı; çünkü, kalb, bedenin sol yanındadır.

Defterdarlar, kalem erbabı sağ yanda dururlardı; çünkü yazı bilgisi, sağ elle kazanılır; yazı sağ elle yazılır.

Sûfilereyse karşılarında yer verirlerdi; çünkü onlar can aynasıdır, hattâ aynadan da iyidir onlar.

Gönül aynasında, hiç dokunulmamış şekiller belirsin diye gönüllerini, Tanrı'yı anışla, Tanrı'yı düşünüşle cilâlamışlardır onlar.

Yaratılış belinden, güzel olarak doğan kişinin önüne ayna koymak gerek.

Güzel yüz, aynaya âşıktır; güzel, cana cilâdır; gönüllere temizlik verir.

Birisinin, selâm ona, Yusuf'a konuk gelmesi, selâm ona, Yûsuf'un ondan armağan istemesi

* Çevrelerden bir merhametli dost, Yûsuf-ı Sıddıyk-a konuk geldi.

3170. Çocukluktan beri bildiktiler; bildiklik yastığına beraberce yaslanmışlardı.

Ona, kardeşlerinin cefâsını, hasetlerini hatırlattı. Yûsuf, o haset zincirdi; bizse arslandık dedi.

Arslana zincire vurulmaktan utanç gelmez; Tanrı kazâsından şikâyetimiz yok.

Arslanın boynunda zincir bile olsa bütün zincir yapanlara beydir arslan.

Konuk, zindanda, kuyuda nasılsın dedi. Yûsuf, Ay gedildiği, görünmez olduğu zaman nasılsa öyleydim dedi.

Ay görünmez olur; sonra yeni Ay haline gelir de iki büklüm olur ama sonunda gene gökyüzünde dolun Ay olur ya.

İnci tânesini havanda döverler ama göz ışığı olur, gönül ışığı kesilir; gene yücelik elde eder.

Buğdayı, toprağın altına atarlar ama sonra o topraktan başaklar devşirirler.

Sonra bir kere daha değirmende öğütürler; değeri daha da artar; ekmek olur, cana can katar.

Derken ekmeği gene dişler altında çiğnerler; bu kere, akıllı kişinin aklı olur, canı olur, anlayış kesilir ona.

3180. * Gene o can, aşkta yok oldu-gitti mi, ekildikten sonra "Ekincileri şaşırdır.„

Bu sözün de sonu yoktur; geri dön de o iyi kişiyi bildir; Yûsuf'la ne konuştu, ona anlat.

Yûsuf, başından geçenleri anlattıktan sonra o kişi dedi; söyle bakalım, bize ne armağan getirdin?

Dostların ziyâretine eli boş gelmek, değirmene buğdaysız gitmektir (*).

Yüce Tanrı, mahşer gününde halka, kıyâmet günü için azığınız nerde der.

* Der ki: Sizi nasıl yok-yoksul yarattıysak o çeşit, hem de yapayalnız, azıksız olarak bize geldiniz.

Haydi, söyleyin; kıyâmet günü için ne armağan getirdiniz?

(*) Metinde, "Dostların kapısına eli boş gitmek, buğdaysız değirmene gitmeye benzer a yiğit" meâlinde "Ber der-ı yâran tehî-dest iy fetâ. Hest çün bî kendumî der âsyâ" yazılmış; sonra kenara "Ber der-i yâran tehî-dest âmeden. Hest bî kendum suy-ı tâhun şoden" yazılıp "Sah" kaydı da konarak düzeltilmiştir.

Yoksa gene dönüp geleceğinizi ummuyor muydunuz? Bu günün vâdesı, size boş mu görünmüştü?

Eşeklik yüzünden ona konuk olacağını inkâr ediyorsan, mutfaktan ancak kül-gübür, toz-toprak elde edebilirsin.

İnkâr etmiyorsan, o dostun kapısına böyle eli boş olarak nasıl ayak atıyorsun?

3190. Azıcık olsun, uykuyu, yemeyı - içmeyi bırak da onunla buluşacağın çağ için bir armağan al, götür.

* Geceleri az uyuyanlardan, seher çağları, suçlarının bağışlanmasını isteyenlerden ol da sonra ışıklar gören duygular bağışlasınlar.

Ana rahmindeki çocuk gibı azıcık oyna, kımılda da, sana ışıkları gören duygular versinler.

Ana rahmine benzeyen dünyâdan dışarıya çıkarsan, yeryüzünden, geniş bir alana çıkmış olursun.

* "Allâh'ın yeryüzü geniştir„ demişlerdir ya; bil ki orası, peygamberlerin gittikleri alandır (*).

O geniş alanda gönül daralmaz; yaş fidanın dalı, orada kurumaz.

Bugün, duyguların sende; fakat ileride yorgun, bitkin bir hâle geleceksin; başaşağı düşeceksin.

(*) Metinde, "Arsai dan enbiyârâ bes bulend" yazılmışken karşılaştırmada "bes bulend" in üstüne, "der refteend" yazılarak düzeltilmiştir.

Uykuda duygularını taşımazsın; onlar seni taşır; yorgunluk, bitkinlik gider; zahmetten, sıkıntıdan kurtulursun.

Erenleri de duyguları taşır; uykuyu onların halinden bir çeşni bil.

A ınatçı, erenler Ashâb-ı Kehf'tir; ayakta da onlar uykudadır; dönüp dolaşsalar da, yatıp uyusalar da.

3200. * Tanrı, onları, durmadan sağa-sola çevirir; işe-güce sokar; onlarınsa haberleri bile yoktur.

Sağ yana çevirmek nedir? Güzel iş. Sola çevirmek ne? Beden işleri.

Bu iki çeşit iş de, peygamberlerden, kendilerinin haberleri olmadan meydana gelir; aksi-sadâ gibi.

Hayır olsun, şer olsun, sesini dinle; dağın, ikisinden de haberi yoktur.

Konuğun, selâm olsun, Yûsuf'a, bakıp güzel yüzünü gördükçe beni hatırlayasın diye armağan olarak sana ayna getirdim demesi

Yûsuf, haydi dedi, getir armağanını (*); konuk, bu istek yüzünden utandı, feryâd etti de

---

(*) "Armağan" sözü, bu ve bundan sonraki beyitte türkçe geçiyor.

Dedi ki: Sana armağan getirmek için birkaç şey tasarladım; fakat hiç bir armağanı sana lâyık göremedim.

Bir habbeyı mâdene nasıl götürürüm; bir katreyi ummâna nasıl götürürüm?

* Sana gönlümü, canımı getirip sunsam, gene de Kirman'a tere götürmüş sayılırım.

Senin güzelliğinden başka hangı tohum var ki bu ambarda olmasın? Ancak senin güzelliğine bir eş-dost yok.

Gönüllere ışıksın sen; sana bir ayna getirip sunmayı lâyık gördüm.

3210. A güneş gibi göğün mumu, ayna getirdim ki bakıp aynada kendi güzel yüzünü göresin.

A aydın güzel, sana ayna getirdim ki yüzünü gördükçe beni hatırlayasın.

Koltuğundan aynayı çıkarıp sundu; zâten güzeli ayna oyalar.

Varlığın aynası nedir? Yokluk. Ahmak değilsen yokluğu seç.

Varlık, yoklukta görünebilir; mal-mülk sâhibi olanlar, yoksula cömertlikte bulunabilirler.

Ekmeğin aparı aynası yoksuldur; kav da çakmağın aynası.

Bir yerde yokluk, noksan var mı, orası, bütün sanatların, hünerlerin aynasıdır.

Elbise biçilip dikilmiş olursa terzinin hüneri nasıl görünür?

Kökler, odunlar, yontulmuş olmalı ki marangoz, onları temele, parça-buçuklara yarar bir hale koysun, bir şey yapsın.

Kırıkçı ustası, ayağı kırılmış adam nerdeyse oraya gider.

3220. Zayıf hasta bulunmazsa hekimlik sanatının güzelliği nasıl olur da meydana çıkar?

Bakırların horluğu, bayalığı meydanda olmazsa kimya nasıl görünür?

Noksanlar, olgunluğun aynasıdır; o horluk, üstünlüğün, ululuğun aynasıdır.

Çünkü gerçekten de zıddı meydana çıkaran, onun zıddı olan şeydir; bal, sirkeyle belirir.

Kendi noksanını gören kişi, olgunlaşmaya on atla koşar.

Kendisini olgun sanansa, ululuk sâhibi Tanrı'ya, bu zannı yüzünden uçup ulaşamaz.

A sapık, olgunluk zannından, vehminden daha beter bir şey yoktur senin canında.

Senden bu kendini görüş gidinceye dek gönlünden, gözünden çok kanlar akar.

* İblis'in hastalığı, "Ben ondan hayırlıyım„ demesiydi; bu hastalık, her yaratılmışın içinde vardır.

Kendisini pek kırık, dökük görse bile arıduru sudur ama pisliği dibinde ara.

3230. Sınamak için seni bir coşturdu mu, içinde pislik bulunan su, bulanır, pisliğin rengini gösteriverir.

A yiğit, ırmak sana arı-duru görünüyor ama dibinde pislik var.

Yol bilen anlayışlı pîr, Nefs-i Küll bağlarına ark açar.

Irmak, kendi kendisini nerden arıtacak? Adamın bilgisi, Tanrı bilgisiyle fayda verir.

Kılıç, sapını nerden kesecek? Yürü, bu yarayı cerraha göster de iyileştir.

Hiç kimse, yarasının kötülüğünü, çirkinliğini görmesin diye her yaranın üstüne sinek üşer.

O sinekler, senin düşüncelerindir, mallarındır; yaran da hallerindeki karanlık.

O yarana pîr melhem koyarsa sızısı o zaman yatışır; feryâdın o zaman biter.

Yaralı, kendi yarasına kendisi melhem koyunca iyileşti sanır; halbuki oraya ancak melhemin ışığı vurmuştur.

A sırtı yaralı, aklını başına devşir de melhemden baş çekme; iyileşince de bu iyiliği, melhemin ışığından bil, kendinden bilme.

Vahiy kâtibinin, vahyin ışığının kendisine vurması üzerine o âyeti, Allâh'ın salât-ü selâmı üzerine olsun, Peygamber'den önce okuması, bu sebeple, bana da vahiy geliyor diyerek dinden dönmesi

3240. Osman'dan önce bir kâtip vardı; vahiy geldikçe yazmaya, çabalardı.

Peygamber, kendisine vahyedileni buyurdu mu o, hemen kâğıda yazardı.

Vahyin ışığı, ona da vururdu da içinde hikmetler bulurdu.

Derken Peygamber de o hikmeti, tıpkıtıpkısına söylerdi. O utanmaz kişi, o kadarcık şeyden yol azıttı da

Tanrı ışığıyla ışıklanan Peygamber, ne söylüyorsa o gerçek, benim gönlümde dedi.

Düşüncesinin ışığı, Peygamber'e vurdu; o kâtibin canına Tanrı kahrı gelip çattı.

Hem kâtiplikten çıktı, hem dinden. Kin güdüp Mustafâ'ya da düşman oldu, dîne de.

Mustafâ, a ınatçı kâfir buyurdu; ışık senden çıkıyorduysa ne diye kararıp kaldın?

Tanrı kaynağı olsaydın böyle bir tuzlu suyun bendini açar mıydın hiç?

Şunun, bunun yanında adım kötüye çıkmasın dedi de sonunda ağzını yumdu.

3250. Fakat bu yüzden de içten içe yanıp durmadaydı; tuhafı da şu ki tövbe de edemiyordu.

Ah ediyordu ama ahın faydası yoktu; bir kere kılıç vurulmuştu, kelleyi uçurmuştu.

Tanrı, utancı yüz batman ağırlığında bir demir haline koymuştur; nice kişiler, görünmez bağlarla bağlanıp kalmıştır.

Ululanmayla kâfirlik, o yolu öyle bir bağlamıştır ki ululanan, kâfir olan, açıkça ah bile edemez.

* Tanrı, "Boyunlarına zincir vurduk, başlarını yukarıya kaldırmışlardır, indiremezler,, dedi. O zincirler, bizden dışarıda değil.

* "Onların ardlarına engeller koyduk; gözlerini perdeledik,, dedi; bu hale düşen, o önündeki, ardındakı engeli göremez.

O öne dikilen engel, ovanın rengindedir; buna uğrayan, o engelin, kazâ engeli olduğunu bilemez.

Senin güzelin, asıl güzelin yüzüne engel; senin mürşidin, asıl mürşidin sözünü dinlemene engel.

Nice kâfirler var ki din sevdasına düşmüştür; fakat şuna, buna karşı ululanmak, ad-san kaygısı, onlara bağdır.

Gizli bir bağ ama demirden de beter; demir zinciri, hiç olmazsa balta kırar.

3260. Demir zinciri kırmak, ondan kurtulmak mümkün; fakat gizli bağa kimsecikler çâre bulamaz.

Adamı arı soksa, tabiatı, bünyesi, o solukta hemen o kötülüğü gidermeye koyulur.

Bu da arı sokması ama senin varlığından; onun için de gam kuvvetlenir, dert azalmaz.

İçimden, bunu bir iyice anlatmak hevesi geliyor ama ümitsizlik vermesinden korkuyorum.

Hayır, ümitsizlenme; neşelen, sevin; o feryâda erişene karşı feryâd et.

A bağışlamayı seven de, bağışla bizi; a eskimiş, yerleşmiş, müzminleşmiş hastalıkların hekimi.

Hikmetin, gönlüne vuruşu, o kötü kişiyi yoldan azdırdı; sen de kendini görme de bu görüşün, senden toz kaldırmasın.

A kardeş, sana akıp gelen hikmet, Abdâl'in kaynağından geliyor, sende eğreti bu.

Ev, kendinde bir ışık bulmuştur ama o ışık, aydınlanmış bir komşudan parlamıştır.

Şükret, aldanma, ululanma; kulak ver, hiç kendini görme.

3270. Yüzlerce yazıklar olsun, yüzlerce eyvahlar olsun ki bu eğreti hâl, ümmetleri ümmetlikten uzaklaştırır.

Kulum, köleyim o kişiye ki, her konakta, bir sofra başına çökeceğini ummaz.

Adamın, bir gün evine ulaşabilmesi için birçok konakları bırakıp gitmesi gerek.

Demir, kıpkırmızı oldu ama kıpkırmızı değil o; bir ocağın verdiği eğreti bir ışık o.

Pencere, yahut ev aydınlanırsa, aydın sanma; güneşin verdiği aydınlıktır o; bunu bil.

Her kapı, her dıvar, aydınım ben; başkasının ışığıyla aydın değilim, benim ben diyebilir.

Güneş de der ki: A olgunlaşmamış; ben bir batayım da, senin ne olduğun belirir.

Yeşillikler, biz kendiliğimizden yeşerdik; sevinçliyiz, gülüyoruz, pek güzeliz derler.

Yaz mevsimi de der ki: A toplumlar, ben geçip gidince görürsünüz kendinizi.

Beden, güzellikle, alımla nazlandıkça nazlanır; çünkü can, gücünü-kuvvetini, kolunu-kanadını gizlemiş.

Bedene der ki: A çöplük, sen kimsin ki? Bir-iki gün benim ışığımla yaşadın.

Nazından, işvenden dünyaya sığmıyorsun; hele bekle; senden bir çıkayım da gör.

Seni fazlasıyla sevenler, alırlar, seni mezara gömerler; seni yılanlara, karıncalara yem ederler.

Senin karşında ölüp giden kişi bile kötü kokundan burnunu tıkar.

Söz de canın ışığıdır, göz de, kulak da. Suyu kaynatan, ateşin ışığıdır.

Canın ışığı nasıl bedene vuruyorsa Abdâl'in ışığı da benim canıma vurmada.

O cana can olan, candan ayak çekti mi, bil ki can, cansız beden ne hale gelirse o hale gelir.

Kıyâmet günü, sözüme tanık olsun diye başımı yere koymadayım, secde etmedeyim.

* Bu yeryüzü, "Çetin bir depremle sarsıldığı„ gün, kıyâmet günü, hallerimize tanık olur.

* Apaçık "Gizlediği haberleri söyler.„ Yeryüzü de dile gelir, dikenler de.

Felsefeci, düşüncelerine dalar, zannına kapılır da inkâr eder; söyle ona, var git de, hangi dıvar pekse başını vur.

Suyun sözünü, toprağın sözünü, balçığın sözünü gönül ehli duyar, anlar.

Hannâme direğinin iniltisini inkâr eden felsefeci, erenlerin duygularına yabancıdır.

Halkın daldığı sevdâ ışığı, onlara nice hayaller gösterir der.

Oysa ondaki bozgunculuğun, ondaki kâfirliğin aksi, onda bu münkirlik hayâlini belirtmiştir.

Felsefeci, Şeytan'ı inkâr eder ya, o anda bir şeytanın maskarası olur gider.

A felsefeci, Şeytan'ı görmediysen kendine bak; delilik olmadan alın gövermez.

Gönlünde şüphe olan, kıvranıp duran kişi de, dünyâda, gizli felsefecidir.

Kimi de inanır; inanır ama zaman-zaman o felsefeye inanış damarı kabarır; sonunda da onun yüzünü karartır.

Sakının a inananlar, o felsefeye inanış sizde de var; sizde nice sonsuz âlemler var.

Yetmiş iki milletin hepsi de sende; canın, senden el çektiği gün, eyvahlar olsun hâline.

Kimde, o inanıştan birazcık varsa, o gün, korkusundan yaprak gibi titrer.

İblîs'e, şeytanlara, kendini iyi adam gördüğün için güldün.

Can, postunu ters giydi mi, din ehlinden nice ahlar, eyvahlar duyulur.

Dükkânda altın görünen herşey güler-durur; çünkü mehenk taşı gizlidir.

Ey suçları örten, perdemizi kaldırma; imtihanda da sen yardımcı ol, bizi sen kurtar.

Kalp altın, geceleyin ayarı tam altınla yan yanadır; fakat altın gündüzü bekler.

Hal diliyle, hele dur a yalancı der, herşeyin meydana çıkacağı gün bir gelsin.

Rahmetten sürülmüş İblis, yüzbinlerce yıl Abdâl 'dendi, inananların beyiydi.

Özündeki naz yüzünden Âdem'e pençe vurdu da kuşluk çağında görülen pislik gibi rezil oldu-gitti.

* * *

(ŞERH)

2970. beyitten sonraki başlık ve bölüm. "Yâ Alî, insanlar, çeşitli hayırlarla, ibâdetlerle yaratıcılarına yaklaşmak isterler; sen de çeşitli akılla yaklaşmaya çalış da dünyâda insanları, dereceler ve yakınlık bakımından geç; âhırette de Tanrı katında yücel.„

(Hilyet'ül-Evliyâ'dan naklen Ahâdîs-ı Mesnevî; s. 31; Ankaravî; s. 260).

2982. "İşte dedi, bu, seninle benim aramda artık ayrılık; sabredemediğin şeylerin içyüzünü haber vereyim sana.„ (Kur'ân; XVIII, Kehf, 78. 225. beytin îzâhına bk.)

2984. "Şüphe yok ki seninle bey'atleşenler, Allah'la bey'atleştiler; Allâh'ın (kudret) eli, onların ellerinin üstündedir; artık kim dönerse zararı kendisinedir ve kim Allah'la ahitleştiği şeyde durursa ona, yakında büyük bir ecir verilecektir.„ (Kur'ân, XLVIII, Feht, 10. 227. beytin îzâhına bk.)

3018. "Bir görseydin, güneş doğunca ışığı, mağaralarının içine değil de sağ tarafına vurmadaydı; batarken de sol tarafına ve onlar, mağaranın geniş bir yerindeydiler ve bu, Allâh'ın delillerindendir. Allâh, kimi doğru yola sevkederse odur doğru yolu bulan ve kimi saptırırsa artık ona, kat'î olarak doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.„ (XVIII, 17)

3029. "Topluluk rahmettir; ayrılık azap.„ (Hadis; Câmi', I, s. 121)

3031. "Allâh'ın rahmetiyle onlara karşı yumuşak davrandın; yoksa kaba ve katı yürekli olsaydın mutlâka yanından giderlerdi. Bağışla onları, yarlıganmalarını dile, iş husûsunda da danış onlarla. Fakat işe girişmeyi de kurdun mu, dayan Allâh'a. Şüphe yok ki Allah, dayananları sever." (Kur'ân; III. Âli İmrân, 159)

3049. "Ve Allah, erkek ve kadın münâfıkları ve erkek ve kadın, şirk koşanları, Allah hakkında kötü zanda bulunanları cezalandırsın diye; kötülük dönüp başlarına gelesi helâk olasılar ve Allah gazeb etmiştir onlara ve lânetlemiştir onları ve hazırlamıştır cehennemi ve orası, gidilecek ne de kötü yerdir.„ (Kur'ân; XLVII, Muhammed S. M. 6)

3064. "Ve Allah'la beraber başka bir mâbûdu çağırma; yoktur ondan başka tapacak; herşey helâk olur, ancak onun zâtıdır kalan. Onundur hüküm ve hepiniz, dönüp onun tapışına varacaksınız.„ (Kur'ân; XXVIII, Kasas, 88)

3066. İllâ-lâ. İllâ ıspattır; türkçeye "ancak„ sözüyle çevirebiliriz. Lâ, nefiydir; "yoktur„ mânasını ifâde eder. Müslümanlıktaki tevhîd kelimesinin ilk sözü "Lâ ilâhe illâ'llâh„ tır; mânâsı, "Allah'tan başka yoktur tapacak" tır.

3053. beyitten sonraki hikâyenin "Nesr'üd-Dürer„, "Muhâdarât'ül-Üdebâ„ ve "Kitâb'ül-Ezkiyâ„ da bulunduğunu Furûzan-fer merhum bildiriyor ve "Muhâdarât„ la "Ferâid'üs-Sülûk„ ten metin naklediyor (Maâhiz, s. 28-30). Bu hikâye de halk hikâyelerindendir.

3067. beyitten sonraki hikâye. Furûzân-fer, bu hikâyenin, Câhız'ın (255 H. 868-869) "Kitâb'ül-Hayvân„ ında, "Rabî'ul-Ebrar„ da, Abdullâh-ı Ansârî'nin (481 H. 1088) "Risâle-i Akl-u Işk„ ında, Attâr'ın "Musîbet-Nâme" sinde bulunduğunu söylüyor ve metin naklediyor (Maâhiz; s. 30-31). Bu hikâye de halk hikâyelerindendir.

3077. "Âyetlerimizi yalan sayıp onlara inanmayanlara, inanmaktan çekinenlere gök kapıları hiç açılmaz ve deve iğne yordamından geçer de onlar gene cennete giremezler ve biz, mücrimleri böyle vcezâlandırırız.„ (Kur'ân; VII, A'râf, 40) Ahd-i Cedîd'de de "Zengin kimse melekût'üs-semâvâta güç ile girer ve gene size derim ki zenginin melekût'ullâh'a girmesinden, devenin iğne deliğinden geçmesi daha kolaydır„ cümleleri vardır (Matyus, XIX, 23-24).

3083. "Ondan ister kim varsa göklerde ve yeryüzünde; O, hergün bir iştedir." (Kur'ân; LV, Rahmân; 29)

3084. "Her solukta yüce Tanrı'nın üç ordusu vardır. Bir ordu, bellerden rahimlere konar. Bir ordu, rahimlerden yeryüzüne gelir. Bir ordu da dünyâdan âhırete göçer.„ (Hz. Ali'nin. Ahâdis-i Mesnevî; s. 32)

3090. Kâf ve Nun harfleri Arap yazısında "Kn„ tarzında yazılır ve "kün„ diye okunur; mânâsı "ol„ demektir; Tanrı irâdesini, yaratışı bildirir. 1797. beytin îzâhına bk.

3103. Kıyılarından ırmaklar akan bahçeler, cennetler. Kur'ân-ı Kerim'in birçok âyetlerinde geçer.

3112. Ol buyruğu. 1797. beytin izâhına bk.

3115. "Onlardan öc aldık.„ VII. sûrenin (A'râf) 136., XV. sûrenin (Hıcr) 79., XXX. sûrenin (Rûm) 47., XLIII. sûrenin (Zuhruf) 25. âyetlerinde geçer.

3132. "Ümmetim, acınmış ümmettir; suçları örtülmüştür; tövbeleri kabûl edilmiştir.„, "Şu ümmetim, acınmış ümmettir; âhırette azap görmez; azâbı, dünyâda imtihanlara uğramak, depremler görmek, öldürülmek, belâlara sataşmaktır.„ (Hadlis; Câmi', I, s. 54)

3136. 30-35. beytin îzâhına bk.

3145. "Öc aldık.„ 3115. beyitte geçti. Her iki beyitte de "Fentakamnâ„ âyetten lafzan iktıbastır.

3168. beyitten sonraki bölüm. Furûzan-fer'e göre Ebû-Alî Muhammed Aliyy-i Tennûhî'nin (384 H. 994) "Kitâb'ül-Müstecâd min faalât'il-Evcâd„ ında vardır; Ebû-İshak İbrâhîm b. Aliyy-i Husrî de bu hikâyeyi "Zühcr'ül-Âdâb„ ın zeyline almıştır. Bu son kitaptan naklettiği hikâyenin hülâsası şudur:

Bir kâtip, âmirine bir ayna armağan etmiş ve güzel yüzüne baktıkça beni hatırlarsın demiş.

Gene Furûzan-fer merhum'a göre Avfî de bu hikâyeyi şu sûretle nakleder:

Abbasoğullarından El-Mu'tezz'e armağanlar gönderiyorlar. Adamın biri de bir ayna yolluyor. Sebebi sorulunca yukarıdaki cevâbı veriyor.

Mevlânâ'nın naklettiği hikâye, bunlara benzemekle beraber aynı değildir ve bu da, söylenegelmiş bir halk hikâyesidir.

3169. Yusûf P. e, gerçek anlamına Sıddıyk denmiştir (Kur'ân; XII; Yûsuf, 46).

3180. "Muhammed, Allâh'ın peygamberidir ve onunla bulunanlar, kâfirlere karşı çetindirler; kendi aralarında merhametli. Onları görürsün ki rükû'etmedeler, secdeye kapanmadalar. Allah'tan râzılık, lûtuf ve ihsan dileyerek; yüzlerinde secde eserinin izleri görünmektedir ve onların bu vasıfları, Tevrât'ta da vardır ve onlara âit bu vasıflar İncîl'de de vardır; âdetâ ekilmiş bir tâneye benzer ki filiz vermiştir; derken filizi kuvvetlenmiştir; derken kalınlaşmıştır da dümdüz boy atmıştır; gövdelerine dayanıp yücelmiştir; ekincileri şaşırtmıştır, sevindirmiştir; kâfirleri de bununla kızdırıp yerindirmiştir. Allah inananlara ve iyi işlerde bulunanlara yarlıganma ve pek büyük bir mükâfât vaadetmiştir.„ (Kur'ân; XLVIII, Feth, 29) Beyitte geçen "Yu'cib'üz-zürrâ'„ âyetten lafzan iktibastır.

3185. "And olsun ki size verdiğimiz herşeyi arkanızda bırakmışsınız da sizi evvelce nasıl yarattıysak tıpkı onun gibi tek başınıza, yapayalnız huzûrumuza gelmişsiniz. Sizce Tanrı'ya eş olan şefâatçılarınızı da yanınızda görmüyoruz. Aranızdaki bağlar tamâmiyle kopmuş, boşuna umduklarınız elinizden çıkmış, kaybolup gitmiş.„ (Kur'ân ; VI, En'âm, 34) Beyitteki "Ci'tumûnâ, furâdâ, halaknâküm„ sözleri lâfzî iktibastır.

3191. "Gecelerin az bir kısmında uyurlardı ve seher çağları, yarlıganma dilerlerdi.„ (Kur'ân; LI, Zâriyât, 17-18) Beyitte âyet-i kerimeden lâfzî iktibas vardır.

3193. "Allâh'ın yeryüzü geniştir.„ Kur'ân-ı Kerîm'in IV. sûresinin (Nisâ') 97., VI. sûresinin (En'âm) 147., XXXIX. sûresinin (Zümer) 10. âyetlerinde geçer.

3200. Sağa-sola çevirmek. 394. ve 3028. beyitlere bk.

3207. "Kirman'a tere, Basra'ya hurma götürmek.„ Örf mecâzı. Kirman'da terenin, Basra'da hurmanın bolluğu yüzünden bu söz, yerinde olmayan lüzumsuz şeyler hakkında söylenir. Türkçede, "Tereciye tere satmak„ bunun tam karşılığıdır.

3228. Tanrı'nın, İblîs'e, Âdem'e neden secde etmedin diye sorduğu, İblîs'in, ben ondan hayırlıyım; beni ateşten yarattın; onuysa topraktan dediği VII. sûrenin (A'râf) 12. âyetinde anlatılır.

3239. beyitten sonraki bölüm.

Bu adam, Hâris oğlu Ebî-Serh oğlu Sa'd'in oğlu Abdullah'tır. Künyesi Ebû-Yahyâ'dır. Mekke fethinden önce Müslüman olmuş, Medîne'ye gelmişti. XXIII. sûrenin (Mü'minûn), "And olsun ki biz insanı balçık mayasından yarattık. Sonra onu sağlam bir karar yurdunda bir katre su haline getirdik. Sonra o bir katre suyu kan pıhtısı yaptık; derken kan pıhtısını bir parça et haline soktuk; derken ette kemikler yarattık; derken kemiklere et giydirdik; sonra da onu başka bir yaratışla meydana getirdik; ne yücedir şânı yaratıcıların en güzeli Allâh'ın„ meâlindeki 12-14. âyet-i kerîmelerini yazarken Hz. Muhammed (S.M.) söylemeden, âyetin son sözünü, vecde kapılarak söylemiş, Hz. Muhammed, yaz, dediğin gibi indi deyince, Muhammed ya doğru söylüyor; o halde bana da vahiy geliyor; yahut bu sözleri kendisi söylüyor; şu halde

ben de onun gibi söylüyorum düşüncesine kapılarak dinden dönmüş, Mekke'ye kaçmıştı. Mekke fethinde Hz. Rasûl-i Ekrem (S.M.), nerde bulunursa, hattâ Kâ'be'nin örtüsüne tutunmuş bile olsa öldürülmesini emir buyurmuştu. Abdullâh, Osman'a sığındı ve gizlendi. Sonra Osman'la Rasûlullâh'a dehâlet etti ve bağışlandı. Osman, halîfeliği zamânında, hicretin 25. yılında onu Mısır'a vâli tâyin etti. Afrika'nın fethinden sonra Hz. Osman, Trablus'tan Tanca'ya kadar bütün ganîmetlerin gelirini ona bağışladı; bunun beşte birini Mervan'a verdiği, Mervan'ın, Abdullah'tan satın aldığı da rivâyetler arasındadır. Afrîkıyye'de Hz. Osmân'ın vâliliğinde bulunan Abdullah, onun süt kardeşiydi. Hz. Osman aleyhindeki kıyamda ona yardım etmek istediyse de muvaffak olamadı; Askalan'da kaldı. Sıffîn savaşında Muâviye tarafındaydı. Hicretin 36., yahut 37. yılında Askalan'da, bir rivâyette de Afrika'da öldü. 59. yılda öldüğü de rivâyet edilmiştir (Tenkıyh'ul-Makaal; II, s. 184; Mecma'ul-Beyân. VII, s. 101).

Âyetteki, "yaratıcıların en güzeli„ sözünden maksat, eşsiz, örneksiz ve yoktan halkeden, bir olan Allah'tır; onun şânı yücedir; hayrı dâimîdir; yaratışı âletsiz, vâsıtasız, eşsiz ve örneksizdir; yoktan var eder, yapar. Kullarıysa onun verdiği akıl ve kudretle var olan şeylerden, âlet ve vâsıta ile, eşini, örneğini görerek, düşünerek birşeyler îcâd ederler; bu bakımdan şânı yüce olan ancak bir tek mâbuttur demektir.

3254. "Şüphe yok ki biz boyunlarına lâleler vurduk; elleri âdetâ çenelerine kenetlendi lâlelerle; bu yüzden

onlar, başlarını dimdik tutarlar.„ (Kur'ân; XXXVI, Yâ Sîn, 8)

3255. "Ve önlerine bir set çektik, arkalarına bir set ve gözlerini bağladık da bu yüzden onlar, görmezler.„ (Aynı sûre; 9) Her iki beyitte de lafzî ıktibas vardır.

3288-3289. "Yeryüzü şiddetli bir depremle sarsılınca ve yeryüzü, ağırlıklarını çıkarınca ve insan ne oluyor ki buna deyince.. O gün, bütün haberlerini anlatınca.„ (Kur'ân; XCIX, Zilzâl, 1-4)

* * *

(METİN)

Bâuroğlu Bel'am'ın, kuşattıkları bu kal'adan Mûsâ'yı, ona uyanları, dilediklerine ermeden döndür diye duâ etmesi ve duâasının kabûl edilmesi

3310. Dünyâ halkı, Baûroğlu Bel'am'a, zamânın İsâ'sı gibi râm olmuştu.

Hiç kimse, ondan başkasına secde etmezdi; nefesi, hastaya sağlık verirdi.

Ululanması, kendisini olgun sayması yüzünden Mûsâ'ya pençe attı; onunla savaştı; sonra da ne hale geldi; işitmişsindir.

Dünyâda yüzbinlerce açık, gizli İblis vardır; Bel'am vardır; hepsi de bu hale gelmiştir.

Tanrı, bu ikisini, geri kalanlarına şehâdet etsinler, örnek olsunlar diye tanıttı.

Bu iki hırsızı darağacına çekti; yoksa kahrına uğramış daha nice hırsız var.

Bu ikisinin perçeminden tuttu da sürüyüp şehre getirdi; yoksa onun kahrıyla ölenleri saymaya imkân yok.

Nâziksin, nâzeninsin ama haddince. Allah aşkına haddini aşma, Allah aşkına.

Kendinden daha nazlı birine sataşırsan, seni, yerin yedi kat dibine sokar.

* Âd, Semûd hikâyeleri niçin söylenmekte? Peygamberlerin nazlı-nâzenin olduklarını bilmen için.

3320. Bu yere batış, başlarına taş yağış, bir çetin sesle kahrediş, hep peygamberlerin yücelikle-rini bildirmek içindir.

Bütün hayvanları insan için, fakat bütün insanları da bir akıl için öldür-gitsin.

Akıl dediğin nedir? Akıllı-fikirli kişinin küllî aklı. Parça-buçuk akıl da akıldır ama per-perî-şan, aşağılık bir akıldır.

İnsanlardan kaçan hayvanların hepsi, insanlara alışan hayvanlardan aşağıdır.

Onların kanları, halka mübahtır; çünkü ulu akıldan kaçıyorlar; akılları tam değil.

Onlar, insanlara aykırıdır da o yüzden yücelikleri bu dereceye düşmüştür, o yüzden alçalmışlardır.

* Sen de "Arslandan kaçan yaban eşeği,, olduktan sonra a şaşılacak kişi, ne yüceliğin kalır?

Eşek, işe yarar da o yüzden öldürülmez; fakat insandan kaçtı mı, kanı mübah olur.

Eşeğin, kendisini kötülükten koruyan aklı olmadığı halde rahmeti, merhameti bol Tanrı, onu hiç de mâzur görmüyor.

Peki, a yüce sevgili, insan, o soluktan, peygamberlerin o sözlerinden kaçarsa nasıl mâzur olabilir?

3330. Hâsılı kâfirlerin kanları da insandan kaçan hayvanlar gibi, süngülerin, okların karşısında, mübah sayılır.

Eşleri, çocukları da tutsak olur - gider; çünkü onların akılları yoktur; onlar akıl mertebesinden sürülmüşlerdir, aşağılık kişilerdir.

Bir akıl, aklın aklından kaçarsa, akıllılık mertebesinden göçmüştür; hayvanlara katılmıştır.

Hârût'la Mârût'un, temizliklerine güvenmeleri, dünyâ ehline baş olmayı istemeleri ve imtihana düşmeleri

Adları yayılmış Hârût'la Mârût gibi hani. Onlar da, ululanmaları yüzünden zehirli ok yediler.

Onlar, kutlu yaratılışlarına güvendiler. Fakat susığırının arslana güvenmesi de nedir?

Onun yüz boynuzu olsa da bunlarla korunmaya bir çâre arasa, erkek arslan, gene onun boynuzunu kırar, gene onu paralar-gider.

Oklu kirpi gibi bedeni boynuzlarla dopdolu olsa arslan, çâresiz, öldürecektir onu.

Kasırga, pek çok ağaçlar yıkar; fakat yeşermiş bir ota ihsanlarda bulunur.

O sert yel, otun zayıflığına acımıştır; a gönül, artık sen de güçten - kuvvetten dem vurma.

Balta, ağaç dallarının çokluğundan korkar mı hiç? Ağacı keser, biçer, paramparça edergider.

3340. Fakat bir ota vurmaz kendini. Neşter, ancak yaraya vurulur.

Odun çok olmuş, yalıma ne gam. Kasap, koyun sürüsünden hiç korkar mı?

Mânâya karşı şekil, sûret, pek zayıftır; göğü başaşağı eden, ondaki mânâdır.

Dolap gibi dönüp duran gökyüzünden kıyas tut; onun dönüşü kimin yüzünden? Buyruk sâhibi akıl yüzünden.

Oğul, kalkana benzeyen bu bedenin dönüşü, oynayışı da gizli olan can yüzünden.

Şu yelin esişi, ondaki mânâ yüzünden; değirmen taşı gibi hani; o da ırmağın suyuna esir.

Bir soluğun alınıp verilmesi, bedene girip çıkması nedendir? İsteklerle dopdolu can yüzünden.

* Can onu, kimi cım yapar, kimi ha yapar, kimi dal yapar. Kimi barış haline kor onu, kimi savaş haline.

Can o soluğu kimi sağa götürür, kimi sola. Kimi gül bahçesi haline getirir onu, kimi diken eder (*).

* Böylece de Tanrı'mız, bu yeli, Âd kavmine karşı ejderha yapmıştı.

3350. Derken gene o yeli, inananlara karşı barış, nimet ve aman haline getirmişti.

* Din Şeyhi, âlemler rabbinin mânâlar denizi, «Mânâ Allah'tır.. dedi.

Kat-kat yerlerle göklerin hepsi, o yürüyen denizde çer-çöp gibidir.

Suda çer-çöpün şuraya-buraya vurması, oynayıp durması, gene sudandır; suyun dalgalanmasındandır.

Onların durmasını, oynamamasını dilerse, bir dalgayla kıyıya atıverir.

Kimi de bir dalgayla o çer-çöpü kıyıdan çekti mi, ateş ota ne yaparsa, onlara onu yapar.

* Bu sözün sonu yok; a genç, gene Hârût'un, Mârût'un yanına at sür.

Hârût-Mârût hikâyesinin kalan bölümü; dünyâda, Bâbül kuyusunda cezâlarını çekmeleri

Dünya halkının suçu, günahı her ikisine de aydın olunca,

(*) Bu beyit unutulmuş; karşılaştırmada kenara yazılmış, yanına da "Sah" sözü eklenmiş.

Öfkelerinden ellerini ısırmaya koyuldular; fakat kendi ayıplarını, gözleriyle görmüyorlardı.

O çirkin kişi, aynada kendisini gördü de kızdı, aynadan yüz çevirdi hani.

3360. Kendini gören, birinin suçunu gördü mü, içinde cehennemden bir alevdir, belirir.

O ululanmaya da din gayreti adını takar; kendindeki o ateşe tapan nefsi görmez bile.

Din gayretinin belirtisi bambaşkadır; bütün bir dünyâ o ateşle yeşermiştir.

* Tanrı, eğer aydınsanız dedi, gaflete dalmış, işi-gücü kapkara olmuş kişileri görmeyin.

A ordular, a kullar, şükredin ki şehvetten, baldır arasındaki yarıktan kurtulmuşsunuz.

O mânâdan size de verirsem, gökyüzü, artık sizi kabûl etmez.

Bedeninizdeki temizlik, benim temizliğimin, benim koruyuşumun aksidir.

Onu benden bilin; kendinizden değil. Kendinize gelin, kendinize gelin de rahmetten sürülmüş Şeytan, size üst olmasın.

Hani Peygamber'in vahiy kâtibi gibi. Kendisinde bir hikmet buldu, kendisinde temellerin ışığını gördü.

Kendisini, Tanrı kuşları gibi ötüyor sandı; oysa ki o, kuş sesine benzer bir ıslıktı ancak.

3370. Kuşların seslerini övsen, onlar gibi ötsen bile kuşun dileğini nerden bileceksin?

Bülbülün ötüşünü taklid etsen bile onun gülle ne işi var; ne bileceksin sen?

Bilsen bile o biliş, zandan meydana gelir; sağırların dudak oynayışından zanlara düşmeleri gibi hani.

Sağırın, hasta komşusunun hâlini - hatırını sormaya gidişi

Yol - erkân bilir biri, sağıra, komşun hasta dedi.

Sağır, bu ağır kulakla o gencin ne dediğini ne anlarım ben dedi.

Hele hastalandı, sesi hafifleşti mi, hiç anlamam ama mutlaka da oraya gitmek gerek.

Dudaklarını oynattığını görünce ne dediğini kıyasla anlarım.

Nasılsın, a mihnetler çeken dostum derim; o da iyiyim, yahut hoşum diyecek elbet.

Şükür olsun derim; sonra ne yemek yedin diye sorarım; şerbet içtim, yahut mercimek çorbası yedim der.

Sıhhatler, âfiyetler olsun derim. Peki, hekimlerden kim geliyor, kim bakıyor sana diye sorarım; filân der.

3380. Ayağı pek kutludur; o geldi mi, işin iyileşir derim.

Ayağını derim, biz de denedik; nereye ayak bastıysa muratlara erişilir-gider.

Bu kıyaslama cevapları düzdü-koştu; o iyi kişi, hastanın yanına vardı.

Nasılsın dedi. Hasta, öldüm deyince, şükürler olsun dedi. Hasta bu söze incindi, canı pek sıkıldı.

Bu ne biçim şükür, demek ki bizim kötülüğümüzü istiyormuş dedi. Sağır, bir kıyasta bulundu ama, kıyası ters çıktı.

Ondan sonra ne yedin diye sordu hastaya. Adam, zehir-zakkum dedi. Sağır, âfiyetler olsun deyince kahrı büsbütün arttı.

Bundan sonra da, derdine çâre bulmak için hekimlerden kim geliyor, sana kim bakıyor diye sordu.

Hasta, yürü-git be dedi; Azrâil geliyor. Sağır, sevin dedi, ayağı pek kutludur.

Sağır evden çıktı, sevinerek şükrolsun dedi, böyle bir zamanda dolaştım; halini-hatırını sordum.

Hastaysa bu adam diyordu, bizim can düşmanımızmış; onun cefa mâdeni olduğunu bilmiyormuşuz.

3390. Hasta, hatırından kötü şeyler geçiriyor, ona haber göndermek için her yoldan kötü şeyler kuruyordu.

Kötü bir yemek yiyenin içi bulanır, sonunda da yediğini kusar.

* Öfkeyi yenmek budur işte. Onu kusma da karşılığında tatlı sözler duy.

Hastanın sabrı yoktu da bu yüzden kıvranıp duruyor; nerde o kahpe avratlı köpek puşt?

Gelse de söylediklerine, yüzüne karşı cevap versem. O zaman arslan aklım uyumuştu.

Hal-hatır sormak, gönül almak içindir; buysa hal-hatır sormak değil; düpedüz düşmanlık, kötülüğümü istemek.

Düşmanını bitkin bir halde görüp kötü hatırını memnun etmek istemiş diyordu.

Nice kişiler vardır ki ibâdet ederek yol azıtmışlardır; ibâdetleriyle Tanrı râzılığına ulaşmaya, sevap elde etmeye gönül vermişlerdir.

Oysa, bu, gizli bir suçtur; nice bulanık şeyler vardır ki sen arı-duru sanırsın.

Hani o sağır gibi. O iyilik ettim sanıyordu; halbuki iş tersineydi.

3400. O, iyi bir iş ettim, komşu hakkını yerine getirdim diye bir hoşça oturmuştu.

Oysa ki kendisi için bir ateştir yakmış, alevlendirmişti; hastanın da gönlünü yakmış - yandırmıştı, kendinin de.

Yaktığınız ateşten sakının; gerçekten de suçlarınızı çoğalttınız siz.

* Peygamber, gösteriş yapan birisine, tekrar namaz kıl a genç, çünkü sen namaz kılmadın dedi.

* İşte bu korkulara bir çâre bulmak içindir ki her namazda "Bize doğru yolu göster" denegelmiştir.

Yâni, Tanrı'nın, bu namazımı, yol sapıtanların, gösteriş için namaz kılanların namazlarına katma.

O sağır, seçtiği kıyas yüzünden on yıllık görüşüp konuşma, hiçe gidiverdi.

Hele a ulu kişi, bu kıyas, sınırı aşmış vahye karşı, aşağılık duygunun kıyası olursa.

Senin duygu kulağın, harfleri anlasa bile gizli şeyleri duyan can kulağın, bil ki sağırdır.

Nassa karşı ilk olarak kıyasla amel etmeye kalkışan, İblis'ti

Tanrı ışıklarına karşı bu kıyasçağızları ilk olarak meydana çıkaran, İblis'ti.

3410. Ateş dedi, şüphe yok ki topraktan daha iyidir, daha üstündür; ben ateştenim, oysa kapkara topraktan.

Şu halde parça-buçuğu bütünüyle kıyaslıyayım: O, karanlıktan yaratılmış, bizse aydın nurdan yaratılmışız.

* Tanrı'ysa, hayır dedi; "Soy-sop yok.,, Üstünlüğe mihrâb olan, ancak çekinmektir, sakınmaktır.

Bu, geçip giden dünyânın mîrâsı değildir ki soy-sop yüzünden elde edebilesin; bu, can mîrâsıdır.

Hattâ bu, peygamberlerin mîrâsıdır; bunların vârisleri, tertemiz kişilerin canlarıdır.

* O Ebû-Cehl'in oğlu, apaçık mü'min oldu; Nuh Peygamber'in oğluysa yol azıtanlara katıldı.

Toprağın oğlu Ay gibi aydınlandı; sense ateşin oğlusun, a yüzü kara, yürü-git.

Bu kıyaslar, bu araştırmalar, bulutlu günde, yahut geceleyin kıbleyi bulmak içindir.

Fakat güneş varken, Kâ'be, yüzünün, gözünün karşısındayken bu kıyâsı, bu araştırmayı bırak.

Kâ'be'yi görmeden gündüzü etme, kıyasla parlamaya kalkışma; Allah, doğrusunu daha iyi bilir.

3420. Tanrı kuşundan bir ses duydun mu, dersbeller gibi yalnız görünüşteki üstün körü mânâyı hatırında tutuyorsun.

Ondan sonra kendinden kıyaslara girişiyor, hayâlin ta kendisini öz, gerçek sayıyorusn.

Abdâl'in ıstılâhları vardır ki sözle geçinenlerin, onlardan haberleri bile yoktur.

Sen, kuş dilini ancak ses bakımından öğrendin de yüzlerce kıyasa kalkıştın; yüzlerce heves parlattın.

O hasta gibi hani; doğru, yerinde bir iş yaptım sandı; tıpkı onun gibi senden de gönüller yaralandı.

O vahiy kâtibi de kuşun sesini duydu da kendisini kuşla eşit sandı.

Kuşsa bir kanat çarptı da kör etti onu; alıverdi de ölümün, derdin ta dibine batırdı onu.

Sakının, siz de bir ışık vurması yüzünden bir zanna kapılmayın; gökyüzü duraklarından düşüp mahrum olmayın.

* Hârût'sunuz, Mârût'sunuz; "Biz saf kurmuşuz„ damında herkesten üstünsünüz ama

Kötülerin kötülüklerine acıyın; benliğe, kendini görüşe lânet edin.

3430. Sakının, ansızın pusudan bir gayrettir, çıkar da başaşağı yerin dibine düşer-gidersiniz.

İkisi de, Ey Tanrı dedi; buyruk senin, senin amanın olmadıkça zâten aman nerde?

Bunu söylüyorlardı ama yürekleri, nerden kötülük gelecek bizden; ne de güzel kullarız biz diye çarpıyordu.

Bu iki meleğin isteği, sonunda, kendilerini görme, ululuk taslama tohumunu ekmelerine engel olamadı.

A unsurlardan meydana gelenler, diyorlardı; a rûhâni mahlûkların temizliğinden haberi olmayanlar,

Biz, şu gökyüzünde tüller, perdeler dokuyalım; yeryüzüne inince de şadırvanlar kuralım.

Adâleti derleyip toplayalım, ibâdetler edelim. Sonra her gece, gene uçup gökyüzüne ağalım.

Böylece de şu çağın şaşılacak kişileri olalım da yeryüzüne eminliği yayalım.

Gökyüzünün halini yeryüzüyle kıyaslamak doğru olamaz; ayırdediş, pusuda durmada.

Halini, sarhoşluğunu, bilgisizlerden gizlemek gerek

Perde altındakı Hakîm'in sözlerini dinle; Nerde şarab içmişsen, oraya baş koy, yat.

3440. Çünkü meyhaneden çıkıp yol yitiren sarhoş, çocuklara maskara olur, oyuncak kesilir.

Oyana, bu yana yalpalar, her yola, her batağa düşer; her ahmak da ona güler-durur.

O, böyle düşe-kalka gittikçe çocuklar peşine düşerler; onun sarhoşluğundan, şaraptan aldığı zevkten haberleri bile yoktur.

Tanrı sarhoşundan başka bütün halk çocuktur. Nefis isteğinden kurtulan kişiden başkası ergen değildir.

* Tanrı, "Dünya oyundur, oyuncaktır„ dedi; siz de çocuksunuz. Doğru buyurur Tanrı.

Oyunu, oyuncağı bırakmadıkça çocuksun. Can arınmadıkça nasıl temiz olabilirsin.

Burada üstüne düşülüp durulan şu şehvet, bil ki çocukların evlenme oyununa benzer.

Çocuğun evlenmesi, bir Rüstem'in, bir gazînin evlenmesine karşı nedir ki? Bir oyun ancak.

Halkın savaşı da çocukların savaşına benzer; tamamiyle özsüzdür, temelsizdir.

Hepsi de tahta kılıçla savaşır; hepsinin de gayreti faydasız şeyedir.

3450. * Hepsi de bu, bizim burâkımızdır, Düldül yürüyüşlü tayımız diye bir kamışa binmiştir.

Sırtlarında yük var; bilgisizliklerinden kendilerini yüksek görmedeler; ata binmişiz, yol alıyoruz sanmadalar.

Dur hele; Tanrı atlıları bir gün at sürerek dokuz kat göğü de aşsınlar da gör.

* "Ruh da ona yücelir, melek de.,, Ruhûn yücelmesinden gökyüzü titrer.

Öbürleriyse çocuklar gibi eteklerine binerler; hepsi de ata binmiş gibi eteklerini çemrerler.

* Tanrı'dan, "Gerçekten de zan, gerçeğe karşı faydasızdır,, âyeti gelmiştir; zan bineği, göklere nerden ağacak?

* İki zan olunca hangisı üstünse ona uyulur; fakat güneş doğunca, güneşin varlığında inada kalkışılamaz ya.

İşte o vahit bineklerinizi görürsünüz; anlarsınız ki ayaklarınızı binek edinmişsiniz.

Vehminizi, düşüncenizi, duygunuzu, anlayışınızı, çocukların bineği gibi bir kamış bilin.

Gönül ehlinin bilgileri, kendilerini taşır. Beden ehlinin bilgileriyse kendilerine yük olmuştur.

3460. Gönüle vuran bilgı, adama yardım eder, dost olur. Fakat bedene vuran bilgi, bir yük kesilir.

* Tanrı, "Kitapları yüklenmiştir,, dedi; O'ndan olmayan bilgi, yük olur adama.

O'ndan olmayan, vâsıtasız olarak O'ndan gelmeyen bilgi, gelin bezeyen kadının sürdüğü renk gibi durmaz, uçar - gider.

Fakat bu yükü de bir iyi taşırsan, yükünü alırlar, bir hoşluk bağışlarlar sana.

Kendine gel de hevesine uyup o yükü taşıma; taşıma da içindeki bilgi ambarını gör.

Böylece de rahvan giden bilgı atına bin; ondan sonra sırtındaki yük düşer-gider.

Ey O'ndan yanlız Hû adını yeter bulan, O'nun kadehini içmedikçe isteklerden nerden geçeceksin?

Sıfattan, addan ne doğar? Hayâl. Onun hayâli de ulaşmaya, buluşmaya delîl olur.

Bir şeye delâlet etmeyen delîli hiç gördün mü? Ana yol olmadıkça yol azdıran gulyabani de yoktur.

* Gerçeği olmayan bir ad gördün mü hiç? Yahut "Gef, Lâm,, harflerinden gül devşirdin mi?

3470. Adı andın mı yürü, o adı taşıyanı ara; Ay'ı yücelerde bil, su içinde arama.

Addan, harften geçmek istersen kendini, kendinden tertemiz arıt.

Demir gibi demirlikten çık, renksiz bir hale gel; rıyâzatlarla passız bir ayna kesil.

Kendini, kendinin huylarından arıt da aparı özünü gör.

O vakit kitapsız, müzâkereci olmadan, hocaya başvurmadan, peygamberlerin bilgilerini gönlünde görürsün.

* Peygamber, "Ümmetimden öyle kişiler vardır ki benimle aynı yaratılıştadır; aynı himmettedir.

Ben onları hangi ışıkla görüyorsam, onların canları da beni, o ışıkla görür" dedi.

* Bunlar Peygamber'i, iki sahih kitabı, hadisler, hadis rivâyet edenler olmaksızın Âb-ı hayat kaynağında görürler.

* Kürd olarak akşamladık sözünün sırrını bil; Arab olarak sabahladık sırrını oku.

Gizli bilgiden bir örnek istersen Rum ülkesi halkıyla Çinlilerin hikâyesini söyle.

Ressamlık bilgisinde Rum ülkesi ressamlarıyla Çinli ressamların bahse girişmeleri

3480. Çinliler, biz daha usta ressamız dediler; Rum ülkesi ressamları da bizim ustalığımız daha üstün davasına giriştiler.

Padişah, dâvânızda hanginiz haklısınız; anlamak için sizi sınamak isterim dedi.

Çin ressamlarıyla Rum ressamları huzûra geldiler; Rum ülkesi ressamları, resim yapmayı daha iyi biliyorlardı.

Çinliler, bize bir oda ayırın, verin, bir oda da sizin olsun dediler.

Kapıları, birbirine karşı iki oda vardı; odaların birini Çinliler aldı; öbürünü Rumlular.

Çinliler, padişahtan yüz çeşit renkte boya istediler. O yüce padişah da hazîneyi açtı.

Her sabah, Çinlilere hazîneden boyalar bağışlanmadaydı.

Rumlularsa ne resim işe yarar, ne boya; pası gidermek gerek ancak dediler.

Kapıyı kilitlediler, dıvarı cilâlamaya koyuldular; gökyüzü gibi berrak, aparı bir hale getirdiler.

Yüzlerce renkten renksizliğe ancak bir yol var; renk buluta benzer, renksizlikse Ay'dır.

3490. Bulutta bir ışık, bir parlaklık görürsen, bil ki o, yıldızdandır, Ay'dandır, güneştendir.

Çinliler, resimlerini yapıp bitirince neşelerinden davul çalmaya koyuldular.

Padişah gelince, odada, aklı-fikri kapacak kadar güzel resimler gördü.

Ondan sonra Rumluların yanına geldi. Onlar, aradaki perdeyi kaldırdılar.

Çinlilerin yaptıkları resimler, nakışlar, odadaki cilâlanmış dıvarlara vurdu.

Padişah, orada ne görmüşse burada, daha iyi göründü. Resimler, sanki gözleri, göz yuvalarından kapıyordu.

A babam, Rumlular, o sûfîlerdir ki boyuna tekrarlanacak dersleri, kitapları, hünerleri yoktur.

Ama gönüllerini cilâlamışlar, hırstan, tamahtan, nekeslikten, kinlerden arıtmışlardır.

Aynanın arılığı, gönlün vasfıdır; sonsuz şekiller, sûretler, oraya vurur, orada görünür.

Gizliliğin sınıra sığmaz, sûrete bürünmez sûreti, gönül aynasından parladı da yeninden, yakasından ışıdı, parladı Mûsâ'ya.

3500. O sûret, göğe de sığmaz, Arş'a da, ferşe de. Denize de sığmaz, balığa da.

Çünkü bunlar sınırlıdır; sayıya sığar şeylerdir. Gönül aynasınınsa, bil ki sınırı yoktur.

Burada akıl ya susar, ya yol azıtır, yiter-gider. Çünkü gönül, ya odur, yahut da odur gönül.

Gönül hem sayıya sığar, hem sayısızdır; onun nakşından başka hiç bir nakış ebedî olarak kalmaz.

Ebede dek, yeniden yeniye nakışlar vurur gönüle; onda perdesiz olarak görünür.

Gönüllerini cilâlayanlar, kokudan da kurtulmuşlardır, renkten de. Her solukta, durmadan, dinlenmeden bir güzellik seyrederler.

Bilginin şeklini, kabuğunu bırakmışlardır da gözle görüp inanma bayrağını yüceltmişlerdir.

Düşünce gitmiştir de aydınlığa kavuşmuşlardır; varlıklarını boğazlamışlardır da irfan denizi kesilmişlerdir.

Herkesin ürktüğü, kaçtığı ölüme bile acı-acı gülümserler.

Kimsecikler, onların gönüllerine bir zarar veremez; sedefe zarar gelir, inciye gelmez.

3510. Nahvi, fıkhı bırakmışlardır ama, yok olmayı seçip almışlardır.

Sekiz cennetin nakışları parladıkça, onların gönül levihlerine vurur, orada görünür.

* Tanrı'nın, "Gerçeklik durağında" oturup orayı yurt edinenlerin yerleri Arş 'tan da yücedir, Kürsi'den de, boşluktan da.

* * *

(ŞERH)

Mevlânâ, bu bölümden önceki bölümde, akla uymak sûretiyle gerçeğe ulaşmak gerektiğini anlatırken kıyâsa ilişmekte, girişilen işte azim ve gayret îcâb ettiğini, kâmile karşı varlık beslenmemesi lüzumunu bildirmekte, gerçek sevgiliye karşı benlikte bulunmamayı güzel bir hikâyeyle belirtmekte, Nuh kavmini örnek getirmekte, Yûsuf Peygamber'e götürülecek en güzel armağanın kendi yüzünü gösterecek ayna olabileceğini söylemekte, nefse uymamayı, aldanmamayı öğütlemektedir.

Bu bölümdeyse Bel'am'ın, Hârût'la Mârût'un benliğe düştüklerini, Tanrı imtihanının çetinliğini belirtirken hastanın halini - hatırını sormaya giden sağırın, zan ve kıyas yüzünden ne kötü bir hataya düştüğünü bir hikâyeyle canlandırıp kıyasla ilk amel edenin İblîs olduğunu bildirmekte, bilgiye güvenmemek lüzumunu ihtâr edip bilgiyi görüş ve oluş hâline getirmeyi, Çin ve Rum ülkeleri ressamlarının hikâyesiyle temsîl etmektedir.

3309. beyitten sonraki başlık ve bölüm. "Oku onlara, kendisine delillerimizi ihsân ettiğimiz halde, bile-bile onları inkâr edip, onların hükmünden çıkıp Şeytan'a uyan ve helâk olan kişinin hikâyesini. Dileseydik onu, delillerimizle yüceltirdik. Fakat o, yeryüzüne sarıldı,

kendi dileğine uydu. O, tıpkı bir köpeğe benzer; üstüne gidip kovsan da dilini çıkarıp solur, kendi hâline bıraksan da dilini çıkarıp solur. İşte bu hal, delillerimizi yalanlayan topluluğun hâline benzer; sen, geçmişlerin hallerini anlat onlara da belki iyice bir düşünürler." (Kur'ân; VII, A'râf, 175-176). Bu âyetlerde adı anılmadan kendisinden bahsedilen kişinin, Mûsâ Peygamber'in çağdaşı Bâûr, yahut Bâûr oğlu Bel'am olduğu söylenir. Bir rivâyete göre de Salt oğlu Ümeyye'dir. Bu zât, okuma-yazma bildiği için kendisinin peygamber olması gerektiği inancını güderdi (Kaadî; I, s. 455-456).

Bel'am, Tanrı'ya inanmış olduğu halde, İsrailoğulları, Erîhâ şehrine gelince o şehrin padişahı, Bel'am'ın, İsrailoğulları aleyhine duâ etmesini teklif etmiş, sonunda Bel'am, zora dayanamayıp duâ etmiş, fakat Tanrı gazebine uğramıştı. İsrailoğulları şehri zaptedince Bel'am'ı asmışlardı (Ahd-i Atıyk; A'dâd, XXII-XXV. İslâm kaynaklarında biraz değişiktir; Taberî terc. İst. 1290; I, s. 353-357).

3319. Âd, Yemen taraflarında bulunan ve Arapların aslı sayılan kavimdir ki bunlara, Hûd (A. M), peygamber olarak gönderilmişti. Semûd, Hicâz'la Şam arasında yerleşmiş bir kavimdi; bunlara Salih (A. M) peygamber olarak gönderilmişti. Her iki kavim de îmâna gelmediklerinden helâk edilmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetlerinde bu iki kavim beraber anılır (858-859. beyitlerin îzâhına da bk.).

3326. "Sanki yabani eşeklerdir onlar da arslandan kaçıyorlar.,, (Kur'ân, LXXV, Kıyâme, 50)

3332. beyitten sonraki bölüm. 439. beytin şerhine bk.

3346. Arap alfabesindeki "c, h, d„ harfleri "cahd„ sözünü meydana getirir. Bu sözün anlamı, inkâr etmek, hayırsız olmak, kalbi daralmaktır. Böylece can, soluğu kimi vahit inkâr, inat haline koyar; kimi vakit barış haline koyar; kimi vakitse savaş haline getirir diyor.

3347-3349. "Seher yeliyle bana yardım edildi; Âd kavmiyse poyrazla helâk edildi.„ "Seher yeliyle bana yardım edildi; benden öncekilereyse azaptı o yel.„ (Hadis; Câmi', II, s. 174)

3351. Din Şeyhi. Eski şârihler, Mevlânâ'nın bütün eserlerini okumadıkları, Mevlânâ ile alâkalı kitapları gözden geçirmedikleri için "Dîn Şeyhi„ nin kim olduğunu, Mevlânâ'nın bu sözle kimi kastettiğini anlayamamışlar, kimisi İbn Arabi (638 H. 1240), kimisi, Sadreddîn-i Kunavî (673-1274) demiş, Ankaravî, onlar da olabilir, bir başka olgun da olabilir; ancak her ikisinin de sözlerinde, böyle bir ibare yoktur deyip geçmiştir (s. 286). Veled Çelebi İzbudak da, Mevlânâ'ya atıf ve isnad edilen yedinci cilt Mesnevi'nin, Mevlânâ'nın olmadığını ispat için yazdığı "Es-Seyf'ül-Kaatı' fî Reddi ala'l Cildi's-Sâbi'„ adlı kitabında, İbn Arabî'nin, meâl bakımından bu sözü okşayan bir sözünü bulup "Din Şeyhi„ nin o olduğunu söyleyivermiştir. Mevlânâ'nın hiç bir eserinde Muhyiddin İbn Arabî'nin adı geçmez; ona telmîh olduğu bildirilen sözleri muhtevî şiirler, Mevlânâ'nın değildir. Eflâkî'de, birgün birisinin, "Fütûhât„ tan bahsederken, acayip bir kitap; ne dediği anlaşılmıyor dediği, bu sırada Zeki adlı güzel sesli birisinin geldiği, Pîr'in, şimdi Zekî'nin fütuhatı, Mekkî Fütûhât'tan yeğ deyip Zekî'ye, çal, söyle bu-

yurduğu rivâyet edilmiştir (Mevlânâ Celâleddin; s. 233). Gerek Şems, gerek Mevlânâ, meşrep bakımından İbn Arabî'ye uymazlar. Biz "Mesnevî„ tercemesinin "Açılama„ sında, bundan bahsetmiş ve "Din Şeyhi„ nin İbn Arabî ve Sadreddin olamayacağını söylemiştik (c. I, İst. 1942; s. 439-442). Sonradan Şems'in "Makaalâti„ yle meşgul olurken, onun, "Şeyh Muhammed sözümü tasdıyk ve kabûl etti; bahse girişmedi. Bahse girişmesi de lâzımdı bence. Dedim ki: El-ma'nâ huvallâh (Anlam Allah'tır). Evet dedi. Sahâbe Rasûl aleyhis selâmla mubâhase etselerdi daha fazla faydalanılmış olurdu" sözlerine rastladık (Konya Mevlânâ Müzesi K. 2154; s. 15; satır 24-25). Aynı sözler, Fâtih nüshasında şöyledir: "Bizim Hayy Allâh'ımız var; artık ölü mâbûdu neyliyelim? Bu, El-mâ'nâ huvallâh dediğimiz mânâdır işte. Allah'ın ahdi fasid olmaz.„ (2788; 112. b) Konya nüshasında bu bahis, "El-ma'nâ huvvallâh„ sözü anılmaksızın bir kere daha geçiyor (s. 88, satır. 9-12). Böylece "Din Şeyhi„ nin Şemseddîn-i Tebrizi olduğu açıkça meydana çıkıyor (Mevlânâ Celâleddin'e de bk. s. 52-53).

Burada şunu da belirtmek isteriz ki Şems, bu sözle, sûret hâlinde görünen kâinâtın mânâsı Allah'tır; herşeyin hakıykati odur gibi bir mânâyı kastederek aşırı vahdet telâkkısiyle, önceden de bir münâsebetle bahsettiğimiz, âdetâ maddeciliğe sapmıyor; esâsen gerek Şems, gerek Mevlânâ, Mevlânâ'nın babası Sultân'ül-Ulemâ ve onun halîfesi Seyyid Burhâneddîn-i Muhakkık, felsefenin, hattâ kıyâsın aleyhindedirler. Şems, bu sözle, kâinâtın, varlık âleminin her zerresinde Allâh'ın kudret ve hikmetinin, sun'unun ve yaratışının mânâsının mevcud olduğunu, her şeyin, O'nun kudret ve hikme-

tine bir ayna mâhiyetinde bulunduğunu anlatmış oluyor.

3356. Ankaravî, bu beyitte "cuvan" diye Çelebi Husâmeddîn'e hitâb ettiklerini, Husâmeddîn'in fütüvvet erlerinden olduğunu söylüyor (s. 286). Gerçekten de Çelebi, Ahi-Türkoğlu'dur. Fütüvvet ehline "cüvanmerd" de dendiğini biliyoruz (Bk. Mevlânâ Celâleddin; III. basım; s. 116-118. Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik; s. 122-128. İslâm-Türk illerinde Fütüvvet teşkilâtı ve kaynakları; Ist. Üniv. İktisat Fakültesi Mec. 11. cilt; Ist. Ekim 1949 - Temmuz 1950; No. 14; s. 74).

3356. beyitten sonraki Bölüm. 439. beytin şerhine bk.

3363. Mevlânâ, bu beyitte ve bu bölümde ayıp görmemeyi öğütlemektedir. Hz. Muhammed (S. M), "Kardeşini bir suçla ayıplayan kişi, o suçu işlemedikçe ölmez" buyurur (Câmi'; II, s. 161). Kulun, kusursuz olmasına imkân yoktur. Kulluk mertebesinde, her iyide bir kusur, her kötüde bir meziyyet olabilir; iyiliğin çokluğuna, niyetin iyiliğine bakmak gerektir. Netekim "Gerçekten de yüce Allah, sizin sûretlerinize, malınıza bakmaz; gönüllerinize, işlerinize bakar" hadîsi de bunu açıklar (aynı; I, s. 62). Gösteriş için yapılan kulluk, suçtan da beterdir. Yaptığı kulluk yüzünden ululuğa düşen, başkalarının aybını gören kişi, "İnsan zayıf yaratılmıştır" âyetinden (IV, Nisâ', 28) habersizdir, fakat bu za'fın tam içindedir. Mâûn sûresinde, "Vay o namaz kılanların hallerine; öylesine namaz kılanların ki namazlarını unuturlar ve onlar bütün işlerini gösteriş için yaparlar ve zekât vermeyi

men' ederler" buyurulur (CVII, 3-7). Ancak ayıp görmemek, görürse o aybı örtmek, kötülüğe râzı olmak ve onu teşvik etmek değildir; önce kendi aybını görmek, inançta kardeş olanların yaptıkları kötülükleri de, onları utandırmadan gidermeye çalışmaktır; bu çabayı mümin, eliyle, diliyle yapmaya memurdur. Buna imkân bulamazsa, gönlüyle o kötülüğe râzı olmaz; Hz. Muhammed, bu, îmânın en zayıf mertebesidir buyurur.

3392. "O sakınanlar, ferahlıkta, darlıkta mallarını yoksullara harcayanlar, öfkelerini yenenler ve insanları bağışlayanlardır ve Allah, ihsanda bulunanları sever." (Kur'ân, III, Âli İmran, 134) Beyitte geçen "kazm-ı gayz" sözü, âyetten alınmıştır.

3403. "Birisi mescide girmiş, namaz kılmış, sonra Peygamber'in huzûruna varıp selâm vermişti. Rasûlullâh, adamın selâmını almış, git, namaz kıl, çünkü sen namaz kılmadın demişti. Adam dönüp önce kıldığı gibi namaz kılmıştı, Peygamber'in huzûruna varıp selâm vermişti. Selâmını alan Peygamber, dön buyurmuştu; namaz kıl; çünkü namaz kılmadın sen. Adam tekrar namaz kılıp gelmişti. Peygamber, bu sözü üç kere söylemiş, adama üç kere namaz kıldırmıştı." (Buhârî, Müslim ve Müsned'den naklen Ahâdîs-i Mesnevî; s. 33) Bu beyitteki "namaz kılmadın" sözü hadisten alınmıştır. Bu beyitten önceki beyit de arapçadır.

3404. "Bize doğru yolu göster." (I, Fâtiha, 5).

3408. beyitten sonraki başlık. Mevlânâ, kıyası kabul etmez. "Şîa-i İmâmiyye" nin dört ana hadis kitabından biri ve birincisi, Ebû-Ca'fer Muhammed

b. Ya'kub'il-Külyenî (329 4. 940) tarafından tedvîn edilen "Kâfî" nin usûl kısmında "Bâb'ül' Bida'ı ve'r-Re'yi ve'l-Makaayîs", yâni Peygamber'den sonra meydana gelen şeyler, re'yler ve kıyaslar kısmında, İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'ın, Ebû-Hanîfe hazretlerine (150 H. 767), Yâ Ebâ-Hanîfe, bana kıyasla amel ettiğini söylediler buyurduğu, onun da evet deyince "Kıyasla amel etme; çünkü ilk olarak kıyasla amel eden İblis'tir; beni ateşten yarattın, onu topraktan dediği zaman kıyas yapmış, ateşle toprağı kıyaslamıştı. Âdem'deki ışıklığı, ateşin ışığıyla kıyaslayabilseydi iki ışığın arasındaki farkı bilir, üstünlüğü görür, birinin öbüründen daha temiz olduğunu anlardı" dediği kayıtlıdır. Gene aynı kitapta, İmâm Ca'fer'in, "İblis kendini Âdem'le kıyasladı da beni ateşten yarattın, onu topraktan dedi. Allâh'ın Âdem'i yarattığı cevheri ateşle kıyaslasaydı bu cevherin, ateşten daha ışıklı, daha parlak olduğunu anlardı" dediği rivâyet edilmiştir (İran; 1311 H. s. 29-30).

3412. "Sûr üfürülünce, aralarında ne soy-sop var, ne de birbirlerinin hallerini soruşturabilirler onlar." (Kur'ân, XXIII, Mü'minûn, 101) beyitteki "Lâ ensâb" sözü, bu âyetten alınmadır.

3415. Ebû-Cehl'in oğlu Ikrime'dir. Önceleri Hz. Peygamber'e, o da babası gibi düşmandı. Mekke fethinde, nerde bulunurlarsa bulunsunlar, öldürülmeleri emredilenlerdendi. Deniz kıyısına kaçmış, bir gemiye binip denize açılmıştı. Gemi fırtınaya tutuldu, o da, Allah kurtarırsa gidip Müslüman olmayı ahdetti. Kurtulunca Medîne'ye gidip Müslüman oldu. Hz. Muhammed, ona, merhabâ ey gemiye binen muhâcir

diye iltifatta bulundu. Sahâbenin, kendisine, Allah düşmanının oğlu demelerine gücendi. Peygamber'e şikâyet etti. Hz. Muhammed, sahâbeyi bu çeşit sözler söylemekten men' etti. Savaşlarda büyük bir gayret gösteren Ikreme, birinci halîfe Ebû-Bekr'in zamânında Şam savaşında şehîd oldu (Tenkıyh'ul-Makaal; II, s. 256). Nuh için 406. beytin izâhına bk. Hûd sûresinin (XI) 25-48. âyetlerinde. Tûfan anlatılırken adı geçen tandırın, ekmek tandırı, yeryüzü olduğu söylenmiş, işin kızışması, yânı tam kıvamına gelmesini ifâde eder de denmiştir (Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli; Açılama; s. LXXIII - LXXIV). "Ahd-i Atıyk" te, oğlunun boğulması yoktur ve Ken'an, Nûh'un torunudur; Hâm'ın oğludur. Nuh buna lânet etmiştir (Tekvin; IX, bölümün sonları).

3428. "Ve şüphe yok ki biz, saf-saf dizilmişiz elbet." (Kur'ân; XXXVII, Sâffât; 165). Beyitte "Nahnüs sâffûn", bu âyetten alınmadır.

3439. Perde ardındakı Hakîm, Hakîm-i Senâî'dir. "Nerede şarabı içmişsen oraya baş koy, yat" meâlindeki mısra'da onun bir beytinin "Mesnevî" veznine uydurulmasından meydana gelmiştir; beyit "Hadıyka" nın birinci bölümü olan "Tevhîd" ın "Fî sülûki tarîk'ıl-âhıre" bölümünde,

Bermedâr ez makaam-ı mestî pey
Ser hemancâ binih ki hordî mey

tarzındadır (Müderris Radavî basımı, s. 114). Mevlânâ beytin ikinci mısraını,

Ser henacâ nih ki bâde hordeî

şeklinde tasarruf ederek almıştır.

3444. Kur'ân'ın VI. sûresinin (En'âm) 32., XXIX. sûresinin (Ankebût) 64., XLVII. sûresinin (Muhammed S. M) 36. ve LVII. sûresinin (Hadîd) 20. âyetlerinde, dünyâ yaşayışının oyundan, oyuncaktan ibâret bulunduğu bildirilmektedir. Beyitteki "Lehv„ ve "Liab„ sözleri âyettendir.

3450. Düldül. Mısır vâlisi Mukavkıs tarafından H. Muhammed'e gönderilen armağanlardan beyaz bir katırdır. Hz. M. bunu Ali'ye vermiştir.

3453. "Gökten yeredek her işi tedbîr eden odur; sonra o işe memûr olan melek, sizin sayışınıza göre miktarı bin yıl tutan bir günde onun (mânevî) katına yükselip çıkar.„ (Kur'ân-ı Kerîm. XXXII, Secde, 5)" Melekler ve Ruh, kendilerine emredilen yere çıkarlar, bir günde ki miktarı elli bin yıldır.„ (LXX, Maâric, 4) Beyit arapçadır ve âyetten lafzî iktibâs vardır.

3455. "Onların çoğu, ancak zanna kapılmışlardır. Şüphe yok ki zan, gerçek karşısında hiç bir şeye yaramaz. Şüphe yok ki Allah, onlar ne yapıyorlarsa hepsini bilir.„ (Kur'ân, X, Yûnus, 36) Bu beyitte de "ennezzanne lâ yugnî„ âyetten alınmıştır.

3456. Beyit arapçadır.

3461. "Kendilerine Tevrat yüklemenenler, sonra da onunla amel etmiyenler, eşeğe benzerler ki koca koca kitaplar taşımaktalar. Allâh'ın delillerini yalanlayan toluluğa getirilen örnek, ne de kötü bir örnek ve Allah, zâlim topluluğu doğru yola sevketmez.„ (K. LXII;

Cumua, 5) Beyitteki "yahmilu esfârâ„ âyetten alınmıştır.

Bu beyitteki "O„ dan maksat, Allah'tır ki arapçası "Hû„ dur. "Hû„ ya, ad değildir, işâret ismidir diyenler olduğu gibi "İsm-i Zât„ diyenler ve bu adı, Allâh'ın en büyük adı sayanlar da vardır. Kur'ân'da, "duyan, gören, gücü yeten...„ gibi sıfatları bildiren birçok adlar, "O„ adına ircâ' edildiği gibi, "O, bir Allah'tır ki yoktur O'ndan başka tapacak; gizliyi de bilir, görüneni de; Odur Rahman ve rahîm„ meâlindeki âyet-i kerîmede Allah ism-i celâli de "O„ adına ircâ' edilmiştir (LIX, Haşr, 22). Bu yüzden Mevleviyye, bütün gül-banglerin sonunu "Hû„ diye bitirir.

3469. Arap alfabesinde "gül„ sözü "g„ ve "l„ harfleriyle "gl„ tarzında yazılır. "Gül„ sözü ancak bir sözdür ve bu sözden bir koku almaya, gül, devşirmeye imkân yoktur.

3474. "Beni görmeden bana inanan kardeşlerimi görmeyi ne kadar da arzularım.„ (Hadis; Câmi'; II, s. 184)

3477. İki sahih Hadis kitabı. Ehlisünnet, altı hadis kitabını, doğru hadislerden meydana gelmiş sayar: 1) Muhammed b. İsmâîl-i Buhârî (ölm. 256 H. 869-870) nin "Sahih„ i. 2). Müslim b. Haccâc-ı Kuşeyrî'nin (261 H. 874-875) "Sahîh-i Müslim„ ı. Bu iki kitaba "Sahîhaya„ derler. 3) Ebû-Dâvûd Süleymân b. Eş'as'ın (275 H. 888) "Sünen„ i. 4) Ebû-İsâ Muhammed b. İsâ't-Tirmizî'nin (279 H. 892) "Sünen„ i. 5) Ebû-

Abdürrahmân Ahmed b. Şuayb'in-Nesei'nin (303 H. 915) "Sünen" i. 6) Ebû-Abdullâh b. Mâce'nin (273 H. 886) "Sünen" i.

3478. "Kürd akşamladım, Arap olarak sabahladım." Dibâcenin şerhinde geçti.

3479. beyitten sonraki hikâye, Firûzan-fer'e göre "İhyâ'ül-Ulûm" da geçmekte, Enverî'nin (656 H. 1258) dört beytinde, Nizâmî'nin (592 H. 1195-1196) "İskender-Nâme" sinde bulunduğunu bildiriyor ve metin veriyor (Maâhiz; s. 33-35). Ancak bütün bu metinlerde resmi yapanlar, Rûm ülkesi ressamlarıdır; Mevlânâ'nın hikâyesindeyse Çinlilerdir.

2512. "Şüphe yok ki çekinenler, cennetlerdedir, ırmakların başlarında, gerçeklik durağında, çok kuvvetli bir büyük padişahın katında." (K. LIV; Kamer, 55).

*

* *

(METİN)

Tanrı rahmet etsin, salât ü selâm olsun, Peygamber'in, bugün nasılsın, nasıl kalktın diye Zeyd'e sorması, onun da, inanarak sabahladım yâ Rasûlallâh diye cevap vermesi

Peygamber, bir sabah Zeyd'e, a tertemiz arkadaş, nasıl sabahladın diye sordu.

Zeyd, inanmış bir kul olarak dedi. Peygamber, tekrar ona, yeşeren, çiçekleri açılan îman bahçesinin belirtilerini söyle dedi.

Zeyd dedi ki: Günlerdir susuzdum; geceleri aşktan, yanıp yakılmaktan uyuyamıyordum.

Mızrağın ucu, kalkanı nasıl deler geçerse, ben de gündüzlerden, gecelerden öyle geçtim.

Öyle bir yere vardım ki orada bütün şeriatlar, bütün dinler bir; yüzbinlerce yıllar aynı, bir saatten ibâret.

Ezelle ebed bir; akla, anlayışsızlığı yüzünden oraya yol yok.

Peygamber, bu yoldan, bu ülke halkının akıllarının anlayabileceği ne armağan getirdin, ortaya koy dedi.

3520. Zeyd dedi ki: Halk, gökyüzünü nasıl görüyorsa, ben de Arşı, Arştakileri öyle görüyorum.

Şaman (*), önündeki putu nasıl görüyorsa, sekiz, cennetle yedi cehennem de benim önümde; onları öylece görüyorum.

Değirmende, buğdayı arpadan ayırdedercesine halkı, bir bir tanıyorum.

Cennetlik kimdir, yabancı kim? Yılanla balık gibi bence apaçık.

* "O gün kimi yüzler ağarır, kimi yüzler kararır" âyeti var ya; bu halk hakkında bence, şimdiden bu sır, meydanda.

Bundan önce, ayıplarla doluydu; fakat ana rahmindeydi; haktan gizliydi.

* "Kötü, ana karnındayken kötüdür"; fakat halkın halleri, bedenlerindeki belirtilerden anlaşılır, bilinir.

Beden, ana gibi can çocuğuna gebedir; ölümse doğum sancısıdır, doğum titreyişidir.

Geçip gitmiş canların hepsi de, o neşeli can nasıl doğacak diye bekleşir.

Zenciler, zâten o bizden derler; Rum ülkesinden olanlarsa o, pek güzeldir derler.

3530. Fakat varlığın canı, dünyâya doğunca beyazla kararın arasındaki ayrılık, aykırılık kalmaz artık.

(*) "Şaman" sözü, türkçe ve "şemen" şeklinde kullanılmıştır.

Zenciyse zenciler alır-götürürler; Rum ülkesindense o ülke halkı, alırlar-giderler.

Ama doğmadıkça onu bilmek, dünyâdaki zor işlerdendir; çocuğu doğmadan tanıyan, bilen azdır.

* Bunu anlayan, Allah nûruyla bakıp görendir; böyle olan kişi, insanın içine de yol bulur.

Erlik suyu aktır, hoştur; fakat Rum ülkesinden olanla Habeşin canlarının da tam birbirine aksi olarak zuhûr eder.

* "En güzel bir tarzda ayağa kaldırılan" insana renk verir de bir bölük halkı, en aşağı bir renge sürer.

Bu sözün sonu yoktur; sen gene at sür de kervan katerinden geri kalmayalım.

* "O gün kimi yüzler ağarır, kimi yüzler kararır." Bu topluluk da Türk mü, Hintli mi, tanınır, bilinir.

Hintli mi, Türk mü, rahimde belli olmaz; fakat doğdu mu, zayıf mı, güçlü mü, herkes görür.

Erkek olsun, kadın olsun, kıyâmet günündeki gibi hepsini apaçık görüyorum.

3540. Söyliyeyim mi, yoksa soluğumu keseyim mi? Mustafâ, dudağını ısırdı, yâni yeter demek istedi.

Zeyd, ey Allah elçisi dedi, haşir sırrını söyliyeyim de dünyâda bugün kıyâmet koparayım - gitsin.

Bırak beni de perdeleri yırtayım; yırtayım da özüm güneş gibi parlasın.

Parlasın da güneş bile benim ışığımdan tutulsun; böylece de hurma ağacıyla söğüt ağacını göstereyim.

Kıyâmetin sırrını açayım da ayarı tam altınla bakır katılmış para belli olsun.

* Elleri kesilmiş sol yandakileri, kâfirlik rengiyle al (*) rengi göstereyim.

* Tutulmayan, fakat görünmesine de imkân bulunmayan Ay ışığında yedi nifak deliğini göstereyim-gitsin.

Göstereyim kötülerin giydikleri pırtıl elbiseleri; duyurayım peygamberlerin davul seslerini.

* Cehennemi, cennetleri, berzahı, kâfirlerin gözlerinin önüne apaçık serivereyim.

Kevser havuzunu, coşarken göstereyim de suyu yüzlerine vursun, sesi kulaklarına değsin.

3550. Bu anda susayanların, o havuzun çevresinde nasıl koşuştuklarını apaçık göstereyim.

Omuzları omuzlarıma sürtünüyor; nâraları kulağıma geliyor.

Cennetlikler gözümün önünde; dileye-isteye birbirlerini kucaklamışlar.

Birbirlerinin ellerini ziyâret ediyorlar; birbirlerinin dudaklarından öpücükler yağmalıyorlar.

(*) "Al" sözü böyle, türkçe geçiyor.

Şu kulaklarım, aşağılık kişilerin âh-âh seslerinden, ah hasretlik nâralarından sağır oldu.

Bu sözlerim, işâretlerden ibaret; daha da söylerim ama Peygamber'i incitirim diye korkuyorum.

Zeyd, böylece sarhoş bir halde, kırık-dökük söyleyip duruyordu. Peygamber, onun yakasını büktü.

* Kendine gel dedi Peygamber, atın pek hızlandı; gemini kas. "Tanrı çekinmez" âyeti ışıdı, vurdu da utanç meydana geldi.

Senin aynan, kılıfından çıktı; aynayla terazi, nerde yalan-yanlış söz söyleyecek?

Aynayla terazı, birisi incinir, utanır diye soluğunu keser mi hiç?

3560. Istersen onlara iki yüz yıl hizmetlerde bulun; aynayla terazi, yüce mehenklerdir.

Istersen, ben sana hizmet ettim, hatırım için gerçeği gizle diye aynaya yalvar; fazla dart, eksiğini gösterme diye de teraziye yakar.

Onlar sana, sakalına, bıyığına gülme, kendini maskara etme; aynayla terazi nerde, düzenle öğüt nerde derler.

Derler ki: Tanrı, gerçekler bizimle tanınsın diye kadrimizi yüceltti.

A genç, bu doğruluğumuz olmasaydı ne değerimiz kalırdı; iyilerin, güzellerin yüzlerini nasıl gösterebilirdik?

Fakat sen, gene de aynayı kılıfa koy; çünkü Tanrı ışığının vuruşuyla gönül, Turdağı'na döndü.

Zeyd, Tanrı güneşi, ezel güneşi, hiç koyna, koltuğa sığar mı dedi;

Düzeni de yırtar, koltuğu da; onun karşısında ne delilik kalır, ne akıl.

Peygamber dedi ki: Birisinin gözünün üstüne parmacığını koydun mu, o kişi, dünyayı güneşsiz görür.

Bir parmak bile Ay'a perde oluyor; bu, padişahın, ayıpları örtmesinden bir belirti.

3570. Bir nokta, dünyayı örtüyor; bir sürçüş yüzünden güneş tutuluyor.

* Dudaklarını yum da denizin dibine bak. Tanrı, denizi de insanın hükmü altına sokmuştur.

* Selsebil'le Zencefil ırmaklarının, yüce cennetliklerin buyruğunda oluşu gibi hani.

Cennetin dört ırmağı da bizim buyruğumuza uymuş; fakat bu, bizim zorumuzla, bizim gücümüzle değil, Tanrı emriyle.

Büyü, nasıl büyücülerin dileğine uyarsa biz de tıpkı onun gibi o ırmakları dilediğimiz yere akıtırız.

Şu akıp duran iki göz kaynağı gibi hani; gözlerimiz, gönlün, canın buyruğuna uymuştur.

Gönül dilerse göz, zehiri, yılanı görür; gönül dilerse gördüğü şeyden ibret de alır.

Gönül dilerse, göz görülecek şeylere bakar; gönül dilerse örtülü şeylere akar.

Gönül dilerse tam olan şeylere doğru gider; gönül dilerse, gözü parça-bucuklarda hapseder.

Bu beş duygunun her biri, lüleler gibi, gönlün dileğiyle, gönlün buyruğuyla iş görür.

3580. Gönül ne tarafa buyurursa beş duygu, eteklerini çemrer de o yana koşar.

Mûsâ'nın elindeki sopa, nasıl Mûsâ'ya uymuşsa elle ayak da, apaçık, gönlün duygusuna uymuştur.

Gönül isterse ayak, oyuna dalar; yahut da yavaş yürüyüşü bırakır, hızlı yürüyüşe kaçar.

Gönül dilerse el, parmaklarla hisâba koyulur; yahut da tutar, kitap yazar.

El, bir gizli elin buyruğundadır; o içtedir; bedeniyse dışarıya dikmiştir.

Dilerse düşmana karşı bir yılan kesilir; dilerse dosta yardımcı olur.

Dilerse yemek için kepçe olur; dilerse on batmanlık gürz kesilir.

Acaba gönül, bunlara neler söylüyor? Ne şaşılacak buluşma bu; ne gizli sebep bu.

* Gönül acaba Süleyman'ın mührünü mü buldu ki bu beş duygunun yularını da eline almış;

* Beş duyguyu, dışarıdan buyruğuna almış kolaycacık; içerdeki beş duygu da gene onun buyruğunda.

3590. On duygu, yedi uzuv.. daha da dile gelmez neler de neler. Sen, artık say.

A gönül, ululukta Süleyman'a dönmüşsün; parmağındaki yüzükle perilere de, şeytanlara da hüküm yürüt.

* Bu padişahlıkta düzene sapmazsan, o üç şeytan, senin elinden yüzüğü alamaz.

Ondan sonra da adın-sanın dünyayı tutar; bedenin gibi iki dünyâ da hükmüne girer.

Fakat, şeytan, elinden yüzüğü aldı mı da, padişahlık yok olur-gider; bahtın ölür.

* A kullar, iş böyle olursa artık kıyâmete dek, ah hasretlik der-durursunuz.

Tutalım, yaptığın düzeni inkârdan geliyorsun; terâziyle aynadan nasıl canını kurtaracaksın?

Kölelerle kapı yoldaşlarının, getirdiğimiz turfanda meyvaları Lokman yedi diye Lokman'a iftira etmeleri

Lokman, efendisinin kulları arasında hor bir kuldur.

Efendi, yesin de içi açılsın diye kullarını, meyva getirmek üzere bağa gönderdi.

Lokman, kulların arasında bir yanaşmaydı sanki. İçi mânâlarla dopdoluydu; görünüşüyse geceye benziyordu.

3600. O kullar, topladıkları meyvaları, hırsa, tamaha uydular, bir iyice yediler.

Efendilerine de, meyvaları Lokman yedi dediler; efendisi, Lokman'a yüzünü ekşitti, ağır muamelede bulundu.

Lokman, efendisinin azarına sebep aradı; anlayınca da ağzını açtı;

Dedi ki: A efendi, hain kul, Tanrı katında, onun râzılığını kazanamaz.

A ululuk sâhibi, sına bizi; hepimize sıcak su içir.

Ondan sonra da sen ata bin; bizi yaya olarak geniş, uçsuz-bucaksız bir ovada koştur.

O vakit kötü iş işleyeni gör; sırları açan Tanrı'nın sanatlarını seyret.

Efendi, kölelerine sıcak su içirdi; onlar da korkularından içtiler.

Ondan sonra, onları ovalarda koşturmaya başladı. O topluluk, yukarı-aşağı koşup duruyordu.

Derken yorgunluktan kusmaya başladılar; o su, içlerindeki meyvaları dışarı çıkarttı.

3610. Lokman'a da bulantı geldi, kusmaya başladı; ağzından duru su çıktı.

Lokman'ın hikmeti bunu gösterirse, varlığı yetiştirip geliştirenin hikmeti neler yapmaz?

* "Kıyâmet gününde, bütün gizli şeyler ortaya çıkar.„ Sizin de bilinmesini istemediğiniz şey, meydana çıktı.

* "Sıcak su içtiler, bağırsakları doğrandı." Kendilerini rezil edecek sırları, tamamiyle ortaya döküldü.

Taşı ateş sınar da bu yüzden kâfirler, ateşle cezâlanırlar.

Biz o taş gibi katı gönüle kaç kere yumuşak-yumuşak sözler söyledik; fakat öğüt almadı gitti.

Kötü yaraya, kötü ilâç konur; eşeğin başına köpeğin dişi gerek.

* "Pis şeyler, pisler içindir„ hükmünün hikmeti var; çirkine lâyık olan, çirkin eştir.

Öyleyse sen de hangı eşı istiyorsan, var, ona git; onda yok ol, onun şekline, onun huylarına bürün.

Işık istiyorsan ışıklanmaya hazırlan; uzaklaşmak istiyorsan, kendini gör, uzaklaş.

3620. * Yook, eğer şu yıkık zındandan kurtulmak istiyorsan, dosttan baş çekip ayrılma; "Secde et de yaklaş.„

Zeyd'in, Allâh'ın salât ü selâmı olsun, Peygamber'e cevap vermesinin kalan bölümü

Bu sözün sonu yoktur; a Zeyd, kalk, söz söylemek burâkını bağla.

Söz söyleyiş, ayıpları açar; gizli şeylerin perdelerini yırtar.

Gizliliği, birkaç yerde Tanrı da ister; şu davul çalanı sür, yolu kapat.

Atını hızlı sürme, dizgini kas, gizli kalması daha iyi; herkesin kendi zanniyle sevinmesi daha hoş.

Tanrı, kendinde ümit kesenlerin de şu kulluktan yüz çevirmemesini ister.

Onların da bir ümitle yücelmesini, birkaç gün, ümidin peşinde koşmalarını diler.

Merhameti herkesedir, herşeydir; bu yüzden de o rahmetin, iyi, kötü, herkese parlamasını ister.

Tanrı, her beyin, her tutsağın hem ümitlenmesini, hem korkup çekinmesini diler.

Bu ümitle korku iki perdedir; herkes, bu iki perdenin ardında yetişir, gelişir.

3630. Birer perde olan şu ümitle korkuyu yırttın mı, gizli olanlar, bütün olgunluğuyla meydana çıkar.

* Dere kıyısında bir genç, balık tutan birisini gördü; şüphelendi de şu balık tutanınız Süleyman olacak dedi.

Oysa, neden böyle tek başına, niçin gizleniyor dedi; değilse neden yüzü bu kadar Süleyman'a benziyor?

Süleyman, gene başına buyruk padişah oluncaya dek gönlünde bu düşünce vardı.

Şeytan, onun ülkesinden kaçtı, tahtını bıraktı; Süleyman'ın baht kılıcı o şeytanın kanını döktü.

Yüzüğünü gene parmağına taktı; cin, peri ordusu gene toplandı.

Erler, görüşüne geldiler; aralarında o zanna, o şüpheye düşen de vardı.

Süleyman'ın parmağındaki yüzüğü görünce zannı, düşüncesi, toptan gitti.

Vehim, işin gizli olduğu çağdadır; bu araştırma, görülmeyen şey içindir.

Ortada olmayan şeyin hayâli, gönülde büyüdükçe büyür; fakat ortaya çıktı mı hayâli, gidiverir.

3640. Işıklı gökyüzü, yağışsız olmaz ama kara yer de nebatları yetiştirmekten vazgeçmez.

* Bana "Görünmeyene inananlar„ gerek. Onun için bu geçip gidici konağın penceresini örttüm.

* Nasıl herşeyi ortaya koyar da gökyüzünü yararım? Nasıl "Bir noksan gördün mü„ derim?

Şu karanlıkta arandıkça herkes, bir yana yüz tutar.

Bir zaman işler tersinedir; şahneyi hırsız, darağazımıza sürükler.

Böylece de nice padişah, nice himmeti yüce kişi, bir zamancağız, kendi kuluna kul olur.

Efendi ortada görünmezken kulluk güzeldir, hoştur. Kullukta da efendi görünmezken onun kulluğunu korumak, pek hoş bir şeydir.

Padişahı yüzüne karşı öven nerde, o yokken bile ondan utanan, çekinen nerde?

Kale dizdarı, memleketin bir ucunda, padişahtan, padişahlık gölgesinden uzak bir yerde bulunan;

Kaleyi, düşmanlardan korur, gözetir; sayısız mala karşılık o kaleyi satmazsa;

3650. Sınırların bir ucunda, padişah yokken, oradaymış gibi vefâ gösterirse,

Padişahın huzûrunda can feda edenlerden elbette, padişahın nazarında o, daha iyidir.

Demek ki efendi yokken yarım zerre kadar bile işi koruyup gözetmek, onun huzûrunda yüz bin gayretle iş görmekten yeğdir.

Buyruk tutmak, kulluk etmek, inanmak şimdi iyidir, övülür iştir; ölümden sonra, herşey meydana çıktıktan sonra reddedilir - gider.

Değil mi ki gizli, kapalı, örtülü oluşu daha iyi, öyleyse dudaklarını yum; yumulu dudaklar daha iyi.

A kardeş, sözden el çek; Tanrı katındaki bilgiyi Tanrı meydana koyar.

* Güneşe tanık, kendi yüzüdür; "Tanrı'dan daha ulu tanık kimdir ki?"

Hayır, söyliyeceğim; çünkü Kur'ân'da Tanrı, meleklerle, bilginlerle beraberce anılmıştır.

* "Allah da tanıklık eder, melekler de, bilginler de; gerçekten de o, ölümsüz rabdır."

Tanrı tanıklık ettikten sonra melek de kim oluyor ki tanıklıkta ortak olsun?

3660. Çünkü güneşe, güneşin parıltısına zayıf gözlerle sınık yürekler, dayanamazlar da ondan.

Yarasa gibi hani, o da güneşin ışığına, hârâretine dayanamaz; ümidini keser-gider.

Gökyüzünde cilvelenen melekleri de bizim gibi, bize eş - dost bil.

Onlar, bu ışığı bir güneşten aldık; o güneşin halîfesi gibi âcizlere aksettirdik, onları nurlandırdık diye tanıklık ederler.

Yeni Ay gibi, yahut üç günlük Ay, yahut da dolun Ay gibi, her meleğin bir ululuğu vardır, bir ışığı, bir değeri vardır.

* O yalımlar, mertebelerine göre "Üç, yahut dört ışık kanadından" her meleğe vurmaktadır.

Meleklerin kanatları, insanların akıl kanatları gibidir hani. İnsanların akılları arasında da çok fark var.

Öyleyse iyilikte, kötülükte, her insana, kendine benzer bir melek eş-dost olmuştur.

Güneşe dayanamadığı için çıpıl kişinin mumu yıldız olur da o da yol bulur.

Allâh'ın salât ü selâmı ona olsun, Peygamber'in Zeyd'e, o sırrı daha fazla açık söyleme, buyruğu gözet demesi

* Peygamber dedi ki: "Sahâbem yıldızlara benzer." Yol alanlara mumdur, şeytanlara taş.

3670. Her kişide göz, her gözde dayanış olsaydı, herkes, gökteki güneşten ışıklanırdı.

A aşağılık kişi, güneşin ışığına delâlet eden yıldıza ne ihtiyaç vardı?

* Ay, toprağa, buluta, gölgeye diyor ki: "Ben insanım, ancak bana, vahyediliyor."

Yaratılışta sizin gibi karanlığım ben; fakat nefislerin karanlığını gidermek için de ışığım var.

Güneşlere bakılınca karanlığım ben; fakat nefislerin karanlığını gidermek için de ışığım var.

Sen dayanabilesin diye zayıf görünmedeyim; çünkü apaydın güneşin eri değilim.

Balla karılmış sirkeye döndüm de ciğer hastalığını iyileştirme yolunu buldum; o derde derman oldum.

A hasta, değil mi ki hastalıktan kurtuldun; sirkeyı bırak, bal yemeye bak.

* Gönül tahtı, değil mı ki nefis isteklerinden arındı; artık "Rahmân Arşa hâkimdir; dilediği gibı tasarruf eder" âyetinin hükmünü seyret.

Bundan böyle Tanrı, gönüle vâsıtasız hükmeder; çünkü gönül, bu bağlantıyı elde etmiştir.

3680. Bu sözün de sonu yoktur; sen Zeyd'i söyle de rezil olmayı isteme diye ona öğüt vereyim.

Zeyd'in hikâyesine dönüş

Artık Zeyd'i bulamazsın; çünkü o kaçtı; kapının yanındaki son saftan sıçradı, pabuçlarını bıraktı da kaçtı-gitti.

Sen kim oluyorsun ki? Zeyd bile güneş ışığı vurmuş yıldız gibi kendini kaybetti.

Artık onun ne şeklini bulabilirsin, ne belirtisini. Samanoğrusunun yolunu bulmak için bır tek saman çöpü bile bulamazsın.

Duygularımız da padişahımızın bilgı ışığında yok oldu-gitti, sonu gelmeyen sözümüz de.

* Duyguları da, akılları da dalga-dalga coşan, "Hepsi de huzûrumuza getirilmiştir" denizinin içinde kaybolmuş gitmiştir.

Fakat sabah olunca gene yük yüklenme çağı gelir; gizlenen yıldızlar işe girişir.

Tanrı, akılsızların akıllarını, kulaklarında halka-halka küpeler olduğu halde gerı verır.

* Ayaklarını vurarak, ellerini salarak, nazlı-nazlı, "Rabbimız, bizi dirilttin" diye Tanrı'yı överek gelirler.

O çürümüş deriler, o dökülmüş kemikler, yerden toz koparan atlılar kesilir.

3690. Hepsi de yokluktan varlığa yönelir; kıyâmet kopar, hem şükrederek, hem inad ederek gene var olur.

Ne diye başını çevirir, görmezlikten gelirsin? Önceden yoklukta da başını böyle çevirmemiş miydin?

Ayağını yoklukta diremiştin de beni kım yerimden ayırabilir demiştin.

* Görmüyor musun seni yetiştirip geliştirenin sanatını? Perçeminden tuttu da seni çekesürüye:

Bu çeşit hallere getirdi; bu haller ne aklında vardı, ne hayâlinde.

O yokluk, boyuna ona kuldur, köledir. İşe giriş a şeytan. Süleyman dirı.

* Cinler, "Havuzlar gibı taslar, kâseler yapmada„ Güçlerı yok ki bu işı bıraksınlar, yahut bir söz söylesınler.

Kendine bir bak, korkudan titreyip duruyorsun. Bil ki yokluk da böyle tir-tir titremektedir.

Yüce mevkiler elde etsen bile gene kaybetmek korkusundan can çekışırsın.

Güzeller güzeli Tanrı aşkından başka ne varsa hiçtir: şeker bile yesen can çekişmektir.

3700. Hattâ can çekışmek de ne? Ölüme uğramaktır. Âbıhayâta el atmamaktır.

Halkın iki gözü de toprağa dikilmış, ölüme saplanmış; Âbıhayâtta, ölümsüzlükte yüzlerce şüpheleri var.

Gayret et de yüz şüphen doksana insin. Gece yol al, uyursan gece geçer-gider.

O günü karanlık gecede ara; karanlıkları yakan o aklı da önüne düşür, kendine kılavuz et.

Kötü renkli gecede çok iyilikler var; Âbıhayat bile karanlığın eşi-dostu.

Bu çeşit, yüzlerce gaflet tohumu ektikçe başını uykudan kaldırabilir misin hiç?

Ölü uyku, ölü lokmaya dost oldu; derken ev sahibi uyudu, gece hırsızı da işe girişti.

Sen, düşmanların kimler, bilmiyorsun; ateşten yaratılanlar, topraktan yaratılanların varlıklarına düşmandır.

Ateş, suyun, su oğullarının düşmanıdır; nitekim su da ateşin canına düşmandır.

Su ateşi öldürür; çünkü su oğullarının can düşmanıdır ateş.

3710. Bütün bunlardan sonra şunu da bil ki ateş, (s. şehvet ateşidir; suçun, kabahatin temeli, o ateş üstüne atılmıştır.

Dıştakı ateş, suyla söner; fakat şehvet ateşi, parladıkça parlar; adamın yüzünün suyunu yerlere döker.

Şehvet ateşi suyla yatışmaz; çünkü azab etmek bakımından cehennem huyu vardır onda,

* Şehvet ateşine ne çâre var? Din ışığı, Sizin ışığınız kâfirlerin ateşini söndürür.

* Bu ateşi ne söndürür? Tanrı ışığı. İbrâhîm'in ışığını usta (*) tut da;

Nemrûd'a benziyen nefsinin ateşinden, şu ödün acına benziyen bedenin kurtulsun.

Ateşe benziyen şehvet, yanıp durdukça eksilmez; ona, dileğini vermemekle eksilir.

Bir ateşe odun attıkça hiç söner mi? Hiç odunu yakmaz mı?

(*) "Usta" sözü türkçede söylendiği gibi geçmektedir.

Fakat odun atmazsan ateş söner; çünkü bu çekinmek, ateşe su serper.

* Gönüllerin çekinmesinden allık sürünen güzel yüz, hiç ateşle kararır mı?

Allah râzı olsun, Ömer'in zamanında şehre ateş düşmesi

3720. * Ömer'in çağında bir yangın oldu; ateş, kuru odun gibi taşları bile yakıyordu.

Yapıları, evleri saran ateş, kuşların yuvalarını, hattâ havada uçarlarken kanatlarını bile yakmaya başladı.

Şehrin yarısı yalımlarla sarıldı; su bile bu ateşten korktu da şaşırıp kaldı.

Akılları başlarında olanlar, ateşe kovalarla sular, varillerle sirkeler döküyorlardı.

Fakat ateş inadına artıyordu; ona, sınırsızlık âleminden yardım gelmedeydi.

Halk koşa-koşa Ömer'e gitti; bu yangın suyla sönmüyor dedi.

Ömer dedi ki: Bu yangın, Tanrı delillerindendir; sizin nekeslik ateşinizin bir yalımıdır.

Suyla sirke de nedir? Benim soyumdansanız nekesliği bırakın, ekmek dağıtın.

Halk, zâten kapılarımızı açmışız; cömerdiz, fütüvvet ehliyiz biz dediler.

Ömer, âdet olduğundan, geleneğe, göreneğe uydunuz da verdiniz; ellerinizi Tanrı için açmadınız;

3730. Övünmek, söylenmek, nazlanmak için verdiniz; Tanrı'dan korkup çekindiğinizden, ona yalvardığınızdan vermediniz dedi.

Mal tohumdur, her çorak yere ekme; kılıcı, her kesicinin eline verme.

Din ehlini kin ehlinden ayır; Tanrı'yla oturup kalkanı ara, bul; onunla düş-kalk.

Herkes kendi boyuna, kendi soyuna mal - mülk verdi; o kunduz böceği, kendi aklınca bir iş ettim sandı.

*

* *

(ŞERH)

3512. beyitten sonraki bölüm. Rahmetli Fürûzan-fer, bu hadîsin, Ebû-Nasr-ı Serrâc'ın (178 H. 988) "El-Luma'„ ında, "İhyâ'ül-Ulûm„ da, "Üsd'ül-Gaabe„ de Hârise b. Surâkat'il-Ansârî'nin hâl tercemesinde bulunduğunu söyler ve bu son kitaptan metin nakleder (Maâhiz; s. 35-36). Türkçesini sunuyoruz:

"Rasûl'ullah, bir gün Ansârdan bir gençle karşılaştı. Peygamber ona, yâ Hâris dedi; sabahı nasıl ettin? Genç, gerçek olarak Allâh'a îmân ederek dedi. Peygamber, dur bakalım, ne diyorsun? Her sözün bir gerçeği var deyince genç, Yâ Rasûllallah dedi; dünyâdan geçtim; gecelerimi uykusuz, gündüzlerimi susuz geçirmedeyim. Sanki Rabbimin Arşını apaçık görüyorum; sanki cennet ehline bakıyorum; orada nîmetleniyorlar, zevk sürüyorlar; sanki cehennem ehline bakıyorum; ordada birbirlerine köpekler gibi havlıyorlar. Peygamber, doğru, ancak Allah bir kulun gönlünü îmanla ışıttı mı, kulun da bunu saklaması gerekir buyurdu.

Fürûzan-fer, bu hadîsin, "Tefsîr-i Ebü'l-Fütûh" ta, Ebû Nuaym'in "Hilyet'ül-Evliyâ„ sında da bulunduğunu, ancak bu son kitapta, Hârise yerine Cebele oğlu Muâz'ın adı geçtiğini bildiriyor (aynı s. ler).

Kâfi'nin Usûl kısmında İmâm Ca'fer'üs-Sâdık'tan rivâyet edilen hadîs ise şudur:

Rasûlullah (S. M) bir gün, halkla sabah namazını kıldıktan sonra, mescitte hıçkıran, ağlayan, rengi sararmış, bedeni zayıflamış, gözleri çökmüş bir genci gördü. Ey filân buyurdu, nasıl sabahladın? Genç, yâ Rasûlallah dedi, yakıyn sâhibi olarak. Rasûlullah onun sözüne şaştı da herşeyin bir gerçeği var, senin yakıyninin gerçeği nedir diye sordu. Genç, yâ Rasûlallah dedi; benim yakıynim şu: O yakıyn beni hüzünlendirdi; gecemi uykusuz, susuz geçirtti. Kendimi dünyâdan da, dünyâda olanlardan da geçmiş buldum; öyle bir hale geldim ki sanki Rabbimin Arşına bakmaktayım; soru-hisap günü gelmiş, halk soru için toplanmış, ben de onların içindeyim. Sanki cennet ehline bakıyorum; cennette nîmetlendiklerini, sedirlere yaslanıp birbirleriyle tanıştıklarını görüyorum. Sanki cehennem ehline bakıyorum, orada azâba uğradıklarını görüyorum; sanki şimdi bile cehennemin soluk alışı kulaklarıma gelmede. Rasûlullah (S. M), sahâbesine, bu bir kul ki buyurdu, Allah, kalbini îmanla nurlandırmış. Sonra gence, bulunduğun halde ol buyurdu. Genç, yâ Rasûlallah, Allâh'a duâ et de senin maiyetinde şehâdet nasîb etsin bana dedi. Rasûlullah (S. M) duâ etti. Arası çok sürmedi; Hz. Peygamber'le bâzı savaşlara katıldı; şehîd olan dokuz kişinden sonra onuncu şehit o gençti (İran; 1310-1311 H. Bâbu Fadl'il-Îmân ala'l-İslâm ve'l-Yakıyn ala'l-Iman; s. 335). Aynı kitapta, meâl bakımından aynı, fakat biraz daha kısa bir hadiste bu zâtın adı Hârise olarak geçmekte ve savaşta sekiz, yahut dokuz kişiyi öldürdükten sonra şehâdet şerefine eriştiği bildirilmektedir (s. 335-336).

"Bıhâr'ül-Envâr" bu gencin Hârise b. Mâlik b. Nu'mân olduğunu kaydeder (Sefînet'ül-Bıhâr; Yakıyn mad. I, s. 241; II, s. 733). "Tenkıyh'ul-Makaal" bu hadîsi, Hârise'nin hâl terc. de "Kâfi" den nakleder ve bir rivâyette, Mu'te'de Ebû-Tâliboğlu Ca'fer'le şehîd olanların oncusunu olduğunu bildirir (I, s. 249).

Mevlânâ, bu genci, Hârise oğlu Zeyd olarak kabûl eder; Şârih-i Ankaravî de ona uyar (s. 299).

Zeyd'i çocukken babasından çalmışlar, köle diye satmışlardı. Hz. Peygamber, Hz. Hadîce'nin parasıyla onu satın almıştı. Hz. Muhammed, peygamberliğini ızhâra memûr olunca Zeyd, Hz. Hadîce'den sonra Müslüman oldu. Hz. Muhammed'in emriyle Hadîce, Zeyd'i âzâd etti. Babası Hârise, Kelboğulları boyunun ileri gelenlerindendi. Oğlunun Mekke'de bulunduğunu duyunca geldi, Hz. Muhammed'e, oğlumu parayla satın alıp götüreceğim dedi. Hz. Peygamber, oğlun hürdür, dilediğini yapar buyurdu. Harise, Zeyd'e, hadi kalk, gidelim dedi. Zeyd, ben Allâh'ın Rasûklünden ayrılmam dedi. Babası onu sevdi, okşadı; etme oğlum dedi, hadi kalk, gidelim. Zeyd gene, ben dedi Allâh'ın Rasûlünden ayrılmam. Bunun üzerine Hârise, Kureyşulularına dönüp tanık olun dedi, Zeyd'i evlâtlıktan reddettim, o, benim oğlum değildir. Hz. Muhammed de, tanık olun buyurdu, Zeyd benim oğlumdur; onun babası benim. Sonradan Zeyd'in boşadığı Zeyneb'i, Hz. Muhammed alınca, oğlunun karısını aldı diye söz edenler oldu. "An o zamanı ki Allâh'ın kendisine nîmet verdiği ve senin de nîmetler verdiğin kişiye, eşini bırakma ve çekin Allah'tan diyordun ve insanlardan çekiniyordun; Allah'tan korkman daha doğ-

ruydu ve o, lâyıktı buna. Derken Zeyd eşinden ilişiğini kesince biz, o kadını sana eş ettik, bu da oğul edinilen kişiler, eşlerinden ayrıldıkları zaman, onların bıraktıkları kadınları, inananların almalarında bir beis olmadığını bildirmek içindi ve Allâh'ın emri yerine geldi. Allâh'ın ona farzettiğini yapmasında hiç bir vebâl yok Peygamber'e; daha önce gelip geçenler hakkında da Allâh'ın koyduğu yol-yordam buydu ve Allâh'ın emri, takdir edilmiş ve yerine gelmiştir. O gelip geçen peygamberler, öyle kişilerdir ki Allâh'ın elçiliğini yapıp hükümlerini tebliğ ederler ve ondan korkarlar ve Allah'tan başka hiç bir kimseden korkmazlardı ve hisap görmeye Allah yeter. Muhammed, sizden birisinin babası değildir; fakat Allâh'ın rasûlüdür ve peygamberlerin sonuncusu ve Allah herşeyi bilir" âyetleri indi (XXXIII; Ahzâb, 37-40). Bu sûrenin 4. âyetinde oğul edinilenlerin öz oğul sayılamayacağı, 5. âyetinde, onları, öz babalarının adlarıyla çağırmak gerektiği bildirilmektedir. Hz. Muhammed, Şam iline gönderdiği orduya Zeyd'i kumandan tayin buyurmuştu. Zeyd, busavaşta, hicretin 8. yılında (629) şehid olmuştur (Tenkıyk'ul-Makaal; I, s. 462). Zeyd'in babası Hârise de sonradan Müslüman olmuştur.

3524. "Bir gündür o gün ki yüzler ağarır, yüzler kararır. Yüzleri kararanlara, inandıktan sonra kâfir mi oldunuz denir; kâfir oolmanıza karşılık tadın azâbı.„ (Kur'ân; III, Âli İmran; 106) Beytin ikinci mısra arapçadır ve bu âyetten ıktibâs edilmiştir.

3526. "Kutlu, anasının karnında kutlu olur; kötü, anasının karnındayken kötü olur.„ (Hadis; Câmi', II, s. 31) Hadisteki ana karnı, Tanrı bilgisidir diyenler

olduğu gibi, dünyadır diyenler de olmuştur. Beyit arapçadır; birinci mısra'da, bu hadîsin ikinci kısmı ıktibâs edilmiştir.

3533. "Allah nûruyla bakıp gören.„ 2645. beytin şerhine bk.

3535. "Gerçekten de biz, insanı en güzel sûrete sâhib olarak yarattık.„ (Kur'ân; XCV, Tîn, 4) Âyetteki„ "ahseni takvîm„ deki "takvîm„, eğriyi doğrultmak, bir şeye değer vermek, yüceltmek mânâlarınadır; insanı, iki ayakla yürür en güzel bir mahluk olarak yarattık demektir. Beyitte âyetten ıktibas-ı lâfzî vardır.

3545. "Sol yandakiler.„ 2462. beytin şerhine bk.

3546. "Yedi nıfak deliği.„ "Ve şüphe yok ki onların hepsine de vaadedilen yer, cehennemdir. Orasının yedi kapısı var; her kapıya da onlardan bir kısmı ayrılmıştır." (Kur'ân; XV, Hıcr; 43-44)

Rivayetlere göre cehennem tabakaları, birbirinin üstündedir ve yedi tanedir. En altta bulunan "Cehennem„ dir. Onun üstünde "Lazâ„, sonra sırasıyla "Hutama, Sakar, Cahîm, Saîr, Hâviye„ vardır. Bu rivayet Hz. Alî'ye dayanır. Bir rivayete göreyse en alttaki Hâviye, en üstteki "Cehennem„ dir. Cehenneme suçlu Müslümanlar, en alttakineyse münâfıklar girecektir. (Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli; Açılama; s. LXXVI-LXXVII)

Cehennem sözü Kur'ân'da yetmiş sekiz yerde geçer (Bk. Muhammed Fuad Abdülbâki: El-Mu'cem'ül-Mufehres li Elfâz'il-Kur'ân'il-Kerîm; Kahire - 1964, s. 184-185).

Lazâ, LXX. sûrenin (Maâric) 15. âyetinde geçer ve yalım-yalım, alev-alev yanan mânâsınadır; netekim XCII. sûrenin (Leyl) 14. âyetinde de aynı mânâda geçmektedir. Râgıb-ı Isfahânî de "Lazâ„ ya, dumansız alev mânâsını vermekte ve cehennemin adı olduğunu bildirmektedir (El-Müfredât; s. 450). Hutama, CIV. sûrenin (Hümeze) 3. ve 4. âyetlerinde geçer; kırıp döken, silip süpüren ateş mânâsınadır. Râgıb, obur mânâsına da geldiğini kaydediyor (s. 123). Sakar, LIV. sûrenin (Kamer) 48. âyetiyle LXXIV. sûrenin (Müddessir) 25-26. ve 42. âyetlerinde geçer; yakıcı, kavurucu mânâsınadır; Râgıb da, yakan - kavuran, eriten mâhâlarını vermekte ve cehenneme ad olduğunu söylemektedir (s. 235). Cahîm, alevi şiddetli olan ve kat-kat yanan ateş demektir; Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi altı yerde geçer (El-Mu'cem, s. 164-165). Saîr, onyedi yerde geçer; ateşin alevlenmesi, alev-alev yanan teş mânâlarına gelir, azâba ve cehenneme sıfat olarak kullanılır (aynı, s. 351). Hâviye, CI. sûrenin (Kaarıa) 9. âyetinde geçer; cehennem uçurumu demektir. Cehennem sözüyse, yanan ateş mânâsınadır; farsça "cihnâm„ sözünden (El-Müfredât; s. 102), ibranca "cehinnom„ den geldiği söylenmiştir (İslâm Ansiklopedisi; s. 45).

Görülüyor ki bütün bu adlar, ateşe verilen sıfatlar ve adlardır. Cehennem, azap yeridir; şefâate nâil olamayan, bağışlanmayan suçlu Müslümanlar orada azap görecekler, sonra nîmet yurdu olan cennete alınacaklar, imansızlar cehennemde kalacaklardır.

Mevlânâ, "Fîhi-mâ-fîh„ te buyurur ki:

"Cehennem ehli cehennemde, dünyâda oldukları gibi hoş bir haldedir. Çünkü cehennemde Tanrı'dan haberleri olacak, dünyâdaysa Tanrı'dan haberleri yoktu. Tanrı'dan haberdâr olmaktan daha hoş bir şey yoktur. Dünyâyı istemeleri, bir ibâdette bulunup dünyâda da Tanrı lûtfuna mazhar olandan haber almayı istemelerindendir; yoksa dünyanın, kendileri için âhıretten daha hoş olmasından değil. Münâfık kişiyi, cehennemin en aşağılık çukuruna atmaları şu yüzdendir: İman, onun kucağına geldi de, küfrü kuvvetliydi, inanmadı; Tanrı'dan haberdar olması için onun azâbı daha çetin olur. İman, kâfirin yanına gelmedi; küfrü de zayıftı; pek az bir azapla Tanrı'dan haberdâr olur. Hani başa sarılan puşu da tozlanır, halı da tozlanır. Puşuyu bir tek kişi azıcık silker, tozu gidiverir; tertemiz olur; fakat halının tozunu gidermek için dört kişinin adam-akıllı çırpması gerek; onun gibi işte...„ (Bölüm, 64, s. 199).

3548. cennet, inananlara vaadedilen zevk ve huzur yeri. Bir şeyi örtmek, göstermemek mânâsına gelen "cenn„ kökünden gelir. Gönüller demek olan "cenân„, kalkan mânâsına "cünne„, ana karnındaki çocuk mâmâsını veren "cenîn„, sebebi bilinmez, eseri görünmez delilik mânâsına gelen "cinnet„, ruh mânâsına "can„, kötülük eden, fakat görünmeyen mahlûkat mânâsına "cinn„, hep bu köktendir. Cennet, ağaçları sık, güneşi göstermez, kaba gölgeli bahçe, hurmalık demektir (El-Müfredât, s. 98-99). Kur'ân-ı Kerîm'in altmış altı yerinde müfred olarak, atlmış dokuz yerinde cemi' olarak, bir yerinde temellük yollu "cennetim", üç yerinde de "iki cennet„ tarzında geçer (El-Mu'cem; s. 180-182). Onbir âyette cennetler, "adn„ vasfiyle vasıflandırılmıştır. Oturma ve dinlenme yeri mânâsına gelen bu sözün süryancadan arapçaya geçtiği söy-

lenmiştir. Aynı zamanda "adn" in, cennette bir şehir olduğu, en yüksek cennetin adı bulunduğu, öbür cennetlerin, gittikçe alçalarak bu cennetin çevresini kuşattığını da söyleyenler vardır. Adn cennetine peygamberlerle şehitler girer (Mecma'ul-Beyân; V, s. 50). XXV. sûrenin (Furkan) 10. âyetinde "selâmet yurdu" diye anılmaktadır. XVIII. sûrenin (Kehf) 107. âyetinde "Firdevs,, diye geçer ve cennetlere vasıf olarak kullanılmıştır. XXIII. sûrenin (Mü'minun) 11. âyetindeyse cennete addır. Bahçe, üzüm bağı mânâsına gelen bu söz, arapçaya, farsçadan geçmiştir. XXV. sûrenin (Furkan) 15. âyetinde, ebedîlik, ölümsüzlük yurdu mânâsına "Huld,, sıfatiyle övülmüştür. V. sûrenin (Mâide) 65., X. sûrenin (Yûnus) 9., XXII. sûrenin (Hac) 56., XXVI. sûrenin (Şuarâ') 85., XXXI. sûrenin (Lokman) 8., XXXVII. sûrenin (Sâffât) 43., LII. sûrenin (Tûr) 17., LVI. sûrenin (Vâkıa) 12 ve 89., LXVIII. sûrenin (Kalem) 34., LXX. sûrenin (Maâric) 38. âyetlerinde kimi cennete, kimi cennetlere vasıf olan "Naîm,, sözü kullanılmış, LXXXII. sûrenin (İnfıtâr), 13., LXXXIII. sûrenin (Mutaffıfîr) 22. âyetlerindeyse doğrudan doğruya, bu söz, cennete ad olmuştur. Nîmetleri bol, yaşayışı rahat mânâsına gelir. XXXII. sûrenin (Secde) 19. âyetinde, oturulacak yurtlar mânâsına "Cennet'ül-Me'vâ,, tarzında geçer. LIII. sûrenin (Necm) 15. âyetinde cennete vasıftır. LXXIX. sûrenin (Nâziât) 41. âyetindeyse cennet, oturulacak, sığınılacak, girilip karar edilecek yurttur denir. XXXV. sûrenin (Fâtır) 35. âyetinde, oturulup kalınacak yer mânâsına "Dâr'ül-Mukaame,, denmiştir. XLIV. sûrenin (Duhân) 51. âyetinde cennet, eminlik yurdu mânâsına "Makaamin Emîn,, diye anılmıştır.

Bütün bunlardan da anlaşılıyor ki bu adlar, cennetlere verilen adlar ve sıfatlardır. Cennetin sekiz olduğuna dâir haberlere dayananlar, "Adn, Vesîle, Firdevs, Huld, Naîm, Me'vâ, Selâm, Karâr,, adlı sekiz cennet olduğunu söylemişlerdir. Hadiste, "Vesîle, Allah katında öyle bir derecedir ki ondan üstün bir derec yoktur; Allah'tan dileyin de Vesîle'yi bana versin,, denmiştir (Câmi'; II, s. 186). Gene hadiste "Cennetin sekiz kapısı, cehennemin yedi kapısı vardır,, buyurulmuştur (aynı; I, s. 121-122).

Berzah, XXIII. sûrenin (Mü'minûn) 100. âyetinde, tekrar dünyaya dönmek, iyi işler işlemek isteyenlere, "Hayır,, deniyor; "Boş bir söz onların söyledikleri söz; onların önlerinde, diriltilip mezarlarından çıkarılacakları güne dek bir berzah var,, buyurulmaktadır. İki şeyin arasını ayıran, iki şeyin arasında bulunan sınıra, engele "berzah" denir. Bu sözün "ber zeh" ten geldiğini söyleyenler vardır. Kıyâmetteki berzah, insanla yüce dereceler arasındaki sınırdır ki XC. sûrenin (Beled) 11-12. âyetlerinde yokuş diye anılan ve bu âyetlerden sonra vasfedilen inanç, ibâdetler ve iyi işlerdir. İbâdet güç olduğundan yokuş diye tavsîf edilmiştir. Berzaha, ölümle kıyâmet arasındaki zamanlar diyenler de vardır (El-Müfredât, s. 43).

Berzah, mânâlar, mücerred mefhumlar âlemiyle madde âlemi arasındaki âlemdir. Yapılan işler, bu âlemde misâlî bir şekilde görünür de denmiştir (Ta'rîfât; Berzah mad.).

Mânevî hallerden, makamlardan, bilgi, görgü ve duyuştan her biri, kendinden öncekiyle sonraki arasında bir berzahtır.

3557. "Şüphe yok ki Allah, sivrisineği de örnek getirmekten çekinmez, ondan üstün olanları da. İnananlar bilirler ki bu örnek yerindedir ve Rablerindendir. Fakat inanmayanlar, Allah bu örnekle ne demek istiyor ki derler. O, bununla çoklarını şaşırtıp azdırır, çoklarını da doğru yola getirir. Azdırıp şaşırttıkları, ancak kötü işler yapanlardır.„ (Kur'ân; II, 26) Beyitte, âyetten lâfzî iktibas da var.

3571. "Andolsun ki biz, Ademoğullarını üstün ettik; karada, denizde onları taşıdık; tertemiz şeylerle rızıklandırdık onları ve onları, yarattıklarımızın çoğundan üstün ettik.„ (XVII, İsrâ, 70).

3572. Selsebil, Dîbâcede geçti. Zencebil, zencefil demektir. Kur'ân'ın LXXVI. sûresinin (Dehr) 17. âyetinde, cennetlikler ve cennet ahvâli anlatılırken, "Ve bir kadehle susuzlukları giderilir ki içindeki içilecek suya zencefil karıştırılmıştır„ buyurulmaktadır.

3588. Süleyman'ın mührü. Halk inancına göre Süleyman Peygamber'in yüzüğünün taşında "İsm-i a'zam - Tanrı'nın en büyük adı„ kazılmış; cinlere, perilere, insanlara bu yüzden hükmünü yürütmüş.

Bâzı âyetleri, duâları, harflerle, rakamlarla yazarak dilediği şeyi elde etmeye, hastaları iyileştirmeye uğraşan kişilere göre "Mühr-i Süleyman„, birbirine geçmiş iki üçkendir; Mûsevîler de bunu böyle kabûl ederler. Muska yazan kişiler, bunu beş reisli bir şekil tarzına da dökmüşlerdir.

Burada şunu da söyliyelim ki muska yazmak, yazdırmak, takmak, afsunla uğraşmak, Müslümanlığın kat'î olarak kabûl etmediği şeylerdir. "Kim bir şey takarsa, ona bırakılır", yâni Tanrı, o şey derdine devâ bulsun, işini başarsın der hadîsi ortadayken (Câmi'; II, s. 152) buna cür'et edenlere ne demeli? Bilmem.

3588. Dışardaki beş duygu, görmek, duymak, tad almak, koku almak ve bir şeyin katılığını, yumuşaklığını, soğukluğunu, sıcaklığını, yaşlığını, kuruluğunu dokunarak anlamaktır. İçerdeki beş duygu, anlamak, vehmetmek, hayâl kurmak, düşünmek, bellemektir. Bunlardan başka da insanda, sayıya sığmaz duygular vardır. Dışarıdaki duygularımızla duyduğumuzu anlayıp bir hükme varmak kuvvetine "Hiss-i müşterek - Ortaklama duygu„ derler.

3592. Üç şeytan. Şârih, "hevâ, heves, nefîs„ olarak kabûl ediyor (s. 305). Fakat hevâ ve heves, bir şeydir ve nefisten doğar. Sarı Abdullah, üç şeytanın, "nefis, tabîat ve hevâ-yı şehvet" olduğunu söylüyor (Mat. Âmire - 1288; s. 40). Bu da Şârih'in dediğinin aynıdır. İmdâdullâh-ı Velî, "Se div - üç şeytan„ a hiç bir lûgat kitabında rastlanmadığını kaydediyor; metinde; mısraın üstüne ince yazıyla "Burada mutlak olan şeytan kastedilmiştir.„ meâlinde bir cümle yazılmıştır (s. 321). Senâî, "Hadîka„ da, "Der hırs u şehvet ü hışm gûyed„ başlığını taşıyan bölümde, insanda üç eşit hayvan, şeytan ve canavar olduğunu, başlarının, boyunlarının bir, el ve ayaklarının iki olduğunu söyleyip "Ömrünü hîleye, şehvete, güce-kuvvete harcadın; sen ha adamsın, ha şeytan, ha canavar, ha hayvan. Bütün bu hasretle, feryat ve figanla bu Se dîv — Üç şeytan, aklının ayağını bağlamıştır. İnsansan, bir soluk olsun, Âdem'in Şeytan'la olan işini yap; Allâh'a sığın„ demektedir (s. 373; beyit. 14-15; s. 374; beyit.

1-4. Bu bölüm, 375. sahîfede 9. beyitte biter). Açıkça anlaşılıyor ki Mevlânâ, "Se dîv„ i "Hadîka„ dan almıştır ve maksadı, ihtiras, şehvet ve öfkedir.

Bu beyitte, meşhur bir hikâye de hatırlatılmaktadır ki bu hikâye dördüncü ciltte geçer.

3595. "Yazıklar olsun kullara; onlara hiç bir peygamber gelmedi ki onunla alay etmesinler.„ (Kur'ân; XXXVI, Yâ Sîn, 30) Birinci mısra'daki "hasretâ„ ve "ibâd„, âyet-i kerîmeden lafzan alınmıştır. İkinci mısra'daki "yevm'et-tenâd„ da "Ve ey kavmim, ben o feryâd ediş, o boşuna söyleniş gününde düşeceğiniz halden korkuyorum„ meâlindeki âyet-i kerîmeden iktibas edilmiştir (XL; Mü'min, 32).

3596. beyitten sonraki bölüm. Furûzan-fer, bu hikâyenin, Sa'lebî'nin "Kasas'ül-Enbiyâ„ sında ve Ebü'l-Fütûh tefsîrinde bulunduğunu yazıyor ve ikinci kitaptan metin veriyor (Maâhiz; s. 36). Lokman için 1970. beytin şerhine bk.

3612. "O gün, bütün gizli şeyler meydana vurulur.„ (Kur'ân; LXXXVI, Târık, 9).

3613. "Çekinenlere vaadedilen cennet şöyledir: Orada su ırmakları var, bozulup kokmaz ve süt ırmakları var, lezzetleri bozulmaz ve şarap ırmakları var, içenlere sâfi lezzet ve bal ırmakları var, süzme ve onlara, orada bütün meyvalar sunulur ve Rablerinden bağışlanma var. Buna nâil olan, o kişiye benzer mi ki ateşte ebedîdir ve kaynar sular verilir onlara da bağırsakları parçalanır.„ (Kur'ân; XLVII, Muhammed S. M. 15). Beyitte âyetten lafzî iktibâs vardır.

3617. 1051. beytin izâhına bk.

3620. "İş öyle değil. itâat etme ona ve artık secde et de yaklaş.„ (XCVI; Alak, 19). Âyetin son kısmı aynen alınmıştır.

3621. Süleyman-yüzük ve şeytan. Bu hikâye IV. ciltedir.

3641. "Onlar gaybe inanırlar, namaz kılarlar, rızıklandırdığımız şeylerin bir kısmını yoksullara harcarlar.„ (II, Bakara; 3). Âyetin ilk kısmı aynen alınmıştır.

3642. "Öylesine ki birbiri üstünde yedi kat göğü yaratmıştır; Rahmân'ın yaratışında hiç bir uygunsuzluk, aykırılık göremezsin; artık çevir gözünü de bak, görebilir misin bir yarık, bir çatlak?" (LXVII; Mülk, 3). Âyetin son kısmı aynen alınmıştır.

3656. "De ki: En büyük tanıklık nedir; hangisidir? De ki: Allah gerçek tanıktır, benimle sizin aranızda ve bana bu Kur'ân, sizi ve kime ulaşırsa onu korkutmam için vahyedildi. Siz, Allah'la beraber tapacak başka bir mâbud olduğuna mı tanıklık ediyorsunuz? De ki: Ben tanıklık etmem. De ki: O, ancak tek, bir mâbuddur ve benim, sizin ona eş tuttuklarınızla hiç bir ilgim yok." (VI; En'âm, 19) Âyetten lâfzî iktibas var.

3658. "Allah kesin olarak bildirdi ki kendisinden başka yoktur tapacak. Meleklerle bilgi sâhipleri, bilgide derin olanlar da tam bir doğrulukla bunu bildiler, bildirdiler. O üstün mâbuddan, o hüküm ve hikmet sâhibinden başka yoktur tapacak.„ (III; Âli İmrân, 16) Beyit arapçadır; âyetten iktibas vardır.

3665. "Hamd Allâh'a ki gökleri ve yeryüzünü yaratandır; melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı halkedendir; yaratışta neyi dilerse çoğaltır da; şüphe yok ki herşeye gücü yeter.„ (XXXV; Fâtır, 1)

3669. "Ashâbım yıldızlara benzer; hangisine uysanız doğru yolu bulursunuz.„ (Künûz'ül-Hakaaık, I, s. 38).

3672. "Ben insanım; ancak bana vahyediliyor." Kur'ân'ın XVIII. sûresinin 110. ve XLI. sûresinin (Fussılat) 6. âyetlerinde geçer.

3678. "Rahmân, hâkim ve mutasarrıftır Arşa.„ (XX; Tâhâ, 5) Âyet, ikinci mısra'da aynen geçer. Arş için 241. beytin şerhine bk.

3685. "Ve şüphesiz hepsi de huzûrumuza getirilmiştir onların.„ (XXXVI, 32) Âyetin son kısmı aynen alınmıştır.

3688. "Rabbimiz derler, iki kere öldürdün bizi ve iki kere diriltin; artık suçlarımızı da söyledik; buradan çıkmamıza bir yol yok mu?„ (XL; Mü'min, 11).

Âyetteki "rabbenâ ahyeytenâ„ beyte alınmıştır. Âyette geçen birinci ölüm, tabiî ölüm, ikinci ölüm, haşredilmeden önce kabirdeki ölümdür. İlk diriltme, doğuştur; dünyâya geliştir. İkinci diriltme, ölümden sonraki diriltmedir. İlk ölüm, menî hâline girmektir, ilk diriltmekse doğmaktır; ikinci ölüm, tabiî ölümdür, ikinci diriltiş, kıyâmette dirilıştir diyenler de olmuştur (Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli; Açılama, s. XCV).

Ölüm, yaşayışın zıddıdır. Ehlullâhın terimlerinden olunca, nefis isteğini kökünden sökmek mânâsına gelir. Kim, nefsinin dileğinden ölürse, Tanrı aşkıyla dirilir (Ta'rîfât).

"Ahd-i Cedîd„ de Îsâ Peygamber'in, "Bir kimse yeniden doğmadıkça Allâh'ın melekûtunu göremez„ dediği kayıtlıdır (Yuhannâ, III, 1-9). Ecel gelince ölüş, zarûrî ölümdür. Fakat bir de "mevt-i irâdî, mevt-i ihtiyârî„ denen, dilekle, istekle ölmek vardır. Bu ölüm, irâde ve ihtiyârı sâhibine teslîm etmek, varlığından, benliğinden soyunmaktır. "Ölümeden önce ölün; hisabınız görülmeden hisabınızı görün„ sözü, muhaddislerce mevzû' sayılmışsa da (Mavzûât; s. 87), benliğinden, ferdiyetinden ölüm, toplum uğruna, insanlık uğruna kendi aşağılık menfaatınızı fedâ edin; soluk almanız bile toplum için, insanlık için olsun mânâsına alınırsa meâlen hadistir; zâten dinin de, îmânın da, insanlığın da temeli budur. Kendi için yaşayan kişinin hayvandan farkı yoktur. Kendi dileğiyle benlikten ölen, gerçek varlıkla, toplumun varlığıyla dirilmiş olur; gerçek yaşayış, yaşatıcı, yaratıcı yaşayış, bu yaşayışla olur.

3693. "İş öyle değil; vazgeçmezse elbette perçeminden tutarız; yalan söyleyenin, yanlış hareket edenin perçeminden.„ (XCVI; Alak, 15-16).

3696. "Kalelerden, heykellerden, büyük havuzlara benzer çanaklardan ve sağlam, yerinden kalkmaz kazanlardan ne isterse yaparlardı ona; ey Davud soyu, şükredin ve kullarımdan pek azı şükreder.„ (XXXIV, Sebe'; 13).

3713. "Kıyâmet günü cehennem, mü'mine, geç ey mü'min der; ışığın alevimi söndürüyor.„ (Hadis, Câmi'; I, s. 111).

3714. Zertüşt, bâzılarına göre İbrahim Peygamber'in süryanca adı; Ustâ da Zertüşt'ün hitabının ve tefsîrinin adıdır. Bu bakımdan Mevlânâ, hem İbrâhim'in adını anarak, hem de Usta sözünü anarak her iki mânâya da işârette bulunuyor.

Zertüşt, mîlâddan 660 yıl önce doğmuştur. Fisagor'un üstâdı diyenler de vardır ki bu takdirde mîlâddan önceki altıncı yüzyılın yarısında doğmuştur. Zertüşt, sarı deve, yahut esrik deve sâhibi demektir. Azerbaycan'lıdır. Yirmi yaşında halktan çekilmiş, otuz yaşında halka peygamberliğini bildirmiştir. Yetmiş yedi yaşındayken Turan'lı Ercasb'ın İrân'a hücûmunda, Belh âteşkedelerinden birinde maktûl düşmüştür. Batı ve doğu eleştirmecileri arasında, onun zamanını, mîlâddan 1080, 1100, hattâ 6100 yıl önceye çıkaranlar vardır (Dr. Muhammed Muîn: Mazdayasna; s. 62-69; Pûr Dâvûd telif ve tercemesi Gâthâ; Bombay ve İran Zertüştîleri Encümeni Yayını - 1927; Önsöz). İbrahim, P. olduğuna, torunlarından bulunduğuna, İrmiyâ, yahut Uzeyr'in şâgirdlerinden olduğuna inananlar da vardır (Mazdayasna; s. 30-31). Zertüşt dîninin temeli, tek Tanrı'ya inanmaktır. Herşeyi bilen, ulular ulusu mânâsına gelen Ahora-Mazda, bu tek Tanrı'nın adıdır. Bütün hayırlar, iyilikler, bu tek Tanrı'dandır; varlığı yaratan da odur. Hayır ve şer kuvvetleri, ona yaklaşamazlar. Şer kuvvetlerinin başı olan Ahrimen, Ahora-Mazda'ya değil, kutlu akıl mânâsına gelen Spenta-Mainyû'ya karşıdır. Son zamanlarda bu şer kuvveti, tamâmiyle alt olacak, âlem mutlak hayra kavuşacaktır; bunun için de herkesin iyilikte bulunması, kötülüklerin başı olan yalandan kaçınması, bu mutlâk kutluluğu önce nefsinde gerçekleştirmesi gerektir. Zertüşt dîninde kıyâmet, iyiliklerin, kötülüklerin tartılması, sırat köprüsü, cennet ve cehennem de vardır (Aynı kitaplara, bilhassa Pûr Dâvûd'un "Gathâ' sının Ön - Sözüne; 75-76. s. lerine, tercemelerinin 107. s. indeki 7 ve 8. bölümlerine, 117-119. s. lerdeki 4. ve 5. notlara bk.).

Sonradan Ahora-Mazda ve Ahrimen'i, bir tek Tanrı'nın yarattığına, bunların ilkinin hayır, ikincisinin şer olduğuna inanan ve Zertüşt dînini Hristiyanlıkla birleştirerek yeni bir din kuran Mani'nin (ölm. Mîlâdî 274) tesîriyle bu din, iki tanrı tanır bilinmiştir. Zertüşt dîninde güneş ve ateş, mâbud değildir; feyiz, hayat, temizlik ve üreyiş sembolüdür; bu bakımdan kutsaldır. Hz. Muhammed'in, Zertüşt dînine mensup olan ve Mecûs denen kişilerden cizye aldığına dâir hadisler vardır (E't-Tecrid, II, s. 29).

3719. "İşte böyledir bu ve kim Allah dîninin hükümlerini ulularsa şüphe yok ki bu hareket, yüreklerdeki, gönüllerdeki çekinme duygusundandır." (Kur'-an, XXII; Hac, 32)

3718. beyitten sonraki bölüm. Bu yangın, bütün tarih kitaplarında yazılıdır. Meselâ İbn'ül-Esîr, hicretin ondokuzuncu yılı olaylarını anlatırken (640) der ki: "Bu yılda, Medîne'ye yakın Harrûtâ Leylâ'da yangın oldu; ateş su gibi aktı; Ömer sadaka verilmesini buyurdu; halk sadaka verdi; yangın söndü." (G. J. Tornberg basımı; E. J. Brill, 1968; c. II, s. 440)

Ahmed Cevdet Paşa da (ölm. 1313 H. 1896) "Kasas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ„ da aynı bilgiyi verir (İst. Kanaat Mat. 1311, s. 560).

Furûzan-fer, bu yangının, Muhammed b. Aliyy-i Hakîm-i Tirmizî'nin (255 H. 869-870)) "Nevâdir'ül-Usûl„ ünde bulunduğunu, Ebû-Nuaym'in "Delâil'ün-Nübüvve„ sinde de olduğunu bildirmekte ve her iki kitaptan metin vermektedir (Maâhiz; s. 36-37).

*
* *

(METİN)

Düşmanın, Emir'ül-Mü'minin Ali'nin, Allah yüzünü yüceltsin, yüzüne tükürmesi, Ali'nin, elinden kılıcını atması

İbâdetteki öz temizliğini, Tanrı'ya bağlanışı, Ali'den öğren, Tanrı arslanını, düzenden temiz bil.

Savaşta bir yiğidi alt etti; hemencecik kılıcını çekti, koştu.

* O da, her peygamberin, her erenin övündüğü Ali'nin yüzüne tükürdü.

Bir yüze tükürdü ki Ay bile secde yerine varır da ona karşı yere kapanır.

Ali, o anda kılıcını yere attı; onunla savaşmaktan vazgeçti.

O savaş eri bu işe şaşırdı; bu yersiz merhamete, bu yersiz bağışlamaya şaştı-kaldı.

3740. Bana dedi, keskin kılıcını çektin; peki, neden yere attın da beni bıraktın?

Benimle savaşmaktan daha iyi ne gördün de beni avlamaktan vazgeçtin?

Ne gördün de böylesine öfken yatıştı; öyle bir şimşek çaktı da sönüverdi?

Ne gördün ki o gördüğün şey, bana da aksetti de gönlümde, canımdan bir ışıktır, belirdi?

Varlıktan da, mekândan da daha yüce, candan da daha iyi ne gördün de can bağışladın bize?

Yiğitlikte Tanrı arslanısın sen; fakat mürüvvette nesin? Bunu kim bilir?

* Mürüvvetle, Tîh çölünde Mûsâ'nın bulutusun. Hani o buluttan eşi-örneği bulunmayan nîmetler, ekmekler yağdı.

Bulutlar, çalışıp çabalar, buğday bitirirler; insanlar da onu pişirip tatlılaştırır, bal haline getirirler.

Mûsâ'nın rahmet bulutuysa, rahmet kanadını açtı da pişmiş, tatlı ekmeği zahmetsizce veriverdi.

O bulutun rahmeti, kerem sofrasında pişmiş ekmek, pişmiş aş yiyenlere, dünyada bayrak açtı, yüceltti. adı dünyaya yayıldı.

3750. O lûtuf, o vergi, tam kırk yıl, o umup isteyenlerden eiksik olmadı.

Sonunda onlar, aşağılıklarından kalktılar da pırasa istediler, tere istediler, marul istediler.

Siz Ahmed'in ümmetisiniz; o yemek, sizin için kıyamete dek durur.

* "Rabbime konuk olurum„ sözü yayıldı ya; "Beni o doyurur, beni suya kandırır.„ sözü de bu yemeği anlatır.

Hiç bir şeye yormadan bu yemeği kabullen de boğazında bala dönsün, süt kesilsin.

* Sözü yormak, vergiyı geri vermektir; çünkü yorum, gerçeği yanlış görür.

Bu yanlış görmekse, görenin aklındaki zayıflıktan ileri gelir. Küllî akıl özdür, içtir, parçabuçuk akılsa deridir, kabuktur.

Haberleri tevîl etme, kendini tevîl et; kendi kafana, kendi beynine kötü de, gül bahçesine değil.

Ey Alı, sen tamâmiyle akılsın, tamamiyle gözden ibâretsin, gördüğünün birazcığını söyle.

Hilim kılıcın canımızı kesti-biçti; bilgı suyun, tozumuzu-toprağımızı arıttı.

3760. Açıver, söyleyiver hele.. biliyorum ki bu, O'nun gizli ışlerinden; çünkü kılıçsız öldürmek, O'nun işidir.

O'dur âletsiz, uzuvsuz işler düzen, yapılar kuran; O'dur artıp duran, eksilmiyen bu armağanları veren.

Akla yüzbinlerce şarap tattırır; iki gözün de onlardan bir haberi yoktur; iki kulağın da.

A avı güzel Arş doğanı, açıver, söyleyiver; yapıp onarandan, düzüp koşandan, şu zamanda ne gördün sen?

Senin gözün, görünmez şeyleri avlamayı öğrenmiştir; orada bulunanların gözleriyse yumulmuştur.

Birisi, Ay'ı apaçık görür; öbürüyse dünyayı kapkaranlık görür.

Üçüncü adamsa üç tane Ay'ı bir arada görür; bu üç adam da, evet, bir yerde oturmuştur.

Üçünün de gözleri açık, üçünün de kulakları duyuyor; senin eteğine yapışmışlar; bendense kaçıyorlar.

Göz büyüsü mu bu, şaşılacak gizli bir lûtuf mu? Sana kurt mu görünüyor da bana Yûsuf görünmede.

Âlem onsekiz bin de olsa, daha da fazla olsa her göz, bu onsekizi göremez.

3770. * Ey Murtazâ Ali, ey kötü kazâdan sonra gelen kazâ, sırrı aç.

Ya sen, aklının bulduğunu söyle; ya da ben, parlayıp bana aksedeni, beni ışıtanı söyliyeyim.

Senden parlayıp bana vurdu; nasıl gizliyebilirsin? Ay gibi, söylemeden ışıklar saçmadasın.

Fakat Ay değirmisi, bir de söze gelirse, gece yol alanları, elbette daha tez yola kor.

Ay'ın sesi, gulyabaninin sesinden üst olur da yolcular emîn olurlar, yol azıtmazlar.

Ay, söz söylemeden de yol gösterirse, söyleyince elbette ışık içinde ışık kesilir.

* Değil mi ki o bilgı şehrinin kapısının sen; değil mı ki hilim güneşinin parıltısının sen;

A kapı, kapı arayana açıl da kabuklar özlensin, içe kavuşsun.

* A rahmet kapısı, a "eşi, dengi olmayan Tanrı'nın" eşiği, kapısı, sen hiç mi hiç kapanma.

Zâten her esinti, her zerre bir pencere; fakat gözü açık olmayan, orada bir kapı var diyebilir mi hiç?

3780. Gözcü, bir kapı açmadıkça insanın içine böyle bir zan, böyle bir kuruntu bile gelmez.

Fakat bir kapı açıldı mı, adam şaşırır-kalır; ümit kuşu, tamah kuşu kanad açar, uçmaya başlar.

Hiç bir şeyden haberi olmayan biri, bir yıkık yerde ansızın bir defîne buldu; bundan sonra da artık her yıkık yere koşmaya başladı.

Sen de yokluktan - yoksulluktan bir inci elde edemediysen artık yoklukta - yoksullukta inci arar mısın hiç?

Zan, kendı ayaklarıyla yıllarca koşsa, gene de burnunun direğinden ileriye geçemez, ileriyi göremez.

Burnuna gizlilik âleminden bir koku gelmedikçe burnundan başka birşeyi görebilir misin? Söyle.

O kâfirin, Allah yüzünü yüceltsin, Ali'den, bana üst oldun, beni altettin iş böyleyken neden elinden kılıcını attın diye sorması

Bundan sonra o yeni Müslüman olmuş eren, sarhoşça, zevkle, yâ Ali dedi;

Yâ - Emir'el - Mü'minîn, buyur da can, ana karnındaki çocuk gibi bedende oynasın.

* A benim cânım, ana karnına düşen her çocuğu, nöbetle yedi yıldız geliştirir.

Çocuk canlanacağı vakit ona, güneş yardımcı olur.

3790. Güneş yüzünden çocuk, oynamaya başlar; güneş, hemencecik can bağışlar ona.

Ana karnındaki çocuğa güneşin ışığı vurmadıkça öbür yıldızlardan, şekilden başka bir şey elde edemez.

Ana karnındaki çocuk, güzel yüzlü güneşe hangi yoldan bağlanır, bu ilgiyi nasıl bulur?

Bizim duygumuzdan uzak olan gizli bir yoldan. Gökyüzündeki güneşe nice yollar var.

Bir yol var, altın o yoldan, güneşten gıdâlanır. Bir yol var, taş o yoldan, güneşin tesîriyle yakut olur.

Bir yol ki lâ'le kızıl bir renk verir. Bir yol ki nala şimşek bağışlar.

Bir yol ki meyvayı oldurur; bir yol ki şaşkına yürek verir.

A kanadı parıl-parıl parlayan doğan, açıver; söyleyiver a padişaha alışmış, onun bileğinde hünerler öğrenmiş doğan.

Açık söyle a padişahın, zümrüdüankaayı bile avlayan doğanı: a orduyla değil, tek başına ordular kıran er.

Tek başına bir ümmetsin sen; fakat yüzbinlerce ere bedelsin; açıkça söyle de bu kul, doğanına av olsun-gitsin.

3800. Kahredeceğin yerde bu merhamet, bu rahmet nedir; ejderhâyı elden salmak, kimin yolu - yordamıdır?

Emir'ül-Mü'minin'in, o halde kılıcı elinden atmasının sebebini söylemesi, soruya cevap vermesi

Ali dedi ki: Ben kılıcı Tanrı için vuruyorum; Tanrı kuluyum, bedenin buyruğunda değilim ben.

Tanrı arslanıyım, nefis arslanı değilim; dînime tanıklık eden, yaptığım iştir.

* Ben savaşta, "Attığın zaman sen atmadın" sırrının özüyüm; ben kılıç gibiyim; vuransa güneştir.

Varımı-yoğumu yoldan kaldırdım ben; Tanrı'dan başkasını yok bilirim ben.

Bir gölgeyim ben, sâhibimse güneştir; perdeciyim ben, ona perde değilim.

Vuslat incileriyle dopdolu bir kılıcım ben; savaşta adamı diriltirim, öldürmem ben.

Kılıcımın gevherini kan örtmez; yel nasıl olur da bulutumu yerinden kıpırdatır, sürüp götürebilir?

Saman çöpü değilim; hilim, sabır, adâlet dağıyım; kasırga, nasıl olur da dağı kapabilir?

Bir yelle yerinden oynayıp uçan, saman çöpüdür; zâten de uygun esmeyen nice yeller var.

3810 * Namaz ehli olmayanı öfke yeli, şehvet yeli, tamah yeli kapıp götürür.

Dağım ben, varlığım onun yapısıdır; saman çöpü olsam bile gene onun anışıdır, onu anmaktır benim yelim.

İsteğim, dileğim, ancak onun yeliyle oynar; ordumun kumandanı, ancak tek bir Tanrı'nın aşkıdır.

Öfke padişahlara padişahtır da bizim kölemiz. Ben, öfkeye de gem vurmuşumdur.

Hilmimin, kılıcı, öfkemin boynunu vurmuştur; Tanrı hışmıysa, bana rahmet gibi gelir.

* Tavanım yıkıldı ama ışıklara garkoldum; Ebû-Türâb'ım ama bağ-bahçe kesilmişim.

Savaşta içime bir şey geldi; kılıcı gizlemeyi daha yerinde, daha doğru buldum.

* Adım, "Kim Allah için severse„ sözüne uysun diye gizledim; dileğim. "Kim Allah için nefret ederse„ bölüğüne katılsın diye vurmadım.

Cömertliğimin, "Kim Allah için verirse„ bölüğünden olmasını, varlığımın, "Kim Allah için sakınırsa„ hükmüne uymasını, katılmasını istedim.

Sakınmam da Allah içindir, vermem de Allah için; işte bu kadar. Tamâmiyle Allah içinim, başka kimsenin adamı değilim ben.

3820. Ne yapıyorsam Allah içindir, taklit değil. Hayâle kapılarak, zanna, şüpheye düşerek iş görmem; görerek iş yaparım ben.

İçtihattan da kurtulmuşum, araştırmaktan da; gönlümle Tanrı'ya yapışmış, tutunmuşum ben.

Uçmaya koyulursam, uçtuğum yeri görürüm; dönüp dolaşırsam, dönüp dolaştığım yeri görürüm.

* Bir yük çekersem nereye dek çekeceğimi bilirim; Ay'ım ben, önümde kılavuzum güneştir.

Halka bundan fazlasını söylemek doğru değil; denizin bir arka sığmasına imkân yok.

* Öyleyse akılların mikdârınca, aşağıdan- aşağıdan söyliyeyim; ayıp değil; Peygamber'in de işidir bu.

Garezden hürüm ben; hürün tanıklığını duy; kulların tanıklığı iki arpaya değmez.

Şeriatta da dâvâda, hüküm vermede, kulun tanıklığının bir değeri yoktur.

Aleyhine binlerce kul tanıklık etse şerîat, onların tanıklığını bir arpaya almaz.

Şehvete kul olan, Tanrı indinde, savaşta tutsak olup kulluğa düşmüş kişilerden de beterdir.

3830. Çünkü bu, bir sözle efendisinin kulluğundan çıkar, hür olur; şehvete kul olansa tatlı yaşar, acı ölür.

Şehvete kul olan, Tanrı'nın lûtfundan, Tanrı'nın husûsî nîmetine erişmekten başka bir şeyle tutsaklıktan. kulluktan kurtulamaz.

* Öyle bir kuyudadır ki düşenler, dibini bulamazlar; fakat bu onun suçudur; Tanrı'nın zoruyla o kuyuya düşmemiştir.

O, kendisini öyle bir kuyuya atmıştır ki, o kuyunun dibine eşriecek ip bulamam ben.

Bu söz uzadıysa keseyim. Zâten ciğer de nedir ki? Mermer bile kan kesilir.

Bu ciğerler kan kesilmedi ama pekliğinden değil; gafletinden, oyalanmasından, bahtsızlığından.

Bir gün kan kesilir, kesilir ama kan kesilmesinin faydası olmaz artık. Kan kesilmesi işe yarayacak, reddedilmeyecek bir zamanda kan kesilmeye bak.

Değil mi ki kulların tanıklığı makbul değil; adâlet sâhibi, o adama derler ki gulyabaniye kul-köle değil.

* Kur'ân'da "Seni tanık olarak gönderdik„ diyor; çünkü o, varlıktan kurtulmuştur, hür oğlu hürdür.

Değil mi ki hürüm ben; öfke nasıl olur da bağlar beni? Burada Tanrı sıfatlarından başka bir şey yok; gel, gir içeriye.

3840. * Gir içeriye, çünkü Tanrı lûtfu azad etti seni; çünkü "Rahmeti gazebinden üstündür, aşkındır onun.„

Gir içeriye, şimdi tehlikeden kurtuldun. Taştın, kimya inci yaptı, mücevher etti seni.

Gir içeriye; küfürden, kâfirliğin tikenliğinden kurtulmuşsun; artık O'nun selviliklerinde bir gül gibi açıl-saçıl.

A ulu kişi, sen bensin, ben de senim; sen Alî olmuştun, Alî'yi nasıl öldürebilirim ben?

Öylesine bir suç işledin ki her çeşit ibadetten daha iyi; bir anda gökyüzünü, bir uçtan bir uca aştın.

O adamın işlediği suç, ne de kutlu suç; gül yaprakları da tikenden bitmedi mi?

* Ömer'in suçu, onun Peygamber'e kasdedişi, kendisini, kabûl oluş eşiğine dek çekmedi mi?

Firavun, büyücüleri, büyüleri yüzünden çağırmadı mı? O yüzden de devlet, onlara yardım etmedi mi?

Onların büyüleri, o inançları olmasaydı, neyle, nasıl çekilir, gelirlerdi inatçı Firavun'a?

Nasıl görürlerdi sopayı, mûcizeleri? A isyan eden toplum, suç ibâdet oldu, itâat kesildi işte.

3850. Tanrı, ümitsizliğin boynunu vurmuştur; çünkü suç da kulluğa dönmüştür.

Çünkü o, suçları kulluğa döndürür; şeytanların inadına onları ibâdet haline sokar.

Şeytan da bu yüzden taşlanır; hasedinden çatlar, iki parça olur.

O, bir suç işletmek, o yüzden de bizi kuyuya düşürmek için çalışır-çabalar.

Derken, o suçun ibâdet olduğunu gördü mü, işte o an, şeytan'a yomsuz bir andır.

Gir içeriye, kapıyı açtım sana. Sen tuh dedin, tükürdün, ben armağan verdim sana.

Bana cefâ edenlere bile bu çeşit armağanlar veririm; sol ayağını atıp karşı çıkanın bile ayağına baş korum.

Artık vefâ edene neler bağışlarım; sen anla. Ona ölümsüz defîneler, hazîneler, mallar - mülkler veririm.

*
* *

(ŞERH)

Furûzan-fer merhum, "İhyâu Ulûm'id-dîn" de Hz. Ömer'e atfedilen böyle bir hikâyenin mevcûdiyetini; Mevlânâ'nın âdeti veçhile bu hikâyeyi tasarruf etmiş olduğunu söyleyip, 3734. beyitte başlayan hikâyenin ona benzediğini söyler ve metnini verir (Maâhiz; s. 37).

Mevlânâ'nın, büyük bir aşk ve sonsuz bir cezbeyle anlattığı bu hikâye, "İhyâ,, daki hikâye değildir. Bu vak'a, Handak gazvesinde Hz. Emîr ile Amr b. Abduvedd arasında geçmiştir:

Handaka atlayıp geçen Abduvedd oğlu Amr, mızrağını yere saplayıp kendisiyle savaşacak bir er istiyordu. Amr'ın kuvveti dillere destandı; kimse karşısına çıkamıyordu. Rasûl-i Ekrem (S. M), kim buna karşı çıkacak buyurdular. Alî, yâ Rasûlallah, ben dedi. Hz. Rasûl, o Amr'dır, otur buyurdular. Amr, karşıma çıkacak er yok mu diyor, ileri-geri söylenip duruyordu; hani diyordu, öldürülenlerinizin gideceğini sandığınız cennet nerde? Alî tekrar ayağa kalktı, yâ Rasûlallah dedi, ben gideyim. Rasûlallah, Alî'nin oturmasını emretti. Uhud'da Alî'nin aldığı yaralar, Cenâb-ı Fâtıma'yı ağlatmıştı; Rasûlullâh bunu hatırlamıştı. Amr, üçüncü defâ savaş eri isteyip recez okuyunca Alî, gene dayanamadı; kalkıp Yâ Rasûlallâh dedi, ben gideceğim. Hz. Rasûl, O Amr'dır buyurunca Alî, o Amr'sa ben de Ebû-Tâlib oğlu Alî'yim dedi. Hz. Peygamber, bunun üzerine kendi zırhlarını Alî'ye giydirdiler. Zü'l-fekaar adlı kılıçlarını ona verdiler; başına, kendi sarıklarını, dokuz dolam olarak sardılar ve meydana gönderdiler; giderken de, Allâhım, onu önünden, ardından, sağından, solundan, başının üstünden, ayaklarının altından sen koru buyurdular; mübârek ellerini açıp, Allâhım dediler, Bedir günü benden Ubeyde'yi, Uhud günü Hamza'yı aldın; bugün Alî'yi koru, onu bana bağışla diye duâya koyuldular ve "Rabbim, beni yalnız bırakma, sensin mîrasçıların en hayırlısı,, diye Zekeriyyâ Peygamber'in duâsını okudular (XXI, Enbiyâ', 89).

Hz. Alî, Amr'ın karşısına çıkınca, Amr, sen kimsin diye sordu. Alî, kendisini ve soyunu bildirdi. Amr'ın, Câhiliyye devrinde Ebû-Tâlib'le dostluğu vardı; baban dostumdu dedi; dön, git; senin gibi yüce bir kişiyi öldürmek istemem. Alî, fakat ben seni öldürmek isterim dedi. Amr tekrar, dön dedi; sana bu, daha hayırlı olur; şimdiye kadar benimle savaşıp da sağ dönen yoktur. Alî, beni öldürürsen dedi, ben cennete giderim, sen cehenneme gidersin; ben seni öldürürsem, gene sen cehenneme gidersin, ben cennete giderim. Amr, bu paya razıyım ben dedi. Amr, seksen yaşını aşmış, birçok savaşlarda bulunmuş, kendi dediği gibi her savaştığını yere sermiş, öldürmüş bir adamdı. Alî'ye hücûma hazırlanırken Alî, duydum ki dedi, Kureyş bana üç şey teklîf etti mi, mutlâka birini kabûl ederim dermişsin. Amr, evet dedi; Alî'nin sözünü gerçekledi. Alî, seni İslâma dâvet ediyorum; Allâh'ın bir, Muhammed'in de onun rasûlü olduğuna inanmanı

teklîf ediyorum buyurdu. Amr, bunu geç, öbürünü söyle dedi. Alî, Kureyş'ten sana uyanla dön, Mekke'ye git; Muhammed'in gerçek olduğu anlaşılırsa, mevkiin yücelir; hâşâ, yalancı olduğu meydana çıkarsa Arab'ın kurtları, zâten onun işini bitirirler dedi. Amr, dönüp gideyim de Kureyş kadınları, bir genç, Amr'ı aldattı desinler; şâirler, kaçtığıma, korktuğuma dâir şiirler düzsünler, öyle mi dedi; bu teklîfi de kabûl etmedi. Alî, öyleyse buyurdu, benimle yaya olarak dövüşmeni teklîf ediyorum. Amr, pek âlâ deyip atından indi, kılıcıyla zavallı hayvanın ayaklarını kesti.

Hz. Peygamber, Alî, Amr'a karşı çıkınca, mücessem îman, mücessem şirkle savaşa çıktı buyurmuştu. Amr, Alî'nin başına bir kılıç vurdu; togolgasını, imâmesini yardı, mübârek başının ön tarafına işledi. Alî, Amr'ın ayaklarına vurdu, onu kafası üstüne yere yıktı. Ortalık toz-duman olmuştu; Amr'ı sırtüstü çevirdi; göğsüne oturup başını kesmek üzereydi ki çâresiz kalan Amr, Emîr'ül-Mü'minîn'in mübârek yüzüne tükürdü. Alî kızdı ve Amr'ı olduğu gibi bırakıp gezinmeye koyuldu. Bir müddet sonra öfkesi yatıştı, dönüp Amr'ın işini bitirdi; başını bedeninden ayırdı; getirip Rasûlullâh'ın önüne attı. Rasûl-i Ekrem (S. M), "Alî'nin Abduveddoğlu Amr'la savaşı, ümmetimin kıyâmeyte dek ettiği, edeceği amellerden daha üstündür„ buyurdu ve "Allah, kâfirleri, hiddetleriyle, şiddetleriyle defetti onlar, hiç bir hayra nâil olmadan ve Allah, savaş için yetti inananlara ve Allah, pek kuvvetlidir, üstündür„ âyet-i kerîmesi nâzil oldu (XXXIII; Ahzâb, 25). Hz. Ebû-Bekr ve Ömer, kalkıp Alî'nin başını öptüler; Ömer, Arap'ta, eşidi bir zırh yoktur; Amr'ı soyup zırhını almadın mı diye sordu. Hz Alî, onu soymaktan utanırım buyurdu (Seyyid Murtazâ'l-Huseyniyy'il- Fîrûzâbâdî: Fadâil'ül-Hamseti min'es-Sıhâh'ıs-Sitte; Necef-1384 H. c. II, s. 320-323; Seyyid Muhammed Kâzım'ül-Kazvînî: Aliyyün min'el-mehdi ilâ'l-lahd; Necef-1387 H. 1967, 91-98; A. Gölpınarlı: Hz. Muhammed ve İslâm; Sosyal açıdan İslâm târihi; I, İst. Milliyet Kültür Klübü Yayın. 1969; 104-111).

Mevlânâ, bu vak'ayı hikâyeye başlamış, fakat Amr'ın adını anamamış, ondan sonra da tasarrufa başlamış, îman dolu gönlü, Alî aşkiyle coşunca böyle bir mürüvveti, böyle bir keremi gören kişinin, böyle bir ihlâsa şâhid olanın kâfir olarak ölmesine râzı olamamış, vak'anın sonunu kendisi ibdâ'etmiştir.

Alî'nin şecâati kadar mürüvveti, merhameti, lûtfu ve bağışlaması da sonsuzdur. Amr'e karşı bu harekette bulunan Alî, Cemel savaşında, en büyük düşmanı Hakem oğlu Mervan'ı da, halka karşı apaçık kendisini söven Zübeyr oğlu Abdullâh'ı da bağışlamıştı. Sıffîn savaşında, Muâviye'nin zoruyla karşısına çıkmaya cür'et eden ve Alî'den kurtulmak için ardını açmaktan başka bir çâre bulamayan Amr b. Âs'ı da, bu halde görünce, bırakıp dönmüştü. Kendisini şehîd edene gösterdiği merhametten de ileride bahsedeceğiz.

3736. Metinde, "İftihâr-ı her nebiyy u her velî„ diye geçmektedir. Hz. Peygamber, Alî'yi, Tebük savaşına giderken Medîne'de, yerine halîfe olarak bırakmış, Alî'nin, beni çocuklarla kadınlara mı halîfe ediyorsun yâ Rasûlallah demesine karşı, râzı değil misin yâ Alî ki sen bana, Mûsâ'ya Hârun ne menzi-

ledeyse, o menziledesin; ancak benden sonra peygamber yok buyurmuş, Alî, râzı oldum, râzı oldum demiş, Murtazâ, yâni râzı olmuş, râzı edilmiş lâkabı, kendisine bu yüzden verilmişti (Fadâil'ül-Hamseti min'es-Sıhâh'ıs-Sitte; I, s. 299-317). Alî hakkında, "Âdem'e, ilminde, Nuh'a, anlayışında, İbrahim'e, hilminde, Yahyâ'ya, zühdünde, Mûsâ'ya, şiddetinde, Yûsuf'a, güzelliğinde bakmak (onları bu sıfatlarıyla görmek) isteyen, Alî'ye baksın,, buyurmuştur (ayn; II, s. 128-130). Âdem Peygamber, Muhammed, Alî, Fâtıma, Hasan ve Huseyn'le Allâh'a tevessül etmişti (I, s. 170-171). Duâ, Muhammed ve Âli Muhammed'e salâvât verilmedikçe kabul edilmez buyurulmuştu (s. 206-207). Hz. Peygamber, Mubâheleye onlarla gitmişti (s. 244-250). Bu hususta fazla bilgi vermeye kalksak bahis, ayrı bir kitap olur. Mevlânâ, bu beyitte ve bilhassa bu mısra'da, bütün bunlara işâret etmektedir.

3745-3750. 80-81. beyitlerin şerhine bk.

3752. "Peygamber, bir günün orucunu, iftar etmeden öbür güne ulamayı nehyetti. Müslümanlardan biri, yâ Rasûlallah, sen orucunu ulamadasın ya deyince, hanginiz dedi, bana benziyebilir? Ben Rabbime konuk olurum; o doyurur beni, o su verir bana.,, (E't-Tecrîd; I, s. 126).

3755. Mevlânâ, bu beyitte de, Kur'ân'ı, hadîsi, kendi re'yiyle tevîl edenlerin yanıldıklarını anlatmakta, birçok defâlar ehemmiyetle üstünde durduğu bahse temas etmekte, "Kur'ân'ı kendi re'yiyle tefsîr eden, cehennemde yerini hazırlasın,, hadîsini hatırlatmaktadır (Künûz; II, s. 175).

3775. Hikâyeye göre "kötü kazâdan sonra gelen güzel kazâ". küfürden sonraki îmandır.

3776. "Ben, ilim şehriyim; o şehrin kapısı Alî'dir, ilmi dileyen kapıya gelsin.,, (Hadis, Câmi'; I, s. 90)

3778. "Ve ona bir tek eşit ve benzer yoktur, olamaz.,, (CXII. sûrenin; İhlâs; 4. ve son âyeti).

3788. Eskilere göre ana karnına düşen çocuk, ilk ayda Zuhal'in, sonraki aylarda, sırasiyle Müşterî, Mırrîh ve Güneş'in hükmüne girer. Güneş'in hükmündeyken canlanır. Sonra Zühre ve Utârid'in, yedinci ayda Ay'ın terbiyesine mazhar olur. Sekizinci ayda nöbet gene Zuhal'e gelir; dokuzuncu ayda Müşterî'nin terbiyesindeyken çocuk doğar.

Güneş, eski Hind ve Iran'da "Mitra", sonradan Avesta'da "Mithra". farsçada "Mihr" dir; bu sözün mânâsı, dostluk ve yakınlıktır. Güneş, Vârûne'nin, yâni göğün gözüdür. gökten ayırdedilmesi mümkün değildir (Mazdayasna; s. 27-28, 41, 162, 448).

İran'daki güneş, Yunan'da Apollo, Roma'daysa Phoebus olmuştur. Apollo, Leto'nun yâni gecenin oğludur. Babası Zeus'tur; Ege denizi'nde bir adada doğmuştur. Kimi olur, oklariyle insanı öldürür, kimi de her çeşit derde devâ verir. Bu iki zıt sıfat, onun hem yakıcı, öldürücü oluşundan, hem de yaşayış kaynağı bulunuşundan uydurulmuştur. Pek güzel gitar çalar. Şâirler, müzisyenler, ilhamlarını ondan alırlar; defne, güneşin alâmetidir. Apollo, kıvırcık saçlı, elinde lir, yahut yay bulunan güzel bir delikanlı şeklinde tasvîr edilir.

Doğuda, iskolastik inanç devirlerinde o da, öbür yıldızlar gibi mantık yoluyla tahlil edilmiştir. Rengi pek sarı, bu bakımdan da tabîati sıcak ve kurudur. Feyiz ve bereket ondan gelmekle beraber, harâretinde kuruluk bulunduğundan küçük kutlu ve yomlu yıldızdır. Günlerden pazar, gecelerden perşembe gecesi, iklîmlerden dördüncü iklîm, kuvvetlerden utanmak, akıl etmek, tanıyıp bilmek, zekâ, ululuk, tez kızmak, şöhret sevgisi, hayvanlardan koyun, at, ceylân, atmaca, kumru, bedende beyin, sinir; vücutta sağ taraf, ağız, dişler, baş, kol, böğür, yakınlardan ortanca kardeşler ve köleler, güneşe mensuptur. Yeryüzüne güneş hâkimken doğanlar, büyük başlı, beyaz benizli, gür saçlı, akıllı, zekî, anlayışlı olurlar. Padişahlar, tedbir sâhipleri, kadılar, güneş tâliindedir. Minyatürlerde, elinde sopa bulunan ve ona dayanan, yanında dört öküzle iki domuz bulunan, buzağıya binmiş bir delikanlı, yahut yere bağdaş kurmuş büyük başlı bir genç sûretinde temsîl edilir. Bâzı İran minyatürlerinde, etrafına ışıklar saçan tek bir baş sûretinde de temsîl edilmiştir (Merhum Prof. Ferit Kam'ın notları, M. Der Griechen und Römer; s. 36-39; Şerhu Sırr'il-Mektûm v. s).

3801. "Oku kitaptan ne vahyedildiyse sana ve namaz kıl; şüphe yok ki namaz, çirkin ve kötü şeylerden insanı alıkoyar ve elbette Allâh'ı anmak, pek büyük bir şeydir ve Allâh, ne işlerseniz hepsini bilir." (XXIX, Ankebût, 45)

3815. Ebû-Türab, toprak babası demektir ve Hz. Alî'ye Hz. Peygamber tarafından verilen künyedir. Buhârî'ye göre, Hz. Muhammed, bir gün Hz.

Alî'yi evinde aramış, Hz. Fâtıma ile aralarında bir şey geçtiğini anlamış, mescide gidince Alî'nin, topraklara belenmiş olarak yatmakta olduğunu görmüş, kalk ey toprak babası diye seslenmiş, bu söz böylece Alî'nin künyelerinden olmuş (Et-Tecrîd; I. s. 43). Ehlibeyt'ten gelen rivayetlere göre, bu hitap, Uşeyre gazvesinde olmuştur. Ammâr, bu savaşta, Alî ile yatıp uyuduklarını, Hz. Rasûl-i Ekrem'in gelip, Alî'yi, üstübaşı toprak içinde görünce ona, Ya Ebâ-Türâb diye iltifatta bulunduklarını, ondan sonra da, size, insanların en kötüsü kimdir, haber vereyim mi dediklerini, ashâbın evet yâ Rasûlallâh deyince de, Semûd kavminden olup Salih Peygamber'e mucize olarak verilen deveyi öldüren dediğini, sonra, bir de yâ Alî, şurandan vuran buyurup elini Alî'nin başına koyduğunu ve buradan akan kanla bunu ıslatacak olan buyurup eliyle Alî'nin sakalına işaret ettiğini rivâyet eyler. İbn Abbâs'a, Rasûlullâh'ın, Alî'ye neden bu künyeyi verdiği sorulunca, çünkü Alî, Hz. Rasûl'den sonra yeryüzünün sahibiydi, yeryüzündekilere Allah kuvvetiydi; yeryüzünün durması onunlaydı diye cevap vermiştir (Sefînet'ül- Bıhâr; I, s. 121). Tabarî, Târihi'nde, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde, Halebî Siyer'inde, Târîh'ul-Hamîs'te, Rıyâd'un-Nadıra'da da Hz. Muhammed'in, hicretin ikinci yılında, Uşeyre savaşında, Alî'yi topraklara belenmiş bir halde yatarken bulduğu ve kalk, otur ey toprak babası dediği rivâyet edilmiştir (Umdet'üt-Tâlib; Seyyid Muhammed Sâdık Âlu Bahr'il-Ulûm'un notu; Necef; 1337 H. 1918, s. 44).

Düşünülecek olursa herşeyin aslı topraktır; nebatlar topraktan biter, insanlar, topraktan biten ne-

batları, onlarla gelişen canlıları yerler; yedikleri şey can olur; akıl olur, fikir olur; insandan insan vücud bulur. Bereket topraktan fışkırır; yağmur toprağa yağar; güneş toprağa doğar; Ay toprağın çevresinde dolanır; madenler topraktadır, sular toprakta akar. Mevlânâ'yı,

Mevlânâ Hudâvendgâr bize nazar kılalı
Anın görklü nazarı gönlümüz aynasıdır

diye öven, onun görklü nazarına mazhar olduğunu söyliyerek övünen Yunus Emre (720 H. 1320).

Ben Ay'ımı yerde gördüm ne isterim gökyüzünde
Benim yüzüm yerde gerek bana rahmet yerden yağar

der (Risâlat al-Nushıyya ve Dîvân; Hazırlayan: A. Gölpınarlı; Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği yayımı: 1, İst. 1965, s. 157).

"Yenâbî'ul-Mevedde,, sâhibi Seyyid Süleyman-ı Belhî'nin (1294 H. 1877) oğlu ve Seyyid Abdülkaadir-i Belhî'nin (1341 H. 1923) kardeşi Seyyid Balâeddîn'in oğlu Seyyid Ca'fer Erkılıç (1956), aynı mazmûnu şu beyitle dile getirmiştir:

Üftâdeler cebînine sâyen penâh olur
Bû hâk-i pâyına nazar et yâ Ebâ-Türâb (*)

(*) Beytin ikinci mısra'ı, "Ben" diye başlıyordu. Hâk-i pây'in, hele Ebu-Tûrâb'a karşı "ben" diyemiyeceğini düşünerek ve Ca'fer can'ın rûhâniyetinden özür diyerek "bu" tarzında yazdık.

Hz. Peygamber, Alî'ye, "Toprak babası,, demekle, "Alî bendendir, ben Alî'denim,, hadîsini remiz yoluyla söylemişler (Câmi'; II, s. 55), O'nun kendi hakıykatine mazhar olduğunu bildirmişlerdir.

3817-3819. "Kim Allah için verirse, kim Allah için vermez, men ederse, kim Allah için severse, kim Allah için nefret ederse, kim Allah için evlenirse îmanını olgunlaştırmış olur,, (Hâkim'in "Müstedrek,, inden naklen Ahâdîs-i Mesnevî; s. 37).

3823. Ay (Mâh), eski İran'da hayır meleklerindendir (Mazdâyasna). 21 Ocaktan 19 Şubata kadar süren çağ, yâni Celâlî takvîmine göre onbirinci ay, bu meleğe aittir. Aynı zamanda her ayın ikinci günü de bu meleğin günüdür. Dört ayaklı hayvanların koruyucusu olan bu melek, öfkeyi de yatıştırmaya memurdur (Burhân terc. Behmen mad.).

Yunanlılarda Ay, Artemis (Diyana) dir. Apollo'nun, yâni güneşin kızkardeşidir ve Zeus'le Leto'un, yâni Müşterî ile gecenin kızıdır. Ormanlarla dağların sahibi sayılır. Avı çok sever. Su, orman, dağ perilerileriyle gezer; onlarla beraber avlanır; sabah olunca yayını yasar; Apollo'nun sarayına girer; müzik heyetini toplar; çalınan havaları dinler. En çok sevdiği sularda yıkanmaktır.

Ortaçağda gelişen Yıldız Bilgisine göre Ay, soğuk ve yaş bir tabîate sâhiptir. İklimlerin yedincisi, renklerden beyaz, günlerden pazartesi, gecelerden Cuma gecesi, duygulardan görmek, bedenden sol göz, çocukluk çağı, çocuklar, koyun, kaz, turna, büyük kuşlar, sivrisinek, huy ve seciyelerden, kadınlarla fazla oyalanmak, korkaklık, fazla dindarlık, Ay'a mensuptur.

Doğu minyatürlerinde Ay, elinde bir harbe, başında taç bulunan bir insan, bâzı kere de dört kişinin kaldırdığı bir öküz şeklinde tasvîr edilir. Vezirler, ileri gelenler, Ay tâbiîndedir. Eski kimyada gümüşe Ay denir.

Doğu-İslâm edebiyatında Ay, yaya, kaşa, yüze benzetilir (Mytholojie Der Griechen und Römer; s. 50-57. Şerhu Sırr'il-Mektûm; Prof. Ferit Kam'ın notları).

3825. "Biz peygamberler topluluğu, insanlarla, akılları mıkdârınca konuşuruz; akılları ereceği sözleri söyleriz.„ (Nehc'ül-Belâga şerhiyle İhyâ'dan naklen Ahâdîs-i Mesnevî; s. 38).

3832. III. sûrenin 108. âyetinde, Allâh'ın, âlemlere zulmü murad etmediği, XL. sûrenin (Gaafir) 31. âyetinde kullarına zulmü murad eylemediği, XXX. sûrenin (Rûm), 41. âyetinde, karada, denizde meydana gelen bozgunun, insanların kendi elleriyle kazanıldığı, II. sûrenin 281; III. sûrenin 161. âyetlerinde, herkesin, kazandığını elde edeceği, onlara zulmedilmeyeceği bildirilmektedir. Beyitte bu ve bu meâldeki âyetlere işâret edilmektedir.

3838. "Ey Peygamber, gerçekten de seni, bir tanık, bir müjdeci ve korkutucu olarak gönderdik.„ (XXXIII, 45) "Şüphe yok ki biz seni tanık ve müjdeci ve korkutucu olarak göndermişizdir.„ (XLVIII, Muhammed S. M. 8) "Şüphe yok ki biz, size tanık olmak üzere bir peygamber gönderdik; nitekim Firavun'a da peygamber göndermiştik.„ (LXXIII, Müzzemmil, 15) Beyitte lafzî ıktibas da var.

3840. "O yüce Allah buyurdu ki: Rahmetim, gazebimden üstündür." (Hadîs-i Kudsî; Câmi'; II, s. 68)

3846. Hz. Ömer, Peygamber'i öldürmek için yola çıkmış, kızkardeşinin evine uğramış, Tâhâ sûresinin okunduğunu duymuş, kapıyı çalıp içeri girmiş, sûredeki fasâhat ve belâgatın tesiri altında kalmış, Hz. Peygamber'in bulunduğu eve gidip Müslüman olmuştu (İbn'ül-Esîr; E. J. Brill-1868; II, s. 64-66). Mevlânâ, Fîhi mâ-fîh" te de bundan bahseder (Bölüm. 43, s. 141-142).

3851. "Ancak tövbe edip inanan ve iyi işlerde bulunan müstesnâ. O çeşit kişilerdir ki Allah, kötülüklerini iyiliklere döndürür onların ve Allah suçları örter, rahîmdir.„ (XXV, Furkan, 70)

*

* *

(METİN)

Peygamber aleyhisselâm'ın, Emir'ül-Mü'minîn Ali'nin, Allah yüzünü tekrim etsin, seyisinin kulağına, sana haber veriyorum, Ali'nin ölümü senin elinden olacak diye haber vermesi

Ben öyle bir erim ki kanlıma, kaatilime bile lûtuf şerbetim, kahır zehri olmadı.

Peygamber, kulumun kulağına, bir gün şu başımı, boynumdan keseceğini söyledi.

3860. O Peygamber, dostun vahyiyle, sonunda onun eliyle öleceğimi ona anlattı.

O, boyuna, önce beni öldür de şu kötü iş, şu yanlış hareket, benden meydana gelmesin der-durur.

Ben de, değil mi ki derim, ölümüm senin elinden olacak, takdîre karşı nasıl bir düzen düzebilirim?

O, boyuna önüme düşer, ey büyük er der, kanına karşılık beni ikiye biç.

Biç de bu kötü takdîr başıma gelmesin; canım senin yüzünden yanıp yakılmasın.

* Bense, yürü-git derim ona; takdîr kalemi yazdı bunu, mürekkebi bile kurudu; o kalem yüzünden nice bayraklar başaşağı düştü.

Sana karşı içimde hiç bir nefret, hiç bir kötü niyet yok; çünkü bunu senden bilmiyorum ki.

Sen Tanrı âletisin, işi yapansa Tanrı eli; Tanrı âletini yasıl yererim, nasıl kınarım?

O, peki der; öyleyse kısas niçin? Ali, o da Tanrı'dan, fakat bu, gizli bir sır der.

O, kendi yaptığını kınarsa, kendi kınayışı yüzünden bağlar, bahçeler yeşertir.

3870. Kendi işini yermek, ancak ona düşer; çünkü kahırda da birdir, tektir o, lûtufta da.

Bu hâdiseler şehrinde hâkim odur; ülkelerde düzenler kuran, işler başaran mülk sâhibi odur.

Kendi âletini kırarsa, kırdığını gene onarır, sağlam bir hâle getirir.

* A ulu kişi, "Hiç bir âyet indirmedik ki, ardından daha iyisini indirmeyelim" buyruğundaki gizli mânayı anlayıver.

Tanrı, hangi şerîatı kaldırdıysa o, ottu, onu yoldu, yerine gül bitirdi.

Gece, gündüzün işini-gücünü giderir; aklı baştan alan, yakıp yandıran şu cansızlığa bak hele.

Derken gene gündüzün ışığıyla gece yok olur-gider; o yolalımı arttıkça artan ateşle cansızlık yanar.

O uyku, o duygusuzluk, karanlıktır ama Âbıhayat da karanlıklar içinde değil mi?

Akıllar, o karanlıklarla yenilenmiyor mu? Şarkı söyleyenin duraklaması sesine ses katmıyor mu?

Zıtlar, zıtlarla beliriyor. Tanrı, kalbin içindeki kara noktada aydınlık yaratmıştır.

3880. Peygamber'in savaşı, barışa dayanak oldu; şu son zamanın barışı, o savaş yüzünden meydana geldi.

Dünyâdakilerin başları kurtulsun diye o gönüller alan güzel, yüzbinlerce baş kesti.

Bahçıvan, fidan boy atsın, meyva versin diye o kötü, o zararlı dalı budar, keser.

Bağ-bahçe, meyva kutluluğunu göstersin diye işini bilen bahçıvan, bağdaki - bahçedeki otları yolar.

Sevgili, hastalık derdinden kurtulsun diye diş hekimi, o kötü dişi çeker, çıkarır.

Demek ki artışlar, eksilmenin ta içinde; şehitlere de yaşayış, yoklukta.

* Rızık yiyen boğaz kesildi mi, "Rızıklanırlar, ferahlanırlar" nîmeti siner-gider.

Hayvanın boğazı kesilince insanın boğazı gelişir; hayvanın da üstünlüğü artar.

İnsanın boğazı kesilirse ne olur; artık bir dikkat et de gör; ne doğar, ne meydana gelir; bunu onunla bir kıyasla.

Öylesine bir üçüncü boğaz doğar ki onun iyileşmesi, Tanrı şerbetiyle, Tanrı nurlarıyla olur.

3890. * Kesilen boğaz, o şerbeti içer ama "Lâ„ dan kurtulmuş, "Belâ„ da ölmüş adamın boğazı içer.

A parmakları kısa, himmeti aşağı kişi, yeter artık, niceye dek canın ekmekle yaşayacak?

Ak somun peşinde yüzünün suyu döküldü de o yüzden söğüt gibi meyvan yok.

Duygu canı, şu ekmeğe sabredemiyorsa kimyayı elde et de bakırı altına döndür.

A filân, elbise yıkamak istiyorsan yüzünü, bez yıkayanların mahallesinden çevirme.

Ekmek, orucunu bozuyorsa kırıkçıya sarıl da yücel.

Onun eli, kırıkları sarar, onarır; onun kırması, gerçekten de onarmaktır.

Fakat sen kırarsan, gel, yap bakalım der; yapamazsın; elin, ayağın yok ki.

Demek ki kırmak, kırılanı onaran kişinin harcıdır.

Dikmeyi bilen, yırtar da; neyi satarsa, yerine daha iyisini alır o.

3900. Evi yıkar, alt-üst ede ama bir an içinde de daha mâmur bir hale kor.

Bedenin bir başını keserse, hemencecik, yüzbin baş bitirir o.

* Adam öldürenlere kısas edilmesini buyurmasaydı, "Kısasta yaşayış var„ demeseydi,

Tanrı buyruğunun tutsağına, kendiliğinden kılıç vurmaya kimin ne haddi olabilirdi?

Çünkü Tanrı, kimin can gözünü açtıysa görür, bilir ki o öldüren, kazâya-kadere tutsaktır.

O takdîr, kimin başına gelse o, kendi oğlunun başına kılıç vurur.

Yürü, kork da kötüleri az kına, az yer; Tanrı takdîri tuzağına karşı güçsüz-kuvvetsiz olduğunu bil.

Selâm ona, Adem'in, İblis'in sapıklığına şaşması ve ululanması

Âdem ululandı da kötü İblis'e hor baktı.

Kendisini gördü, kendisini seçti de lânetlenmiş Şeytan'ın işine güldü.

Tanrı gayreti, A Safî diye seslendi; sen dedi, gizli sırları bilmiyorsun.

3910. * Kürkünü ters giyerse dağı bile kökünden söker-atar.

O anda, yüzlerce Âdem'in perdesini yırtar; yüzlerce İblis de yeni baştan Müslüman olur-gider.

Âdem, bu bakıştan, bu görüşten tövbe ettim dedi; bir daha böyle küstah düşüncelere kapılmam.

Ey yardım dileyenlerin yardımına erişen, sen doğru yolu göster bize; bilgilerle, zenginliklerle övünülemez.

* Kerem edip "Doğru yola soktuğun gönlü saptırma"; takdîr ettiğin kötülükleri bizden gider.

* Canımızı, kötü kazâlardan sen esirge; bizi temiz kardeşlerden ayırma.

Senden ayrılmaktan daha acı hiç bir şey yok; sen korumazsan çarpınıp çırpınmaktan, kıvranıp durmaktan başka ne işimiz kalır, ne gücümüz.

Varımız - yoğumuz, varımızın - yoğumuzun yol kesicisi. Bedenimiz, canımızın elbise soyguncusu.

Elimiz, ayağımızı yeyip bitirdikten sonra, senin amânın olmadıkça kim canını kurtarabilir?

Bu ulu tehlikelerden canını kurtarsa bile o can, ancak bahtsızlık, korku sermayesi kesilir.

3920. Çünkü sevgiliye ulaşmayan can, kendi kendine kör, paslı bir halde kalakalır.

Sen yol vermedikten sonra canı, çıkmış, gitmiş bil. Sensiz yaşayan canı, ölü sayıver.

A muradına erişen, sen kulları kınarsan, seni de kınarlar; yaptığını bulursun.

Fakat Tanrı'm, sen Ay'a, güneşe kusur bulursan, selvinin boyuna, iki büklüm dersen,

Gökyüzüne, arşa, aşağılık buyurur, mâdene, denize yoksul adını takarsan,

Senin kemâline karşı bu, yaraşır; yoklara, yokluklara varlık verip olgunlaştırmak, ancak senin işindir.

Çünkü noksandan, yokluktan münezzehsin sen. Yokları var edensin, onlara zenginlik verensin sen.

Bitirip geliştiren, yakmayı da bilir; yırtan, dikmeyi de bilir.

Her güz mevsiminde bağı - bahçeyi yakıp yandırmada, sonra gene renk-renk çiçekler bitirmededir.

A yanmış - yakılmış demededir; çık, gençleş; bir kere daha güzelleş, güzel sesli bir hale gel.

9330. Nerkisin gözü kör oldu; gözünü açtı onun; kamışın boynunu kesti; sonra gene okşadı onu.

Değil mi ki yaratılmışız, yaratan değiliz; buyruğuna uymuşuz ancak; ne verirse yeter buluruz ancak.

* Hepimiz de nefsim, nefsim demedeyiz; sen bizi kabûl etmezsen hepimiz de şeytanız.

Bizim canımızı körlükten satın aldın da o yüzden şeytanlıktan kurtulduk biz.

Kim yaşıyorsa değnekçisi sensin; sopası, değnekçisi olmayınca kör nedir, ne hale gelir?

Senden başka ne varsa, hoş olsun, olmasın; insanı yakar - yandırır, tıpkı ateştir.

Ateş kime sığınak olur, arka kesilirse o, hem Mecûsî olmuştur, hem Zertüşt kesilmiştir.

* "Tanrı'dan başka ne varsa temelsizdir, yoktur,,; gerçekten de Allâh'ın lûtfu, ihsanı, yağmuru kesilmeyen bir buluttur.

Allah yüzünü tekrim etsin, Alî'nin hikâyesine dönüş, onun, kanını dökecek kişiyi bile hoş görmesi

Gene Alî'yle kanlısına dön de ona gösterdiği lûtfu, Alî'nin üstünlüğünü anlat.

Alî dedi ki: Gece-gündüz, düşmanımı gözümle görüyorum da, gece-gündüz, ona karşı hiç bir öfke duymuyorum.

3940. Çünkü ölümüm, kudret helvası gibi hoş geliyor bana; ölümüm, dirilmemle el ele vermiş.

Ölümsüzlük ölümü, helâldir bize; azıksızlık azığı, azıktır bize.

Görünüşü ölümdür, içyüzüyse yaşayış. Görünüşte sonu gelmez, güdüktür; gizli âlemdeyse sürer-gider.

Ana karnındaki çocuğa doğmak, bulunduğu dünyadan göçmektir; fakat dünyâda ona, bir açılıp saçılma var.

* Ben ölüme âşıkım, gönlüm ecele akıyor; "Kendinizi, ellerinizle tehlikeye atmayın,, buyruğu, asıl bize.

Çünkü tatlı şey için yeme, yapma denir; acı şey için, yeme, yapma deyeme hâcet mi var?

Bir şeyin içi de, dışı da acı oldu mu, onun acılığı, kötü görünüşü, yapma, yeme demektir, zâten.

* Ölüm de bana tatlı geliyor; hattâ, "Onlar diridirler,, hükmü ardımca gelmekte.

* A güvendiğim kişiler, beni kınayıp yererek öldürün; çünkü ölümsüz yaşayışım, ölümümdedir.

Gerçekten de yaşayışım, ölümümdedir a yiğit; yerimden, yurdumdan ne vakte dek ayrı kalacağım?

3950. * Bu dünyâda duruşum, benim için bir ayrılık olmasaydı, "Biz gene dönüp ona varanlarız„ denmezdi.

Dönüp gelen, tekrar o şehre varana derler; zamanın ayırışından kurtulup birliğe ulaşana derler.

Seyisin, her zaman, Allah yüzünü tekrim etsin, Emir'ül - Mü'minîn Ali'nin, yâ Emir'el - Mü'minîn, beni öldür de bu kötü kaderden kurtar diye ayaklarına kapanması

Seyis gene geldi de ey Alî dedi; beni öldür de o kötü, o kekremsi çağı görmiyeyim.

Sana helâl ediyorum, dök benim kanımı da gözüm, o kıyâmeti görmesin.

Dedim ki: Her bir zerre eli hançerli bir kanlı olsa da sana kasdetse,

Gene senin bir kılını bile kesemez; çünkü kalem, sana böyle bir yazı yazmış.

Fakat gam yeme; şefâatçin benim; ben canın efendisiyim, bedenin kulu değilim.

Bence şu bedenin bir değeri yoktur; bedenim olmaksızın yiğit oğlu yiğidim ben.

* Hançerle kılıç fesleğenimdir; ölümüm, zevk ve safâ meclisimdir, nerkis bahçemdir.

Bedeni, bu çeşit kesip öldüren kişi, beylik, halîfelik hırsına girişir mi hiç?

3960. O, beyler, buyruk nasıl verilir, görsünler diye, görünüşte mevki sâhibi olur, buyruk yürütür.

Beyliğe başka bir can vermek, halîfelik fidanını yemişlerle donatmak için o makamda bulunur.

Allâh'ın salât ü selâmı olsun, Mustafâ'nın Mekke'yi, Mekke'den başka yerleri almayı istemesi, dünyâ saltanatını sevdiğinden değildi; Allah emriyleydi; çünkü kendisi, dünyâ leştir buyurmuştu.

Peygamber de Mekke'yi almaya uğraştı; bu çalışması yüzünden dünyâ sevgisiyle töhmetlenebilir mi hiç?

O, öyle bir kişiydi ki imtihan günü, yedi göğün hazînesinden göz yumdu; gönlünü onlara vermedi.

Onu görebilmek için yedi kat göğün ufukları, hûrilerle, meleklerle dolmuştu.

Hepsi de onun için bezenmişti; fakat onda, dosttan başkasının sevdâsı nerde?

Tanrı'nın ululuğuyla öylesine dolmuştu ki oraya, Tanrı ehli olanlar bile yol bulamazlar.

* "Aramıza ne bir şeriat sâhibi peygamber sığar, ne melek, ne ruh." Artık akıl ediverin.

* Biz gözü bir yana kaymayan kişiyiz dedi; kuzguna benzemeyiz; boyacının sarhoşuyuz, bağın - bahçenin sarhoşu değiliz.

Göklerin, akılların hazîneleri bile Peygamber'in gözüne bir saman çöpü kadar değersiz görünürse,

3970. Mekke nedir, Şam'la Irak nedir ki onlar için savaşsın; onların arzusunu, iştiyâkını çeksin?

Onun hakkında böyle bir zanna, ancak bilgisizliğinden, hırsından, kıyaslara kalkışan kötü gönüllü kişi düşer.

Yüzüne sarı renkli bir cam tutarsan, güneşin ışığını, tamamiyle sarı görürsün.

O mavi, o sarı camı kır da tozu-dumanı da gör, anla, eri de.

Atlı, atını koşturdu mu, yerden toz kaldırır; sen de tozu, Tanrı eri sanırsın.

İblis de tozu gördü de bu dedi, toprağın parça-buçuğu; benim gibi ateş alınlıya nasıl üstün olabilir?

Sen azizleri insan gördükçe, bil ki bu görüş, İblis'in mîrâsıdır.

A inatçı, İblis'in oğlu değilsin de o köpeğin mîrâsı nasıl erişti sana?

Ben köpek değilim, Tanrı arslanıyım; Tanrı'ya taparım. Tanrı arslanı o kişidir ki sûretten kurtulmuştur.

Dünya arslanı av arar; azık arar. Tanrı arslanıysa hürriyet arar, ölüm arar.

3980. Çünkü ölümde yüzlerce varlık görür; pervane gibi varlığını yakar-gider o.

Ölüm sevgisi, gerçeklerin boyunlarında bir gerdanlıktır; ama şu anda Yahudilere bir imtihan kesilmiştir.

Tanrı, Kur'ân'da, ey Yahudi kavmi buyurdu; ölüm, gerçeklere defînedir, sermâyedir.

Faydalanmak, kâr elde etmek sevgisi var ya; ölümü isteyiş, ondan da iyidir.

* Ey Yahudiler, şerefinizi korumak için bu dileği dile getirin.

Muhammed, bu bayrağı yüceltince bir tek Yahudide bile bu yürek kalmadı; bu isteği bir tek Yahudi bile dile getiremedi.

* Muhammed dedi ki: Bu isteği dile getirirseniz, dünyâda bir tek Yahudi kalmaz.

Derken Yahudiler, a dünya ışığı, bizi rezil etme dediler de mal verdiler, haraç verdiler.

Bu sözün sonu belirmez; değil mi ki gözün dostu gördü; sen elini bana ver.

Allah yüzünü tekrim etsin, Emir'ül - Mü'minîn Ali'nin, arkadaşına, sen benim yüzüme tükürdüğün zaman öfkelendim, savaşmamda öz temizliği kalmadı; seni öldürmeme engel buydu demesi

Emîr'ül-Mü'minîn o genç dedi ki: A yiğit, savaşırken;

3990. Yüzüme tükürdün ya, öfkem kabardı; huyum yok olup gitti.

Yaptığım, yapacağım işin yarısı Tanrı içinse yarısı da öfkemin zoruyla olacaktı; oysa Tanrı işinde ortaklık yaraşmaz.

* Tanrı seni, (kudret) eliyle yarattı, bezedi; sen Tanrı'nınsın, benim mahlûkum değilsin.

Tanrı mahlûkunu, gene Tanrı'nın emriyle kır-dök; dostun camına, dostun taşını at demişler.

Kâfir bu sözleri işitince, bir ışıktır, belirdi de gönlündeki zünnârı kırdı - gitti.

Dedi ki: Ben cefa tohumunu ektim; seni bir başka çeşit sandım.

Oysa ki sen, tek huylu bir Tanrı terâzisiymişsin; hattâ her terâzinin diliymişsin.

Meğer benim soyum - sopummuşsun, yakınımmışsın; meğer din mumunun ışığı senmişsin.

O görür göz arayan kandile kul - kurban olayım; senin kandilin de zâten aydınlığı ondan buldu.

O ışık denizine kul - kurban olayım ki meydana böylesine bir inci çıkardı.

4000. Bana şehâdet sözünü söylet; çünkü seni, zamânın en yücesi gördüm.

O da, yakınlarından, kavminden elliye yakın adam da, âşıkçasına din yönüne yüz çevirdiler.

Alî, hilim kılıcıyla bunca boğazı, kılıçtan satın aldı, bunca halkı kurtardı.

Hilim kılıcı, keskin çelik kılıçtan da keskindir; hattâ yüzlerce ordudan daha fazla üstünlükler elde ettirir.

* Yazıklar olsun; bir lokmadır, yendi de düşüncenin coşkunluğu dondu - gitti.

Bir buğday tanesi, Âdem'in güneşinin tutulmasına sebep oldu; yeryüzünün, güneşle Ay'ın arasına girmesi, dolun Ay'ın tutulmasıyla sonuçlandı.

İşte sana gönlün aydınlığı. Bir avuç balçık yüzünden gönlün Ay'ı, ülker gibi paramparça oldu - gittı.

Ekmek, mânâ hâlindeyken, yenmesi faydalı; fakat şekle büründü mü, çıfıtlık meydana getirir.

Hani yeşil tiken gibi. Deve yer, o yeyişten yüzlerce fayda elde eder, tad alır.

Fakat yeşilliği gitti de kurudu mu, onu çölde, yazıda deve yeyince.

4010. Damağını, avurdunu yırtar, paralar; öyle bir yetişmiş gül, kılıç olur; yazık-yazık.

Ekmek de mânâ ekmeği oldukça o yeşil dikene benzer; fakat şimdi şekle, sûrete büründü ya, artık kurudu, sertleşti.

A nazlı, nâzenin kişi, bundan önce de âdetindi, onu yemeye alışkındın.

O alışkanlıkla bu kuru ekmeği de yemeye kalkışıyorsun; fakat mânâ, yerle karıştı artık.

Topraklı, kaskatı, dili, damağı yırtar bir hale geldi. Ey deve, artık bu ottan çekin.

Söz toprakla iyice karıştı, bosbulanık geliyor; su kapkara bir renge girdi; kuyunun ağzını kapat.

Kapat da Tanrı, gene durultsun; güzel bir hale soksun; bulandıran, onu elbette durultur da.

4017. * Dileği sabır elde ettirir, tezlik değil. Sabret, Allah doğruyu daha iyi bilir.

*

* *

(ŞERH)

3857. beyitten sonraki bölüm, Hz. Alî'nin şehâdetini esas tutmaktadır:

Hz. Rasûl-i Ekrem, Alî'nin, Uhud savaşından sonra, o savaşta şehit düşmediğine açıklandığını duyunca, o mertebe, daha sonrak erişeceğin bir mertebe buyurmuşlardı. Handak savaşında, Abduvedd oğlu Amr, Alî'nin başını yaraladığı vakit de onu, başının kanı yüzüne akarken görüp, seni, benden sonra geleceklerin en kötüsü, başından yaralıyacak, sakalını, başının kanıyla boyayacak buyurmuşlardı. Bir Şâban ayının son cumâsında, Ramazan ayının fazîletlerini beyan ettikten sonra da Ey Ebe'l-Hasan demişlerdi; bu ayda amellerin en üstünü, Allâh'ın harâm ettiği şeylerden kaçınmaktır. Sonra Hz. Rasûl, ağlamaya başlamışlar, Hz. Alî, sebebini sorunca, yâ Alî buyurmuşlardı, Ramazan ayında, senin kanını helâl bilecekler; buna ağlıyorum. Sen Rabbine namaz kılarken, benden önce gelenlerin ve benden sonra geleceklerin en kötüsü, Sâlih'in devesini öldürenle eşit birisi seni başından yaralayacak; sakalını, başının kanıyla boyayacak. Hz. Alî, bu hâl, dinimin selâmetiyle mi olacak diye sorunca Rasûlullah, evet buyurmuştu. Alî, bunun üzerine bu demişti, benim için bir müjde.

Hz. Alî, kendisini öldürmeyi kuran Abdürrahmân b. Mülcem'e rastladıkça, ben buyururlardı, onun

yaşamasını dilemekteyim; oysa beni öldürmeyi dilemekte.

Hz. Alî, hicretin kırkıncı yılı Ramazan ayının ondokuzuncu günü sabah namazına çıkarken de şehîd edileceğini açıkça söylemişti. Aynı gün, mescitte Mülcemoğlu tarafından zehirli kılıçla, Abdveddoğlu'nun yaraladığı yerden yaralanmışlar, yirmibirinci cumâ gecesi Rasûlullâh'a kavuşmuşlar, o gece sabaha karşı Necef'te, şimdi ziyaret-gâh olan merkatlerine defnedilmişlerdir (M. 661).

Yaralandıktan sonraki vasıyyetleri şudur:

"Size vasıyyetim, Allâh'a şirk koşmamanız, Muhammed sallallâhu aleyhi ve âlihî'nin sünnetini zâyi'etmemenizdir. Bu iki direği dikin, bu takdirde kınanmazsınız.

Dün ben arkadaşınızdım; bugün size ibretim; yarınsa sizden ayrılacağım. Kalırsam, kanımın velîsi, sâhibi benim; ölürsem, zâten ölüm vaadedilmiştir bana. Onu bağışlarsanız bu, benim için Allâh'a yakınlıktır; sizin içinse sevap, iyi bir iş. Bağışlayın; "Allâh'ın sizi bağışlamasını, suçlarınızı örtmesini sevmez misiniz?" (XXIV, Nûr, 22) (Nehc'ül-Belâga; Muhammed Abduh şerhiyle; Müesseset'ül-A'lemiyyi li'l-Matbûât; Beyrût-1969; c. III, s. 21).

Mülcemoğlu'nun tutulmasından sonra ona yemek verilmesini, aç, susuz bırakılmamasını, hoş tutulmasını, yatacağı yerin, döşeğin yumuşak yapılmasını da emir buyurmuş, hattâ kendilerine sunulan sütün yarısını içtikten sonra kalan yarısını da ona göndermiş, fakat o, zehirli sanarak içmemişti. Ehlibeytin, onu sağ

bırakmayacağını anlayınca da, gene vasiyyetlerinde, "Ey Abdelmuttalib oğulları, öc almak için, Emîr'ül-Mü'minîn katledildi diye Müslümanların, sakın kanlarına girmeyin; benim için ancak kaatilimi öldürün; bakın, görün; o, bana bir kılıç vurdu; onun vuruşundan vefât edersem, siz de onu bir vuruşla öldürün; işkence etmeye kalkışmayın; Allâh'ın salâtı ona ve soyuna olsun, Rasûlullâh'tan duydum; sakının buyurdu, kuduz köpeği bile eziyetle öldürmeyin" buyurmuştu (aynı, s. 76-78; Fadâil'ül-Hamse; III, s. 54-70; Aliyyün min'el-mehdi ila'l-lahd; s. 381-412; Seyyid Muhsin Emînüddîn'il-Huseynî: A'yân'üş-Şîa; Şam-1366 H. 1947; c. III, s. 56-74).

3865. "Ne olmuşsa kalem yazmış, mürekkebi kurumuştu,, meâlinde bir hadis vardır (Künûz'ül-Hakaaık, II, s. 37).

3873. "Bir âyetin hükmünü değiştirir, yahut geri bırakırsak, ya ondan hayırlısını getiririz, yahut onun eşidini; bilmez misin ki Allâh'ın herşeye gücü yeter." (Kur'ân, II, 106) Beyitte âyet-i kerîmeden lafzan iktibas vardır. 2874 beyitte, neshin hikmetini anlatmakta, neshedilmesi mukadder olan hükmün, zamâna tâbi olduğunu, neshedildikten sonraysa yerine getirilen, teşrî' edilen hükmün zamâna uygun bulunduğunu bildirmektedir (297-299. beyitlerin izahâhına bk.).

3886. "Allah yolunda öldürülenleri ölü sanma. Onlar dirilerdir ve Rablerı katında rızıklanırlar, ferah - fahur bir halde Allâh'ın onlara ettiği lûtuf ve ihsanlarla ve onlar, henüz kendilerine katılmayanlara, fakat ardlarından gelmekte bulunanlara, bilin ki ne korku var-

dır onlara, ne de mahzûn olurlar diye müjde vermeyi isterler.,, (Kur'ân, III, 169-170).

3890. "Lâ,, yok demektir; nefye işârettir; "Belâ,, evet demektir; tasdıyk ve ıkrâra işârettir. Aynı zamanda beyitte, Kur'ân-ı Kerîm'in VII. sûresinin (A'râf) 172-173. âyet-i kerîmelerine işâret edilmektedir (1260. beytin izâhına bk.).

3902. "Ey aklı erenler, özü-sözü temiz olanlar, korkmanız, sakınmanız için kısasta hayat var size.,, (II, 179) Beyitteki "Fi'l kısâs,, âyet-i kerîmeden alınmıştır.

3910. "Kürkü ters giymek,, darılmak, öfkelenmek, haddini bildirmeye kalkmak, yapılana karşılıkta bulunmak mânâlarına gelir. "Kürkümü ters giydirme, kürkleri ters giydik,, tarzında, söz arasında kullanılır. Eskiden çocukları korkutmak için kürkü ters giyerler, yüzü göstermezler, ayı geldi, kurt geldi diye görünürler, onların huysuzluklarına, yaramazlıklarına engel olmaya çalışırlardı; bu âdetin söze geçmesinden meydana gelmiştir.

3914. "Rabbimiz, bizi doğru yola sevkettikten sonra kalbelerimizi saptırma ve kendi katından bize rahmet bağışla; şüphe yok ki sen, fazlasıyla bağışlayansın.,, ((Kur'ân, III, 8).

3915. "Temiz kardeşler,, sözü metinde "ihvân-ı safâ,, diye geçmektedir. "İhvân'us-Safâ,, hicretin II. yüzyılında bünyeleşen, III. yüzyılında (VIII-IX. M) merkezi Basra'da olan bir topluluğun, kendilerine verdikleri addır. Bu gizli topluluğun tedvîn ettiği elli iki risâleye de "Resâilü İhvân'is-Safâ,, denmiştir. Bu

risâleler, yıldız bilgisine, riyâziyeye, metafiziğe, felsefeye, mantıka, ilâhiyâta, tasavvufa âtittir. Bu bakımdan, devrine âit ilmî bir ansiklopedi mâhiyetindedir. Bu risâlelere göre kâinât, Tanrı'dan, güneşin ışığının, güneşten zuhûru gibi zâhir olmuştur. Mutlak varlık olan Tanrı'dan akıl, ondan nefis, yâni aktif ve pasif kaabiliyet, nefisten madde, ondan tabîat, tabîattan cisim, cisimden dokuz gök, onlardan dört unsur, göklerle unsurlardan cansızlar, nebatlar ve canlılar meydana gelmiştir. Böylece bu sistemi, yazılı olarak önce bu risâlelerde görmekteyiz. İhvân'üs-Safâ'nın siyâsî tesirini, bütün açıklığıyla bilmiyorsak da İslâm düşüncesindeki tesiri pek büyük olmuştur. Bunlar, Hind-İran ve Yunan felsefesini İslâma tatbıyk eden "Hukemâ" felsefesini meydana getirmişlerdir ki aşırı vahdetçi tasavvuf ehlinin inançları da bunlarla yoğrulmuştur. Bu topluluğun, İsmâilî olduğu sanılmaktadır (İslâm Ansiklopedisi; cüz. 50; s. 946-947).

Mevlânâ, "İhsân-ı Safâ,, sözüyle bunları kasdetmiyor, temiz kardeşler, mü'minler mânasına alıyor; bilhassâ erenleri kasdediyor; "Söz budur ancak, mü'minler kardeştirler" âyet-i kerâimesine işâret buyuruyor (XLIX; Hucurât, 10). Ancak, gene bu topluluğun tesîriyle bu söz, tasavvuf ehli arasında bir terim olarak kullanılmaya başlamıştır; bugün bile tasavvuf erbabı, "ihvân-ı safâ", bilhassa "ihvân-ı bâ safâ,, sözünü bir terim olarak kullanır.

3932. "Bir gündür ki hiç kimse, kimseye yardım edemez o gün ve o gün hüküm, Alllâh'ındır.,, (Kur'ân, LXXXII; Infıtâr, 19)

3937. "En gerçek söz, şâir Lebîd'in, bilin ki Allâh'tan başka ne varsa hepsi de boştur, asılsızdır sözüdür.„ (Hadis; Câmi'; I, s. 36). Bu beyit arapçadır.

Lebîd, İslâm devrine ulaşmış, Müslüman olmuş, hicrî 41 de (661) ölmüştür. Hadîse alınan, bir kasîdesinin ilk mısraıdır. Kasîdenin matla' beytinin türkçesi şudur:

Bilin ki Allâh'tan başka ne varsa boştur;
Her nîmet de mutlâkaa geçer - gider.

3944. "Mallarınızı Allah yoluna sarfedin; kendilerinizi, ellerinizle tehlikeye atmayan, iyilik edin." (Kur'ân'; II, 195).

3947. Kur'ân; III, 169-170. 3885. beytin îzâhına bk.

3948. Bu ve bundan sonraki iki beyit arapçadır. İlk iki beyit, Huseyn b. Mansûr'il-Hallâc'ın iki beytinin, az bir tasarrufla Mesnevî'nin veznine sokulmasından meydana gelmiştir. Aslının türkçesi şudur:

A güvendiğim kişiler, öldürün beni;
Çünkü yaşamam, ölümümdedir benim.
Ölümümdedir benim yaşamam;
Yaşamamsa ölümümdedir benim (*L. Massıgnon basımı*; 33-34).

3950. Kur'ân-ı Kerîm; II, 155-156. 1147. beytin îzâhına bk.

3958. Hz. Alî'nin;

Kılıçla hançer fesleğenimizdir bizim;
Yuf olsun nerkisle mersin ağacına.
Şerbetımiz, düşmanımızın kanıdır;
Kâsemiz de kafatası.

meâlindeki iki beytinden alınmıştır. (Dîvân, s. 35).

3961. beyitten sonraki bölüm. Furûzan-fer merhum, Müslim'den alındığını bildiriyor ve emtin naklediyor. Hadîsin meâli şudur:

"Ebû-Sâid'den rivâyet edilmiştir: Rasûlullâh, Allâh'ın sâlatı ü selâmı ona ve soyuna olsun, minbere oturdu da buyurdu ki: Allâh, bir kulunu dünyâ nîmetlerine, zînetlerine sâhib olmakla Tanrı indindekilere sâhib olmak arasında muhayyer kıldı; dilediğini seç dedi; indindekileri de açıkladı, bildirdi. O kul, Allah indindekileri seçti." (Maâhiz, s. 39)

Furûzan-fer, bu rivâyetin, İhyâ'da, Hilye'de, Delâil'ün-Nübüvve'de, Füyûzât'ta, Ebü'l-Fütûh tefsîri'nde mufassal olarak geçtiğini söylüyor ve son kitaptan metin naklediyor (Maâhiz, s. 39-40).

3967. "Allah'la bir vaktim olur ki vakte ne şerîat sâhibi bir peygamber sığar, ne Allah'a mânen yakın bir melek." Muhaddisler, bu hadîsi mevzû' sayarlarsa da mânâ bakımından istiğrak âlemini bildirdiğinden, hadis sayılır (Mavzûât'a bk. s. 68).

3968. "Gözü ne kaydı, ne haddini aştı.„ (Kur'ân-ı Kerîm; LIII, Necm, 17).

3984. "De ki: Ey Yahudi olanlar, eğer gerçekten de öbür insanlar hâriç, kendinizi, Allâh'ın dostları sayıyorsanız, sözünüz doğruysa isteyin ölümü ve ebediyen

isteyemezler onu, elleriyle hazırladıkları şeyler yüzünden ve Allah zâlimleri bilir.,, (LXII; Cumua, 6-7).

Hz. Muhammed'in, "Bu âyetin indiği gün ölümü isteselerdi, yeryüzünde bir tek Yahudi kalmazdı, hepsi de ölürdü,, buyurduğu rivâyet edilmiştir ki Mevlânâ, 3985. beyitte buna işaret etmektedir. (Ahâdîs-i Mesnevî; s. 39-40).

3992. "Melekler dediler ki: Rabbimiz, bizi de sen yarattın, Ademoğullarını da. Onları yemek yer, su içer, elbise giyer, kadınlarla görüşür - buluşur, hayvanlara biner, uyur, rahatlaşır, bir yaratık olarak yarattın; bizeyse bu şeylerin birini bile vermedin; onlara dünyayı ver, bize âhireti. Yüce ve üstün Allah, (Kudret) elimle yarattığımı, rûhumdan ruh üfürdüğümü, ol deyip de oluverenlerle, sizinle bir mi tutarım; böyle bir şey yapar mıyım buyurdu.,, (Hadîs-i Kudsî; El-İthâfât; s. 98-99).

4004. Bu beyitten ve sonraki beyitlerden, Mevlânâ'nın bu bahisleri yazdırırken bir şey yediğini anlamaktayız.

Birinci cildin sonu

YANLIŞ - DOĞRU CETVELİ

Bütün ihtimâmımıza rağmen bâzı yanlışlar gözden kaçmış; belirlilerini özürlerimizle sunuyor, bu cetvele göre düzeltilmesini recâ ediyoruz.

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
II	9-10	müellif	müellifi
XVIII	25	Çeleii	Çelebi
XXI	22	Nicholon	Nicholson
XXXII	21	(Bu satırın yerine "her sahifesinde dört sütun üzerine 25 satırı ihtiva eden," satırı girecektir.	
23	14	Sâsâmiler	Sâsâniler
26	24	gitt.	gitti.
51	22	yardıgcı	yardımcı
63	28	yarıp	varıp
67	23	kâfirin	kâfirim
70	11	hilkâye	hikâye
73	9	H.	C.
74	23	çekilenler	çekinenler
80	6	Fami	Sami
89	23	Künûs	Künûz
112	18	Şem'da	Şam'da
121	12	lâ	mâ
167	15	göeümz	gözüme
167	31	öşyle	şöyle
168	20	ümmetine	ümmetime
171	13	emur	memur
220	18	Areş	Ateş
227	22	Acmak	acınmak
231	10	Urûc	Hurûc

269	3-4	Elimde de gitti ayağımda	Elim de gitti, ayağım da
282	24	H. 1359 - 1389)	H. 1359-1389) adına
290	3	vîdân	divân
294	23	Şimak	Şimâl
387	9	kopup	kokup
489	8	yaydır	yazdır
503	23	ırzımızı	ırzınızı
508	7	sâlih	sâlik
541	6	Hannâme	Hannâne
578	1	heracâ	hemoncâ
582	14	haktan	halktan
591	10	herşeydir	herşeyedir
592	23	darağazımıza	darağacımıza
603	6	oncusunu	onuncusu
603	19	Rasûklünden	Rasûlünden
608	21	Mutaffıfir	Mutaffıfîn
611	13	refis	nefis
620	8	Mürüvvetle	Mürüvvette
626	8	Tavanın	Tavanım
640	4	tâbiindedir	tâliindedir
643	7	yasıl	nasıl
643	26	yolalımı	yalımı
663	21	ki vakte	ki o vakte